

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 10342

# SHELOMOH BIKL YOYVL-BUKH



NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER  
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER  
AMHERST, MASSACHUSETTS  
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG  
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG



MAJOR FUNDING FOR THE  
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY  
WAS PROVIDED BY:

*Lloyd E. Cotsen Trust*  
*Arie & Ida Crown Memorial*  
*The Seymour Grubman Family*  
*David and Barbara B. Hirschhorn Foundation*  
*Max Palevsky*  
*Robert Price*  
*Righteous Persons Foundation*  
*Leif D. Rosenblatt*  
*Sarah and Ben Torchinsky*  
*Harry and Jeanette Weinberg Foundation*  
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE  
*National Yiddish Book Center*



The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at [digitallibrary@bikher.org](mailto:digitallibrary@bikher.org)

שלמה ביקל יובל-בוד

עֵטֶרֶת שְׁלֹמֹה

# עֵמֶרֶת נְשִׁלְמָה

ספר היובל

לשלמה ביקל

ליום הולדתו השבעים

בעריכת

משה חזקוני־שטרקמן

הוצאת "מתנות"

---

1967

ניו־יורק

תשכ"ז



# שלמה ביקל יבל-בון

עֵטְרַת שְׁלֹנֹה

צו זיין 70סטן געבוירנטאג

רעדאקטירט פון

משה שטארקמאן

פארלאג  מיתנות ניו יארק

---

1967

ניו-יארק

תשכ"ז

*Copyright 1967 by*  
**FARLAG MATONES**  
New York, N. Y.



*Printed in the U.S.A. by*  
**SHULSINGER BROS., INC.**  
21 East 4th Street, New York, N. Y. 10003



האלצשניט פון ארטור קאלניק, פאריז



פון אבא פעניקל, תל-אביב



יאנואר, 1965

פון מ. מילבערגער, פאריז



דעצעמבער, 1966

פון אַנאָ וואַלינסקי, ניו-יאָרק

\*\*

דער קאָמיטעט, וואָס האָט אויף זיך גענומען  
אַרויסצוגעבן דאָס דאָזיקע זאַמלבוך לכבוד ד"ר  
שלמה ביקל, צו זיין ווערן אַ בן־שבעים, האָלט  
עס פאַר זיין חוב צו באַדאַנקען דעם חתן־היובלס  
ידידים און פאַרערערס, בראש מיט זיינע נאָענטע  
פריינט איידאָ און אַרטור שעכטער, פון גרענד  
רעפידס, מישיגען, און זיין בן־עיר און יוגנט־חבר  
בנימין פרעמינגער, פון סאַאַ פּאָלאָ, בראַזיל, —  
פאַר דערמעגלעכן, אַז דאָס יובל־בוך זאָל דער־  
שיינען. אַ באַזונדערן יישר כח טראָגן מיר אונטער  
איטלעכן פון די באַטייליקטע אין דעם „שלמה  
ביקל יובל־בוך“.

**פאַרן פאַרלאַג „מתנות“**

**שלמה שאַכנער**

**פאַרוואַלטער**



# א י נ ה א ל ט

## I

- 11 שלמה ביקל (ביאגראַפֿישע כאַראַקטעריסטיק).....משה שטאַרקמאַן  
23 געקליבענע ביבליאָגראַפֿיע פֿון שלמה ביקל.....  
37 שלמה ביקל דער עסיאָיסט.....יצחק יאַנאַסאָוויטש

## II

### לידער געווידמעט דעם חתן היובל

- 47 אַ בריוול ביקלען .....אַפֿרים אויערבאַך  
49 נאַרנישקײט .....יעקב גראַפער  
50 לידער .....אַליעזר גרינבערג  
56 אַ דעמערנדיקער בוים.....פֿריד וויינינגער  
56 איך לייג אַליין זיך ווערטער.....אַ. סוצקעווער  
59 סנהדריה .....יעקב פֿרידמאַן  
63 התגלות .....יוסף רובינשטיין  
64 די ווערטער באַהעפֿטן זיך שווער.....אַלכסנדר שפּיגלבלאַט

## III

- 69 שלמה חלפֿן אַקעגן אַ שטאַט מיט ייִדן (חקור).....שלמה ביקל  
69 שלמה חלפֿן כנגד עיר ויהודיה (תרגום).....שמשון מלצר  
83 שיחרור מ"תסביכים יהודיים".....ק. א. ברתיני  
90 וועגן ליטעראַטור־קריטיק — בכלל און בפרט.....יעקב גלאַטשטיין  
99 די עבודה .....מ. גראַס־צימערמאַן  
105 דער „ידישער לאַגאַפֿעט" ישעיה בן יוסף הכתבן.....פֿראַפֿ. מאיר הלוי  
121 צו דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור־שפּראַך.....יודל מאַרק

|     |  |
|-----|--|
| 144 | מאחרוני הסופרים בבסאראביה.....ב. י. מיכלי                            |
|     | יִיִדישע דימענסיעס אין דער קינסטלערישער                              |
| 162 | שאַפֿונג גרשון סאַפּאָזשניקאָוו.....                                 |
| 178 | נאָרן (צו דער ביאָגראַפֿיע פֿון אַ וואָרט).....דב סדן                |
| 194 | אַמאָל איז געווען ... יצחק פּאַנער.....                              |
|     | וועגן עטלעכע ייִדישע געשטאַלטן ביים רומענישן שרײַבער                 |
| 204 | מיכאַיל סאַדאַוועאַנו אַליעזר פֿרענקל.....                           |
| 214 | מכוח מעלות און חסרונות.....אהרן צייטלין                              |
| 222 | דער ייִדישער שול־פֿאַראַיִן אין טשערנאָוויץ (זכרונות).....א. קאַלניק |
| 232 | ייִדישע גלאָסן אין דער רבנישער ליטעראַטור.....מרדכי קאַסאַווער       |
| 262 | תיאורי ארץ־ישראל מלפני מאה שנה בידי משה ריישר.....ג. קרסל            |
| 271 | „שטראַם“, 1922—1924.....ד"ר אליהו שולמאַן                            |
|     | דער צווייטער נוסח פֿון מענדעלע מוכר ספרימס                           |
| 318 | פּאַעמע „ייִדל“ (1906—1907).....חנא שמערוק                           |
|     | Abstracts .....MORRIS LAUB v-xix                                     |



**I**



## שלמה ביקל

(ביאָגראַפֿישע כאַראַקטעריסטיק)

### 1.

**מען** וואלט געקענט צוזאמענשטעלן א געשיכטע פֿון ייִדישן פֿאַלק אין דער נײַער צײַט בלױז אױפֿן יסוד פֿון די בײַאָגראַפֿיעס פֿון ייִדישע פּער־זענלעכקײַטן און אױפֿן יסוד פֿון די פּערזענלעכע אײַבערלעבענישן פֿון װאַנג־דיקע, װאַנדערנדיקע און פֿיל־געפּראַװטע יחידים פֿון אַלע שײַכטן אין אונדזער אומה פֿון גיבורים און קדושים. אַזעלכע ייִדישע פּערזענלעכקײַטן און אינספּיר־רירטע ייִדישע פֿאַלקסמענטשן זענען געװען די שאַפֿערס פֿון דער מאַדערנער ייִדישער קולטור און פֿון דער ייִדישער קולטור־באַװעגונג; די טעאַרעטיקערס און בױערס פֿון ייִדישע פּאַרטייען און באַװעגונגען; די פּיאַנערישע באַפֿעס־טיקערס פֿון ייִדישע ישובים אײַבער דער װעלט און די חלוּצישע פּאַרווירק־לעכערס פֿון דעם חלום פֿון באַנײַטער ייִדיש־נאַציאָנאַלער זעלבסשטענדיקײַט אין נאַציאָנאַל־היסטאָרישן הײַמלאַנד פֿון ייִדישן פֿאַלק. דערצײלן די לעבנס־געשיכטע פֿון אײַנעם פֿון אַזעלכע זײַן פֿון פֿאַלק ישראל, מײַנט אײַבערדערצײלן אַ קאַפּיטל נײַסטע געשיכטע פֿון פֿאַלק ישראל. אַזאַ קאַפּיטל, רײַך אין תּוֹכּן פֿון גײַסטיקע אױפֿטױען, איז די לעבנס־געשיכטע פֿון שלמה ביקל. מיט ביקלס בײַאָגראַפֿיע, — מיט דער כּראַנײַק װעגן דעם לעבן און שאַפֿן פֿון אַ הױך־טאַלענטירטן שרײַפֿטשטעלער, גײַסטרײַכן קריטיקער און שאַרף־פֿעדער־דיקן פּובליציסט, — עפֿענען מײַר דאָס יובל־בוך, די „פֿעסטשריפֿט“ לכּבוד זײַן 70־יאָרײַקן יובל. די דאָזיקע יובל־דאַטע איז אַ יום־טובּ אין אונדזער צװײ־שפּראַכיקער, העברייאיש־ייִדישער אַדער ייִדיש־העברייאישער ליטעראַ־טור; און דערפֿאַר איז אױך צװײ־שפּראַכיק דאָס זאַמלבוך, װאָס איז געװידמעט דעם חתן הײַובל.

שלמה הכהן ביקל טראַגט דעם נאַמען פֿון זײַן עלטער־עלטער־זײַדן, װאָס איז געװען אַ חבּר פֿון מענדל לעפּין סאַטאַנאָװער, דעם העברייאישן השכלה־שריפֿטשטעלער, װעלכער האָט זיך פֿאַראײַביקט אין דער ייִדיש־שאַפֿונג מיט זײַנע אײַבערזעצונגען פֿון „משלי“ און „קהלת“. פֿון מענדל לעפּינס זײַד שלמה הכהן איז אײַבערגעענטפֿערט געװאָרן די מסורה צו די קומענדיקע דורות אין דער משפּחה, אַז דער פֿאַמיליע־נאַמען ביקל איז אַ ראשי־תּיבות

פֿון די ווערטער „בני ישראל קדושים לד'“ — „די קינדער פֿון ישראל, וואָס זענען געהייליקט צו גאָט“.

אַז שלמה הכהן ביקל האָט פֿאַרלאָזט זיין פֿאַדאָליער היימשטאָט סאַטאַנאָוו, און ער האָט זיך באַזעצט אין דער רויט־רינסנישער (גאַליצישער) סטאַניסלע, האָט אים ניט געקענט איינפֿאַלן, אַז איינער, וואָס וועט דורות־שפעטער טראָגן זיין נאָמען, וועט זיין אַ שרעבער ביי יידן און דערצו נאָך אויפֿן לשון, וואָס זיין חבר מענדל לעפֿיין האָלט פֿאַר חשוב גענוג כדי צו וועלן מאַכן אַ נייעם עברי־טיטש צו די כתבי הקודש. סטאַניסלער יידן האָבן געהאַלטן, אַז „תורה איז די בעסטע סחורה“ און דער אַריבערגעקומענער סאַטאַנאָווער למדן שלמה הכהן ביקל איז אין זייער קהילה געוואָרן אַ רבי פֿאַר יונגעלייט, וואָס האָבן געדאַרפֿט הדרכה אין ש״ס ופוסקים. ר' שלמה האָט אויפֿגעשטעלט עטלעכע דורות לומדים, ווייל ער האָט געהאַט אַריכות ימים, און ער איז נפֿטר געוואָרן סוף דעם ערשטן פֿערטל פֿון 19טן יאָרהונדערט. ר' שלמהס זון, משה נחום הכהן, האָט זייעם אַ ניי־געבוירענעם זון אַ נאָמען געגעבן שלמה, נאָכן פֿאַטער, אָבער ער האָט פֿון זיין סאַטאַנאָווער טאָטן ניט געירשנט קיין אַריכות ימים. ר' משה נחום הכהן ביקל איז אַוועק פֿון דער וועלט נאָך איידער ער האָט פֿאַרענדיקט דאָס זעקסטע יאַרצענדליק פֿון זיין לעבן. ער האָט באַוויזן צו טאָן מיט זיין שלמה אַ גוטן שידוך. ער האָט חתונה געהאַט מיט שיינע שרה זענענדיג, טאָכטער פֿון ר' יאַנקל זענענדיג, פֿון די געהויבנסטע גבירים אין דער עיר ואם קאַלאַמיי. ר' שלמה ביקל איז געווען דער ערשטער באַנקיר אין קאַלאַמיי, דערפֿאַר האָט מען אים גערופֿן ר' שלמה חלפֿן. ער איז געווען אַ גרויסער למדן, אַ טיפֿער אַרײַנטראַכטער און אַ טרעפֿיקער זאַגער. זיינע ווערטלעך האָט מען איבערגעזאַגט אַזוי שפעט ווי צוויי דורות נאָך זיין פֿטירה. ר' שלמה חלפֿן האָט געשריבן אַ פֿירוש אויפֿן ספֿר „שמות“ און מחבר געווען אַ קונטרס קעגן חסידות. ער איז געווען אַ רעבעלישע נאַטור און זיין אור־אייניקל, וואָס טראָגט זיין נאָמען, האָט אים כאַראַקטעריזירט אין בוך „אַ שטאַט מיט יידן“ (ז. 27 א״וו) און אין דער עסייען־זאַמלונג „דרײַ ברידער זענען מיר געווען“ (ז. 30). אַן אויסדרוק פֿון ר' שלמהס רעבעלישקייט איז געווען זיין אַרויסטריט קעגן הרב דר. יוסף שמואל בלאַך אין די עסטרייכישע פֿאַרלאַמענט־וואַלן אינעם יאָר 1885. אַז ר' שלמה חלפֿן איז נפֿטר געוואָרן, כ״ה ניסן, תרנ״ד, דעם 1טן מאַי, 1894, איז די גבירישע טאָכטער שיינע שרה צוויי יאָר שפעטער אים נאַכגעאַנגען אויפֿן עולם האמת.

צווישן די, וואָס האָבן ווייטער געצויגן דעם נאָמען און דעם יחוס פֿון דער כהנים־משפּחה ביקל, האָט פֿאַרנומען אַן אַרט אויבנאָן ר' שלמהס זון

מרדכי (געב. אין 1851; געשטארבן דעם 21סטן מערץ, 1922, — כ"א אדר, תרפ"ב). ר' מרדכי איז ניט געווען קיין רעבעל, נאָר אַ הכנעהדיק פֿרומער, און צוליב זײַן גוטסקייט און זײַן גרייטקייט צו זאָרגן פֿאַר אַנדערע מענטשן און ניט נאָר פֿאַר זיך גופּא, האָט מען אים גערופֿן „מרדכי מענטש“. אין ר' מרדכי'ס שטוב איז געוואָקסן דער קומענדיקער ייִדישער שרייבער שלמה ביקל און דאָרט האָט ער זיך אָנגעהערט מיט די מעשות וועגן זײַן רעבעלישן עלטער־זיידן ר' שלמה חלפֿן.

אַ סך פֿון ר' שלמה'ס רעבעלישקייט און פֿון זײַן כהנישן אַחריות־געפֿיל צו זיך גופּא און צום ייִדישן ציבור, האָט געירשנט זײַן אייניקל יצחק (איציע), וואָס איז געבוירן געוואָרן דעם 16טן דעצעמבער, 1875. דער בן־כהן יצחק ביקל איז געווען דער לעבנסבאָגלייטער פֿון דער בת־כהן ביילע, די טאָכטער פֿון איינעם פֿון די נכבדי איסטיטשקע, ר' משולם געפֿנער. איידעם און שווער האָבן געדוכנט אינאיינעם אין די שלש רגלים און ימים נוראים, און זייער זון און אייניקל האָט די דערינערונג פֿון יענע איידעם־און־שווער ברכות צום ייִדישן פֿאָלק באַטאָנט אין דער ווידמונג צום בוך „יידן דאָווענען“. דער סוחרישער איידעם יצחק ביקל האָט מיטגעבראַכט פֿון קאַלאַמיי קיין איס־טיטשקע אַ גנטיקע דערקענטעניש פֿון תורה און השכלה, וואָס ער האָט אויסגעברייטערט און פֿאַרטיפֿט אַלע יאָרן, ביז זײַן פטירה אין מדינת ישראל, ג' סיוון, תשי"ב, דעם 27טן מאַי, 1952.

די ביקל־געפֿנער משפּחה־וואָרצלען אין ארץ הקודש זענען אַ סך פֿריער־דיקע פֿון ר' יצחק־איציעס עליה. אונדזער חתן־היובל דערציילט:

„מײַן זיידע ר' משולם הכהן געפֿנער, וואָס האָט אין יאָר 1905 (ער איז דעמאָלט געווען אַ בן־שבעים) איבערגעגעבן זײַנע נכסים צו די טעכטער, האָט אינגעלייגט בײַ מעכל זנדמאַן אין זאָלישטיק דעם נדן פֿאַר דער יתומה פֿון פֿאַרשטאַרבענעם זון, האָט אָפּגעזאָגט כך וכך פֿאַר עולמות, און איז אַוועקגע־פֿאַרן, אינאיינעם מיט דער באַבע רבקה, קיין ארץ ישראל, איז אין תוך געווען אַ מאָן פֿון דער צווייטער עליה. ער איז טאָקע וואָס אמת, געפֿאַרן שטאַרבן קיין ארץ ישראל, און האָט איבזיגען געהאַט, אַז ער זאָל, איבער הונדערט מיט צוואַנציק, קומען צו קבורה אין הייליקן לאַנד, און ניט דאַרפֿן דורכמאַכן קיין חיבוט הקבר. אָבער דערבײַ האָט דער זיידע אויך געהאַט אַ פֿול האַרץ מיט הנאה און פֿרייד, וואָס אים וועט באַשערט זײַן צו לעבן אין ארץ ישראל ביז צו די הונדערט מיט צוואַנציק.

„איך געדענק עס ווי הײַנט, ווען דער זיידע משולם איז זיך געקומען געזעגענען צו זײַן מחותן, ר' מרדכי, מײַן זיידן פֿון טאַטנס צד, אין קאַלאַמיי,

וואו איך האָב זיך אויפֿגעצויגן. האָב איך, דעמאָלט אַ נַפְּיִיאָרִיק בחורל, אים געהערט רעדן; רעדן און טרוימען וועגן דעם, ווי ער וועט זיך איינאַרדענען דאָס לעבן אין הייליקן לאַנד און אין ירושלים, עיר הקודש.

„ס'איז ניט באַשערט געווען דעם זיידן אַ לאַנג לעבן אין ארץ ישראל. ער איז קורץ נאָך זיין אַנקום אין הייליקן לאַנד קראַנק געוואָרן, האָט זיך גע- דאַקטערט, האָט חדשים פֿאַרבראַכט אין די חמי טבריה, און איז אַ יאָר שפּע- טער גפֿטר געוואָרן אין ירושלים. אַבער די באַבע האָט נאָך אַן ערך צען יאָר נהנה געווען פֿון איר עליה קיין ארץ ישראל. דערעיקרשט איז איר געווען איינגעבאַקן אין האַרץ דער 'כּוּתל מערבֿי', און זי האָט געחַתמעט 'מיט הייסע טרערן דרײַ' אירע בריוו וועגן איר גאַנג צו דער 'וואַנט' און וועגן די תּפֿילות, וואָס זי האָט דאָרט מתפלל געווען.

„אַזוי זענען געפֿאַרן קיין ארץ ישראל מנין זיידע משולם מיט דער באַבע; אַזוי מנין פֿעטער לייבוש מיט דער מומע און אַזוי טויזנטער זיידעס און באַבעס, פֿעטערס און מומעס פֿון גאַליציע, פֿון פּוילן, פֿון אוקראַינע און ליטע" (די עליה פֿון מתיים), — „טאַג-מאַרגען זשורנאַל", דעם 11טן יוני, 1966).

די פֿריער-ציטירטע שורות פֿאַדערן ברמיזא חלוצישע אָנערקענונג אויך פֿאַר יענע באַהאַרצטע זקנים און זקנות, וואָס האָבן געגלוסט, אַז זייערע גופֿים זאָלן איינגעהילט ווערן אינעם שטויב און זאַמד פֿון דער הייליקער ערד. אין דעם רוב פֿון חתן-היובלס ביכער, וואָס ער האָט אַריינגעשטעלט אין ספֿרים-אַלמער פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, זענען פֿאַראַגען אויספֿירלעכע שילדערונגען פֿון זיידעס און באַבעס און פֿון נאָענטע קרובים בכלל. איינס פֿון זיינע ווערק הייסט „דרײַ ברידער זענען מיר געווען", און אַנטהאַלט לירישע דערינערונגען ניט בלויז וועגן די אייגענע ברידער, נאָר אויך וועגן די שטאַ- מען, וואַרצלען און ביימער פֿון דער ביקל-געפֿנער משפּחה בכלל. צום יובי- ליאַרט ווערק זאָל זיך ווענדן דער ליינער, וואָס זוכט ברייטערע ידיעות וועגן זיינע אַבות. וועגן דעם חתן-היובל אַליין וועט זיין די רייד אין די ווייטערדיקע שורות.

## 2.

שלמה בן יצחק, בן מרדכי, בן שלמה, בן משה-נחום, בן שלמה הכהן ביקל איז געבוירן געוואָרן כ"ז סיון, תרנ"ו, וואָס איז דעמאָלט אויסגעפֿאַלן דעם 18טן יוני, 1896, אין שטעטל איסטיטשקע ביים דניעסטער, קרייז זאָ- ליטשיק, מזרח-גאַליציע. דער פֿאַטער איז געווען אַ שותף צום שווערס געשעפֿטן, קודם אין איסטיטשקע און דערנאָך אין קיסעלעף, אַ דאָרף אין קרייז

פֿון טשערנאָוויץ, הויפטשטאָט פֿון דער עסטרייכיש-באַהערשטער בוקאַווינע, און אין יענעם דאָרף אַרײַן האָט די משפּחה זיך אַריבערגעצויגן אָנהײב 1902, ווען שלמה איז אַלט געווען זעקסטע האַלבן יאָר. ר' יצחק ביקל האָט גוט אַכטונג געגעבן, אַז אין דער דאָרפֿישער סביבה זאָלן זײַנע קינדער ניט געקרייודעט ווערן, וואָס איז שײך ייִדישע קענטענישן און אַלגעמײנער בילדונג, און אין 1906, אין עלטער פֿון צען יאָר, האָט שלמה געמאַכט זײַן אויפֿנעם-פּרײַפֿונג אין דער גימנאַזיע פֿון זײַן טאַטנס הימשטאָט קאַלאַמײ. שלמהס גינסטיקע האַריזאָנטן זענען געוואָרן אַלץ ברייטערע. אי די אַלגעמײנע לימודים, אי די פֿאַרטיילטע ייִדישקײט-לימודים, האָבן פֿאַר אים געעפֿנט נייע און רײכע וועלטן, וואָס האָבן אינספּירירט זײַן נשמה און זײַן געמיט. די אינספּיראַציע איז גענערט געוואָרן דורך השכלה-אידעאָלן, חיבת ציון און העברייאיש-ליב-שאַפֿט, וואָס ס'האָבן אויף אים משפּיע געווען דער פֿאַטער; דער תּנ"ך-מלמד ר' וואָויק ראָזענקראַנץ (זר שושנים), דער עלוישער גמרא-מלמד ר' יאַסעלע בראַדטשינער; דער העברייאישער לערער חיים מייבארד, און דער „שטאַט-אַפּיקורס“ מאַטל בערגער. אַ משומדים-משפּחה האָט באַקומען אַ תּיקון אין דער ייִדישער וועלט דורכדעם, וואָס איינער פֿון אירע אַפּשטאַמיקע, דער געשיכטע-לערער סטאַניסלאָו ווערבער, האָט מיטן אופֿן פֿון זײַן שילדערן די פּיגורן פֿון דער פֿראַנצויזישער רעוואָלוציע אינספּירירט דעם גימנאַזיע-סטודענט שלמה ביקל אין אַזאַ מאָס, אַז די אינספּיראַציע איז אים צונורן געקומען, ווען דער תּלמיד איז געוואָרן אַ שרײַבער בײַ יידן און אויף ייִדיש. דעם געשיכטע-לערערס אינספּיראַציע האָט אים געדינט זינט ער האָט אָנגעהויבן מאַלן וואָרט-פֿאַרטערען פֿון שאַפֿערישע און פֿירערישע ייִדישע און ניט-ייִדישע פּערזענ-לעכקייטן און ווען ער האָט באַדאַרפֿט שילדערן טיפֿן און טיפּישע יידן אין אייראָפע, אין דער אַמעריקאַנער סביבה און אין דער סביבה פֿון מדינת ישראל.

שלמהס טעג און נעכט פֿון האַרבע גימנאַזיע-קעגנשטאַנדן און שאַרפֿע ייִדישקײט-לימודים זענען פֿאַרויסט און פֿאַרמילדערט געוואָרן דורכן וואוינען בעתן לערן-זמן אין דער שטוב פֿון זיידן מרדכי; דורך יוגנטלעכע וויכוחים און אַוואַנטירעס מיט חברים, וואָס מיט זיי האָט ער זיך באַגעגנט אין די אַליין-בילדונגס קרייזלעך פֿון די ייִדישע סטודענטן אין דער קאַלאַמײער גימ-נאַזיע און אויף די יערלעכע סטודענטישע קאָנגרעסן (וויצע) אין לעמבערג; דורך די נסיעות צו טאַטע-מאַמע אין דאָרף אַרײַן אויף פּסח, אויף די סוף-יאָר וואַקאַציעס און אויף די זומער-חדשים. פֿון דער דאָרפֿישער היים איז געווען מחיהדיק צו יאָגן מיט פֿערד און וואָגן כדי זיך צו זען מיט פֿעטערס און מומעס און מיט געשוועסטערקינדער אין זאַלישטיק און אין דאָרף נערקויו.

בנים פֿעטער ר' חיים דרעשער, שפעטער דיין אין זבאראזש. דעם דאָרפֿישן פֿעטער חיימס חסידישע ניגונים בנים פֿרייטאָג־צור־נאַכטיקן טיש האָבן זיין פלימעניק אַוועקגעפֿירט אין יענע היכלות פֿון נגינה, וואָס זיין טאַטע, דער מתנגדישער משכיל און חובב ציון ר' איציע ביקל האָט גיט געזוכט קיין וועג צו זיי.

דעם נייעם ייִדישן דור, וואָס האָט גענומען גנסיטיק ריפּף ווערן אויף דער שוועל פֿון צווייטן יאַרצענדליק פֿון 20סטן יאַרהונדערט. — דער דור, וואָס האָט געזען די לעצטע חלוצים פֿון דער צווייטער עליה קיין ארץ ישראל, די וואַגלערס פֿון דער נייער עמיגראַציע קיין אַמעריקע און די רעוואָלוציאָנער־עקשנותדיקע יחידים, וואָס זענען געבליבן אין דער היים צו באַרייכערן דאָס ייִדישע לעבן אויף די ערטער; דעם נייעם דור, וואָס האָט געקעמפֿט די אידעאָלאָגישע שלאַכטן צווישן גנסיטיקן ציוניזם און פּאָליטישן ציוניזם; צווישן סאָציאַליזם פֿלי דער שיטה פֿון די פּוועלי ציון, פֿלי דער אידעאָלאָגיע פֿון „זשע. פּע. עס.“ (גאַליצישער „בונד“) און לויט דער אידעאָלאָגיע פֿון ייִדישע קאָסמאָפּאָליטן־אַסימילאַטאָרן אין עסטרייכיש־פּוילישן סאָציאַליזם, — דעם דאָזיקן ייִדישן דור איז באַשערט געווען אַריבערצוגיין פֿון יוגנטלעכקייט צו דערוואַקסנדיקייט אין די יאָרן פֿון שלאַכטן, אַקופּאַציע, רעוואָלוציע און אימפּעריע־פּאַנאַנדערפּאַלן אין די יאָרן פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה. שלמה ביקל האָט געטיילט דעם גורל פֿון יענעם דור, וואָס ער האָט געהערט צו אים.

אין סעפטעמבער, 1914, האָבן „די רוסי“, די חיילות פֿון צאַר ניקאָלאַי, אין זייער מאַרש איבער די שטחים פֿון גאַליציע, אַנגענומען קאַלאַמיי, און זענען דאָרט פֿאַרבליבן ביז פֿעברואַר, 1915. עסטרייך האָט דעם צוריקטרייט פֿון די צאַרסקע סאַלדאַטן אויסגענוצט אויף צו מאַביליזירן אין איר אַרמיי די אונטערגעוואַקסענע אונטערטאַנען, — און אַזוי אַרום האָט די קיר־השע אַרמיי אַריינבאַקומען אויך די זין פֿון אַ סך טאַטעס, וואָס האָבן שוין פֿון פֿריער „געדינט דעם קייסער און דעם פֿאַטערלאַנד“. צוערשט איז שלמה געווען אַ פשוטער סאַלדאַט, — אַבער אַן אַקאַדעמיקער איז פֿאַרט אַ יחסן, און ער האָט שנעל דערגרייכט דעם ראַנג פֿון אַפֿיציר. פֿריער האָט ער געדינט אויפֿן רוסישן פֿראַנט, דערנאָך אויפֿן איטאַליענישן פֿראַנט, און דריט מאָל באַקומען מיליטערישע אויסצייכענונגען. די שענסטע איבערלעבענישן פֿון אַ ייִדישן זעל־נער, וואָס זוכט זינע ווייט־נאַענטע ברידער, האָט דער אַפֿיציר שלמה ביקל געהאַט, ווען ער איז פֿון דעצעמבער, 1917, ביז אַקטאָבער, 1918, געווען מיט דער עסטרייכישער אַקופּאַציע־אַרמיי אין אוקראַינע. ער האָט אויסגענוצט די



געלעגנהייט צו זען ווי אזוי יידן לעבן אין קיעוו און אין אדעס, אין יעקאטער-  
 רינאסלאוו און אין יעליסאָוועטגראד, און אין מאַריפּאָל ביים אַזאָווישן ים.  
 „אין אַדעס זיין און ביאַליקן ניט זען? האָבן מיר, צוויי קאַלאַמייער  
 בחורים, העברייאיש-לייענער און העברייאיש-רעדער באַשלאָסן צו מאַכן אַ  
 באַזוך ביי ביאַליקן“. די עסטרייכישע קאַמאַנדע האָט פֿאַרגעשריבן פֿאַר די  
 אָפּיצירן שטענדיק צו גיין מיט אַ באַיאַנעט ביי דער זיט און מיט אַ רעוואָלווער  
 אין קעשענע, כדי זיך צו באַשיצן קעגן איבערפֿאַלערס. מיט אַזאַ הילוך האָבן  
 זיי אין אַ שבת פֿאַרנאַכט אַנגעקלאַפט אין דיכטערס טיר. ביקל דערציילט:  
 „ס'האַט אונדז געעפֿנט אַ מיטלוואַוקסיקער, באַלייבטער, שלעכט-ראַזיר-  
 טער און איבערגעשראַקענער ייד. דאָס איז געווען ביאַליק, מיר, די צוויי יונגע  
 אָפּיצירן, זענען געווען אַנטוישט פֿון דעם דיכטער, און דער דיכטער — — —  
 דערשראַקן פֿון די אָפּיצירן.

„אי די אַנטוישונג, אי די שרעק זענען גיך פֿאַרביי, ווי באַלד איך האָב  
 גענומען רעדן העברייאיש צום דיכטער, און דער דיכטער האָט געענטפֿערט  
 מיט אַ ברייטן שמייכל אויף זיין פנים, — אַ, איר שלאָגט אונדז! גאָט זאָל  
 אַיך העלפֿן, און אונדז אַרײַנגעבעטן אין שטוב. דאָרט האָבן מיר געטראַפֿן  
 אַ הויכן, דינעם יונגמאַן מיט אַ לענגלעך פנים, וואָס האָט געשטראַלט מיט  
 גניט, וואָס איז געווען אַרויסרופֿעריש-דריסט, און צו דער זעליביקער ציט  
 גוט-ברודעריש פֿריינטלעך. ביאַליק האָט דעם יונגמאַן פֿאַרגעשטעלט: אַלעק-  
 סאַנדער כאַשין, יידישער און העברייאישער שרייבער. — — — ביאַליק האָט  
 אונדז אויסגעפֿרעגט וועגן דער יוגנט אין גאַליציע. ער האָט געוואָלט וויסן  
 צי זי איז געשטימט ציוניסטיש, און צי זי איז מיטן גאַנצן ציוניזם נישט  
 אַרײַנגעפֿאַלן אין פּוילישער קולטור-אַסימילאַציע. — — — ער האָט אַ וואונק  
 געטאַן מיטן אויג און געפֿרעגט צי איינער פֿון אונדז, אָדער גאָר ביידע, זינדיקן  
 נישט מיט שרייבן. איך האָב זיך מודה געווען, אים דערציילט וועגן מיינער אַ  
 דערציילונג אויף העברייאיש, וואָס איך האָב ערב דער מלחמה געשיקט צו דער  
 קראַקעווער העברייאישער וואַכנשריפֿט 'המצפה', ביאַליק האָט פֿריילעך אַ  
 לאַך געטאַן, איז צוגעגאַנגען צום ספֿרים-אַלמער, האָט אַרויסגענומען די זאַמל-  
 ביכער 'כנסת' (אויף העברייאיש) און 'אונטערוועגנס' (אויף יידיש), וואָס זענען  
 דעמאָלט אַרויס אונטער זיין רעדאַקציע. ער האָט אַרײַנגעשריבן עטלעכע דער-  
 מונטערונגס-ווערטער און דערלאַנגט די ביכער מיר, דעם יונגן שרייבער.  
 דאָס איז געווען איינער פֿון די גליקלעכסטע מאַמענטן אין מיין לעבן. צום  
 באַדויערן זענען ביידע ביכער אַוועקגעקומען אויף מיין שטורמישן דעמאָבי-

ליזאציע-וועג, פֿון יעליסאוועטגראד צוריק קיין קאלאמיי" (זע: „אלעקסאנדער כאַשין", אין „טאָג-מאַרגען זשורנאַל", דעם 17טן סעפטעמבער, 1966).

ווען דער דעמאָביליזירטער עסטרייכישער לייטענאַנט שלמה ביקל איז צוריקגעקומען אַהיים, איז זיין שטאַט געווען אַ טייל פֿון דער מערב-אוקראַינער רעפּובליק, און מען האָט אים, אַ דאַנק זיין מיליטערישן עבר ביי קיר"הן, געמאַכט פֿאַר קאַמענדאַנט פֿון דעם ייִדישן לעגיאָן, וואָס איז געווען אַ טייל פֿון מערב-אוקראַינעס הייל. אַלעקסאנדער גראַנאַך, דער שפּעטער-באַרימטער שוישפּילער, איז געווען פֿאַרזיצער פֿונעם סאַלדאַטן-ראַט. נו, אַז די עסטרייכ-כישע אימפּעריע איז זיך צעפֿאַלן, גאַליציע איז אַרונטערגעפֿאַלן אונטער פּוילנס הערשאַפֿט, וואָס פֿאַר אַ צוקונפֿט האָט דערוואַרט אַ געוועזענעם ייִדישן אַפֿיציר ביי עסטרייך און אַ געוועזענעם ייִדישן לעגיאָן-קאַמענדאַנט אין מערב-אוקראַינעס באַוואַפֿנטע כּוחות? אַנהייב נאָוועמבער, 1918, איז שלמה ביקל אַריבערגעפֿאַרן אין דאָרף אַרזין, וואו טאַטע-מאַמע האָבן געוואוינט. דאָס דאָרף האָט געהערט צום טשערנאָוויצער קרייז, און ס'איז געווען אַ שעת הכּושר צו פֿאַרווירקלעכן דריי אַמביציעס מיטאַמאַל: שטודירן יוריספרודענץ, טאַקע אין טשערנאָוויצער אַוניווערסיטעט; געבן אויסדרוק די אייגענע ליטע-ראַרישע גייגונגען און באַגאַבונגען, און זיך אויסלעבן אידייאַיש דורך געהערן צו דער בוקאַויניש-רומענישער פּועלי ציון-פּאַרטיי. ווען ביקל האָט אין מאַי, 1919, זיך באַזעצט אין טשערנאָוויץ, האָבן די טשערנאָוויצער פּועלי ציון גלייך גענומען אויסנוצן די קענטענישן און טאַלאַנטן פֿון דעם נײַעם כּח אין זייערע רײען. ער איז באלד געוואָרן אַ נאָענטער מיטאַרבעטער פֿון דער פּאַרטיי-וואַכנשריפֿט „די פֿרײַהייט", וואָס איז רעדאַקטירט געוואָרן פֿון דר. פֿנוול שטערנבערג ע"ה, און ער איז באלד נאָכדעם געוואָרן דער פּאַרטיי-סעקרעטאַר. פֿון יולי, 1920, ביז סעפטעמבער, 1922, ווען ער האָט זיך אַריבער-געצויגן אין דער רומענישער הויפּטשטאָט בוקאַרעשט, איז ביקל געווען דער רעדאַקטאָר פֿון „די פֿרײַהייט", און דאָס האָט אים דערמעגלעכט צו געבן זיין פֿרוכפּערדיקער פּען אַן אויסשולונג אין פֿאַרשידענע פֿאַרמען פֿון שרײַ-בערישן שאַפֿן, בעיקר פּובליציסטיק, ליטעראַטור-קריטיק און פּאַלעמיק. ביקל איז געוואָרן אַ בוקאַרעשטער תּושב אין האַרבסט, 1922, נאָכדעם ווי ער האָט אין מאַי פֿון יענעם יאָר באַקומען פֿון טשערנאָוויצער אַוניווערסיטעט דעם דיפּלאָם „דאָקטאָר פֿון יוריספרודענץ". צוערשט האָט ער פּראַקטיצירט אין ביראָ פֿון אַדוואַקאַט פּיליפּ קעפֿנער און דערנאָך ווי אַ זעלבסשטענדיקער אַדוואַקאַט, ביז זיין פֿאַרלאָזן רומעניע, אַנהייב 1939.

נאָך זיין באַזעצן זיך אין בוקאַרעשט איז שלמה ביקל געוואָרן פֿון די

יושבים ראשונה במלכות אין דער יידישער ליטעראטור אויף רומענישער טעריטאריע, און אַ ליטעראטור-קריטיקער, וואָס זיין גוטער שם האָט גענומען דערגרייכן אַלע ווינקלעך אויף דער מאַפּע פֿון ייִדישן וואָרט. ער האָט זיך באַטייליקט אין די סאַמע וויכטיקסטע ייִדישע פּובליקאַציעס, און איז געווען רעדאַקטאָר אָדער מיט־רעדאַקטאָר פֿון די אָנגעזעענסטע ליטעראַרישע טרי־בונעס: „שויבן“ (מערץ, 1936 — מערץ־אַפּריל, 1937, רעדאַקטירט אינאיינעם מיט יעקב שטערנבערג); וואַכנשריפֿט „אונדזער וועג“, אַן „אַרגאַן פֿאַרן ייִדיש־ראַדיקאַלן געדאַנק“, דערשינען פֿון 7טן מאַי, 1926, ביזן 10טן יוני, 1929, אונטער דער בשות־פֿונדיקער רעדאַקציע פֿון ביקל און שטערנבערג; „די וואָך“, ליטעראַריש־געזעלשאַפֿטלעכע טריבונע, דערשינען פֿון 4טן יאַנואַר, 1934, ביזן ערשטן אָקטאָבער, 1935. צוערשט איז די רעדאַקציע־קאַלעגיאַע באַ־שטאַנען פֿון מ. אַלטמאַן, שלמה ביקל און יעקב שטערנבערג. אָבער אָנגע־הויבן מיט 22סטן נומער איז די קאַלעגיאַע באַשטאַנען בלויז פֿון די לעצטע צוויי.

אין 1933 האָט ביקל געמאַכט זיין ערשטן באַזוך אין ארץ ישראל, און דריי יאָר שפּעטער, אין 1936, האָט ער אַרײַנגעבראַכט אין אוצר פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור זיין ערשט בוך ליטעראַטור־קריטיק, — דאָס ווערק „אינזיך און אַרומזיך“ — „נאַטיצן פֿון אַ פֿאַלעמיסט און קריטישע באַמער־קונגען“ (זע ביבליאָגראַפֿיע). דאָס דאָזיקע בוך, כאַטש קליין אין כּמות, בלויז 187 זײַטן, האָט מבשר געווען, אַז די ייִדישע ליטעראַטור־קריטיק איז באַרײַ־כּערט געוואָרן מיט אַן אייגנאַרטיקן שאַפֿער, וואָס וועט זי פֿירן צו גרויסע דערגרייכונגען אין דער צוקונפֿט. די בשורה פֿון „אינזיך און אַרומזיך“ איז פֿאַרווירקלעכט געוואָרן.

במשך די צוואַנציק יאָר פֿון זײַן וואוינען אין רומעניע, האָט שלמה ביקל באַרייכערט דאָס ייִדישע לעבן דאָרט ניט בלויז ווי אַ שריפֿטשטעלער, נאָר אויך ווי אַ קולטור־פֿירער און געזעלשאַפֿטלעכער טוער. ער איז געווען פֿאַרזיצער פֿון דער בוקאַרעשטער קולטור־ליגע, אַ מיטגליד אין צענטראַל־קאָמיטעט פֿון אַרטיקן היאַס און אין צענטראַל־קאָמיטעט פֿון דער ייִדישער קולטור־פֿעדעראַציע אין גרויס־רומעניע. ער האָט פֿאַרטראַטן דעם ייִדישן קולטור־ציבור אין רומעניע אינעם וועלט־ראַט פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט.

זײַן פֿראַדוקטיווקייט ווי אַ פּובליציסט, קריטיקער, פֿאַרטייאַדעאַלאָג און פֿאַלעמיקער, האָט נייטיק געמאַכט, אַז ביקל זאָל זיך ניט־זעלטן חתמענען מיט אינציאַלן און פּסעוודאָנימען. זאָלן זיי דאָ אויסגעערעכנט ווערן: ש. ב.,

שין בית, ש. חד, אלעקסאנדער קלוזשער, ש. קירס, א. מ. באשבי, ש. ווערביש  
און לייבוש געפנער.

דער אויפשטייג פון נאציזם האט צעשטורעמט איראפע, — און רומעניע  
האט גענומען זינקען אלץ טיפער און טיפער אינעם אפגרונט פון רעאקציע  
און פֿאשיזם, באגלייט מיט ביטערע גזירות און גרויליקע רציחות אויף יידן.  
נאכן אויפֿקום פֿון גאגא־קוזא רעזשים, האט ביקל געמאכט די ענדגילטיקע  
שריט אויסצואוואַנדערן. דעם 24סטן פעברואַר, 1939, האט ער עמיגרירט פֿון  
רומעניע אינאיינעם מיט זיין פֿרוי יעטא (פֿון דער היים: שפֿר=שייפֿער)  
און דעם בני־יחיד אלכסנדר־מרדכי (איצטער פראַפעסאָר פֿון יוריספרודענץ  
אין יעיל און אַ באַקאַנטער שריפֿטשטעלער איבער יורדישע פראַבלעמען).  
דעם 9טן מערץ, 1939, איז די ביקל־משפּחה אָנגעקומען קיין ניו־יאָרק אויף  
דער ענגלישער פּאָסאָזשיר־שיף „קווין מערי“. די גניסטיקע און געזעלשאַפֿט־  
לעכע אייגנשאַפֿטן פֿון ייִדישן קיבוץ אויף רומענישער ערד, אין פֿריערדיקע  
דורות, אין די יאָרן פֿון זיין אייגענער טעטיקייט אין רומעניע און אין דער  
שפעטערדיקער צייט, האט ביקל געשילדערט אין בוך „רומעניע“ (1961) —  
זע ביבליאָגראַפֿיע). אַ ווערק פֿון אַ דריפֿאַכיקן כאַראַקטער: געשיכטע, ליטע־  
ראַטור־קריטיק און זכרונות.

שווער זענען געווען ביקלס עמאַציאָנעל־גניסטיקע און מאַטעריעלע ראַנג־  
לענישן מיט דער אַמעריקאַנער סביבה און מיט אירע באַדינגונגען, — אָבער  
אינאיינעם מיט די שוועריקייטן זענען אויך געווען קאָמפּענסאַציעס. ביקל איז  
גיך געוואָרן אַ צענטראַלע פֿיגור אין דער ניו־יאָרקער ייִדישער שרייבער־  
משפּחה, אין דער ייִדישער קולטור־באַוועגונג, אין ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן  
אינסטיטוט, און איינער פֿון די פּאָפּולערסטע ייִדישע לעקטאָרן. אַ געלעגנהייט־  
לעכער אַנטיילנעמער אין „טאַג“ (איצטער „טאַג־מאַרגען זשורנאַל“) איז ער אין  
1940 געוואָרן אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער, וואָס זיינע צוויי בייטראַגן יעדע  
וואָך, — אויף פּובליציסטישע און ליטעראַרישע טעמעס, — געהערן צו די  
שיינדלעך פֿון דער צייטונג. באַלד נאָך זיין קומען אָהער האַט ביקל אָנגעהויבן  
זיך באַטייליקן אין „צוקונפֿט“, „אידישער קעמפֿער“, „פֿרניע אַרבעטער שטי־  
מע“, „אינזיך“, „אונדזער וועג“, „קולטור און דערציאונג“ און אין די זאַמל־  
ביכער, וואָס ס'האַבן אַרויסגעגעבן און רעדאַקטירט י. אַפּאַטשאַו און ה. ליוויק,  
זכרונם לברכה. זיינע קריטישע עסייען, פּען־פּאַרטערטן, זכרונות־פֿראַגמענטן,  
מחשבהדיקע פּובליציסטישע אַרטיקלען און רעפּאָרטאַזשן, האָבן זיך דערנאָך  
באַהעפֿט ווי טיילן און ווי קאַפיטלעך פֿון וואַגיקע ווערק אין דער ייִדישער  
ליטעראַטור. מיר האָבן אינזיגען די ביכער „דעטאַלן און סך הכלען“ און

„א שטאַט מיט יידן“ (ביידע דערשיינען אין 1943), „יידן דאווענען“ און „עסייען פֿון יידישן טרויער“ (ביידע אַרויס אין 1948), „דרײַ ברידער זענען מיר געווען“ (1956), „שרייבער פֿון מײַן דור“ (ערשטער באַנד, 1958, אין ניו-יאָרק; צווייטער באַנד, 1965, אין תל-אַביב) און „רומעניע“ (בווענאַס אַנרעס, 1961). זײַן „די יידישע עסיי“ (1946) איז, דוכט זיך, געבליבן אין יידיש דער ערשטער און איינציקער פּראַוואַו אַרויסצוגעבן אָן אַנטאַלאָגיע פֿון יידישער עסייאַסטיק. שלמה ביקלס אַרטיקלען, וואָס ווערן פֿאַרעפֿנטלעכט צוויי מאָל אין וואָך אין „טאַג-מאַרגען זשורנאַל“, ווערן שטענדיק איבערגעדרוקט אין בווענאַס אַנרעסער טאַגבלאַט „אידישע צײַטונג“, און אין דער יידישער פּרעסע איבער גאַר דער וועלט.

זינט יולי, 1964, איז שלמה ביקל אַ מיטגליד פֿון רעדאַקציע-קאַלעגיע פֿון „צוקונפֿט“. צו זײַנע רעדאַקטאָרישע אויפֿטוען, זינט ער איז געוואָרן אַ ניו-יאָרקער תּושב, דאַרפֿן צוגערעכנט ווערן: „פּנסק קאַלאַמיי“ (1957), „שמואל ניגער-בוך“ (רעדאַקטירט אינאיינעם מיט לייבוש לעהרער, אַרויסגעגעבן פֿון יוואָ, 1958); „פּנסק פֿאַר דער פֿאַרשונג פֿון דער יידישער ליטעראַטור און פּרעסע“ (אַרויסגעגעבן פֿון אַלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאַנגרעס אין ניו-יאָרק, 1965) און די „געקליבענע ווערק“ פֿון משה אַלטמאַן (1955).

אין די יאָרן 1956 — 1959 איז שלמה ביקל געווען פּרעזידענט פֿון יידישן פּען-זענטער. ער איז איצטער וויצע-פֿאַרזיצער פֿון דער יוואָ-פֿאַרוואַלטונג און פֿאַרזיצער פֿון דער וויסנשאַפֿטלעכער קאַלעגיע בײַם יוואָ.

ביקל פּובליציסטישע אַרטיקלען, ליטעראַטור-קריטישע עסייען און קאַ-פּיטלעך זכּרונות ווערן אַפֿט איבערגעדרוקט אין העברייאישע צײַטונגען און זשורנאַלן. אין די טעג, ווען מען האָט פֿאַרצייכנט זײַן 70-יאָריקן יובּל, איז צוגעגרייט געוואָרן צום דרוק דאָס בוך „עיר ויהודיה“, וואָס אַנטהאַלט שמשון מעלצערס איבערזעצונגען פֿון „א שטאַט מיט יידן“ און פֿון ציקל „מיט משפּחה“ אינעם בוך „דרײַ ברידער זענען מיר געווען“. דאָס בוך ווערט אַרויסגעגעבן דורך מוסד ביאַליק אין ירושלים, אַרויסבאַגלייט מיט אַ ביאַגראַפֿיש-קריטישער הקדמה פֿון דבּ סדן, פּראָפֿעסאָר אויף דער יידיש-קאַטעדרע בײַם העברייאישן אוניווערסיטעט אין ירושלים.

שלמה ביקלס באַזוך אין ארץ ישראל, אין פֿרילינג, 1933, איז געווען, אין רעטראַספעקט, אַ מיין פּראָלאַג צו זײַנע שפּעטערדיקע דרײַ באַזוכן אין מדינת ישראל, ביז ערב זײַן 70סטן געבוירנסיאָר. ער האָט באַזוכט מדינת ישראל אין האַרבסט, 1950; אין זומער, 1959, און אין די ווינטער-חדשים פֿון 1964-1965. בעת יעדן באַזוך זײַנעם אין דער יידישער מדינה, טרעט-אויף

שלמה ביקל מיט רעפערעאטן פֿאַר ייִדיש־רעדנדיקע און העברייאיש־רעדנדיקע צוהערערס, און די העברייאישע שריפֿטשטעלערס האַלטן אים פֿאַר אַן „אח לעט“ פֿונקט ווי ער איז אַ „ברודער שרייבער“ פֿאַר די שאַפֿערס אויף ייִדיש. די צוויי־שפראַכיקייט פֿון יובל־בוך זאָגט עדות אויף דעם.

שלמה ביקלס 70־יאָריקער יובל האָט גורם געווען ליטעראַרישע אַפשאַ־צונגען און באַגריסונגס־אַפרופֿן אומעטום וואו מען נערט זיך גנטיק מיטן געדרוקטן ייִדישן וואָרט. אין פֿאַרבינדונג מיטן יובל איז אויף דער איניציאַטיוו פֿון אַ צאָל פֿאַרערערס געשאַפֿן געוואָרן אַ ספּעציעלער ביקל־קאָמיטעט אַרויס־צוגעבן אַ „פֿעסטשריפֿט“, וואָס מיט איר אינהאַלט זאָל זי זיין אַ בנטראַג צו באַרעכערן די ליטעראַרישע און וויסנשאַפֿטלעכע געביטן, וואָס זענען נאָענט דעם חתן־היובל, — אַ זאַמלבוך, וואָס זאָל סימבאָליזירן דוד המלכס ברכה אָנגעווענדעט אויף דעם יובליאַר :

— כה לחי! צום לעבן!

— ביז 120 יאָר!

מיט גרויס שמחה גיבן מיר איבער דאָס זאַמלבוך, אי דעם חתן־היובל, אי זינע ליענערס בכל מקום שהם.

# געקליבענע ביבליאגראפיע פֿון שלמה ביקל

## I. דערשינענע ביכער

1. אינזיך און אַרומזיך, נאַטיצן פֿון אַ פֿאַלעמיסט און קריטישע באַמערקונגען, פֿאַרלאַג שלום עליכם, בוקאַרעסט 1936, הילע געצייכנט פֿון אַרטור קאַליניק, 187 זײַטן.  
פֿון דער הקדמה צום בוך: די נאַטיצן און קריטישע באַמערקונגען, וואָס קומען אַרײַן אין דעם בוך, זײַנען פֿראַגמענטאַריש לויט זײַער פֿאַרם און לויט זײַער אינהאַלטלעכן צונויפֿשטעל. ניט אַנדערש ווי דער צעריסענער שטייגער אונדזערער אין רומעניע, וואָס האָט ניט קײן קאַנטיניוואַיטעט אין צײַט און קײן געבונדנקייט אין רוים. קורצאַטעמדיקע געשיכטלעכע קולטור־עפּיזאָדן און דערנאָך אַ ברייטער גענעץ פֿון מי־געוואָרענע פּיאַנערן. ייִדיש־פֿענערלעך פֿון גנסיטיקן ישוב אין בעסאַ־ראַביע און בוקאַװינע וואָכן טרויעריקע איבער אַלט־רומענישן און טראַנסילוואַנישן פּוסטעפּאַס פֿון שוין לאַנג אָפּגעבראַכענע ייִדישקייט־געצעלטן.
2. דעמאָלן און סך־הכלען, קריטישע און פֿאַלעמישע באַמערקונגען, פֿאַרלאַג מתנות, ניו יאָרק 1943, 256 זײַטן, מיט אַ ווידמונג „סאַנדין“ — אַ ייִדישקייט־מאַנונג פֿון זײַן זײַדן אין דער טשערנאָװיצער געטאַ און פֿון זײַן טאַטן אויף דער גיו־יאָרקער איסט־סייד.
3. אַ שטאָט מיט ייִדן, זכרונות אין געשטאַלטן, פֿאַרלאַג מתנות, ניו יאָרק 1943, 246 זײַטן, האַלצשניט פֿאַרטרעט פֿון בערנאַרד רעדער אין 30 עקזעמפּלאַרן; גע־ווידמעט „דעם אַנדענק פֿון דעם טראַגישן רעבעל — שלמה חלפֿן — אין 50־סטן יאָר נאָך זײַן אומקום, מײַן טאַטן שלמה חלפֿן אײַניקל“.
4. אַ שטאָט מיט ייִדן, ב־טע אויפֿלאַגע, פֿאַרלאַג קיום, בוענאַס איירעס. דאָס דאָזיקע בוך איז דערשינען מיט דער הילף פֿון די פֿרײַנד עדיט און ישראל פֿאַלאַק פֿון טשילע, 233 זײַטן.  
פֿונעם מחברס הקדמה: איך ווייס נישט צי איז עס סײַשרײַענדיקע קול פֿון פֿרײַן צי די שטילע שטים פֿון טרייסט, אָדער גאַר ביידע אינאַיינעם, וואָס מיט די יאָרן פֿון אונדזער דור זעען מיר דאָס אומגעקומענע ייִדישע לעבן אַלץ דערהויבענער, אַלץ הייליקער, און אונדזער בענקשאַפֿט נאָך יענעם לעבן און נאָך יענע ייִדן ווערט אַלץ טיפֿער און מאַנעדיקער.
5. ייִדן דאַוועלען, ניו יאָרקער רעפּאָרטאַזשן, פֿאַרלאַג ר. י. גאַוואַק, ניו יאָרק 1948, שער־בלאַט געצייכנט פֿון אַרטור קאַליניק, פּאַריז. געווידמעט „דעם אַנדענק פֿון מײַנע זײַדעס ר' מרדכי בײַר שלמה הכהן ביקל, און ר' משולם בײַר אַביגדור הכהן געפֿנער, איך האָב זײַן ביידע געזען דוכענען און בענטשן דאָס ייִדישע פֿאַלק מיט ליבשאַפֿט“.  
פֿונעם מחברס הקדמה: דער גרעסטער טייל פֿון די רעפּאָרטאַזשן איז אַנטשטאַנען אין סאַמע ברען פֿון דער מלחמה. דעם זונס סכּנהדיקע טעג אויפֿן פֿראַנט האָבן אויפֿגעצײַערט אין טאַטנעס געמיט אינדערהיים און האָבן אין אים געוועקט מיט מער כוח ווי אַן אַנדערש מאַל די קלאַנגען און זשעסטן פֿון דער אַלטער ייִדישער חעלט פֿון זײַן יוגנט.

6. עסיען פון יידישן טרויער, פארלאג ר. י. נאואק, ניו יארק 1948, ארויסגע-געגעבן פון מחברס יוגנט-פריינט ד"ר אברהם פלינשטיין און הערמאן ליפער, 246 זייטן, מיט א רשימה פון נעמען. געווינדמעט „דעם אנדענק פון מינע אייגענע נאענטע, וואס זיינען אומגעקומען אין די געטאס און אין די טויט-לאגערן פון גאליציע און טראנסניסטריע אין די יארן ת"ש — תש"ה. שער-בלאט, געצייכנט פון בערנארד רעדער.
7. דרני ברידער זיינען מיר געווען, פארלאג מתנות, ניו יארק 1956, געווינדמעט „יעטאן“, 234 זייטן: פארטייטשונגען פון לאקאליזמען. שער-בלאט און אנדערע צייכענונגען — ארטור קאליניק.  
פונעם מחברס הקדמה: „דריי ברידער זיינען מיר געווען הייסט דאס בוך דערפאר, ווייל דער נאמען פון דער ערשטער עסיי אין דער אפטיילונג „מיט משפחה“ דעקט, ווי מיר דאכט, אי די אויטאביאגראפישע אטמאספערע, אי די שטימונג פון א „שטאט מיט יידן“, וואס איך האב דא געוואלט ממשיך זיין.  
אין א געוויסן זין איז דאס איצטיקע בוך גישט עפעס אנדערש ווי דער צווייטער באנד פון מיין „א שטאט מיט יידן“.
8. שרייבער פון מיין דור, באנד 1 פארלאג מתנות, ניו יארק 1958, 415 זייטן, שער-בלאט געצייכנט פון מ. ע. ווינער.  
פון דער הקדמה: דער נאמען פונעם בוך איז „שריבער פון מיין דור“ און דער ה' הידיעה. דאס מיינט אז דאס בוך גייט ניט אריין אין רשות פון ליטעראטור-געשיכטע און איז אויסן צו בלייבן בלויז אין גדר פון ליטעראטור-קריטיק.  
איך האב איינזינען געהאט איבערצוגעבן גישט מער ווי דאס דיכטערישע, בעלע-טריסטישע און עסייאטישע קול פון א טייל פון מינע ברידער-שריבער, ווי איך האב עס דערהערט און פארצייכנט מיט מינע אייגענע מוזיקאלשע צייכנס.
9. רומעניע, געשיכטע, ליטעראטור-קריטיק, זכרונות, פארלאג קיום, בוענאס איירעס 1961, זייטן 409. דאס בוך איז דערשינען מיט דער הילף פון די פריינט עייט און ישראל פאלאק פון טשילע. געווינדמעט „דעם אנדענק פון אונדזערע מאמעס, מינער און יעטאס, ביילע ביקל, געשט. אין עלטער פון 82 יאר אין גבעת שמואל, ישראל, און ריווע שעפער, אין עלטער פון 78 יאר אין טערעבלעשט, סאוועט-רוסלאנד.  
פון דער הקדמה: דאס איצטיקע בוך איז א פרוואו צו געבן א סך-הכל פון מינע צוואנציק יאר, וואס איך האב צווישן ביידע וועלט-מלחמות פארבראכט אין רומעניע. די הויפט-כוונה פונעם מחבר איז געווען צו שרייבן געשיכטע און ליטעראטור-געשיכטע. ער האט צו דער געשיכטע און צו דער ליטעראטור-קריטיק צוגעשטעלט אויפן שער-בלאט אויך די באצייכענונג זכרונות, כדי אונטערצושטרעכן, אז אלע מענטשן, וואס ווערן דערמאנט אין דער געשיכטע, האט דער מחבר פערזענלעך געקענט און אז די געשעענישן האט ער צום סאמע גרעסטן טייל מיטגעלעבט און איז געווען מיט זיי אינטים פארברונגן.
10. שרייבער פון מיין דור, באנד 2, י. ל. פריי-פארלאג, תל-אביב 1965, 461 זייטן, מיט אן אינדעקס פון נעמען, האלצשניט-פארטרעט פון ארטור קאליניק, פאריי; שער; בלאט געצייכנט פון מ. ע. ווינער. ארויסגעגעבן דורך דעם קארפמאן פאגא אין אנדענק פון שמואל און דארא קארפמאן, לאס אנדזשעלעס.
11. די משפחה ארטשיק, היסטארישער ראמאן פונעם יאר 1848. דערשיינט פריילינג 1967.
12. איבערזעצט אין העברעאיש: א שטאט מיט יידן, עיר ויהודיה, פארלאג מוסד ביאליק, ירושלים 1966. אין דעם בוך גייט אויך אריין דער אפטייל „מיט



משפחה" פון „דריי ברידער זינגען מיר געווען“. ביאגראפיש-קריטישער ארצינפיר פון פראפעסאר דוב סדן.  
 איינצלענע עסייען פונעם מחבר זינגען געדרוקט געווארן אין דזשט, ענגליש, רומענישט, אונגאריש און שפאניש און זייער א סך אין העברעאיש.

II. ביכער רעדאקטירט פון שלמה ביקל

13. די יידישע עסיי, א זאמלונג, פארלאג מתנות, ניו יארק 1946, ארויסגעגעבן פון דער שלום עליכם מיטלשול, 236 זייטן.  
 פון דער הקדמה: די לכתחילהדיקע אידעע פון צושטעלן בלויז א לערנבוך פאר די העכערע קלאסן פון די יידיש-וועלטלעכע מיטלשולן אין אמעריקע איז פאר-בוגדן געווארן מיטן געדאנק, אז די ארויסגעבראכטע זאמלונג זאל גיט נאר זיין א לערנבוך פאר יוגנטלעכע, נאר אויך א לייענבוך פאר דערוואקסענע, וואס זאל זיי באקענען מיט געקליבענע מוסטערן פון דעם עסייאטישן זשאנר און דערצו געבן, ווי ווייט מעגלעך, א קווערשניט פון אלץ און פון אלעמען, וואס ווערט באהאנדלט אין אונדזער יידיש-עסייאטיק.
- די פיר עסייען פון דער אפטיילונג „פון אלטע ספרים“ האבן איך געבראכט אי לשם נוי, אי כדי סימבאליש אונטערצושטרעכן, ווי דאס מוז בני יעדער געלעגנהייט געטאן ווערן, אז אונדזער ליטעראטור הייבט זיך ניט אן מיט מענדעלען און מיט פרידל, נאר אז זי איז דער המשך פון א שעפערשיקייט וואס גרייכט צוריק העט ווייט ביז תורה און נביאים.
14. פנקס קאלאמיו, געשיכטע, זכרונות, געשטאלטן, חורבן, ארויסגעגעבן פון קא-לאמיער יזכור-בוך קאמיטעט, ניו יארק 1957, 429 זייטן, שער-בלאט געצייכנט פון חיים גראס.
15. שמואל ניגער בוך, רעדאקטירט בשותפות מיט לייבוש לעהרער ז"ל, ארויסגע-געבן פון יידיש-ויסנשאפטלעכן אינסטיטוט — יווא, 329 זייטן, ניו יארק 1958.
16. פנקס פאר דער פארשיונג פון דער יידישער ליטעראטור און פּרעסע, ארויסגעגעבן פון אלועלטלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס, ניו יארק 1965, שער-בלאט געצייכנט פון פנחס שרון, מיט אן אינדעקס, 416 זייטן.  
 פון דער הקדמה: איך האב בפירוש אונטערגעשטרעכטן מער דאס וואס דער פנקס האט גישט דערגרייכט, כדי אנצואווייזן ווי גויטיק עס איז א צווייטער באנד, וואס זאל ממלא זיין דעם מאטעריאל, וואס פעלט אין דעם איצטיקן בוך.
17. משה אלטמאן — געקליבענע ווערק, מיט א קריטיש ביאגראפישן ארצינפיר, ארויסגעגעבן פון דער ל. מ. שטיין פאלקס-ביבליאטעק בניין אלועלטלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס, ניו יארק 1955, 330 זייטן.

III. אפהאנדלונגען וועגן שלמה ביקל אין ביכער און לעקסיקאנען

18. בילעצקי, י. ח. : מסות בשבילי ספרות יידיש (חלק ב'), תל-אביב, 1963.
19. גלאטשטויין, יעקב : אין תוך גענומען, נ"י 1956.
20. גלאנץ-לעיעלעם, א. : וועלט און ווארט, נ"י 1958.
21. גראס-צימערמאן, מ. : אינטימער ווידעראנאנד, תל-אביב 1966.

22. זינגער, ש. ד. : דיכטער און פראזאיקער, נ"י 1959.
23. סדן, רב : אבני מפתן, תל-אביב 1961-תשכ"ו, עמ' 279-284.
24. קאהאן, סאָלאָמאָן : ליטעראַרישע און זשורנאליסטישע פאַרצייכענונגען, מעקסיקע 1961.
25. ראַוויטש, מלך : מין לעקסיקאָן, בוענאָס איירעס 1939.
26. שטיינוואַקס, פנחס : סילועטן פֿון אַ דור, 1958.
27. שפירא, שמואל : אשר לאורם הלכתי, תל-אביב 1966.
28. רייווען, זלמן : לעקסיקאָן פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, פרעסע און פֿילאָלאָגיע, ערשטער באַנד, תרפ"ט, ווילנע, 1928, שפאלטן 277-278.
29. לעקסיקאָן פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, ערשטער באַנד, ניו יאָרק 1956, שפאלטן 300-302.

#### IV. וועגן בוך אינויך און אַרומיך

(זע נומ. 1)

30. ווייניג, נ. : דער האָס ביסט און וויסט — דאָס נייע וואָרט, וואַרשע, 17-טן סעפט. 1937.
31. טוטשינסקי, ב. : שלמה ביקל : „אינויך און אַרומיך“ — טשערנאָוויצער בלע-טער, 10-טן דעצ. 1936.
32. מוקדוני, ד"ר א. : ביכער און שרייבער — מאַרגען זשורנאַל, נ"י, 31-טן מערץ 1937.
33. מוקדוני, ד"ר א. : ביכער און שרייבער, דאָרט, 14-טן יוני 1939.
34. ניגער, ש. : דיכטער און קריטיקער — דער טאָג, נ"י, 2-טן גאָז. 1937.
35. סאקציער, מאָטל : שלמה ביקל : אינויך און אַרומיך — שויבן, בוקאַרעשט, מערץ-אַפריל 1937.
36. פּרינ [טעפּער], יוסף : אַ ייִדישער פּאָלעמיסט — ליטעראַרישע בלעטער, וואַרשע, 19-טן פעברואַר 1937.
37. ראַפּאַפּאָרט, י. : אַ נייער עסייאַסט — פּריַע אַרבעטער שטימע, נ"י, 19-טן פעברואַר 1937 ; אַרבעטער צייטונג, וואַרשע, 26-סטן פעברואַר 1937.
38. שימעל, משה : ביכער פֿון בוקאַרעסט — הינט, וואַרשע, 4-טן פעברואַר 1938.

#### V. וועגן בוך דעטאַלן און סך-הכלען

(זע נומ. 2)

39. זינגער, ש. ד. : צווישן נוסח און סטיל — די צוקונפֿט, נ"י, יולי 1946.
40. מוקדוני, ד"ר א. : ביכער און שרייבער — מאַרגען זשורנאַל, נ"י, 22-סטן דע-צעמבער 1943.
41. ניגער, ש. : פֿיניע דעטאַלן, מאַדנע סך-הכלען — דער טאָג, נ"י, 9-טן אַפריל 1944.

42. שאַצקי, ד"ר יעקב : קריטיקער און פֿאַלעמיקער — אידישער קעמפֿער, נ"י, 23סטן  
פֿעברואַר 1945.
43. שטאַרקמאַן, משה : ד"ר שלמה ביקלס עסייען-בוך „דעטאַלן און סך-הכלען“  
דער טאָג, נ"י, 12טן סעפטעמבער 1943.

## VI. וועגן בוך אַ שטאַט מיט יידן

(זע גומערן 3 און 4)

44. אויערבאַך, אַפֿרים : אַ שטאַט מיט יידן — דער מאָרגען זשורנאַל, נ"י, נאָוועמ-  
בער 1943.
45. באַטאַשאַנסקי, יעקב : אַ שטאַט מיט יידן — די פרעסע, בוענאָס איירעס, 29סטן  
אָקטאָבער 1960.
46. וויטיעם, משה : אַ זשורנאַליסט דערציילט — ניו יאָרקער וואַכנבלאַט, 21סטן  
יאַנואַר 1944.
47. ניגער, ש. : אַקעגן אַ שטאַט מיט יידן — דער טאָג, נ"י, 12טן מערץ 1944.
48. עמיאָט, ישראל : שלמה ביקלס „אַ שטאַט מיט יידן“ — דער ייִדישער זשורנאַל,  
טאַראָנטע, 12טן דעצעמבער 1960.
49. רבי, יעקב : הרכתב של קולומיאה — על המשמר, תל-אביב, 26 במז 1961.

## VII. וועגן בוך יידן דאַווענען

(זע נומ. 5)

50. אויערבאַך, אַפֿרים : ביכער-וועלט — דער מאָרגען זשורנאַל, נ"י, 13טן אויגוסט  
1948.
51. באַטאַשאַנסקי, יעקב : שלמה ביקלס „יידן דאַווענען“ — די פרעסע, בוענאָס  
איירעס, 6טן אָקטאָבער 1948.
52. ווינשענקער, איציק : וועגן „יידן דאַווענען“ — דער שפיגל, בוענאָס איירעס,  
יוני 1949.
53. יאַנאַסאָוויטש, י. : אַ פֿאַן בוך וועגן גוט-ייִדישקייט אין אַמעריקע — קיום,  
נומ. 10-9, פֿאַריה, 1948.
54. לייב, דניאל : „יידן דאַווענען“ — געוועלט, תל-אביב, 30סטן סעפטעמבער,  
1949.
55. מוקדוני, ד"ר א. : אַ בוך וועגן יידן, וואָס דאַווענען — דער מאָרגען זשורנאַל,  
נ"י, 3טן אָקטאָבער 1948.
56. צאַנגן, בן-ציון : יהודים מתפללים — הצופה, תל-אביב, 3 בנובמבר 1950.
57. ראַוויטש, מלך : וועגן שלמה ביקלס בוך „יידן דאַווענען“ — קענדער אָדלער,  
מאַנטרעאַל, 7טן יאַנואַר 1952 ; די פרעסע, בוענאָס איירעס, 31סטן יאַנואַר 1952.
58. שטאַרקמאַן, משה : די גרויסע בענקשאַפֿטן — דער טאָג, נ"י, 5טן דעצעמבער,  
1948.

## VIII. וועגן בוך עסייען פון יידישן טרויער

(זע נומ. 6)

59. באַמאָשאַנסקי, יעקב : שלמה ביקלס „עסייען פון יידישן טרויער“ — די פרעסע, בוענאַס איירעס, 13טן און 14טן מערץ 1950.
60. גלאַטשטיין, יעקב : אין תוך גענומען — אידישער קעמפער, נ"י, 24סטן פעב-  
אַר 1950. (זע נומ. 19).
61. דבורזצקי, מ. : מלקט הבכי האחרון — הדור, תל-אביב, 2 באוקטובר 1950.
62. וואָלף, יוסף : אַ נַי בוך עסייען — אונזער וואָרט, פאַריו, 9טן מאַי 1949.
63. יאַנאַסאָוויטש, יצחק : דאָס נײַע עסייען-בוך פון דײַר שלמה ביקל — דער  
מאַרגן, מינכען, 10טן יוני 1949.
64. פֿרייליך, י. : שמועסן וועגן ביכער — אונזער וועג, נ"י, 1טן אויגוסט 1949.
65. קאהאַן, סאַלאָמאָן : אַ געלונגענער אויסוואַל — די שטימע, מעקסיקע, 18טן  
פֿעברואַר 1956.
66. קרסל, ג. : נושא תרבות המסה — דבר, תל-אביב, 25 בספטמבר 1950.
67. שבתאי, ק. : הגשמה היהודית והעצב הגדול — דבר, תל-אביב, 5 באוקטובר  
1956.

## IX. וועגן בוך דרײַ ברידער זענען מיר געווען

(זע נומ. 7)

68. אויערבאך, אפרים : אויף דער וואַגשאַל — טאַג-מאַרגען זשורנאַל, נ"י, 24סטן  
סעפטעמבער 1956.
69. אויערבאך, אפרים : אויף דער וואַגשאַל, דאָרט, 3טן יוני 1957.
70. אינדלמן, אלחנן : מעשה בשלשה אחים — הדואר, נ"י, 29 במרס 1957.
71. באַמאָשאַנסקי, יעקב : די מחשבה און דער ניגון פון שטאַם — די צוקונפֿט,  
נ"י, פֿעברואַר 1957 ; די פרעסע, בוענאַס איירעס, 27סטן מערץ 1957.
72. בילצקי, י. ח. : מוציזס סיקבולה והרב מאפטה — על המשמר, תל-אביב, 9 במנ  
1957.
73. דאָמאַנקעוויטש, ל. : גאַלדענע עטרות און אַיזערנע מוחות — אונזער וואָרט,  
פאַריו, 8טן דעצעמבער 1956.
74. ווינשענקער, איציק : פון אַלץ העכער צו אַלץ טיפֿער — אומאַפּהענגיקע יידישע  
טריבונע, מאָנטעווידעאָ, נאַועמבער 1956.
75. זינגער, ש. ד. : שלמה ביקלס בוך עסייען „דרב ברידער זענען מיר געווען“ —  
אונזער וועג, נ"י, אויגוסט 1958.
76. טשובינסקי, ב. : איז מאַרוימפּאַל טאַקע אַזוי ווייט פון נינוה ? — פֿרייע אַר-  
בעטער שטימע, נ"י, 9טן אפריל 1957.

77. יפה מרדכי : זכרונות שלמה ביקל — הבוקר, תל-אביב, 27 במרס 1957.
78. יפה מרדכי : דערמאָנונגען פֿון אַמאָליקן לעבן — לעצטע נייעס, תל-אביב, 5טן אַפּריל 1957.
79. לעהרער, לייבוש : וועגן אַן אַלט־נייעם וויכוח — אידישער קעמפֿער, נײַ, 21סטן דעצעמבער 1956.
80. לעיעלעם, א. : וועלט און וואָרט — דער טאָג, נײַ, 29סטן סעפטעמבער און 6טן אַקטאָבער 1956 (זע נומ. 20).
81. מוקדוני, דײַר א. : אין אַ פּלאַנטער פֿון פֿעלקער און גרעניצן — טאָג־מאַרגען זשורנאַל, נײַ, 26סטן אויגוסט 1956.
82. פֿיכמן, יעקב : שלשה אחים היינו — דבר, תל-אביב, 1 בנובמבר 1957.
83. שאַפֿיר, מ. מ. : שלמה ביקל „דרזי ברידער זענען מיר געווען“ — קענדער אַדלער, מאָנטרעאַל, 17טן יוני 1957.
84. שולמאַן, אליהו : פֿון אַ לעבן, וואָס איז פֿאַרשוואונדן — דער וועקער, נײַ, 1טן פֿעברואַר 1957.
85. שטאַרקמאַן, משה : שלמה ביקל — פּיאָנער־פֿרוי, נײַ, מערץ 1957.
86. שענדערני, מ. : אַ לעבעדיקער יידן־בוקעט — די אידישע צייטונג, בוענאָס איירעס, 10טן אַקטאָבער 1956.

## X. וועגן שרייבער פֿון מיין דור, צוויי בענד

(זע נומערן 8 און 10)

87. אויערבאַך, אַפֿרים : שלמה ביקלס „שריבער פֿון מיין דור“ — אידישער קעמפֿער, נײַ, 10טן יוני 1966.
88. בערנפֿעלד, דײַר יוסף : באַחנטער אַמאָל — אוינער קיום, פּאַריז, פֿעברואַר 1965.
89. גלאַטשטיין, יעקב : עסייאַסט און קריטיקער שלמה ביקל — טאָג־מאַרגען זשורנאַל, נײַ, 5טן דעצעמבער 1965.
90. גלאַנץ, יעקב : שריבער און ווערק — דער וועג, מעקסיקע, 4טן אַפּריל 1959.
91. גראַם־צימערמאַן, משה : שלמה ביקלס קריטיקן — די גאַלדענע קייט, נומער 35, תל-אביב 1939 (זע נומ. 21).
92. דאָמאַנקעוויטש, ל. : שריבער פֿון מיין דור — אוינער וואָרט, פּאַריז, 26סטן מערץ און 2טן אַפּריל 1966.
93. האָרן, י. : שלמה ביקל, דער עסייאַסט און ליטעראַטור־קריטיקער — די אידישע צייטונג, בוענאָס איירעס, 6טן מערץ 1966.
94. וואַלנרוד, ראובן : ספֿרי הדור — גזית חוברת 200, תל-אביב, 1959.

95. וואַרשאַווסקי [באַשעוויים-זינגער], יצחק : „שריבער פֿון מיין דור“ — פֿאַר-  
ווערטס, גײ 24 סטן מאַי 1959.
96. זמורה, י. : סופרים בני דורו — מאזניים, תל-אביב, יאנואַר 1966.
97. זשיטניצקי, דײַר ל. : שלמה ביקל און זײַן „שריבער פֿון מיין דור“ — די  
פרעסע, בוענאַס איירעס, 19 סטן פֿעברואַר 1966.
98. טורקאָוו, יצחק : דער עלעגאַנטער ייִדישער עסעי — פֿאַלקסבלאַט, תל-אביב,  
8 טן דעצעמבער 1965.
99. יאַנאַסאָוויטש, יצחק : „שריבער פֿון מיין דור“ — די פרעסע, בוענאַס איירעס,  
8 טן יאנואַר 1966.
100. יאַסני, א. וואָלף : דער שריבער, דער לייענער, דער קריטיקער — לעצטע  
נייעס, תל-אביב, 26 סטן יוני 1959.
101. לעוו, אַבראַם : „שריבער פֿון מיין דור“ — לעבנספֿראַגן, תל-אביב, מאַי 1966.
102. מאַרנאַשעם, דײַר ש. : דער קריטיקער — דער טאָג, גײ 13 טן נאָוועמבער 1965 ;  
די אידישע צײַטונג, בוענאַס איירעס, 21 סטן נאָוועמבער 1965.
103. מיכלי, י. ב. : שלמה ביקל במסותיו הספרותיות — למרחב, תל-אביב, 2 טן  
סעפטעמבער 1960.
104. פֿאַמעראַניץ, גרשון : טינט און פֿעדער — דער אידישער זשורנאַל, טאַראַנטאַ,  
10 טן אַפּריל 1960.
105. קאַהאַן, סאָלאָמאָן : ליטעראַטור און לעבן — די שטימע, מעקסיקע, 2 טן מאַי  
1959.
106. קרסל, ג. : אמן המסה הספרותית — מעריב, תל-אביב, 1 באַפּריל 1966.
107. ראָוויטש, מלך : וועגן שלמה ביקלס „שריבער פֿון מיין דור“ — די צוקונפֿט,  
גײ, נאָוועמבער 1959.
108. רבי, יעקב : שלמה ביקל על סופרי דורו — על המשמר, תל-אביב, 25 באַברואַר  
1966.
109. שטיינאוואַסקס, פנחס : דער ניגון פֿון אַ דור — קענעדער אָדלער, מאַנטרעאַל,  
8 טן יוני 1959.
110. שטיינאוואַסקס, פנחס : ווערטפֿול בוך וועגן ייִדישע שריבער — די שטימע, מעק-  
סיקע, 4 טן יוני 1966.
111. שענדערני, משה : ליטעראַרישער תמצית — די אידישע צײַטונג, בוענאַס איירעס,  
18 טן אָקטאָבער 1959.
112. שפּיגל, ישעיהו : אַנאַליטישע מחשבה און מאַראַלישע בענקשאַפֿט — די גאַל-  
דענע קייט, גומער 56, תל-אביב, 1966.

### XI. וועגן בוך רומעניע

113. ארצי, יצחק : יד לשבת יהודי — מעריב, תל-אביב, תשרי תשכ״ג (1963).
114. באַמאָשאַנסקי, יעקב : די ייִדישע רומעניע — די פרעסע, בוענאַס איירעס,  
11 טן און 12 טן אַפּריל 1962.

115. ביק, אברהם: בילדער און מעמוארן וועגן יידן אין רומעניע — מאַרגן פֿרײַהייט, גײ, 15טן יולי 1962.
116. גאַלדבערג, ב. צ.: דײַר שלמה ביקלס בוך וועגן רומעניע — טאַג־מאַרגען זשורנאַל, גײ, 23סטן סעפטעמבער 1966.
117. גלאַטשטיין, יעקב: שלמה ביקלס „רומעניע“ — צוקונפֿט, גײ, מאַריוני 1962.
118. דאַמאַנקעוויטש, ס.: שלמה ביקלס מאַנאָמענט דעם ייִדישן רומעניע — אונזער וואָרט, פּאַריז, 9טן פֿעברואַר 1963.
119. האַנער, ברוך: תּחית רומעניע — די אידישע צײַטונג, בוענאַס איירעס, 22סטן אַפּריל 1962.
120. ווינגשענקער, יצחק: דער געטרעיער זון — פֿאַלקסבלאַט, מאַנטעווידעאָ, 7טן אַפּריל 1962.
121. זינגער, ש. ד.: שלמה ביקלס בוך „רומעניע“ — אונזער וועג, גײ, אויגוסט־סעפטעמבער 1964.
122. לײַם, א.: אויפֿבלי און חורבן פֿון ייִדישער רומעניע — פֿאַלק און וועלט, ייִדישער וועלט־קאָנגרעס, גײ, מאַי 1963; קענעדער אַדלער, מאַנטרעאַל, 22סטן מאַי 1963.
123. עמײַט, ישראל: וועגן שלמה ביקלס בוך „רומעניע“ — קענעדער אַדלער, מאַנט־רעאַל, 18טן יוני 1962.
124. פּאַנער, יצחק: באַמערקונגען פֿון אַ לאַנדסמאַן — אויפֿן שוועל, גײ, מערץ־אַפּריל 1963.
125. קרסל, ג.: ממשני רומניה וביסרביה — דבר, תּל־אביב, 10 באַבגוסט 1962.
126. ראַוויטש, מלך: גאַנץ ייִדישע רומעניע אויף 400 בוך־זײַטן — אידישער קעמ־פֿער, גײ, 19טן אַפּריל 1963.
127. רוזנטאַל, ישראל: מסות על יהודי רומניה — אומר, תּל־אביב, 9 באַבגוסט 1963.
128. שולמאַן, אליהו: ייִדישע ליטעראַטור אין רומעניע — יוואָ־בלעטער, באַנד 43, גײ, 1966.
129. שײַן, דוד: יידן אין גרויס־רומעניע — די גאַלדענע קײַט, נומ. 44, תּל־אביב, 1962.
130. שענדערײַן, מ.: יצירה אונטער אַנטיסעמיטישן קנאַפֿל — די אידישע צײַטונג, בוענאַס איירעס, 12טן אַפּריל 1962.

## XII. יובל־אַפּשאַצונגען

131. אויערבאַך, אפֿרים: שלמה ביקל אַ בן ששים — טאַג־מאַרגען זשורנאַל, גײ, 4טן יוני 1956.
132. האָרן, י.: שלמה ביקל און יעקב גלאַטשטיין, בני שבעים — די אידישע צײַטונג, בוענאַס איירעס, 14טן סעפטעמבער 1966.
133. זינגער, ש. ד.: שלמה ביקל — אונזער וועג, גײ, אָקטאָבער 1966.
134. זשיטניצקי, דײַר. ס.: שלמה ביקל — די פרעסע, בוענאַס איירעס, 8טן יוני 1956.

135. טורקאָוו, י. : שלמה ביקל אַ בן־שבעים — פֿאַלקסבלאַט, תּל־אביב, 11־טן אָקטאָבער 1966.
136. יאַנאַסאָוויטש, יצחק : אונדזערע צוויי יובילאַרן, שלמה ביקל און יעקב גלאַטשטיין — די פּרעסע, בוענאַס איירעס, 10־טן סעפטעמבער 1966.
137. יאַסני, אַ. וואָלף : די וועלט פֿון שלמה ביקל — לעצטע נעמעס, תּל־אביב, 21־סטן אָקטאָבער 1966.
138. מאַן, מענרדל : ד״ר שלמה ביקל — אונזער וואָרט, פּאַריז, 25־סטן אויגוסט 1966.
139. פֿינעם [קרישטאָף] משה : שלמה ביקל, זיבעציק יאָר אַלט — פֿאַרווערטס, גײ, 19־טן יוני 1966.
140. פֿינבערג, לייב : ד״ר שלמה ביקל — טאַג־מאַרגען זשורנאַל, גײ, 7־טן אויגוסט 1966.
141. קריטיקער, א. : אונזער בעל יובל ד״ר שלמה ביקל — דער טאַג, גײ, 9־טן יוני 1966.
142. ראָזשאַנסקי, שמואל : שלמה ביקל — די אידישע צייטונג, בוענאַס איירעס, 3־טן יולי 1966.
143. שוסטער, אהרן : ד״ר שלמה ביקל — קענעדער אָדלער, מאָנטרעאַל, 28־סטן יוני 1956.
144. שוסטער, אהרן : ד״ר שלמה ביקל — דאָרט, 8־טן יוני 1966.
145. שטיינוואַקס, פּנחס : די פֿערטע מדרגה פֿון שלימותן — קענעדער אָדלער, מאָנטרעאַל, 7־טן יוני 1956 ; די אידישע צייטונג, בוענאַס איירעס, 8־טן יוני 1965.
146. שטיינוואַקס, פּנחס : ד״ר שלמה ביקל — טאַג־מאַרגען־זשורנאַל, גײ, 17־טן יולי 1966 ; אידישער זשורנאַל, טאַראַנטאַ, 17־טן יוני 1966 ; דאָס אידישע וואָרט, היגיפּעג, 26־סטן אויגוסט 1966.

### XIII. אַלגעמיינע אָפּשאַצונגען, כאַראַקטעריסטיקעס

#### און שמועסן

147. אויערבאך, אפרים : געווינער פֿונם יעקב פֿיכמאַן־פּריז — טאַג־מאַרגען זשורנאַל, 23־סטן מאַי 1965.
148. באַטאָשאַנסקי, יעקב : „געקליבענע ווערק“ פֿון משה אַלטמאַן — די פּרעסע, בוענאַס איירעס, 28־סטן סעפטעמבער 1956.
149. בראַנשטיין, יחזקאל : עסיי און ליד — קענעדער אָדלער, מאָנטרעאַל, 16־טן אָקטאָבער 1966.
150. גלאַנץ, יעקב : שלמה ביקל — דער וועג, מעקסיקע, 13־טן יוני 1964.
151. גלבויע, יהושע : שלמה ביקל וספּריו — מעריב, תּל־אביב, 13 אפריל 1962.
152. יאַנאַסאָוויטש, י. : די עסייען פֿון ד״ר שלמה ביקל — די צוקונפֿט, גײ, פֿעבֿר



- רואַר 1950; דער עסייאַסט ד״ר שלמה ביקל — אַרבעטער־וואַרט, פּאַרײז, 30סטן נאַוועמבער 1950.
153. יאַנאַס־אָוויטש, יצחק: די עסייען פֿון ד״ר שלמה ביקל — די פרעסע, בוענאָס איירעס, 16טן יאַנואַר 1954.
154. יאַנאַס־אָוויטש, יצחק: ד״ר שלמה ביקל — די פרעסע, בוענאָס איירעס, 16טן סעפטעמבער 1959; קענעדער אַדלער, מאַנטרעאַל, 23סטן נאַוועמבער 1959.
155. כּרמל, טובֿיה: סופֿרי ייִדיש באַרצות הברית — על המשמר, תּל־אביב, 24 ביולי 1966.
156. משה נאָדיר שרניבט — דער טאָג, נײַ, 15טער יאַנואַר 1941.
157. סאַקציער, מאָטל: דער געסטאַר פֿון אונזער פּאַעזיע — פּאַרײזער צײַטשריפֿט, 1965 [וועגן י. שטערנבערג און שלמה ביקל].
158. סדן, דב: פּסיפֿס — דבר, תּל־אביב, 8 באַוקטובר 1948.
159. סדן, דב: בעל מסות — הפּועל הצעיר, תּל־אביב, 17 בנובמבר 1953 (זע נומ. 23).
160. סיגאַל, י. י.: ד״ר שלמה ביקל — קענעדער אַדלער, מאַנטרעאַל, 28סטן נאַוועמבער 1948.
161. פּאַנער, יצחק: ד״ר שלמה ביקל — ניוועלט, תּל־אביב, 6טן אָקטאָבער 1950.
162. פּנר, יצחק: יצירתו של ד״ר שלמה ביקל — אומר, תּל־אביב, 21 באַפּריל 1957.
163. פֿרען[=קעל], באָר[=ווין]: אַ שמועס מיט ד״ר שלמה ביקל — אונזער שטימע, פּאַרײז, 2טן דעצעמבער 1950.
164. פֿרענסל, אליעזר: אַ רעקאָרדירטער שמועס מיט ד״ר שלמה ביקל — די גאַלדענע קייט, נומ. 54, תּל־אביב, 1966. אויך אַרויס אין אַ סעפּאַראַט־אַפּודרוק, תּל־אביב, 1966, 20 זײַטן.
165. קאַליקשטיין, מ. [==רדכי שטרינגלער]: ד״ר שלמה ביקל — אונזער וואַרט, פּאַרײז, 29סטן נאַוועמבער 1950.
166. ראַבינאָוויטש, י.: ד״ר שלמה ביקל — קענעדער אַדלער, מאַנטרעאַל, 29סטן יאַנואַר 1961.
167. שטיינזאַקס, פּנחס: געהערט, געלייענט און געזען אין גיו־אַרק — די ייִדישע צײַטונג, בוענאָס איירעס, 16טן דעצעמבער 1956.
168. שפּירא, ש.: רשימות — גזית, תּל־אביב, סעפטמבר־אָקטובר 1954.

## XIV. אַלערליי

169. ד״ר שלמה ביקל אין ווילנע: חילגער טאָג, יאַנואַר 1936.
170. געזעגענונגס־אָונט פֿאַר שלמה ביקל: ליטעראַרישע בלעטער, וואַרשע, 21סטן אַפּריל 1939 [אַ בריוו פֿון בוקראַרעשטן].
171. טונקעלער, דער: וואָס איז אַזוינס אָן עסיי? (לייט דאָקטאָר ביקל) — פֿרײַע אַרבעטער שטימע, נײַ, 1טן אַפּריל 1944.
172. א. א. 5.: קבלת פנים פֿאַר ד״ר שלמה ביקל — אונזער וואַרט, פּאַרײז, 30סטן נאַוועמבער 1950.

173. א. קבלת פנים פֿאַר ד״ר שלמה ביקל : די פרעסע, בוענאַס איירעס, 23-סטן אַפּריל 1961.
174. באַגריסונגען פֿון פֿיכמאַן-פרעמיע זשורי : — הפועל הצעיר, תל-אביב, 30-סטן אַפּריל 1964.

XV. וועגן שלמה ביקל אין אַנדערע לשונות

175. YITZHAK ARZI, *Rumaenien*, Die Stimme, Tel Aviv, Oct., 1961.
176. URI BENADOR, *Dela Goldfaden Inainte*, Unirea, Bucarest, 16 Oct., 1948.
177. ARTHUR HERTZBERG, *Jews Pray*, Commentary, N. Y., October 1950.
178. ISRAEL KNOX, *Fusion of Essay and Story*, In Jewish Bookland, N. Y., October, 1957.
179. SOL LIPTZIN, *Shreiber Fun Mein Dor*, In Jewish Bookland, N. Y., May, 1959.
180. SOL LIPTZIN, *Writers of My Generation*, Congress Bi-Weekly, N. Y., October 19, 1959.
181. SOL LIPTZIN, *A Vanished World*, in Jewish Bookland, N. Y., Feb., 1961.
182. DR. S. MARGOSHES, *Literary Awards*, The Day-Jewish Journal, N. Y., June 7, 1957.
183. L. MIZRACHI, *Adnotari la Aminterele lui S. Bickel*, Viata Noastra, Tel Aviv, Feb. 4, 1966.
184. VASIL MUDRI, *Another Jewish Report About Ukrainians*, Svoboda, N. Y., Feb. 26, 1957.

[געדרוקט אין אוקראַיניש]

185. DR. M. D. ROSEN, *Dr. Shlomo Bickel la 70 de ani*, Revista Culturui Mozaic, Bucarest, Aug., 1966.

[אויך געדרוקט אין יידישן אַפּטייל פֿון דעמוזעליקן זשורנאַל]

186. RUMANIA. *Eretz Israel*, Buenos Aires, August-Sept., 1962.
187. DOV SADAN, *Shlomo Bickel*, Viata Noastra, Tel Aviv, Aug. 5, 1966.

[איבערגעזעצט פֿון עברית]

188. GUSTAV SEGAL, *Rumania*, Mizug, Tel Aviv, December, 1963.

189. AMIEL F. SHARAGA, *Shloime Bickel: Insich un Arumsich*, Shitri din Lumea Evreeasca, Bucarest, Feb. 28, 1937.
190. LASCAR SHARAGA, *Eseuri Despre Tristeteta Evreeasca*, Viata Noastra, Tel Aviv, April 17, 1959 (Rumanian).
191. DR. E. WEINSTEIN, *Drei Brider Zenen Mir Gewen*, Die Stimme, Tel Aviv, Jan., 1957.
192. DR. TRUDE WEISS-ROSMARIN, *Writers To Be Discovered*, The Jewish Spectator, N. Y., October, 1956.
193. MICHAEL WURMBRAND, *Ein Buch der Trauer*, Aufbau, N. Y., Sept. 23, 1949.
194. WHO IS WHO IN THE EAST, Chicago, 1957.
195. WHO IS WHO IN WORLD JEWRY. N. Y. 1955, 1965.
196. ABEND DER BUKOWINER, Die Stimme des Oleh, Tel Aviv, Juni-Juli, 1949.
197. *Begrueungsabend fuer Dr. Shloime Bickel*, Die Stimme, Tel Aviv, Oktober-November, 1950.
198. DIE STIMME, *Shloime Bickel — siebzig Jahre alt*. Tel Aviv, Juli, 1966.

### XVI. צײַטשריפֿטן רעדאַקטירט פֿון שלמה ביקל

199. די פֿרײַהייט, וועכנטלעכער אַרגאַן פֿון דער פּועלי ציון פּאַרטיי אין רומעניע. דער ערשטער רעדאַקטאָר איז געווען ד״ר פֿינול שטערנבערג. גאַכדעם ווי ביקל איז געװאָרן אַ שטערנאַוויצער תּושבּ, האָט ער רעדאַקטירט די פֿרײַהייט פֿון יולי, 1920, ביז סעפטעמבער, 1922.
200. אונדזער וועג, אַרגאַן פֿאַרן ייִדיש־ראַדיקאַלן געדאַנק, אַרויס יעדן פֿרײַטיק, אונטער דער רעדאַקציע פֿון שלמה ביקל און יעקב שטערנבערג. דער ערשטער נומער איז אַרויס דעם 7טן מאַי, 1926. דעם 10טן יוני, 1929, איז אַרויס דער לעצטער נומער.
201. די וואָך. ליטעראַריש־געזעלשאַפֿטלעכע טריבונע. אָנגעהויבן דערשטען אין בוקאַרעסט, דעם 4טן יאַנואַר, 1934. דער לעצטער נומער איז אַרויס דעם 21סטן אַקטאָבער, 1935. צוערשט איז די רעדאַקציע באַשטאַנען פֿון מ. אַלטמאַן, י. שטערנבערג און שלמה ביקל. פֿונעם 22סטן נומער איז די רעדאַקציע באַשטאַנען בלויז פֿון ביקלען און שטערנבערגן.
202. שױבן. ליטעראַריש־געזעלשאַפֿטלעכע מאָנאַטשריפֿט, בוקאַרעסט. פֿון נומער 1, מערץ 1936, ביז נומער 5, מערץ־אַפריל 1937, רעדאַקטירט פֿון אַ קאַלעגייע, וואָס איז באַשטאַנען פֿון יעקב שטערנבערג און שלמה ביקל. — אונטער יעקב שטערנבערגס רעדאַקציע איז אין אַקטאָבער, 1924, אַרויס אַ נומער פֿון די געזעלשאַפֿטלעך־ליטעראַרישע פֿלוגבלעטער אונטערן נאַמען שױבן, 52 זײַטן. יענער נומער ווערט ביבליאָגראַפֿיש דערמאַנט ווי שױבן 1. די חודש־שריפֿט, וואָס ביקל און שטערנבערג האָבן רעדאַ

דאָקטירט ווערט באַצייכנט ביבליאָגראַפֿיש ווי שויבן II ; און די ליטעראַריש-געזעל־שאַפֿטלעכע טריבונע, מיט דעמועלביקן נאָמען, אַרויס פֿון 10־טן נאָוועמבער, 1937, ביזן 3־טן פֿעברואַר, 1938, ווערט ביבליאָגראַפֿיש פֿאַרנאָטירט ווי שויבן III. די רעדאָקציע איז באַשטאַנען פֿון י. יאַקיר, מ. סאַקציע, ה. ריווקין.

203. די צוקונפֿט, חודש־זשורנאַל, נייַאַרק. אין יולי 1964 איז ביקל געוואָרן מיט־רעדאַקטאָר. די אַנדערע מיטגלידער פֿון דער רעדאַקציע־קאָלעגיע זענען: חיים בעז, אליעזר גרינבערג און משה קרישטאַל.

## XVII. ביקלס פסעוודאָנימען און איניציאַלן

204. ש. ב., שין בית, ש. חד, אַלעקסאַנדער קלוזשער, ש. קירס, א. מ. באשבי, ש. ווערביש, לייבוש געפנער.

## שלמה ביקל דער עסייאיסט

**איך** ווייס נישט צי איך וואָלט בכח געווען צו ענטפֿערן אויף דער פֿראַגע: וואָס ס'איז אזוינס אָן עסיי? דערפֿאַר אָבער ווען עמיצער פֿאַרלאַנגט פֿון מיר, אז איך זאָל אַנווייזן אויף אַן אויסגעשפּראַכענעם עסיי-איסט אין דער ייִדישער ליטעראַטור, וואָלט איך אים, אָן אַ רגע וואַקלעניש, אַנגעוויזן אויף דר. שלמה ביקל.

דאָס געזאָגטע פֿאַדערט אפֿשר אַ שטיקל אויפֿקלערונג. איך וואָלט נישט געקענט ענטפֿערן אויף דער פֿראַגע וואָס עס מיינט אזוינס עסיי כאַטש איך בין מער ווייניקער באַקאַנט מיט אַלע דעפֿיניציעס וועגן דעם דאָזיקן ליטעראַרישן זשאַנער. אָבער טאַקע דערפֿאַר וואָס אָט די דעפֿיניציעס זענען פֿאַראַן אַ סך, איז מיר שווער צו זאָגן וועלכע פֿון זיי עס איז די ריכטיקע און די אמתדיקע.

איך וואָלט אָבער יאָ געקענט זאָגן, אַז דר. שלמה ביקל האָט דאָס לית מאן דפּליג'דיקע רעכט באַטראַכט צו ווערן ווי דער אויסגעשפּראַכנסטער עסייאיסט אין דער ייִדישער ליטעראַטור, דערפֿאַר ווייל ווען איך נעם צו-זאַמען דאָס אַלץ וואָס עס ווערט געזאָגט וועגן דער עסייאיסטישער שאַפֿונג אין די קעגנזעצלעכסטע דעפֿינירונגען, דאַכט זיך מיר אויס, אַז זינס אָן עסיי פֿאַרמאַגט דאָס סאַמע עיקרדיקסטע, וואָס אָט דער קונסט־זשאַנער דאַרף פֿאַרמאַגן לויט אַלע דעות און לויט אַלע מיינונגען.  
למשל:

אַ סך האַלטן, אַז אין אָן עסיי איז נישט וויכטיק דער אַרויסגעבראַכטער פֿילאָזאָפֿישער געדאַנק, נאָר אַז אין אים איז דער עיקר די מאַניפֿעסטאַציע פֿון פֿילאָזאָפֿישן דענקען.

נח געפֿיין איך טאַקע אין שלמה ביקלס אָן עסיי נישט בלויז די הויכע דורכגעטראַכטע מחשבה נאָר אויך דעם טראַכטערישן פּראָצעס, וואָס וויגט פֿאַנאַדער און שפּילט פֿאַנאַדער די הויכע רעיונות.

ווידער זענען פֿאַראַן אַזעלכע וואָס ווילן האַבן, אַז אָן עסיי איז אַן אַב-סטראַקטער געדאַנקלעכער חשבון, וואָס ווערט געמאַכט דורך קאַנקרעטע קינסטלערישע ציפֿערן.

און אויך דאָס איז פֿאַראַן אין דר. ש. ביקלס עסייען. עס איז פֿאַראַן אין זיי, סײַ דאָס ערשטע, סײַ דאָס צווייטע, סײַ אַנרעגנדיקע מחשבה, סײַ אויפֿ-רעגנדיקע עמאַציע.

און אויב ס'זענען פֿאַראַן אַזעלכע, וואָס פֿאַר זיי איז דער עיקר אינעם עסיי דער פֿאַנער און קלוגער שמועס; דער געפֿלעכט פֿון מעדיטאַציע און ערוויציע; דער שאַרפֿער בליציקער געדאַנק אויסגעוועבט מיט די זנד-שאַטנדיקע פֿעדעם פֿון געמיט; דאָס טרעפֿלעך כאַראַקטעריזירנדיקע וואַרט אַרויסגעבראַכט אין לעבעדיק-געשטאַלטיקטן קינסטלערישן בילד, וועלן זיי די דאָזיקע אַלע מעלה-אייגנשאַפֿטן, ווידער אַמאַל, טרעפֿן אין דער עסיי פֿון דר. שלמה ביקל.

און דערפֿאַר איז פֿאַר מיר דר. שלמה ביקל דער עסייאַסט פֿאַר עקסע-לאַנס אין ייִדיש-ליטעראַרישן שאַפֿן.

\*\*  
\*

און לאַמיר אייך אויסזאָגן אַ סוד: פֿאַר מיר איז דר. שלמה ביקל אַפֿילו אין זיין ליטעראַטור-קריטיק אויך בעיקר אַן עסייאַסט. מחמת וואָס?

מחמת דעם וואָס אַפֿילו אין זיין ליטעראַטור-קריטיק איז ער נישט בלויז קיין שאַצער און מעסטער, קיין אויפֿקלערער און אויסטזשטער, נאָר אַ דענ-קער און אַ קינסטלער, וואָס באַנוצט דעם שטאַף — דאָס בוך און דעם שריי-בער — אויף אַ דורכויס עסייאַסטישן אַפֿן.

עס ליגן פֿאַר מיר צוויי ביכער פֿון דר. שלמה ביקל. דאָס ערשטע: „דרייַ ברידער זענען מיר געווען“, דערשינען אין יאָר 1955. דאָס צווייטע: „שרייבער פֿון מײַן דור“, דערשינען אין יאָר 1958. ביידע אַרויסגעגעבן דורכן פֿאַרלאַג „מתנות“, ניו-יאָרק.

דאָס ערשטע — אַ בוך עסייען, דאָס צווייטע — אַ בוך ליטעראַטור-קריטיק.

לכאורה צוויי גאַנץ באַזונדערע ביכער, צוויי גאַנץ פֿאַרשידענע ווערק, און דאָך זענען עס צוויי ביכער פֿון איין און דעם זעלביקן שאַפֿערישן מענטש, דעם עסייאַסט דר. שלמה ביקל.

און אַז איך גיי דורך אין רעיון די פֿריערדיקע ביכער פֿון ש. ביקל, זיין „אין זיך און אַרום זיך“, זיין „אַ שטאַט מיט יידן“, זיין „סך הכלען און דעטיילן“, זיין „יידן דאווענען“ און זיין „עסייען פֿון ייִדישן טרויער“ און בין צו זיי מצרף די איצטיקע צוויי ביכער, די „דרייַ ברידער זענען מיר געווען“ און „די שרייבער פֿון מײַן דור“, געפֿיין איך אין זיי דעם זעלביקן שטינג-דיקן אַרויפֿגאַנג, אַדער די טרעפֿ, וואָלט איך געזאָגט, צו דער עסיי-שאַפֿע-רישער פֿערזענלעכקייט פֿון דר. שלמה ביקל.

לייענער וואָס קענען די שריפטן פֿון דר. שלמה ביקל קענען מיך פֿרעגן:  
 נו, און וואָס איז מיט זיין פובליציסטיק? מיט זיין ליטעראַטור-קעמפֿערישער  
 פּאַלעמיק? מיט זינע ליטעראַרישע אָפּהאַנדלונגען, מיט זינע אָפּשאַצונגען  
 פֿון ביכער און שרייבער? פֿאַרוואָס דאָס אַלץ מצמצם זיין און פֿאַרשריבן  
 אויפֿן חשבון פֿונעם עסייאסט?

די שאלות זענען אפֿשר גערעכטע. אָבער האָר פֿון אַלע וועלטן. ווער  
 זאָגט עס, אַז די דאָזיקע געבענטשטע, פֿילזינטיקע שעפֿערישע טעטיקייט  
 ווערט חלילה מיט עפעס געמינערט, ווען זי ווערט אַרונטערגענומען אונטער  
 דעם הויכן קופּאַל פֿון זיין עסייאטישער שעפֿערישקייט?  
 וואָס איך זאָג יאָ איז: דר. שלמה ביקל איז תמיד און אויך אומעטום,  
 קודם כל, אַן עסייאסט און דאָס מיינט: טאַקע אַ פובליציסט, טאַקע אַ  
 ליטעראַטור־קריטיקער, אָבער דערביי נאָך עפעס וואָס איז נאָך מער און  
 דאָס הייסט: אַן עסייאסט, איינער פֿון די גאָר ווייניקע אין אונדזער ליטע־  
 ראַטור.

\*\*

„דריי ברידער זענען מיר געווען“ איז אַ זאַמלונג פֿון עסייען אין גרויסן  
 סטיל, איך האָב שיר נישט געזאָגט: אין אייראָפעישן סטיל, נאָר אַ נס וואָס  
 איך האָב פֿיננט דאָס דאָזיקע וואָרט און ס'איז גוט וואָס איך האָב עס נישט  
 געזאָגט, וואָרום דר. שלמה ביקלס עסייען זענען גרויס נישט מיט זייער איי־  
 ראָפעישקייט, נאָר מיט זייער ייִדישקייט, מיט זייער ייִדישן סטיל.  
 אַז איר ווילט איז עס איינגטלעך אַ בוך מיט דערציילונגען וועגן מענטשן  
 פֿון דער משפּחה, מענטשן פֿון דער אַמאָליקער ייִדישער וועלט, דעם אונ־  
 טערגעגאַנגענעם קאַנטינענט פֿון ייִדיש לעבן אין דער אַלטער היים.  
 איר לייענט דאָס דאָזיקע בוך און עס דאַכט זיך אַנזך אויס, אַז איר  
 לייענט דערציילונגען פֿון אַמאָליקן ייִדישן לעבן און כאַטש איר ווייסט און  
 זעט, אַז ס'איז געשריבן אויף אַן אויטאָ־ביאָגראַפֿישער קאַנווע און איר טאַפּט  
 ממש אַן בידיים דאָס געמיט פֿון דער ליריש־עלעגישער דערמאַנונג, פֿאַר־  
 געסט איר אָבער ציטונגן אַז די אַלע בולט־געשטאַלטיקטע העלדן זענען  
 אויטענטישע געשטאַלטן פֿון ביקלס משפּחה, אין ביקלס בוקאָווינער היים,  
 און עס גייען פֿאַר אַנזך אויף קינסטלערישע פֿיגורן, וואָס זענען ניט איינמאַ־  
 ליק, נאָר אַלעמאָליק אין ייִדישן לעבן און דאָס מיינט: העלדן וואָס לעבן צו־  
 ריק אויף נישט נאָר אין זכות פֿון זייער אַמאָליקער וואָר, נאָר מיטן כּח פֿון  
 דער אַלעמאָליקער ליטעראַטור.

און ס'איז ריכטיק וואָס דר. ביקל זאָגט, אַז אַט דאָס בוך איז אַ המשך פֿון זײַן פֿריערדיקן בוך „אַ שטאַט מיט ייִדן“, ווייל אויך „אַ שטאַט מיט ייִדן“ איז נישט געווען בלויז דערמאָנונג און בלויז מעמואַריסטיק, נאָר איז ליטעראַרישע געשטאַלטיקונג פֿון אַ לעבן, וואָס האָט אויסגעברייט און אויסגעוואַרעמט אַן אייגענע אַטמאָספֿער פֿון ייִדישקייט, אַן אייגענע און אייגנאַר-טיקע העלדן-גאַלעריע, אַן אייגענעם דורכויס-ייִדישן געוועב פֿון שטימונגען און אָפֿילו אַן אייגענעם ייִדיש-ביבלישן פינאַזש אויף די שטחים פֿון בוקאַווינע, קוקט איר זיך אָבער אַרום נאָכן אַרײַנלייענען זיך אין בוך „דריי ברידער זענען מיר געווען“ אָדער נאָכן איבערלייענען דאָס ווערק, דערזעט איר פֿאַרט דר. ביקלען דעם עסייאַסט, דאָס הייסט: דעם שאַפֿער וואָס איז נישט גע-קומען בלויז דערצײלן און שילדערן, נישט בלויז אויפֿלעבן דאָס פֿאַרגאַנגענע און אַנזך אַרײַנלעבן אין דעם געוועזענעם, נאָר אויך מאַכן דעם באַשטימטן סך הכל, דעם אידעאישן חשבון מיט דער צײַט, מיט די יאָרן, מיט די איבערלעבענישן און מיט די דערפֿאַרונגען.

נעבן ביקלען דעם שרײַבער, דעם קינסטלער, דערזעט איר תּיכּף דעם דענקער, דעם טראַכטער און דעם איבערטראַכטער.

דר. ביקל, דער גוטער שילדערער, דער קלוגער און געניטער דערצײ-לער פֿאַרגינט זיך עפעס נישט, דאַכט זיך מיר, צו זײַן בלויז דאָס. אַט ווי ער פֿאַרענדיקט דאָס קאַפיטעלע „דער לעצטער 18טער אויגוסט“ אין זײַן בוך „דריי ברידער זענען מיר געווען“:

יענער „קאַיזער פֿראַנץ יאָזעף האָך“, וועלכן מנשה האָט דעם 18טן אוי-גוסט 1913 אַזוי אָן אַ שיער מאַל און מיט אַזאַ מוראדיקער התלהבות איבער-געחזרט, קלינגט מיר היינט נאָך ווי עפעס אַ לעצטע וואַרענונג פֿון אַ זעער, וואָס האָט געזען דעם אומקום און האָט מיט די לעצטע כוחות, אַ פֿאַרצווייפֿל-טער, גערופֿן נאָך הילף“.

עס איז נישט בלויז דער סוף-פּסוק, וואָס שטרײַכט בכיווּנדיק אונטער דווקא דאָס עסייאַסטישע אין ביקלס בוך. עס איז דער גאַנצער אופֿן פֿון שרײַבן, וואָס ווייזט אונדז דר. שלמה ביקלען ווי אַן עסייאַסט, וואָס באַנוצט זיך מיט די סאַמע איידלסטע קינסטלערישע מעטאָדן, כדי אַרויסצוברענגען אַן אידעישן סך-הכל, אָפֿילו אין אַזעלכע זאַכן וואו דער בעלעטריסטישער עלעמענט איז אַן איבערוויגנדיקער און וואַלט געקענט בלייבן שטיין אויף געזונטע פֿיס אָן דעם אונטערשפּאַר פֿון געדאַנקלעכן מוסר השכל. אַפּגערעדט שוין פֿון אַנדערע זאַכן אין דער אָפּטיילונג „מיט אַנדערע“, וואָס פֿאַרמאַגט אַזאַ וואונדערבאַרע עסיי-פּערל, ווי „הוגאַ גראַציוס און דער



וויזשניצער רבי" אין וועלכער דער עסייאסטישער עלעמענט איז אין סאמע פֿאָדערגרונט און וויזש אונדז דר. ביקלען אין זיין אייגנטלעכער, עיקרדיקער שעפֿערישער סטיכע, ווי אַ דענקער וואָס ברענגט אַרויס זינע רעיונות דורך בילד, דורך דערציילונג, מיט שטימונג און מיט לשון-אייגנטייט וואָס פֿאַר-קריצט זיך אין געמיט.

\*\*

דר. שלמה ביקלען דעם עסייאסט געפֿין איך אויך אין זיין בוך ליטע-ראַטור-קריטיק, „שריבער פֿון מײַן דור“.

ליטעראַטור-קריטיק איז אייגנטלעך קריטיק אויף ליטעראַטור. אין בעסטן פֿאַל: אַ צוגאַב צו ליטעראַטור. עסייאסטיק איז אָבער אַליין ליטעראַטור.

דער שרייבער-עסייאסט קומט נישט צו דער שאַפֿונג פֿון אַן אַנדערן שרייבער, כדי זי, די שאַפֿונג, צו משפטן, צו דערקלערן, אָדער אָפּצומבינען לויט זיין געשמאַק. ער קומט צו איר, ווייל זי, אָדער דער שאַפֿער אירער, איז פֿאַר אים אַ טעמע, אַן אַביעקט אויף וועלכן ער קען אויסשפינען זינע מחשבות, אויסמאַלן זינע בילדער, אויסוועבן זינע פֿאַרשטעלונגען און אַרויס-זאַגן זינע אמתן וועגן וועלט און מענטש.

דאָס וויל נישט הייסן, אַז דר. ביקל כאַראַקטעריזירט נישט אין זינע אָפּהאַנדלונגען וועגן שרייבער און ביכער דעם סאָמע תּמצית פֿונעם ווערק אָדער שעפֿער. דאָס וויל אויך נישט מיינען, אַז ער אַנאַליזירט נישט דאָס בוך אָדער דעם שרייבער, וויזש נישט אַן אויף זייערע ליטעראַרישע אייגנ-שאַפֿטן און וואָרנט נישט קעגן זייערע טעותים און פֿעלערן.

דאָס אַלץ טוט שלמה ביקל און אַפֿילו גאַנץ גרינטלעך. ער טוט אָבער נאָך עפעס און דער נאָך עפעס געהערט שוין נישט דעם ליטעראַטור-קריטי-קער, נאָר דעם עסייאסט.

עס איז, לויט מיר נאָך, נישט קיין צופֿאַל, וואָס דר. ביקל געפֿינט אויס אין יעדן ווערק אַ צענטראַלן פּונקט אַרום וועלכן ער וויקלט אַרום און וויקלט פֿאַנאָדער זיין אָפּשאַצונג.

אַ סך מאל איז דאָס גראַד אַזאַ צענטראַלער פּונקט, וואָס נאָר דר. שלמה ביקל האָט אים געקענט דערזען און אַנטדעקן.

אָבער אַז ער האָט אים דערזען און אַנטדעקט האָט ער באַקומען די אחיזה פֿאַר זיין אָפּהאַנדלונג און האָט אַרום אים אויפֿגעבויט און אויף אים אויסגעבויט זיין קריטישע אָפּשאַצונג.

איך וואָלט דאָ געדאַרפֿט ברענגען בנישפּילן. אָבער דאָס וואָלט געווען  
אַ מעשה אָן אַ סוף.

דער לייענער איז מיר אָבער נישט מחויב צו גלויבן אויפֿן וואָרט: ער  
קען נעמען דאָס בוך „שריבבער פֿון מנן דור“ און זיך דערין אַליין איבער-  
צינגן.

דאָס זוכן און דאָס געפֿינען אָן אייגענעם אָנצינדנדיקן ברען-פּונקט אין  
שריבבערישן ווערק איז אָן ספֿק די אייגנשאַפֿט פֿון דעם עסייאַסט.  
דער ליטעראַטור-קריטיקער באַהאַנדלט דאָס שריבבערישע ווערק, ווי  
דער אַנאַטאָם דעם מענטשלעכן קערפּער. איז פֿאַראַן אינעם ווערק אַ צענ-  
טראַלע אידעע, ברענגט ער זי אַרויס, אַנאַליזירט זי, משפּט זי און גייט  
איבער צו די אַנדערע טיילן פֿון דער שאַפֿונג, וואָס זענען אים נישט ווייני-  
קער וויכטיק.

פֿאַר דר. ביקלען דעם עסייאַסט איז אָבער דער עיקר נישט די צענ-  
טראַליטעט, וואָס איז אַזוי, אַדער אַנדערש, אונטערגעשטראַכן דורך דעם  
שריבבער, אַדער וואָס וואָרפֿט זיך אַנזך תּיכּף אין די אויגן. פֿאַר אים איז  
וויכטיק דאָס געפֿינען אינעם ווערק אָן אייגענע צענטראַלע אַקט, וואָס נישט  
אַלע זעען זי און דאָך איז זי פֿאַראַן און גיט די מעגלעכקייט דעם עסייאַסט  
אַרויסצוברענגען די שאַפֿונג אין אַ ניי ליכט, דערבײַ צו זאָגן וועגן איר אַ  
ניי און אייגן וואָרט.

דאָס געשעט בײַ אים מיט ביכער און דאָס געשעט אויך מיט שריבבער.  
ער אַנטדעקט אין זיי אַלעמאָל עפעס אַזוינס, וואָס געהערט טאַקע צו דעם  
באַהאַנדלטן, אָבער געהערט אויך פּונקט אַזוי צו אים גופּא, דעם עסייאַסט.

\*\*  
\*\*

דערגראַבט זיך טאַקע דר. ש. ביקל צו דעם סאַמע עיקר פֿון משה לייב  
האַלפּערנס שעפֿערישן אימפּולס — צו זײַן רעוואָלטירנדיקן קאַצקער געמיט,  
וואָס קומט פֿון ברענענדיקן ספֿק, ער דערזעט אויך די צוויי פֿינערן וואָס  
גליעזן מיט ווײַסן ווייטיק־פֿלאַם אין דעם ליד פֿון ישראל שטערן: דער באַ-  
גער צו גאַט־באַהעפֿטונג און די פֿינן פֿון סאַציאַלן אומרעכט. און וויפֿל איז  
ווערט אַזאַ, אין תּוך עסייאַסטישע, פֿעסטשטעלונג, אַז אַברהם ריזען האָט  
געמוזט פֿירן אַ פּאַעטישן קאַמף נישט אויף צו דערגרייכן דעם פֿרידן פֿון  
זײַן געמיט, נאָר אים נישט אַנצואווערן? אַדער די טרעפֿלעכע באַמערקונג,  
וועגן מיללערס איבערוואונק מיט לייענער הינטער דער פּלייצע פֿון זנצע

העלדן? צי גאר דער זאג, אין שנכות מיט ה. לייוויקן, און התלהבות איז ניט קיין געטלעכער אטריבוט, נאר איז גאטס מתנה פארן בן אדם? אט די אלע געדאנק־פראזשעקטארן, וואס באלעכטן ווי מיט א בליץ דאס באהאנדל־טע ווערק, גייען אריבער די מדרגה פון ליטעראטור־קריטיק און זיי ווערן עסייאסטיק, שוין אפגערעדט וועגן די גאנצע פֿולבלוטיקע עסייען, וואס גע־פֿינען זיך אינעם בוך, סײ אין דער אפטיילונג „אידער כ׳הייב אן“ און סײ אין דער לעצטער אפטיילונג „פֿארצייכענונגען“.

„יעדע שורה פֿון אן עסייאסט — זאגט ערגעץ דר. ש. ביקל — איז א ריזע־אימפרעסיע פֿון זיין נשמה־לאַנדשאַפֿט“. באַגריס איך טאַקע אונדזער טייערן בעל יובל דערפֿאַר, וואָס ער האָט מיט זײַן קערנדיקן לשון אונדז געגעבן אימפרעסיעס פֿון דער לאַנדשאַפֿט, וואָס הייסט: ייִדישקײט. נישטאָ קיין זאַך, וואָס זאָל בײַ אונדז וועקן אַ גרעסערע פֿאַראַינטערעסירטקײט, ווי די לאַנדשאַפֿט פֿון דער ייִדישער נשמה. און כל זמן די דאָזיקע פֿאַראַינטער־רעסירטקײט וועט אָנהאַלטן, וועט אויך אָנהאַלטן דער הויכער ווערט פֿון דר. שלמה ביקלס עסייען.



## II

לידער געווידנמעט  
דעם חתן היובל



## אַ בריוול ביקלען

(געשריבן אים, אין אַ זומער, בעת ער איז געווען אויף אַ דאָטשע.  
איבערגעשריבן און צוגעשריבן תשרי, תשכ"ז)

ידידי היקר, ר' שלמה, ברו יאיר,  
שיקן שיק איך אַנך די ווערטער אויפֿן ווינט,  
וואָרים אויסלייגן איז מיר שווער דעם טרויער  
אויף פֿאַפיר מיט פען און מיט קלעקעדיקער טינט.  
וויסן ווייס איך, ווי איר אַנטלויפֿט פֿון ווינטן,  
וועלן אַנך די ווערטער נישט כאַפֿן סניוויסנ.  
נאָכגיין וועלן מניבע רייד אין שויבערדיקע בינטן  
אויפֿן זומערדיקן שליאַך, אין גרינעם זינגערני.

זאָגן וויל איך נאָר, אַז מיט די טעגל  
גראַב איך אויס פֿון זיך אַמאָל אַ קערן  
פֿון אמונה און פֿון זומען מוס.  
פינטל-אויס דעם אמת מיט אַ סגל,  
ליכטיק, ווי בני אַנך אין דאָרף דרני שטערן.

אַז דערנאָך ? גיי איך אין געדאַנק אַוועק לשוט  
איבער אויסגעטראַכטע שליאַכן גוטס,  
איבער סטעזשקעס מענטש, וואָס דאָרף זיין גוט און ריין  
(ס'האָט אַמאָל געלעבט אַ מאַן אין ארץ עוין,  
האָט ער אויסגעטענהט גוט פֿון זיך אַליין).

גיי איך, גיי, אין אויסטראַכט, און איך טראַכט :  
ס'איז נאָך דאָ אַ רייניקייט, נאָר פֿאַרוויקלט  
איז עס אינעם מענטש, ווי אַ קנויל מיט צעפֿ,  
ווי דאָס סטעזשקעלע בני אונדז צו דעם ציגנינער-בריקל.  
מענטש פֿאַרפֿלאַנטערט איז, נישט דאָ געדאַכט,  
ווי אַ חסידיש לעמעלע טאַמנע אויפֿן סטעפֿ.

ווייס איך, ווי איר כאַפּט זיך אויף דער זון אַרויס,  
און פֿאַרבלאָנקעט תּיכּף צום געדיכט־באַצווּנגטן בוים.  
ליב האָט איר די זון, נאָר אונטער שאַטנדלעך אַ שטויס,  
שיין זאָל זיך צעגיסן, ווי אַ כּוואַליעדיקע שוים.

וויל איך ווידער זאָגן, אַז אַפּגעשוּימט האָב איך די שנין,  
יאָרן מנינע רוען שוין אין שאַטן, אויסגעזיפטע.  
וואָס סע איז נאָך האַ און וואָס סע וועט נאָך זיין,  
איז נישט מער, ווי צו אַ בריוו אַ פּאַסט־סקריפטום, —  
שורות בלישטשען, מיניען זיך מיט וואַרעמען געמיט,  
נאָר דער צושרייב צום סוף־פּסוק דאַרף דערפֿירן,  
ווערט דערפֿון אַ טרויעריק, פֿאַרעלטערט ליד,  
וואָס אַ ייד, ווי איר, ר' שלמה, קען דערשפּירן.

נאָר גענוג, איר זעט דאָך, ווי איך שטרויכל,  
ווי אַ בלינדער אין אַ פֿרעמדער, קאַלטער שטוב.  
זנט דערפֿאַר, ר' שלמה, פֿאַר די רייד מיר מוחל,  
ווי סע בעט אייך, —

אפֿרים בן אלעזר שו"ב.



## ג א ר נ י ש ק י י ט

אויפֿשריפֿט וועגן אַ מצבה פֿאַר אוריאל ד'אַקאַסטאַ.  
דערמאַנונג אין זינע לעצטע שעהן-לעבן.  
די טיף-באַטריבטע און באַשעמטע.

און ווי אַ ווינט וואָס איז פֿאַרגאַנגען  
איז באַלד זיין לעבנס שעה אַוועק,  
אַן אַטעם וואָס באַרירט די זאַנגען,  
ווי קוים דערהערטע שטיל געזאַנגען  
אויף זילבער-וועלן לעבן ברעג.

אַ שאַטן זיך וואָס האָט פֿאַרצויגן  
אַ ווידערקול פֿון ווינטע געקלענג.  
ער זוכט אים און ער איז פֿאַרפֿלויגן  
— אַ שימער וואָס פֿאַרבלינצט די אויגן —  
פֿאַרלוירן אויף אומבאַקאַנטע גענג,  
טומל-גענג.

און וואָס ער האָט אין וועג געליטן,  
וואו ס'איז צעפֿאַלן זיין געביין,  
צי בלומען פֿלעגן אים באַשיטן,  
צי דערנער אין זיין האַרץ געשניטן,  
— פֿאַרשווינדן, הבלע מינוטן —  
אַ שאַטן — אים איז אַלץ-אין.

ל י ד ע ר

I. ליפקאָן

(א)

ווער ווייסט צי וועל איך נאָך אַמאָל באַטרעטן  
דין ערד, אַ בעסאַראַביע, מײַן היים.  
כאַטש דאָ, בײַ אונדז, אין ריכטן לאַנד און פֿעטן —  
געדענק איך דינע שטיבעלעך פֿון ליים.

כ'געדענק דיין שבת-יום-טוב, די בײַטאָגן,  
די פאַרלעך, הינטער שטאַט, אויף אַ שפּאַציר;  
וואו טרויער פֿון דער וואַך ברענגט מען צוטראַגן,  
ס'פֿנט ניט דאָס האַרץ — דורך דער וואַך — די טיר.

געדענק איך דינע לויטערע פֿאַרנאַכטן.  
די טשערעדע, די „דוינע“ פֿון „טשובאַן“,  
און גוט איז מיר אַמאָל פֿון דיר צו טראַכטן —  
דו פינטעלע, דו ליכטיקס, מײַן ליפקאָן.

ווער ווייסט צי ס'וועט מײַן פֿוס נאָך ווען באַטרעטן,  
אַ בעסאַראַביע, דיין היימישע, דיין גוטע ערד!  
כ'נעם אַבער אָן ביז לעצטן האַרבסט-טאַג שפּעטן  
מײַן גורל, וואָס איז מיר אַדאַ באַשערט.

(ב)

באַשערט געווען אין יוגנט זיך אַפּוואַגן  
פֿון היים, פֿון פֿריינד, פֿון טרוימען זעכציגערקע;  
זיך אַפּגעבן דעם וואַנדער זאָל ער טראַגן —  
האַט ער פֿאַרטראַגן מיך אַהערצו, קיין אַמעריקע.

באשערט געווען מײן ליד זאל דאָ צעבליען זיך,  
צעבליען זיך — אין שטאַט, צווישן מויערן;  
און זינגען זאל איד דאָ פֿון די וואָס מיען זיך,  
און זינגען זאל איך, זינגען, ניט באַדויערן.

מעג שווער אויף דעם געמיט זיך נאָך צעלייגן  
דאָס נײַע ליד פֿון „הײַנט“ און פֿון דעם „נעכטן“.  
פֿאַרחלשט ליגן אַלע אַלטע וועגן —  
און זיגן מוז דער וועג נאָר פֿון גערעכטן.

דער ים פֿון האָס צערײַסט שוין אַלע צאַמען.  
סע שופֿרט שוין דאָס ליד פֿון שטאַל און אײַז;  
דער מענטש האָט שוין פֿאַרזוכט פֿון אַלע סמען —  
וועט מוזן ווען משיח דאָ זיך ווייזן.

(ג)

פֿאַרגיב מיר, היים, וואָס כ׳האַב דיך ניט באַזונגען.  
דו אַרט, וואו ס׳איז מײן וויגל ווען געשטאַנען;  
דײַן ערד האָט שוין מײן טאַטן לאַנג פֿאַרשלונגען —  
און האַלטסט בײַ זיך אַלס משכון נאָך מײן מאַמען.

אויך זי וועט דאָרט איר לעצטע רו געפֿינען,  
און הייליקער וועט נאָך דײַן ערד מיר ווערן;  
נאָר איך וועל דאָ ביז לעצטן אַטעם שפּינען —  
מײן שטאַטיק ליד און קיינמאַל ניט אויפֿהערן.

אַפֿט גייט אין מיר אַ בענקשאַפֿט אויף מיט וואונדן,  
ווי נאָך אַ ליב־פֿאַרלוירענער באַקאַנטשאַפֿט;  
ס׳האַט בלוטיק אונדז די ערד אַזוי פֿאַרבונדן —  
אַן אייביק בלוטיק זײַן זאל די פֿאַרוואַנדשאַפֿט.

צעשײַדטע אַבער וועלן מיר שוין בלײַבן.  
נישט איך וויל, און נישט איך קען מײן גורל מײַדן;

און ווען איך וועל דאָס לעצטע ליד אָנשריבן —  
א, קום מיין האַרבסט, מיין קאַפּ איז גרייט פֿאַר שנענדן.

דעם לעצטן אַטעם אויסהייכן אין לידער,  
מיט נײַער ערד אַ נײַעם בונד דאָ שליסן;  
און ס'איז באַשערט מיר דאָ, ס'זאָל מיך די פֿיכטע נידער,  
— מיט רידלען ערד — צום לעצטן מאָל באַגריסן.

## II. היים מיניע

אין שפעטע נעכט פֿון פֿינצטערן געדענקען —  
וואַכט טונקל, ווי אַ לאַמפּ, מיין פֿאַראַבלטער זכרון;  
איך האָב אַ טעות געהאַט, אַז כ'וועל שוין מער ניט בענקען  
נאָך דיר, ליפקאַן, היים מיניע, פֿון מיניע קינדער־יאָרן.

איך האָב אַ טעות געהאַט — „אַז ס'וועט מיין שטאַט געפֿינען  
רו און שוין, אַז הייליקער וועט נאָך דיין ערד מיר ווערן!“  
אַז איך וועל דאָ ביז לעצטן אַטעם שפינען —  
אויף פֿרייער ערד — דאָס פֿרייע ליד פֿון מענטש, און זון, און שטערן.

כ'האַב נישט געאַנט,

אַז ס'וועלן איבער דיר זיך טראַגן אוראַגאַנען,  
און אַז אַנשטיין וועט אַזאַ מין הפֿקרדיק געוויטער!  
כ'האַב נישט געגלייבט —  
אַז ס'איז נאָך אַזויפֿיל רשעות אויף דער וועלט פֿאַראַנען,  
און אַז מיין שטאַט וועט ווידער זיין צו רויב, אַליין, און אַן אַ היטער!

אַז גלייכגילטיק, ווי אַ פֿאַרשטיינטע, וועט די וועלט פֿאַרבליבן  
צו דעם געוויין און צו דעם יאַמער פֿון דיין עמק־הבכא;  
אַז זיין וועט בלויז אַ ווינט — אַ דולער מחבר —  
וואָס זאָל מיט זיין געוואַי באַשריבן  
דעם געטאָ-גיהנום און די פֿינצטערע מערכה.

— אז ס'וועט דיך טרעפן אזויפיל צער, אזויפיל צארן,  
 אז ס'וועט דיין אומגליק אויך אהער מיך גרייכן ;  
 אז ס'וועט דיין ווייגעשריי — וועלדער-הענט — זיך שטרעקן איבער ימען ;  
 אז ס'וועלן ציען זיך צו אַלע טויבע הייכן  
 פֿון קרעמאַטאָריעס און גאַז-אויונס — זינלן רויכן,  
 ווי פֿון אוראַלטע שניטערס — די אויטאָ-דאָ-פֿעאישע פֿלאַמען !

נאָר ס'האַט אַבער אומגליק מיך אויך דאָ געטראָפֿן.  
 ס'איז אויך אַהער אַבער בראַך צו מיר דערגאַנגען ;  
 איך בין נעכט אויף קישנס ווי אויף שטיינער דאָ געשלאָפֿן,  
 און ס'האַבן טעג געפלאָגט מיך — ווי אַנך די עקדעשן און שלאַנגען.

איצט האָט גענומען ציען מיך צו ווינטסטע שטאַמען.  
 ס'איז מיר גאַענט געוואָרן יעדער אומבאַקאַנטער ייִד  
 און יעדער ווינטסטער קרוב.  
 איך וואָלט אַצינד מיט זיי פֿאַרזוכט פֿון אַלע סמען —  
 פֿאַר אַלע אויסגעטראַכטע שולדן —  
 זיין ווי זיי אויך ערוב.

דאָס פֿרישסטע וואַסער קאָן אַצינד מײַן דאַרשט ניט שטילן.  
 דאָס זעטנדיקסטע ברויט איז איצט געוואָרן ביטער אויף מײַן גומען ;  
 און דאָס געגאַרטע גאולה-ליד פֿון פֿרייִד פֿאַרשאַלטן איז צום שטומען.

מיט יעדן טאַג מערן זיך די אומגליק-בשורות.  
 יעדער טאַג כפֿלט די גרויליקע פֿאַרראַטן.  
 די צײַט מאַנט גרויסע, גרויסע און וואַגנדיקע טאַטן,  
 נאָר די וועלט פֿאַרלירט אַלץ מער איר צורת-פֿנים,  
 און אונדזערע מליץ-יושרס ווערן קלענער, קלענער,  
 קליינלעכע, פּחדנישע שתדלניג !

ס'לעבן אויף אין מײַן זכרון שוין לאַנג-פֿאַרגעסענע געשטאַלטן :  
 פֿון בית-עלמינדיקע געטאַס — שוועסטער, ברידער, מאַמע, טאַטע,  
 איך כאַפּ זיך אויף פֿון שלאָף מיט צעשראַקענע געוואַלטן,  
 און כּוואָלט אַדאָ אליין אויף זיך אַרויפֿגעקלעפט אַ געלע לאַטע !

און זאל דער שאַנד־צייכן דאָ ריטן יעדן איינעמס אויגן,  
און זאל די אומרעכט אין יעדן איינעמס אויערן שריינען,  
אַז גרייכן זאל זי די, וואָס האָבן יאַרנלאַנג געגעבן זויגן  
די ברוסט פֿון ייִדנאַס צו יעדן אויסוואורף,  
און אויסגעשטרעקט אַ ברודער־האַנט צו יעדן קין! ...

אין שפעטע נעכט פֿון פֿינצטערן געדענקען  
וואַכט טונקל, ווי אַ לאַמפּ, מיין פֿאַראַבלטער זכרון;  
איך האָב אַ טעות געהאַט, אַז כ'וועל שוין מער ניט בענקען  
נאָך דיר, ליפקאַן, היים מיינע, פֿון מיינע קינדער־יאָרן.

כ'האַב נישט געאַנט,  
אַז ס'וועלן איבער דיר זיך טראַגן אוראַגאַנען.  
כ'האַב נישט געגלייבט,  
אַז ס'איז נאָך אַזויפֿיל רשעות אויף דער וועלט פֿאַראַנען,  
און אַז מיינ שטאַט וועט ווידער זיין צו רויב, אַליין, און אַן אַ היטער!

און וואָס אַז דער טאַג פֿון רעכנשאַפֿט וועט קומען!  
— פֿאַר וועמען?  
— פֿאַר וועמען?  
און וואָס אַז דער יום־הדין וועט מיט צאָרן זיך צעברומען?  
און וואָס אַז די גערעכטיקייט וועט זיך אַמאַל אין אייך דערמאַנען?  
— ס'איז באַלד נישטאַ ווער ס'זאל דעם חוב פֿון אַנער פֿאַרגיטיקונג  
אויפֿמאַנען!  
— דעם חשבון פֿאַר אַלע אַנערע מסירת־נפֿשן און פֿאַר אַלע אַנערע  
קידוש־השמֿען!

איר האָט אַלץ געשטעלט אין קאַן! איר האָט אַלץ געבראַכט צושטענער!  
ליפקאַן, היים מיינע,  
דו ביסט איין נאַמען בלויז פֿון אַזויפֿיל געהייליקטע נעמען  
פֿון ייִדישע שטעט און שטעטלעך — וואָס דער שונא האָט אַוועקגעלאָזט  
מיט פֿניער!

אַ, ייִדישע שטעט און שטעטלעך, ווער קאַן אייך אַלע דאָ דערמאַנען?  
ווער קאַן אייך אַלע דאָ באַקלאַנגן?

אנערע נעמען זינען איצט צווישן די נעמען וואָס מיר טראָגן  
אין אונדזער דערנער-קרוין זינט דור-דורות!

ווער קאָן אויסרעכענען אַלע שחיטות, פאָגראַמען, נגישות,  
די גאַנצע בייזוויליקע רשעות,  
און גאָר די קדושה פֿון אַלע פֿאַרשוועכטע ספֿר-תורות??  
— צייל איבער דאָס זאַמד בניּם ים! ציי איבער אין הימל די שטערן!...  
„מי יתן ראשי מיס“, — איך וואָלט טאָג און נאַכט פֿאַרגאַסן טרערן!...

— — — — —  
איצט איז שפעטע נאַכט אין חודש ניסן, אין יאָר תש"ד,  
ס'איז ווידער פֿרילינג. די ווערבעס נעמען ווידער גרינען.  
קנאַספֿן פלאַצן שוין, און סע גרינט שוין בלאַט נאָך בלאַט.  
נאָר איך זיך דאָ אָן אָבל,  
בני די ברעגן פֿון האַדסאָן,  
ווי מנינע אור-אור-אַבות בני די טיטכן פֿון בבל.  
איינער פֿון דער קליינער שארית הפליטה.  
— אין וועמענס זכות?  
— וועמעס השגחה?  
— וועמעס רצון?

— — — — —  
שטערן נעמען לעשן זיך. די נאַכט איז שוין פֿאַרגאַנגען.  
בני די וואַסערן פֿון האַדסאָן האָב איך מנין האַרף הנניט אויפֿגעהאַנגען!...

## א דעמערנדיקער בוים

פֿאר שלמה ביקל  
מיט ליבשאפט

א.

באלד הער איך שוין  
מזן אייגן לשון קוים.  
נאך רעד איך רוישנדיק,  
און ס'זינגט פֿון מיר אַרויס  
דער אומרו-בוים.  
איך פֿרואווי די קרוין —  
פֿון צווינגן אויסגעשטערנטע,  
אין דעם צעבלי צו צאמען ...  
אין מורא  
כ'ועל זיך אליין פֿארזאמען.  
די צווינגן אָבער וואַקסן, —  
צעוואַקסן זיך  
אין דעם העט-העט פֿון רוים.  
נאָר מניע וואַרצלען —  
עקשנותדיק אין אָנהייב,  
ווי אַמאָל אין בוקאווינער ערד,  
דערגראָבן זיך,  
צעוואַקסן זיך  
אַלץ טיפֿער אין דער ערד;  
נאָר זיי פֿאַרוואַרצלען מיך,  
און האַלטן מיך אין צוים.  
אַט דאָס בין איך —  
אַ דעמערנדיקער בוים.

ב

וואוהין?  
האָב איך געפֿרעגט מזן בוים,  
ווי זיך אליין.



כ'געדענק ווי דעמאלט  
 די רגע הזננט ...  
 איך בין געשטאנען ציטערנדיק,  
 געפרוואוט דעם זין פֿארשטיין.  
 דער בוים אין מיר  
 איז נאָך געשטאנען אָנהייב־גריין.  
 דורך שויבן.  
 פֿון בלעטערנדיקן בליק,  
 האָב איך דערזען  
 אַ ווינטן און געדיכטן וואַלד,  
 און דו ביסט אין דער ריי  
 אַ טייל פֿון וואַלד געווען.  
 די מורא האָט אין מיר  
 שוין ניט גערוט —  
 אַז יענע צווינגן־וועלט  
 איז שטערן־ווינט.  
 און אַז דער וועג איז פֿרעמד,  
 פֿאַרוואַקסן און פֿאַרשטעלט.  
 האָב איך פֿאַרוואַרצלט זיך  
 אין בלויע לאַנען.  
 הזננט בענטש איך דיך  
 אַ בוים פֿון יענעם וואַלד,  
 וואָס האָסט דעם יונגן בוים  
 אין מיר פֿאַרשטאנען.

## איך לייג אליין זיך ווערטער

(פֿאַר שלמה ביקל צו זיין יובל)

איך לייג אליין זיך ווערטער אויפֿן וועג צו זיך אליין,  
באזיגן מײַנע פֿרײַנד איז דאָך נישט נייטיק,  
ס׳באָגלייט מיך ס׳פֿנים פֿון דער צײַט: אַ זעג מיט רויטע ציין,  
אַ ווייטיק וואָס איז אויסטערליש דעם ווייטיק.

אינמאָליקע אַנטפֿלעקענישן: דם און ים און יאָמב,  
פֿון-זיך-באַשאַפֿענע, אומהיימלעך וואָרע.  
מײַן אייגן וואָרט איז מיר צו מאַל אַ שונא צי אַ דאַמב,  
נאָר אויסער אים וועט קיינער מיר נישט מאַכן קיין אַזכרה.

איך לייג אליין זיך ווערטער אויפֿן אימהדיקן וועג  
און פֿאַל, און דעק זיי צו מיט מײַנע טרערן,  
אַז אונטערזעגן זאָל נישט קענען קיין מאַל זיי די זעג,  
און זייער זיין זאָל אַלעמען געהערן.

נאָוועמבער, 1965

## סנהדריה

אין פעלדזיקע היילן מיט ווילד־פלייש פֿון מאַכן פֿאַרוואַקסן.  
די פֿינצטערנישן וואַגלען, ווי פֿאַרלאַשענע שטערן אָן אַקסן.

און סע הויערט די שטומקייט ווי אַ בער אַ פֿאַרטנעטער אין זיין ווייניג-  
טערדיק פּאַפֿן.

אַפֿילו די צינט האָט צעבראַכן איר זייגער — ניט פֿאַראַן קיין אָנהייב,  
קיין סופֿן.

דער איינציקער ישׁ, וואָס פֿאַרמאָגט דאָ גבול און זמן, בין בלויז איך עס.  
וואָס־זשע טו איך אין תשכ״ה דאָ צווישן קברים פֿון סנהדרישן יחוס?

מיט לעבעדיקע נאָז־פֿליגל זויג איך דעם אוראַלט, וואָס הויערט ווי אַ  
מערמעלבער נסתר.

איך פרואו דערניוכען אונטער פֿעלדו־הויט אַ לעבעדיקן צאַפֿל, אַ פֿליסטער,  
איך בויג זיך און קלעטער אין אויסהויל פֿון קבר, אין ליב פֿון געשטיינער,  
איך רופֿן אין דער שטומקייט און סע פֿאַלט, מײַן קול, ווי אַ האַגל צוריק  
אין אייגענע ביינער.

איצט פֿאַרהאַלט איך מײַן אָטעם, איך בין אַ ברעקעלע צינט אין אומצינט  
פֿאַרלאַשן.

מיר דוכט: איך וועל אַ ריר טאָן מײַן צונג, וועט זי רעדן מיט אַ פֿעלדזיקן לשון,  
מיט לשון פֿון היילן, מיט טראַפֿן פֿון שאַרבנס צווישן גראַניטענע קאַרבן.  
איך ליג אין הייל פֿון סנהדרין און מיר דוכט: איך בין פֿון לאַנג שוין  
געשטאַרבן.

קען זײַן, איך בין אַליין אַמאַל איינער פֿון די זקני־סנהדרין געווען אין  
אַלט־ירושלים.

איצט געדענק איך מער גאַרניט: מאַכיקער שטיין אַצינד איז מײַן רעיון.

אויך דער שר פֿון דער צינט הויערט פֿאַרקאוועט אין חשכות פֿון היילן:  
קיינער מעסט ניט די טעג און די נעכט, אויך יאַרהונדערטער טוט קיינער  
ניט ציילן.

פֿעלדזיקע איבערצינט, איבערגבול, איבערלשון.  
פֿאַר אַ רגע געווען בין איך דער איינציקער פֿונק דאָ.

אצינד בין איך שוין פארלאָשן.  
 אין פעלדזיקע היילן מיט ווילדפלייש פֿון מאַכן פֿאַרוואַקסן,  
 די פֿינצטערנישן וואַגלען, ווי פֿאַרלאָשענע שטערן, אָן אַקסן.

### פֿאַרוואַס האָב איך באַשאַפֿן די וועלט

חוץ מיר און גאָט איז קיינער נישטאָ.  
 די שוואַרצע ערד און דעם צעשטערנטן בלאָ  
 האָט אויסגעטראַכט די שרעק פֿון מנינע אינגעוויידן.  
 שפעטער האָב איך באַשאַפֿן בלוט-און-פֿליישיקע קלייניקייטן:  
 אַ וואַלף, אָן עלעפֿאַנט, אַ קאַנאַריק און אַ פֿאַווע.  
 דערנאָך האָב איך אויסגעטראַכט אַ ריפּ און באַשאַפֿן אַ חוה.  
 צי האָב איך אַ ברירה געהאַט, מנין גאָט?  
 אַזאַ פֿיצל בין איך, אָן איינאָנאיינציקס,  
 אַלייניק, אויף קיינעמס באַראַט ...

מנין באַשערטע ליבשאַפֿט צו דיר, מנין דאַרשט נאָך דיר, מנין הונגער  
 האָבן אויסגעטראַכט די וועלט ... און בעת מנינע וויינענדיקע פֿינגער  
 צערטלען די ערד, דאָס וואַסער און דעם שניי,  
 מיינען זיי נישט "ערד", נאָר דיך ... דיך מיינען זיי ...

וואַלסטו בלויז איין מאָל, אין פּחדיםדיקער שטומקייט  
 געווען געענטפֿערט מיר מיט איין טראַף פֿון דינע טראַפֿן,  
 וואַלט נישט געווען אויפֿגעשטאַנען מנין כליפּענדיקע אַלייניקייט,  
 אַט די אַלע שאַלעמוינעסן צו באַשאַפֿן ...

איצט קום נישט, מנין גאָט, און פֿרעג,  
 פֿאַרוואַס איך האָב באַשאַפֿן די וועלט.

### צום געבוירן-טאָג פֿון אַ שרייבער

יאָרן קלויבן פּורפּור-עפל  
 פֿון עץ הדעת, ווערן ווערטער קלוג  
 און פֿאַרשעמען זיך, ווי אַדם און חוה,  
 פֿאַרן בורא, מיט זייער נאַקעטקייט.

דער בשמים-דופט, פֿון פֿינגער-טער  
אָטעמט איבער דינע טואונגען.

איצט רוען אַלע תּאוות דינע  
ווי בערג פֿאַרהוילענע אין געפֿל פֿון אָונטליכט.

ניט ווי דער סטעפֿ-ווינט גידערסטו אָצינד  
צו די טעכטער פֿון דער ערד,  
גייערט ווי אַ שטערן, וואָס קומט קושן  
די הויט פֿון טיך אין וואַלדגדיכט.

צווישן דיר און זיי  
שפּרייט זיך די שטילקייט פֿון וואָרט,  
וואָס וואָגט ניט זיך-אַליין-אַרויס-צו-רעדן.  
די אַדלערס לאָזטו שלאָפֿן אין פֿעלדזן-געסט,  
לערנסט זיי דעם שכל —  
„חלומען פֿון פֿלי“.

דינע טעג שאַלן ניט מער  
ווי ריזטוועגן,  
וואָס יאָגן אינגעמען די וועלט,  
די וועלט אַליין איז געקומען,  
אַ קלאַפּ געטאָן אין שויב:  
„אַט בין איך!“  
איצט טוליעסטו זיין אויער צו איר,  
הערסט קלאַפּן איר האַרץ,  
שטיל ווי בני אַ שוואַלב  
קלאַפּט דאָס האַרץ פֿון דער וועלט,  
שטיל ווי די זאַפֿטן אין די אַדערן  
פֿון אַ קליינער בלום  
רוישט דאָס בלוט אין האַרץ  
פֿון דער וועלט.

אַזאָ וואונדערלעך-קליין-שטילע-וועלט.  
אַפֿילו די פּראָסטע זעקס טעג פֿון דער וואַך

אַנטלויפֿן פֿון די מאַרקן  
און פֿאַרזשמורען שבתדיק די אויגן  
אין־זיך־טיף־אַרײַן :  
דאַרט זענען טיכטן מער טיכטיק,  
וועלדער מער וואַלדיק,  
הימלען מער הימליק.

אַוודאי, אַז יאַרן קלויבן  
פּורפּור־עפּל  
פֿון עץ הדעת ...

## ה ת ג ל ו ת

ס'איז דאָ אַ ווײַל, ווי ס'וואָלט אַ פֿליגל  
מיך קוים באַרירט מיט צאַרטן פֿאָך.  
פֿון קינדווייזן נאָך, ס'קען זײַן פֿון וויגל  
גיט מיר די וואונדער־רגע נאָך.

און אַלץ ווערט דעמאָלט מיר פֿאַרשטענדלעך —  
די וועלט אַרום, די וועלט אין מיר  
און וואָס געווען איז ווײַט, אומענדלעך  
ווערט פֿלוצלונג נאָנט פֿון דעם באַריר.

און קלאָר ווערט מיר דער סוד פֿון זאַכן  
וואָס גרויען שטום אין פֿרעמדער וואָר.  
דער קלאַנג פֿון אומבאַקאַנטע שפּראַכן  
ווערט אויך מיר דעמאָלט פֿלוצלונג קלאָר.

אויף יענער רגע וואָרט איך שטענדיק,  
אויף יענעם פֿאָך אויף מײַן געזיכט, —  
ווען אַלץ ווערט שלמותדיק פֿאַרענדיקט  
אין דער התגלות אומגעריכט.

## די ווערטער באַהעפֿטן זיך שווער

די ווערטער באַהעפֿטן זיך שווער,  
טליענדיק אַלץ אויפֿן דנאָ,  
סע וויגט זיך אַהין און אַהער  
אַן אויסגעשלאַגענע שעה.

אַ קלאַנג, וואָס איז שוין נישטאַ,  
וואָס איז שוין פֿאַרגליווערט אין רוים,  
אין לעצטן ציטער פֿון בלאָ,  
אין לעצטן אַטעם פֿון טרוים.

די ווערטער וואַגן זיך קוים  
אַרויס צו צוויי און צו דריי,  
צו קושן דאָס זאַמד און דעם בוים,  
און ווערן אַ שפּראַך פֿונדאַסניי.



III



ד' נאַציאָנאַלע ליטעראַטור אין יידישן אלף-  
 בית, די העברעאיש-יידישע ליטעראַטור איז אַ גאַנצקייט;  
 און ווער ס'קען בלויז די יצירה אויף עברית, אָדער בלויז  
 די יצירה אויף יידיש, קען נאָר אַ העלפט פון אונדזער  
 נאַציאָנאַלער ליטעראַטור. ס'איז דערפאַר פון גרויסן באַ-  
 טייט יעדער אויפטו צו געבן אַ העברעאיש ווערק אין  
 יידישער איבערזעצונג. מען וויל אַפילו אין אונדזער  
 מאַדערנער ליטעראַטור באַנייען די מסורה פון „לשון  
 קודש מיט עברי-טייטש“, ד"ה דרוקן אינאיינעם דעם  
 מקור מיט דעם תרגום, דעם העברעאישן אָדער יידישן  
 אַריגינאַל פאַראַלעל מיט דער העברעאישער אָדער יידי-  
 שער איבערזעצונג.

טאַקע דערפאַר וויל ביידע לשונות זענען אַזוי  
 קרובהיש, איז דווקא שווער צו איבערזעצן פון איין  
 שפראַך אויף דער צווייטער. דער דיכטער שמשון מעל-  
 צער איז דער מייסטער-איבערזעצער, וואָס האָט געוווּן  
 זיין קינסטלערישן כח ביים איבערשאַפן אויף העברעאיש  
 ווערק פון יידישע פּאַעטן און פּראָזאַאיקערס.

כדי די ליינערס, וואָס קענען ביידע שפראַכן, — אי  
 יידיש, אי העברעאיש, — זאָלן האָבן אַ מעגלעכקייט צו  
 פאַרגלייכן אַ יידישן מקור מיט אַ העברעאישן תרגום,  
 ברענגען מיר ווייטער, פאַראַלעל, דעם יידיש-נוסח פון אַ  
 קאַפיטל אין שלמה ביקלס בוך „אַ שטאַט מיט יידן“  
 (נ"י 1943), דאָס קאַפיטל „שלמה חלפן קעגן אַ שטאַט  
 מיט יידן“ (ז"ז 25 — 33) און שמשון מעלצערס איבער-  
 זעצונג פון דעם זעלביקן קאַפיטל, אין אַ זאַמלונג פון  
 ביקלס כתבים, צוגעגרייט פאַרן פאַרלאַג „מוסד ביאַליק“  
 אין ירושלים.

## שלמה חלפן כנגד עיר ויהודה

## שלמה חלפן אקעגן אַ שטאָט מיט יידן

בן-עירי טובב והדליק את  
האור החשמלי, ובמרץ הוסיף  
וספר :

— מעצמכם אתם מבינים,  
שהעיר התגאתה והתנאתה בדויד  
הירש. בשום הזדמנות לא שכחו  
להראות לאדם זר את ה'עמוד',  
שעל-ידו למד הבארוך מילר  
בבית-המדרש הישן. אבל מבי-  
נים מיוחדים, שאינם מתפעלים  
מתארים והם אוהבים את עצם  
התמצית של המוח והלב, הוסיפו  
תמיד כי דויד-הירש היה באמת  
אדם גדול, אבל עד למדרגתו  
של שלמה חלפן אינו מגיע. של-  
מה היה בעל מוח חריף יותר  
מדויד-הירש, ובכלל אדם מעמיק  
יותר ממנו. אילו היה שלמה חל-  
פן לומד חכמות חיצוניות, בלי  
ספק היה הראש והראשון בכל  
העולם.

כך היו מתלהבים יהודי קולור-  
מיה בשעה שהיו מדברים על  
שלמה חלפן. אבל גם אני, שכבר  
התרגלתי למוד בני-אדם באמת-  
המידה של הזמן הזה, יכול להב-  
טיחכם בלי שום הגומה, כי ר'   
שלמה היה מוח נדיר ואישיות  
מופלאה — אישיות ששנייה בדר-  
מה לה לא נודמן לי, דומני,  
לפגוש בכל ימי חיי.

מזן לאנדסמאן האט אויפגעדרייט דאס  
עלעקטרישע ליכט און זיך האַסטיק גענו-  
מען דערציילן :

— איר פֿאַרשטייט אַליין, אַז די שטאָט  
האַט זיך געגרויסט מיט דוד-הערשן. מען  
האַט קיינמאל אַ פֿרעמדן ניט פֿאַרפֿעלט  
צו ווייזן דעם שטענדער, ביי וועלכן באַ-  
ראַן מילער האַט געלערנט אין אַלטן  
בית-המדרש. אָבער באַזונדערע מבינים,  
וואָס ווערן ניט נתפעל פֿון טיטולן און  
האַבן ליב דעם סאַמע תמצית פֿון מוח  
און האַרץ, האַבן תמיד צוגעגעבן, אַז  
דוד-הערש איז טאַקע אַן אַדם גדול, אָבער  
צו שלמה חלפֿן קומט ער ניט. שלמה איז  
געווען אַ שאַרפֿערער קאַפּ פֿון דוד-הערשן  
און בכלל אַ טיפֿערער מענטש פֿון אים.  
ווען שלמה חלפֿן זאָל געווען שטודירן  
חכמות חיצוניות, וואָלט ער זיכער געווען  
דער ערשטער אין דער וועלט.

אָווי האַבן זיך געיאַכמערט קאַלאַמייער  
יידן, ווען זיי האַבן גערעדט וועגן שלמה  
חלפֿן. אָבער אויך איך, וואָס האַב מיך  
שוין צוגעוואוינט צו מעסטן מענטשן מיט  
היינטיקע מאָסן, קען אייך פֿאַרזיכערן אַן  
שום איבערטרייבונג, אַז ר' שלמה איז  
געווען אַ זעלטענער קאַפּ און אַ וואונדער-  
לעכע פֿערזענלעכקייט, — אַ פֿערזענלעכ-  
קייט, וואָס קיין צווייטע צו איר איז מיר  
אין מזין לעבן, דאַכט זיך, ניט אויסגע-  
קומען צו באַגעגענען.

היהודי הזה היה מעיין נובע של בינה ורגש. הוא לא היה יכול להסתגל אל טופסי-החיים המקור-בלים אצל עדרי-האדם. הוא חשב אחרת ממה שחשבו כולם ביחד, והיה שונא את החשיבה ואת העשייה בציבור. הוא התקומם כנגד הרוב וכנגד הסדר המקובל שלו. ודאי שהתקוממותו של ר' שלמה בקולומיה לפני שנים רבות, בתוך עדת-היהודים יראת-שמים ואדוקה שבאדוקה, יכלה להתבטא רק בדברים של מה-בכך, דברים קטנים שאנחנו בני-הזמן-הזה, משקיפים עליהם מלמעלה ומחייכים. אבל בזמן ההוא ובסביבה ההיא היו הדברים הקטנים האלה ממש מעשים מהפכניים, ומן הדברים קלי-הערך הללו נתפתח אצל ר' שלמה אחר-כך לעת-זקנתו מאבקו הטראגי עם עצמו ועם אמונתו. והמאבק הזה עלה לו בחייו.

במה התבטאה מהפכנותו? כמה עובדות, שאחדות מהן זוכר אני עצמי ואחדות מהן סיפרו לי. הוא היה אחד מן הגבירים הראשונים שבעיר ואחד מן הלמדנים העמקניים ביותר. גבירים ולמדנים יושבים בקלוז ליד כותל-המזרח. עמודו של ר' שלמה עומד הרחק מאוד בדרום, והוא גובל בספסל שעליו יושבים האורחים העניים (כל יום הוא

דער ייד איז געווען איין גרויסער ברויז פון פֿארשטאנד און געפֿיל. ער האָט זיך ניט געקענט צוגעוואוינען צו דעם לעבנס-שאַבלאָן פֿון דער טשערעדע מענטשן. ער האָט געטראַכט אַנדערש ווי אַלע אינאיי-נעם און האָט פֿענט געהאַט דאָס טראַכט-טעכץ און טעכץ בציבור. ער האָט רע-בעלירט קעגן דער מערהייט און קעגן דער אַנגעשטעלטער אָרדענונג אירער. אַוודאי האָט זיך ר' שלמהס רעבעלישקייט אין קאַלאַמיי מיט יאָרן צוריק אין אַ פֿרומער, אין אַ שטאַק-פֿרומער עדה מיט יידן, געקענט בלויז אויסדריקן אין קליי-ניקייטן, אויף וועלכע מיר, ״היינטצטיי-קע״, קוקן אַראָפּ און שמייכלען. אָבער אין יענער צייט און אין יענער סביבה זינען די דאָזיקע קלייניקייטן געווען ממש רעוואָלוציאַנערע מעשים, און פֿון די-אָ קלייניקייטן האָט זיך בנ ר' שלמהן דער-נאָך אויף דער עלטער אַרויסגעוויקלט דער טראַגישער געראַנגל זינער מיט זיך און מיט זיין אַמונה. און דער געראַנגל האָט אים געקאַסט ס'לעבן.

אין וואָס איז באַשטאַנען זיין רעבע-לישקייט? אָט עטלעכע פֿאַקטן, וואָס אַ טייל פֿון זיי געדענק איך אַליין און אַ טייל האָט מען מיר דערציילט.

ער איז געווען פֿון די ערשטע גבירים אין שטאָט און איינער פֿון די טיפֿסטע לומדים. גבירים און לומדים זיצן אַלע אין קלוז בנ דער מזרח-וואַנט. ר' של-מהס שטענדער שטייט העט-ווינט אין דרום און גרענעצט זיך מיט דער באַנק, אויף וועלכער עס זיצן די אַרעמע אורחים

לוקח אחדים מהם אל השולחן ;  
ובשבת לא פחות ממניין). האם  
היתה זאת אצלו אולי גאוה של  
אדם גדול, שמתוך גאוותו הוא  
רוצה להקטין עצמו ? חס וחלילה.  
בוזה הוא רק רצה לסייג ולהבדיל  
עצמו מן הדומים לו, להיות שור-  
נה מהם. משום שהם נוהגים כן  
לא מפני זה שהם הגיעו לכך  
על-פי שכלם ורגשם שלהם עצ-  
מם, אלא את ההתנהגות הזאת  
בדה והמציא בשבילם מישהו  
לפנים, והם, כמיני-גולם, מתייר-  
אים לסור מן המנהגים האלה  
כחוט השערה.

ומפני-מה אין היהודים האלה  
מן העדר העשיר ומן העדר העני  
קוראים שמות לרכים-הנולדים  
אלא על שמו של נפטר בלבד ?  
או שהם אינם יודעים באמת  
מפני-מה, ואם הם יודעים, הרי  
כל עיקרה של הידיעה הזאת הוא  
בכך, שפעם אחת עשה כך אדם  
מסוים, ומאז הכול מחקים אותו  
ועושים כמעשהו. והנה מזדמנת  
ברית-מילה אצל שלמה חלפן.  
היהודי האומר את הברכות בא  
ומגיע בסלסולי-הגרון שלו אל  
'וייקרא שמו בישראל', והוא מר-  
מו, כדרך העולם, רמיזה שואלת  
אל בעל-השמחה, כמי שאומר :  
הגישה-נא לי את השם של סב  
או דוד שנפטרו לעולמם. ושלמה  
חלפן מגיש באמת. הוא מזדקף

(יעדן טאג נעמט ער עטלעכע פֿון זיי מיט  
זיך צום טיש ; שבת ניט ווייניקער פֿון  
אַ מנין). איז דאָס ביי אים געווען אפשר  
גאוה פֿון אַ גרויסן, וואָס וויל זיך טאַקע  
צוליב גאוה מאַכן קליין ? חס וחלילה.  
ער האָט זיך דערמיט געוואַלט בלויז אַפֿ-  
גרענעצן פֿון זינסגלניכן, זיין אַנדערש פֿון  
זיי, וואָרעם זיי פֿירן זיך אַזוי ניט דערפֿאַר,  
וואָס זיי זינען דערצו געקומען על-פי  
אייגענעם שכל און געפֿיל, נאָר דאָס פֿיי-  
רעכץ זייערס האָט פֿאַר זיי אויסגעטראַכט  
עפעס עמעצער אַמאָל, און זיי, ווי גולמות,  
האַבן מורא אַפצוטערעטן דערפֿון אויף אַ  
האַר.

און פֿאַרוואָס גיבן אַט די אַלע יידן פֿון  
דער רייכער און פֿון דער אַרעמער טשע-  
רעדע אַ נאָמען בלויז נאָך אַ טויטן ? אַדער  
זיי ווייסן טאַקע ניט פֿאַרוואָס, און אַז זיי  
ווייסן יאָ, באַשטייט דאָס וויסעכץ אין  
דעם וואָס, איינמאָל האָט איינער אַזוי גע-  
טאָן און פֿון דעמאָלט אָן טוען אים אַלע  
נאָך. און אַט איז אַ ברית ביי שלמה חלפֿן.  
אַז דער ייד, וואָס מאַכט די ברכות, קומט  
אַנגעגאַרגלט צום ויקרא שמו בישראל, גיט  
ער, ווי דער שטייגער איז, אַ פֿרעגנדיקן  
וואונק צום בעל-שמחה, ווי איינער רעדט :  
דערלאַנג אַהער דעם נאָמען נאָך אַ זיידן  
אַדער אַ פֿעטער. און שלמה חלפֿן דער-  
לאַנגט טאַקע. ער גיט זיך פֿאַטעטיש אַ  
שטרעק אויס אין זיין גאַנצער צוויי-מע-  
טערדיקער הייד, גיט אַ פֿלאַם מיט זיין  
פֿייער-רויטער באַרד און אַ דונער : ה'  
אלי ועזרי — אליעזר (גאָט איז מנין גאָט

בחגיגות בכל מלוא קומתו של שני מטרים, מבהיק בוקנו האדום כאש ומרעים: ה' אלי ועזרי — אליעזר! הרך-הנולד אינו נקרא על שמו של מת. הוא נקרא על שם אלוהיו החי של שלמה חלפן עצמו, שהוא עזרו ועזרתו תמיד. המעשה הזה עורר בזמן ההוא לא מעט רעש בעיר, עד שחתנים עשירים האוכלים מזונות על שולחן חותנם התחילו מחקים את מעשהו של המהפכן. לא היתה לו אפוא לשלמה חלפן ברירה, והוא ברח בחזרה אל המנהג המקובל, ולבנו הצעיר ביותר קרא שם על-שם אביו שלו.

וכשבעלי-הבתים בקלויו של ר' איציקל, שבו התפלל ר' שלמה, השפיעו עליו פעם אחת בראש-השנה שהוא יהיה בעל-השחרית, היתה צפויה להם הפתעה לא-קטנה. כשהגיעו אל 'המלך יושב על כסא רם ונשא, תפילה המתבקעת ומתקלפת אצל יהודים זה דורי-דורות מתוך עשרות קליפות של הוה-הוה-הוה, עזב ר' שלמה את המתפללים באמצע ההוהוה שלהם המכה גלים ועבר על התפילה הזאת בחיפזון חילוני עד כדי-כך, שמרוב פחד התיישבו המתפללים. אך כנגד זה כשהגיעו לפני קריאת-שמע אל התפילה 'אהבה רבה', שבה יהודים מבקשים

און מנין הילף — אליעזר). דאָס קינד הייסט ניט נאָך אַ טויטן. עס הייסט נאָך שלמה חלפּנס אייגענעם לעבעדיקן גאָט, וואָס איז זיין הילף. דאָס האָט צו יענער צייט אַרויסגערוּפֿן ניט ווייניק רעש אין שטאָט, ביז ריכטע איידעמס אויף קעסט האָבן אָן אַ ברעקל אייגענער איבערלעבונג אָנגעהויבן נאָכצוטאָן דעם רעבעל. האָט שלמה חלפּן ניט געהאַט קיין ברירה און איז אַנטלאָפֿן צוריק צום אייגענעם טעלען שטייגער און האָט דעם יינגסטן זון דווקא אַ נאָמען געגעבן נאָכן פֿאַטער זינגעם.

און אַז די בעלי-הבתים אין ר' איציקל־קלויו, וואו ר' שלמה האָט געדאַונט, האָבן בני אים אין אַ ראש-השנה געפּוועלט, ער זאָל זיין דער בעל-שחרית, האָבן זיי אויך דערלעבט ניט קיין קליינע איבערראַשונג. אַז עס איז געקומען צום ״המלך יושב על כסא רם ונשא״, אַ תּפילה וואָס שיילט זיך בני ייִדן זינט דורות אַרויס ווי אַ יאָדרע פֿון צענער האָ-האָ-האָ-האָ-שאלעכצן, האָט ר' שלמה איבערגעלאָזט די מתפללים אין מיטן זייער צעכוואַליעטן האָ-האָ און איז דורכגעלאָפֿן איבער דער תּפילה מיט אַ וואַכעדיקייט, אַז ייִדן האָבן זיך אַזש פֿאַר שרעק אַנידערגעזעצט. אָבער דערפֿאַר, אַז עס איז געקומען פֿאַר דער שמונה-עשרה צו דער תּפילה ״אהבה רבה״, אין וועלכער ייִדן בעטן בני גאָט, ער זאָל זיך דערבאַ-רעמען איבער זיי און זאָל זיי אַריינגעבן

מהקדוש-ברוך-הוא שירחם עלי-  
 הם ויתן בלבם בינה להבין ולהש-  
 כיל, לשמוע ללמוד וללמד, לש-  
 מור ולעשות ולקיים את כל דברי  
 תורתו באהבה, הוצף כל הקלוז  
 בכמיהה ובתשוקה עזה אל  
 אלהים, בנוסח שיטתם כזרם וכביר  
 את כל הניגונים הרשמיים ואת  
 כל סדר-התפילה המקובל. חווי-  
 תו העצומה והאמיתית של שלמה  
 חלפן מן התפילה הזאת סחפה  
 אחריה את כל הקהל, ומלוא  
 הקלוז יהודים התנדודו בתחנו-  
 נים וביללה, כשדה של קמה  
 בשלה, רדוף סערת-פתע. ותפילת  
 'אהבה רבה' נמשכה לא רק שעה  
 ממושכת לפי השעון הקטן של  
 היום, אלא היא במשכת וקיימת  
 עוד עד היום הזה לפי השעון  
 הגדול של הזמן, פעם אחת-יחידה  
 ניגש שלמה חלפן לעבור לפני  
 התיבה, ובפעם האחת הזאת יצר  
 מנהג, קבע חוק, או כפי שאנו  
 אומרים עכשיו: יצר אסכולה. עד  
 היום קיימת כמין כת של אנשי-  
 אהבה-רבה כמעט בכל קלוז  
 גדול-יותר בעיר. יורשיה של  
 החוויה הגדולה של שלמה חלפן  
 משולים אל 'החסידים המתים'  
 של הרבי מבראסלב, הם מתאמ-  
 צים, המסכנים, בכדי ולשווא  
 להעלות בתוכם להט ששמו היה  
 ר' נחמן והוא היה חדפעמי בלבד.  
 ר' שלמה היה פרנס הקהל,

פארשטאנד צו פארשטיין און צו היטן זיין  
 תורה מיט ליבשאפט, איז די גאנצע קלוז  
 פארפלייצט געווארן מיט א טיפער לינדנ-  
 שאפט און בענקשאפט צו גאט, וואס האט  
 אראפגעשווענקט אלע אפיציעלע ניגונים  
 און דעם גאנצן אינגעשטעלטן סדר פון  
 דאווענען. שלמה חלפנס געניאל-אויפריכ-  
 טיקע איבערלעבונג פון דעם דאוויקן גע-  
 בעט האט אלעמען מיטגעריסן און א  
 קלוז מיט י'דן האט זיך געוויגט מיט  
 תחנונים און געיאמער, ווי א פעלד מיט  
 רינע זאנגען אונטערן געיאג פון א פלו-  
 צים-אויסגעבראכענעם שטורעם. «אהבה  
 רבה» (דאס געבעט פון גרויסער ליבשאפט)  
 האט נישט נאר געדויערט א לאנגע צייט  
 אויפן קליינעם זייגער פונעם טאג, נאר  
 עס דויערט נאך עד-היום אין קאלאמיי  
 שוין כמעט צוויי דורות אויפן גרויסן זיי-  
 גער פון דער צייט. איין-איינציק מאל האט  
 שלמה חלפן געדאוונט פארן עמוד, און  
 מיט דעם איינעם מאל האט ער געשאפן  
 מנהג, דעקערטירט געזעץ, אדער ווי מיר  
 זאגן דאס איצט: ער האט געמאכט שולע.  
 עד-היום באשטייט א מין סעקטע אהבה-  
 רבהניקעס כמעט אין יעדער גרעסערער  
 קלוז אין שטאט. די יורשים פון שלמה  
 חלפנס גרויסער איבערלעבעניש זינען גע-  
 גליכן צו די «טויטע חסידים» פונעם לע-  
 בעדיקן בראצלאווער רבי. זיי מיען זיך  
 נעבעך אומזיסט אנוצוינדן אין זיך א  
 פלאם, וואס האט געהייסן ר' נחמן און איז  
 געווען בלויז איינמאליק.

ר' שלמה איז געווען פרנס הקהל, גע-



הלך אפילו מזמן לזמן לשיבות, אבל בפוליטיקה לא התעסק. הוא הניח זאת לבעלי-השררה המקצועיים של זמנו, תחילה לשלמה-הירש קיסר ואחר-כך ליוסל פונקשטיין, ששלום-עליכם תיאר אותו תיאור נחמד כל-כך בסיפורו 'ס'א ליגן' (זה שקר). אבל פעם אחת, פעם אחת ויחידה, נפל אל דוד-מבשלים פוליטי של העיר. אותו זמן היה באמת דוד-מבשלים, והרותחין הפוליטיים היו רותחים ומרחתים עד כדי כך, שהם הכווו בתוכם גדול וקטן, איש ואשה, עשיר ועני. שכן מי עמד אותו זמן, במלחמת-הבחירות בין ד"ר בלוך וד"ר ביק, מן הצד? התעמלנים של הרב הווינאי ד"ר יוסף-שמואל בלוך הפיצו שמועה, כי אם ייבחר חלילה עורך-הדין הלבוב באי ד"ר אמיל ביק, יהיו היהודים אסורים למול את בניהם. יותר מזה לא היה דרוש. הגברים אמרו תהילים בשביל ד"ר בלוך, והנשים מדדו את בית-העולם, הניחו פתילות והרעישו את ארון-הקודש. היסטוריה שאין לשכך אותה הקיפה את כל העיר.

בלבו פנימה, סיפרו, היה של-מה חלפן גם הוא בעד הרב הווינאי, שכן מה זכות של יהדות יכולה היתה להימצא לגביו אצל העורך-דין המתבולל-הפולני

גאנגען אפילו פון צינט צו צינט צו זיצונגען, אבער מיט פאליטיק האָט ער זיך ניט פאַרנומען. ער האָט דאָס איבער-געלאָזט צו די פראַפּעסיאָנעלע רעגירערס פֿון זיין צינט, קודם צו שלמה-הערש קייסער און דערנאָך צו יאָסל פֿונקשטיין, וועמען שלום-עליכם האָט אַזוי טייער באַ-שריבן אין זיין 'ס'א ליגן'. אָבער איינ-מאַל, איינ-איינציק מאַל, איז ער אַרבייט געפֿאַלן אין פּאָליטישן קאָך-קעסל פֿון דער שטאָט. ס'איז טאַקע געווען דעמאָלט ניט אַנדערש ווי אַ קאָך-קעסל און דער פּאָליטישער אַקריפּ האָט אַזוי געזאָטן, אַז עס האָט זיך אין אים אָפּגעברייט גרויס און קליין, מאַן און פֿרוי, רינג און אַרעם, וואָרעם ווער איז דעמאָלט, אין דעם וואַל-קאַמף צווישן ד"ר בלאַך און ד"ר ביק, געשטאַנען אַן אַ זינט? די פּראַפּאָגאַנדיסטן פֿונעם ווינער רב ד"ר יוסף-שמואל בלאַך האָבן אַרויסגעלאָזט אַ שמועה, אַז וויבאַלד עס וועט חלילה געוויילט ווערן דער לעמ-בערגער אַדוואָקאַט ד"ר עמיל ביק, וועלן יידן ניט טאַרן מל זיין די קינדער. מער האָט מען ניט געדאַרפֿט. מאַנצבילן האָבן געזאָגט תהילים פֿאַר ד"ר בלאַך און וויי-בער האָבן געמאַסטן ס'בית-עולם, געלייגט קנייטלעך און געריסן דעם אַרון-קודש. אַ היסטעריע ניט צום אַינשטילן האָט אַרומגעכאַפט די גאַנצע שטאָט.

בזי זיך אין האַרצן, האָט מען דערציילט, איז שלמה חלפֿן אויך געווען פֿאַרן ווינער רב, ווייל וואָס פֿאַר אַ זכות פֿון ייִדישקייט האָט דאָס געקענט האָבן אין זינע אויגן דער פֿאַרפּוילישער אַדוואָקאַט פֿון לעמ-

מלבוש? אבל חוסר-המחשבה הקולקטיבי והטמטום שבהיסטוריה דחו אותו והוא יצא בגלוי למען ד"ר ביק. והנה, בשעה שהוא עמד על האלמינר ודיבר, אפשר היה לחשוב, שעלה בידו לעצור את גליו של פחד-העם האווילי. אך משנסתיימה הדרשה ור' שלמה הלך הביתה, נתכנס קהל היהודים והיהודיות, בעיקר יהודיות, על-יד ביתו וערכו הפגנה עויינת. והיה קרוב הדבר, שגשים כשרות תחטופנה אבנים, תנפצנה שמשות ותפרוצנה בקלות ובמהלומות אל תדריו של שלמה חלפן.

כאן נעצר בן-עירי, ובבת-שחוק רחבה מחה את המתיחות החיגית מעל פניו.

— מה סבורים אתם — אמר לנו בגאווה מעושה — רק צרפתים בלבד יודעים לעשות מהפכה ויהודים אינם יודעים? רק נשים צרפתיות יכולות לרוץ להרעיש את הבאסטיליה וצנועות יהודיות הן תיקונות-של-בית-רבנות? הן יודעים אפוא, כי קולומביה עבר עליה באותו יום-קיץ (זה היה בשנת 1883) בזעיר-אנפין מין ארבעה-עשר ביולי של 1789, עת בפאריס התחילה המהפכה הצרפתית הנו-

בערג? אבער די קאלעקטיווע געדאנק-לאזיקייט, די טעמפקייט פֿון היסטעריע האָט אים אָפגעשטויסן און ער איז אַרויס-געקומען עפֿנטלעך פֿאַר ד"ר ביק. איו, בשעת ער איז געשטאַנען אויפֿן באַלעמער און גערעדט, האָט מען געקענט מיינען, אַז עס איז אים געלונגען אָפצושטעלן די כוואַליעס פֿון דעם נאַרישן פֿאַלקס-פּחד. אָבער אַז די דרשה האָט זיך געענדיקט און ר' שלמה איז אַהיימגעגאַנגען, האָט זיך דער עולם ייִדן און ווייבער, דערעיקרשט ווייבער פֿאַרזאַמלט ביי זיין הויז און גע-מאַכט אַ פֿינגטלעכע דעמאָנסטראַציע. עס האָט געהאַלטן דערבנן, אַז פֿרומע ווייבער זאָלן כאַפֿן שטיינער, אויסזעצן שויבן און זיך אַרביינגען מיט קללות און געשלעג צו שלמה חלפֿן אין די שטיבער.

דאָ האָט זיך מיין לאַנדסמאַן אָפגע-שטעלט און מיט אַ ברייטן שמייכל אָפגע-ווישט די פֿאַטעטישע אָנגעצוייגנקייט פֿון זיין פנים.

— וואָס מיינט איר, — האָט ער צו אונדז געזאָגט מיט אַ געמאַכטן שטאַלץ. — נאָר פֿראַנצויזן קענען מאַכן רעוואַלוציע און ייִדן ניט? נאָר פֿראַנצויזישע ווייבער קע-נען לויפֿן מיט די הוילע צען פֿינגער שטור-רעמען די באַסטיליע און ייִדישע צנועות זיינען מלופֿין-קינדער? זינט-זשע וויסן, אַז קאַלאַמיי האָט אין יענעם זומער-טאַג (עס איז געווען אין יאָר 1883) איבערגעלעבט אין קליינעם סטיל אַ מין 14טן יולי פֿון 1789, ווען אין פֿאַריז האָט זיך אָנגעהויבן די באַרימטע פֿראַנצויזישע רעוואַלוציע פֿון פֿרעזידיט, גלנכהייט און ברידערלעכ-

דעת של חופש, שוויון ואחווה. ההבדל בין מאה שנים מוקדם- יותר בפאריס ומאה שנים מאו- חר-יותר בקולומביה היה, כמובן, מבחינה רעיונית הבדל יסודי. שם מלקו נשים ראשיהם של גנראלים ופרצו דלתות של בית- סוהר, בשביל שיהיה אחרת משהיה. כאן הרעישו היהודיות עולמות, כדי שהכול יישאר כמו שהיה, בלי שינוי. הפחד, שמא ייפגע אחד מעיקריה של היהדות, יצר מצד אחד את הנס של אה- דות, ומן הצד האחר עורר בלבו של העם את השד של אי-אמון לכל דבר ולכל אדם. מצד אחד נמחו ביום ההוא, או בימים ההם, כל התחומים החברתיים. למדנים התיידו עם עמי-ארצות ויהודים יפים עם שוויליות של סנדלרים; נערי-החדר הפגינו יחד עם יהו- דיות קשישות ויהודים בעלי זקן ארוך נודמנו יחד, כתף אל כתף, עם נשים צעירות בפיאות-נוכ- ריות גנדרניות. מצד אחר היו יהודים ויהודיות יראי- שמים מוכנים לחשוך אפילו בשלמה חלפן ואפילו ברב, שהם רוצים, בדומה לעורך-הדין הלבובאי, להפר את הברית שכרת השם- יתברך עם אברהם וזרעו אחריו.

היום ההוא של הפגנות יהודיות שלא נשמעו כמותן היה בלי ספק

קייט. דער חילוק צווישן הונדערט יאָר פֿריער אין פֿאַריז און הונדערט יאָר שפּע- טער אין קאָלאָמבי איז, פֿאַרשטייט זיך, אידעאיש געווען אַ גרונטאַוונער. דאָרט האָבן וויכער געריסן קעפּ ביי גענעראַלן און געבראַכן טירן פֿון תּפֿיסה, כדי עס זאָל ווערן אַנדערש, ווי עס איז געווען. דאָ האָבן יידענעס אַנגעלייגט וועלטן און ... קנייטלעך, כדי עס זאָל אַלץ בלייבן בנים אַלטן. דער פּחד, טאַמער וועט אַנגע- רירט ווערן איינער פֿון די עיקרים פֿון יידישקייט, האָט פֿון איין זייט געשאַפֿן דעם גרויסן נס פֿון אַחדות און פֿון דער אַנדערער זייט אויפֿגעוועקט בנים פֿאַלק אין האַרצן דעם שד פֿון אומצוטרוי צו אַלעמען און צו יעדן. פֿון איין זייט זיינען אין יענעם טאַג, אָדער אין יענע טעג, אַפּגעווישט געוואָרן אַלע סאַציאַלע גרע- נעצן. למדנים האָבן זיך געזכּרט מיט עס- האַרצים און שיינע בעלי-בתים מיט שוס- טער-געוועלן; חדר-יינגלעך האָבן דעמאָנט- סטרירט אינאיינעם מיט עלטערע יידענעס און יידן מיט גרויע בערד זיינען אין גע- דרענג אויסגעקומען אַקסל אין אַקסל מיט יונגע וויכלעך אין קאַקעטע שניטלעך. פֿון דער אַנדערער זייט זיינען פֿרומע יידן און וויכער געווען גרייט חושד צו זיין אַפֿילו שלמה חלפֿן און אַפֿילו דעם רב, אַז זיי ווילן באַגלפֿן מיטן לעמבערגער אַדוואָקאַט צעשטערן דעם בונד, וואָס גאַט האָט אויפֿ- געשטעלט אויף אייביק מיט אברהמען און מיט זיין זאַמען נאָך אים.

יענער טאַג פֿון אומדערהערטע יידישע דעמאָנסטראַציעס איז בלי ספֿק געווען אַ

יום גדול, אחד מן הגדולים ביותר בתולדותיה של קולומביה, אך של-מה חלפן לא הניח לה לגדולתו של היום ההוא להתגבר עליו. רוחו לא נפלה בו והוא התחיל שוחה באומץ כנגד גליו של זעם-העם. הוא ניגש אל החלון, פתח אותו לרווחה והתחיל מדבר... — אם אתם מוכנים למסירות-הנפש בעד עיקרי היהדות, — טען אל העומדים בחוץ, אבל שמעו אותו רק היותר קרובים, והרחוקים, שלא שמעה, השמיטו את האבנים מידיהם, — מה אתם מתייראים מפני עורך-דין לכו-באי? שתבוא הגזירה, ואנו נהיה מקדשי-השם! אבל אם במקום לחכות לשעה הגדולה של קידוש-השם, אתם שולחים את נשותיכם אל הקברים, שהם יתחננו ויפעלו עלידי המתים, שהשעה ההיא לא תבוא ולא תגיע, הרי זה סימן שלא האהבה הגדולה אל בריתו של אברהם אבינו מדריכה אתכם, אלא הפחד מפני הגיסיון.

שפינדל דיבר עכשיו יותר בלחש. ראו שהוא מרגיש צורך לתת למיתרי-הקול שלו לנח.

— הייתי בזמן ההוא זאטוט בן תשע, או משהו למעלה מזה, אבל אני זוכר איך אבי המנחח חזר בבית באוזני אמא והילדים על דבריו של שלמה חלפן. על הגברים — סיפר — עשו הדב-

גרויסער, איינער פון די גרעסטע אין דער געשיכטע פון קאלאמבי, אבער שלמה חלפן האט זיך ניט געלאזט שלאגן פון טאגס גרויסקייט. ער איז ביי זיך ניט געפאלן און האט זיך דרייסט גענומען שווימען אקעגן די כוואליעס פון פאלקס צאָרן. ער איז צו-געגאנגען צום פֿענצטער, האָט עס ברייט פֿונאַנדערגעפֿנט און זיך גענומען רעדן... — אויב איר זענט גרייט צו מסירת-נש פֿאַר די עיקרים פֿון ייִדישקייט, — האָט ער געטענהט, און עס האָבן אים גע-הערט בלויז די נאַענטסטע, און די ווינטע, וואָס האָבן ניט געהערט, האָבן אַרויסגע-לאָזט די שטיינער פֿון האַנט, — טאָ וואָס האָט איר מורא פֿאַר אַ לעמבערגער אַדוואָ-קאַט? לאָז זי קומען, די גזירה, און מיר וועלן אַלע מקדש השם זיין! אָבער ווען אַנשטאַט צו וואַרטן אויף דער גרויסער שעה פֿון קידוש השם, שיקט איר אַנערע ווייבער אויף די קברים, זיי זאָלן דורך די טויטע אויסבעטלען, אַז די דאָזיקע שעה זאָל ניט קומען, איז עס אַ סימן, אַז ניט די גרויסע ליבשאַפֿט צום בונד פֿון אַברהם פֿירט אַיך, נאָר דער קליינער פֿחד פֿאַרן נסיון.

שפינדל האָט איצט גערעדט שטילער. מען האָט געזען, אָזער פֿילט אַ באַדערפֿע-ניש אויסצורוען די שטים-בענדער.

— איך בין דעמאָלט געווען אַ שנעק פֿון אַ יאָר צען, אָדער עפעס מער, אָבער איך געדענק, ווי מַזן גאַטזעליקער פֿאַטער האָט איבערגעחזרט אין דער היים פֿאַר דער מאַמען און פֿאַר די קינדער שלמה חלפֿנס רייד. אויף די מענער — האָט ער

רים רושם. רבים מהם הלכו מהורהרים ומבושים הביתה. הגשים רעשו עוד שעה ארוכה ורק לפנות-ערב התחילו מתפזרות. יכול להיות שאחת מהן נזכרה שיש לבשל ארוחת-ערב, וזכר העובדה הזאת התפשט עד-מהרה והרגיע את הקהל. אף-על-פי כן, כמה יהודים בקולומיה נשארו אותו ערב בלי סעודת-ערב, רק האלוהים הוא היודע! — נצח ניצחו הנשים. היבחר נבחר כציר אל הפארלאמנט האוסטרי הרב הווינאי ולא עורך-הדין הלבובאי. כשנודעה התוצאה של הבחירות, צמחה ועלתה כמו מתחת לאדמה תהלוכת-לפידים, שנתמסכה מן הסימטאות היהודיות אל רחוב משרד-המחוז ומשם דרך כיכר-העיר אל בניין העירייה. יהודי קולומיה חגגו בפומבי גדול ובהתלהבות גדולה את הברית בין אלוהים ואברהם אבינו מלפני כל-כך הרבה אלפי שנים.

המנהל וייסלברגר הציץ הצצה גנובה אל השעון. בן-עירי שלי הרגיש בדבר והתחיל נחפז מעט. אך ככל שסיפר יותר, התחילו יותר עובדות צפות ועולות בזכרוננו, והן התחננו לפניו ממש שלא יעלים אותן ולא יימנע מלספרן.

— שלמה חלפן לא היה, כא-

דערציילט — האָט עס געמאַכט אַ רושם. אַ סך פֿון זיי זענען פֿאַרטראַכטע און פֿאַר-שעמטע אַהיימגעגאַנגען. די ווינבער האָבן נאָך לאַנג געליאַרעמט און זיך ערשט פֿאַר-נאַכט גענומען פֿונאַנדערגיין. עס קען זיין, אַז איינע פֿון זיי האָט זיך דערמאַנט, אַז מען דאַרף קאַכן וועטשערע און די דער-מאַנג האָט זיך שנעל פֿאַרשפּרייט און באַראַיקט דעם עולם. אַבער פֿונדעסט-וועגן, וויפֿיל ייִדן אין קאָלאַמיי עס זענען אין יענעם אויפֿדערנאַכט געבליבן אָן אַ ביסל וואַרעמס, דאָס ווייסט איין גאָט!

אויסגעפֿירט האָבן די ווינבער. געוויילט געוואָרן פֿאַר דעפּוטאַט צום פֿאַרלאַמענט איז דער ווינער רב און ניט דער לעמבער-גער אַדוואָקאַט. אַז עס איז באַקאַנט גע-וואָרן דער וואַל-רעזולטאַט, איז ווי פֿון אונטער דער ערד אויסגעוואַקסן אַ פֿאַקעל-צוג, וואָס האָט זיך געצויגן פֿון די ייִדישע געסלעך צו דער קרייזאַמט-גאַס און פֿון דאָרט איבערן רינג-פּלאַץ צום מאַגיסט-ראַט. קאָלאַמייער ייִדן האָבן געפֿענערט מיט גרויס פֿאַראַד און באַגיסטערונג דעם פּאַקט צווישן גאָט און אַברהם אָבינו פֿון צוריק מיט אַזויפֿיל טויזנטער יאָרן.

דירעקטאָר וויסלבערגער האָט געגעבן אַ פֿאַרגעבעטן קוק אויפֿן זייגער. מײַן לאַנדסמאַן האָט עס באַמערקט און זיך גע-נומען צוואַנגלן. וואָס מער ער האָט דער-ציילט, אַלץ מער פֿאַקטן האָבן בײַ אים גענומען אַרויסשווימען אין זכרון און זיך בײַ אים ממש געבעטן, ער זאָל אין זיי ניט פֿאַרגעסן.

שלמה חלפֿן איז, ווי געזאָגט, ניט געווען

מור, יהודי המחזיק בדעת הרוב. תשעים אחוזים מיהודי קולומביה היו חסידים, ואנוס היה ר' של-מה, כמובן, להיות מתנגד. אצל אחרים להיות מתנגד פירושו או-לי לא לנסוע אל רבי; אצל שלמה חלפן פירושו הדבר היה לנהל מאבק רעיוני עז ונלהב כנגד רביים וחסידים. את כל כוחו המופלא בהומור ובלעג הפנה אל המאבק הזה. כל מלה שלו היא חץ שלוח, החודר ומתברג כל פעם ביהודי-טוב אחר. נכדי-הם של רביים הוא משחיל על הכידון בסיטונות. מתחת לדבריו של שלמה חלפן יוצאת ומופיעה משום-מה התנהגותם של הרביים מוזרה ומשונה בליכך ועם-ארצית עד כדי-כך, שכל פעם שהיו שומעים את דבריו צריכים היו השומעים להשתומם על העובדה, שדורות של יהודים שתקו ולא סיקלו כל רבי שבעולם. לעגו ריסק את הרוזשיני ולא גרתע אפילו מלפני הבעל-שם. פתגמיו האנטי-חסידים של ר' שלמה התהלכו בסוד והתפשטו על-פני כל העיר. אפילו מתנגדים היו חוששים לחזור עליהם, שכן מי יודע, הרי זה בכל זאת רבי ...

— הפתגמים — קיבלתי לידי את חוסי-הסיפור של שפינדל — מתהלכים עוד היום הזה, כמעט שלוששים שנה לאחר מותו של

א' ייד, וואס זאל האלטן מיט דער מערהייט. אז גנציק פראצענט פון קאלאמייער יידן זינגען געווען חסידים, האָט, פאַרשטייט זיך, ר' שלמה געמוזט זיין אַ מתנגד. ביי אַנדערע הייסט אַפֿשר זיין אַ מתנגד גיט פֿאַרן צו אַ רבין, ביי שלמה חלפֿן האָט דאָס געמיינט פֿירן אַ לנדשאַפֿטלעכן אי-דעאישן קאַמף קעגן רביים און חסידים. זיין גאַנצן וואונדערלעכן כוח פֿון שפּאַט און הומאָר האָט ער פֿאַרווענדט אויף דעם קאַמף. יעדעס וואָרט זינגט איז אַ שפּיז, וואָס בויערט זיך אַרײַן אַלעמאַל אין אַן אַנדערן גוטן ייד. רבישע אייניקלעך שטעכט ער אויף אין הורט. פֿון אונטער שלמה חלפֿנס רייד אַפֿיר קומט עפעס דאָס רבישע און חסידישע פֿירעכץ אַרויס אַזוי משונה ווילד און עס-הארציש, אַז מען האָט זיך אַלעמאַל, ווען מען האָט אים געהערט רעדן, געמוזט חידושן, וואָס דורות יידן האָבן געשוויגן און גיט פֿאַרשטיינט וואו אַ רבי אויף דער וועלט. זיין שפּאַט האָט צעפיצלט דעם רוזשינער און אַפֿילו גיט אַפּגעשטעלט זיך פֿאַרן בעל-שם. ר' שלמהס אַנטי-חסי-דישע גלנצווערטלעך האָבן קאַנספּיראַטיוו אַרומגעוואַנדערט איבער דער שטאָט. אַפֿי-לו מתנגדים האָבן זיי מורא געהאַט איבער-צוהורן, ווייל, ווער ווייסט, ס'איז דאָך פֿאַרט אַ רבי ...

די גלנצווערטלעך — האָב איך איבער-גענומען די דערציילונג ביי שפינדלען — גייען נאָך הַנַּנט, כמעט דרייסיק יאָר נאָך שלמה חלפֿנס טויט, אַרום לעבעדיקע אי-

שלמה חלפן, חיים ורעננים על-פני בתיהם של יהודי קולומביה, ולפעמים הם מתגנבים אפילו אל ביתו של חסיד, שבו סבורים כי דבר-חידוד מותר לו לדקור דקי-רה כלשהי, ובלבד שיהיה חד וחריף. אבל בדבר-חידוד אחד כזה, התנגש לעגו הגדול של שלמה חלפן עם הפאתוס הגדול של חסיד בכוח רב כזה, שהאש הדראמאטית הגדולה שנתקבלה מכך האירה בבהירות מלאה את החסיד והשאירה את שלמה חלפן משהו בצל.

אל סעודת-הפורים אצל סבי-זקני היו באים, מלבד בני המש-פחה, עוד כמה עשרות אורחים. בין הקרואים היה מדי שנה בש-נה גם אדם בשם משה-חיים. הוא היה לפניו יהודי גביר. כשנת-אלמן בערך בגיל-העמידה, מסר משה-חיים את הנכסים לילדיו והוא עצמו נסע להיות 'יושב' אצל הרבי מקוסוב. הואיל והיה בימי נעוריו חבר קרוב לשלמה חלפן, קיים עמו גם לאחר-מכן קשרי-ידידות קרובים, אם-כי הוא היה חסיד נלהב בדיוק כמו שהיה הלה מתנגד נלהב. מדי שנה בשנה היה משה-חיים בא אל סעודת-הפורים בבית חבר-הנעורים שלו. והוא נתכוון בזה לעשות כבוד לסבי-זקני. משום שבשביל חסיד מרומם כזה לא

בער די יידישע הנזער און כאפן זיך אפילו אמאל אריין אין א חסידישער שטוב, וואו מען האלט, אז א גלייכווערטל מעג א שטאך טאן, אבי עס איז גוט. אבער מיט איינעם אזא גלייכווערטל האט זיך דער גרויסער שפאט פון שלמה חלפן צונויפגעשטויסן מיטן גרויסן פאטאס פון א חסיד מיט אזא כוח, אז דאס גרויסע דראמאטישע פניעה, וואס האט זיך דערפון באקומען האט בא-לויכטן מיט פולער העלקייט דעם חסיד און געלאזט שלמה חלפן עטוואס אין שטאן.

צו דער פורימדיקער סעודה בנים על-טער-זיידן פלעגן קומען, אחוץ משפחה, נאך עטלעכע צענדליק געסט. צווישן די פארבעטענע איז יאר-אין, יאר-אויס גע-ווען איינער א משה-חיים. ער איז אמאל געווען א ייד א גביר. אז ער איז ערגעץ אין די מיטעלערע יארן געווארן אן אלמן, האט משה-חיים איבערגעגעבן די נכסים צו זינע קינדער און אליין איז ער געפארן זיין א יושב ביים קאסאווער רבין. אזוי ווי ער איז אין דער יוגנט געווען א נאענטער חבר מיט שלמה חלפן, האט ער מיט אים אויך שפעטער אנגעהאלטן נא-ענטע באציאונגען. כאטש ער איז געווען פונקט אזא פנייערדיקער חסיד ווי יענער א מתנגד. פון יאר צו יאר איז ר' משה-חיים געקומען צו דער סעודה צו זיין יוגנט-חבר. ער איז דערמיט אויסן געווען אנצוטאן כבוד דעם זיידן. ווארעם פאר אזא געהויבענעם חסיד איז עס ניט געווען

היה זה דבר של מה-בכך לעזוב את שולחנו של הרבי ולנסוע לפורים לקולומיה. השיחה על-יד השולחן היתה מסתגלת כרגיל אל האורח שבא מחוץ-לעיר. משה-חיים היה יהודי למדן ומקור-בל, ולפיכך היו השיחות סובבות-הולכות מסביב לגמרא חמורה, מסביב לספר-מוסר, מסביב למא-מרוזוהר, או שהתווכחו דווקא מסביב לרמב"ם. ר' שלמה טען לזכות דרכו השכלית של הרמב"ם בתורה. ור' משה-חיים הביא כנגד שכלתנותו היתירה של הרמב"ם חטיבות-קבלה אפלור-ליות. על חסידות נמנעו מלדבר. ואם נפלטה לפעמים מפיו של ר' שלמה הלצה כלשהי, היא היתה תמימה למראית-עין, ודק-רה עמוק-עמוק, גם מבעד לעש-רה מעילי-פרווה. ר' משה-חיים היה במקרה כזה מחייך חיוך שקט של צער.

אך פעם אחת בפורים אירע, שהיה שלמה חלפן דברגי במיוחד, ומתוך פיו נתפזרו ניצוצות של לעג. הערותיו שלו היו קולעות אל המטרה. חריפות ודוקרניות. הלוך-הרוח על-יד השלחן היה נתון על חודה של סכין, עוד מעט והוא מאבד את שיווי-המשקל. ובשעה מאוחרת בלילה, לאחר שפייביש בעל-התפילה כבר רקד ריקודיו שלו בגרביים על השול-

א קלייניקייט אוועקצופאָרן פֿון רבינס טיש אויף פורים. דער שמועס ביים טיש פֿלעגט זיך געוויינלעך צופאַסן צום פֿרעמדן גאַסט. משה-חיים איז געווען אַ ייד אַ למדן און אַ מקובל, האָבן זיך דערפֿאַר די געשפרעכן געדרייט אַרום אַ האַרבער גמרא. אַרום אַ מוסר-ספֿר, אַרום אַ שטיקל זוהר, אַדער מ'האַט זיך גאַר מתווכח געווען אַרום דעם רמב"ם. ר' שלמה האָט זיך אָנגענומען פֿאַרן רמב"ם שכלדיקן גאַנג אין תורה און ר' משה-חיים האָט אַקעגנגעשטעלט טונקעלע שטיקער קבלה דעם רמב"ם צו-שכלדיקייט. וועגן חסידות האָט מען אויס-געמיטן צו רעדן. טאַמער איז אַמאַל גע-פֿאַלן פֿון ר' שלמהס מויל אַ הלצהלע, איז עס געווען אומשולדיק און האָט געשטאַכן דורך צען פעלצן. ר' משה-חיים פֿלעגט אין אַזאַ פֿאַל אַ שטילן שמיכל טאַן מיט צער.

נאַר איינמאַל אין אַ פורים האָט זיך געטראָפֿן, אַז שלמה חלפֿן איז געווען באַ-זונדערס באַרעדעוודיק, און פֿון זיין מויל האָבן זיך געשאַטן פֿונקען שפּאַט. די באַמערקונגען זינגע זינגען געווען טרעפֿ-לעך, שטעכיק און אין פינטל אַרנין. די שטימונג ביים טיש איז געשטאַנען אויף דער שאַרף פֿון אַ מעסער. אַט-אַ און זי פֿאַרלירט דאָס גליכגעוויכט. און שפּעט בינגאַכט, ווען פֿעוויש בעל-תפֿילה האָט שוין אַפּגעטאַנצט זינגע טעניץ אין די זאַקן



חן, וכוס־יין אחר כוס־יין הגבירה יותר את עליצות־הרוח, נתבל־בלה במקצת לשונו של סבי־זקני והוא התחיל לדבר רעות על יהודים־טובים. הוא שילח חץ אל הרוזשיני. משה־חיים השים עצ־מו כאינו מרגיש. הוא עצמו לא החשיב הרבה את בניו של הסא־דיגוראי. סבי־זקני פגע פגיעה־כלשהי בזשידיטשובי. ר' משה־חיים השים עצמו כלא־שומע, אבל צער עמוק התחיל מתפשט על פניו.

וכשפתח ר' שלמה פתאום ואמר בשנאה של לעג: 'כפירים רשו ורעבו, ופירש את הפסוק לאמור: כשהכפירים מתרוששים הם נעשים רביים, קם מיד משה־חיים ממקומו חיזור כסיד, עם עי־ניים שטופות דמעות, וצעק בקול רם: 'אוי לאוזניים שכך שומעות', ובשעת מעשה תפס סכין מעל השולחן, חתך בדש־בגדו חתך של קריעה ופרץ בכייה בקול רם.

למוחרת היום ביקש סבי־זקני מן הבית־דין, שיזמין אותו אל הרב, כדי שיקנסו אותו על הלב־נת פני חבר על־יד השולחן ועל פגיעה במצווה של הכנסת־אור־חיים. ר' משה־חיים לא רצה כלל לשמוע על מחילה וסליחה ושלום. הוא מיהר ונסע בחזרה לקוסוב, לא מחל לו לסבא וכל ימי חייו

אויפֿן טיש און איין גלעזל ווּזנן נאַכן אַנדערן האָט אַלץ פֿריילעכער געמאַכט דאָס געמיט, האָט דער עלטער־זיידע אַ ביסל פֿאַרלוירן די צונג און גענומען רעדן אויף גוט־ע־יידן. ער האָט אָפּגעשאַסן אַ פֿניל אין רוזשינער. ר' משה־חיים האָט זיך געמאַכט ניט־וויסנדיק, ער האָט אַליין ניט געהאַלטן קיין סך פֿון די סאַדאַגערער קינדער. דער זיידע האָט פֿאַרטשעפעט די זשידעטשויווער. ר' משה־חיים האָט זיך געמאַכט ניט־הערנדיק, אָבער אַ טיפֿער צער האָט זיך גענומען שפּרייטן אויף זנן פנים.

און אַז ר' שלמה האָט פּלוצים אַ זאַג געטאַן מיט שפּאַטישער שנאה: כפירים רשו ורעבו, און האָט פֿאַרטייטשט דעם פּסוק: אַז די יונגע לייבן ווערן אָרעם, ווערן זיי רביס, האָט זיך ר' משה־חיים געגעבן אַ הייב־אויף אַ בלייכער ווי די וואַנט, מיט אויגן פֿאַרלאַפֿענע מיט טרערן, און אַ געשריי געטאַן: 'ווי צו די אויערן, וואָס הערן אַזוינס', און בשעת מעשה געכאַפט אַ מעסער פֿון טיש, זיך גע־שניטן קריעה און זיך צעוויינט אויף אַ קול.

דעם אַנדערן טאַג האָט דער זיידע געבעטן דעם בית־דין, ער זאַל פּוּעלן בני ר' משה־חיימען, אַז ער זאַל אים מזמין זיין צום רב, כדי מען זאַל אים קענען קנסענען פֿאַר פֿאַרשעמען אַ חבר בנים טיש און פֿאַר עובר זיין אויף הכנסת־אורחים. ר' משה־חיים האָט זיך ניט גע־לאָזט רעדן. ער איז אַוועק צוריק קיין קאָסעוו, האָט דעם זיידן ניט מוחל געווען

און אים קיינמאל אין לעבן מער גיט  
געזען. לא ראה אותו עוד.

מײן לאַנדסמאַן האָט זיך דערמאַנט אין  
הכנסת־אורחים. ער האָט אונדז געבעטן  
זיך אונטערצולענען ס'האַרץ מיט ווייזן און  
ניס, וואָרעם ער גייט אונדז דערציילן די  
געשיכטע פֿון ר' שלמהס געראַנגל מיט  
זיך און מיט זײַן אמונה, אַ געראַנגל, וואָס  
איז געווען די סיבה פֿון זײַן פֿאַר־דער־  
צײַטיקן און אומנאַטירלעכן טויט.  
בן־עירי נזכר בהכנסת־אורחים.  
הוא ביקש מאתנו שנסעוד את  
לבנו ביין ובאגוזים, משום שהוא  
הולך לספר לנו את סיפור־  
המעשה על מאבקו של ר' שלמה  
עם עצמו ועם אמונתו שלו, מא־  
בק שהיה העילה למותו קודם־  
זמנו ושלא בדרך־הטבע.

## שיחורר מ"תסביכים יהודיים"

**פרס-רינודו** בצרפת, השני בערכו אחר פרס-גונקור, הוענק אשתקד לסופר צעיר, ז'ורז' פערקען. הסופר הודיע והודה (בגאווה או בלעדיה), שהוא נכד אחיו של י. ל. פרץ; הוא ראה על בשרו את אימי השואה ועם זאת מצא אפשרות וצורך וסיפוק להצהיר כי הוא "משוחרר מתסביכים יהודיים", דהיינו שאינו חש עצמו יהודי כלל, וכי ישמח לבקר בישראל "בדיוק כמו כל תייר זר אחר". ועוד הוסיף ואמר: "ברור, אני רגיש לאנטי-שמיות ואני עונה על כל התקפה בשטח זה, אבל אני עושה כך בעיקר כאיש-רוח שמאלני".

יש בהצהרה זו יותר מן המכאיב ומן המתמיה. תקופת השואה, מחד, ותקופת המהפכות הרוחניות לאחר משברי ההתאכזבות מאידיאלוגיות, מאידך, זיעזעו סופרים יהודים רבים באירופה ובאמריקה. המציאות, יותר נכון המציאות, החלו להיראות לעיניהם באור אחר, ואחדים מהם נזדקקו לנושא היהודי באשר הוא יהודי — נזדקקו מדעת, דווקא משום שרצו לראות ולהראות את הפנימי שבו, ולא את השטחי בלבד. בארצות-הברית ובמקצת גם באנגליה יכול אתה אפילו למנות שורה של סופרים יהודים כותבי אנגלית, שספריהם הוכיחו כי המתכחש למוצאו יודע אולי לצבוע את עורו, אבל אין הוא מסוגל להתקלף ממנו. ברנארד מלמוז, למשל, מגלה בדרך משלו ("בהעוזר") מאור שביהדות, יותר נכון שביהודים, ושאלו בעלו ("בהרצוג") מראה כי משהו אלקנה, בנו של רבי יונה הרצוג, מרוקם במסכת גורלם של אבותיו, וביודעים או בלא יודעים הוא ממשיכו.

גם בצרפת אתה תופס רמזים לתהליך דומה, אבל רמזים קלושים בלבד. אנשי-הרוח בצרפת, הלא-יהודיים, גילו, יותר אולי מאשר בעולם כולו, חמימות רבה למה שכרוך היה בסבלם של היהודים בימי הנאציות; בשבילם ימי הכיבוש ההיטלרי וימי השואה היהודית הם יחידה אחת, שאי-אפשר להפריד בין חלקיה. רגליים יש לדבר, כי פרס-גונקור לאנדרה שווארץ-בארט לא ניתן רק בגלל הישגיו האמנותיים שלו ב"אחרון הצדיקים", ועל אחת כמה וכמה שאנה לאנגרפוס, אשר קיבלה אף היא את פרס-גונקור, ודאי שהיתה ראויה לו פחות מכפי שהמעלות הספרותיות זיכיה לכך — אבל נושא השואה הוסיף "נקודות".

בצרפת אנו מוצאים חזיון ספרותי כזה של הסופר היהודי-צרפתי אלבער מעמי, אשר קנה לו שם ברומאן שלו "נציב המלח"; הוא סיפר בלשון נעימה

ובהרצאה רכה, שחלקה ריפורטאז'ה על הווי יהודי בתוניס וחלקה חוויות ילדות של יהודי, המתאמץ לחרוג אל "העולם" מתוך דל"ת אמותיו של גיטו — ונדמה היה שלפנינו התחלה של יצירה ספרותית צרפתית-יהודית מופנמת, אבל שנים מועטות לאחר זה פירסם מעמי רומאן שני "הגר", ובו מעין נסיון רומאנטיזאציה של נישואי-תערובת, שהם בעצם מטבע המצב ומטבע האידיאות החברתיות. יחד עם זה הוציא מעמי גם מסה ארוכה בשם "על שום מה אני יהודי?" הוא שייך, איפוא, למתלבטים, הלהוטים אחרי מציאת סיגניזמה בין "יהדותם"-מוצאם לבין הצרפתיות-הקוסמופוליטיות שלהם.

הגדיל "לעשות" סופר, אשר הקדים בעשר שנים בדיוק את ז'ורז' פערעק בקבלת פרס, פרס-גונקור, הריהו הסופר רוז'ע איקור, ומעניין: אם כי הרומאן שלו "מיים מעורבים" עורר עם הופעתו גלי זעם אצל רבים וטובים ביהדות צרפת, ולא בה בלבד, עדיין שומר איקור על עמדתו, בה נתבצר בתעלת ה"מיים המעורבים" שלו. אשתקד, לפני ביקורו בישראל, נשאל בפאריז על גישתו האישית אל בעיית היהדות; ענה, בערך, כך בלשון של הדגמה: "הנה גולד לי בן; לא מלתי אותו, אבל גם לא הטבלתי אותו לנצרות".

אלא שמוטב כי נפנה אל ה"מיים המעורבים" עצמם ונטעם מהם. הדמויות ברומאן זה מופעלות על-ידי האידיאולוגיה של יוצרו; ואיקור משמש, כמסתבר, פה לרבים כמותו בצרפת, ואולי לא בצרפת בלבד.

וזאת לדעת: שמו המלא של הרומאן הוא "בני אברהם"; ודוק: השם אברהם כתוב Avrom, כי לפנינו השתלשלות של דורות בחיי יהודים, למן אותו Avrom ועד ל...

רוז'ע איקור עצמו הוא בן ליוצאי מזרח-אירופה שנולד בפאריז ב-1912. לאחר שסיים את בית-הספר הגבוה לחינוך, הוא משמש מורה בבית-ספר תיכון בפאריז. נראה שהרומאן שלו ניזון במידה רבה מתולדות משפחתו. "בני אברהם" הוא רומאן בשני חלקים, "הכלאה באביב" ו"מיים מעורבים", והוא מעין אפוס, שקצה חוטו האחד קשור בתיאור דמותו של אברהם הזקן, ואילו קצהו השני מגיע עד לנכדיו וניניו. הרי לפנינו התפתחות של דורות, ששלבת הראשון תקוע באדמת ליטה, שני לו, והוא עיקרי, המסמן התחלה חדשה, "הכלאה באביב", מתהווה על אדמת צרפת, ואילו השלבים האחרונים מסתמנים על-ידי הגידול והצמיחה בקרקע החדש, עם התמזגות הנחל הזר בנהר החיים הצרפתיים — למיים מעורבים.

מבנה העלילה מתבסס ועל רציפות קפדנית, פרט לפרולוג המהווה מעין סצינה מסכמת, שאת השלמתה אנו מוצאים באפילוג. ברם, הרומאן עצמו

תחילתו ביאנקל מיכאנוביצקי, בנו של אברהם, בשעה שהוא מסתגן בלי דרכון מעיירת מולדתו, השוכנת על הגבול, לגרמניה ומשם לפאריז. כאן הוא מתחיל כפועל בכובענות. אנו עומדים בשלהי המאה שעברה. במגעו הראשון עם אירופה מחליט יאנקל להתקלף מכל צביון יהודי. בעיירת מולדתו עזב אשה וילדה, שזכרם הולך ומיטשטש בהווייתו, שכן עז רצונו להיות צרפתי לכל דבר. לולא ההיסוסים המוסריים (פרי החינוך?), ייתכן והיה נושא אשה צרפתיה ומתעלם לחלוטין מעברה, אלא שאשתו וילדתו באות אליו לפאריז במפתיע ומשבשות את עולמו, שאך זה התחיל מתרם מחדש. יאנקל רואה בעיניו "המצורפותות" את הנלעג שבאשתו בלבושה המסורתית-קרתני ובהליכותיה "הזרות", אלא שבעל-כרחו נכנס הוא לגור עם ביתו ברובע היהודי וחוזר כאילו אל אורח חיים יהודי.

לאחר שנים אנו רואים אותו כבעל בית-מלאכה לכובעים משלו. אשתו ילדה לו עוד שלשה ילדים, מצטרפים אליהם שאר בני המשפחה, שהיגרו לכאן מליטה, ואף אבי המשפחה, אברהם הזקן עצמו, בא עם אשתו, כיוון שאיננו מסכים להתגורר בבית בנו שנתפקר, הרי הוא פותח לו חנות מכולת ותבלינים ב"פלעצל" שבפאריז, ואילו יאנקל מגדל בינתיים את בניו ובנותיו מתוך נהייה ברורה אחרי הצטרפות מוחלטת.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה מתנדבים אחיו הצעירים (משה ואיטשה) לצבא צרפת, ואחד מהם, איטשה, נופל בקרב. בתו הבכירה של יאנקל נישאת לבחור יהודי פולני, הבן סימון מתאהב (אהבה מדעת) בבחורה צרפתיה, בתו של איכר אמיד בסביבת פאריז, ונושא אותה לאשה. בתו השניה של יאנקל, קלארה, נישאת לאיטלקי, ואילו בן-אחיה, בנו של משה, נעשה כוהן פרוטסטאנטי. אברהם הזקן עם אשתו עוזבים את צרפת ועולים ארצה על מנת למות בה, אבל בני המשפחה המסועפת מכים שרשים בקרקע צרפת. בשנות מלחמת העולם השניה סובלים בני המשפחה כולם, אבות ובנים ונכדים, מגירושים וממצוקות. סימון אף הוא בורח מחמת הזדים ועוזב בפאריז את אשתו הצרפתיה ז'אקלין, שאין בכוחה להגן עליו ואף לא להציל את בנם הערל מרצח הגרמנים. על מצבת קברו חרותות המלים הבאות: "פ"נ ז'אן-קלוד מיכאנוביצקי, קרבן החירות והמולדת, נולד ב-21 במאי 1926 ונורה בידי הפראים הגרמניים בגיל 18, ב-4 ביוני 1944". עם זאת לא נודעוזה יהדותו של סימון, רגש הנקמה שפיעפעע בו לא היה אלא משהו אישי; פגיעה קשה נפגע מכך שהנאצים "העזו" לא להכיר בז'אן-קלוד בנו את הצרפתי הטהור.

אכן, שני דורות של בני אברהם הגירו דמם בשתי מלחמות-עולם למען צרפת מולדתם החדשה, שבחרו בה מרצון ומאהבה; כלום כיפר דמם ונרצה „עוון” יהדותם? איקור מתאר בפרוטרוט כיצד הוסיפו הנשארים בחיים להתמזג באמצעות נישואי התערובת ולהיקלט בגופו האדיר של העם הצרפתי. ומעין „קידוש” על מִי־התערובת נשמע מבין עמודי האפילוֹג הדחוסים.

רוז'עֵ איקור הוא חניך מובהק של האסכולה הריאליסטית בספרות הצרפתית. הוא בונה את העלילה ואת סיבוכיה כמתכונת ה„רומאנים־נהרות” של באלזאק, של זולה, של ז'יל רומאן ודומיהם, אם כי בצמצום היריעה. הוא מחונן בעין מסתכלת, והתיאורים החיצוניים והפנימיים תופסים מקום נכבד ביצירתו. התקשרות המאורעות ורציפותם נאות הן לרוב, אבל עיקר כוחו בעיצוב הדמויות, בתפיסת תנועותיהן והעויותיהן, ביחודה של כל אחת ואחת מהן. אחד האמצעים המעולים שלו הוא הניגוד, ואמצעי זה ניתן לו בלי קושי מיוחד, שכן הדמויות עצמן הן, בתוקף הנסיבות וה„תיזה” שלהן, מנוגדות זו לזו: יאנקל ואשתו, אברהם הזקן וכל צאצאיו; יאנקל ומחותנו הגוי, אשתו של יאנקל והמחותנת הגויה; יאנקל בעל השאיפות ואחיו משה הציניקן; סימון המשתדל בכל כוחותיו להתנער מכל שמץ של מוצא „זר” ואשתו ז'אקלין הצרפתייה, הלהוטה דווקא אחרי הגירוי שבארץ זרה ובמוצא נכרי. ברם, מגמתו של המחבר היא לא להביא את הניגודים לידי התנגשות שסופה משבר, אלא ליישר את ההדורים, לפשר, למזג במידת האפשר, למהול.

המחבר מרבה להשתמש בהומור, אבל הומור זה אינו תמיד טבעי. כוונת הסופר היא על־פירוב להדגיש את המגוּחך, את המשונה שבמצב ואת הנלעג שבדיבור — ובדרך זו הוא מגיע לקאריקאטורה ולשארז'. בראש־וראשונה מסתייע הוא בלשונם הצרפתית המקולקלת של „בני אברהם” הראשונים, במבטאם ובהטעמתם „הזורים”, בחזרות בלתי פוסקות של אותן קריאות לצורך ושלא לצורך: פִּי, אוֹי־אוי, טש־טש וכדומה, שהן כאילו אורגאניות למהותם כיהודים. תיאורי ההווי היהודי המיוחדים אף הם ניתנים בהבלטת המגוּחך והלא־טבעי, „הפראי”. כי לגבי איקור אין ההתבוללות רק תהליך של התמזגות באומה זרה, כדי להימנע מפגעיו הגורל היהודי, אלא בעיקר התרחקות מאורח חיים גלוי, מסביבה מעופשת, מפרימיטיביות ומפראות־למחצה — והידבקות בחיים בריאים, רחבי אופק ועתירי אפשרויות. לפי איקור אין הזקן אברהם עשוי להסתגל לחיים חדשים, הואיל וסיסמת ה„אתה בחרתנו” שלו כובלת אותו לחיים שכל כולם לכלוך ובערות — וטוב לו בכך. מושג היהדות לגביו זהה עם החיים בגיטו על כל המאוס והנלעג

שבהם. ועל כן מתקבל הרושם, שככל שהדמויות היהודיות קרובות למחיצתו ולדורו של אברהם, הריהן נראות כבהמות, וככל שהן מתרחקות הימנו, הריהן מת-אנשות". וכדי לאמת הנחתו מסתייע איקור בתמונות בדויות ממש. אברהם הזקן אינו סובל, למשל, תה מתוך קומקום, ועל כן הוא נחפו, מייד עם בואו לפאריז, להוציא מתוך מזודתו סאמובאר רוסי (סאמובאר מתוך מזודה!), שבלעדיו היהדות אינה יהדות. או בסעודת החתונה של נכדתו מבחין לפתע הזקן בתשלובת האותיות ו.ג. על כלי-השולחן, הוא מתרחח בצעקה: טריף, הכל טריף! שהרי האותיות הן ראשי תיבות של ויקטור הוגו (בכתיב הרוסי 'גוגו'). והגדיל הסופר לבדות לשם אכזוטיית תמונה, שיש בה כדי להדגים פראותם של היהודים המקיימים מצוות פריה-ורביה באורח דלקמן:

"יאנקל נזכר: במולדת הישנה מהווים היחסים של בינו לבינה חלק מהדת. את המצווה מקיימים אמנם לא בפרהסיה, אבל קרוב לכך, כיוון שההכנות נעשות בגלוי. ליל שבת, הילדים יודעים שהלילה יישנו ההורים במיטה אחת. הם רואים כיצד מתהדרים ההורים, כיצד רוחצים הם פניהם, ידיהם ורגליהם; יש והילדים מגורשים מן החדר כדי שאבא או אמא יוכלו להתרחץ בגיגית. מששוכבים הילדים לישון, יודעים הם יפה מהו שמתרחש בקיטון ההורים: אמא עלומה מאחורי מסך, אבא קורא תפילות, מתפלל לאלוהי מרומים שיברך את ההזדווגות; משסיים תפילתו, מפשילה אמא את המסך ואומרת: בוא, בעלי ואדוני, בוא ותדע את אשתך למען היושב במרומים".

ואין איקור מוצא קורת-רוח אלא לאחר שהוא חוזר פעמיים על תמונה זו. "צימוקים" אכזוטיים בדומה לאלה מפורזים פה ושם והם עשויים לשמש כח מושך לגבי הקורא הלא-יהודי, אולם כל יהודי באשר הוא סולד בוודאי מגודל הזיוף, הנעשה לשם רעיון "הקידמה" שבהתבוללות.

בסיכומו של הרומאן מצטיירים לפנינו, כאמור, ארבעה דורות: אברהם הזקן עם כל "הטיפוסיות" שבנושן; בנו יאנקל, שפרץ את התחום, בא לצרפת בימי עלומיו והכליא "הכלאת אביב" ראשונה, בחנכו את ילדיו ברוח צרפתית ללא זכר של יהדות; סימון, בנו של יאנקל, שכבר נולד על אדמת פאריז הברוכה והוא נושא לאשה את ז'אקלין בת האיכר הצרפתי; נכדיו של יאנקל, צאצאים של נישואי-תערובת.

ביתר פרטות התעכב המחבר על דמותו של יאנקל, כיוון שהוא המניח את המסד לבניין החדש. בנערותו בליטה היה יאנקל אחד מחברי "בונד",

אבל אחרי נסיונותיו בחיי פאריו התרחק מכל פעולה מפלגתית וחברתית ונתתייחד כל כולו בשאיפתו „הגדולה“ ליעשות צרפתי. מכל האידיאולוגיה הקודמת, שליוותה אותו בעיירת נעוריו, לא נשארו אלא שמות כגון טולסטוי, הוגו, גאנדי — לאמור, ההומאניות הגדולה בלי לבוש לאומי. יאנקל הוא בעצם אדם המתכוון לחיות חיי יושר, אבל כל קיומו מותנה במאבקו למען „הצרפתיות“ המליאה שלו ושל משפחתו. והנה בנו סימון, זה שלא ידע ארץ אחרת מחוץ לצרפת; שאינו חושק לעולם לראות אפילו את מקום הולדת אבותיו ואבות אבותיו (אף-על-פי שז'אקלין, אשתו הצרפתייה, נכספת ומעוררתו לכך); שאינו חש את עצמו יהודי כלל; שאפילו אחרי שנות היטלר, בהן סבל כמוהו כשאר היהודים ואף איבד את בנו, אינו מהרהר אף רגע במוצאו ובמעמדו. — סימון זה, „הצרפתי“ השלם, פרי האידיאל של יאנקל (ושל איקור), מהו בעצם? כשרונו — למסחר זעיר, להקמת חנות לכובעי גברות, לקישוטים; סימון הוא, כעדות המחבר, „בחור טוב ולא מסובך כלל“; דרכו במסחר לרדוף אחרי התעשרות קלה ולהשיגה באמצעות „פשיטת-רגל זעירונת“, ורק אשתו הצרפתייה מונעת ממנו דרך זו. כיוון שהיא בת איכרים ישרים. השקפתו על החיים היא השקפת הזעירים שבזעירים; בעיות החברה אינן קיימות לגביה, ואילו הלאומיות היא שיגעון בעיניה, פראות. קיצורו של דבר, אדם שטחי, סוחר זעיר שאינו יודע בעיות כלכלה מה הן, חסר כבוד עצמי ועל-אחת-כמה-וכמה חסר כבוד לאומי. אלה הם המינים המעורבים. מיים, מיים שלא להתחיות, ובדרך כלל, אם ניטול את דמויות היהודים בספרו של איקור לעומת הגויים שהוא מתאר, אחת מול חברתה, הרי את הטוב ואת הפשטות נמצא אצל הגויים דווקא, ואילו הפגמים נפלו בחלקם של היהודים.

מגמתו של המחבר ברורה: בארבעת הדורות רצה להראות את התהליך האפשרי, את התהליך המחייב התבטלות היהדות, וראינו להיכן הוא מגיע. היו סופרים ואנשי ציבור בצרפת שחלמו אולי בשעתם על תוספת כוח לתרבות צרפת עם התמזגות שני היסודות הרוחניים, היהודי והצרפתי. לגבי איקור ישנה אפשרות אחת, נחיצות אחת — התבטלות. הוא מתעלם לחלוטין מכל הקשור בתסיסה הלאומית והחברתית של העם היהודי בדורות האחרונים. והתכחשות זדונית זו מגיעה לשיאה בהתעלמותו הגמורה מהציונות ומהקמת המדינה. אברהם הזקן עולה רק כדי למות בארץ הקדושה, ואילו הבן יאנקל יודע על מדינת ישראל דבר אחד בלבד, שהיא „מדינה קליריקאלית“, והוא הרי חפשי בדיעותיו! פרט לכך נמוגים כל הרעיונות על אפשרות של קיום יהדות מייד עם היזכרו באחת מנכדותיו שהיא נשואה לקרובו של גינראל צרפתי. גינראל, אטו מילתא זוטרתא היא?



לא ייפלא כי הרומאן, אשר זכה בפרס הצרפתי הגבוה, התסיס בשעתו את היהדות בפאריו, והגיעו הדברים לידי כך שגידופים חריפים נשמעו באולם בו הרצה איקור על יצירתו. אבל נדמה, שעם כל העיוורון והסילוף שברומאן יש עניין בו לגבי יהדות הגולה כולה. רוז'ע איקור נמצא אולי במצבו ההפוך של בלעם: כוונתו היתה לברך על ההתבוללות ועל ההתבטלות — ונמצא מגנה את תהליכה ואת תוצאותיה. מבחינה זו עשוי הרומאן לשמש דוגמה שאין לחקותה ולעזור לליבונה של הבעיה על עתיד האומה באורה הנכון.

## וועגן ליטעראַטור-קריטיק — בכלל און בפרט

.1

### ליטעראַטור-קריטיק ווי אַ קונסט

**אײַך** האַלט נישט, אַז דער ציל פֿון קריטיק איז צו זיין אַביעקטיוו. פֿאַרקערט, וואָס שעפֿערישער ס'איז דער מענטש, וואָס שרייבט קריטיק, — און אַ קריטיקער קאָן זיך מיט קריטיק דערשרינגן צו שעפֿערישקייט, — אַלץ מער מעג מען אים געטרויען אַ סוביעקטיווע מיינונג. די אַמביציע פֿון אַ גוטן שרייבער איז גראַד צוצוטראַפֿן אַן ערנסטן, סוביעקטיוון קריטיקער. אויב דער קריטיקער איז פֿאַרעווע־אַביעקטיוו, און ער קאָן אַלץ שלינגען און פֿאַר אַלץ געפֿינען אַביעקטיווע מאַסן, איז דאָס גאַרנישט אַזאַ מעלה פֿאַר אַ ווערק אַרבעטצופֿאַלן אין אַזאַ אַביעקטיוון מאַגן, וואָס קאָן אַלץ אויפֿעסן און פֿאַרדייען. אַ סוביעקטיווער קריטיקער, וואָס מען מעג אים געטרויען ווייל ער האָט געשמאַק, איז אַ ברכה פֿאַר אַ ווערק, ווייל ער נעמט עס אַרײַן אין דער באַגרענעצונג פֿון זײַן גוטן געשמאַק און נישט אין דער אומענדלעכער נייטראַליטעט פֿון זײַן קריטישער פֿילאַנטראַפֿיע.

\* \* \*

וואָס ס'איז אַזוינס גוטער געשמאַק, איז שווער צו דעפֿינירן. ס'איז אַזאַ אַרטיקל, וואָס געוויסע קריטיקער איבערצייגן, אַז זיי האָבן עס, — און אַנדערע קאָנען בשום־אופֿן נישט איבערצייגן, ווי לאַנג זיי זאָלן נישט אַרבעטן בני קריטיק, — הגם אַ גוטער געשמאַק קען אויך קולטיווירט ווערן און מ'קאָן עס זיך דערווערבן מיט דער צייט. ווען אַ גוטער קריטיקער פֿאַרמאָגט געשמאַק, האָט ער מיט וואָס צו גיין אין מלחמה. און קריטיק איז אין אַ געוויסן זינען אַ מלחמה קעגן אַ ווערק, — אַדער דער קריטיקער באַזיגט דאָס ווערק, אַדער דאָס ווערק באַזיגט דעם קריטיקער.

אַ וויכטיק ווערק איז דער בעסטער סטימול פֿאַר אַ קריטיקער. מען דאַרף בני אונדז שטעלן פֿאַדערונגען דעם שרייבער, און נישט דעם קריטיקער. די עטלעכע געציילטע, וואָס נעמען ערנסט קריטיק, וואַרטן מיט אומגעדולד אויף אַ וויכטיק ווערק. ס'שרייבט זיך אַנדערש, ס'רעדט זיך אַנדערש, ווען ס'איז פֿאַראַנען אַ גוט בוך. דער גוטער קריטיקער האָט ליב אַ וויכטיק בוך. ער

ווייסט, אז דאָס בוך, וואָס איז דעם קריטיקערס טעמע, איז שעפֿעריש בלויז דעמאָלט, ווען ס'וועט אים, דעם קריטיקער, אינספירירן. אַרום אַ שלעכט בוך מוז דער קריטיקער מער האַרעווען; ער דאַרף אַליין שעפֿן פֿון זיך, ווייל דאָס ווערק אַליין גיט אים זייער ווייניק, אויב דער שרײַבער וועט שרײַבן מיט קאָטעגאָריעס פֿון ייִדישער צײַט־אײַביקייט, וועט ער סײַ־ווי־סײַ צווינגען דעם קריטיקער צו גיין אויפֿן זעלביקן דרך.

אַן אמתער שרײַבער באַגנוגנט זיך נישט גלאַט מיט אַ גוטער קריטיק, אויב זײַן דרך איז, זיך אַנצושאַפֿן אַ גוטע קריטיק, איז עפעס בײַ אים נישט אין אַרדענונג, — ער וויל זיך אַליין פֿאַרלינגערן און פֿאַררעדן די אייגענע פּוסטיקייט. אַן אמתער שרײַבער וויל, אַז זײַן קריטיקער זאָל ראוי זײַן צו ווערן זײַן חבר; ער וויל אין אים דערקענען אַ מיטשמעסער און אַפֿילו אַ מיטשאַפֿער. דער גוטער שרײַבער שאַפֿט דעם גוטן קריטיקער, אַ גוטער ייִדישער שרײַבער, וואָס פֿאַרמאָגט אין זיך דעם כּוח אַפּצושפּילען די ייִדישע אַלצײַטיקייט, איז ממילא דערמיט אַליין זײַן אייביקער שאַרפֿסטער קריטיקער; און ווען עס קומט אים אַנטקעגן דער פֿאַרשטענדיקער אַפּנעמער און אַפּשאַצער, וועט דער קריטיקער זײַן פֿון זעלביקן טייַג געקנאַטן, — און ער וועט נישט קאַנען אַפּטרעטן אויף אַ האַר פֿון דער שטרענגער מאָס, וואָס דער שרײַבער האָט אים צוגעשטעלט.

דער קריטיקער טאָר נישט זײַן קיין מבין פֿאַר זיך, נאָר ער מוז מוציא זײַן אַ ראַפֿינירטע מבינות. די פֿראַגע איז, צי הערט מען אַרויס פֿון זײַנע רייד די באַרעכטיקונג פֿאַר דעם צוטרוי, אַז ער רעדט טאַקע אין נאָמען פֿון אַן אַלגעמיינעם, אַבסאָלוטן געשמאַק.

## 2

## דרייַ גרונט־לייגערס פֿון ייִדישער קריטיק

בעל מחשבות איז אַרײַן אין דער ייִדישער ליטעראַטור אין 1898, — און דרייַ יאָר שפּעטער האָט ער שוין געשריבן זײַן בר־סמכאדיק לויבגעזאַנג צו ״ר׳ מענדעלעס וועגעלע״, וואָס האָט אים גלייך געמאַכט פֿאַר אַ טאַן־געבער אין דער יונגער ליטעראַטור אונדזערער, וואו מען האָט געוואַרט אויף אים מיט אומגעדולד. אַן ספֿק, אַז ס׳האַבן געוואַרט אויף אים מענדעלע, שלום־עליכם און פּרץ. מיט דעם טויט פֿון די דאָזיקע קלאַסיקערס איז אויך כּמעט געשטאַרבן דער קריטיקער זייערער, וואָס האָט זיך אויף זיי דערצויגן.

בעל מחשבות האט זיי מיט גוואלט אפגעריסן פֿון זייערע קליינע חברים מיט די קלענערע השגות און פֿארטייטשט דעם אויפֿשטראַל פֿון אַ נײַער עפֿאַכע. ער האָט די ערשטע גרויסע שרייבערס אונדזערע לעגיטימירט. ער האָט גע- שאַפֿן פֿאַר זיי דאָס גרויסצוגיקע לשון פֿון אַנערקענונג. ער האָט אַרויסגענומען די קלאַסיקערס אונדזערע פֿון דער בטלנותדיקער בלאַטע און זיי אַרײַנגע- פֿלאַנצט אין דער וועלט־ליטעראַטור, אַפֿילו ווען די וועלט־ליטעראַטור האָט זיך נישט־וויסנדיק געמאַכט. ער האָט אויסגעפּרופּט פֿאַר זיי אַ מזרח־וואַנט, גע- האַלפֿן שאַפֿן נײַטיקן פּרעסטיזש פֿאַרן מאַמע־לשון. אַפֿילו מיט זײַנע ציטאַטן און חשיבותדיקע נעמען פֿון פֿרעמד־שפּראַכיקע קינסטלערס, וואָס ער האָט דערמאָנט אין איין אַטעם, אָן איבעריקער התנצלות, בעת ער האָט גערעדט וועגן די ראַשונים, האָט ער געגעבן די שרייבערס די לופֿט, וואָס אין איר האָט די יונגע ליטעראַטור אונדזערע זיך גענײַטיקט.

בעל מחשבות האָט זיך ניט געשעמט צו רעדן פֿון אונדזער פֿאַלקס־ ליטעראַטור מיט „לײַטישע“ טערמינען, און ער האָט ווי אַן אַפּשאַצער אָנגע- וויון אויף דער צייל־באַוואוסטזיניקייט פֿון אונדזער ראַשוניםדיקער ליטעראַ- טור און אויף איר עוואָלוציאָנערער געשעעניקייט. ס׳איז נײַטיק געווען, אָן ס׳זאל קומען מעצעער וואָס זאל אָנווייזן, אָז די דערשנינג פֿון אַ מענדעלע, שלום־עליכם און פּרץ איז נישט גלאַט אַזוי אַ צופֿאַל פֿון דריי טאַלאַנטפֿולע ייִדישע ביכער־מחברים אָדער פֿאַרפֿאַסערס פֿון מעשיות, — נאָר אַז זיי זענען אַן אַרויסוואַקס, אָן עקספּלאַזיע פֿון ייִדישן לעבן, אָבער אַן אויפֿרייס, וואָס איז געקומען ווי אַ פּועל־יוצא פֿון אָנגעזאַמלטע שאַפֿערישע שטאַפֿן אין פֿאַלק גופֿא; און אַז דאָס פֿאַלק זוכט צו געבן ריכטונג צו די אייגענע שרייבערס, בעת די שרייבערס זוכן, אויף זייער אייגענעם קינסטלערישן שטייגער, צו געבן ריכטונג דעם פֿאַלק. ער האָט, כּמעט ווי מאַליערס העלד, געוווּזן, אָז די ייִדישע מחברים שרייבן פּראָזע, און אָז זיי שרייבן לויט אַלע כללים פֿון פּראָזע־שרייבעריי ביי די אומות־העולם, ביי וועמען לעטעראַטור איז אַ טייל פֿון זייער געשיכטע. אויף אַט דעם העכערן שכל הישר אין ייִדישע מעשה- ביכלעך האָט בעל מחשבות אָנגעוווּזן. דאָס איז געווען אַ גרויסער אויפֿטו. יואל ענטין איז געקומען צו דער ייִדישער ליטעראַטור ווי אַן אויס- טרײַטשער און אַפּשאַצער, נאָך אַ סך פֿריער פֿון בעל־מחשבותן, — מיט אַן אייגענער קינסטלערישער קריטעריע, וואָס איז געווען וועלט־ייִדיש. דער מאַן פֿון דער גאַרדין־עפֿאַכע און פֿון דער צײַט, ווען ס׳האַבן נאָך געשריבן דער יונגער מאַריס ראַזענפֿעלד און דער מיטל־יאַריקער מאַריס ווינטשעווסקי; דער קריטיקער, וואָס האָט נאָך אויפֿגענומען דעם יונגן י. אַדלער, איז אויך

געווען דער אויפֿנעמער, פֿאַרשטייער און גרויסצוגיקער פֿאַרשטייטער פֿון דער יונגער ייִדישער ליטעראַטור. אין ענטיגס ליטעראַטור־קריטיק דער־שפירט מען באַשיינפֿערלעך די הנאה, וואָס ער האָט געהאַט בעתן שרייבן. ווער איז געקומען צוהילף אונדזערע ערשטע מאָדערניסטן אין אַמעריקע? יואל ענטין מיט זײַן אַפֿאַלאַגעטישער קריטיק, וואָס האָט פֿאַרמאָגט איבער־צייגנדיקייט און וואָס האָט גלייך געהאַלפֿן איינבריינגען דאָס נײַע ייִדישע וואָרט, — אי אין פֿאַזיע, אי אין פֿראַנצ. ער האָט בכלל פֿאַרמאָגט אַ טיפֿן זין און אַן אַפֿשאַצערישע פֿאַרשטענדיקייט פֿאַר די אַמעריקאַנישע פֿרוכטן, וואָס דאָס ייִדישע וואָרט האָט אונדז געבראַכט. קיינער האָט אַזוי נישט אויפֿ־גענומען און דערשפירט די ייִדיש־אַמעריקאַנישקייט פֿון דער היגער ליטע־ראַטור ווי ער. אין די „יונגע“ האָט ער דערקענט די באַזונדערע ברכות פֿון ייִדישן פֿאַעטישן וואָרט אין אַמעריקע. ענטין האָט די ייִדישע קריטיק אין אַמעריקע געפֿונען אין אַ פֿרימיטיוון צושטאַנד, און ער האָט זי אַ הייב געטאַן, ממש פֿון דער קעלערדיקער און פֿאַרוואַרלאָזטער נידער, צו אַ הויך פֿון אַחריות פֿאַרן אייגענעם וואָרט צום ייִדישן שעפֿער, וועמענס ווערק ער האָט קריטיקירט. ענטין האָט דער ערשטער פֿאַרחשוּבט דעם שעפֿער דערמיט, וואָס ער איז צוגעטראָטן מיט דרך־אָרץ צום געשריבענעם ייִדישן וואָרט. ווען שמואל ניגער האָט פֿאַרעפֿנטלעכט זײַן ערשטן אַרטיקל וועגן שלום אַשם „משיחַס צײַטן“, איז באַלד קענטיק געווען, אַז דער יונגער שרייבער איז געקומען מיט אַ קינסטלערישן טעמפֿעראַמענט. ניגערס אַרטיקל האָט גלייך פֿאַראינטערעסירט, ווייל ס'איז קלאַר געוואָרן, אַז נישט נאָר האָט זיך באַוווּן נאָך אַ קריטיקער, נאָר אַ קריטיקער מיט אַן אייגענער קינסטלערישער פֿיזיאָנאַמיע.

ניגערס כוח איז באַשטאַנען אין ווייזן, אַז ער קאָן אַ פֿלי טאָן מיט דעם שם המפורש פֿון אונדזער ליטעראַטור. זײַן שכלדיקייט און זײַן לאַגיק אַרום אַ ווערק האָבן פֿאַרמאָגט קינסטלערישן אַטעם, וואָס האָט ניט נאָר אויפֿגעבוּיט דעם שרייבער, נאָר אויך דעם באַשרייבער, דעם קריטיקער. ס'איז געווען קלאַר, אַז ס'איז צוגעקומען אַ נײַע קינסטלערישע פֿערווענדלעכקייט, וואָס האָט אויף דעם שאַרפֿשטיין פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור געשאַרפֿט אַן אינטע־רעסאַנטע שרייבערישע פֿיגור.

איינס פֿון די בעסטע ביכער פֿון ש. ניגער איז דערשינען נאָך זײַן טויט. דאָס בוך אַנטהאַלט זײַן „אַני מאַמין“ איבער קריטיק. אין יענעם ווערק דער־זעט מען זייער קלאַר, אַז ניגער וויל דווקא זײַן דער מורה־דרך פֿאַר קינסט־לערישן שאַפֿן. און ער האָט געהאַט אַ רעכט, ווייל אים איז תמיד געגאַנגען,

— און לייענענדיק דאָס בוך „קריטיק און קריטיקער“ זעט מען עס בולט. —  
צו דערהייבן קריטיק צו קינסטלעריש שאַפֿן.

אין די אַרטיקלען, וואו עס טריאומפֿירט ניגער דער קינסטלער-קריטי-  
קער, און נישט נאָר דער שכלדיקער אַנאַליטיקער און באַרעכטיקער פֿון  
גרויסע רעפּוטאַציעס, ווערט ער מער ווי אַ נאָמען, — ער ווערט אַ קינסטלע-  
רישע פּערזענלעכקייט. ער גראַווירט אַרײַן אַלע זײַנע שאַרפֿע פֿאַראַורטיילן  
אין גרויסאַרטיקע זאַצן, וואָס זענען נישט נאָר אַ חתימה אויף יענעם ווערק,  
נאָר אַן אייגענע, לעבעדיקע אונטערשריפֿט פֿון אַן אויטענטישן און אייגנאַר-  
טיקן ייִדישן שעפֿערישן מענטש.

ניגער איז געווען דער ערשטער, פֿולער אינעווייניקסטער ייִדישער  
קריטיקער.

### 3.

## דער קריטיקער און זײַן ראַלע אין דער ליטעראַטור

די גרעסטע און ריכטיקסטע ליטעראַטור איז נישט צו גרויס און נישט צו רײַך.  
אויב דאָס ליטעראַרישע הויז איז נאָר געבויט אויף אַ סאַלידן אַפֿן און האָט  
אַ פֿונדאַמענט מיט אַ דאַך, און איז לויט אַ גוטן ליטעראַטור-אַרכיטעקטס  
פּלאַן, קען עס נישט זײַן קיין צו גרויס הויז. — ווייל קיין מענטשלעך אויג  
קען נישט אַרומנעמען אַ צעוואַרפֿן און צעווילדעוועט באַלעבאַטישקייט.

יעדער קריטיקער בויט זיך אויף זײַן ליטעראַרישע געבנידע און דאַרט  
באַזעצט ער זײַנע שרייבערס. אויב ס'איז נאָר אַן אַנגעשטעלט באַלעבאַטיש-  
קייט, האָט עס פֿאַרם און און יעדער באַזונדערער שרייבער ווייסט אַקוראַט  
וואו ער וואוינט און וואָס פֿאַר אַ חדר ער פֿאַרנעמט.

אַרום אַ הויז איז שטענדיק פֿאַראַגען אַ פּעריפֿעריע, אַ גאַרטן מיט  
אַלטאַנקעס און קלענערע שטיבלעך. דעם קריטיקערס אויג זעט אַלץ און  
אַפֿילו די פּעריפֿערישע אַינזואוינערס. ער זעט זיי אויף אַזוי פֿיל, אויף  
וויפֿיל זיי העלפֿן דער האַרמאָניע פֿון דער גאַנצער געבנידע און אויף וויפֿיל  
זיי שטערן נישט די האַרמאָניע.

יעדער שרייבער האָט אַ העכט צו מאַגען בײַ זײַן קריטיקער, אין וועמענס  
ליטעראַרישן ווינגאַרטן ער האָט זיך באַזעצט, אַז טאַמער הייבט ער אים  
צו-הויך, זאָל די דערהויבונג זײַן אַן אויפֿריכטיקע, — אַזא דערהויבונג, וואָס  
דער קריטיקער אַליין זאָל שאַגעווען, דורך נישט מינערן זײַן אייגענעם סטאַנ-  
דאַרט.

פֿאַראַגען פֿאַלשע קריטיקערס, ווי פֿאַלשע נביאים, וואָס טאַמער בויען

זיי יא בנינים, שטייען זיי אויף הינערשע פֿיסלעך, — קוים זיי האַלטן זיך. אַנדערע קריטיקערס זענען אַליין אַזוי כאַאָטיש, — כּזוויל ניט נוצן דעם עטישן באַגריף „אומערלעך“, — אַז זיי בויען אויס, אַנשטאָט אַ ליטעראַרישע געבינדע — אַ משוגעים־הויז.

אַ קריטיקער קען ניט באַהויפטן צו זיין אַ מענטש אַן אַ גאַל, — אָבער ער טאָר אויך ניט זיין אַ גאַל אַן אַ מענטש, טאַמער מוז שוין אַ קריטיקער זיין ביים, — זאָל מען כאַטש זען, אַז אים טוט אויך אַביסל וויי — וויי צו טאָן. אַ קריטיקער איז מחוייב צו זיין עטישער פֿון דעם שרײַבער. אַ שרײַבער מעג זיין קלענער פֿון זיין בוך און האָבן פּערזענלעכע חשבונות. אַ קריטיקער, אויב ער וועט זיין קלענער פֿון זיין אייגן שרײַבער, וועט זיין שרײַבער ניט האָבן דעם מינדסטן ווערט. זײַנע יאָ־און־ניין־מיינונגען וועלן האָבן די זעלביקע חשיבות ווי די הכשרים פֿון אַ רב אַ טרייפֿניאַק.

אַזאדאי דאַרף מען קענען דעם שרײַבער מיטן בוך, — אָבער אין אַ גלייכער מאָס. די קריטיקערס, וואָס ספּעציאַליזירן זיך בלויז אויפֿן בוך, זענען אומשעפֿערישע פּעדאַנטן; און די, ווידער, וואָס געדענקען צופֿיל דעם שרײַבער פֿון בוך, זענען עלול צו באַגיין אַ סך עוולות און אומגערעכטיקייטן. צופֿיל גוטסקייט איז נאָך אַלץ ניט אַזאַ חסרון פֿאַר אַ קריטיקער ווי צופֿיל שלעכטסקייט. ווען דער קריטיקער ווערט אין כּעס אויף אַ שרײַבער, דאַרף ער זיך בֿירוש אָפּהאַלטן פֿון שרײַבער וועגן אים, אויב ער קען אים ניט לויבן, — ווייל דער קריטיקער איז מחויב צו זיין, ווי פֿריער געזאָגט, עטישער פֿון דעם שרײַבער.

פֿאַראַנען טייל ביכער, וואָס סטימולירן דעם קריטיקער צו שרײַבער וועגן זיי, אַפֿילו ווען זיי זענען שלעכטע ביכער. זיי רופֿן אַרויס אין אים אַסאָ־סיאַציעס און ס׳ווילט זיך דעם קריטיקער זיי אויסדריקן אין אַ שעפֿערישער פֿאַרם. פֿאַראַנען אַמאָל גוטע ביכער, וואָס פֿאַרטשעפען ניט דעם קריטיקער; זיי רעגן אים נישט אַן און רעגן אים נישט אויף.

איז דער קריטיקער אַ געשוואַוירענער פֿאַרצייכענער, וואָס מוז אַנזאָגן דער וועלט, אַז ס׳איז דערשינען איגורעקס בוך, אָדער קען ער זיין אַן אַפֿ־קלעבער, נישט וואַרפֿנדיק דערמיט קיין שום חשד אויף דער קוואַליטעט פֿון די ביכער, וואָס האָבן אים ספּעציעל נישט אַנגערעגט? דאָס מיינט, אַז נישט־קריטיקירטע ביכער קענען זיין זייער גוטע ביכער, וואָס וואַרפֿן אָבער אַרויף אויף אַ קריטיקער אַ טיפֿע לאַנגווייל, בעת אַביסל־ערגערע ביכער קענען אים גאָר אויפֿלעבן און בײַ אים עפֿענען אַ צאַפֿן פֿון זיין אייגנס, אַפֿילו ווען ס׳איז געשריבן אויפֿן „רוקן“ פֿון עמעצנס בוך.

אידער שרייבערס וועלן אננפירן צווישן זיך א שטיקל שולחן ערוך פאר דער וויחדיקייט פון דער פראפעסיע, וואלט כדאי געווען, אז ס'זאל גלייך געשריבן ווערן דער שולחן ערוך פאר דעם קריטיקער, אז ער זאל נישט געשטרויכלט ווערן.

## 4.

## פסיכאלאגישע קריטיק

די אזוי-גערופענע פסיכאלאגישע קריטיק, וואס זוכט דורכן ווערק זיך דערגריבלען צום מחבר, אדער פארקערט — נוצט-אויס ביאגראפישע איינצל-הייטן, כדי צו אנאליזירן דאס ווערק, — האט געמוזט ארויסרופן א שטארקע רעאקציע, ווייל דער דאזיקער צוגאנג האט זיך היפש דערעסן, די מכשירים זענען געווארן צוגוט באקאנט און דער נוסח איז געווארן אן אנגעפארענער. אמת, די קריטיק פון אלע צייטן האט זיך באנוצט מיט ביאגראפישע און פסיכאלאגישע מעטאדן, און האט אויך געזוכט דורכן ווערק אויפצושטעלן דאס גייסטיקע געשטאלט פון א קינסטלער. אבער דאס איז געווען א געזעצ-לעכער טייל פון דער קריטיק און נישט דער אויסשליסלעך-באהערשנדיקער, וואס האט פארשטעלט דעם וועג פאר עסטעטישער אפשאצונג. דערפאר הייבט מען אן לעצטנס צוריקצוקומען צו דער אלט-באקאנטער עסטעטישער קריטיק, און מען ווערט זיך קעגן יעדער אינטימער אינפארמאציע, וואס קאן ווארפן א ליכט אויפן מחבר. מען באטראכט עס פאר רכילות, וואס נעמט אוועק דעם טעם פון ווערק, — וואס שטעלט אוועק א מאראל-ווענטל און פארשטעלט דעם אינערלעכן, אבסאלוטן ווערט פון דער שאפונג.

אבער די דאזיקע רעאקציע, וואס זוכט די ריינע קונסט-הנאה, איז פונקט אזוי געפערלעך ווי דער פסיכאנאלאגישער מעטאד, וואס האט די הנאה אינגאנצן אוועקגעטרייבערט. דער עיקר טאקע איז די סכנה גרויס אין אונדזער צייט, ווען מיר ווייסן שוין ווי לייכט די מענטשהייט לאזט זיך קארופטירן, ווי גיך זי פאלט אריין אין כף-הקלע. דארף אונדז טאקע ניט ארן, וואס וואגנער איז געווארן א ביטערער אנטיסעמיט? מען וואלט באדארפט, דאכט זיך, קומען צו אונז אויספירן, וואס זאל באפרידיקן די ריינע קונסט-געניסערס: ווען א קינסטלער איז נישט אין ארדענונג פערזענלעך, ווען ער טוט זיך אליין אן עוולה, ווען ער שייכורט אדער ער שלינגט אפיום, — אבער די קונסט, וואס ער פראדוצירט איז פון א הויכער קוואליטעט, איז זיין אויפפירונג זיין פרי-וואט-זאך, וואס טאר אונדז נישט פארשטעלן דעם וועג צום קינסטלער. ווען



אַבער דער קינסטלער קריגט אַ נאָמען און ער טוט אַן עוולה זינע מיט־מענטשן; ווען ער פרעדיגט ווילדע געדאַנקען, און זיין פרעסטיזש און רעפּו־טאַציע ווי אַ קינסטלער פֿאַרשטאַרקן נאָך דעם שעדלעכן אינפֿלוס זינעם, — קאָן אַזאַ איינער ממילא נישט פּראָדוצירן, ווייל אַלץ, וואָס ער גיט דער וועלט, מוז זיין טמא; און אויב עס איז נישט, — דאַרף עס ווערן טמא און מוקצה. ווען דער מחבר רייסט זיך אַליין אַרויס אין דער עפֿנטלעכקייט און ער פרעדיקט האַס, אויסראַטונג, סערגעאַציע, מאַסנמאַרד, ליקווידאַציע, טאָרן מיר נישט הנאה האָבן פֿון זינע ווערק.

## .5

## קריטיק און אידיע

די ראלע פֿון אַ קריטיקער, וואָס זוכט שטענדיק אידעען אין דער ליטע־ראַטור, איז נישט אַלע מאָל אַ דאַנקבאַרע. פֿאַראַנען געניאַלע קינסטלערס, וואָס די גרויסע אידעען זייערע זענען אזוי אַרײַנגעצווּנגט און אַרײַנגעפלאַגט־טערט אין זייער אַרבעט, אין זייער וואָרט און אין זייער פֿאַרם, — אַז ווען מען נעמט דאָס אַלץ איבערזעצן אויף דער שפּראַך פֿון אידעע, קען מען די אידעע קוים אַפּוועגן אויף אַן אַפטייק־וואַגשאַל. שעקספּירס „האַמלעט“ איז טיפֿער און שענער פֿון אַלע דרשות אַרום „זיין אַדער ניט־זיין“, וואָס יעדער פּובליציסט קען עס זאָגן. די אידעע, וואָס ווערט אויסגעטיילט פֿונעם ווערק, ווערט אַפֿט טריוויאַליזירט און ס'באַקומט זיך אַ באַגאַטעל, אַ קלייניקייט. ס'איז זייער ליכט צו דערזען דאָס אידעאישע, וואָס בעטהאַווען האָט געזוכט אויסצודריקן מיט זיין דריטער, פֿינפֿטער אַדער נײַנטער ברידערלעכקייט־סימפּאָגיע. איבערגעזעצט אויף דער שפּראַך פֿון אידעען איז עס ליכט־טראַכטער, — אַבער דאָס קליינע אידעעלע, וואָס אַ פֿייגעלע קען אַוועקטראַגן איז געוואָרן גרויסע קונסט. וואָרדסוואַירטס לידער לאָזן זיך גיט בינדן דורך איין אידעע. קריטיקערס מאַכן אַפֿט אַ טעות אויב זיי זוכן אַ מין רויטן שוור, וואָס זאָל דורכגיין אַלע ווערק פֿון אַ שרײַבער.

שעפֿערישע שרײַבערס האָבן אַפֿט אַ טבע צו באַשאַפֿן באַזונדערע, אויס־טיילעוואַדיק־באַזונדערע זאַכן, וואָס זאָלן קענען לעבן פֿאַר זיך אַליין. אַבער נאָך מער ווי קריטיקערס לאָזן זיך שרײַבערס אַפֿט פֿאַרפֿירן פֿון דער אַזוי־גערופֿענער גרונט־אידעע, וואָס דער קריטיקער האָט זיי צוגעשריבן, און זייערע ווערק ווערן איינטאָניק, און קענען בלויז הויזן צוזאַמען מיט אַנדערע

ווערק, אונטער איין דאך מיטן מחבר, און האבן מורא זיך צו לאָזן אין וועג אַרײַן אליין.

## .6

## דער קריטיקער און דער פּאָעט

אויב דער קריטיקער פֿאַרמאָגט אויך דעם כוח פֿון אַ שטעפֿערשן באַ-  
וואונדערער, — אויב ער האָט גענוג געשמאַק צו באַוואונדערן אַלץ, וואָס  
דאַרף באַוואונדערט ווערן, איז ער אַ נײַטיקער סטימול. ער פּראָדוצירט  
כעמישן וואונדער. ווען ער ברענגט צוזאַמען, למשל, דעם פּאָעטס ליד מיטן  
לייענער. גלאַט אַ טיטשער איז נישט אינטערעסאַנט, ווייל ער פֿאַרשכלט  
אָן ענין, וואָס ליגט איבערן שכל.

אַ קריטיקער מוז האָבן געשמאַק און מוז וויסן ווי דעם געשמאַק זײַנעם  
אויסצודריקן אויף אַ שעפֿערשן אופֿן. אויב ער געווינט צוטרוי ווי אַ מענטש  
מיט געשמאַק, — און אויב ער קאָן דעם געשמאַק זײַנעם „פֿאַרקויפֿן“, איז ער  
אַ שעפֿערישער מענטש אויף זײַן אייגענעם געביט. ווען אַ קריטיקער פֿאַרמאָגט  
איבערצייגנדיקן געשמאַק און ער קאָן שאַפֿן אַרום זײַן געשמאַק אַ ווערק, וואָס  
זאָל קאָנען שטיין אויף אייגענע פֿיס, איז זײַן קריטיק אַ באַרעכטיקטער טייל  
פֿון דער אַלגעמײנער קינסטלערישער ליטעראַטור. כּװעל גיכער געטרױען  
אַ סוביעקטיוון קריטיקער, וואָס ווייזט אַרויס איבערצײגנדיקן געשמאַק, ווי  
אָן אַביעקטיוון תּם, וואָס וויל כלומרשט געבן אַלגעמײנע מאָסן.

ווען אַ קריטיקער זאָגט, אַז דער דיכטער דאַרף עפעס זאָגן, מײנט ער,  
אייגנטלעך, אַז דער דיכטער דאַרף אים אונטערזאָגן, וואָס צו זאָגן. אין דעם  
דיכטערס זאָגן געפֿינט דער קריטיקער דעם רױען מאַטעריאַל פֿאַר דער קרי-  
טיק. אַבער דער קריטיקער, וואָס פֿאַדערט, אַז דער דיכטער זאָל עפעס זאָגן,  
איז אויך אויסן, אַז דער פּאָעט זאָל טאַקע זײַן געזאָנג שמעלצן מיט זאָגן.  
אָן דער פּראָזע פֿון געזאָנג איז דאָס רײַנע גאַלד פֿון געזאָנג צו-ווײַך און צו-  
שמעלציק. אַ ליד מוז זיך האַלטן אויף קרעפֿטיקער פּראָזאָאייאשקייט, אָן ס'זאָל  
נישט צעקריכן אונטער די הענט און אַז די ווערטער זאָלן נישט צופֿיל גאַלדיקן  
פֿאַר די אויגן. דער דיכטער, מיט אַנדערע ווערטער, שרײַבט ניט בלוז זײַן  
ליד, נאָר פֿאַקטיש אויך זײַן אייגענע קריטיק. דער קריטיקער שרײַבט בלוז  
איבער די קריטיק פֿון דיכטער איבער זיך גופּא און ער לענגערט זי אויס.  
דעם גוטן דיכטערס ליד איז חל אױפֿן קריטיקער ווי אַ באַפֿעל. דער דיכטער  
לייגט אַרײַן די ווערטער דעם קריטיקער אין מױל און זאָגט אים: „אזוי  
זאָלסטו זאָגן!“

## ד י ע ב ו ד ה

אונדזער מלאכה: די עבודה. אַלץ איז שוין געזאָגט געוואָרן, אַזוי אַדער אַנדערש — פֿון דעסט וועגן וועט נאָך זיין שווער צונויפֿצושטעלן אַ קאָנקאַר־דאַנג פֿון אַלע שאַרפֿזיניקע טעותים, וואָס האָבן פֿאַרנומען אַ פֿעסטע פּאַזיציע אין דער ליטעראַטור. „ליטעראַטור“ — האָט אַ מאָל געזאָגט אַ גוי מיט הומאַר — „זענען יענע ביכלעך, וואָס איין ייד שרייבט אָפּ ביים אַנדערן“. דאָס האָט געזאָלט זיין דער „שאַרפֿער זאָג“ פֿון דער געמיטלעכער טעמפּקייט. זי שטייט אַלץ און גאַפֿט: וואָס טומלען זיי אַזוי מיט דער מיסטעריע פֿון וואָרט, וואָס איז אַנפֿעלם ומלואו, מיט דעם בטלנישן טראַכטן וועגן יענעם טון, מיט די קרענק־לעכע שרײַבערישע גריבלענישן וועגן יענעם גורל, ליבע, עלנט — דאָס אַלץ שוואַכט אָפּ דעם גריבלערס אייגענעם כוח. ער ווערט אַ מוציאַ מיזערע לבטלה.

ס'איז נאָך אַלץ אונדזער אַלעמענס ניינצעטער יאָרהונדערט — מיר לאָזן אים דען אָפּ? ער האָלט אַן לאַנג, כאַטש דער צוואַנציקסטער האָט זיך שוין, מיט באַרבאַרישער גרויסקייט, שטורעמדיק אַרײַנגעריסן אין יענעם מיטער איידילקייט — און די שניטוונדן, וואָס היילן נישט, זענען די היעראַגליפֿן פֿון אונדזער שרייבן. דאָס גייט אין אַלערליי פֿאַרמען — אַפֿילו איינער מאַכט אַר־לעקינישע מינאַריעס און שטעלט זיך אויפֿן קאַפּ, וואָס ער האָט פֿאַרלירן: דאָס זוכט ער זיכערקייט הינטער אַ מאַסקע, דערווייזל טריקענען אמונות און ספֿקות רײַסן זיך אויף — און אַרום גלימצערט אומענדלעך דער גרוז פֿון פֿאַרביקן בראַכוואַרג.

אַלץ איז, הייסט עס, שוין געזאָגט געוואָרן — אָבער ס'איז איבערגעריסן, אַן אַפּגעריסענער אין דעם באַשאַפֿס רוגזה, קיין דורות ראַנגלען זיך שוין נישט אין ייִדיש און גאַט איז אויך אַרויס פֿון דער דיסקוסיע: מען ווייסט שוין הנגט אַפֿילו אויף זיכער, ווי אַזוי ער איז נישטאַ. ס'איז געוואָרן פֿון אים נאַסטאַליגיע. דער מענטש האָט אַנגעוויירן דעם קאַמפּאַס אין תּוהו ובוהו, ווייסט ער אַליין נישט, אויף וועלכער וועלט ער גייט אונטער — און דער חלל, מיט וועמען דער דור איז פֿול, גרייט זיך ווערן דאָס לעצטע וואָרט פֿון אונדזער אַלעמענס פֿאַר־שטומונג. דאָס איז די לאַגיק פֿון שלא כדרכה — וואָס טויגן פֿאַראַדאַקסן?

דערווייזל בויען מיר אַ ליטעראַטור פֿון זאָץ־בינים — אידיען, רעפֿלעק־סיעס, ספֿקות — ס'זאָל זײַן, וווּ די שרעק איבערצוקומען, אַז דער דרויסן איז כּולו שטורעם: סײַ מיר שפּילן דעם ערנסטן שפּיל פֿון געשטאַלטן און פּאַעטישע

אימאַזשן, חלומות און בעלעטריסטישע הוריות, וואָס האָבן אין דער בהלה פֿון פֿרייטיק־פֿאַרנאַכטיקן „ויכולו“ נישט באַוויזן זיך אַרײַנצובאַקומען אין די מעשי בראשית גופא און זענען געבליבן שיינע מעשיות — סײַ עס גייט וועגן דענק־שטימונגען און פרובענישן פֿון עסיי און וועגן קריטישע באַמזונגען אין דער ליטעראַטור, צו מאַכן שלום צווישן אַביעקטיווע ווערט־נאַרמעס און דעם פּער־זענלעכן געשמאַק, און זיכערן אַריענטירונג אין דער ענגשאַפֿט.

צומאָל דאַכט זיך מיר, אפֿשר איז דער עסיי דער אויטענטישער שרײַבע־רישער דיאַלאָג מיט דעם כאַאָס פֿון דער צײַט: פֿון דעם הײַנטס אייביקייט. דער עסיי איז כלומרשט אָפֿן פֿון אַלע זײַטן און קאַפּרינזע צוגוויינטן רײַסן און שפּילן זיך מיט זײַן פֿאַרם, ער איז נישט צוגעבונדן צו קיין פֿעסטער טראַדיציע און זינט מיר קענען אים, אַנטפּלעקט ער אַלע מאָל קונציקע וועגן צו בלאַנדזשען אויף נײַע שטחים: קריטיק, פֿאַרשונג, פֿאַלעמיק, פֿאַרטערטן, בילדערישע טראַכטענישן און ווידעראַנאַנדן, וואָס כאַפֿן זיך צומאָל אַליין בײַם וואָרט, דאָס אַלץ איז לעגטיים. אפֿשר טאַקע איז דער עסיי די אַדעקוואַטע ליטעראַטור־פֿאַרם פֿון אונזער געפרוּווטן דור, פֿאַרמשפּט צו זיגנאַגן אויף שאַרפֿן פּאַס צווישן וויזיעס, סקעפּטיק און גלויבענישן, וואָס פֿאַרגינען זיך אַליין נישט די וועלט־לוסט פֿון יאוש. האָט זיך אַ מאָל איינער אַ חכם פֿאַרטראַכט פֿאַר אייגע־נעם געברויך אזאָ מין פֿאַרטל, אַז אין צווייפֿל־פֿאַלן איז ער זיך נוהג, אויסצור־קלײַבן דאָס ריכטיקע. אַוודאי — אַבער ווער נאָך, ווי אונזער דור, ווייסט, אַז ס׳איז שווער צו זײַן אַ חכם צווישן יתומים, וואָס זענען מיט איינמאָל געוואָרן „גרויסע“ און טראַגן דעם טאַטנס ברמינישן קאַפּעליש איבער די אויגן, רעדט מען זיך אַראָפּ פֿון דעם קונדייסישן קאַפּס צערודערטקייט און דער טרויער הוליעט עסייאַסיטיש. עס איז אַ מין העראַזיש־פֿאַנטאַסטישער דאָן־קיכאַטישער פֿאַרמעסט, צו פֿאַרענדיקן מיט דעם כוח פֿון וואָרט דעם חלק בריאה, וואָס כּביכול האָט איבערגעלאָזט אויף דעם מענטשס באַראַט. מיר געדענקען, ווי דער בראשית האָט זיך געהאַט עפּיש־דראַמאַטיש ראַזמאַכעט אין די פֿאַרנאַכטיקע בלוילעכע פֿראַסט־נעפּלען פֿון חיים יונהס ווינטערדיקן חדר, וואָס האָט גע־שמעקט מיט זויערלעכער רביצין און מיט אַרײַנגעדרייטן 3־ער לעמפל, זײַט דעמאָלט יאַמערט דעם חומשס „יהי אור“ — און איך בין נישט זיכער, צי האַלטן מיר נישט נאָך אַלץ פֿון פֿאַרנט.

\*\*

נישט אזוי גרינג קומט דאָס אָן אַ יוד, אַ בעל מדרגה, זיך מתיחד צו זײַן מיט יחוד אין דער עבודה, וואָס מ'טוט מיט ביידע יצרס, ביידע מאַנעריש. נישט

גרינג צונויפֿעמען מיט חשבון די רמ"ה און שס"ה, כדי צו זיין גאנץ מיט זיך, גאנץ אין דער צעבראָכנקייט, צום ערשטן מאל אויפֿן פֿייער, ערשטקייט צום טויזנטסטן מאל — נישט קיין פֿאַרביטענער אין דער בהלה פֿון ירידה, נישט קיין ארחי-פֿרחי אין אַן אַנטליגענעם טלית.

מצוות מאַנען הכנה — גייט מען אַרויף און אַראָפּ צווישן די שטענדערס, די עטרות אַראָפּגעגליטשט אויף די אַקסלען, און האַלט אַלץ „פֿון פֿאַרנט". וואָר רום די הכנה צו מצוות איז אַליין אַ מצווה פֿאַר זיך, דאַרף מען זיך גרייטן צו דער הכנה אויך: אַ קאַמפּליצירטער סיסטעם — אָבער ס'איז פֿדאי, אָבי אָפּגע- היטן צו ווערן פֿון דער גייסטיקער זינד פֿון גיכער רוטיגע, וואָס מאַלט געמאָ- לענע ווערטער, אָפּגעלאַמורטע, תּפֿילות און לידער, אַז די נשמה האָט אינגאַנצן קיין צייט נישט, צו זיין דערבײַ, אויסצווייטיקן די פֿרייד פֿון וואָרט. „עפֿעקט" — זאָגט ניטשע — „איז ווירקונג אַן אַ סיבה", געשריי אַן אַ לשם יתוד — צעליאַרעמט זיך איינער בײַם דאַווענען אין קלויז און נעמט אויף זיכער דעם עולם און פֿביכולן: דער טויבער רפֿאל. ער הערט נישט, אַז ער שרייט — און ער ווייסט נישט, פֿאַרוואָס.

און געווען איז ווידער אַזויק הערש „מיט די דרכים": וויכע, גילדענע עטרה-באַרד מיט היפש זילבער. דער יינגערמאַן איז געהאַט געקומען פֿון ער- געץ, זיין אַן איידעם אין שטאַט, און „צנורות" האָט ער געהאַט פֿון צוויי וועלטן: דער ריזשינער און געטהע. ער האָט ביידן נישט געקענט — אָבער „יונק" געווען האָט ער. די קוואַלן האָבן זיך געלאַשטשעט איינס צום אַנדערן, האָבן זיך צו- נויפֿגעגאַסן אין אים: דער צדיק מיט דעם יום-טובֿדיקן רבוש"ע און דער אַלימפיער מיט דער קאַלטער געטערוועלט. ער האָט געהאַט אַ שטיקל חזקה, דער אברך, אויף דעם יחסנישן מעמד פֿון אַ יוצא דופֿן.

און וואָס איז מיט שרייבן? שרייבן, האָט איינער געזאָגט, איז אַן אינטימע וועלטגעשעעניש — און יעדער שרייבער, וואָס פֿיניקט זיך אין זיין עבודה מיט שטרענגער פֿאַרם-אַסקעטיק און ראַנגלט זיך מיט דער וועלטס ווינטמילך, איז אַ יוצא דופֿן, וואָס שטערט די נאַרמע: יענע האָט נישט ליב, אַז מ'האַט קאַנטן. און אפֿשר איז דער שרייבער אין תּוך אַ קאַפּריז פֿון דער נאַטור: זי האָט דאָס געדאַרפֿט? אַ שותף, וואָס זאָגט דעות דעם באַשאַף!

אַלע האָבן אַנגעוואָרפֿן אויף זיך אַליין דעם פּחד, אַז די ליטעראַטור איז געבליבן אַליין, אַן אַ „מורה מורנו", וואָס מען רופֿט אים אויף בײַ יידן מיט אַנאַטלעסענעם ניגון און מיט אַ שמיץ באַהאַלטענער איראַניע: „מי שמך?!" באַלד כאַפּט זיך דער דרך-אריץ אַליין צוריק. נישטאַ קיינער אין דער ליטעראַ- טור, וואָס אין זײַנע וועגן ווילט זיך גיין — נישטאַ קיין וועגן. אַלע זענען פֿאַר-

בענקט נאָך דעם גרויסן רבין פֿון דער מליצה, וואָס מאַכט יום־טובּ: דער „לערער“, דער „וועגווייזער“, דער „גערטנער“, יענער מיטן לאַמטערן בננאַכט — אָבער ווער ווייסט, צי איז די קריטיק אינגאַנצן זיכער מיט איר אָרט אין דער ליטעראַטור? עפעס האַלט זי אין איין דערווייזן, אַז מען „דאַרף“ זי: איינע מיט אַ כתב.

נאָך אַלץ איז מען נישט אדורכגעקומען, צי איז דער קריטיקער אַ שרײַ-בער, וואָס זײַן וואָרט דאַרף זײַן אַ ווערט פֿאַר זיך, אָדער צי איז ער אַ „מענטש“ בײַ דער ליטעראַטור: אַ „וועכטער“, אַ „וועקער“, אפֿשר אַנױנטערדיכטער. אין אַזאַ מעטאָפֿאָרישער געהייבנקייט איז מסתמא גלייכער, דער קריטיקער זאָל זיך נישט נאַריש מאַכן מיט קיין שרײַבערישע שטיק — וואָס איז מען דאַרט, אַ יינגל, צו שפּילן זיך מיט טאַלאַנט? „אָזוי“ איז מען סאָליד און באַ-גלויבט — שיקט מען אַזאַ איינעם מיט אַ „שליחות“, דער עיקר, ס׳זאָל זײַן שווער, אים צו לייענען: אַפֿטמאַל שווער, ווייל אָן וואָג.

איז איינער אַ בקי, באַהאַונט אין די סטילן, ריכטונגען, שטרעמונגען, וואָס רינען צומאַל אַלע אין איין גריבל. אין אַלע פֿאַרמולעס און דעפּיניציעס איז ער געניט, אָבער זעלמן טרעפֿט, ער זאָל האָבן געלערנט, ערלעך צו באַוונדערן און זאָל האָבן דעם פּוה, ליב צו האָבן דאָס קונסטווערק און שעפֿן פֿרייד פֿון גענוס, אויפֿנעמען דעם פֿענאַמען מיט גנטיקער פֿרישקייט, וואָס איז קנאַפֿ שכיח אין דעם ראַיאָן. דאָס וואַלט אפֿשר באַגליקט דעם באַטראַכטער, וואַלט צוגעגעבן זײַן שרײַבן חן און קאַלאַריט, טאָן און ריטם און פֿאַרם־וויי פֿון געשאַפֿענעם אייגנס — זאָל זײַן אפֿילו, אַז דער געדאַנק באַקומט אַמאַל אַ ביזאַרן אויסדרוק, אַז זײַן אמת קלינגט אַמאַל אויסטערליש, אַנדערש ווי גע-וווינט: וווּ שטייט דאָס, אַז בלויז ליריק און בעלעטריסטיק זענען פֿריווילעגירט צו זינדיקן מיט סטיליסטישע עקספּערימענטן און שפּיצלעך און אַז פֿדי צו כאַפֿן דעם אַנבליק פֿון וואַגיקייט אין דער קריטיק, מוז דער ערנסט דווקא זײַן טראַ-דיציאָנאַליסטיש — נישט צו דערצערענען געזעצטע בעלי־בתיים?

דער בקי האָט אויך אַ חוש פֿאַר עסטעטישער סטאַטיסטיק. קיינער ווייסט נישט אָזוי ווי ער, וויפֿיל מאַל עפעס ווערט געברענגט ערגעץ — און ער האָט זיך אויסגעשאַרפֿט אין דער ליטעראַטור־קריטיק אַ קלאַרן בליק: נישט צו דערזען דעם עיקר. יענעם פֿאַרפֿעלט ער מיט מאַקסימאַלער זיכערקייט. אַבי ער האָט אַ קאַמפלעטע זאַמלונג טערמינאַלאַגישע שמות נרדפֿים און נוצט יום־טובֿדיקע טריוויאַלן — איז ער שוין יוצא מיט דער בקיאות חריפֿות אויך. טייל רופֿן דאָס: „וויסן“ — און ווייסן אַליין נישט, ווי נתפעל צו ווערן. אָבער וויסן, האָבן מיר אַ קיימא לך, דאַרף זיך דיסקרעט אַנזונאַפֿן אין די

דינסטע דינקייטן פֿון דעם שרייבערס סטיל און נישט שטופן זיך עפֿנטלעך מיט די אַנגעשולונגענע אַרכיוון און ביבליאָטעקן. דער בקי איז געניט אין אַלע באַליבטע טעותים פֿון פֿרוידס פּסיכאָ-פּילפּול און ליטעראַטור-באַנעם און ער געדענקט אַקוראַט, וווּ סאַרט, צווישן טעאָריע און שרייבערישער פּראַקטיק, איז סותר זיך אַליין — כאַטש סתירות קאָנען אַמאָל ווערן היפש דעקאַראַטיוו אין דער דיאַלעקטיק, אַז מען שטעלט זיי אויס סימעטריש אויף אַ ברייטן שטח, זיי זאָלן נישט זאָוואַדזען איינס דעם אַנדערן. אַמאָל ריסעווען זיי זיך אַזן ווי טיפֿע לומדישע קנייטשן, וואָס מאַכן אַ רושם פֿון עמקות — כאַטש יענע, הער איך, ווערן הננט צוגעשטעלט פֿאַרטיקערהייט מצד דער אינטעלעקטועלער קאָסמעטיק, גלנץ ביז צום שטערן, צוגעפאַסט צו דער הויך. מיר דאַכט זיך, אַז די שווערע, סקריפּנדיקע רושטעוואַניעס אַרום דעם וואַרט-בנין פֿאַרשטעלן אַפֿט דעם פֿרייען אויסבליק אויף דעם דיכטערס גע-שטאַלט און אויף זיין וועלט און אַז דער יסוד און דער טיפֿער תּכלית פֿון דעם קריטיקערס שרייבערישע באַמונגען אַרום דעם דיכטערס ווערק זענען :

דערפֿירן צו פֿרייד פֿון התגלות די קינסטלערישע שיינקייטן, די באַצוינגען און כּוונות, וואָס ווילן אויפֿגעהויבן ווערן פֿון די פֿאַרהוילענע טיפֿענישן — נישט אַזוי "אַנאַליזירן" מיט די אַפּאַראַטן, ווי ליב האָבן אַראַגאַניש, פֿון דער גאַענט. אַזוי ווערט דער קריטיקער אַפּגעהיטן פֿון דער סכּנה פֿון די געלאַמורטע שאַבלאַגען.

און כאַטש דער דרך פֿון ליב האָבן איז אַלט — אין משך פֿון דורות נאָך אַלץ הער "אַלטער ספּאַסיב" אין דער ליטעראַטור אויך — איז דער דאָזיקער באַשטענדיקער פּערזענלעכער אַקט פֿאַרט אַלעמאָל אַנדערש. "באַרימטע שרייבערס פֿאַר מיר און אַרום מיר" — זאָגט באַדלער — "האָבן זיך צעטיילט מיט דעם מלכות דיכטונג, בלנבט פֿאַר מיר בלויז, צו טון עפעס אַנדערש" : דאָס אייגענע, אַבער אַנדערש.. דאָס איז די אַנדערשקייט, וואָס האָט באַגליקט די ליטעראַטור מיט שפּראַך-וונדער. און ערגעץ איז פֿאַרצייכנט געטהעס אַ וואַרט : " . . . פֿון דעם געזאַגטן אַליין בלנבט ווינציק, אַז ס'זעט זיך נישט אין אים דער זאָגער, אַז עס בלנבן פֿאַרהוילן טאָן און בליק און זשעסט פֿון דעם פּערזענלעכן".

מסתמא גרענעצן זיך די פּראַבלעמען פֿון קריטיק מיט דער מיסטעריע פֿון שרייבן בכלל. דורך צוויי פּאַלאַרישע ענדפּונקטן, וואָס גרענעצן אַפּ אין אומ-ענדלעכער ווינטקייט דעם שפּיל-שטח פֿון מענטשלעכן גניסט, איז כאַראַקטע-ריזירט די שפּראַך : סטיל און באַנאַליטעט. גראַפּיש אויסגעמאָלן, באַקומט זיך בערך אַן אַריטמעטישע ציפֿערן-ליניע מיט דעם צווייטייליקן צאָלן-סיס-

טעם: פּאַזיטיוו און נעגאַטיוו. אַרױסגײענדיק בײדע פֿון נול־פּונקט, צעשײדן זיך די צװײ װעגן אױף רעכטס און אױף לינקס, אין פּאַזיטיווער און נעגאַטײ־װער ריכטונג. בײדע, סטיל און באַנאַליטעט, באַנוצן זיך מיט דעם נײטראָלן װערטער־מאַטעריאַל, װאַס ליגט אָפֿן פֿאַר אַלעמען, פֿאַר דעם שרײבערײשן מענטש, װאַס בױט זײן װעלט מיטן פֿאַרמאַטיוון װאַרט, װי פֿאַר דעם רשות הרבים־יריד, װאַס רעדט אין דער װעלט אַרײן. ערשט דורך דעם שטילן פּאַטאַס, װאַס גלייט אונטער דעם װאַרטס אױבנאױף, דורך דער ספּעציפּישער װאַג פֿון זײן תּוך, דורך דער לופֿט, װאַס דאַס װאַרט אַטעמט, און לױט דעם לשם יחוד, װאַס גיט אים דעם אַקאָרד, װערט באַשטימט זײן װערט אָדער אומװערט: זײן גורל.

דאַס גרינגע װאַרט טוט מען אַ נעם און מען האָט דאַס. ס'איז דאַ, אײדער ס'איז באַשאַפֿן: אומעטום פֿול — אומעטום לײדיק, די רוטינע, װאַס האָט אַ טבע, נאָכצװאַנג, װאַס עמיצער האָט שױן פֿאַר איר נישט געטראַכט, נוצט דאַס װאַרט װי אַ מין „באַקלייד פֿון געדאַנק“: אַנטװעכץ. אַנטװעכץ, װײסן מיר, איז אונטערגעװאַרפֿן אונטער דער מאַדע: זי װאַרפֿט מיט אים. די באַנאַליטעט קאַן נישט תּופֿס זײן, אַז אין דעם סטיל, אין דער פֿאַרמאַטיווער שפּראַך װערט דער געדאַנק ערשט געבוירן: זי „געװײנט“ אים. קײן שום דיכטער גיט נישט דער װעלט מער, װי די שפּראַך האָט אים געגעבן אין פּראַצעס פֿון דער עבודה. דאַס איז דער אוצר, װאַס בלייבט אין שאַפֿערישע טונקלענישן.

מיר האָבן זיך אױסגעלערנט אַ סאַרט באַצװנג פֿון ביטול צו דער פֿאַרם, צו דעם אײגנט פֿון איך — אין נאַמען פֿון דעם טומלדיקן װעלט־גערודער, װאַס װײסט אַלץ אױף גיד, נאָר צוליב װאַס ער װײסט דאַס, געדענקט ער נישט: פֿאַרלוירן דעם שם המפֿורש. „פֿאַר אײן זאַך“ — װאַרט פּלאַטאַן זײ־גע תּלמידים — „לאַמיר זיך היטן: נישט פֿעניגט קריגן דאַס װאַרט — װי אײ־נער װערט אַ שונא דעם מענטש. די שונא צום מענטש און דער ביטול צום װאַרט זענען פֿון אײן שורש“.



## דער „יידישער לאַגאָפֿעט“ ישעיה בן יוסף הכתבו

**אײן** דער יידישער היסטאָרישער ליטעראַטור, און איבערהויפט אין די יידישע לעקסיקאָנען און ענציקלאָפּעדיעס אין פֿאַרשידענע שפּראַכן.<sup>1</sup> — ווען עס האַנדלט זיך מכוּח דער עלטערער געשיכטע פֿון די יידן אין די רומענישע מדינות, דערמאָנט מען אָפֿט דעם „יידישן סעקרעטאַר“ (סלאַוויש: „לאַגאָפֿעט“, פֿונעם נײַ־גריכישן: לאַגאָטעטעס)<sup>2</sup>; אַ מיטגליד פֿונעם דיװאַן, ד.ה. פֿונעם באַיאַרן־ראַט פֿון וואַיעוואַד אַלעקסאַנדער דעם צווייטן (מירטשאַע Mircea), וועלכער האָט רעגירט — אונטער טערקישער סוועראַניטעט — קעגן אַ נײַן יאָר אין דער וואַלאַכיע, צווישן 1568 און 1577, מיט אַ קליינער הפֿסקה אין מאַנאַט מאַי 1574.

דער נאָמען פֿונעם אַזױ־גערופֿענעם יידישן לאַגאָפֿעט איז געווען: „ישעיה בן יוסף“ (!). אַרום דעם דאָזיקן נאָמען האָט אַ געוויסע היסטאָריאָגראַפֿיע פֿון די לעצטע הונדערט יאָר אָן געפֿלאַכטן גאַנצע קרענץ פֿון נסים ופֿלאַות: *Ad majorem Judaeorum gloriam*. מ'האָט אונדזער „קרוב למלכות“ גע־הויבן און געהויבן אַלץ העכער, פֿון זײַן כבוד וועגן האָט מען אָפֿילו זיך מטריה געווען צו אַנטדעקן אַ גאַנצע „מגילה“, אַ גאַנץ אומבאַקאַנטע מחילה לזיכרון<sup>3</sup>, וואָס דערציילט ווי אַזוי די יידישע קהילה פֿון דער מאַלדאָווישער שטאַט ראַמאַן איז על פי נס ניצל געוואָרן פֿון אַ גרויסער, אַלגעמיינער סכנה, אין יאָר ש״ד (1574); און, פֿאַרשטייט זיך ממילא, אַז אין דער דאָ־זיקער היסטאָרישער אַנגעלעגנהייט האָט אונדזער העלד, ישעיה בן יוסף, גע־שפּילט ממש די ראַלע פֿון אַן אמתן מרדכי היהודי בשעתו. דער מחבר פֿון דער נײַער מגילה האָט אַזוי דעם יידישן באַיאַר אַריבערגעפֿירט פֿון דער וואַלאַכיע אין דער מאַלדאָווע, און האָט אים אין יאָס צוגעטיילט דעם זעלבן כבוד, די זעלבע פֿונקציע, ווי אין בוקאַרעשט: אונדזער ישעיה בן יוסף איז

1. אַנהײבנדיק מיט די אמעריקאַנער ענציקלאָפּעדיעס, מיטן „אוצר ישראל“, און ער־דיקנדיק מיט די לעצטע, פֿיל ערנסטערע אויפֿטוען אין העברעאיש (זע: האַנציקלופּדיה העברית).

2. אין סלאַוויש־רומענישע טעקסטן, ווי אין דער רומענישער שפּראַך, ווערט באַנוצט די מער רוסישע פֿאָרם: Logofăt (פֿאַלעאָגראַפֿיש: Logofet) און גיט די פֿאַלעאָסלאַווישע: *Μοροφῆς* וואָס קומט דירעקט פֿון גריכישן *λογοφῆτης*. זע: Miklosich (Fr.), *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum* (Vienna, 1862) s.v.

אזוי, צוליב דעם לאַקאַלן, מאַדערנעם יום-טוב פורים פֿון ראַמאַן, אַט אַזוי געוואָרן אַ לאַגאַפֿעט, אַ „כתבון“ (!), אויך בנים מאַלדאָווישן וואַיעוואָד יאהאַן (איוואַניע), וועלכער איז באַקאַנט אין דער געשיכטע אונטער די צונעמען: דער אַרמעניער אָדער אויך דער גרוואַמער (1572—1574).<sup>4</sup>

וואָס דער קריטישער אַנאַליז האָט צו זאָגן וועגן דער עכטיקייט פֿון דער אַנטדעקטער מגילה, און אויך איבערן היסטאָרישן אמת פֿון אירע מעשה-ניסים, — האָבן מיר שוין אָנגעוויזן מיט אַ דרייסיק יאָר צוריק אין אַ באַ-זונדערער שטודיע, געווידמעט די אַפּאַקריפֿישע דאָקומענטן פֿון דער ייִדיש-רומענישער היסטאָריאָגראַפֿיע.<sup>5</sup> דעמאָלט האָבן מיר נאָך ניט געהאַלטן אין די הענט די רועיע באַווויזן, — ממש די אייגענע „וויזיט-קאַרטע“ פֿונעם פֿעל-שער. אַזוי ווי דער אַריגינאַל איז גיך פֿאַרשוואַונדן געוואָרן, נאָך מיט אַ האַלב יאָרהונדערט צוריק, האָט אונדזער נעגאַטיווער פּסק-דין זיך סומך געווען נאָר אויף דעם טעקסט גופּא, וואָס מאַזעס שוואַרצפֿעלד האָט אין יאָר 1890 פֿאַרעפֿנטלעכט, אין זײַן „יאָרבוך פֿאַר איוואַעליטן“,<sup>6</sup> נאָך וועלכן מיר רעפּראָדוצירן אים דאָ;<sup>7</sup> ווייל די רומענישע יאָרביכער זענען כמעט אַלע יקרייהמציאות, און איבערהויפּט דער דרייצנטער באַנד, מיט דער „מגילה לזיכרון“, איז תיכּף נאָך זײַן דערשניגען שוין געווען זעלטן צו געפֿינען. די לעזער וועלן קאָנען אַפּשאַצן דעם דאָקומענט לויט זײַן ווערט, און אויך דעם ווערט פֿון די השערות וואָס פֿאַרופֿן זיך אויף אַזעלכע דאָקומענטאַרע קוואַלן. אָבער, לעת עתה, גיבן מיר זיך אָפּ מיט דער פּערזענלעכקייט פֿונעם לאַגאַפֿעט פֿון די וואַלאַכישע און מאַלדאָווישע הערשער, מיט ישעיה בן יוסף. פֿון וואַנען איז געקומען די ידיעה וועגן דעם ייִדישן סעקרעטאַר? דער דאָזיקער נאָמען איז געווען גאַנץ אומבאַקאַנט ביזן יאָר 1868, ווען דער רו-מענישער היסטאָריקער באַגדאַן פ. כאַשדעאוי האָט פּובליקירט זײַן „געשיכ-טע פֿון דער רעליגיעזער טאַלעראַנג אין רומעניע“,<sup>8</sup> אַ פּאַלעמיש-אַפּאָלאַ-

3. פֿאַרעפֿנטלעכט צום ערשטן מאַל אינעם Anuar פֿון מ. שוואַרצפֿעלד, באַנד VIII (בוקאַרעשט, 1890), זײַ 61.

4. יאהאַן „דער אכזר“ איז באַקאַנט אויך אין דער געשיכטע פֿון פּוילן. זײַן מוטער איז געווען אַן אַרמענערין; ער אַליין האָט געפֿירט מסחר מיט יואוועלן אין קאָנסטאַנטינאָפּל.

5. זע: דר. מאיר הלוי: „בשטרענגן צו דער געשיכטע פֿון די יידן אין רומעניע“ (רו-מעניש, בוקאַרעשט, 1933), זײַ 20-35.

6. מ. שוואַרצפֿעלד אַליין האָט געהאַט ספּקות אין דער עכטיקייט פֿון דאָקומענט. זײַן ברודער עליאַס האָט אָבער אים אָנגענומען פֿאַר אויטענטיש. זע זײַן בוך (אונטערן פּעסודאָנאַים „Les Juifs en Roumanie (Sincerus, (לאַנדאָן 1901).

7. אַלס הוספּה.

8. B. P. Hasdeu: Istoria Toleranței Religioase in Romania. אין רומענישער שפּראַך.

געטיש ווערק, מיט אַן אַנטיסעמיטישן כאַראַקטער, ווי די אַנדערע ענלעכע פֿלוגשריפֿטן פֿון זיין יוגנט. מיט דעם דאָזיקן פֿאַמפֿלעט האָט דער מחבר — וואָס איז געווען, גלייך ווי כמעט אַלע זינע חברים, גאָר ניט אַזוי פֿרעמד פֿון יידנטום — געוואָלט ווייזן אַז דאָס רומענישע פֿאַלק איז תמיד געווען טאַלעראַנט אַפֿילו צו אַזאַ רעליגיע ווי די ייִדישע, אַזוי אַז מען קאָן ניט באַשולדיקן רומעניע מיט „אומטאַלעראַנץ“, כאַטש זי באַוויליקט ניט דער ייִדישער באַפֿעלקערונג גלייכבאַרעכטיקונג מיט די איבעריקע אַניוואַוינער.

צוערשט אין אַרטיקלען, נאָכדעם אין בוך-פֿאַרם (בוקאַרעשט, 1868). דאָס בוך האָט געהאַט אַ ריי אויסגאַבעס אין פֿראַנצויזישער איבערזעצונג. זע וועגן דעם מחבר, די פּוילישע שטודיע פֿון Wędkiewicz (Stanisław), Z dziejów polonistyki w Rumunji (obitka z "Prac Polonistycznych," 473-488) [1927, אַרשע].

בנוגע כאַדעאָס שטעלונג לגבי יידן און יידנטום, איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן אַז דער דאָזיקער אויסגעשפּראַכענער אַנטיסעמיט, וואָס האָט קיינמאַל ניט געפרוּאוּט באַהאַלטן זיין שואה און פֿאַראַכטונג, האָט זיין גאַנץ לעבן געליטן פֿונעם געוויסן ירושה-קאַמפלעס : ער האָט זיך געמוטשעט צו לערנען העברעאיש, אַפֿילו געוואָלט צוטשעפּען זיין משפּחה-נאָמען צום ייִדיש-אַראַבישן חסדאי (=אבן-שפרוט, פֿונעם סטן י"ה) ! ער האָט שפּעטער פֿאַרלאָרן זיין זייער באַגאַבטע טאַכטער יוליאַ (געשטאַרבן אין יאָר 1888, אין עלטער פֿון 19 יאָר, נאָך אַ גלענצנדיקער ליטראַרישער טעטיקייט, — אַלס שול-קאַלעגין און פֿריינדין פֿונעם שפּעטערדיקן סאַציאַליסטישן פֿירער לעאַן בלום). נאָך אַ שרעקלעכן זעלישן קריזיס, ווען די ספּיריטיסטישע אילוזיעס האָבן אים אָנגעהויבן צו באַהערשן, האָט כאַדעאָ צו ביסלעכווייז גענומען אויסזאָגן זיין ייִדישן יחוס : ער האָט זיך מודה ומתודה געווען אַז ער האָט זיין ייִדישע באַבע געוואָלט פֿאַרבאַרגן, אַבער זיין פֿאַרשטאַרבענע טאַכטער האָט דאָס ניט צוגעלאָזט. אַזוי האָט ער זיך גענומען אויסדערציילן די שבחים פֿון זיין באַבע וואַלעריאַ, וואָס איר מאַן, זיין זיידע טאַדעאָוש, האָט איר געווידמעט זיין דיכטערישע אַר-בעט (אין אַ כתב-יד, פֿון 1816, אין דער רומענישער אַקאַדעמיע פֿאַר וויסנשאַפֿטן), און ווי ער זאָגט איר אָן אין אַ לאַנגער פּאָעמע אויף פּויליש :

*Do mojej żony (=Tadeusza Hyżdeu Pisma różne)*  
Owszem mnie w smutku cieszył dobroczynnie,  
W uciskach rzeźwił, i w każdym ostatku  
Przykrego losu, igrając niewinnie,  
Byłem z nim szczęsny w nayszczulszym przypadku.  
Wyznać godziszę co wdzięczność jest szczerą:  
Tyś ten cudowny kwiat, moja Walera! . . .

וועגן כאַדעאָס היסטאָרישע פֿעלשונגען בכלל, און איבערהויפּט וועגן די „מיטל-אַל-טערלעכע“ דאָקומענטן וואָס ער האָט געפֿעלשט, און וועגן דעם אַינפֿלוס פֿון די „טשעכישע פֿעלשונגען“ איבער דעם רומענישן היסטאָריאָגראַף, זע די לעצטע אַרבעט פֿון טראַיאַן יאַנעסקו-נישקאָו (Traian Ionescu-Niscov) אין דער פֿעסטשריפֿט לכבוד דעם 60-יעריקן יוביליי פֿון יאַזעף מאַצורעק (Prof. Josef Macúrek) (Sborník Prací Filosofické Fakulty) פֿון דער בריינער אוניווערסיטעט (ברין, 1961), זייט 370-375.

וועגן כאַדעאָס שטעלונג אין דער פֿראַגע איבער די כאַזאַרן און די ייִדישע טאַפּאַנאַ-מאַסטיק פֿון די מזרח-אייראָפּישע לענדער, זע : פּראָפּ. מאיר הלוי : „ניצע פֿאַרשונגען איבער די כוזרים“, אין דער זעלבער פֿעסטשריפֿט, זייט 56-59.

און אַקצענטירט אין איר קאָנסטיטוציע אַז דווקא „נאָר פֿרעמדע פֿון קריסט־ לעכט אמונות קאָנען באַקומען די בירגער־רעכט“<sup>9</sup>. אין דעם ביכל איז אַוודאי די רייד אויך פֿון אַנדערע רעליגיעס<sup>10</sup>, נאָר דער עיקר, דער הויפט־ צוועק פֿונעם מחבר איז קלאָר: צו ווייזן, מיט היסטאָרישע בנישפּילן, אַז אַפֿילו די יידן, וואָס זענען און בלייבן פֿרעמדע אין זייער פֿאַטערלאַנד, האָבן זיך קיינמאָל ניט געהאַט צו באַקלאַגן אויף רעליגיעזער אומטאַלעראַנק, בֿפֿרט דאָס מין זשידאָוועס וואָס שטאַמען פֿון שפּאַניע און — לויט זיין טעאָריע — האַלטן זיי גאָר ניט פֿונעם „אימאַראַלך“ תּלמוד, און זענען דאַקעגן מער קרוב צום קריסטנטום<sup>11</sup> (!). דערבײַ ברענגט ער די היסטאָרישע ראַייה: „ס'איז גענוג צו קאָנסטאַטירן אַז, אַרום דעם יאָר 1573, אונטער דעם וואַיע־ וואָד אַלעקסאַנדער מירטשעאַ, האָט אַ שפּאַנישער ייד זיך ניט געשמדט און אַפֿילו זיך ניט געענדערט דעם נאָמען: שאַין (Šain), יוספֿס זון, קענענדיק גוט די סלאָוואַנישע שפּראַך, און זוכה געווען עולה לגדולה צו זיין און צו דערגרייכן די מדרגה פֿון איינעם פֿון די פּרינציפּעלע סעקרעטאַרן; אַזאַ פֿאַל וועט מען ניט געפֿינען ניט אין דער געשיכטע פֿון פֿראַנקרײַך און ניט אין דער געשיכטע פֿון ענגלאַנד, וואו די זשידאָוועס פֿלעגן דאַמאָלס זיין גערעכנט דורך דעם געזעץ פשוט ווי די בהמות, וואָס ריידן נישט“. דער היסטאָריקער חזרט דאָ איבער, אויך אויף פֿראַנצויזיש, די ווערטער „ווי די חיות“<sup>12</sup>.

ב. פ. כאַשדעאַ שיקט אָפּ צו דער היסטאָרישער און פֿילאָלאָגישער אַב־ טאַלאַגיע וואָס יורייע ווענעלין, אַ באַרימטער רוסישער סלאָוויסט פֿונעם פֿאַריקן י"ה, האָט אין 1840 אַרויסגעגעבן אין פעטערסבורג אונטערן טיטל: Влахо-болгарскія или дако-славянскія граматы . . . אין דעם דאָזיקן זאַמלבוך פֿון וואַלאַכישע און מאַלאַדאָווישע היסטאָרישע טעקסטן, אין דער אַמאָליקער קאַנצליי־שפּראַך פֿון די רומענישע מדינות, איז טאַקע אָפּגעדרוקט אַ בוקאַרעשטער דיפּלאָם פֿון פֿירשט אַלעקסאַנדער מירטשעאַ מיטן דאַטום פֿון 23 אַקטאָבער 7082 (=1573). נאָכן אויסרעכענען אַלע נעמען פֿון די אַמטירנדיקע באַאַרן פֿון רעגירונגס־ראַט, שליסט זיך די קאַנצליי־פֿאַרמולע מיטן נאָמען פֿונעם שרייבער, ד. ה. מיטן נאָמען פֿון קאַליגראַף, אַלס פֿאַר־

9. אַרטיקל 7 פֿון דער קאָנסטיטוציע פֿון 1866.

10. די רעליגיעס זענען געשילדערט אין דער דאָזיקער אַרדענונג: די רעליגיע פֿונעם רומענער, דער פּראָטעסטאַנטיום, דער קאַטאָליציזם, דער מאַכמעדיזם, די אַרמענער, די ליפּאַ־ ווענער (פֿיליפּאָוועס), דער יודאָאיזם.

11. יעקב פֿראַנק איז פֿאַרעכנט אַלס שפּאַנישער ייד (!).

12. טעקסטועל: Comme les animaux.

אַנטוואָרטלעכער רעדאַקטאָר פֿונעם דאָקומענט: (איך) שאַין דער וון פֿון יאַסיפֿאָוו (האַב אויפֿגעצייכנט): «И азъ Шаин с[и]нъ Іосифовъ еше на-  
 мазахъ въ настоли.»<sup>13</sup> אויף וועלכן דער היס-טאָריקער פֿון דער «רעליגיעזער טאַלעראַנגן» האָט געבויט זיין טעאָריע פֿונעם ייִדישן פֿירשטלעכן סעקרעטאַר; און דער דאָזיקער קריטעריום פֿונעם נאָמען אַליין איז שוין געווען גענוג דערצו! קיין שום אַנדערן רמז פֿון «ייִדישקייט» איז אינעם גאַנצן דאָקומענט ניט דאָ צו געפֿינען. אָבער אין דער ווירקלעכ-קייט האָבן געטראָגן אַזעלכע ביבלישע נעמען, און בפרט דעם נאָמען יוסף, יאַסיף, יאַסוף, וכדומה — פֿיל ניט-יידן אין אַלע צייטן און לענדער.<sup>14</sup> די רומעניש-סלאַווישע אַנאָמאַסטיק איז פֿול מיט העברעאישע נעמען פֿון פֿאַלקס-מענטשן ווי אויך פֿון גייסטלעכע, באַיאָרן, פֿירשטן, אין אַלע זייערע פֿאַר-נעטישע (אויך ייִדישע) פֿאַרמען!<sup>15</sup> און וואָס איז בנוגע צו דער פֿאַרם «שאַין», איז אויך פֿעסטצושטעלן, אַז אין די באַלקאן-מדינות איז גענוג פֿאַרשפּרייט דער נאָמען יאַסאָוו, אי ביי קריסטן ווי ביי די מאַכמעדאָנער; אַזוי אַז אונזער «שאַין» קאָן גאָר קיין שום שייכות ניט האָבן מיט «שאַים» וואָס קומט פֿון יהושע אָדער פֿון ישעיה, אין אַ גאַנצן מאָדערנער פֿאַלקס-אַנאָמאַסטיק (שיע, שיע, שייס, אין אַ סלאַווישער סביבה).<sup>16</sup>

אמת, אין דער ליסטע פֿון די וואָס האָבן געשריבן די הונדערטער אַקטן פֿון פֿירשט אַלעקסאַנדער, זענען ביבלישע נעמען ניט אַזוי ליכט צו געפֿינען: סע האַנדלט זיך פֿון זייער באַשיידענע מענטשן, און אין די פֿאַלקס-מאַסן פֿלעגט מען געבן איינפֿאַכע, מער סלאַווישע נעמען, אַ צאל פֿון ניט ווייניקער פֿון 432 שטיק דאָקומענטן.<sup>17</sup> פֿונעם דערמאָנטן וואַלאַכישן הערשער האָט די אַקאָדעמיע פֿון דער ר.פֿר. לעצטנס פֿאַרעפֿנטלעכט אין איר גרויסער קאָ-לעקציע פֿון «דאָקומענטן צו דער געשיכטע פֿון רומעניע» (באַנד III און IV,

13. ווענעלין, זיט 206.

14. איבערהויפט דער נאָמען יאַסיף איז געווען זייער פֿאַפּולער אינעם XVIII י"ה. דאָ קעגן קאָן מען שפּעטער געפֿינען יידן מיט ריינע קריסטלעכע נעמען: דראַגאַן, מינאַס, נאָ-וואַק, א.א.וו.

15. צום ביישפּיל: פֿאַר דעם נאָמען וואָס אינטערעסירט אונדו דאָ, האָבן מיר זייער פֿיל:

Isaea, Isaia, Isai, Isaico וכדומה, אין דער ביבליש-גריכישער פֿאַרם.

16. דעם נאָמען «שאַים» (פֿאַר ישעיה) האָט, אין דער ערשטער העלפֿט פֿונעם זענענדיגן יאָרהונדערט, געטראָגן דער חכמבאַשי (אויבערראַבינער) פֿון דער מאַלאַווע, ישעיה נפֿתלי-וויטש (דער לעצטער חכמבאַשי; געשטאַרבן אין 1840). זע: דר. מאיר הלוי: «די ייִדישע קהילות פֿון יאַס און בוקאַרעשט», I (בוקאַרעשט, 1931), זיט IV, נומער XIII. — דער דאָ-זיקער נאָמען האָט אינספּירירט די טעאָריע פֿון ב. פ. כאַשדעאוו.

17. אַ חוץ די לאַנגע סעריע דאָקומענטן פֿון פֿעטער דעם קרומען (אָדער דעם יינגערן).

בנוגע צו וואַלאַכיע אינעם זעכצנטן י"ה)<sup>18</sup>. אין די דאָזיקע היסטאָרישע מקורות ווערן דערמאָנט כמעט אַ הונדערט קליינע שרייבערס, גייסטלעכע, לאַגאַפּעטן, פּיסאַרן, דיאַקן. צווישן זיי קומט פֿאַר אונזער שאַין ס'ין יאַסיפֿאַוו זעקס מאָל, אין זעקס אַקטן פֿון די יאָרן 1560, 1572, 1573, 1575 און 1576, און נאָר אַלס איינפֿאַכער לאַגאַפּעט<sup>19</sup>, אין אַ רשימה, וואָס פֿאַרנעמט אַ משך פֿון זיבעצן יאָר הערשאַפֿט. אייניקע פֿון די שרייבערס זיינען נאָר איין מאָל צו געפֿינען. דאָס הייסט, אַז די „מדריגה“ פֿון אַ סתם לאַגאַפּעט איז בכלל גאָר ניט געווען אַזאַ הויכע און אַזאַ וויכטיקע אין דער סאַציאַלער אָדער פּאָליטישער היעראַרכיע<sup>20</sup>. כדי צו שרייבן, אפֿילו קאָליגראַפֿיש, אַן אַפֿיציעלן אַקט, האָט מען געקאָנט נעמען אַ פשוטן דאָרפֿס-גלח, וואָס איז געווען מער-ווייניקער בקי אין דער סלאַווישער קאַנצליי-שריפֿט.

דער פֿאַרפֿאַסער פֿון דער „געשיכטע פֿון דער רעליגיעזער טאַלעראַנץ“ האָט דאָס אַלץ גוט געוואָסט. דער דעמאָלט ייִדיש-קלינגענדיקער נאַמען פֿון אַ שאַים ס'ין יאַסיפֿאַוו האָט אים אָבער גענוצט ווי אַ טשוואַק אַנצוהענגען זיין טעאָריע. מער און ווייטער האָט ער ניט געזוכט און אויך ניט געוואַלט זוכן. ווען ער זאָל געווען יאָ וועלן זוכן, וואַלט ער, דער היסטאָריקער און אַרכיוו-פֿאַרשער (שפּעטער, דער לייטער פֿון אַלע מלוכה-אַרכיוו), טאַקע אין בור-קאַרעשט געווען געפֿונען אי דעם אַריגינעלן דאָקומענט (נאָך וועלכן יוריע ווענעלין האָט פּובליקירט נאָר אַ פֿאַרקירצטן טעקסט)<sup>21</sup>, אי די אַנדערע דאָקומענטן, וואָס לייקענען אַפּ זיין טעאָריע, וויסנשאַפֿט אָבער האָט ב. פ. כאַשדעאָו ניט געזוכט צו מאַכן מיט זיין פּאַמפֿלעט. זיין שריפֿט דאַרף גע-שטעלט ווערן אין דער זעלבער ריי מיט זיינע אַנדערע פּאַלעמישע, אַנטי-ייִדישע, פּאַמפֿלעטן פֿון דער זעלבער צייט, למשל, מיט זיינע „דריי יידן“, מיט זיין „שטודיע איבער דעם ייִדנטום: דער תּלמוד“, „די נאַציאָנאַלע אינדוסטריע, די פֿרעמדע אינדוסטריע און די ייִדישע אינדוסטריע“, אד"ג. הגם ער איז אַליין געווען אַ קעגנער פֿון דעם באַיאָרן-רעזשים, און האָט געהאַט געוויסע פּראָגרעסיווע שטעלונגען אין פּאָליטישע פֿראַגן, איז ער דאָך

18. א"ט: Documente privind Istoria României. כמעט אַלע חשובערע אַקטן זענען באַשטעטיקונגען אָדער פֿירשטלעכע מתנות פֿון גרויס-אייגנטימער, דערפֿער, וועלדער, מיט וועלכע דער הערשער איז מוכה זיינע מענטשן.

19. דער טיטל „לאַגאַפּעט“ געפֿינט זיך אין די לעצטע אַקטן.

20. נאָר דער „גרויסער“ לאַגאַפּעט פֿלעגט זיצן און זיך באַטייליקן צווישן די באַיאָרן, אינעם פֿירשטלעכן דיוואַן, מיטן טיטל „וועליקי לאַגאַפּעט“.

21. אינעם אַריגינאַל, וואָס געפֿינט זיך אין מלוכה-אַרכיוו אין בוקאַרעשט, איז דער טעקסט לענגער. מיר האָבן באַנוצט דעם אַריגינאַל ; כאַשדעאָו אָבער, ניט !

געבליבן אונטער דער השפעה פֿון דער רעאַקציאָנאַרן-אַליגאַרכיע, מיט זײַן  
 „טאַלעראַנץ“.<sup>22</sup>

דאָס נאַכזוכן און זאַמלען אַלערליי אַרכיוואַלע און אַרכעאָלאָגישע עלע-  
 מענטן, כדי צו באַווייזן אַז אין די רומענישע מדינות — אין פֿאַרשידענע  
 עפֿאַכעס — האָבן געלעבט ייִדן פֿון מערערליי „מינים“<sup>23</sup> — ייִדן וואָס,  
 פֿאַרשטייט זיך, נאָך דעם אַנטיסעמיטישן שטאַנדפּונקט, זיינען ניט געווען  
 און האָבן ניט געקאָנט זיין היסטאָריש, אַרגאַניש פֿאַרבונדן, בירושה, איין דור  
 מיטן אַנדערן; דאָס ציטירן אַפֿילו נאַאיווע „ראיות“ ווי, למשל, בנוגע דעם  
 אַלטערטום, אַז אין צפֿון-מאָלדאַוויע האָט ער — טאַקע דער מחבר אַליין —  
 געפֿונען אַ מטבע פֿון יהודה המכבי (!)<sup>24</sup>, און נאָך אַזעלכע היסטאָרישע מציאות,  
 האָבן געגעבן דעם ביכל אַ געוויסן כאַראַקטער פֿון אַ ייִדיש-רומענישער  
 כראַניק, אַזוי אַז די השפעה איז דערפֿון געווען אַ פֿאַזיטיווע, אַ גאַנץ אומ-  
 דערוואַרטע אינעם ייִדישן לאַגער, וואָרעם אַפֿילו דעם זעלבן מאַטעריאַל,  
 וואָס האָט געזאַלט נוצן דעם אַנטיסעמיטיזם, כדי צו אַפֿשלאַגן די רעקלאַ-  
 מירטע בירגערלעכע גלײַכבאַרעכטיקונג מיט דער קריסטלעכער באַפֿעלקערונג;  
 אויף דעם זעלבן כלי-זיין האָבן זיך אַ וואָרף געטאַן די ייִדישע לייענער,  
 יוגנטלעכע, משכילים, כלל-טוערס ווי אויף אַן אמתן אוצר, און האָבן זיך  
 גענומען ווייזן, מיט די זעלבע דאָקומענטן, אַז ייִדן זיינען דאָך ניט קיין  
 „פֿרעמדע“, ווי די אַנטיסעמיטן טענהן, ווען דער מחבר פֿון דער „רעליגיעזער  
 טאַלעראַנץ“ בכבודו ובעצמו ברענגט און נעמט אין אַכט די דאָזיקע ראיות.  
 דאָס ווערק פֿון באַגדאַן פֿ. כאַשדעאו איז געוואָרן, אין דער ווירקלעכקייט,  
 אַן אַרט געשיכטע פֿון די ייִדן אין רומעניע און דער פֿאַרפֿאַסער, דער ערש-  
 טער היסטאָריקער, דער פֿאַטער פֿון דער היסטאָריאַגראַפֿיע פֿון די רומענישע  
 ייִדן.<sup>25</sup>

נאָך דעם אַלעמען, וואָס מיר האָבן געשילדערט, איז לייכט צו פֿאַר-  
 שטיין די עוואָלוציע פֿון איין פֿאַבריצירטן מיטאַס צום אַנדערן, פֿון איין  
 לעגענדע צו דער אַנדערער, און, ווי מיר האָבן שוין באַמערקט, פֿון איין

22. פֿון דעסטוועגן, איז צו באַמערקן אַז אונדזער מחבר האָט דערמוינקט ייִדישע  
 וועלט-באַרימטע פֿאַרשער אין פֿילאָלאָגיע: למשל, אַ משה גאסטער און אַ לאַזאַר שיינ  
 (שיינעאָנו).

23. דאָס „פרימיטיווע“ ייִדנטום, דאָס שפּאַניאַלישע, דאָס פּוילישע.

24. ער זאָגט: מיר האָבן געפֿונען „אַ זשידאָוישע מטבע פֿון די טעג פֿון מכבי“.

25. ווי געזאָגט, אין זײַנע לעצטע (מיסטיש-ספּיריטיסטישע) שריפֿטן, איז מודה ב. פֿ.  
 כאַשדעאו אַז ער אַליין האָט געהאַט אַ ייִדישע באַבע, נאָר ער פֿאַרענטפֿערט זיך מיט דעם  
 וואָס זײַן באַבע האָט אויך פֿינט געהאַט ייִדן (זע: Hasdeu, Sic Cogito).

אפאָקריף צום אַנדערן. נאָר דרײַ יאָר נאָך ב. פ. כאַשדעאו<sup>26</sup>, איז דערשינען אין ייִדיש דאָס ערשטע ווערק פֿונעם ייִדיש־רומענישן פֿאַלקס־כראַניקער יעקב פֿסנטיר: „ספֿר דברי הימים לארצות רומעניע והוא חלק ראשון מספֿר קורות היהודים ברומעניע... מאתי יעקב ב״ר אָשר זעליג פֿסנטיר“ (יאס, 1871 — דרוק ה. גאַלדנער)<sup>27</sup>, און, באַשרייבנדיק די געשיכטע פֿון די על־טערע צייטן אין דער מאַלדאַווע, אָפּגעשפּיגלט אין די אַלטע דאָקומענטן און מאַנומענטן פֿון דער אַמאָליקער הויפטשטאָט (יאַס), באַשרייבנדיק דאָס דאָר־טיקע אַלטע בית־הקברות מיט די מצבות פֿון די גייסטיקע מנהיגים, הייבט דער מחבר אָן פּלוצים אַ דיסערטאַציע אויפֿן נוסח פֿון דער „רעליגיעזער טאַלעראַנץ“ (טעקסטואַל):

„... וואַרין יודין האָבען תמיד געהאַט פֿרייאהייט אין דיא לענדיר רו־מעניען צו זיצען און זיך מאַכען שולען און בתי מדרשים און בויען הייזער און צו קויפֿען וויינגערטנער... וואַרין דיא אַלטע וואַלאַכישע מלכים האָבען גיזעהין אַז יודין זענן תמיד גיטרנאַ גיווען דעם לאַנד... אַזוי וויא דער הער חשדיאָ ווייזט אין זיין בראַשיר טאַליראַנצאַ בלאַט 80: ... 'עס איז אונז גענוג גור דאָס ביסעל צו באַקענען אַדאָ. אין יאָהר 1573 אונטער דעם מלך אלכסנדר מירטשע, איין שפּאַנישער יוד גוט גיטאַפֿט און גוט אפֿילו פֿאַר ביטין דעם נאַמען ישעיה בן יוסף, ער האָט גוט גיקענט דיא סלאַוואַנישע שפּראַך, איז ער גיהויבען גיוואַרין ביז ער איז גיוואַרין איין סעקרעטאַר ביא דעם מלך“<sup>28</sup>.

אַז דער געוועזענער צימבלער<sup>29</sup> האָט זיך סומך געווען אויף דער „גע־שיכטע פֿון דער רעליגיעזער טאַלעראַנץ אין רומעניע“, און האָט זיין עדות אינטערקאָלירט אינצידענטאַל אין דער באַשרייבונג פֿון דער מאַלדאַווישער הויפטשטאָט יאַס — האָט שוין זיין נאָכפֿאַלגער, דער אַנאַנימער מחבר פֿון דער „מגילה לזיכרון“, געמאַכט עטלעכע שריט ווייטער. אַז דער לאַגאַפֿעט שאַין סין יאַסיפֿאַוו פֿונעם דאָקומענט איז געוואָרן ביי ב. פ. כאַשדעאו „שאַין, זון פֿון יוסף“, אַ פֿירשטלעכער סעקרעטאַר, אָבער אַלץ אין דער וואַלאַכיע; ביים מחבר פֿון „ספֿר דברי הימים לארצות רומעניע“, הייסט שוין דער העלד: „ישעיה בן יוסף“ איין סעקרעטאַר ביא דעם מלך, צופֿעליק אין דער באַשרייבונג פֿון דער מאַלדאַוויע! און אַזוי ווי יעקב פֿסנטיר האָט אויך

26. צוויי־דרײַ יאָר נאָכן אַרויסגעבן אין בוך־פֿאַרם.

27. מיר רעפּראָדוצירן דעם נאַמען: פֿסנטיר, ווי ער אַליין האָט אים געשריבן.

28. ספֿר דברי הימים לארצות רומעניע, זײַט 40-41.

29. ער פֿלעגט אַליין אויף זיך זאָגן: עם הכּוּשִׁים (ד. ה. די ציגנער) היה גורלי.



סומך געווען זיין אַפּאָלאָגעטיק אויף אַן אַנדערן אַפּאָקריף, אַן עלטערן, כלומרשט (פֿון 1525); אַ דיפּלאָם פֿונעם מאָלדאַווישן פֿירשט שטעפּאַן דער ייִנגערער<sup>30</sup>, וואָס טראַגט אַ שאַוויניסטישן שטעמפּל, און איז דערפֿאַר אַנער-קענט געוואָרן, ווי גאַנץ אויטענטיש, דורך די אַמאָליקע אַנטיסעמיטן, און טאַקע פֿונעם מחבר פֿון דער „רעליגיעזער טאַלעראַנץ“ אויך<sup>31</sup>; — האָט שוין דער ייִדישער אַנאַנימער נאַכפֿאלגער געקאַנט קאַמבנירן, אין די יאָרן 1880, דעם גאַנצן היסטאָרישן און היסטאָריאַסאַפֿישן מיש-מאַש, וועגן אַ נס-פֿורים, מיט אַ „כתּבן“ ישׂעיה בן יוסף, לאַגאַפֿעט פֿונעם מאָלדאַווישן וואַיעוואָד יאַהאַן (אין דער „מגילה“, פֿאַלקסטימלעך: יאַנאַשאַק) דער „אכור“, ווייל אין צווישן האָט דער מחבר פֿון דער מגילה געלייענט די ראַמאַנטישע באַ-שרייבונג פֿונעם דאָזיקן פֿירשט, וואָס ווערט געשילדערט ווי אַ דראַקאַנישער גערעכטיקייטסליבער, און אַלס אַ תּליין פֿונעם בישאָף געאַרגע פֿון ראַמאַן. דער פֿאַרפֿאַסער פֿון דער דאָזיקער ביאַגראַפֿיע איז טאַקע געווען אונזער באַגדאַן פֿ. כאַשדעאו<sup>32</sup>.

דער מחבר פֿון דער „מגילה לזיכרון“ האָט אָבער געפֿונען, אַז דער ישׂעיה בן יוסף וועט זיין נאָך אינטערעסאַנטער, אויב ער וועט אים שאַפֿן אַ פרענצענדט, אַ פֿאַרגייער, אין זיין היסטאָרישער ראַלע ביי די רומענישע אחשוורושן פֿונעם זעכצנטן יאָרהונדערט. אַזוי האָט ער, מיט די פּסנטירישע עלעמענטן, געשאַפֿן דעם „יצחק בן בנימין שור מיאַססע“<sup>33</sup>, און האָט זיין באַשעפֿעניש צוגעטיילט די פֿונקציע פֿון אַ „לאַגאַפֿעט“ ביי די וואַיעוואָדן שטעפּאַן דער גרויסער (1457 — 1504) און זיין זון באַגדאַן דער בלינדער (1504 — 1517), פֿאַרגייערס פֿון שטעפּאַן דעם ייִנגערן (1517 — 1527), וואָס מיט זיין נאַמען איז פֿאַרבונדן דער אַזוי גערופֿענער דיפּלאָם פֿון 1525. אַזוי האָט אַ גאַנצע קייט זיך געפֿאַרעמט ווי אַ טראַדיציע פֿון יידן „קרובים למלכות“! איבערהויפּט, אַז אינעם זעכצנטן יאָרהונדערט זינען געווען אַזעל-

30. דער אַזוי גערופֿענער כּריסאָוו (דיפּלאָם) פֿון טאַפּליטשען.

31. זע: דר. מאיר הלוי: בייטראַגן צו דער געשיכטע פֿון די יידן אין רומעניע, ז"ל 23-21.

32. די ראַמאַנצירטע ביאַגראַפֿיע איז אַרויס אין בוקאַרעשט, 1865.

33. אינעם זעכצנטן יאָרהונדערט האָט מען אַרטאַגראַפֿירט: ייאַש (שפּאַניאַלן און בכלל יידן פֿון דער טערקישער אומוועלט), אַזוי איז דער אויסלייג אויך אין ספֿר אילם פֿון יוסף שלמה דילמידיגו (ישׂר מקנדיא). פּוילישע און אַרטיקע יידן פֿלעגן שרײַבן: יאַס. דער אויסלייג יאַססי אָדער יאַסטע איז פֿונעם נײַנצנטן יאָרהונדערט; אַ באַווייזן פֿון דער גאַלי-ציאַנער השכלה, וואָס פֿלעגט פּרוואון גערמאַניזירן דעם אויסלייג פֿון דער טאַפּאַנימיע אין ייִדיש (יאַססי=Jassy) און אַ באַווייזן וועגן דער פֿעלשונג פֿונעם „דאַקומענט“.

כע יידן, סוחרים, מעקלערס, באַנקירן און דאָקטוירים, למשל, אַ דון יוסף נשיא, הערצאָג פֿון נאַקסאָס און פֿון די אַנדערע אינדזלען, אָדער דער דאָקטאָר שלמה אַשכנזי, וועלכע האָבן געהאַט אַ גרויסן איינפֿלוס ביי די סולטאַנען אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, און אַזוי איז זייער השפּעה ממילא אױך געווען גאַנץ גרויס אױף די וואַסאַלן פֿון טערקיי, בֿפֿרט אױף די רומענישע פֿירשטן, וואָס זיינען כמעט אַלע דעמאָלט געווען ייִדישע קליענטן<sup>34</sup> און זייער אָפֿט אױך בעלי־חובות ביי יידן<sup>35</sup>. דאָס אַלץ האָט אָבער קיין שייכות ניט מיט אַ ישיעיה בן יוסף, אָדער מיט אַן ״יצחק בן בנימין שׁור מיאָססע״, און ניט מיט אַנדערע לאַגאַפֿעטן.

זינט ב. פ. כאַשדעאוס צייטן ביז מיט אַ צען יאָר צוריק האָט מען אַלץ ציטירט „דעם ייִדישן לאַגאַפֿעט“ שאַין סין יאַסיפֿאָוו, נאָך דעם מחבר פֿון „דער רעליגיעזער טאַלעראַנץ“, דאָס הייסט, נאָך דעם איין און איינציקן דאָקומענט פֿונעם 23־סטן אָקטאָבער 1573, וועלכער איז אים געווען באַקאַנט פֿון דער אַלטער אַנטאַלאַגיע, וואָס יוריע ווענעלין האָט אין 1840 פֿאַרעפֿנט־לעכט<sup>36</sup>. ווי מיר האָבן אָבער געזען, זיינען אין דער לעצטער צייט באַקאַנט געוואָרן נאָך אַנדערע פֿינף אַקטן, דורך דער גרויסער, נייער קאָלעקציע פֿון היסטאָרישע מקורים, וואָס די רומענישע אַקאַדעמיע האָלט אין אַרויסגעבן. דאָס זיינען דיפֿלאָמען פֿאַר דאָרפֿישע גרונטאייגנטימער, געשריבן פֿון דעם זעלבן שאַין, אי אונטער דער הערשאַפֿט פֿונעם דערמאַנטן וואַלאַכישן וואַיע־וואַד אַלעקסאַנדער דעם צווייטן (1568 — 1577), אי אונטער זיין פֿאַרגייער פעטער (דעם קרומען, 1560 — 1568)<sup>37</sup>; און אַזוי ווי מיר האָבן אַצינד, אי

34. איבערהויפּט דער פֿאַרגייער פֿון אַלעקסאַנדער דעם צווייטן אין דער וואַלאַכיע, פעטער דער קרומער (אָדער דער ינגערער), און דער פֿאַרגייער פֿון יאַהאַן דעם אַכור אין דער מאַלדאָווע, אַלעקסאַנדער לאַפּושנעאַנו.

35. אין ווינער עסטרייכישן מלוכה־אַרכיוו געפֿינען זיך, אין דער קאָלעקציע Turcica, קוויטונגען אױף גרויסע סומעס געלט בנוגע די חובות פֿון די רומענישע פֿירשטן אָדער פרעטענדענטן צו אַ פֿירשטנטום. אַ קוויטונג פֿאַר 800.000 „לבנים“ (ווייס געלט, אַספּרן, ד.ה. זילבער מינצן) איז אונטערגעשריבן אין 1586 פֿון „משה בהמנות מוֹ״ה אליעזר“, אַן ער האָט דאָס געלט באַקומען אױף דעם חשבון פֿון די חובות פֿונעם „מלך“ פעטער (דער קרומער), וואָס איז דאַמאַלס געווען אין דער מאַלדאָווע. מיכאַיל דער מוסיקער האָט אין דער וואַלאַכיע, ביי זיין אויפֿשטאַנד אין 1593 קעגן די טערקן, אויסגעהרגעט אַלע קרעדיטאָרן, יידן און גיט־יידן, און אַזוי האָט אין דער זעלבער צייט געטאָן זיין קאָלעגע אהרן (מעגלעך פֿון ייִדישער אָפּשטאַמונג, מיטן אמתן נאַמען עמנואל), אין דער מאַלדאָווע. אַזוי האָט זיך געענדיקט די גרויסע קאַפיטאַליסטישע אַקטיוויטעט פֿון די ייִדיש־טערקישע באַנקירן אין די רומענישע מדינות, אַן אַקטיוויטעט וואָס האָט אױך אַרומגענומען די שכנותדיקע מדינות אין דער צווייטער העלפֿט פֿונעם זעכצנטן יאָרהונדערט.

36. זע אויבן.

37. אייניקע פֿון די לעצטע היסטאָריקערס זאָגן, אַז פעטער, דער פֿאַרגייער פֿון אַלעק־

צוויי פֿירשטלעכע דאָקומענטן פֿון 1560, וואָס ווייזן, אַז אונזער לאַגאַפֿעט האָט שוין אַמטירט אינעם וואַלאַכישן הויף נאָך מיט דרייצן יאָר פֿאַר 1573, אי לכּל הפּחות צוויי באַווייזן, אַז ער איז געווען אינעם שרענבער-אַמט אַ נאַכפֿאלגער פֿון זיין פֿאַטער יאַסיף (אַדער יאַסיוו)<sup>38</sup> — פֿאַלט פֿון זיך אַליין די נייע היפּאָטעזע, אַז דער „ישעיה בן יוסף“ איז עולה לגדולה געוואָרן ביים פֿירשט אַלעקסאַנדער „כּנראה, בהמלצתו של שלמה אַשכּנזי“<sup>39</sup>. מיר ווייסן דאָך, אַז אין יענער צייט איז דער שפּעטער באַרימטער אַרצט און דיפּלאָמאַט נאָך געווען אין מערבֿ-אייראָפּע, אַדער אין פּוילן (ביי קעניג זיגמונד אויגוסט דעם צווייטן), און ערשט אין יאָר 1569 איז ער אָנגעקומען אין טערקיי.

ס'וועלן זיך אַפּשר דווקא נאָך געפֿינען מאַמינים אין לעגענדעס, אינעם „ייִדישקייט“ פֿון אַ לאַגאַפֿעט שאַין סין יאַסיפֿאָוו, און אַפּשר אויך אין דער היסטאָרישער עקזיסטענץ פֿון זינעם אַ פֿאַרגייער, אין דער מאָלדאַווע, „יצחק בן בנימין שור מיאַססע“? מיר לייגן זיי דאָ פֿאַר דעם טעקסט פֿון דער „מגילה לזכרון“, און אויך דעם טעקסט פֿון דעם אַזוי גערופֿענעם „קניין“, וואָס באַשטעטיקט כלומרשט די עכטיקייט פֿון דער ראַמאַנער מגילה. מיר זענען זיכער אַז אַפֿילו איין איינפֿאַכער לעזער וועט דערקענען, אַן פֿיל מי, דעם גראַבן אויסגעטראַכטן כאַראַקטער פֿון די ביידע אַנטדעקטע „דאָקומענטן“. פֿון אַנהייב, מיט אַ דרייסיק יאָר צוריק, האָבן זיך אונדזערע קריטישע, נעגאַ-טיווע באַמערקונגען סומך געווען, ווי געזאָגט, גלאַט אויף דעם טעקסט-אַנאַליז, אויף דער אוממעגלעכער שפּראַך און אויסלייג, אויף די אומציייליקע אַנאַ-כראַניזמען, אויף דעם בבא-מעשה אינהאַלט; מיט איין וואָרט, אויף דער בולטער עס-האַרצות פֿונעם פֿעלשער. מיר קאָנען אַצינד נאָך מוסיף זיין אַז מיר האָבן געפֿונען, צווישן די ביכער פֿונעם „אַנטדעקער“, דעם זעלבן זיגל „שנת שי"ב“), מיט דער זעלבער רויטער טינט, אויף ייִדישע בראַשורן, גע-דרוקטע אין וואַרשע אינעם פֿאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט! דאָס זענען די סימנים פֿונעם פֿעלשער, זיין אייגענע „וויזיט-קאַרטע“.

און בנוגע דער „ייִדישקייט“ פֿון שאַין סין יאַסיפֿאָוו, געבן מיר דאָ צום סוף די ווערטלעכע איבערזעצונג פֿונעם „פֿינאַל“ פֿון זינעם אַ דאָקומענט, ווי שטענדיק אַן אַנערקענונג פֿון אַ גרונט-אייגנטום, אַ מתנה וואָס דער פֿירשט

סאַנדער, דער אַזוי גערופֿענער פּעטער דער יונגערער, איז ניט אידענטיש מיט פּעטער דעם קרומען.

38. דער לאַגאַפֿעט יאַסיף ווערט דערמאַנט אין אַקטן פֿון 1554-1557.

39. זע: האַנציקלופּדיה העברית, VII, אַרטיקל בוקרסט.

האַט געהייסן שרענבן וועגן אַ באַיאַרן־משפּחה: „און מיר לייגן אויך אַ קללה (שבועה) אויף די וואָס דער האַר גאַט וועט אויסוויילן צו זיין די הער־שער פֿון וואַלאַכיע, נאָך מײַן אַוועקגיין, אָדער, (וואָס וועלן זײַן) אונדזערע זינד, פֿון אַן אַנדער פֿאַלק: דער וואָס וועט כּבוֹד אָפּגעבן דעם דאָזיקן כּרײַס אַון פֿון מײַן הערשאַפֿט און וועט אים פֿאַרשטאַרקן און באַננען, דעם זאָל גאַט בענטשן אין זײַן הערשאַפֿט, און זײַן נשמה אויף אייביק; און אויב אָבער ער וועט עובר זײַן, און וועט באַליידיקן און וועט ברעכן דעם דאָזיקן כּרײַס אַון פֿון מײַן הערשאַפֿט, דעם זאָל דער האַר גאַט שלאַגן, און זאָל אים דאָ ממיתן דעם גוף און די נשמה לעולם הבא. און דער זאָל האָבן אַ חלק מיט יהודה און מיט אַריען<sup>40</sup> און מיט די נײַט־גלויביקע ייִדן וואָס האָבן געשריגן אויף אונדזער האַר גאַט און דערלייזער ייִסוס קריסטאָס: „נעם און קרײַניץ אים“, זײַן בלוט אויף זיי און אויף זייערע קינדער<sup>41</sup>, וואָס ס'איז און וועט זײַן אויף אייביק, אַמן...“

מיר גלויבן אַז אַ „ישעיהו בן יוסף“, אַ ייִד, אַפֿילו אַ פּשוטער לאַגאַפֿעט, וואָלט קיינמאַל נײַט געווען געשריבן אַזאַ מין נוסח; מכל שכן, אין אַ צײַט ווען אַפֿילו די קריסטלעכע דיאַקן פֿלעגן זיך בכלל היטן פֿון אַזעלכע שבועות וחרמות, וואָס באַליידיקן די ייִדן און דאָס ייִדישקײַט<sup>42</sup>. האַט אַ לאַגאַפֿעט יאָ באַנוצט אַזאַ אויסערגעוויינלעכן נוסח, איז ער בשום אופֿן נײַט געווען קיין ייִד, און האַט מיט ייִדישקײַט קיין שום שניכות נײַט געקאָנט האָבן. אַזוי אַז די לעגענדע פֿונעם „ייִדישן לאַגאַפֿעט“ צעגײַט זיך ווי דער רויך פֿאַרן ווינט.

40. ס'האַנדלט זיך וועגן יהודה איש־קריות (וואָס האַט, לויט דער לעגענדע „פֿאַר־קײַט“ ישו הנוצרי) און פֿון אַרײַוס, דעם קעגנער פֿון ניקעער קאָנציל, אינעם פֿערטן ייִה.

41. זע די עוואַנגעליע נאָך מאַטעאָוס, xxvii, 25.

42. אין דער צווייטער העלפֿט פֿונעם זעכצנטן יאָרהונדערט איז דער רעספּעקט פֿאַר ייִדן און אַנדערע פֿרעמדע געווען גאַר גרויס אין דער וואַלאַכיע און אין דער מאַלאַדאָוע מחמת מורא פֿאַר דער טערקישער אויבערמאַכט.

## מגילה לזיכרון<sup>1</sup>

ויושע ד' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים  
וירא ישראל את מצרים מת על שפת [הים] וירא ישראל  
[את] היד הגדולה אשר עשה ד' במצרים וייראו העם  
את הד' ויאמינו בד' ובמשה עבדו.<sup>2</sup>  
שבח והודיה נתן לך ד' אשר פדיתנו ורוממתנו  
ביום ההוא (!) בעת אשר אבותינו בשושן הבריה  
להשמיד ולהרוג נתנים ואלוקים מחסינו הושיענו ויפל  
מופתיו הנוראים צוררנו ההמן (!) ואת בניו תלו על העץ  
אשר דמו לתלון[ת] את מרדכי ואת אחיו  
ביום הנשא הזה קרה בימינו בשנה הזאת בעיר  
ראמאן מארצינו חביבה מאלדאווא<sup>3</sup> את אשר כתוב פה לזכרון  
ולקרוא אותה בהכנסת היחידה והקדושה מהעיר בכל שנה  
ושנה ביום הפורים אחר קריאת מגלת אסתר.  
בימינו מלך בארצנו המלך הרם וואדא יאנאשקא העמלק (!)<sup>4</sup>  
אשר עשה בכל ימיו טוב להאנשים האמללים וגם להאנשים  
אשר משפטם נגזלה: הנה הכומרים מראמאן ומיאסע<sup>5</sup>  
וגם המיטראפאליט המת[י]קו סוד יחדו<sup>6</sup> לח(ו)שוב מהשבות  
רעות על ישראל הם לקחו ממון הרבה ממנו ותמיד היינו  
למרמס רגלם ולדראון בעיני העם, האיש הממונה על  
הקלוסטיר הגדול<sup>7</sup> הי' איש רע מאוד נתן עלינו דת שנהי'  
נרדפים רק עם המעילים אשר בכשרינו או שנהי' נשרפים  
ביום של הפורים על בית עלמן (!) ונזעק זעקה גדולה  
ומרה<sup>8</sup> ובכי ומספר הי' בתוכינו עד אשר אל הד' עלה  
בכיותינו ורחם עלינו ועל נשינו ועל טפינו והושיע(י)נו  
שהמלך עם הכתבן שלו העברי ישעיהו בן יוסף ויחד  
עם אנשים אחרים באו לעירנו ואנחנו ונשינו וטפינו  
הלכנו לקר[א]תו ונספר לו את כל אשר קרה אותנו  
שנתן דת להרוג ולהשמד אותנו ונבכה לפניו בבכי גדול  
והראוני (!) לו החרוסטאוויין<sup>9</sup> אשר היו לנו מן המלכים  
אחרים מהארץ הזאת היינה (!) מהמלך ראמאן הגבור ומן  
המלך אלעקסאנדיר הזקן שטעפאן הטוב וגם מן אנשים  
אחרים אשר נתנו לנו מחסה מפני חריסטאוויין<sup>10</sup> שלהם  
שנהיה לנו המשפט שנשב א[י]פה שנחפוץ וגם שנעשה  
הטוב בעינינו רק שנשלם שלשה אריות (טאליר) (!)<sup>11</sup> כל  
איש ואיש וגם שנהי' הפשים מן צבא החיל וכמו שנראה  
בהחריסטאוויין שלנו אשר אנחנו מתגוררים במ בארץ היה  
להמלך שטעפאן הטוב ולכנו באגראן עברי איש חכם ושמו

יצחק בן בנימין שור מיאססע (!) הוא הי' המאמן (!) שלהם וגם לאגאפאט<sup>31</sup> היה אצלם הם חבבוהו מאוד וגם כי לעת הצר וגם לעת המלחמה נתן גם אנחנו מעות ומאכלים אודות המלחמה וגם טובות אחרות אשר נעשה לארצנו בעת הצר כמו שנודע לכול... כמו שהמלך ראה בכייתינו רחם ד' עלינו והמלך שמע בכייתינו וגם ראה את כל הכתבים ראה שאנחנו וגם הפריצים (!) היו נחמסים ונגזלים מהכומרים אשר לקחו ממנו מעות הרבה תכף נתן דת להאדונים שלו שראש הכומר<sup>32</sup> געארגע ישרפוהו לעיניו והכומרים האחרים ציוה ליתן אותם בהמשמר וליהרגם (!) והמיטראפאליט ברת בצד אחר מפני מורא ובושה וכן הצילנו ד' מן הצרה הזאת ותיכף נתן המלך מכתבים שונות (!) בכל צד וצד שיהיה לנו שלום ובטח וגם יהיה לנו המשפט שבכל עיר ועיר בהפירקאלאביע<sup>33</sup> ישב איש מאמן (!) גם מאנחנו וגם בכל צינאט<sup>34</sup> יהיה רב אחד מאתנו :  
 עתה נודע (!) לך ד' בכל לבבינו שהצלתנו מן הצוררים אשר הכינו מכמורת לנפשינו ואתה מלטתנו מהם ע"י מופתיך הגדולים כמו שהצלת את אבותינו ממצרים גם נבקש בעד שלום מלכינו אשר בארצינו. המגילה הזאת נכתבה לזכרון וגם תהיה מונחת בארון הקודש שבנינו ובני בנינו יראו המופתים הנוראים מאלוקינו הנבור אשר תמיד נודה לשמו הגדול...

שנת של"ד לפ"ק

עשרים ותשעה לחודש אדר

זה החותם<sup>35</sup> מונח מאתנו הגבאים החתומים  
 למטה לראי' שהמגילה הזאת היא אמת ותהי'  
 לזכרון לעולם ועד.

נאום הברהם (!) יוזוף (!) בן חיים  
 נאום יצחק זאב מהערלויע<sup>36</sup>.

1. דער טעקסט פֿון דער "מגילה" איז דאָ איבערגעגעבן — ככתבו וכלשונו — אַזוי ווי דער העברעאישער לערער אלעזר כתבן האָט אים קאָפּירט און משה (מאַזעס) שוואַרצ־פֿעלד האָט אים פֿאַרעפֿנטלעכט אין זײַן "יאָרבוך פֿאַר איוראָעליטן" (רומעניש), באַנד 13, אויף 5651 (תּרנ"א), בוקאַרעשט 1890, ז"ז 41. זע : ד"ר מאיר הלוי : "בבֿטראַגן צו דער געשיכטע פֿון די יידן אין רומעניע" (רומעניש), בוקאַרעשט 1933, ז"ז 20-35. — דער "אַריגינאַל" איז גיך פֿאַרשוואַונדן געוואָרן ווי גאָר מיהאַט אָנגעהויבן זיך אַ ביסל ערנסטער צוצוקוקן צום "דאָקומענט".
2. דער מחבר האָט פשוט קאָפּירט די צוויי פּסוקים 30-31 פֿון שמות י"ד ; די דער־גענוצונגען האָבן מיר געמאַכט.
3. "מאַלדאָוואַ". — יידן ווי נישט־יידן פֿלעגן אין יענע צײַטן רופֿן די מאַלדאָווע סתּם

„וואַלאַכאַר“; בײַ יידן אָבער, ניט אין דער רבנישער ליטעראַטור און אויך ניט אין אַנדערע שריפֿטן, הייסט קיין מאל ניט דאָס לאַנד „מאַלדאָוואַ“, אַפֿילו דער אַווי פּינקטלעכער יוסף שלמה דילמיזיגו (ישׂר מקנדיא) רופֿט אין יענע צייטן די מאַלדאָווע: װאַלאַכיה: גלפֿן ווי סװאַלט געװען די רעדע פֿון דער ריכטיקער װאַלאַכיע (די אונגאַר־װאַלאַכיע, פֿון דרום).

4. װאַדאַ יאַנאַשקאַ העמלקױ. װאַדאַ, אַ קיצור פֿונעם סלאַװישן „װאַװעװאַדאַ“; יאַנאַש קאַ אַ סלאַװיש־אונגאַרישע פֿאַרם פֿון „יאַהאַן“; העמלקױ, שטאַט העמלקױ, דער אַרמענער, װײַל יידן פֿלעגן רופֿן זייערע מסחר־קאַנקורענטן: תּמחחסױס. דער פֿעלשער אָבער האָט דאָ געגעבן דעם „עמלק“ זײַנעם אַ ראַלע פֿון אַ פּוּדאָ ומציל פֿונעם ייִדישן פֿאַלק, און דווקא אין טאַג פֿון פּורים, װאַס דערמאַנט דעם המן בן המדחא האַנגי, דעם לעצטן היסטאָרישן פֿאַרשטייער פֿון עמלק! און רופֿט נאָך דעם מלך־חסד װאַס האָט געראַטעוועט די יידן, העמלק, נאָך זײַן צוגאַמען, װײַל זײַנע שונאים האָבן אים געהאַלטן אַלס אַ ממזר פֿון אַן אַרמענערין. קאַן מען זיך פֿאַרשטעלן אַז די יידן האָבן געקאַנט רופֿן דעם הערשער פֿון דער מדינא, זייער דערלייזער, בײַ זײַן מיאוסן צוגאַמען?

5. „יאַסע“ איז די אמתע אַרטיאָגראַפֿיע אין דער העברעאישער און ייִדישער ליטעראַטור. „יאַסע“ און „יאַססע“ שטאַמט פֿונעם דײַטשמערישן ייִדיש פֿונעם פֿאַרגאַנגענעם י״ה. ווי געזאַגט, ישׂר מקנדיא האָט געשריבן: „יאַסי“.

6. נאָך תּהלים נ״ה, 15.

7. האַיש הממונה על הקלוסטיר הגדול, דאָס הייסט דער בישאָף! דער „מחבר“ פֿון דער מגילה האָט אַזױ געפֿונען אַ צוגעפֿאַסטן נעאַלאָגזיזם פֿאַר בישאָף.

8. נאָך אסתר ד', 1. ווי געזען, באַנוצט זיך דער „מחבר“ אויך מיט אַנדערע טערמינען פֿון דער מגילת־אסתר, למשל: דת.

9. „החרוסת־אווירן“ — דאָס הייסט, די כריסאון (פֿונעם נײַ־גריכישן װאַרט: „כריזאָבר־ליאָן“, דאָקומענט מיט אַ גאַלדענעם זיגל פֿונעם קיסר).

10. „אריות“ (טאַליר): דאָס הייסט „לעװענטאַלער“ אָדער „רעכטסאַלער“! די פֿאַראַנג־טעזע װאַס טײַטשט אַן דאָס װאַרט „אריות“ האָט זיך געפֿונען אין טעקסט (אינעם 16טן י״ה)?

11. דאָס װאַרט „לאַנאַפֿאַט“ איז מיט שיטערע אותיות אינעם טעקסט; די פּינטעלעך אויך.

12. דאָ הייסט שוין דער בישאָף: „ראש הכומר“, אַנשטאַט „האיש הממונה על הקלוסטיר הגדול“.

13. „פּירקאַליאַביע“: דער פּערקעלאַב (פֿונעם אונגאַרישן „פּאַרקאַלאַב“) איז אַמאַל גע־װען דער גובערנאַטאָר פֿון אַ פּעסטונג אָדער פֿון אַ פּראָװינץ. שפּעטער איז דער טיטל זייער דעגראַדירט געװאָרן.

14. „צינאַט“ (רומעניש Tinut), אַ פּראָװינץ, אַן אַדמיניסטראַטיווע אינהייט.

15. דער זיגל איז אַ משונהדיק גרויסער (7 אויף 9 מיט 1/2 צײַמ) מיט אַ מגן־דוד און מיטן דאַטום פֿון שײַב. אויף עטלעכע ביכער, װאַס זענען מיט דער צײַט אַרײַן אין דער אַמאַליקער ביבליאָטעק פֿונם בוקאַרעשטער כאַר־טעמפל, געפֿינען זיך די פּראָבן װאַס דער פֿעלשער האָט געמאַכט מיט זײַן זיגל: די אַלע ביכער שטאַמען טאַקע פֿונעם אַרט װאוּ די מגילה איז אָנטדעקט געװאָרן: פּיאַטרע!

16. האַרלוזי איז אַן אַלטער ייִדישער ישוב אין דער מאַלדאָװע; אָבער קיינמאַל האָט מען ניט געשריבן „הערלויע“, ביז אין 19טן י״ה.

מיט נאָך אַ מער משונהדיקער פֿאַרעם און אַרטיאָגראַפֿיע איז כלומרשט געשריבן דער בנעזלעטער אײַג „קנין“ — ניט װײַניקער אַפּאַקריף ווי די „מגילה לזכרון“ אַליין:

1. „להיות שהבית הכנסת הישנה נחרבה לקחתי המגילה הזאת שתהי מונחת אצלי כדי שלא תאבד ועתה לפני מותי (!) מסרתי אותה להקהל ישראל מיראמאן

שנת תצ״ב לפ״ק עשרים ושנים לחודש חשוון

נאום װאַלף המגיד (!) אב״ד דק״ק ראמאן

(זיגל: װאַלף המגיד אב״ד דק״ק ראמאן)

ii „כמו שהמגילה הזאת הי' מונחת בהכנסת הישנה ומחר שנהרסה לקחה הרב מפה ולפני מותו מסרה להקהל מפה ועתה היא מונחת אצל (ראש) הקהל אשר מסרה לקל (!) השני אתה (!) הגיע אצלינו ובאנו לחתום פה וגם להניח פה החותם שלנו ; שנת תקס"א חמישה עשר לחודש סיוון לפ"ק

נאום אברהם שמיל (!) יאסער

נאום משה בן זיינוויל (!)

(זיגל : החתום (!) מהקהל ראמאן תקמ"א)

נאום פייבוש ארדיזשגייצוג

נאום יעקב הירש (ק)(ווארטאלנעק)

iii „אחר הבהלה אשר הי' בארצינו מאלדאווא הצלתי את המגילה הזאת מה"ר יהושיע בן חיים אשר נהרג אז ומסרתי את המגילה הזאת לאיש אחד מהקהל ושמו יוסף בן חיים יודא מעיר אקנע שיהי' מונחת אצלו

שנת תר"ג לפ"ק עשרים ושלושה לחודש (?) עיר אקנע

נאום נתן בן צבי ארי'

iv „אזוי וזיע די'ע מגילה איז בא' מיר געלעגען א' ערך פ'ין א' 26 יאהר אין זיע איז בא' מיר געוועזען גיט א'בגעהיט איצטער הא'ב איך זיע פ'אַרקויפט להנגיד ה"ר פ'ישעל בעל טאקסע פ'ין קיאטרע מיט א' תנאי זיע זא'ל ליעגען אין דער שיל פ'ין קיאטרע

שנת תרכ"ט לפ"ק 25 טאָג אין חודש כסליו

נאום יוסף בן חיים יודא"

..

דער מחבר פֿונעם דאָקומענט האָט פֿאַרגעסן אַז ווען אַ ייד שרײַבט אינעם 25טן טאָג פֿון כסליו האָט ער אין זײַנען אַז סײַז דער ערשטער טאָג חנוכה און צײַכנט עס אויף !



## צו דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור־שפּראַך

אַפּריון נמטייה לר' שלמה  
שהגיע לשבעים ולא לשיבה.

**ע**ט קומט אויס אַפּצוטרייבן פֿון זיך פּסוקים און מימרות וואָס שווימען אַרויף איבער דער אַדער יענער אַסאַציאַציע. זיי האָבן אין זיך כל־ערליי יצר־הרעס. דאָס ערגסטע — זיי קענען פֿאַרפֿירן אין אַ זינט. אַבער אַ פּסוק פֿון שיר־השירים וואָלט געווען אַן עוולה צו פֿאַרשטויסן, בפרט ווען ער קען זיך יאָ אַרניפּאַסן. «אַפּריון עשה לו המלך שלמה מעצי הלבנון» — אַ טראַגשטול אַדער אַ טראַגבעט מיט אַן איבערדעק, אַ מין חופּה, אַ הימל־בעט (וואָס דאָס זאָל ניט זיין איז עס אַ סימבאָל פֿון טריאומף, פֿון יום־טובּ), האָט זיך אונדזער שלמה געמאַכט פֿון די ביימער פֿון לבנון. ווי אַ ליטעראַטור־קריטיקער האָט שלמה ביקל דעם מאַטעריאַל די אַרזי הלבנון, ווי אַ שילדערער גיט ער אונדז דעמבענע געשטאַלטן. און זיין לשון, זייער אַ גוטער מוסטער פֿון אונדזער מאָדערנער ליטעראַטור־שפּראַך, בויט זיך אויף דער גאַנצער אַנטוויקלונג ביז אים, אויף דעם וואָס עס האָבן שוין צוגעשטעלט אונדזערע בעסטע עסייאַסטן — און מיט אַן אייגענעם טראַט פֿאַרויס. עס פֿעלן ניט ר' שלמהן ווערטער פֿאַר אַבסטראַקטע באַגריפֿן, פֿאַר דינע ניואַנסן פֿון געדאַנק, פֿאַר פרעציזע פֿאַרמולירונגען, פֿאַר אַפֿאַריסטישע זאָגן, פֿאַרן שפּראַכיקן באַ־קליידן דאָס פֿאַרוואַרצל־קולטורעלע, וואָס ער האָט אַינגעזאַפּט פֿון ייִדישע און ניט־ייִדישע מקורים און וואָס שפּרוהלט אַרויס פֿון אים. און אויב ער קען אַמאָל ניט נעמען פֿון גרייטן אַ וואָרט וואָס ער באַדאַרף, איז ער אַ בריה צו שאַפֿן געאָלאָגישע מיט־קייט, יִקייט און־שאַפֿט.

דער אַפּריון פֿון שיר־השירים האָט שוין געפֿירט צום אַפּריון פֿון בבא־מציעא. און דערווייל איז עס נאָך גלאַט. דאָס שלמה ביקל־בוך איז זיכער אַן אַפּריון. פֿאַרפֿירעריש איז אַבער דער פרק וואָס האָט באַשטימט, אַז «בן־שבעים לשיבה». אויב שיבה איז גרויקייט — ווייסן אַלע וואָס קענען ר' שלמהן פּערזענלעך אַז דאָס שטימט ניט, און די אַלע וואָס האָבן אים געלייענט — אַז גרוי איז ניט זיין קאָליר. אויב שיבה איז טיפֿע עלטער, מיט צען יאָר ווינטער ווי זיקנה, איז ועס אַוודאי ניט חל אויף דעם איצטיקן דר' שלמה ביקל, וואָס איז ביי זינע זיבעציק פֿוליעריק־קרעפֿטיק, שעפֿעריש און ניט ווייניקער

אויפֿטועריש ווי מיט צוואַנציק יאָר צוריק. קומט אַ מזל־טוב ר' שלמהן, וואָס לויט די יאָרן איז ער שבעים, אָבער שיבה איז ניט חל אויף אים.

\*\*

עטלעכע רעיונות און באַטראַכטונגען וועגן דעם לאַנגן וועג וואָס אונדזער ליטעראַטור־שפראַך האָט דורכגעמאַכט ביז זי איז דערגאַנגען צו איר איצ־טיקער פֿולקייט און ריכטיקייט, ביז זי איז געוואָרן אַט יענער נוציקער און האַנטיקער אינסטרומענט פֿאַר אַזאַ קאַמפּליצירטן שרײַבער מיט פֿאַרשיידנדיקע טעמעס און אינטערעסן ווי עס איז דר' שלמה ביקל.

ליטעראַטור־שפראַך ווערט דאָ פֿאַרשטאַנען אין דעם סאַמע ברייטסטן זינען. עס איז דאָ ווייטער די רייד ניט בלויז וועגן דער שפראַך פֿון דער שיינער ליטעראַטור, נאָר בכלל וועגן דער שפראַך פֿון שרײַבן, פֿון יעדער מין שרײַבן (און פֿאַרשטייט זיך אויך פֿון דרוקן). בכּן איז ליטעראַטור־שפראַך כּולל אין זיך דאָס לשון פֿון ספֿרים, פֿון ביכער און פֿון ביכלעך, פֿון אַריגי־געלע ווערק אויף ייִדיש און פֿון איבערזעצונגען, פֿון בריוו און פֿון פּראָטאַ־קאַלן, פֿון אַלערליי דאַקומענטן אינגאַנצן אַדער טיילווייז אויף ייִדיש. אַודאי לאַזט זיך מאַכן אַ חילוק צווישן דעם באַגריף ליטעראַטור־שפראַך און דעם ברייטערן באַגריף שרײַבשפראַך. אָבער אַט דעם אונטערשייד לאַזן מיר צו רו אין דעם איצטיקן צוזאַמענהאַנג.

די לעבעדיקע, די וויברירנדיקע, די ערשטיקע שפראַך איז די רייד־שפראַך. ווי נאָר זי ווערט פֿאַרצייכנט דורך אותיות אַדער אַנדערע סימנים, האָבן מיר נאָר איר אַפּשפּיגלונג מיט דער הילף פֿון סימבאָלן, אַזוי צו זאָגן צווייטיקע סימבאָלן, וואָס ווייט ניט תּמיד קען מען זײַן זיכער אַז זיי ווענען געווען גענוג פינקטלעך, אַפֿילו ווען מע האָט געוואַלט איבערגעבן טאַקע דאָס וואָס מע האָט געהערט אַדער אַליין גערעדט. דאָס לינגוויסטיש־פינקטלעכע פֿאַרצייכענען קלאַנגען איז גאַנץ נײַ. עס זענען דאָך אויך ניט געווען קיין פּלאַטן און קיין טאַשמעס וואָס מיר זאָלן קענען דורך זיי מחיה מתים זײַן אַמאָליקע רייד. איז דער וועג צו דער ריידשפראַך פֿון פֿאַר אונדז נאָר דורך דער שרײַבשפראַך. טרעפֿט זיך אַז מיר זאָלן האָבן אַ זיכערן קאַמפּאַס פֿאַר אַט דעם וועג און אַמאָל אויך אַז מע זאָל גאָר בלאַנדזשען.

יעדער איינער פֿילט, יעדערער וואָס האָט געטראַכט וועגן דעם ווייסט, אַז עס איז דאָ אַ גרויסער חילוק צווישן דער ריידשפראַך און דער שרײַבשפראַך. דער פּראָצעס פֿון ריידן איז פּסיכאָלאָגיש אַן אַנדערער ווי דער פּראָצעס פֿון

שרינבן. געוויינלעך טראַכט מען פּאַמעלעכער בײַם שרינבן. איז דער סינטאַקס אַן אַנדערער, אַ בעסערער. איז דער אויסקלייב פֿון ווערטער אַ מער אָפּגעװײַט טענער. זעלטן טרעפֿט זיך אַזאַ וואָס עס זאָל ניט זײַן קײַן אונטערשייד בײַ אים צווישן דעם לשון פֿון זײַן רײַדן און דעם לשון פֿון זײַן שרינבן. מע קען זאָגן, אַז דאָס רײַדן איז ״פּראָגרעסיווער״ ווי דאָס שרינבן; אין רײַדן קומען גיכער אַרײַן נײַסן ווי אין שרינבן, וואָס האָט מער אײַנגעשטעלטע אַפֿירן און איז קאָנסערוואַטיווער ווי דאָס פֿרײַערע רײַדן. סײַדן מען איז אַ בכװודיקער מחדש אין שרינבן.

עס שטעקט אין דעם רײַדן ווייניקער אַחריות ווי אין דעם שרינבן, וואָרעם רײַדן קומט דאָך אַן גרינגער. אמת, מע האָט זיך עס אויסגעלערנט, אָבער אַלע קענען רײַדן. שרינבן, געדענקט יעדערער, האָט ער זיך אויסגעלערנט, און ניט תמיד קומט עס אַן גרינג. איז שוין מחמת דעם שרינבן חשובער ווי רײַדן. אויך אין רײַדן קען שטעקן קדושה, אָבער אין דעם געשריבענעם נאָך מער. בײַם עס־הספֿר איז עס דערגאַנגען צו דער קדושה וואָס שטעקט ממש אין יעדער אות, צו דער קבלה וואָס איז אין אַ גרויסער מאָס אותיות־מיסטיק, און צו דעם אײַדעלן באַגריף ״שײַמע״. אָבער אַפֿילו בײַ אַזאַ פֿאַלק ווי די רוסן, וואו שרינבן קענען זענען אַמאָליקע יאָרן ניט געווען פֿילצאָליק, ווערט די חשיבות פֿון שרינבן אויסגעדריקט אין שפּריכוואָרט: ״וואָס עס איז אָנגעשריבן מיט דער פּען קען מען ניט אויסהאַקן מיט אַ האַק״. (אָבער אויסמעקן אָדער איבערשריבן, איבעראַנדערשן מיט דער זעלביקער אָדער אַ צווייטער פּען קען מען דאָך יאָ). בכל אופֿן איז די פּען מאַכטיקער ווי האַק, און בײַ אונדז איז דאָך אַוודאי ספֿר מאַכטיקער ווי שווערד. מיר האָבן בלויז אָנגערירט עטלעכע פֿון דער גרויסער צאָל אונטערשיידן צווישן רײַדשפּראַך און שרינבן־שפּראַך.

און אויב שרינבן־שפּראַך בכלל גענומען איז אַנדערש ווי רײַדשפּראַך, איז אַוודאי פֿאַראַן אַ מחיצה צווישן רײַדשפּראַך און דעם וואָס מע דאַרף אין פּינקט־לעכער טערמינאָלאָגיע אַנרופֿן ליטעראַטור־שפּראַך. דער צווישנשייד איז אַמאָל אַ דין שפּאַניש ווענטל און אַמאָל אַ דיקע וואַנט. דאָס איז אַן אַלגעמיינע דערשנינונג און זי איז ביז גאָר בולט אין דער געשיכטע פֿון אונדזער ייִדישער ליטעראַטור־שפּראַך. פֿאַראַן תקופֿות ווען די וואַנט ווערט דינער און תקופֿות ווען זי ווערט דיקער. דאָס איז ווידער אַן אַלגעמיינע דערשנינונג, וואָס פֿאַר איר קען מען געפֿינען אײַנטערעסאַנטע אילוסטראַציעס אין אונדזער ייִדיש־געשיכטע.

\*\*

די געשיכטע פֿון דעם ייִדישן לשון איז פֿארשטייט זיך אַ סך, אַ סך ברייטער ווי די געשיכטע פֿון אונדזער ליטעראַטור־שפראַך, וואָס זי איז נאָר אַ קליינער טייל אירער. נאָר אַ טייל סודות אין דער געשיכטע פֿון ייִדיש קען מען דערגיין דירעקט פֿון דער ליטעראַטור־שפראַך. אַ סך קומט אויס צו היפּאָטעזירן אויפֿן סמך פֿון דעם וואָס מען ווייסט וועגן דעם אַלגעמיינעם גאַנג אין שפראַך־אַנטוויקלונגען און וואָס מען קען דרינגען אויך פֿון ייִדישער געשיכטע. עס קומט אויך אויס צו זוכן שליסלען צום פֿריער אין ווערטער און פֿאַרמען פֿון שפּעטער אין דער ליטעראַטור. דאָס זענען די פֿאַרמען וואָס מען נעמט זיי אויף אזוי ווי פֿאַרשטיינערונגען פֿון אַ פֿריערדיקער תקופּה. דאָ בויט מען אויף דער בלייִספּאַק ריכטיקער הנחה, אַז אונדזער ליטעראַטור־שפראַך איז אַפּגעשטאַנען אין איר אַנטוויקלונג פֿון דעם פֿאַרויסגיין און דעם כּסדרדיקן ייִדישער ווערן און אַנדערשער ווערן פֿון דעם גערעדטן ייִדיש.

דאָס געביט פֿון מיין אייגענעם פֿאַרשן איז ניט אַלט־ייִדיש און איך באַטראַכט זיך ניט ווי אַ מומחה אין דער געשיכטע פֿון ייִדיש. אָבער אויפֿן סמך פֿון דעם וואָס מען האָט געלייענט וואָס עס איז ביז איצט געדרוקט געוואָרן אויף אַט דעם געביט, איז פֿאַראַן ביי מיר דאָס געפֿיל פֿון אומצופֿרידנקייט מיט דער פּעריאָדיזירונג פֿון דער געשיכטע פֿון ייִדיש, וואָס עס האָט געגעבן דער לאַנגיאַריקער פֿאַרשער פֿון אַט דער געשיכטע דר' מאַקס ווינערניך. אין אַלגעמיין ענציקלאָפּעדיע, ייִדן ב, רעדט ער וועגן קדמוניִדיש, וועגן בראַשית־ייִדיש (1000-1250), אַלט־ייִדיש (1250-1500), מיטן־ייִדיש (1500-1700), נייִ־ייִדיש (פֿון 1700). אויף וויפֿל עס איז אַרויסצודרינגען פֿון זינע אַרטיקלען און רעפֿעראַטן, האַלט זיך מאַקס ווינערניך מער־ווייניק ביי דער זעלביקער סכּעמע אויך איצט. לאַמיר האַפֿן אַז זיין פֿאַרענדיקט לעבנס־ווערק וועגן דער געשיכטע פֿון ייִדיש וועט בקרוב אַרויס פֿון דרוק. לאַמיר האַפֿן אַז דאָרטן וועט זיין אַזאַ בולטע באַרעכטיקונג פֿאַר אַט דעם פּעריאָדיזירן, אַז אַלע ספּקות וועלן אַפּפֿאַלן.

פּעריאָדיזירונג איז אייגנטלעך אַ פֿראַגע פֿון באַקוועמלעכקייט און פֿון איבערזיכטלעכקייט. פּונקט ווי מען קען זיך ניט פֿאַרשעפען ביי אַ געאָ־גראַפֿישער לענג אָדער ברייט, אַנגעצייכנט אויף דער מאַפע, זענען אויך די אַנגעוויזענע דאַטעס אין דער סכּעמע וואָס דער פֿאַרשער מאַכט זיך ניט מער ווי קינסטלעך אַרבייטלעך צייכנס אויף דעם היסטאָרישן וועג פֿון ייִדיש. אָבער אויב עס קומט שוין אויס אַוועקצושטעלן אויף דעם וועג מאַרקיר־שטיינער אָדער וויאַרסט־שטאַנגען, פֿאַרוואָס ניט זוכן אויף זיי דאַטעס וואָס בינדן זיך קלאַר און בולט מיט דער געשיכטע פֿון דעם פֿאַלק וואָס האָט גע־

רעדט ייִדיש? גרויסע שינויים אין לשון איז לאַגיש צו פֿאַרבינדן מיט גרויסע געשעענישן אין לעבן פֿון זינע רייִדערס. און איז ניט די געבראַכטע סכעמע צו קאַמפּליצירט, בעת די מעלה פֿון אַ סכעמע איז איר על־רגל־אַחתיקייט? פֿאַרוואָס זיך ניט באַנוגענען מיט אַזנטיילן אין אַלט־ייִדיש, מיט־ייִדיש און נײַ־ייִדיש? מיר דאַכט זיך, אַז די געשיכטע פֿון ייִדיש קומט אַרויס בולטער, ווען מע נעמט די מאַרק־דאַטעס די צוויי בלוטיקע יאָרן — 1348 און 1648, יאָרן וואָס נאָך זיי קומען צעטומלענישן, וואַנדערונגען, גרויסע שינויים. האָבן זיי זיך ניט אָפּגעשפּיגלט אויפֿן לשון? איך ציטיר מאַקס ווינערניכן אין דעם דערמאָנטן אַרטיקל: „...דער גורל פֿון דער שפּראַך איז צונויפֿגעקניפט מיטן גורל פֿון די טרעגערס פֿון דער שפּראַך“.

דערלויב איך זיך פֿאַרצולייגן אַזאַ פשוטע סכעמע פֿאַר דער געשיכטע פֿון ייִדיש: ביז 1348 — אַלט־ייִדיש, 1348-1648 מיט־ייִדיש, פֿון 1648 נײַ־ייִדיש. און דערביי דאַרף מען שטענדיק איבערזחזרן די באַוואַרעניש, אַז תקופֿות אין דער געשיכטע פֿון אַ שפּראַך קענען ניט האָבן קיין פֿעסטע גרע־נעץ־דאַטעס און אַז זיי גיסן זיך אַריבער איינע אין דער צווייטער. שפּראַכיקע שינויים זענען אַ כסדרדיקער פּראָצעס, אָבער ניט אין אַלע צייטן קומען זיי פֿאַר מיטן זעלביקן טעמפּאָ און אויך ניט גלייך אינטענסיוו. נאָכן יאָר פֿון שוואַרצן טויט, נאָך גזירות ת״ח ות״ט זענען אַט די שינויים זיכער געווען גיכערע און בולטערע ווי אין פֿריערדיקע יאָרן.

\*\*

אויך בנים פֿאַרשן די געשיכטע פֿון אונדזער ליטעראַטור־שפּראַך זענען באַקוועם די אַנגעוויזענע דאַטעס. פֿון דער אַלטער תקופֿה האָבן מיר דאָך ניט קיין דאַקומענטן וואָס זאָלן באַרעכטיקן מיינונגען וועגן איר געשיכטע. מיר האָבן בלויז איינציקע ווערטער, אין בעסטן פֿאַל אַן איינציקן זאָן. פֿון די צעוואַרפֿענע מאַטעריאַלן איז מיגלעך בויען דעם בנין פֿון דער געשיכטע פֿון ייִדיש, אָבער ניט פֿון זיין ליטעראַטור־שפּראַך. אין דער צייט פֿון מיטל־ייִדיש איז די סיטואַציע שוין אַן אַנדערע. אַדאַנק ל. פֿוקסן איז צוטריטלעך דער גרויסער מאַנסקריפט מיט אַ פֿעסטער דאַטע (1382), מיר האָבן די טעקסטן פֿון שמואל־בוך, פֿון מלכים־בוך. דאָס בבא־בוך האָבן מיר פֿון פֿריער (אַדאַנק יודא א. יאַפֿע). עס איז אַ דאַנקבאַרע אַרבעט צו שטודירן די שפּראַך פֿון יעדן ווערק באַזונדער, אָבער נאָך אינטערעסאַנטער איז דורכפֿירן אַ גרויסע פֿאַרגלייך־שטודיע און אויפֿשטעלן דאָס בילד ווי אַזוי עס האָט זיך אַנטוויקלט דאָס לשון פֿון אונדזער פּאַעזיע אין דער תקופֿה פֿון מיטל־ייִדיש.

נאך וויכטיקער איז צו שטודירן דאָס לשון פֿון די גרויסע פֿראַנצױזערק פֿון דער תקופֿה. דורך פֿאַרגלײַכן די שפּראַך פֿון ווערק וואָס געהערן צו די זעלביקע קאָטעגאָריעס (מוסר־ספֿרים מיט מוסר־ספֿרים, איבערזעצונגען פֿון דעם זעלביקן פֿאַפּולערן ספֿר און אַנדערע אַזעלכע צונויפֿגרויפֿירונגען) קען מען אויסגעפֿינען וואָס אין זיי איז דער רעזולטאַט פֿון אַזעלכע שפּעטלעכע, פֿון פֿאַר־פֿרוירענע פֿורעמס און וואו עס רײַסט זיך דורך דעם מחברס אייגענע שפּראַך. אַ סיסטעמאַטישער, אַ בפרטיותדיקער פֿאַרגלײַך צווישן דעם האַמעטענעם, אַלטפֿרענקישן לשון פֿון ר' יצחק בן שמשונס טײַטש־חומש און דעם לשון פֿון צאִינה וראִינה און ספֿר המגיד, וואָס זייער מחבר איז געווען דער גרויסער שפּראַך־זשעני יעקב בן יצחק אַשכּנזי פֿון יאַנאָו[ע], אַ פֿאַרגלײַך צווישן צוויי מיטצײַטלערס מיט גאָר פֿאַרשיידענע אַזעלכע — קען אונדז געבן אַ טיפֿן אַרײַנבליק אין דעם וואָס איז שוין סוף 16טן יאָרהונדערט געווען אַזוי ווי פֿאַרקאָועט און וואָס עס האָט געקאָנט זײַן פֿרײַ און בעסער אַפּשפּיגלען דאָס לשון פֿון יענער צײַט, אויב דער מחבר גופּא האָט זיך געמײט צו זײַן פֿרײַ און מער בייגעוודיק.

מיר האָבן בלויז אַנגעדייט אויף דעם וויפֿל באַזונדערע מאַנאָגראַפֿיעס וואָס זאָלן זיך פֿאַרנעמען מיט שפּראַך־אַנאַליזן זענען נײַטיק, כדי מע זאָל קענען קומען צו פינקטלעכע אויספֿירן וועגן דער לעבעדיקער גערעדטער שפּראַך פֿון יענער תקופֿה און וועגן דעם ווי זי ווערט איבערגעגעבן און ווערט ניט איבערגעגעבן אין די אַריגינעלע ווערק און איבערזעצונגען וואָס מיר האָבן זיי אין אַ היפשער צאָל. קלאַר אַז דאָ איז פֿאַראַן אַ גרויס פֿעלד פֿאַר פֿאַרשן און דער צוקונפֿטיקער ייִדישער שפּראַך־אַנאַליזירער האָט דאָ אַרבעט די והותר. די איינציקע טרייסט איז אַז אַט אַזעלכע פֿאַרשוונגען געהערן ניט צו דער קאָטעגאָריע מצווה שהזמן הזה גרמה, דאָס הייסט אויב זיי וועלן דורכגע־פֿירט ווערן אַ דור צי אַ פֿאַר דורות שפּעטער קען — טעאָרעטיש גענומען — די איכות פֿון די פֿאַרשוונגען ניט לײַדן. ראשונדיקער פֿאַר אונדזער דור איז אַלץ וואָס האָט צו טאָן מיטן לעבעדיקן גערעדטן לשון, און כאָטש מע האָט אויך דאָ שפּעט אַנגעהויבן — קען מען דאָ דורכפֿירן די קאָלאָסאַלע זאַמל־אַרבעט פֿאַרן גרויסן ווערטערבוך פֿון דער ייִדישער שפּראַך און די סיסטעמאַ־טישע אויספֿרעגענישן פֿאַרן שפּראַך־אַטלאַס.

\*\*

מ. ווינערניך און אַנדערע האָבן אַנגעוויזן, אַז עס איז פֿון אַנהייב אָן געווען אַ רײַס צווישן דער ליטעראַטור־שפּראַך און דעם לעבעדיקן לשון. זענען דערי־

בער פֿאַראַן אַזוינע שווערע מכשולים און עס זענען מיגלעך אַ סך טעותן, ווען מע וויל אָפּלערנען וועגן ייִדיש פֿון זייער צייט פֿון דאָקומענטן וואָס מיר ווייסן זייערע דאַטעס, אָבער מיר האָבן ניט קיין פֿאַרשטעלונג וועגן דעם קאָעפּיציענט פֿון פֿאַרגליווערטקייט און דעם קאָנסערוואַטיוזם פֿון זייער לשון. ביי מיר האָט זיך געשאַפֿן דער אַנדרוק, און אויף אַט דעם אומזיכערן סמך קום איך מיט דער השערה, אַז גראַד אין דער צייט, ווען עס האָט זיך שוין אַנגעהויבן געײַדיש, דאָס הייסט פֿון מיטן 17טן יאָרהונדערט אָן, איז דער ריס צווישן דער ליטעראַטור־שפּראַך און דעם גערעדטן לשון געוואָרן נאָך שטאַרקער ווי פֿריער. דאָס לעבעדיקע לשון האָט גענומען זיך גיכער בייטן און די שפּראַך פֿון די געשריבענע דאָקומענטן איז געבליבן אין אַ פֿאַר־פֿרויענעם צושטאַנד. דאָ האָט אויך צוגעשפּילט דער אַלגעמיינער פֿאַר־שטאַרקער קאָנסערוואַטיוזם אין ייִדישן לעבן, וואָס אויף דעם ווייזן אָן אונז דערע היסטאָריקערס.

אין דער שטאַט אַמסטערדאַם, אַפּנים אין דער פֿריסטער און געבילד־דעסטער קהילה, האָבן אין דער זעלביקער צייט געלעבט צוויי שרעבערס־קאָנקורענטן מיט אַ רעוואַלוציאָנערן קוק אויף ייִדישער דערציאונג און מיט ליבשאַפֿט צום ריינעם תנ"ך, וואָס דאָס איז מיט אַ יאָרהונדערט שפּעטער געוואָרן דער סימן מובהק פֿון השכלה. זיי ביידע האָבן ניט געקאָנט פֿאַרטראַגן די אַלטפֿרענקישע וואָרט־בניִיִוואָרט־איבערזעצונגען פֿון חומש און נאָכמער האָבן זיי געברויזט קעגן פֿאַרמדרשן דעם תנ"ך. זיי האָבן געוואַלט געבן יונג און אַלט דעם פּסוק „כפּשוטו“ און אים איבערזעצן „לפי טבע לשון אַשכּנז“, דאָס הייסט בהסכּם מיטן שניט פֿון ייִדיש... משמעות מיטן ייִדיש פֿון זייער צייט. דאָס זענען געווען יקותיאל בליץ און יוסף וויצנהויזן. און זיי זענען ניט געווען אַליין, זיי האָבן געהאַט אַרום זיך אַ קרייז אָנהענגערס און מעצער־נאַטן. עס האָט זיך געפֿאָדערט מוט צו גיין קעגן דעם אַנגעשטעלטן אויס־טזטשן און אַרבינטזטשן אין פּסוק. עס איז אויך געווען באַהאַרצטקייט אין געבן דעם ליינער בלויז די איבערזעצונג אָן דעם פֿאַראַלעלן טעקסט פֿון אַריגינאַל. אָבער ביידע האָבן ניט געקענט גובר זען דעם קאָנסערוואַטיוון סטיל וואָס האָט זיך אַנגעגעסן אין דער ליטעראַטור־שפּראַך, ניט יקותיאל בליץ מיט זען גאָר הילצערנער שפּראַך, ניט דער פֿעאיקערער יוסף וויצנהויזן מיט זען אַ ביסל ווייכערן לשון.

נאָך כאַראַקטעריסטישער פֿאַר אַ מין פּרינציפּיעלן קאָנסערוואַטיוזם אין געדרוקטן לשון איז דער פֿאַקט וואָס מע האָט זינט 1725 אַזוי פּיל מאָל אַרויס־געגעבן דעם מגישׂ־מנחה, וואָס איז אין דער נ״ך־איבערזעצונג ניט מער ווי

אן איבערדרוק פֿון ספֿר המגיד (ווי דאָס האָט באַוויזן יודאָ א. יאַפֿע). עס זענען פֿאַרלאָפֿן 150 יאָר וואָס האָבן בלי שום ספֿק אַרײַנגעבראַכט גרויסע שינויים אין דעם לעבעדיקן לשון, אָבער דאָס האָט די אַרויסגעבערס ניט געפֿירט צום געדאַנק אַז מע דאַרף עפעס בײַטן. נאָך אינטערעסאַנטער: דאָס האָט דעם עולם ניט אָפּגעשמויסן פֿון מגישׂ-מנחה, וואָס איז געוואָרן אַ גוטע געשעפֿט־לעכע אונטערנעמונג. דעם זעלביקן קאָנסערוואַטיוון אַנשטעל זעען מיר אין די פֿאַרשיידענע אויסגאַבעס פֿון יוסיפֿון און אין די מוסר־ספֿרים פֿון דער ערשטער העלפֿט 18טן יאָרהונדערט. משמעות אַז אַלץ וואָס האָט געהאַט צו טאָן מיט ייִדישקייט האָט זיך צונויפֿגעקײטלט מיט אַרכאַאישקייט אין לשון. אין אַ היפשער מאָס האָט אַט דעם פֿאַרעלטערטן פֿרומען סטיל איבערגע־נומען אויך די טאַלענטירטע גליקל האַמיל, וואָס האָט געשריבן בלויז פֿאַר אירע קינדער און — פֿאַר זיך.

אויך פֿאַר דער צווייטער העלפֿט 17טן יאָרהונדערט און פֿאַרן 18טן יאָר־הונדערט בעטן זיך אַ צאַל פינקטלעכע שפּראַך־אַנאַליזן פֿון באַזונדערע ווערק און פֿון ווערק, גענומען גרופּעסווייז.

\*\*  
|  
\*\*

מענטשן זענען קיינמאַל ניט טויב און מע כאַפט אויף אַנדערשקייטן אין לשון. דער הומאַריסט וואָס האָט געשאַפֿן די באַשרײַבונג פֿון אַשכּנז און פֿאַלאַק (אַן ערך 1675) גיט אַרײַן אין די רײד פֿון זײַנע פֿאַרשוויגען געוויסע ווערטער און פֿאַרמען וואָס זענען טיפּיש פֿאַר בײַדע מינים ייִדיש. אָבער אויך דער דורכשניטלעכער רײדער האָט אויפֿגעכאַפט לאַקאַלע אונטערשיידן. אָבער דאָס האָט זיך קוים אָפּגעשפּיגלט אין דעם שרײַבן. ווי נאָר מע האָט גענומען אַ פען אין דער האַנט, איז מען געוואָרן פֿאַרקנעכט צו אַן אַננגעשטעלטן נוסח. אויב אַזוינס גילט נאָך צום טײל עד היום הזה, איז עס געווען פֿילפֿאַך אַזוי אין די פֿרײַערהדיקע דורות. בײַם שרײַבן אַפֿילו אַ פּשוטן בריוו און על אחת כּמה וכמה בײַם שרײַבן עפעס אויף צו דרוקן — מוז מען זײַן „אײדעלער“. האָט זיך עס אויסגעדריקט אין דעם אַז מע האָט אָנגעהויבן און פֿאַרענדיקט אַ בריוו מיט גרײטע און אַננגעלערנטע פֿאַרמלען אין לשון־קודש. גראַד בײַם אינטעליגענטערן ייִד פֿון אַשכּנז, וואו אַרום האָט געהערשט דאָס דײַטשישע לשון, האָט משמעות כּאָטש צײַטנווייז זיך אַרײַנגעכאַפט אַ געפֿיל אַז זײַן אײגענע שפּראַך איז ניט אויף דער זעלביקער מדרגה ווי דאָס „רײַנע“ דײַטש; האָט ער פֿון דאָרטן געשעפּט אַדער געוואַלט שעפּן ווערטער און אויסדרוקן און פֿאַרמען, ווען ער האָט זיך געזעצט שרײַבן. מע האָט אויך געלעבט מיט



דער פֿארשטעלונג אָן וואָס אַלט האָט איז חשוב (אם הראשונים כבני־אדם...), האָט מען זיך געצירט מיט אַרכאַאיזמען.

דאָס דאַרף מען נעמען אין באַטראַכט ווען מע ווענדט זיך צום וויכטיקן אָפּצווינג פֿון דער ליטעראַטור, צו די בריוונשטעלערס. זייער שפראַכיקע וויכ־טיקייט באַשטייט אין דעם וואָס דאָס זענען דורות־לאַנג געווען די איינציקע לערנביכער, זיי זענען דאָך געווען די מוסטערן פֿאַר צענער טויזנטער שרני־בערס. מיר ווייסן וועגן בריוונשטעלערס פֿון 17טן יאָרהונדערט אָן. שוין פֿון דער הקדמה פֿון אַרויסגעבער פֿון עט סופֿר, פֿיורדא 1687, ווייסן מיר אַז דאָס איז ניט געווען די ערשטע אויפֿלאַגע און אַז עס זענען געווען פֿריער נאָך אַנדערע בריוונשטעלערס. זיי האָבן געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין גאַנצן 18טן און נאָך אַ גרעסערע אין 19טן יאָרהונדערט. זייער לשון דאַרף גרינטלעך אויסגעפֿאַרשט ווערן. מע וועט געפֿינען כלערליי זיגזאַנגן פֿון דערנענטערן זיך און דערווייטערן זיך פֿון גערעדטן לשון, אָבער זיי זענען אויף שטענדיק פֿאַר־בליבן אין זייער אייגנאַרטיקן סטיל. אַפּילו נאָכן דורכבראָך פֿון מסדר אגרת (וועגן דעם באַלד ווינטער) האָבן די פּאָפּולערע בריוונשטעלערס פֿון דער פֿאַמיליע ליאָנדאַר און אויך שפּעטערדיקע ביז אין 20סטן יאָרהונדערט אַרנין אונדז מוזען געווען מיט דײַטשמעריזמען, מיט אַרכאַאיזמען און אויך מיט העב־רעאיזמען וואָס זענען געקומען נאָר לבוי.

דאָס דערנענטערן דאָס געשריבענע און געדרוקטע צום גערעדטן האָט זיך אַרויסאַנטפּלעקט אין דער וועלטלעכער פּראָזע אַ סך שטאַרקער ווי אין ווערק וואָס האָבן צו טאָן מיט ייִדישקייט. מיר זעען עס אין די געציילטע סאַטירישע ווערק און אין ריזע־באַשרייבונגען, שטעלנוויזן אין די פֿאַלקס־פּיעסעס. זינען זיי אַ גוטער מאַטעריאַל פֿאַר שפּראַך־אַנאַליזן. מיר געפֿינען אויך צווישן די בריוונשטעלערס אַ ווערק, וואו דער אומבאַקאַנטער מחבר האָט באַוואוסטזיניק געשטרעבט צו פּשטות און צו טאַגטעגלעכקייט פֿון לשון. דאָס איז דער „מסדר אגרת אודר איין נאיער שרייב לעהריר אונ בריפֿשטעללר פֿיר ייִדישי קינדר ביידע גישלעכטיר, נדפס בשנת תקפ״ה לפ״ק בוילנא והוראדנא“. וועגן דעם בריוונשטעלער האָט יהודה עלזעט אַנגעשריבן זיין בוך מיט הונדערט יאָר צוריק. מאַנטרעאַל 1927. יהודה עלזעטן זײַל האָט דער־עיקר אינטערעסירט דאָס שטייגערישע און דאָס סאַציאַלע. אָבער ער האָט אויך ניט געזשאַלעוועט קיין הערות וועגן דעם לשון. אין אונדזער צוזאַמענ־האַנג איז וויכטיק דער דורכבראָך, דער איבעררייס מיט אַניגעשטעלטע נוסחאות, דאָס שרײַבן אַזוי ווי מע רעדט. אין 1825 איז עס געווען אַ שטיקל רעוואָלוציע מצד אַן אינטעליגענטן מחבר און דערצו נאָך אַ ליטווישן ייד.

וואָס צו אים האָט ניט געקענט דערציילן דער מוזיקער פֿאַרמעסט פֿון מענדל סאַטאַנאווער (וועגן אים זען ווינטער). דער מחבר איז זיכער געווען אַ טאַלענדיגער טירטער פֿראַזאָאיִקער, אַ גוטער דערציילער. ס'איז שווער זיך אַנצוגעהאַלטן פֿון אַילוסטריִרן דאָס געזאַגטע מיט אַויסצוגן כאַטש פֿון צוויי בריוו. זיי קומען אין אונדזער אַויסלייג און אונדזערע אָפּשטעל־צייכנס, און אין קורסיוו — די ווערטער און פֿאַרמען וואָס זינען ספּעציעל אינטערעסאַנט.

א. מיין ליבער ברודער! ווי איך בין פון דיר אַוועק פון באַרדיטשעוו, בין איך אַנגע־קומען קיין ווילנע. איך האָב מיר געזוכט מיין פרנסה אין גאַס צו פֿאַרדינען מיט משאות צו טראַגן. איך האָב אַזוי געאַרבעט עטלעכע יאָר און האָב שיינע עטלעכע גילדן צו הויף גייליב. איך האָב נאָכדעם איין [און אַזוי כסדר אַנשטאַט אַן] ווייב גענומען פון אַן ערלעכע משפּחה. אָבער קיין גון האָב איך ניט גענומען, נאָר שיינע קליידער. נאָך דער חתונה למזמ"ט, חוץ דעם וואָס איך האָב זיך גוט באַקליידעט, איז מיר נאָך אַ שיינן ביסל געלט געבליבן, ביז אַ פֿאַר הונדערט רובל. איך האָב זיך מיישב געוועזן און האָב געקויפט אַ קליין קרעמל (פון ערך צוויי אַיילן אויף 2 אַיילן) אין דורכהויף דען מיר איז געפעלן מיט אַלטע אַיזן צו האַנדלען. איך האָב זיך ערלעך אויפגעפירט און האָב קיין גנבֿות קיינמאַל געקויפט, און [און אַזוי ווינטער כסדר אַנשטאַט און] ב"ה איך האָב מיין ברויט פֿאַרדינט. איך האָב מיר אויך שיינע הויזאַט אַינגעקויפט. מיין ווייב האָט אויך עטלעכע קינדער געהאַט, אָבער זיי זיינען בעו"הר אַלע צו שטאַרבן [ד"ה צעשטאַרבן], נאָר איין טאַכטער איז מיר געבליבן. אין עטלעכע יאָר אַרום האָט זיך אַ שלעכטער מענטש לעבן מיר געזעצט און האָט מיר מיין גאַנצע פרנסה אונטערגעשלאָגן, ביז איך בין גאַנץ פֿאַראַרעמט געוואָרן און עס איז מיר קיין שום סחורה אין קראַם געבליבן.<sup>1</sup> און ווי עס איז זייער שלעכט געוואָרן, האָבן מיר זיך שוין ניט געהאַט מיט וואָס מחיה צו זיין. האָבן מיר זיך מיישב געוועזן דש [ד"ה דאָס, אַזן] מיר זאָלן אַן אַנדער פרנסה אָננעמען. קיין גרייטע געלט האָבן מיר שוין ניט געהאַט. די קליינע נחלה האָב איך ניט געוואָלט פֿאַרקויפֿן און האָב זי ליבער פֿאַרדונגען. איז ביי אונדז געבליבן צו נעמען משפּנות און פֿאַרזעצן און אַנצוגעמען וועלכן שיינק, דען צו אַ קראַם מוז מען פיל געלט האָבן. איך האָב גענומען מיין ווייבס פּערל־דיקן האַלדזבאַנד, מיין קעמלהאַרענע דעליע, איר שטאַפּענע קלייד מיט אַ ברייטן גאַלאַן, לאַמענטע קאַפּטור מיט פּיקס, פון מיין זופּיצע און פון איר ווייט, די זילבערנע האַקן (דען עס איז היינט קיין מאַדע ניט) און האָב אויף אַלץ געלעזן 50 רובל ביי ר' שמעלקע ר' הענדלס. ער איז אַפילו זייער אַ שיינער אידל, קיין פֿראַסטאַק, אַפילו אַ ידען, אַ יחסן. ער גייט אין אַ קיטצענעם גאַרטל. ער עסט ניט קיין קניידלעך אום פּסח. ער עסט ניט קיין פֿלייש און מילך אין איין מעת־לעת. אויך עסט ער ניט קיין זאָדיק־פּלייש. אַ הושענא מאַכט ער פון 17 ריטלעך (פּמגין טו"ב). אין דריי וואָכן עסט ער ניט קיין (דבר מן החי). ער רעדט ניט מיט קיין פרעמדע אשה. ער איז גאַנץ פּרום, אָבער צו נעמען גרויסע רוחים איז ער דער ערגסטער אין דער וועלט. ער געמט אויך איין קאַפּיקע פון רובל אַ וואָך, נאָר ווייל איך האָב פון אים געלעזן אַ סך מיט איין מאַל. האָט ער מיר גערעכנט 3 גילדן בכל שבוע, און אויך אויף אַלע שבת צו טאַפּ קוואַס און 1 קוואַטירל י"ש. דערצו האָב איך געגעבן אַ שטיק מיט זקוקים<sup>2</sup>, מע זאָל מעגן רוחים צאָלן, און מיין וועקסל אויך אויף דעם זעלביקן סך, מיט אַ שטר־מכירה. אַנדערש האָט דער מלחה ניט געוואָלט לייען. איך

1. דאָ פֿעלט דער ניט, אַ רעשטל פֿון אַלטן גוסה.

2. שטר חוב מיט זקוקים. צו דעם וואָרט איז דאָ יהודה עלזעטס הערה: „דאָס וואָרט זקוקים אַנשטאַט היתר־עסקא האָב איך אין ערגעץ נישט געפֿונען. און עס איז זייער מערקווירדיק“.

האַב דעם שיינקל אָנגענומען אויף דער אידישער <sup>8</sup> גאַס. איך האָב אויך דערביי געהאַלטן אַ קליינעם גאַרדן פֿון לונג און לעבער און קניידלעך פֿון קליינע פּיש. פֿאַר גרייטע האָב איך זייער ווייניק געלייזט. איך האָב קיין ברירה געהאַט און האָב געמוזט אויך אויף באַרגעס אָנהייבן צו געבן אַלע יונגען. צום אַוועקגעבן איז איטלעכען שווער געווען. און ווען מע האָט וואו אָפּגענומען דעם גילדן, האָט מען געמוזט פֿאַרזערן. אין אַ פֿערטל יאָר אַרום — דער מלווה קומט צו מיר און זאָגט, עס קומט אים שוין מיט רווחים 56 רובל. ער זאָגט : ענטפּער איך זאָל די רווחים באַצאָלן, אָדער ווען גיט, וועט ער שאַצן די משכּנות. איך האָב מיך מיישב געוועזן, עס איז מיר איינג אַין די הענט און זאָג צום מלווה : „שרייט גיט, מיר וועלן צורעכענען די רווחים און איך וועל ביי אייך נאָך צוליינען עטלעכע רענדלעך און וועל אייך צולייגן משכּנות. דערביי בין איך אייך מכבד מיט אַ קוואַרט בירי“. ער מאַכט די ברכה זייער הויך און טרינקט גאַר אויס, ווייל ער האָט אָנבאַסן אַ הערינג געגעסן. דעם מלווה איז עס קינען. איך האָב אים געגעבן... דערווייל איז ווידער אַ האַלב יאָר אַוועק געלאָפּן. מיין מלווה קומט שוין מיט אַ לאַרעם... אין קורצן ער דערלייגט מיר נאָך 5 רובל און איך האָב אים אויך אַ שעבוד אויף דער נחלה געגעבן... איך באַרעכען אין קורצן מיין שיינקל, איך האָב קיין געלט און קיין סחורה און שוין גיט מער מיט וואָס צו לעבן. מיין מלווה האָט זיך גענומען צייט מיט דעם וועקסל מיר צו פֿאַרפֿאַרעווען. איך האָב גיט געהאַט מיט וואָס צו לאָדן זיך. ער האָט מיט אַ קורצע צייט ביי מיר די נחלה אויך אַוועק גענומען... האָט ער נאָך געוואַלט מיך תּפּוס זעצן. האָט גראַד מיין ווייב געדאַרפט געלעגן ווערן און דאָס קינען איז אַוועק. האָט זי זיך פֿאַר דעם איבעריקן חוב געמוזט ביי אים פֿאַר אַ זייערעקע אויף 2 יאָר שטעלן... איך האָב זיך געמוזט אויף צוויי יאָר שטעלן פֿאַר אַ ווינטער, דען מוזן אַלטע פּרנסה פֿון משאות טראַגן — בין איך שוין צו אַלט... איך האָב מיין טאַכטער יענטע פֿון 12 יאָר געמוזט שטעלן דינען... זיינע קינדער זאָלן אין מיין שטאַנד קומען. איך בעט דיר, מיין האַרציקער ברודער, פֿאַרגעס אָן מיר גיט און פֿאַרעהלף מיר מיט עטלעכע רענדלעך. אין דעם זיי געוונט. גאָט זאָל דיר היטן פֿון זעלכע מלווים און זעלכע הלוואות. דיין טרייער ברודער...

ב. ליבע קינדער ! אויב וואָהל איר זעט מייענע שוואַמ, ווי איך אייער בריוו געהערט האָב ליינענען. זאָל דאָס מיינע שוואַמ זייער אייגנט האָבן וואָס איך האָב פֿון אייער פֿאַטער באַהאַלטענע. נאָך דער רייסטער וואָס איז געבליבן וועל איך אייך אונטן אין בריוו ריכטיק אָפּשרייבן, וואָס דורך ב״ד איז שוין אַלעס אָפּגעשאַצט געוואָרן. נאָר איר דאַרפט וויסן אַז י״ב מרחשון האָט זיך אייער פֿאַטער מיט דער וועלט געזענגט. אַ האַלבן טאַג פֿאַר זיין טויט האָט ער נאָך איבער אייער בריוו געלאַכט. ער האָט זיך באמת שטאַרק געפּרייט אַז איר האָט זיך פֿאַר דער האַנט קדיש אויסגעלערנט צו זאָגן אין זוי אַ קורצע צייט. און אַז איר האָט אויך פֿאַר דעם טויט פֿון מיינע פּסחדיקע כלים געלאַכט, קען איך אויך גיט באַשטיין. עס ווייס גאָר איין גאָט וואויל ווי איך האָב שוין פֿון אַ צייט אָפּגעקומען. גאָר וואָס ער האָט פֿאַר דעם טויט געטאָן וואַלט דאָס איך ווייס גאַרניט ווער געטאָן. דאָס איז געוועזן אַן ערך פֿון צוויי שעות פֿאַר זען טויט. דווקא איך זאָל אים צוויי־דריי גילדן געבן, ער וויל צדקה צעטיילן פֿאַר זיין נשמה. ער האָט געוואוסט אַליין אַז איך האָב קיין גראַשן ביי דער נשמה גיט. אַנדערש, זאָגט ער, איך זאָל האָפּן [כאַטשן] דעם קיטל פֿאַרזעצן. איך האָב אָנגעהויבן צו שרייען : גולן, דו דאַרפסט דאָך היינט־מאַרגן שטאַרבן, קען מען דאָך זיך דאַרפן אין קיטל באַהאַלטן. וואָס האַרט דאָס זיך — זאָגט ער — אַז דער מלאך־המות

3. זיך מערקן דעם אויסלייג מיט אַן אַלף. אין 1825 איז עס נאָך גיט געווען קיין אָנגענומענער גאַנג, אויך גיט אין ליטע. דעם עלטסטן ציטאַט מיט אַן אַלף אין אידעש האָבן מיר אין רעדאַקציע פֿון גרויסן ווערטערבוך פֿון משה מאַרקוועזס ספֿר עזר ישראל. 4. דאָס איז אַ בריוו פֿון אַ שטיפּמאַמען צו די קינדער פֿון איר מאַן, אַ בריוו וואָס זי שרייבט גיט אַליין, נאָר דיקטירט אים. עס איז שטיקאווע וואָס אויך אַזאַ מיין בריוו ווערט אַרײַנגענומען אין בריוונשטעלער.

וועט קומען וועט ער מיר וועלן נעמען ווי איך שטיי און גיי — איז גוט, און ווען ניט — ווי ער וויל זיך! איך האָב עס דאָך ניט געוואָלט טאָן. ער איז אָבער אַרײַנגעקומען אין גרויס בעס און האָט זיך אויפגעכאַפט מיט זײַן גרויסן שטעקן און האָט דערגרייכט די פּאָליצעס מיט די טעפּ און האָט אַראָפּגעוואָרפֿן אַלע אײַנגעשמאַלצענע מאַקעטערעס. אַלע צאָלנטעפּ פֿון פּסח מיט פּעדערן פּול. עס איז ניט אויף אַ האָר געבליבן. איך האָב פֿאַר גרויס שברײַלב געחלשט און געוויינט. און דערנאָך אין אַ פֿאַר שעות איז ער געשטאַרבן. איך האָב אים אַלץ מוחל געווען. די דעליע מיט די אפּיניצע האָב איך פֿאַרקויפט אויף הוצאות... די שטעט האָט אַוועקגענומען די קרעמערקע וואָס האָט געבאַרגט די לײַונט אויף תּכריכין. די אַלטע ספרים האָט דער קרעמער אַוועקגענומען, ווייל אים איז געקומען עטלעכע גילדן וואָס ער האָט אַליין ביי אים אָנגענומען. די איבעריקע כלים, היינט פּלעשער, אַ סטופּע, אַן אַלטע האָק און נאָך קלייניקייטן בין איך פֿאַר מיין כּתובה בילכער. פֿאַר די חזקה-געלט וואָס איר וועט נעמען קענט איר אייער שוועסטער אויסגעבן. עס איז מיר בײַה אַ גס געשען וואָס איך האָב נאָך פֿאַר זײַן לעבן אַ שידוך באַשטעלט פֿאַר זיך, אָבער ווען ניט דאָס וואָס וואָלט איך, אַלטע אלמנה, געטאָן! אין דעם זײַט אײַך געווינט. דברי אמכם חורגת מאַטלע ראַדע בת... .

דער בריוו א איז פֿאַר זיך אַ קורצע רעאַליסטישע דערציילונג, אַ סקיצע אין קויל, ווי יהודה עלעט רופּט זי אָן. דער בריוו ב איז דער צווייטער טייל פֿון אַ הומאַרעסקע. וואָס איר ערשטער טייל איז אַ בריוו פֿון די קינ-דער פֿון אַ ישובּניק צו זייער 85-יאָריקן פֿאָטער. די וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט דער געשיכטע פֿון אונדזער ליטעראַטור טאָרן ניט פֿאַרזען די בריוו-שטעלערס. דאָס האָט שוין פֿאַרשטאַנען דער ליבער אלעזר שולמאַן אין זײַן שפֿת יהודית-אַשכּנזית וספֿרותה.

\*\*

די פֿאַרשריבענע פֿאַלקס-מעשה האָט זיך געהאַט איר אייגנאַרטיקן שפּראַך-כּינן לבוש וואָס איז אויך געווען, קען מען זאָגן, אײַנגעפֿרוירן. דער נוסח האָט זיך געצויגן פֿון דעם באַרימטן אַלטן מעשה-בוך. די צײַט האָט אַרײַנגע-געבראַכט חידושים גאַנץ פּאַמעלעך. עס איז פֿאַלג מיר אַ גאַנג פֿון דעם מעשה-בוך ביז צו שמחת-הנפֿש (1707), און איר מחבר אלחנן קירכהאַן האָט זיכער פֿאַרמאַגט אַן אייגענעם סטיל און איז געווען אַ האַרציקער איבער-דערציילער און אויך איבערגיסער פֿון אַלטע מעשיות. אין זײַן לשון זײַנען שוין דאָ ווייניקער אַרכאַאיזמען און אַ היפשע צאָל מאַדערנערע אידיאָמאַ-טישע אויסדרוקן. דערפֿאַר אָבער איז זײַן סינטאַקס לויטן אַלטן שאַבלאָן און דער ווערב קומט צום סוף פֿון זאָץ, ווי עס איז זיכער ניט געווען אזוי אין דער ריידשפּראַך פֿון זײַן צײַט.

דער דורכבראַך איז דאָ געקומען ערשט מיטן נײַעם פֿאַלקלאָר, מיט דער חסידישער מעשה וועגן רביים און צדיקים. אין אַ געדרוקטער פֿאַרעם האָבן מיר די נײַע און גרויסע סעריע מעשיות זינט 1815, ווען עס איז

אַרויס צום ערשטן מאָל אויף ייִדיש דער שבחי בעש"ט. אין דעם זעלביקן יאָר איז אויך אַרויס דאָס בוך אין לשון־קודש. אָבער דאָ קען קיין ספֿק ניט זײַן אַז דער לכתחילהדיקער טעקסט איז דער ייִדישער. מיר האָבן פֿאַר דעם אַ ראַייה די 110 ייִדישע ווערטער וואָס מנשה אונגער<sup>5</sup> האָט אויסגע־רעכנט פֿון דער לשון־קודשער אויסגאַבע פֿון קאַפּוסט, אויך פֿון דעם זעל־ביקן 1815. אָבער נאָך אַ בעסערער באַווייזן איז דאָס פּשוטע ניט־געקינצלטע לשון. אַ געטרײַע אָפּשפּיגלונג פֿון רײַדן און פֿון דערצײלן בעל־פה. אויף דעם זעלביקן אופֿן ווי פֿריער ברענגען מיר בלויז אַן אָנהייב פֿון אַ מעשה בנוסח „אוסטרהא לאַרט גאָל ישראָל“<sup>6</sup>.

הרב ר' דוד מיקאַלעווער איז געפֿאַרן נאָך חנוכה־געלט און פֿאַרבלאַנטעט צו דעם דאָרף, וואו הרב ר' ישראל בעש"ט איז געזעסן. איז ער געקומען אין שטוב אַרײַן און האָט געפרעגט זײַן ווייב: וואו איז דײַן מאַן? האָט זי געזאָגט: ער איז בײַם ראַנדאָר און העלפט אַנטרײַנגען די בהמות. אָבער ער איז געזעסן אין זײַן התבודדות־שטיבל. האָט ר' דוד געזאָגט: וואָס וועל איך דאָ עסן? האָט זי געזאָגט: עס איז דאָ אַן עוף וואָס מײַן מאַן האָט געקױלעט. זעט דעם חלף. אויב ער וועט אייך געפעלן, וועל איך אייך קאַכן. האָט ער געזען דעם חלף, איז אים וואוילגעפעלן און האָט געהײסן קאַכן. די צדקת איז געגאַנגען און האָט מודיע געווען איר מאַן הרב ר' ישראל. איז ער געקומען אַהײם און האָט זיך געמאַכט גלייך ווי ער קומט פֿון דעם מוסכּין און אים משמש געוועזן, ווי דער סדר איז פֿון אַן ערלעכן פּראַסטאַק אַ דאַרפֿסמאַן איז משמש אַ מגיד, אַ רבי, און האָט אים אַלײַן דווקא געבעט אויף דער נאַכט. און האָט אים אַלײַן געשטעלט וואָסער און אין וואָס וואָשן זיך. און ער אַלײַן האָט זיך געלייגט אין בעט מיט דעם ווייב, אַזוי ווי אַ גראַבער פּראַסטאַק אַ רענדאַר. און בײַנאַכט איז דער בעל־שם אויפגעשטאַנען, וואָרעם ער פלעגט ניט צו שלאָפֿן גאָר צוויי שעה, און האָט זיך געזעצט אונטערנאוויזן און האָט עוסק געוועזן אין וואָס ער איז תמיד עוסק. אַז ר' דוד האָט זיך אויפגעקאַפט האָט ער געזען אונטערנאוויזן אַ גרויסע לעכטיקײַט. האָט ער אויפגעוועקט דעם בעל־שם ווייב און האָט געשריגן...

דאָס איז דער אומגעקינצלטער נוסח פֿון דער לאַנגער סעריע וואונדער־מעשיות וועגן צדיקים דורכן גאַנצן 19טן יאָרהונדערט אַזש בײַן צו דער ערשטער וועלט־מלחמה. דאָס האָט אויך געהאַט אַ טיפֿע השפּעה אויף אַנדערע מינים מעשיות, אויף כלערליי פֿאַלקס־ביכעלעך. דאָרטן אָבער זענען געווען אויך אַנדערע ווירקונגען. הן פֿון גאָר אַלטע מוסטערן הן פֿון שלעכטע נייע, אַזוי צו זאָגן ליטעראַרישע. דעריבער ווען מע נעמט אין די הענט אַרײַן אַ פֿאַלקסביכל פֿון אַן אַנאָנים, דאָרף מען בודק זײַן צו וואָסער טיפֿ ביכלעך עס באַלאַנגט. דאָ האָבן מיר ווידער אַ פֿעלד פֿאַר שפּראַך־אַנאַליזן. דאָ איז אויך גײַטיק זיך צו רעכענען מיט פֿאַרשיידענע מינים פֿאַלקלאָר: פֿון די אונטערשטע שיכטן און פֿון בית־מדרש־און שטיבל־פֿאַלקלאָר. דער לעצט־

5. זען ייִדישע שפּראַך, ב' XXI, ז' 73-65.

6. גענומען פֿון י. צינבערגס די געשיכטע... ב' VII, ז' 320.

דערמאנטער פֿאלקלאָר איז זייער אַ דאַנקבאַרע און כמעט ניט־באַאַרבעטע טעמע הן פֿאַרן פֿאלקלאָריסט הן פֿאַר דעם וואָס זאָל אַנאַליזירן דאָס לשון. די באַרימטע סיפור־מעשיות פֿון ר' נחמן בראַצלעווער געהערן צו אַן אַנדער קאַטעגאָריע. זיי האָבן אויף זיך אַ בולטן יחידישן שטעמפל פֿון אַ פּאָעט אַ דערציילער. די פּשטות פֿון זייער גאַנצן ווערטער־לבוש איז נאָר אויבנאָויפֿיק. אין דעם געוועב פֿון פֿאַנטאַזיע, ליריק און פֿילאָסאָפֿיע איז דאָס לשון אַ הויכפּונקט פֿון דער ירושה פֿון פֿריער, אָפּגערייניקט פֿון טראַג־דיציאָנעלן פּסולת, און דער אָנהייב פֿון איינער פֿון די ריכטונגען אין דער אַ סך שפּעטערדיקער דערציילערישער קונסט. יעדער איינער מיט אַ חוש פֿאַר לשון קען ניט ספֿקן אַז די מעשיות האָט ר' נתן נעמעראַווער פֿאַר־שריבן טאַקע אויף ייִדיש, און פֿון ייִדיש מיט זיין חסידישער געטרענישט איבערגעשריבן אויף אַ בכיוון־פֿאַריידישטן לשון־קודש בכדי וואָס ווינצי־קער אָפּצואַווייכן פֿון זיין רבינס נוסח. זיכער איז דעם בראַצלעווערס לשון געווען צאָרטער, פּאָעטישער און ריכטער ווי מיר האָבן עס אין די סיפור־מעשיות, פֿאַרשריבן שפּעטער פֿון דעם תּלמיד און על־פי זכרון, ישראל צינבערג האָט אָנגעוויזן אויף אַ פֿאַר שטעלן וואו דער איבערדערציילער האָט פֿאַרבלאַנדזשעט. דער וואָס זאָל זיך שטעלן אַ ספּעציעלן ציל צו פֿאַרשן דעם בראַצלעווערס אייגענעם לשון און זיך אַרציינליענען אין אַלע שורות פֿון דעם מערקווערדיקן ספֿרל וועט מסתּמא געפֿינען נאָך אַנדערע אַזעלכע שטעלן, וואו ר' נתן איז קעגן זיין ווילן ניט געווען גענוג געטרעניט זיין רבין.

דערביי אַ הערה: דער גרויסער קענער, אָבער אומבאַהאַלפּענער בעל־לשון ש. צ. זעצער איז געקומען מיט אַ טעאָריע אַז ר' נתן האָט די מעשיות לכתחילה פֿאַרשריבן אויף לשון־קודש און ער אַליין האָט זיי שפּעטער איבערגעזעצט אויף ייִדיש. שמואל ניגער און ישראל צינבערג האָבן באַזיין אַז אַזוינס איז אויסגעזויגן פֿון גראַבן פינגער. דאָס האָט אָבער ניט געשטערט מע זאָל גראַד איצט מחדש זיין זעצערס מאַדנע השערה „גוואַלד, יידן, לייענט!“ — דאַרף מען זאָגן צו אַזעלכע „טעאָריע־ביוערס — לייענט און דער־פילט. און אויב מע קען ניט דערפילן ביים לייענען וואָס איז ערשטיק און וואָס איז צווייטיק... דאַרף מען ניט לייענען און מע דאַרף ניט שרייבן.

\*\*

מיר האָבן פֿריער געניצט דאָס וואָרט דורכבראַך, ווען מיר האָבן גערעדט וועגן דעם גרויסן שינוי אין לשון פֿון דעם בריוונשטעלער מסדר אגדה און אין דעם לשון פֿון דער געדרוקטער פֿאַלקס־מעשה. איצט קומט אויס צו ניצן דאָס וואָרט איבערבראַך. די רייד איז וועגן קאַנטיקע שפּראַכיקע שינויים וואָס זינען אַרציינגעקומען ביים איבערדרוקן אַלטע ספֿרים אין סלאַוויטער, זשאַל־

קעווער, סודילקאָווער, אַסטראָהער און דערנאָך אויך ווילנער דרוקערייען. אַ גרויסן מאַטעריאַל וועגן דעם האָט צוגעשטעלט יודאָ א. יאַפֿע. וועגן איינעם פֿון די ערשטע רעפֿאָרמירערס, אליעזר פֿאווער, וואָס האָט אַרזינגע-בראַכט קליינע שינויים אין בחינת עולם, איז דאָ אַן אַרטיקעלע אין ייִדישע שפראַך (ב' xxv, נומ' 3). וואָס איז אייגנטלעך פֿאַרגעקומען אין דעם ערשטן דריטל 19טן יאָרהונדערט?

די דרוקערייען זינען געווען פֿאַרלאַנג און פֿאַר זייער סחורה האָבן זיי געדאַרפֿט קוניהם. אַוודאי האָט מען אין 18טן יאָרהונדערט אַנגעזען אַדער לכּל-הפּחות געפֿילט אַז דאָס לשון פֿון ייִדישע ספֿרים איז ניט די גערעדטע שפראַך. מע האָט אויך געקענט אַנזען אַז דאָס איז אַ שטער פֿאַר דער פֿאַר-שפּרייטונג פֿון דעם געדרוקטן. טרעפֿט מען טאַקע צוואַנגענישן אין הקדמות אַז אַלע וועלן פֿאַרשטיין און דעריבער זאָל מען לויפֿן קויפֿן די נייַע אויס-גאַבע. אָבער גלזכצייטיק איז מען משמעות געגאַנגען מיטן דרך אַז מע מוז ניט אַלץ פֿאַרשטיין, און מע האָט גלזכצייטיק געהאַט אַזאַ שטאַרקן אָפּשני פֿאַר דעם וואָס איז אַלט אַז בלויז יוצאים-מן-הכלל האָבן זיך דערוועגט עפעס משנה צו זיין. מיט יעדן דור איז דער מצב געוואָרן ערגער. דאָס אומפֿאַר-שטענדלעכע האָט זיך שוין אויסגעשפּרייט פֿון באַזונדערע ווערטער אויף גאַנצע זאַצן. דער אַלטפֿרענקישער נוסח איז געוואָרן אַן עיכוב פֿאַרן פֿאַרקויף. דער ליענער און די ליענערין האָבן משמעות שוין געוואַלט באמת פֿאַרשטיין. צו אַזאַ ווענדונג פֿון געמיט האָבן געשטויסן הן חסידות הן השכלה. דער אַזוי-גערופֿענער ציטטיסט האָט צו דעם געטריבן.

איבערדרוקן עפעס ווי עס שטייט און גייט איז גרינגער און וועלוועלער ווי איבעררעדאַגירן אַדער איבערשריבן. עס האָט דאָ געפענטעט די טראַ-דיציע. אָבער עס איז משמעות געקומען צו לית-ברירה, ווען מע מוז גיין אויף נייַע דרכים. האָט מען אין אָנהייב געשטעלט פֿאַמעלעכע טריט און ערשט שפעטער גענומען באמת איבערשריבן און צופאַסן דאָס לשון פֿאַרן ליענער. עס איז כאַראַקטעריסטיש וואָס מען האָט זיך עס פֿרזער דערלויבט ביי ספֿרים וואָס זינען מער ביי די ראַנדן פֿון גוט-ייִדישקייט. אַ גרויסער שינוי אין לשון קומט אין אַסטראָהער שבט יהודה פֿון 1810. אַ ביסל שפעטער קומט ער אין מוסר-ספֿרים און צום סוף אין צאינה וראינה.

מע דאַרף ניט מיינען אַז מען איז דערגאַנגען צו דעם גערעדטן לשון. מע האָט צו דעם גאַרניט געוואַלט דערגיין. און אייגנטלעך האָט מען דאָ אויך ניט

געדארפֿט. עס האָט זיך געשאַפֿן אַ נײַער גלגול פֿון אַלטן סטיל. עס איז געבליבן דער אָנהויך פֿון פֿאַרצײטישקײט, מיט אַ ספּעציפֿישן ווערטער-אַפּקליב און מיט אַרכאַאיזמען אין דעם סינטאַקס. דער דאָזיקער סטיל לעבט נאָך עדהיום אין דער פֿרומער ליטעראַטור. בכּן מוז מען זען אין דעם פּאַמעלעכן איבערבּראַך פֿון ערשטן דריטל 19טן יאָרהונדערט אַ מזל-ברכה, צווישן די איבעררעדאָגירערס און איבערשרײַבערס זײַנען געווען אויך מענטשן מיט שפּראַכיקן טאַלאַנט. מע קען געפֿינען אומגעריכטע בליצן פֿון שעפֿע-רישקײט און אַ שלל נײַשאַפֿונגען אין איבערזעצונגען פֿון פּיוטיים, פֿון באַ-זונדערע קאַפּיטלעך תּהילים וואָס גײַען אַרײַן אין דעם דאָונען און אויך אין איבעררעדאָגירטע ספֿרים.

ביים אַרבעטן אויפֿן גרויסן ווערטערבוך פֿון דער ייִדישער שפּראַך שעפּן מיר מלוא־חפֿנים פֿון די אויסגאַבעס פֿון דער פֿרומער ליטעראַטור פֿון אַט דער תקופּה. עס קומט אויך אויס זיך צו חידושן וואָס מע האָט אין דער שפּעטערדיקער וועלטלעכער ליטעראַטור פּשוט פֿאַרזען אַן אוצר. באַוואוסט-זיניק האָט פֿון אים גענומען דער זיידע ר' מענדעלע, אָבער גאָר ווייניק זײַנע אייניקלעך און אוראייניקלעך.

\*\*

ערשט איצט קומען מיר ניט צו קיין דורכבראַך אָדער איבערבּראַך, נאָר צו דער גרויסער באַוועגונג וואָס האָט זיך געשטעלט אַ קלאָרן און דורכגע-טראַכטן ציל ראַדיקאַל צו בײַטן די ליטעראַטור-שפּראַך און זי אויספֿורעמען לויטן גוסט און גאַנג פֿון גערעדטן לשון. ברי לי אַז דאָס איז געווען די ערשטע ייִדישיסטישע באַוועגונג, פֿאַרשטייט זיך ניט ווי אַ געזעלשאַפֿטלעכע באַוועגונג, נאָר ווי אַ קולטור-באַוועגונג וואָס האָט געשאַפֿן אַ ליטעראַרישע שול.

בראָש פֿון דער באַוועגונג, איר פֿירער, איר אידעאָלאָג איז געווען ר' מענדל סאַטאַנאָווער. מע האָט שוין אַ סך געשריבן אי וועגן דער פּערזענ-לעכקײט אי וועגן זײַן לשון, אָבער וײַנט ניט גענוג. מיטן אויסנעם פֿון רפּאל מאַהלערן האָבן אונדזערע היסטאָריקערס אים באַעוולט. זיי האָבן פּשוט פֿאַר-זען אַז ער איז געווען די צענטראַלע געשטאַלט פֿון דער פֿריער השכלה אין פּאַדאָליע און מזרח-גאַליציע. עס האָט אים אויך ניט דערזען אונדזער בע-לעטריסטיק, וײַל עס בעט זיך ממש מע זאָל אויפֿבויען אַ היסטאָרישן ראַמאַן אַרום זײַן געשטאַלט. עס טרעפֿט זיך אַז מע פֿאַרשטייט אים ניט אַפֿילו ווען מע פֿאַרשט זײַן שפּראַך. מע באַנעמט ניט וויפֿל זעלבשטענדיקײט פֿון טראַכטן



און פשוט וויפֿל מוט עס האָט זיך פֿאַרלאַנגט פֿון איינעם וואָס איז געזעסן בײַ משה מענדעלסאָנס פֿיס צו באַשליסן אָז מע דאַרף איבערזעצן גאַנץ תנ"ך אויף ייִדיש, דערצו נאָך אויף דעם סאַמע פּראָסטן עמך־דיקן ייִדיש. מע פֿאַרגעסט אָז שוין אין די אַכציקער יאָרן פֿון 18טן יאָרהונדערט האָט דער סאַטאַנאָווער זיך געהאַט גענומען דערצו. און אויב די אונטערנעמונג האָט זיך אין איר גאַנצן פֿאַרנעם ניט אַנגעגעבן, איז עס ניט מחמת דעם קאַמף אַרום דער עצם אידיי, ניט מחמת דעם וואָס ר' מענדל סאַטאַנאָווער האָט ניט געהאַט גענוג פֿרײַנד און אונטערשטיצערס, אַוודאי ניט מחמת איבערגע־שראַקנקייט און דעם דוחק אין „קאַמפֿלוסטיקייט“ (ישראל צינבערגס השערה) — נאָר ווייל עס האָט דעמאָלט נאָך געפֿעלט דער ייִדישער לייַענער וואָס זאָל עס באַדאַרפֿן. עס האָט דאָך געדויערט איבער 50 יאָר ביז אימעצער האָט זיך אונטערגענומען אַרויסצוגעבן אַ צווייטע אויפֿלאַגע פֿון דער משלי־איבער־זעצונג.

ר' מענדל סאַטאַנאָווער איז געווען אַ גרויסער קענער פֿון שפּראַכן. ער איז געווען פֿון די פּיאָנערן פֿון מאָדערנערן העברעאיש, אַ מחדש, אָן אויס־פֿורעמער פֿון נײַע טערמינען (אין דעם פּרט שאַצט אים יוסף קלויזנער זייער הויך). ער האָט גוט געוואוסט ווי עס איז די מערכה פֿון ייִדיש אין זײַן צײַט. ער האָט פֿאַרשטאַנען די שוועריקייטן בײַם נעמען אויספֿורעמען אַ נײַע ליטע־ראַטור־שפּראַך, ווען עס איז ניטאָ קיין שום גרייטער איבערדיאַלעקטישער יסוד. ער שרײַבט אַליין: „קיין שום לשון שבעולם ווערט דאָך נישט אומטודם גלײַך גערעדט. אַזוי גייט מיט דעם פּוילישן ייִדיש, וואָס אַלע צוואַנציק־דרײַסיק מײַל געפֿינען זיך שוין דערינען גרויסע שינויים“. באַשליסט ער: די ליטע־ראַטור־שפּראַך דאַרף זײַן די וואָס ער קען — זײַן פּאַדאָליער ייִדיש, דאָס ייִדיש פֿון מאַרקפּלאַץ און פֿון וואַרשטאַט, „פֿונעם פּראָסטן שמועס צווישן מענטשן“, „אַזוי ווי עס ווערט הײַנטיקן טאַג צווישן אונדז געשמועסט“, „נאָר אַזוי געשריבן ווי מע רעדט עס“. ער קומט מיט זײַן קרעדאַ: „געפּילגעוועט זיך מקרב צו זײַן צו אונדזער לשון און פֿונעם דײַטשן מרחק זײַן“.

צו אַט דער קלאַרער פּרינציפּיעלער שטעלונג איז איבעריק צוצוגעבן פּירושים. וואָס שייך דורכפֿירן די פּרינציפּן, וואָס שייך ר' מענדל סאַטאַנאָ־ווערס אייגענעם לשון, האָט מען צו איינזײַטיק זיך אַנגעכאַפט אָן דעם שלל סלאַוויזמען אין אים און ניט גענוג זיך אַפּגעשטעלט אויף דעם גאַנצן נאַטיר־

8. אין זײַן הקדמה צו דער איבערזעצונג פֿון תהילים אַפּגעדרוקט פֿון אַ כתב־יד אין קרית־ספֿר, ט"ו, ז' 130־129.

לעכן שטראם פֿון אַ לשון וואָס שימערירט און צאָפלט ממש מיט לעבעדיקייט. אַט איז דאָס ערשטע קאָפיטעלע תהילים :

אַז וואויל איז דעם מאָן וואָס איז נישט אומגעגאַנגען מיט דער עצה פֿון הולטייעס, אינעם וועג פֿון בעל־עבירהניקעס איז ער נישט געזעסן. ער האָט זיך אין השם יתברכט תורה אַ נחת, און טאַקע נאָר אין זיין תורה טראַכט ער טאַג און נאַכט. ער וועט ווערן אַזוי ווי אַ בוים וואָס איז געזעצט געבן אַ גייענדיק וואָסער, וואָס מאַכט פֿאַרטיק זיין פרי צו דער רעכטער צייט און זיין בלאַט פֿאַרוואַנעט נישט, און וואָס ער געמט זיך פֿיר געראַט עס אים תמיד. ניט אַזוי אָבער הולטייעס, זיי זענען ווי אַ פלעווע וואָס ווערט צעטראַגן אין ווינט. איבער דעם האָבן קיין קיום נישט הולטייעס בנין משפט און בעל־עבירה צישן אַן עדה פֿון ערלעכע לייט. וואָרעם השם יתברך גיט וואויל אַכטונג אויפֿן וועג פֿון ערלעכע. דער וועג פֿון הולטייעס אָבער וועט פֿאַרשווינדן.

### און איצט אַ צאָל פסוקים פֿון משלי\* :

דער עדות פֿון פֿאַלשקייט מעג שוין אַ כפּרה געמען און דער וואָס האָט זיך נאָר אָבן צוגעהערט וועט שוין תמיד נאָכדערציילן /כא, 28/. שטופּ דיך נישט אַרײַן צווישן גרויסע לייט ; בעסער זיי זאָלן דיך אויפֿרופֿן איידער מע זאָל דיך דערנאָך אַראָפּשטופֿן פֿונעם פֿאַנע־בריהשאַפֿט /כה, 7-6/. אַ ביסעלע געשלאָפֿן, אַ ביסעלע געדרימלט, אַ ביסעלע די הענט פֿאַרלייגט צו ליגן — אַזוי וועט קומען צו וואָנדערן זיין דלות און זיין עניות אַזוי ווי אַ זעלנער /כד, 33-34/. דער תענוג פֿון ערלעכע איז נאָר גוטס צו טאָן. אַזוי ווי הול־טייעס קוקן אַרייס להכעיס צו טאָן /יא, 23/. יראת־שמים ברענגט לעבן, גיט די זעט און באַהיט פֿון אַלעם בייזן /ט, 23/. עס איז אַ מענטשן זיס דאָס אויסגעשטאַלבערטע שטיקל ברויט, אָבער דערנאָך בלייבט אים אַ פֿול מויל זאַמר און שטיינדלעך /כ, 17/. ווער עס איז שלאַבעריק אין דער דעה קען לענגער לעבן, קנאה אָבער עסט אויף ווי אַ גאַסטיטײַן אין די גלידער /יד, 30/. דאָס האַרץ פֿילט אַליין ווי אים ביטער איז ... אַ הויגעזינד פֿון הולטייעס ווערט אויסגעמאַרדעוועט ... פֿון פֿיל לאַכן טוט אויך אַמאָל דאָס האַרץ ווי /יד, 10, 11, 13/.

מיר האַלטן אַז דעם יצר־הרע צו ברענגען נאָך און נאָך ציטאַטן. מיר לאָזן זיך ניט אַרײַן אין אַ חקירה, צי עס איז בכלל פֿאַסיק איבערצוועצן דעם תנ"ך טאַקע אויפֿן לשון פֿון דעם אַרום, מעג עס זיך האַנדלען וועגן וועלכן לשון דאָס זאָל ניט זיין. לאַמיר בלויז דערמאָנען אַז דאָס איז אַ הינטענטיקע פראַבלעם אַפֿילו בנוגע די שפראַכן מיט פֿולקום אויסגעפֿורעמטע לייטער־א־רישע נוסחאות און מיט קאַנאָניזירטע תנ"ך־איבערזעצונגען.

דער גאַנצער פֿאַרמעסט איבערצוועצן דעם תנ"ך אויפֿן גערעדטן ייִדיש איז נאָר אַ קליינער טייל פֿון ר' מענדל סאַטאַנאָווערס אונטערנעמונגען, פלע־נער און סוגעסטירונגען פֿאַר פֿרײַנד און תלמידים, וואָס צווישן זיי זענען געווען אויך אַזעלכע ווי : ר' נחמן קראַכמאַל, יוסף פּערל, שמואל־יעקב ביק, יצחק ערטער און נאָך און נאָך. און די וואָס האָבן געשריבן אַויך ייִדיש — זיי זענען אַלע געגאַנגען אין זענע פֿוסטריט. מע דאַרף דאָ האָבן אין זינען אַז אין יענער תקופֿה זענען אויך ווערק וואָס מע האָט זיי געדרוקט ערשט

העט שפעטער געווען באַקאַנט אין פֿאַרעם פֿון כתב־יד. מיר טרעפֿן זיך מיט אַ היפשער צאָל אָנהענגערס און נאָכגייערס וואָס האָבן ממשיך געווען ר' מענדל סאַטאַנאָווערס אָנהייב אויסצופֿורעמען אַ נייע ייִדישע ליטעראַטור־שפּראַך.

די אַנאַנימע קאַמעדיע די גענאַרטע וועלט<sup>10</sup>, געשריבן אין די יאָרן 1815—1820, איז אין איר לשון אַזוי ענלעך צו ר' מענדל סאַטאַנאָווערס, אַז מאַקס עריק האָט געקענט אַרויסזאָגן די השערה אַז ער איז טאַקע איר מחבר. זעט אויס אַז אויך נחום שטיף איז געווען נוטה דערצו. אָבער לאַז־דווקא. ס'איז נאָר זיכער אַז געשריבן האָט די קאַמעדיע אַ ביז גאָר געטרעיער תלמיד (אַדער אַפֿשר עטלעכע תלמידים) וואָס האָט געהאַט אין האַנט אַ כתב־יד פֿון דעם סאַטאַנאָווערס משלי־איבערזעצונג. די קאַמעדיע האָט אַ סך קינסטלערישע מעלות. אַגב ווייסן מיר אַז אי אַקסנפֿעלד אי עטינגער האָבן געלייענט די קאַמעדיע און זי געלויבט.

אין 1817 איז אַרויס צפֿנת פענח, אַ פֿרייע איבערזעצונג פֿון דעם דײַטשישן שרייבער קאַמפּעס׳ „ענטדעקונג פֿאַן אַמעריקאַ“. דער מחבר איז דער אומאַ־נער סוחר חיים־חניקל הורוויץ, אַ ייד אַ משכיל וואָס האָט אַפֿנים געפֿירט אַ פֿרומען שטאַט. דאָס בוך איז געוואָרן אַזוי פּאָפּולער אַז עס איז ממש צעלייענט געוואָרן, און דאָס האָט געפֿירט שפעטער דערצו, מע זאָל עס צונויפֿפּלאַנטערן מיט אַן אַנדער איבערזעצונג פֿון קאַמפּען פֿון מרדכי־אהרן גינצבורג. דאָרטן געוועלטיקט דײַטשמעריש, אָבער הורוויצעס ווערק איז רייך־ייִדיש. נחום שטיף האָט ממש געלעקט די פֿינגער פֿון זײַן ייִדיש; אַזוי אויך אַנדערע פֿאַרשערס. חיים־חניקל הורוויץ דערקלערט אין דער הקדמה: „איך האָב עס איבערגעשריבן אויף רייך ייִדיש כאשר ידבר איש אל רעהו, כדי אַיטלעכער זאָל דאָס פֿאַרשטיין“. מיר האָבן ניט קיין דירעקטע ידיעות וועגן אַ פֿאַרבינד־דונג צווישן הורוויצן און דעם סאַטאַנאָווער, אָבער די טענדענץ איז די זעל־ביקע, דער וואַקאַבולאַר איז אַן ענלעכער. לייגט זיך ניט אויפֿן שכל אַז דער געבילדעטער און אויפֿגעקלערטער חיים־חניקל הורוויץ זאָל גאַרניט האָבן געוואוסט וועגן דעם סאַטאַנאָווער, וועגן זײַן קרייז און זײַן דרך<sup>11</sup>.

דער קרעמענצער יצחק־בער לעוויגזאָן האָט ניט נאָר געוואוסט וועגן

10. דעם אַנאַליז פֿון איר לשון זען ייִדישע שפּראַך, ב' וון, ז' 68—86.

11. אין אַפּשאַצן די ראַלע וואָס עס האָבן געשפּילט ר' מענדל סאַטאַנאָווער און חיים־חניקל הורוויץ גייען מיר זיך אינגאַנצן פֿונאַנדער מיט נחום שטיפֿס מיינונג אין זײַן גרויסער אַרבעט „אַפֿ דער שוועל פֿונעם 19־טן יאָרהונדערט“, אַפֿן שפּראַכ־וואָרט, קזעו 1932, נומ' 32.

ר' מענדל סאטאנאווער, ער האט זיך אפילו אָנגענומען פֿאַר אים ווי אַ תלמיד פֿאַר אַ רבין, ווען טוביה פֿעדער האָט אָנגעשריבן זײַן באַקאַנטע סאַטירע קעגן דער משלי-איבערזעצונג. ער איז אויך געווען אין בראַד, וואו עס האָט געשפּילט אַ גרויסע ראַלע דעם סאַטאַנאווערס קרייז. ווען מיר לייענען די הפֿאַר-וועלט, זעען מיר די השפּעה פֿון דעם סאַטאַנאווערס לשון, כאַטש געדרוקט איז עס געוואָרן אין 1888, ווייסן מיר אַז מאַנסקריפטן פֿון ריב"לס ווערק האָבן ברייט און ווייט צירקולירט. אין אַזאַ פֿאַל ווירקן ניט בלויז אידייען, נאָר אויך די שפּראַך. מיר ווייסן ניט צי יוסף פּערלס ייִדישע כתבֿים זײַנען בשעתם געווען באַקאַנט דעם עולם אין כתבֿידי, נאָר פֿון דעם וואָס אין זײַן אַרכיוו האָט זיך אויפֿגעהיט דער מאַנסקריפט פֿון חיים מאַלאַגעס „גדולת ר' וואַלף מטשאַרני אַסטרה“ דרינגען מיר אַז אַט דאָס לעצטע ווערק האָט יאָ צירקולירט אין אַפּשריפֿטן. אומעטום זעען מיר די ווירקונג פֿון דעם סאַטאַנאווערס גאַנג אין לשון. און דאָס איז דאָך ניט קיין חידוש — ער איז דאָך זיכער געווען דער גײַסטיקער פֿירער פֿון אַ גאַנצן קרייז.

דער נעמעראַווער ישראל אַקסנפֿעלד איז אין די יונגע יאָרן דעם בראַצלע-ווערס אַ הייסער חסיד. ווען ער איז נתפּקר געוואָרן, האָט ער אין אָנהייב 20ער יאָרן געלעבט אין בראַד וואו עס איז געווען גרויס דער נאָמען און די השפּעה פֿון דעם סאַטאַנאווער. שפּעטער האָט ער זיך געהאַלטן פֿאַר ריב"לס אַ תלמיד. זײַן לשון איז אַרעמער און פֿאַרבלאַזער פֿון ר' מענדלס שפּראַך, הן אויך פֿון דעם ביסל וואָס מיר האָבן פֿון ריב"לס ייִדיש. אָבער דאָך דערזעט מען דעם חותם פֿון די ביידע דערמאַנטע אידעאָלאָגן פֿון השכלה אויך אויף אַקסנפֿעלדס לשון.

שלמה עטינגערס לשון איז אַ קאַפיטל פֿאַר זיך. דער גרויסער מײַסטער האָט זיך באַזירט אויף זײַן פּוילישן ייִדיש און איז דערצו נאָך געווען אַ נאָואַטאַר אין לשון. אָבער אין אונדזער צוזאַמענהאַנג דאַרף מען דער-מאַנען אַז די דערמאַנטע געגאָרטע וועלט (צוזאַמען מיט ... אַלטער-לייב, ווילנע 1930) האָבן געשטויסן דעם יונגן עטינגער צו ווערן אַ ייִדישער שרײַ-בער, ווי ער האָט עס אַליין איבערגעגעבן אין פּראָספּעקט<sup>12</sup> צו דער אויס-גאַבע פֿון זײַנע ווערק. ער האָט געזען אַז די ביכלעך זײַנען אַ סך מענטשן געפֿעלן געוואָרן און „ווייניקסטנס האָט מיר דער פּלאַץ צו שרײַבן אין פּראָסטן ייִדישן לשון געמוזט געפֿעלן“. אויף אַזאַ אופֿן ציען זיך פֿעדעם פֿון דעם סאַטאַנאווערס חדר אויך צו שלמה עטינגערן.

12. פּרטים זען אין מ. ווינרניכס אַרײַנפֿיר צו דער ווילנער אויסגאַבע פֿון שלמה עטינגערס כתבֿים, ז' XXXVII—XXXI.

די דאָזיקע פֿעדעס האָבן זיך געצויגן אויך ווינטער און שפּעטער. מיר זעען זיי אין דעם ייִדיש פֿון גאַטלאָבער און פֿון צווייפֿל. די גאַנצע שול צו שרײַבן ווי מע רעדט האָט דאָמינירט אין אוקראַינע. ר' מענדל סאַטאַנאָווערס אהבת־ישׂראל און אהבת־ייִדיש האָבן געלאָזן קערנדלעך וואָס זענען אויפֿגע־גאַנגען און זיך צעוואַקסן אויף אַט דעם פֿרוכטיקן באַדן.<sup>13</sup>

\*\*  
\*

דאָס ווינטערדיקע, גאָר קורץ סקיצירט. פרטים לאָזן מיר אויף אַן אַנדערט מאָל, אפֿשר פֿאַר אַ צווייטן שלמה ביקל־בוך צו זענע גבורות. מיטן אויפֿקום פֿון דער פרעסע האָבן אַ שפּאַר געטאַן מיט איין מאָל שווערע פּראָבלעמען פֿאַר דער ליטעראַטור־שפּראַך. ווי געפֿינט מען די אַלע ווערטער און אויסדרוקן פֿאַר כלערליי נעסן פֿון דער גאָרער וועלט? ווי געפֿינט מען אַ נוסח פֿאַר אַרטיקלען וועגן פּאָליטיק און די פֿאַרשיידנסטע געזעלשאַפֿטלעכע פּראָגעס? וואָס זאָל מען טאָן ביים פֿאַרוואַנדלען אַ טייל פֿון די אויסגאַבעס אין פּאָלקס־אוינווערסיטעטן וואָס לערנען וועגן וואונדער פֿון דער נאַטור, וועגן היטן דאָס געזונט און וועגן וואָס ניט? און וואו איז דער וועג צו דער כלל־שפּראַך<sup>14</sup> וואָס זאָל זיין איבער אַלע דיאַלעקטן? אַט וואָס עס שרײַבט און באַקלאַגט זיך אַלכסגדר צעדערבוים, דער רעדאַקטאָר פֿון קול מבשר אין איינעם פֿון די ערשטע נומערן:

„דאָס אַרעמע לשון איז ערשט אַליין געטיילט אין עטלעכע אַרטן: גרויס־פּויליש, קליין־פּויליש, ליטוויש, און געמישט מיט רוסיש, גאַליציש, מאָלדאַוויש וכדומה. מילא, פֿון איין מדינה צו דער אַנדערער איז גאָר אַ גרויסער חילוק, אַפֿילו פֿון איין שטאַט אין דער אַנדערער אויף עטלעכע מיל — רעדט מען אין איטלעכער אַנדערש און מע

13. מיר האָבן געלאָזן אין אַ זינט ד״ר משה מאַרקוויס עזר ישׂראל, געדרוקט אין פּאַריז, תק״ן /סוף 1789/. עס איז אַן אויסגעמלעך אינטערעסאַנטע דערשיינונג — הן דער מחבר הן זיין ווערק. עס איז אויך אַ קוואַל פֿאַרן פֿאַרשן דאָס גערעדטע ייִדיש פֿון וואַלין סוף 18טן יאָרהונדערט. נח פּרילוצקי איז געווען גערעכט אין זיין פּאָליטישער באַציאָנונג און נחום שטיף אומגערעכט אין זיין נעאַטיוער באַציאָנונג צו משה מאַרקוויס ייִדיש. משה מאַרקווי איז זיכער געווען אַ טאַלענטירטער שרײַבער און ער האָט גוט זיך אויסגעלערנט דאָס ייִדיש פֿון זיין אַרומ. ער האָט נאָר ניט געקענט זיך באַפֿרענען פֿון אַ טייל פֿון דעטשייטן סינאַקס: די ווערבן קומען צום סוף זאָן. ער האָט אויך עטלעכע אַנגעגעסענע דעטשייטע ווערטער וואָס ער חזרט זיי אָפֿט איבער. מיר האָבן זיך ניט אָפּגעשטעלט אויף זיין ספֿר רבֿואות, ווייל עס איז שווער צו באַשטימען אַז דאָס בוך זאָל האָבן געהאַט וואָסער ניט איז השפּעה אויף דער אַנטוויקלונג פֿון דער ליטעראַטור־שפּראַך.

14. דער טערמין גופּא האָט זיך פֿאַרשפּרייט ערשט אין די דרייסיקער יאָרן פֿון אונדזער יאָרהונדערט.

באדיגט זיך מיט אנדערע ווערטער. ווי אזוי דארף מען הינט טאן אז מע וויל מאכן א גראמאטיק? וועמעס לשון וועט מען אננעמען פאר דעם עיקר? מיר וואלטן גערן אז אונדזער ציטונג זאל זיין פאר אלע גוט: הי, אין פוילן, אין ליטע און אין גאליציען, דאמיט מיר זאלן פועלן וואס מיר ווינטשן, אלע יידן צו פאראייניקן, איינער זאל זיך אינטערעסירן פאר דעם אנדערן, און אלע זאלן קריגן איין דעה וואס גוט און וואס רעכט איז לטובת הכלל... דעריבער בעטן מיר אז אלע זאלן אונדז זייער מיינונג זאגן, עפעס א מיטלועג צו געפינען, כדי מיר זאלן קענען אלגעמיין ווירקן."

מיר האלטן אז דער קול מבשר האט א היפש ביסל אויפגעטאן. אבער דערנאך האט מען געדארפט ווארטן אזש ביז דעם פריינד, עס זאל אויפקומען אן אויפטוערישע תקופה פארן לשון פון אונדזער פרעסע. דערנאך קומען כלערליי ציטשריפטן צווישן 1905 ביז צו דער וועלט-מלחמה. דער זשורנאל יודישע וועלט האט גאנץ באזונדערע פארדינסטן. זייער שווער שיילט זיך אויס אן אלגעמיינער פרצוף. דאס לשון פון יעדער אויסגאבע באזונדער איז אפהענגיק פון רעדאקטאר און זיין איינשטעל אדער אמאל גאר פון ארויס-געבער. דא גייט ניט קיין ליניע כסדר אויף ארויף, נאר כלערליי קאפריזנע זיגנאגן. דאך איז עס פארט א בארג-ארויף. מע זעט כסדר בארעכערונג און פון צייט צו צייט אויך א נטיה צו רייניקונג.

א באזונדערער קאפיטל איז די געשריבענע שפראך פון געזעלשאפטלעכן לעבן, פון פאראייניקע, פארטייען, כלערליי ארגאניזאציעס, וואס זי גייט פארא-לעל צו דער שפראך פון דער פרעסע. הן אין דער פרעסע-שפראך הן אין דעם ארגאניזאציעס-לשון איז די פראבלעם א פארקערטע ווי אין די פריערדיקע דורות: דא גייט אין ניט באווירקט ווערן פון דעם וואס איז שלעכט און איז שוין פארזשארגאניזירט אין דעם גערעדטן לשון גופא.

דער ערשטער וואס האט טיף פארשטאנען אט די פראבלעם איז געווען מענדעלע מוכר-ספרים, דער גרויסער שאפער פון ליטערארישן נוסח. דער קינסטלער אין אים האט אים אויסגעזאגט דעם סוד אז מע קען ניט און מע דארף ניט שרייבן אזוי ווי עס רעדט דער ארום אין בארדיטשעוו, אין זשיטאמיר און אין אדעס. מע דארף טאקע שפען פון גערעדטן לשון, אבער אי סינטעזירן, אי לייטערן, אי דערהייבן, אי נעמען פון אלטע קוואלן, און צו דעם אלעם קומט נאך צו דאס רייני-יחידישע. האט זיך טאקע מיט אים אנגע-הויבן א נייע תקופה אין אונדזער ליטערארישער שפראך.

מיר זענען ניט געבליבן ביי מענדעלען. פון אים ביז צו טשערנאוויץ האט מען שוין געהאט דורכגעמאכט א מהלך און דערנאך איז מען אוועק מיט נאך גיכערע טריט. דא האט מיטגעשפילט אי די שיינע ליטעראטור אי די סאמע ניכטערע פראזע פון לערנביכער. די אויפטוען פון דער יידישער שול פאר אונדזער לשון איז דאך ווידער א קאפיטל פאר זיך. מע דארף אויך

פֿאַרשן באַזונדער די שפּראַכיקע אויפֿטוען פֿון דער ייִדישער פּאָעזיע אין די לעצטע פֿיפֿציק יאָר, באַזונדער די אויפֿטוען פֿון דער עסייאַסטיק און באַזונדער פֿון ייִדיש־פֿילאָלאָגן. אינטערעסאַנט זײַנען דאָ די צווישנאַנאָדיקע ווירקונגען. אין די לעצטע אַכציק יאָר האָט ייִדיש דורכגעמאַכט אַ גוואַלדיקן קפֿיצת־הדרך. מיר האָבן אָנגעיאָגט גרויסע קולטור־שפּראַכן.

זעען מיר אין דער תקופֿה פֿון נײַ־ייִדיש, זינט דעם מיטן 17טן יאָר־הונדערט, כמעט דרײַ יובלים פֿון פֿאַרגליווערטקייט אין דער ליטעראַטור־שפּראַך, דערנאָך די גרויסע באַוועגונג צו דער מער אַנטוויקלטער גערעדטער שפּראַך, לסוף אין די לעצטע דרײַ דורות די אויספֿינערונג און די באַרעכערונג און גלייכצײטיק אויך די אַנצוימונג פֿון דער ליטעראַטור־שפּראַך. יעדער צײַטאַפּשניט באַזונדער און אַלץ צוזאַמען פֿאָדערן נאָך אַ ים פֿאַרשונגען.

## מאחרוני הסופרים העברים בבסאראביה

### דברי פתיחה

**בנוהג** שבעולם, אדם קשור לעברו בידועים ובלא יודעים. פעמים הוא נותן פורקן למה שחתום בזכרונו ומספר על חברים וידידים, שעמם אָרַח לחברה. ואף-על-פי-כן, מה קשה לי לנהוג כך במיודעי וריעי, הסופרים העברים בני בסאראביה, וזאת משום שהמדובר אינו בעבר-כטבעו שנתגלגל להווה ומוסיף לחיות בקרבו, אלא באתמול שתם לגווע, בלי שיום חדש יזרח בעקבותיו. אותה זרימה מתמדת, שבה נושק זמן לחברו וגליה מתמזגים זה בזה, נהפכה כאן לחתימה מאוימה, שאחריה אין מאומה.

למרבה הצער שכיחה בתולדותינו תופעה זו של שקיעת מרכזים וירכתיהם. קורא אתה בדפיהן על מרכז יהודי פורה, שופע חיים, מבוצר מכל רוחותיו. כלול הוא בהדר תורה וחכמה, מפעלי כלכלה ומוסדות צדקה. והנה לאט לאט מתגלים בקיעים במסדו ורחש של פורענות עולה מבין קירותיו. עוד סיפור הקורות בעיצומו וחוט עלילתו נקטע ברעש ההתמוטטות והמפולת. מתברר, אותו מבצר, שנראה כבנוי על סלע איתן, היה נטוי על חולות נודדים. בנשוב בהם רוח תזוית של שמד וחורבן או אפילו רוח מצויה של טמיצעה — התפורר הכל והיה כלא היה. פרקי כליון אלה, אף שניטשטשו במרחקי העבר, מוסיפים גם היום להלך עלינו תוגה. ועל אחת כמה וכמה שהלב מזדעזע נוכח מאורע טראגי בהווה, שקרבנותיו היו עמיתך. שוב אין זו חטיבת היסטוריה, שברבות הימים הוצנה שלהבתה הצורבת, אלא גוש-הווייה קרוב, שבעודו רענן ותוסס נהיה לאפר. והרי אך תמול שלשום התהלכתי עמם, יחדיו עברנו כברת-חיים מסוימת, יחד התלבטנו וגם קיוונו לחיזוקה של הספרות העברית בבסאראביה. עד שבא יום שואה ומשואה ומחק את החיים והספרות כאחד. ואם שרד מהם שריד — הריהו בבחינת "שריפת גשמה וגוף קיים".

איחד את דיבורי על שלושה מהם: שני ותיקים, מראשי החבורה, ואחד מדור ההמשך, הוא השריד. אך מן הראוי להעלות את דייקנאותיהם על רקעה הכללי של הספרות שבתוכה ולמענה פעלו, שכן בלעדיו לא ייתפסו הללו במלוא משמעותם, במעלותיהם ובחסרונותיהם. לצורך זה יש להשיב על השאלה: מה היו מעמדה ותנאי גידולה של אותה ספרות, הסגורה באפיקה הרגיונאלי וכבולה במערכת זיקותיה?

כל כולה היה בה מיסוד הפלא. אין להסביר את תהליך צמיחתה על הדרך



ההיקש והאקבלה. בעצם היותה פרצה את גדרו של ההגיון. פלך-ארץ זה, שיצאו מוניטין לתיירושו ולתירסו, שנתברך בתנובת שדותיו וכרמיו ובוסתניו, שיהודיו ברובם פשוטים ומגושמים, למודי עמל ומצוקה — מה לו ולספרות עברית? עד כמה לא נראו שניים אלה עולים בקנה אחד, תעיד המהתלה שרווחה באזורנו. מעשה ברב דמתא פלוני בבסאראביה שנקרא לעלות לתורה, הלה נשק לקצה טליתו לאחר שהעביר אותו, כנהוג, על הפרשה שלו בספר, עצם עיניו ובירך בקול רם: «ברוך אתה וכו' המוציא לחם מן הארץ». לא שהרב היה חלילה, בור שהתעטף באיצטלה דרבנן. אדרבה, הוא גודע כבר-אורין, אלא מה? כל כך דבק במשפחת האדמה עד שאותה ברכה שגורה, אשר בשבילו היתה יותר מחובת אמירה חטופה, נעשתה לו מכשלה. והתמיהה במקומה עומדת: הבל בידה זה, שלא ידע כמעט את סערת ההשכלה ורק הדיה העמומים הגיעו אליו, כיצד בא לתחומו נושא משך הזרע של הספרות העברית?

יש אומרים: רוסיה הגדולה, שעד לשנת 1918 היתה בסאראביה כלולה בתחומה, היא שגרמה לכך. ממנה נמשך צינור ההשפעה וההאצלה גם אל הפלך השכוח. אולם הסבר זה, אף שהוא מקובל, רחוק מלהניח את הדעת. כי מבחינה תרבותית היתה בסאראביה יחידה בפני עצמה. ההשכלה הלוחמת, שגרמה לשידוד מערכות ברחבי רוסיה והכשירה שם את הקרקע לקליטה חדשה, פסחה על ערבותיה הנידחות. מאידך גיסא, מוטעית ההנחה, שאילן הספרות אינו ברת-לול ותנאים חיצוניים אינם קובעים את דרכי התפתחותו. הגאון בלבד צומח תחתיו, מתמלא מחוליתו, בעוד שהכשרון כפוף לחוקי היניקה והגידול. ואילו בבסאראביה העברית לא נסתייעה באחידותה הגיאוגרפית והכלכלית עם רוסיה האדירה. היא נשארה קרקע בתולה, שמתחת לקליפתה לא נצטברו רבדי תרבות ומסורת, ולכן עדיין טעונה היא סיקול ועיווק. ויש אשר רוח ממרומים תצרוז בכנפיה זרע מבורך ותטמון אותו באדמתה, או ינבטו ויעלו שיחי ערבה רכים, מרביני עין ומשמחי לב, אבל פרי הילולים לא יביאו לעולם. כי רק התומר האגדי מבקיע את כיפת הזוכית של החממה ופורץ לו דרך אל על. לעומת זאת מסתגלים צמחי עוני לסביבתם, קומתם מתגמדת ותשוקתם למרחביה נחנקת בין דפני העציץ. ואין להביא ראייה מבני העליה אשר בבסאראביה (יהודה שטיינברג, ש. בן-ציון ויעקב פייכמן). שכאילו הם סותרים הנחה זו. הרי אין לומר, כי הללו הגיעו למרום מעמדם למרות נסיבות גידולם החורגות; הם זכו לה רק הודות לעקירתם ממעגלם המצומצם ונטיעתם מחדש במרכז ספרותנו ברוסיה. רק לאחר שבאו בתחומיו, מצאו לפניהם מרחב ורום וכנפיהם התמתחו במלוא כוח מעופן. אחרת לחלוטין היתה מנת חלקם של הנשואים, שהוסיפו להתלבט במצריהם. צמרתם לא הבקיעה

את סיפון הזכוכית. הכוחות האצורים בקרבם לא הגיעו לידי ביטויים המלא. מארת המקום היתה בעוכריהם.

המצב הורע עוד יותר לאחר מלחמת העולם הראשונה. במחנה הקטן של היוצרים העברים נתעבו הצללים, מכיוון שפנה זיווה של שמש רוסיה. משענת דלה זו, שהיתה סולם עליה לטובים שבהם, נתערערה גם היא. חומת הבדידות סגרה עליהם לגמרי, ואף על-פי-כן, לא כבה נר ספרותנו בפינה נשכחת זו. אמנם, שוב לא צצו מתוכה סופרי סגולה, שיהיה בהם משיעור קומתם של השלושה הנ"ל. אולם הספרות העברית בכללותה, כחזיון קיבוצי, הוסיפה להתרקם בגבולה. כעבור תקופת המבוכה הראשונה באה ההתאוששות.

שבט העברים הנידח לא אמר בואש. לא נכנע ללחץ התנאים הקשים, אלא המשיך להיאבק על קיומו. והוא גם ראה שכר במאבקו. ללא קשרים עם מרכזי התרבות הוסיף לטפח את הקב שלו ולשמור עליו במסירות, בהתמדה ובעקשנות. ולא זו בלבד שפך השמן לא תם, כי אם להיפך: הברכה שלטה בו. בשנות השלושים הוקמו בבסאראביה במות שונות, מהן קבועות מהן חד-פעמיות («תרבות», «שורות», «מן הצד»), ראו אור קבצים ספרותיים («פרודות», «אודים») והופיעו ספרי שירה של קוטשר, גולדנברג וברתיני. אף מה שהופיע בבוקארשט נוצר והתקיים מכוחה ומהשפעתה של בסאראביה («דפים», «פרקים», «עמודים», «תרבות», «נתיב»). נתלכדה חבורת סופרים קטנה וערה, ועוד היד נטויה לביסוס ולהרחבה. אולם הכיבוש הסובייטי — ביוני 1940 — שם קץ לכל התכניות והחלומות. לרודין ולנסקי נוספו אחים ליצירה ולצרה. אולם בכך עדיין לא מיצו את כוס התרעלה. כעבור שנה — ביוני 1941 — בא עליהם כחתף הסייט הנאצי. ששירות גדולות של יהודים החלו לנוע אל גיא-ההריגה שנועד להם: טראנסניסטריה. מהם ניספו בתלאות הדרך, מהם במחנות המוות, אם בידי המרצחים ואם בקור וברעב ובמגיפות. כך כבה שם גם נרה של הספרות העברית.

על שלושה יוצרים צנועים, שנמנו עם בני החבורה הבסאראבית, אייחד להלן את הדיבור. עם זאת יש לזכור כלל חשוב: ביקורת אובייקטיבית שוקלת כמאזניה את תנאי הזמן והמקום. לא ייתכן להשקיף מנקודת-רמה אחת על גאונים ובינונים ולהשתומם אחר-כך על ההבדל בשיעור קומתם. מרמה גבוהה מדי ייראו גם הנפילים כהגבים. באיזון הממדים והתאמתם צפונה הערובה ליושר ההערכה.

אין לחפש ביצירה העברית בבסאראביה את הגוון המקומי בלבד. אי-אפשר, כמובן, להתעלם ממיציאותו, אבל אין גם לראותו כתכונת-ייחוד יסודית. סיפוריהם המעולים של יהודה שטיינברג וש. בן-ציון אינם יצוקים בדפוסים

מקומיים דווקא. ואם בסיפור כך — על אחת כמה וכמה בשירה. יש שמתקפח בה הנוף המולדתי בשל טיפות סגולה אחרת, שלאט לאט היא מגיעה לידי בליטה ומכריעה את חברותיה. אין לבקש, איפוא, אצל סופרי בסאראביה אך ורק את בבואת הדנייסטר והפרוט, את שירת הכרמים ורוח הערבות. מתוך שיריהם וסיפוריהם מזדקר קורייחוד אחר, שהוא אמיתי יותר ואופיני יותר: קו הבדידות. לא בדידות כמצוות־משוררים מלומדה, כאשר כל טירון שביניהם רואה את עצמו עוזב וגלמוד בעולם הגדול והזר, אלא בדידות עמוקה, שרשית, האחוזה בנפש כאש בפתילה. בדידות זו בקצווי נכר מנהמת אצלם בלי הפסק, בין במפורש ובין במרומז. לצדה של תכונה זו עובר קו ההתחמקות, שבו גלום הרצון לפרוץ את החומה. רציה זו מתבטאה בנקודות־היסח שונות: הפגת הבדידות בחיק אשה, שיבה לעבר או ערגה לבאות.

### יעקב קוטשר

קו הבדידות בולט ביותר אצל משורר זה, שהיה זקן החבורה. בימי הפרעות באוקראינה ברח לבסאראביה והיכה בה שרשים. בשנת ת"ש, בפרוס הכיבוש הסובייטי, הופיע בקישינוב קובץ שיריו «ביגוני בין השמשות». מהדורתו השניה ראתה אור בתל־אביב, בשנת תש"י, במסגרת המפעל שהוקם על־ידי «הוועד להוצאת כתביהם של סופרים עברים מבסאראביה». סגירי סתיו רקמו הינזמת צללים לשירתו. צילי אביב הם נדירים במנגינתו העצובה. השמחה — כמשתמע משיחו הפיוטי — בת־חלוף היא. רק התוגה תיכון לעולמי עד. מוטיביו אינם חדשים. מצטלבים בהם רישומי השפעה שונים. אולם רטט־קולו שלו הוא. את עקת לבבו הביע. בשיריו הראשונים נמצא את עקבות פרוג. כמוהו הדיר בהם את עצמו מנוי־אשה והדר־טבע, אבל אדרת מקוננים לא עטף. הכרתו הלאומית לא נחצבה בלהבות־אש, כי אם נתגלמה בהלכי־נפש, נתעטפה בסמלים: תינוי השכול שבסתיו הנצחי והכמיהה לנגוהות האביב. ואפילו הסתבך בחרמי אהבה, ואם גם הלך שבי אחרי הטבע וקסמיו — מיד משתקפים חוויות ומראות אלה באספקלריית הנזירים שלו:

יְדַעְתִּי: תְּדַלִּי אוֹן וְנִצַּח הֵם הַחַיִּים,  
וְמַחַת הַהֶיְהִי חוֹתְרֵהָ חֶרֶשׁ בְּלִיָּה.

אין בשיריו התמרמרות, פרפורי מלחמה, היאבקות אדם עם גורלו. ליל השבתון קורא והריהו צועד לקראתו במנוחה. אולם אין שלוותו הפילוסופית נובעת משנאת החיים, שהוא נאחו בקרנותיהם עד הטלטלה האחרונה לתחום

החדלון. מקורה של זו בהבנת חוסר השחר שבמרידה, בהכרת הכליון הטבוע בעצם היותו של בן התמותה. בשיריו המאוחרים מורגשת השפעתו של ביאליק, הניכרת בבנין החרוז, בצירופי הניב, בקצב הצליל. אמנם, הזעם אצלו רך יותר, חרון האש מתחלף בעצב קודר. אולם יש שהוא נתפס לחיקוי ממש, כמו בשיר „וכי תקראו מועד...“ (אגב, הוא מוקדש „לנשמת ת. נ. ביאליק“).

עם זאת השתדל המשורר לשמור על ייחוד דיוקנו. במגדל הבדידות הסתגר ושוב לא יצא אותו, לא השיח צרותיו לאחרים. רק לבבו היה קבר צערו. האהבה לא לו היא. הטבע בהדרו רק מתעלל בנין קדושים ונביאים. לבסוף מצא את אשרו בתפילה. על מזבח מקדשו הקריב „דם-לבו וחלבו, אש נפשו ויקודה“. זהו מבצרו האחרון. כל עוד הנשמה בקרבו לא יעזבנו. וגם בהיחרב המקדש עוד נשאר על משואותיו ועירי לחש את תפילתו היתומה.

בשירו הגדול „מולדת“ השתחרר קוטשר מהשפעות זרות. כל מה שהותו קודם ניצוצות ניצוצות, ברמו ובסמל, נתלכד עתה לשלהבת אחת חזקה. אין זה להב רותח וגועש, שמתלווים לו מחול רשפים ונפץ אודים, אלא אש פנימית, היוקדת ומכלה וגם מצרפת. כאן אפשר לסתומות שירו. הבדידות בת היא למאפליית הגלות. רק המולדת תביא גאולה. כמה כליון נפש, חלומות ומאווים שוקעו בשיר זה, שהוא אחד במינו בשירת בסאראביה העברית.

אֲמִי-מוֹדְדָתִי, לֹא נִחַמָּה,  
עֲלוּבֵת-עוֹלָם וְחַמוּדֵת-עַד,  
יִקְרַת סְגוּלוֹת עִם וּמְאוּר חַיִּיו!

בן גולים ונודדים, שהריק את קובעת הנדודים עד תומה, מתרפק כך על אמור-הורתו.

כוחו הפיזי של קוטשר הגיע לשיאו בתחום הסוניטה, בדפוסה הסורר הצליח ליצוק את חרוזיו הרוטטים, המשקיפים אלינו כשושני-חן מתוך אגרטל של בדולח. בצמצום ההכרחי הובלטה יכלתו. גבישי טוריו התלכדו עוד יותר. בשירי-זהבו ביער את סיגיו ושייר זהב-שירה צרוף. נושאו: ירמיהו, ירושלים, הכותל המערבי, יבנה, ברי-כוכבא, ספרד וכו'. שוב מתלבטת הנפש בין גולה ומולדת. נימה אלגית זו מפעמת את רוב שיריו. היא מתגנבת אפילו לתוך אותם המעטים, שנושאים הוא הנוף או האהבה.

עדות-עצמו של קוטשר עשויה להשלים את דמותו. אמנם, בדרך כלל אין היצור כשר להעיד על כתביו, שהרי לפעמים מתחלף לו טפלים בעיקרם. אולם המדובר כאן לא בהערכה, אלא בהעלאת הרקע האוטוביוגרפאי, שאין כמוהו יודע אותו. העלאה זו קשורה בזכרונותי עליו.

הכרתיו רק בשלהי תרצ"ז, כשנה לאחר שהתחילה בינינו חליפת מכתבים. הזדמנו יחד בקימפולונג (בוקובינה), במושבת הקיץ של מורי "תרבות". הוא הפתיעני באיזו סתירה שבין אישיותו לבין שירו. זה האחרון היה טבוע בחותם היגון והבדידות; ואילו המשורר עצמו אישיריעים הוא, להוט אחרי טיולים ובחברה ואף נוטה לדברי היתול. זו היתה פגישתנו היחידה. מאז לא ראיתיו. משנת תרצ"ו ישב בטימישורה (טראנסילוואניה), שבה התפרנס מן ההוראה. בה גם עברו עליו שנות המלחמה. בדרך נס ניצול מן השילוחים למחנות המוות. הלך לעולמו ב"א טבת תש"ה, חדשים מספר לאחר שהעיר שוחררה בידי הסובייטים.

באותה פגישה יחידה לא הגיע קוטשר לידי התגלות הלב, שתביא גם לחישוף שרשי שירתו. אולם הוא עשה זאת באחת מאגרותיו אלי, שתכפו יותר לאחר היכרותנו האישית. ומעשה שהיה כך היה. עלה בדעתי לכתוב מאמר-הערכה על שירתו (שמטעמים שונים לא נכתב אז). אך מלכתחילה נבצר ממני הדבר, שכן רק מעטים משיריו ראו אור, ואף הם היו פזורים בממות שונות, שלא ניתן להשיגן בקלות. על כן אמרתי להסתייע בשיריו שעמו בכתובים. ביקשתי זאת ממנו במכתב שהרצתי אליו בקיץ תרצ"ו. בתשובתו מיום 19.9.36 כתב לי בין השאר:

אני מודה לך על שקיבלת על עצמך לכתוב עלי, ז. א. על שירתי. בכל רצוני אין לי עכשיו האפשרות לשלוח אליך קובץ שירי, משום שאני מעתיקם ומסדרם עכשיו ומכונם לדפוס. מלבד זאת, בונהג שבעולם, אם מישהו בא לכתוב על משורר — הוא דן אותו עפ"י השירים שנדפסו ולא עפ"י אלה שישנם בכתב בתיבת שולחנו של המשורר. בכל זאת אני אעתיק בשבילך קטעים אופייניים ביותר אף מאלו שלא נדפסו עדיין ואשלח לך מסכת רחבה לרקום עליה את מאמרך, והדבר הזה יקל את העבודה גם עלי וגם עליך. את ה"מסכת" אשלח לך בעוד ארבעה חמישה ימים (ההדגשה במקור).

אולם קוטשר לא היה מטבעו קל-כתיבה וקל-עשיה. ה"ימים" נתמשכו לחדשים, ואלה — לשנים. באיחור רב, כעבור שנתיים ומעלה, קיים את הבטחתו ונענה לבקשתי, אמנם רק במידה חלקית, שכן במקום השירים השלמים שלח לי מהם "קטעים אופייניים ביותר" בלבד.

להלן אני מביא במלואה את איגרת ה"מסכת", שבה העלה את היסוד האוטוביוגרפי למוטיבים הראשיים בשירתו. בשוליה עלי להעיר, כי מצד תכנה המיוחד, שהווידוי הפיוטי הוא עיקרה, אינני יודע דוגמתה במכתביהם של הסופרים העבריים בבסאראביה.

טימישורה, 22. 10. 1938

חבר יקר, מר דחובני!

עיכובים שונים שלא היו תלויים בי עצרוני משלוח לך עד היום

את ה"מסכת", אבל סוף סוף הריהי לפניך, ואתה תסלח לי על האיחור.  
הליריסמוס זהו היסוד הנפשי שבי. בשירתי מרובה היסוד האלגי,  
המותנה על ידי עצב חרישי, יגון-סתרים ונכאים טמירים. מכאן השם  
„ביגוני בין השמשות" של קובץ שירי העומד להפיע.

בְּאוֹב לְחוּץ־הַקִּיר, אור־שֶׁמֶשׁ לֹא רָאָהוּ,  
הַיּוֹנֵק רֶטֶב מוֹךְ בְּפִנְתֵי־אֹבֵדָה,  
(כֵּן תִּדְלַת־אוֹן וְעוֹ, מִתְּלַבְטָה וְחִרְדָּה)  
הַתְּכַנְסָה נַפְשִׁי דָם, תִּקְוֹתִי בִּי וְנָעוּ;  
וּבְטָרֵם אֲדַע עוֹד חֲלוּמֵי מִי וּמָה הוּא,  
(וְחֻזוֹן לְבָבִי רָךְ, וְטִיבוֹ טָרֵם אֲדַע, —)  
בִּי גָמַל עֲצָב־עַד, וּכְמִשְׁקַע אֶבֶן כְּבֵדָה  
תוֹךְ קֶצְפִי גְלִי יָם מְאוּיֵי הַשְּׁתַקְעוּ.

(סוגטה : שירי)

אולי נובע ועצב זה בעטיו של החינוך היהודי הגיטואי שקיבלתי  
בילדותי; חינוך שדיכא בי כל נסיון של התפרצות חפשית ושאיפה  
למרחביה, אבל שלוה נפשית, שלמות הרמונית משוללת קרעים  
והתלבטויות — לא ידעה נפשי. בשחר ילדותי כבר הרגשתי כי לבי  
קרוע ושותת דם.

וְכִי תִשְׁאַלִי לְלִבִּי — — —  
צָאִי וּבְקַשְׁיָהוּ!  
וְהִיא כִּי תִרְאִיוּ וּבִדְם וּפְצוּעַ —  
דְּעִי לָךְ: שְׁלִי הוּא!

קָרַע, קָרַע בִּי וְנָע לְבָבִי וַיִּמַּת  
מְגוּלָּל בְּפִצְעָיו,  
וְעַל כֵּד שֶׁבְּעַת הַיָּמִים וְשִׁי־הָעוֹלָמוֹת  
תִּמְצָאֵי קֶרְעָיו.

(וכי תשאלי ללבבי)

\* שני הטורים הממוסגרים נוספו בנוסחו האחרון, כפי שהובא בקובץ שירי „ביגוני בין השמשות". — המעתיק.

היופיו שבטבע, בתור מוטיב ראשי כשהוא לעצמו, זעזע את כנוריו  
רק לעתים רחוקות מאד. הדר הטבע וקסמי הקוסמוס מבליטים עוד  
ביותר, כשחור על גבי פון (רקע) לבן, את מצוקת הדווי וסבל האומה.

כי אַפְתַּח חֲלוּנֵי וּלְמַרְחֵב הַכְּפָר  
הִיפָה כִּי אֲשָׂא עֵינַיִם,  
אֲזַיְעוֹר בְּלִבִּי הַפָּצַע הַנוֹשֵׁן,  
וּכְאַבִּי בִּי יִגְדֵל כְּפָלִים.

הוֹי, אֵלֵי, הֵן אֲרָא מְסֻבִּיב שׁוֹשְׁנִים  
וּבְשָׂמֵי צַדִּינִים יִזְלוּ,  
רַק גַּנֵּי בְּלִבֵּדוֹ עוֹד שׁוֹמֵם הֵנְהוּ,  
וּפְרָחֵיו יוֹם יוֹם אֵךְ יִבְלוּ...

(מנגינות האביב, נדפס ב"לוח אחיאסף")

כי צער היחיד וצער הכלל עולים אצלי תמיד בקנה אחד, ובשום  
שיר, מלבד אולי בשירי אהבה, לא הבדלתי בין שתי הרשויות הללו.  
אולי יש בזה השפעתו של ביאליק, אבל יודע ומרגיש אנוכי תמיד,  
כי מקולע אני תמיד בין שני העולמות הללו. גם את האהבה ומתקה  
הקרבתי לא אחת על מזבח זה, כי מקדשי — מקדש האומה, ורק  
במקדש זה אני משמש כהן.

לֹא בְּכִיתִי בְּלִילוֹת הַחֲזָרִים עַל אֶהְבָּה,  
וּבְחִיק יְפוֹת־חַן לֹא שִׁפְכְתִי אֶת שִׁיחִי — — —

מְקַדֵּשׁ אֶחָד לְלִבִּי מְקַדַּמַת נְעוּרַי,  
וּבְקַדְשֵׁי־קַדְשָׁיו דוּ כִּהֵן אֲשַׁרְתּוּ.

(יחידה)

אמנם יש שרוח של מרדנות תוקף אותי ואני רוצה להשתחרר  
ממעגל הדווי של צער האומה, שכן דברי אל "הצוענית הרקדנית":

שׁוּרִי: פְּנֵי דְלִים, חֲזָרִים, אֲמַנֵם פְּחִי אֲחֵי אֲיִן,  
לְחִי נֶס וְסֻמְקֵי אֲזוֹל; — גַּוֵי כְּפוּף, לְבִי שְׁבוּר;  
הֶלְאָה סֶבֶל הַמּוֹרְשָׁה, אֵךְ מִתַּחַת רַפְיוֹן גַּוֵי  
הַמְטָרַת — לְעֲזָאוֹל! עוֹד דֵּי אֲוֵן וְעֲצָמָה צְבוּר.

אָקראַ דרור קמוֹךְ, בת קדם, וּבְמַעְמָקֵי לְבַי הוֹמָיִם  
 וְאַפְרָקָה בְּרוֹל עָלַי, גְּלִיגְלִים שֶׁל מְאַוִּיִּים;  
 אַחַת אָפְרָק וְלֹא אוֹסִיף, רְנֵעַ – יִפְרָצוּ הַחוּצָה  
 וּבְךָ חוֹרֵינִי אֶהְיֶה כְּלִי. אֶלֶף אֶלְפֵי מַעֲיָנוֹת חַיִּים,  
 (משירי "הפקר")

אבל כנראה לא רצה בכך שר השירה שלי, ואני שב "אל אבל  
 ואל שקי", כי כך נגזר עלי.

שירי הסתיו מרובים אצלי על שירי האביב, שכן גורלי וגורל  
 עמי הם סתיו ארוך אחד. שאלה לי אחת (אמור: אהובתי) מדוע כה  
 אוהב אני את הסתיו. על זה אני עונה לה שהיו ימים וגם אותי הקסימו  
 האביב והקיץ, כי הלא בן אוקראינה אנוכי.

יְלִיד אוֹקְרַאִינָה אֲנֹכִי, וְאַהֲבַנִּי הָאוֹקְרַאִינָה  
 רֶנֶת מְנֹד שָׁמַיִם מְעַל; וְעֵדֶנִּי – יַר צִיץ לְבִנְה דָק,  
 שֶׁם גְּדֹל וְנֹמֵד בֵּי לַחִי, בְּצִאתָן בְּפִקָר הַעֲצִינָה.  
 אָסַפְתִּי דִי אוֹן וְאַיִל. וְעָרַב – בְּמַחֹל הַקּוֹןֶק.  
 (שואלת את אותי...)

אבל הבוז והלעג שפגשתי מסביב דווקא מאותן בנות האוקראינה;  
 השחיתות וההריגות שעניי ראו באוקראינה, נסכו את הרעל בכוס  
 הששונים שלי ומאו הייתי למשורר הסתיו, והרגשתי — הרגשתי  
 "יתום-העולם", שכוח-אלוהים ואנשים.

וְאַנִי יְתוּם הָעוֹלָם, עוֹלָל רַךְ וְנֶדְח,  
 יְחִידִי עַר בֵּיִשְׁנַיִם, שְׁכוּח־אַל וּבְרִיאָה; –  
 כּוֹכְב־מִי בִיעָף שֶׁם צָלֵל דֹם וַיִּדְעָף?  
 אֲנַחַת־מִי נִשְׂאֵת עַל נִבְכֵי הַדְּמִיָּה?

הוּא, אִמִּי־לִילִית־כְּלָתִי, מְתַקַּת־רַךְ וְקִסְמִים!  
 דְּפַקְנִי אֲבִי־חוֹרְגִי – יוֹמֶךְ אֲשֶׁר נָדַם,  
 וּרְאִי: הַטְּלָתִי בְּדָד, עַר בֵּין צְלָלִים נָמִים –  
 יִשְׁנִינִי נָא גַם אוֹתִי רְנֵעַ וְאַרְדָּם! ...

(בנדודי ליל)



אבל זאת היא הטראגדיקה של הפייטן העברי: איש לעברו הולכים,  
כולם עוברים לתומם, ואין חולה ואין שם אל לב. אולי "אחר כך":

וּבְהֶמֶס הַשֶּׁקֶג מְעַפֵּר תְּחוּחַ  
צִיץ יְצִיץ עַל קַבְרֵי,  
וַיְנוּד יְחִידִי, בְּנֶשֶׁב עָלָיו רוּחַ,  
לְמִשׁוֹרֵר הָעֵבְרִי...

(ממנגינות הסתיו)

סוברני שדי בקטעים הללו שהבאתי, משום שמאיץ אתה בי  
במכתבך האחרון. אם הקטעים ימעטו לך תוכל להשתמש גם בהקטעים  
שישנם ב"תקופת ביאליק" של זלבינסקי\*. ואת ה"מולדת" וה"הימנון  
לשאול" (טשרניחובסקי) הלא קראת. ואולי גם השירים שנדפסו  
ב"איים".

פרק בפני עצמו הן הסוניטות שלי. טשרניחובסקי בהקדמתו  
ל"ספר הסוניטות" מבדיל אותן לטובה (יחד עם הסוניטות של  
ז'בוטינסקי ומייטוס) מכל הסוניטות בשירה העברית. בכלל אוהב  
אני בשירה את החווק, הגיבוש, היסוד המפוצץ, את ה"ספירטוס"  
ושנאתי את ה"מימיות". אם עלה כך בשירי — איני יודע.  
שלך

יעקב קומשר

אין להעלים את האמת: לא תמיד "עלה כך בשירי". המחנך והבדידות  
בפלך בסאראביה עשו את שלהם: בלחצם המתמיד מנעו ממנו מרחב ורום  
ועצרו בעד גידולו האורגאני. על כרחו הצטמצם במצרו ולא זכה להתפשטות  
ועליה, שלהן היה ראוי מכוח כשרונו. אולם אחת אנו יודעים: את כל נפשו  
נתן לנו בשיריו ואת גפתוליה ומדוויה צרר בחרוזיה המלוטשים. ועדיין כבושה  
בהם רעדתה.

## מרדכי גולדנברג

אותו שכול קיצוני, המוליך לעברי פי הגירוואנה "ביגוני בין השמשות",  
ניטל עוקצו החריף בשירת מרדכי גולדנברג (אסופת שיריו "רשפים בערבה"  
הופיעה בראשית ת"ש בהוצאת מרכז "תרבות", קישינב; מהדורתה השניה

\* אנתולוגיה של ספרותנו בתקופת ביאליק, שנערכה בידי המחנך נחום זלבינסקי  
וראתה אור בבוקארשט.

— «הוועד להוצאת כתביהם של סופרים עבריים מבסאראביה», תל-אביב, תש"ו; באותה הוצאה ראה אור, בתשי"א, קובץ סיפוריו «הטחנה העתיקה». גם הוא גמע מכוס הבדידות, אף נפשו השתוחחה ביגונה, אלא שסופי שביליו טבלו בגלי גהרה. קוטשר היה גלוי-עיניים, מפוכח, בטול אמונה ואשליה, ובראותו שאין מוצא — קיבל את גזר-הדין בשלווה אולימפית. לעומתו עמד גולדנברג בתומו הילדותי, דוק הזיה מתוח על עיניו וכל הוויתו אומרת שירה לפלאי הבריאה. גם בקדור עליו יומו והבלימה נתגלתה לפניו בכל מוראיה — לא אחזתהו בעתה, סם-חיייו, הממוגז אהבה ואמונה, עמד לו בצר. בשבילו לא נחרבו כל העולמות. מעבר לחיים עוד מזהיר כוכבו. כי

גם שם היום רנה-אור. הַלִּילָה — אָפֶל, פְּהֶה,  
וְעַל כָּל שׁוֹכֵת אֵילָן תִּצְפָּצֵף צֶפֶר שִׁירָה.  
וְחֻלְקַת יָאֹר בְּשִׁבִיל־פֹּ רוֹתְתָה מִן־הִירָה.

מרדכי גולדנברג לא שר על הטבע, אלא הטבע השתורר מתוכו, כי היו שניהם לאחד. וכך קלט את סוד הנצחים. כל היקום מביע אומר: המוות אינו אלא בדיה. «אין מוות במוות, רק מעבר מעולם אל עולם!» אמנם, בדיקה כלשהי בשיריו מגלה לנו, כי סוללת אמונתו בנויה על יסוד האימה. אין כמוהו מפחד מן המוות. «מפלצתי — חדלון, ופחדי — השיכחה!» מכאן צומח קו ההתחמקות בשיריו; כאן יש לבקש גם את המניעים לחתירתו המתמדת אל חוף האמונה.

וְאִם אֵינְךָ וְלֹא הָיִיתְּ — יְאוּשֵׁי נָא יוֹלִידֶךָ  
וְתִהְיֶה נֵר לְרִגְלֵי וְתִצְנֶה לִי נְחֻמָּה.

אולם גולדנברג חונן בהרגשה רליגיוזית עמוקה, המחפה על הסיבה ומאירה רק את המסובב. משורר כזה באמונתו יחיה, באלוהיו בטחונו. הבורא וברואיו ויקומו התמוגז בתפיסתו לפלא אחד.

וְטוֹבֵל הַלִּילָה בְּטִלְלֵי נְהוּת,  
מִתְקַדֵּשׁ, מִטְהַר וְעֵינָיו הַרְוֹאוֹת:  
הַבּוֹרָא, כְּבָיְכוֹל —  
הוּא יֵצֵא בְּמַחֹל  
עִם מְאוֹרוֹת וְעוֹלָמוֹת וּשְׁמֵשׁוֹת וַיִּרְחִים —  
וְנוֹשְׁקִים אִישׁ אָחִיו בְּאַהֲבַת הַנְּצָחִים.

במטחווי ראייה זו, החובקת זרועות עולם, לא יעלו דרדרי יאוש. אמנם, יש שמשוררנו ראה את עצמו בודד בערבה הגדולה והרחבה וכאילו פילחחו חץ התוגה, כלום אין גורל הערער אורב גם לו?

כְּפָרַח בְּצִיָּה פֹה אָבֵל עֲרִירִי  
וְלִבִּי טָעוּן עֲשָׂרוֹ כֹּה יֵרֵד שְׂאוֹל.

אולם עצבו אינו אח ליאוש. עוד לבבו הוגה נכאים ועינו גומעת כבר פלא-נוף חדש. הוא ידע: "יש ממתק האגדות בערבה וביגונה". כי יותר מבני משמרתו היה הוא משוררה של הערבה הבסאראבית. הוא קלט את רסיסי הוויתתה וגילגלם בחרוזיו הצלולים. את צלצלי התרועה לא אהב, אל מחוז הסערה לא נשא נפשו. אל הדממה ערג ואל רחשי החי והצומח האזין. העצם ובבואתו, הצליל והדו, כזה כן זה הרעידו את מיתרי כינורו. בודד הוא בערבה והיא גלמודה כמוהו. בדוד מבדוד יינק. זו השפיעה עליו מיגונה, אבל בו בזמן נמתחו גם נימי עצבו על מראותיה. הוא נכבש למרחביה, אך לא אותם ביטא בשירו. כליו הענוגים לא הכילו את איתני הטבע. לעומת זאת יקרו לו קטני היקום. הצועני הנודד במרחבי הערבה, הצאן הלוחכות ספיחיה, הצפרדע המקרקרת בשלוליותיה, הציפור החולפת במרומיה, הצמח הדל והנשכח, הצמא לגשם, לחיים — כל אלה קמו וחינו בשירו.

מכושף עמד בתוך הערבה, בעיניו ראה את העולם והוא קסום-דממה ותוהה על חידתו. הממש והחלום, מראה העיניים והלך הנפש מצטרפים בשירתו לריקמת פלאים אחת. יש שהיקום ויצוריו עוטים אצלו מעטה רזי. הרועה שלו חורג מפשוטו וקולט משמעות בעלה ונאצלת: "אזנו ערה לנבכי דממה". יתר על כן: "כחווה-יה תאב-מסתורין, / יתע רועה לו בין טלאיו". ובכלל, תהליך זמופע טבעיים סופגים בשירו נופך דמיוני. לידת הטל כיצד? "בלילה קם מתחת גלו גיבור-קדומים" ועל סוסו טס במרחבי ערבה. אך "מפחד אור השמש נעלם גיבור-קדומים" / ובחפזו לנוט השליך פניו לו לעדיים". בליה כרויה אזנו לקלוט את רחשושי הערבה. ככל שהראייה פוחתת בחושך כן יתחדדו החושים האחרים. בעוד ועיניו תוהות על "כוכבים רומזים" יחוש לבו בפלאי הבריאה המתרקמים בעלטה —

תְּתַעֲוֶרֶר אֲזוֹ מְשַׁנֵּתָה הַעֲרָבָה  
וְקַטְרַת בְּשָׁמָה תַעֲלֵ לְשָׁמַיִם,  
וְכִאֲשֶׁת־חַן עֲזוּבָה, נַעֲצָבָה,

אֶל בּוֹרְאָהּ תִּקְרָא, מְלֵאָהּ מְאֻנִּים. — —  
מִסְבִּיב הַסּוּ, גַּם שְׁחָקִים גְּמִים, נְחִים.  
הַתִּיחַד אֶל עִם שְׁכִינַת־הָעֶרְבָה.

אך מן הראוי לציין פה גם את תיאוריו הנאמנים, המצטרפים מזוטות ונותנים בסיכומם את כללות גופה של הערבה. צהריים במרחביה, הערבה סובאת מטר-שמים, מראות השקיעה והזריחה — הללו מצוירים במחולו של אמן. אמנם, המראות אינם מרעישים, הצבעים אינם מפתיעים בחידושם, אבל בצירופם חבוי איזה קסם. והרי לדוגמה שיר אחד שלם מתוך המחרות „בערבה“.

|                              |                                  |
|------------------------------|----------------------------------|
| בְּכַה נְעִים רַךְ הָעֶרֶב   | גַּם הַפְּרֹחַת־כִּילֵד תְּמִים  |
| בְּעֶרְבָה כְּנֻטוֹת יוֹם.   | יִישְׁנוּ שְׁנָתָם שֵׁיחַ, קוֹץ. |
| עַל הַהָרִים תּוֹעִים אֲדִים | עָגוּר גָּא עַל רִגְלֵ אַחַת     |
| בְּחֵלוֹם.                   | גַּם בְּבֶץ.                     |

|                                  |                                  |
|----------------------------------|----------------------------------|
| פְּתֵאם צָרַח יִנְשׂוּף זוֹעֶף — | בְּצֶבֶץ רֵאשָׁה שֶׁל צְפָרְדַּע |
| וַיִּתְחַלְחַל אֵילָן שָׁב:      | תִּרְאֶה אוֹיְבָה אוֹרֵב לָהּ —  |
| נָפַל כּוֹכֵב וַיִּתְלַקַּח      | חֵישׁ תְּסַתְמַר, — וּמִשְׁאֹנָה |
| חֵישׁ בִּיעֶף.                   | גַּל סוּף נָע.                   |

|                                 |                                     |
|---------------------------------|-------------------------------------|
| רוּחַ תְּמָה מִן הַדְרֹם        | הַסּוּ מִסְבִּיב, שְׁלֹת־תְּנוּמָה. |
| נְשָׁבָה עַל הַקֶּמֶה אֵט.      | גְּתִיבֵה־חֶלֶב יְכֹסֶף לֵיל.       |
| חֶלֶל מַחְלֵל. צְפוּר גּוֹנְחָה | אֵלוֹן יִשִּׁישׁ עַל הַכְּפָר       |
| מַעַל בַּד.                     | הַשְּׁלִיף צַל.                     |

אלה הם מראות ובני-מראות, אשר אם נחברם אל קודמיהם — תצטייר לעינינו תמונה ססגונית, מרנינה בפשטותה, מעין תמונת הערבה הבסאראבית בנטות צללי ערב.

תומו הילדותי וווד נפשו חיבבוהו גם על הילדים כמשורר וכמספר, והם גם שנסכו חן מיוחד על סיפוריו לגדולים. אמנם, אין בהם עלילה מפותחת ובמידה שזו ישנה — אינה מפתיעה ואינה מרעישה. גיבוריו ממעטים בשיחה, הואיל והמחבר „מדבר בעדם“. אולם כמה יופי נאצר בתוכם, כמה פרחי שירה בישמו את פרקי סיפוריו. באמנות מפליאה דובב בהם את נוף הערבה ושיבצו במסגרתם. היתה לו עין רואה, אוזן דרוכה. כל ניד וזיע גילם בביטוי והמחיש

בציור. בן הערבה היה, לכבשונה חדר ואת רויה ידע לפענת. מבחינה זו לא ידמו לו חבריו למשמרת. בסיפוריו הירבה לתאר את הדור ההולך ועגמת שקיעתו ואת הגעגועים לתפארת החיים שנגזזה. סיפורים אלה יש בהם מתום האידיליה ומהמיתה של שירה לירית.

רק בעברית זכה לכינוס חלקי. אולם שיריו וסיפוריו בידיש עדיין צרורים בעתונים וכתבי־עת. ואף הם, שנדפסו בשעתם, לא היו אלא חלק מן הגנוז במגירותיו. מאין במה מתאימה לשפע יבולו. כך, למשל, היו עמו בכתובים סיפור גדול ששמו "קארמליה" ורומאן "צווישן סאָסנעט", שרק פרקיהם המעטים ראו אור בעתון היומי "אונזער צייט" (קשינוב). השאר אבד לעד. וכשיר כן מחברו: רך, תמים, שוגה בדמיונות. היה משורר בכל הוויתו. מבחינה זו לא ידע שתי רשויות. גם בחולי־חולין התבלט בייחודו. בת־השיר היתה כאש־תמיד עצורה בעצמותיו, נודרחה מעיניו מצועפות החלום, נטרטטה בקולו ההזוי, הוחשה בהשתאות התום לגילויי הבריאה. הוא לא היה זקוק למראות־אדירים שיריעישוהו. גם בשחק מעונן, דולף נתגלתה לו קשת הפלאים של ההווה. כל ימיו גר בעירותיה של בסאראביה, שהסתיו והחורף היכו אותן בשממון ובעצבון. גולדנברג כמעט שלא הרגיש בכך. שעות ארוכות היה עומד ליד החלון ומציץ בעולמו של הקב"ה, מציץ ונהנה ומחייך לעצמו חיוך של אושר, ויש אשר נפשו לא יכלה להכיל לבדה את כל הנצורות. או הצביע וקרא ברגש: "ראו־נא גם ראו!" מישוהו מן המשפחה או אורח שאיקלע לבית התקרב לחלון, הביט החוצה והעיר בקול מאוכזב: "ציפור! וכי מה יש כאן לראות?" גולדנברג התעורר לרגע, מבויש, כילד שנתפס בקלקלתו, אך מיד חזר והתכנס לתוך עצמו. החלון היה לו מעין אספקלריית־אשפים, אשר מבעדו נראו לו פלאי עולם ונתגוונו באלפי צבעים. ואם גם היה בחוץ יום־סתיו קודר — הוא צפה באספקלריה שלו וראה ערבה שטופת שמש, קמה מזהיבה, גנים מלבליים, עדרים גולשים מן ההר, מעינות רוננים, סהר מכסיף ברקיע וכוכבים נופלים ומתלקחים במעופם. אך גם בהפוך ראי הקסמים לזוגית פשוטה לא פסקה התפעלותו: הנה עדר עננים ברקיע, הנה ציפור מנתרת על חוטי הטלגראף והנה זהרורי חמה מפוזים בבוץ, טובלים בשלולית ומפזיזים את כסותה השחורה.

זכורה לי פגישתנו האחרונה. זה היה בקיץ תרצ"ט. אני ורעיתי, היא בתו הבכורה הדסה, התכוננו לעליה. חלק מימי הפגרה עשינו בביתו אשר בסקוראן. הוא שמח בשמחתנו, אבל קשה היה לו לכבוש את צערנו: האם יזכה גם הוא לכך? כל ימיו חלם על ציון, ועדיין הוא שוגה בחלמו. עתה מלאו לו חמישים שנה. האם יעצור כוח להתחיל הכל מחדש, לעמוד בחבלי

ההסתגלות? הרבה מחלומותיו נשא הרוח — האם גם הפעם צפוי לו מפח־נפש? ניהמתיו: לאחר שנסתדר ונתאזרה בארץ נעשה הכל להשגת סרטיפיקאט בשבילו ובשביל אשתו ובת־זקוניו. לרגע נדלק אור התקווה בעיניו, נדלק וכבה. מאמין תמים היה, רואה על הרוב את הרצוי כמצוי, מגמא מרחקים בדמיונו — אך דווקא בנקודה זו עינהו הספק. בשירו „עם שקיעת החמה“ קונן מרה: „הוי, היכן זהב יומי? איכה, חלומי?“ מעיניו נשקפה תוגה עמוקה, זו תוגתו המיוחדת של אדם החי באמונתו, אלא שגורלו התל בו, שחלומותיו שווא דיברו. ואכן, נבואת לבו הרעה נתקיימה, ובדרך־בלהות כזו שאותה לא שיער אף ביאישו. אשתו ובת־זקוניו ניספו מיד לאחר הכיבוש הנאצי. והוא עצמו הלך עם הגולים לטראנסניסטריה. בכוונה הוליכו הרוצחים את השיירה בדרך ארוכה, כדי להגדיל את עינויי קרבנותיהם. המשורר אכל ושתה רק אם אילצוהו לכך. בתחנות נודדיו, ממחנה אל מחנה, לא הוציא מידו את עפרונו. כתב שירי חורבן ונקם, סיפורים, יומן. בשעות החניה היה קורא את יצירותיו באזני אחיו לצרה, מוכי הרעב והצמא. את כתב־היד — לפי שסיפרה לי פליטה מניצולי טראנסניסטריה — טמן באדמה, אך לשרידים המעטים לא נודע מקום סתרם. והוא עצמו דעך כנר. בכסלו תש״ב, בטרם מלאו לו נ״ג שנים, הוציא את נשמתו בברשאד אשר באיזור המוות הקרוי טראנסניסטריה.

## חיים הוכמן

בחבורה הקטנה של סופרים עברים בבסאראביה היה הוא איש המשמרת הצעירה, האחרונה. מובן שזוהי קביעה־לאחור. כי אז, לפני המלחמה לא חזו איש אחרית איומה כזו ליהודי בסאראביה ולסופריהם העברים. אמנם, האנטי־שמיות נתנה אותותיה בשטחים שונים. אך יהודי החבל „הסכינ״ עמה ולא ניהשו את המתרקם בשולי האפקים המתקדרים.

האם ראה הוכמן את אשר לא ראו הרבים? לא. אותה זעוות הקץ לא נחרתה בסיפוריו כמציאות קרובה, כסופה מתרגשת ובאה. אולם בתחושתו העמוקה לבש המתרחש פנים אחרות מן המקובל. אמנם, את הסיוט הצפוי לא תפס כממשו וכהיקפו, אבל הוא נגע בשרשו: נכר, תלישות. בסיפוריו הורגש מיפנה חריף, שהתבטא בעצם החריגה מן המסלול האידילי או האידילי־למחצה של קודמיו. בהם אי־אפשר להתענג על נגוהות הערבה הבסאראבית, על שירת הבוצרים, אף לא על קדושת שבת ומועד במשכנות ישראל. מתוכם מציצה אלינו הוויה מעורטלת ממחלצותיה הרומאנטיות: עיירה שוממה, השוקעת בבטלה ובמצוקה, נוער המתנוון ללא עבודה, ללא מטרה, מורה עברי הזורע עמלו לריק, גיבוריו המתלבטים כאילו מכריזים ואומרים:

אפסה תקווה מעיירותיה של בסאראביה. אין עתיד בגולה. אך קרן-אור אחת מפציעה ועולה מן החשכה שנתעבתה: ארץ-ישראל.

התמורה שחולל מספר זה היא מהותית ואינה מתמצית בנושא בלבד. את עיקרה אין לראות בהתקת נקודת הכובד מן הכרם והשדה, למשל, אל המחצבה המשמימה («במאפליה») או אל עיר הנמל הנתונה בעקת האבטלה («בצל החיים»), אלא בראייה האחרת, בשיקופה האחר של אותה הווייה עצמה. אצל יעקב פייכמן ושו. ל. בלאנק נתפסה העיירה הבסאראבית באור האידיליה. אפילו גולדנברג ורוזנטל, שביצירתם ניתן ביטוי למצוקת ישראל בגוים, הקיפו את המציאות האפורה ההיא באיזו הילה של זוהר וחנינה. יש בסיפוריהם מעין השלמה עם המבוי האטום, כאילו חיי הכלימות של יהודים קבועים בסדר עולם שאינו ניתן לערעור.

לא כן הוכמן. הוא כלא רחמיו ובתיאוריו הביא את האיין-מוצא עד לקצה גבולו. אף כשאינו מצביע על המוצא ממעגל השממון הריהו מעורר את הקורא לשבירתו. אין אצלו חיטוט לתיאבון בפצעי גיבוריו. ככל שהוא מגביר לבטיהם, מבלית את חייהם התפלים ומחריף בהם את נקודות המשבר, הריהו כאומר: כך איי-אפשר להמשיך, כך אסור להמשיך. המפורש בסיפוריו בא ללמד גם על הסתום שבהם. פוליה, למשל («בין שיני הגלגל»), אינה אלא אחות-לצרה של אנה ברובר («אכזבה»), ויגר («נגוהות») ופרייגר («בצל החיים»). רק באחת היא נבדלת מהם: בעוד הללו ממשיכים להיאבק עם עצמם ולפרפר במסורתיהם, עלתה בידה להיחלץ מהם ולמצוא את דרכה. היא הכריעה. בזכותו של הוכמן עלו רק ארבע שנות יצירה, אשר ברובן היו לו שנים של גישושים וליבוטים (יבולו, הזעום בכמותו, כונס בספרון «בין שיני הגלגל» על ידי «הוועד להוצאת כתביהם של סופרים עברים מבסאראביה», תל-אביב, תשי"ב). אולם גם בצעדיו הראשונים שעדיין מורגש בהם ההיסוס, כבר מרומזו כוח התנופה העצור בו. לא זו בלבד שהרחיב את מסילת הסיפור העברי הבסאראבי ונטע בתוכו נופי-חיים חדשים. גם בנושא הישן, הנדוש ידע לגלות פנים חדשות. תמיד חתר למעמקים, בבקשו להגיע לאותם רבדי-סתר שעין אחרת לא שזפתם. תיאוריו גדושים, דחוסים, לפעמים עד כדי נטילת נשימה. לשונו עשירה, אך גם מסורבלת ומתנהלת בכבדות. זיזי הטירון טרם הוקצעו. אולם בכל אלה מתגלה לפנינו יוצר עצמאי, מקורי, היקר לנו גם בגמגומו. במשפטיו המסובכים, המחוספסים אינך חש אותה עתרת מילולית, שהיא בעוכריה של יצירה. יש כאן מאבק מתוך שפע, מאבק לביטוי, למיצוי, להמחשת המופשט.

בכל חריגה יש מעין התמודדות עם התוהו. ביחס למקובל בסיפור העברי

הבסאראבי היתה חריגתו של הוכמן כפולה: הן בתוכן והן בצורה. הוא לא הסתפק באותם מטבעות לשון עוברים לסופר, אלא טרח ליצוק אותם בבית-יציקתו, להתאימם לצרכיו. חבלי ביטויו התעצמו בהעדפתו את ההתרחשות הפנימית על האירוע החיצוני, שהרי בדרך כלל מוכנים ומתוקנים יותר לבושו הלשוניים של האחרון. בחתירתו המתמדת לחיזוק אמצעי הבעתו לא נרתע אף מן הגיבוב, אם רק ראה אותו ככלי הכרחי להתפרקות חוויותיו וקליטתן.

ביצירתו טבועים עקבותיו של גנסי, ברנר ואף (ברשימותיו הקצרות) שופמן. אולם גם כאן, בעיכולן של השפעות אלו ניכרת עצמותו. ההאצלה המצויה בתחומה של ספרות, זו אשר שלילה וחיוב כרוכים בדרכי קבלתה, לא טישטשה חותמו המקורי ולא שיעבדה אותו לנוסח כלשהו. בדיבור אחד: ההאצלה לא נתגלגלה בחיקוי. מעידה על כך התלבטותו המתמדת בבואו לצור צורה לחומר שהיה משופע בו, בסטייתו מדרך המלך שסללוה ידי זולתו. מעידים על כך גם אותם צירופי ניבים, לפעמים רופפים בהרכבתם, אלא שבהם הצליח בכל זאת לדובב את לשון מראותיו והגייגו.

היאבקותו, שאולי בגלל קוצר הזמן גבר מתחה, לא היתה לשווא. בחינה מדוקדקת של סיפוריו עשויה להוכיח, שכתובה בלתי־מלוטשת זו, אשר על הרוב היתה סאתה גדושה, מצטיינת דווקא בסוד הצמצום. אסתיע בדוגמה אחת להוכחת הנחתי זאת, בסיפורו „בצל החיים“ מתואר נמל גאלאץ לעת משבר.

נשמו אף מחסני התבואה וכל שאר הבנינים, המתנוססים זה שנים רבות למרגלות הדונאי. — — פסקה גם זו סימפוניית הסירנות, ברוך יחד האניות בשלהי ימות העבודה את ה„למנצח על המנוחות“, ומנגינת קסמים זו לא עוד נשאה נוחם לסימטאות המאפליה, — — רק בנושב רוח תזוית מבינות לקני השחף של הנהר, נודעזעו המים על זוך מרבעם, נסתמרו וכרדופי תוגת־ההום החליקו אלי חוף והתנפצו אל סלעי המגור; במרוצתם ניטלתה תכופות אף בבואת־עננות, שנדלחה בתהום אפוריותה ותגוז שם בתעלומת־עד...

בשיפולי הרחובות הגולשים אל הדונאי שירכו דרכן, יום־יום, דמויות נכאות ולוטות אפר־מצוקה; פועלים וסבלים, מסיעי דוברות ושוליותיהם, שהתלבטו כאן אילך ואילך ללא מטרה. כאותם צללי־מגור שבאישונו־ליל הילכו סביב הגות עצבונם, כן נראו אנשים גברתנים אלה, נוקשי־עורף וחסוני מצעו, שבלכתם ניטלטלו כפות ידיהם, ארוכות וגרמיות, צפודות ומבוטלות מאפס־מעש ושלמראיתן בלבד המה, המה הלב; איוו קשיות אטומה הוטבעה בפניהם המכורכמות ואילו את עיניהם רצינות־ההבטה הצעיף דוק־הזיה שבתום־ילדות, אם כי לא חצץ כלל בעד הצער, האילם ודלויו בתמציתו מנבכ נשמתם, שהציץ, בתובעניות מיוחדת ממשקעיהן. — — הם התגודדו בהמוניהם על חלקת־החול התחוחה, או שהתפרקו במפורז, לתנות דאגותיהם ולהצליף אגב מבטיה־הייה, כדי לתפוט את הדונאי רחבי־הידיים אשר נתערטל לארכו, נתעלם א־שם, הרחק באפקים הסמויים מגו עין; ונדמה היה שברית־מוס בלתי־פוסק זה זורמים במחזורם החיים, והאנשים החשוכים האלה חותרים פה בעצם חתירה נואשת אחר נקודה מזערה, נקודת־עוגן לסערת ההתרגשות של נשם.

בקטעים מעטים אלה רקם המספר את אוירת האבטלה, העוטפת כבטלית אחת את הבנינים ששבתו ממלאכה, את הנהר הממשיך בזרימתו, ריק מאניות



התבואה שהיו מחליקות עליו, ואת פועלי הנמל הנתפסים כאן כדמות קיבוצית, הדוממת ושוממת ועוגמת בצרתה, בניני עץ ואבן, המים הזורמים ו־בבואת העננות" המיטלטלת בתוכם והרחישה האנושית התלכדו כאן להויה אחת, הטבועה בחותם האבטלה.

בסאראביה היהודית מצאה בהוכמן את מספרה הנאמן, המתנה מצוקתה ומתווה דרך לגאולתה, תיאורו החושפני, המוקיע את מציאותנו התלושה בנכר, נצטרפה לה קריעת אשנב לעולם אחר, מחובר לקרקע, למולדת.

בהתרגש השואה נמלט הוכמן לברית המועצות. בשנות המלחמה נדד במרחביה, רעב וסבל. בענותו הממושכת ייחל לפדות, לחידוש כתיבתו. אך בחלוף סערת־ההשמד, שממנה יצא שלם בגופו, נאלץ להשבית את עטו. נגזר עליו אלם, והוא עדיין בצהרי חייו ויצירתו. המולדת החורגת שהצילה את חמרו כל־אָה את רוחו. מרחוק אנו צופים ב־שריפת נשמה" זו, לבנו מתעטף בצערו וידנו קצרה מהושיע.

## ד ב ר י ח ת י מ ה

בימי החורבן כלה באפר רובו המכריע של הקיבוץ היהודי בבסאראביה. בנסיבות האימים ספה תמה גם ספרותו העברית. אולם נותרו לה שם ושארית בארץ העברים. כמה מיוצריה קנו בה אחיזה עוד בטרם סער, אחרים — מיד לאחר פרץ ברקיו ורעמיו, והאחד — פליט שהגיע אל חופיה כשוך הסופה. הלא הם המשוררים אליהו מייטוס, ק. א. ברתיני, זרובבל גלעד, יהושע טן־פי; המספרים י. הר־אבן (בן־אחיו של יהודה שטיינברג), נחום גוטמן (בנו של ש. בן־ציון) ויצחק אורפז; המבקרים י. זמורה, א. ב. יפה וחיים תורן, מהם שבסאראביה הטביעה חותמה ועל יצירתם זמחהם (גלעד, טן־פי, גוטמן ואורפז) שרישומה אינו ניכר בה.

ואם יש ניהומים — נמצאם באותו מנין סופרים, שארית הפליטה של הספרות העברית בבסאראביה. הללו היכו שרשים באדמת המכורה ומניבים בה את פירותיהם — כל אחד כשיעור כשרונו — בשיר, בסיפור ובמסה, ויש אשר בכתביהם נצררים זכרי דמותה של יהדות בסאראביה, יהדות נאמנה ועמלה, שרבות נאבקה ויצרה וקיוותה, עד שכלתה בחורבן הגדול.

## ייִדישע דימענסיעס אין דער קינסטלערישער שאַפֿונג

די אַרכיטעקטאַנישע קאָנסטרוקציע פֿון שלום-עליכמס אַ דערציילונג האָט אַ מינימום שטח און אַ מאַקסימום לעבן. די סיפור־מעשה איז אַנגעלאָדן מיט דראַמאַטישן שטאַף, מיט איבערלעכער שפּאַנונג, מיט טעאַטראַלער דינאַמיק — אַפֿילו אין די מאָנאָלאָגן. דער זשעני פֿון דער רוסישער ליטעראַטור — אַנטאָן טשעכאָוו, — האָט זיך געהאַלטן בנים כלל, ווי ער האָט געזאָגט, פֿון „פֿאַרבניִי־גיין דעם פּייזאַזש און גלניך צייכענען די כאַראַקטערן; אויסלאָזן דעם אָנהייב און דעם סוף, און גלניך אָנהייבן די האַנדלונג“. די סכעמע איז כאַראַקטעריסטיש אויך פֿאַר שלום־עליכמס עסטעטישן נוסח, צו וועלכן מען קאָן געפֿינען פֿאַרגלייכן אין דער וועלט־ליטעראַטור, אָבער נישט צו דער אַפֿעקטיווער אַטמאָספֿער וואָס הערשט אין זײַנער אַ געשיכטע און נישט צו דער עמאַציאָ־נעלער וועלט פֿון זײַנע פּערסאָנאַזשן. דווקא די אַנאַלאָגיע אין אייניקע קינסט־לערישע אַספּעקטן, שטעלט אַרויס בולט און קלאַר, יענע פֿאַרבאַרגענע עלע־מענטן און דינע נשמה־ניואָנסן, וועלכע זענען בנים ייִדישן הומאַריסט אומ־פֿאַרגלייכלעך דורכויס אַנדערש און אייגנאַרטיק.

אין דער פּאָפּולערער דערציילונג „דער כאַמעליאָן“ דערציילט דער גרוי־סער רוסישער מניסטער, אַז אַ הונט האָט צעביסן עפעס אַ שלעפּער אין גאַס. דער פּאַליציי־באַאַמטער וואָס מאַכט אַ באַזוך אויפֿן מאַרק, וואַרפֿט אויף אים אַ מיטפֿילנדיקן בליק און שרײַט אויס: „דאָס וועל איך נישט פֿאַרשווינגן! אַנלערנען דאַרף מען אַזעלכע אויסוואַרפֿן, וואָס לאָזן זיך אַרומשלעפּן זייערע הינט איבער די גאַסן“ . . . און ער גיט אַ פֿאַראַרדענונג צו דערגיין וועמענס הונט דאָס איז, צוזאַמענשטעלן אַ פּראַטאַקאָל, און דעם הונט דערשיסן, ער איז זיכער משוגע . . .

עמיץ פֿון עולם באַמערקט, אַז דער הונט איז, דאַכט זיך, דעם גענעראַלס, וועלכער וויינט אין דער געגנט. דער פּאַליציי־מאַן ענדערט גלניך דעם טאָן, מיטן גענעראַל האָט ער מורא זיך צו פֿאַרטשעפען. ער קוקט צערטלעך אויפֿן הונט און זאָגט צום שיכור: „ווי קען עס זײַן אַז אַזאַ קליין הינטעלע זאָל דיר צעבייסן, אַזאַ גרויסן? האָסט זיך אַוודאי אַליין דעם פֿינגער צעקראַצט, און ווילסט מען זאָל דיר דערפֿאַר באַצאַלן. איך קען אַניך, די לײַט“ . . .

אין דעם גייט פֿאַרבניִי דעם גענעראַלס באַדינער, באַטראַכט דעם הונט

און זאָגט מיט ביטול: „אַזעלכע שלעק זענען בײַ אונדז קיין מאָל נישט גע-  
ווען“ . . .

— זיכער, רײַסט אים איבער דער פּאָליציי-באַאַמטער, ס'איז אַ פּאַרוואָר-  
לאַזטע חיה, אַזאַ אַנשיקעניש! נישטאַ וואָס צו רייַדן, אַז איך האָב געזאָגט פּאַר-  
ניכטן, איז פּאַרניכטן!“ . . .

„ס'איז נישט אונדזער הונט, האָט פּאַרגעזעזט מיט שטאַלץ דער באַדינער:  
דאָס האָט דעם גענעראַלס ברודער אים פֿון דאָרף מיטגעבראַכט“ . . .  
אויפֿן פנים פֿון פּאָליציימאַן האָט זיך צעגאַסן אַ מילדער שמייכל: „אַזוי  
נאָר — זאָגט ער — ס'איז זייער הינטעלע, דעם ברוּדערס? זע נאָר, אַזאַ  
צוציקל, אַ פֿיין הינטעלע; נו, פֿיר אים אַהיים!“ . . . און דעם שלעפּער האָט  
ער דראַענדיק געוואָרנט מיטן פֿינגער: „געדענק, איך וועל זיך נאָך נעמען  
צו דיר!“ . . .

אַ כאַמעליאַן איז אַ קליין חיהלע, וואָס נעמט אָן דעם קאַליר פֿון דעם  
באָדן אויף וועלכן עס זיצט. אויפֿן גרינעם גראַז איז עס גריין, אויפֿן שטאַם פֿון  
אַ בוים — גרוי, און צווישע געלע בלעטער — געל. ער גיסט זיך צוזאַמען  
מיט דער הערשנדיקער סביבה, און היט זיך אויס, אויף אַזאַ מין אויפֿן, פֿון אַ  
ביז אויג . . . טשעכאַווס כאַמעליאַן האָט די זעלבע אייגנשאַפֿט, ער ענדערט  
דעם קאַליר לויט די אומשטענדן, און די באַוועג-קראַפֿט פֿון אַט דער מעטאַ-  
מאָרפֿאָזע איז די קאַלטע אויסרעכענונג — דער גראַדער שכל. פֿון אַנהייב דער-  
וועקט זיך בײַ אים יאָ אַ שוואַכער שיין פֿון סענטימענט; אַן אַרעמער מענטש  
געבעך, איז צעביסן געוואָרן — און ער פּאַראַרדנט אַ גערעכטן משפט; באַ-  
שטראַפֿן דעם שולדיקן און שיסן דעם הונט.

אַבער ווי נאָר עס קומט אויפֿן געדאַנק אַז דער הונט קען זײַן דעם גע-  
נעראַלס, ווערט יעדער שפור פֿון מיטגעפֿיל מיטאַמאַל פּאַרשוודן און דער  
יושר פּאַרגעסן. דער כלב ווערט שוין אַ „קליין הינטעלע“ און אויפֿן שלעפּער  
קוקט ער מיט האָס און פּאַרביטערונג. די ווינטערדיקע עפיואַדן שפילן אויס  
אַין טיפֿערע אַקאַרדן דעם זעלבן צענטראַלן מאַטיוו און גיבן אַ נײַעם קאַלאַריט  
דער האַנדלונג. דער באַאַמטער רײַסט איבער דעם באַדינער מיט דער כוונה  
צו ראַטעווען זײַן פּאָליצייאַישן פרעסטיזש. זײַן אייגנליכע, און מעגלעך אויך  
דאָס געוויסן, פּאַדערן אַ באַרעכטיקונג פֿון זײַן ערשטער פּאַראַרדעניש: „זיכער  
אַ פּאַרוואָרלאַזטע חיה, טענהט ער, אַז איך האָב געזאָגט פּאַרניכטן, איז פּאַר-  
ניכטן!“ . . .

נאָר אַז ס'איז שוין מער קיין צווייפֿל נישט, אַז דער כלב איז דעם גע-  
נעראַלס, עס מעג זײַן דעם גענעראַלס ברודער, איז דער פּאָליציי-באַאַמטער

גיך מקריב זיין אייגנליכע צוזאמען מיטן לעצטן טראפן געוויסן. אויס מורא פֿארמאגט דער „כאמעליאן“ א שארפֿן אינסטינקט פֿאר דער רעאליטעט און א בליץ־שנעלע אַריענטאציע, ער בײַט גלייך דעם קאַליר, גיט אויף דעפֿיניטיוו דעם קאַמף, הייסט דעם „צוציקל“ אַוועקפֿירן אַהיים און דעם שלעפּער וואַרנט ער גאַנץ שטרענג און אַפֿן, ער זאָל זיך אים מער אויף די אויגן נישט ווײַזן.

טשעכאַווס העלדן — שקלאַפֿן, שלום־עליכמס — האָרן

קיינער האָט מיט אַזעלכע קנאַפּע מיטלען און שאַרפֿן איראַנישן ליכט נישט באַוויזן צו אַנטפלעקן דעם כאַמעליאַניזם אין דער מענטשלעכער נאַטור, דעם עגאַזום, די געוויסנלאַזיקייט, די אַמאַראַלישקייט, ווי דאָס האָט געטאָן דער גרויסער מײַסטער פֿון דער רוסישער ליטעראַטור, אַנטאָן טשעכאַוו.

אויך שלום־עליכס האָט אין אַ קאַנצענטרירטער און געפרעסטער פֿאָרם געצייכנט כאַראַקטערן, און האָט זיך נישט אַרײַנגעלאָזן אין קיין קינסטלערישע אומוועגן אין דער שילדערונג פֿון דראַמאַטישע סיטואַציעס און פּסיכישע קאַמפֿלעקסן. אויך ער האָט אונדז געשילדערט דעם מענטשן אין זײַן פֿאַרצווייפֿלטן קאַמף פֿאַר דער עקזיסטענץ, און קיינער האָט נישט באַוויזן צו אַנטפלעקן אַזוי פֿיל גײַסטיקע גבורה און איידלקייט פֿון געפֿיל, וואָס העלפֿן צו באַהערשן די מורא פֿאַרן לעבן און וואָס רופֿן אַרויס אַ באַרמהאַרציקן שמייכל אויף די שוואַכקייטן פֿון מענטשן, ווי דאָס האָט געטאָן דער גאון פֿון ייִדישן הומאָר, שלום־עליכס.

אין איינער פֿון זײַנע דערציילונגען שילדערט טשעכאַוו אַ פֿאַטער און זון, וואָס קרייען ווי הענער, כדי צו געפֿעלן אַ טשיגאַוויק פֿון וועלכן זיי דערוואַרטן תּעפּעס אַ טובה־לע. אין אַ צווייטער זאַגט ער „דער גמײנע־סטאַראַסטאַ און גמײנע־שרײַבער זענען געווען אַזוי דורכגעפֿוילט פֿון שווינדל, אַז אַפֿילו די הויט אויף זייערע פּנימער איז געוואָרן אַ שווינדלערישע“. „איך לעב אין שקר — זאַגט זײַנער אַ העלד — און קען פֿון אים, ווי פֿון אַ בלאַטע נישט אַרויסקריכן“... טשעכאַווס מענטשן זענען שקלאַפֿן פֿון די אַרומיקע באַדינגונגען, און ווערן פֿאַרקריפֿלט און פֿאַדוואַנדלט אין שטויב צווישן די מילשטיינער פֿון לעבן. ווילדגראַז וואָס קלאַמערט זיך פֿאַרצווייפֿלט מיט זײַנע שטעכיקע דערנער אין באַדן. מאַריאַנעטן־קרעאַציעס פֿון דער נאַטור און פֿון דער געזעלשאַפֿטלעכער אַרדענונג, וועלכע ווערן באַוועגט דורך אומזעבאַרע פֿעדים פֿון אויבן און מיטן כוח פֿון זייערע אַפּעטיטן פֿון אונטן.

דער מענטשלעכער גורל ווערט שטרענג דעטערמינירט דורך דעם דיאַ־לעקטישן שפּיל פֿון אומצאָליקע אויסערלעכע פֿאַקטאָרן. דאָס איז געווען די

מאָטעריאַליסטיש-פּאַזיטיוויסטישע פֿילאָסאָפֿיע פֿון 19טן יאָרהונדערט, און אַפֿילו אַזאַ ליטעראַרישער גאון האָט זיך נישט געקענט באַפֿרייען פֿון איר דאַמינירנדיקן אַנגעפֿלוס.

שלום-עליכמס העלדן זענען האָרן! האָרן וואָס וואַרפֿן זיך נישט אונטער קיין שום געזעצן פֿון דער נאַטור און אַוודאי נישט די אומגערעכטע דיקטאַטן פֿון דער געזעלשאַפֿטלעכער אַרדענונג. זיי האָבן זיך עמאַנציפֿירט פֿון אַלע צויםען, נאָך איידער מען האָט זיי געגעבן די פּאָליטישע עמאַנציפּאַציע, און פֿליען אין דער לופֿטן אויף די פֿליגל פֿון זייער גלויבן, פֿון זייער ליבשאַפֿט און פֿון זייער ביטחון. און ס'איז נישט קיין קינסטלעכע פֿאַנטאַסטיק, נאָר אַ רעאַל בילד פֿון ייִדישן לעבן, וואָס שילדערט דעם מענטשן אין זיין רעאַלער אומגעבונג און אין זיין רעאַלן פּסיכישן וועזן. עס איז קודם-כל פּסיכישע רעאַליטעט, וואָס דערוואַרעמט און באַלעבט, ווי מיט זון-שטראַלן, די וועלט פֿון ליידנדיקן מענטשן.

טשעכאַוו האָט מיט אַ פּסיכישער אינטואַיציע, וואָס האָט צו זיך ווייניק גלענצן אין דער וועלט-ליטעראַטור, געוויון ווי די אַרומיקע לעבנס-פֿאַקטאָרן פֿורעמען דעם כאַראַקטער און דעם געסטליקן וועזן פֿון מענטשן. ביי אים איז דער מענטש אַ שאַפֿונג פֿון דער סאַציאַלער סביבה און פֿון דעם היימישן באַדן; אַ קינד פֿון דער ערד — אַ שטיק נאַטור. שלום-עליכמס האָט געצייכנט דעם זעלבן פּראָצעס נאָר אין אַ פֿאַרקערטער ריכטונג. ער האָט אָנגעהויבן פֿון אויבן און געוויון ווי אַזוי דער גייסט באַווירקט דאָס לעבן, און באַשטימט דעם גורל פֿון מענטשן. דער מענטש איז נישט נאָר אַ שאַפֿונג, נאָר ער איז אויך אַ שאַפֿער; אַ שטיק נאַטור — אַבער „בצלמו“, וואָס טראַגט אין זיך דעם געסט פֿון אַ העכערן אייביק-לעבעדיקן און אייביק-שעפֿערישן וועזן.

#### דעטערמיניזם און פֿרייע בחירה

שלום-עליכמס איז אויך געווען אַ זון פֿון 19טן יאָרהונדערט, אַבער אויך אַ יורש פֿון אַן אַלטער קולטור, אין וועלכער דער פּרינציפֿ פֿון בחירה חפּשית האָט טיפֿע וואַרצלען געשלאָגן. דער דעטערמיניזם איז דער פֿיזישער וועלט ווערט שוין הענט נישט אָפּגעפֿרעגט, דאָס איז אַ פֿונדאַמענטאַלער פּרינציפֿ אין דער מאַדערנער וויסנשאַפֿט. אַן דער הנחה אַז אַלע דערשטענונגען זענען שטרענג דעטערמינירט, אַז די אַדער יענע סיבה פֿאַראַרזאָכט נאָר אַזעלכע אַדער אַנדערע רעזולטאַטן, וואָלט געווען אַ כאַאָס, אַ פֿאַר-בראשיתדיקער תּוהו ובוהו. און אין אַזאַ כאַאָס וואָלט אוממעגלעך געווען שיקן דזשעמעניס און לוגיקס אין רוים, ווייל עס וואָלט זייער גוט געקאָנט פּאַסירן, אַז די לבנה

זאל אויף א שטערן זיך פארקוקן און פארבלאנדזשען אין הימל, אדער זאל גאר פלוצים ענדערן איר שטענדיקן וועג און ערגעץ ווו פארשווינדן. אויך דער מענטש האט דעטערמינירט זיין וועג אין אוניווערס און די דינאמישע פסיכאלאגיע, וואס שטודירט אט דעם גאנצן קאמפלעקס פון מענטשלעכן דענקען און פילן, קומט צום אויספיר אן אומצייליקע פאקטארן ווי ירושה, דערציאונג, סביבה און שפעטערדיקע לעבנס-דערפארונג, אין א קאמבינאציע פון פארשידענע אינערלעכע און אויסערלעכע קרעפטן, באווירקן דעם כאראקטער פון מענטשן און באשטימען זיין גורל אין לעבן. בלי אזא אנשטעלונג איז נישט פאראן קיין פלאץ פאר צופאלן, צופעליקייטן און אפילו פאר "מזל". יעדע האנדלונג איז באווסטזיניק אדער אומבאווסטזיניק דעטערמינירט.

און דאך איז יא פאראן אין דעם דעטערמיניזם פון מיקראקאסמאס אן ארט פארן סוביעקטיוון געפיל פון פרייהייט, ווען דער מענטש לאזט זיך אנט- שלאסן קעגן שטראם פון אלע דעטערמינירנדיקע פאקטארן און ווילט אויס דעם וועג, וואס ווערט אים אינספירירט פון הארצן — די אינסטאנץ, וועלכע ווארפט זיך אמווייניקסטן אונטער דער שליטה פון די ביאלאגישע און מאטע- ריעלע געזעצן. פרייד זאגט "ווען מען שטארקט דעם 'איד' ווילט ער אויס פאר זיך א בעסערן וועג אין לעבן". מיר וועלן אילוסטרירן די מועזע מיט א בנישפיל פון דער טאג-טעגלעכער דערפארונג: א מאן גיט אפ זיין זיצפלאץ א פרוי, וועלכע שטייט דערנעבן. ער טוט עס אויס פרייעם ווילן, אין דעם איז נישט פאראן דער מינדסטער צוויפל. און דאך איז אט דער "פרייער ווילן" אן-אום- פאראן זיך דעטערמינירט דורך דער קולטור און דערציאונג פון דעם מענטשן. ווען ער זאל עס נישט טאן וואלט אים נישט אנגעגאנגען דאס זיצן. ער האט עס יא געטאן, און ער האט דעם אנגעזעמען געפיל אז ער האט געהאנדלט פריי, לויט זיין ווילן און לויט זיין איבערצינגונג. דאס איז אן סוביעקטיווער גע- פיל, וואס האט זיין אינערלעכע לאגיק, און וועלכער ווערט נישט אימפאנירט פון דרויסן, נאר וואס שטראמט ארויס פון אינעווייניק, וואס איז גוט פאר זיך און גוט פאר יענעם, און וואס איז אין הסכם מיט דער נאטור און מיט דעם אייגענעם געוויסן. דאס איז הארמאנישע אינטעגראציע מיט זיך און מיט דער וועלט. דאס איז דער זין פון דער יידישער בחירה חפשית. — פון אויס- ווילן דעם וועג פון גוטס — וואס גיט דעם סוביעקטיוון געפיל פון לייטזעלי- קייט, דערהייבנקייט און פרייהייט.

שפינאזע זאגט דעריבער אין זיין "עטיק", אז: "דער צדיק לעבט א לעבן פון פרייהייט, אונטערן דיקטאט פון שכל; דער רשע, דאקעגן, לעבט אירא-

ציאָנעל, אין שקלאַפֿערייִ". די יידישע בחירה — דער פרינציפ פֿון הומאַניזם — איז דער קענצייען וואָס אונטערשיידט דעם מענטשן פֿון חיה. טשעכאַווס העלד איז אויטאָמאַטיש אַ פראָדוקט פֿון אינסטינקטיוון צופאַסן זיך צו דער אַרומיקער סביבה און יער ווערט אַן אַרגאַנישער טייל פֿון דער סאַציאַלער אומגעבונג. די אַרומיקע באַדינגונגען האָבן דעטערמינירט זיין גורל, יער איז ווי אַ בוים אַרײַנגעוואַקסן אין סאַציאַלן באַדן און וועגעטירט אין שקלאַפֿערייִ. ווען ער דערפֿילט דעם שקר און לייזט פֿון דעם, איז אַ סימן אַז אין אים האָט זיך אָנגעצונדן אַ מענטשלעכער פֿונק פֿון בחירה חפֿשית, אַ ווילן צו גיין קעגן אויטאָמאַטיזם, באַהערשן די נאַטור. טשעכאַווס העלדן פֿאַרוואַנדלען אָבער נישט זייער ווילן אין מעשים. אין זײַנע דערציילונגען און דראַמעס, און באַזונדערס אין „וויינשלאַסד“, האַלטן זײַנע העלדן שאַרפֿזיניקע רעדעס, און בלייבן בײַם ריידן. מיט אַן איבערצינגדיקער קינסטלערישער קראַפֿט האָט ער געווירן די דעקאַדענץ פֿון די הערשנדיקע שיכטן און האָט נביאיש פֿאַרויסגעזאָגט דעם צוזאַמענברוך פֿון דער צאַרישער אַרדענונג.

שלום-עליכמס הומאַר הייבט זיך אָן דאָרט וווּ טשעכאַוו האָט געענדיקט. אויך יער ווײַזט די אַרומיקע סביבה, די אַלע איבלען פֿון דער געזעשאַפֿטלע-כער אַרדענונג, און די אַלע אַנדערע דעטערמינירנדיקע פֿאַקטאָרן, וואָס האָבן באַווירקט דאָס יידישע לעבן און געלייגט זייער חותם אויפֿן פנים פֿון יידישן מענטשן. עד כאַן איז אויך שלום-עליכם אַ רעאַליסט. אַ רעאַליסט וואָס באַ-נוצט זיך מיט אַלע חנען פֿון דער איראַניע, און מיט אַלע ניואַנסן פֿון קאַמיזם, ווי דאָס האָבן געטאָן די גרויסע וואַרט-מייסטער פֿון דער אוניווערסאַלער ליטעראַטור.

אַ נייע דימענסיע אין קאַמישן זשאַנער

אָבער דאָרט וווּ שלום-עליכם לאָזט זײַנע העלדן האַנדלען קעגן דער רעאַליטעט, דאָרט וווּ ער לאָזט אין גאַנג די בחירה חפֿשית קעגן דעטערמי-ניזם, דאָרט הייבט זיך אָן אַ נייע דימענסיע אין דער קינסטלערישער שאַפֿונג. דאָרט הייבט זיך אָן דער הומאַר, וואָס הייבט אַרויס צו אַ נײַער הייך דעם יידישן טראַגיקזם און האָט צו זיך נישט קיין גלייכן אין דער וועלט ליטעראַטור.

„דער גליקלעכסטער פֿון קאָדני“ איז אויך אַ ספּאַנטאַן בילדל אויפֿגעכאַפט אין באַן-וואַגאַן. אַ ייד האָט „אויסגעליען“ בײַם נגיד פֿון שכנישן שטעטל אַ פראַפֿעסאָר, ער זאל אונטערזוכן זײַן קראַנקן זון. פֿאַרט ער מיטן פראַפֿעסאָר אין דער באַן און איז גליקלעך, ער איז פֿול מיט האַפֿענונג, ער שײַנט פֿון פֿרייד, ווי אַ קינד וואָס האָט באַקומען אַ שפּילעכל. על פי לאַגיק פֿון שכל

איז נישט צו פֿארשטיין, וואָס איז מיט אים די שמחה. ער איז נעבעך, אַ קבצן אין זיבן פּאַלעס; קינדער האַלטן זיך נישט בײַ אים, קױם אײנער פֿון זעקס געבליבן, און דער אײנער שפּײַט שױן אױך מיט בלוט.

נאָר וואָס דען? דער העלד פֿון קאָדני גײט קעגן דער נאַטור, קעגן אַלע וויסנשאַפֿטלעכע נאָרמעס און דעטערמינירנדיקע געזעצן. ער האָט ווי מאַטל, ווי משה נחמן, און ווי אַלע שלום-עליכמס העלדן, זיך קעגנגעשטעלט דער טראַגיק מיטן אַטאָוווישן כוח פֿון זײַן ראַסע. ער האָט דאָרט ערגעץ אױפֿן דעק פֿון זײַן נשמה, אױסגעפֿונען אַ פֿאַרבאַרגענע קראַפֿט, אַ פֿונק פֿון ייִדישן ביטחון, וואָס טלײַעט נאָך פֿון די אוראַלטע צײַטן און וועלכן ער האָט צוזאַמען מיט דער אָרעמקײט געירשנט פֿון זײַנע אורעלטערן. איז דער פֿונק געוואָרן אַ פֿלאַם אין דער אַפֿעקטײווער טעמפּעראַטור פֿון זײַן האַרצן, דאָס האָט די עלטערן-לײַבע — ווי בײַ טביהן — אָנגעצונדן דאָס פֿײַער און געוואָרן די אײַנציקע שטױסקראַפֿט, וואָס האָט געטריבן די גאַנצע האַנדלונג. דאָס איז די לאַגיק פֿון האַרצן — חכמת הלב — וואָס האָט געוואָרפֿן דעם אומגליקלעכן פֿאַטער אונטער די רעדער פֿון דער קאַרעטע אין וועלכער דער פּראָפֿעסאָר איז געזעסן, און דער דערשיטערנדיקער אַקט פֿון מסירת נפשׁ האָט געווירקט, און כאַטש דער גביר האָט נישט געוואָלט, איז דער פּראָפֿעסאָר געפֿאַרן צו אונטערזוכן דעם קראַנקן.

אַט ווי שלום-עליכס שילדערט די דראַמאַטישע סצענע מיט דער האַפֿער-דיקער תּמײַמות פֿון זײַנע טראַגישע פּערסאָנאַזשן, וועלכע רײַדן מיט אַ האַרץ וואָס פֿלאַטערט מיט גלױבן און טריקנט די טרערן זיי זאָלן נישט פֿאַרטונקלען דעם טרויעריקן שײַכל פֿון די אױגן: . . . „מײַן פּראָפֿעסאָר איז אַרײַן מיט זײַן טשעמאָדאַנטשיקל אין קאַרעטע און נאָך אײַן מײַנוט — איז אױס פּראָפֿעסאָר סאָר! וואָס טוט מען דעמאָלט? דערזען, אָז דאָס שפּיל איז פֿאַרן טײוול, האָב איך מיך מײַשב געווען: יעבאָר ועלי מה, וואָס ס'זעט זײַן וועט זײַן, מען דאַרף ראַטעווען אַ קינד! און איך נעם מיך אָן מיט האַרץ און — פּוץ, גלייך אונטער די פֿערד! מילא, וואָס זאָל איך אַנך זאָגן. . . איך געדענק גאַרנישט וויפֿל צײַט איך בין געלעגן, און צי איך בין גאַר אין גאַנצן געלעגן. . . איך געדענק נאָר אַז דער אַלטיטשקער, דער פּראָפֿעסאָר הײסט עס, איז געשטאַנען לעבן מיר: „טשטאַ טאַקאַיע?“ און „מיליענקי“ און „גאַלובטשיק“ — איך זאָל אים אױס-דערצײלן אַלצדינג, איך זאָל קײן מורא נישט האָבן. . . איר דאַרפֿט וויסן, אַז קײן גרויסער בעל-דברן אױף רוסיש בין איך נישט, נאָר דאָס מאָל האָט מיר גאַט אַרײַנגעגעבן אַזא כוח אַז עס האָט זיך גערעדט!“ . . .

בײַ שלום-עליכמס פּערסאָנאַזשן „רעדט זיך“, וויבּל דאָס זענען רײַד וואָס



פליסן אַרויס אימפולסיוו, ווי אַ שטראַם, פֿון די פֿאַרבאַרגנסטע קוואַלן אין האַרצן, און מיט אַן עמאַציאָנעלן אימפעט באַשטימען זיי די מעשים פֿון מענטשן. דער העלד פֿון קאדני האָט גאַרנישט געטראַכט און געחשבונט, ער האָט נאָר געפֿילט אַז „מען דאַרף ראַטעווען אַ קינד“, און מיטן כוח פֿון אַט דעם גרויסן מענטשלעכן געפֿיל האָט ער אינגעשטעלט דאָס לעבן, מיטן זעלבן כוח איז ער געוואָרן אַ בעל-דברן, און מיטן זעלבן כוח — איז שלום-עליכם געוואָרן אַ שרייבער בני יידן...

דאָס גרויסע האַרץ פֿון פֿאַלק ישראל...

דאָס איז דער כוח פֿון חכמת הלב, וואָס איז געווען דער רוח החיים פֿון דער יידישער יצירה, וואָס פולסירט מיט עטישן פאַטאָס אין די ביבלישע שריפֿטן, און דאָס איז דער טיף מענטשלעכער געפֿיל וואָס איז פֿאַרבאַרגן אין די אגדות און אפֿילו אין די מוסר-ספֿרים פֿון די מיטלאַלטערלעכע צייטן. די זעלבע חכמה פֿון האַרצן שניט אויך אַרויס מיט אַ לירישן חן, און גיט אַזאַ איבערנאַטירלעכע קראַפֿט, דעם הומאַר פֿון שלום-עליכמס העלדן.

חכמת הלב איז אַן אַטריבוט נישט נאָר פֿון דער שפּראַך-לעקסיק, נאָר פֿון דער יידישער פּסיכיק, וואָס האָט אין אַ גליקלעכער קאָמבינאַציע צונויפֿ-געפאַרט צוויי ווערטער: אינטעלעקט און געפֿיל, און געגעבן די שליטה דעם צווייטן, און ביידע דריקן אויס אַן אידייע, וואָס האָט אַ טיפֿע שניכות צו אונד-זער יידישן נאַציאָנאַלן מהות און איז אַ המשך פֿון אונדזער אמונה-געמיט אין משך פֿון טויזנטער יאָרן.

אַן אידייע וואָס באַקומט אַ קינסטלערישן לבוש, אַדער ווערט פֿאַר-וואַנדלט אין אַ רעטאַרישער פֿיגור, און גייט אַרײַן אין דער שפּראַך פֿון פֿאַלק, זאָגט עדות אַז זי וואַרצלט אין עמאַציאָנעלן באַדן און דריקט אויס אַ גרונט-שטריך אין כאַראַקטער פֿון מענטשן. חכמת הלב קען איבערזעצט ווערן אין אַנדערע שפּראַכן, אָבער וואָס האָט אין זיי נישט קיין זין. ס'איז אַ ריין יידישע פֿרוכט, וואָס קען נישט געדייען אין דער שפּראַך-אַטמאָספֿער פֿון אַנדערע פֿעלקער; אַדער וועלכע אַנדערע פֿעלקער דאַרפֿן זי ווי אַ יידישן טלית-קטן... די פֿראַנצויזן זאָגן „שערשע לאַ פֿאַם“ — זוך אין אַלץ די פֿרוי — זיי זאָגן עס מיטן גאַנצן ערנסט, און מען דאַרף זיי גלייבן. אין דער אַריגינעלער שפּראַך איז דער באַגריף נאַטירלעך, שיר נישט תּמימותדיק און באַשיידן. זאָגט עס וועגן יידן, וועט מען פֿון אַנדן לאַכן, און אַ ייד וועט פֿאַרשעמט אַראַפֿ-לאָזן די אויגן.

אין הומאַר אַנטפלעקט זיך אין דער פֿולער מאָס אַ נײַע דימענסיע אין

דער קינסטלערישער שאַפֿונג — די חכמה פֿון האַרצן. דאָס אויפֿנעמען די וועלט, און דעם מענטשן אין איר, נישט מיטן כוח פֿון אינטעלעקט, נאָר קודם מיט די אַפֿעקטן וואָס שלאָגן אַרויס פֿון אַ טיפֿערן שורש. אין דער קינסטלע-רישער שילדערונג קומט אין דער האַרזאַנטאַלער דימענסיע די אויסערלעכע פֿאַנאַראַמע, אין דער ווערטיקאַלער — דאָס פֿסיכישע לעבן, וואָס קומט צום אויסדרוק דורך די חושים און אינסטינקטן. חכמת הלב שטראַמט אַרויס פֿון גענעטישן קוואַל, וואָס האָט געבענטשט — אַדער געשטראַפֿט — דאָס ייִדישע האַרץ מיט ליבשאַפֿט צו מענטשן, מיט אַחריות פֿאַרן מענטשלעכן מין און הייליקן ציטער פֿאַרן מענטשלעכן לעבן.

עס איז אַ וועלט־געפֿיל, וואָס וואַרצלט אין די אוראַלט־געאַלאָגישע שיכטן, וווּ דער אורפֿאַטער פֿון דער אומה האָט אומדערשראַקן זיך געדונגען מיט גאָט פֿאַרן לעבן פֿון די סדום־מענטשן. און אפֿשר זענען דאָ פֿופֿציק אומשולדיקע אין דער שטאַט? האָט ער געמאַנט, טאָ לאַז לעבן די שטאַט אין זכות פֿון די פֿופֿציק. און אַז עס איז נישט געווען קיין פֿופֿציק, האָט ער געמאַנט אין זכות פֿון פֿינף און פֿערציק, פֿון פֿערציק, פֿון דרייסיק, פֿון צוואַנציק, פֿון צען . . . אין חכמת הלב אַנטפלעקט זיך דער זין פֿון איביקן ייִדישן זין, די הור־מאַניסטישע אינספּיראַציע, וואָס האָט געלייגט איר חותם אויף דער ייִדישער גנטיקער יצירה און דעם עטישן געפֿיל פֿון ייִדישן פֿאַלק פֿאַרוואַנדלט אין אַ יסוד פֿון מענטשלעכן לעבן. אַ וועלט־געפֿיל אין וועלכן די אַזנדרוקן פֿון אי־געווייניק און פֿון דרויסן ווערן קודם פֿילטירט אין האַרצן, און ערשט נאָכדעם ווערן זיי אַזעלכע פֿילטירטע און געלייטערטע געשטעלט פֿאַרן משפּט פֿון שכל . . .

אַן חכמת הלב, אַן ליבשאַפֿט אין האַרצן, אַן דינען דעם קולט פֿון מענטשן מתוך שמחה, איז אַזאַ איידעלער וועלט־געפֿיל און אַזאַ הומאַר, נישט מעגלעך. אַזאַ הומאַר דעהייבט צו אַ הויכער מענטשלעכער מדרגה און העלפֿט צו באַ־טראַכטן די אייגענע טראַגעדיע פֿון אַ מאַיעסטעטיש־גנטיקער הייך און באַהערשן די אַנגסט־שטימונג.

פֿון אַלע קאַמישע זשאַנערן איז הומאַר דער איינציקער, וואָס קומט ווי אַ פּוועלי־יצא פֿון פֿסיכישן דינאַמיזם, פֿון קאַמף מיט זיך אַליין, מיט די אייגענע שוואַכקייטן, מיט די ביאַלאָגישע קרעפֿטן פֿון אידן — וועלכע קומען אין אַ צוואַמענשטויס מיט די העכערע קרעפֿטן פֿון גייסט, פֿון סופּער־אידן, און עס זיגן די לעצטע, וואָס טראַגן אונטער דער פֿאַרווונדערטער גשמה אַ טרייסט, אַן אויסוועג, אַ שטראַל האַפֿענונג.

פֿריידט זיך מאַטל, וואָס מען האָט ענדלעך פֿאַרקויפֿט דאָס לעצטע שטיק

מעבל אין שטוב — זיין בעטל. וואָס איז? ער וועט שלאָפֿן אויף דער ערד — אַ מחיה! . . . אין יעדן איינעם פֿון שלום-עליכמס העלדן איז פֿאַרבאָרגן אַ שטיק מאָטל. און מאָטל איז אַ סימבאָל פֿון אַ ליכטיקן שמייכל, פֿון ליבשאַפֿט און ביטחון, פֿון תּמימותדיקן צוטרוי און פֿריידיקער לעבנס-באַוועגונג. און דאָס איז דער אמתער זין פֿון ביבלישן „בצלמו“, אַז דער מענטש איז באַשאַפֿן אין דער געשטאַלט פֿון גאָט; נישט אין דער פֿיזישער געשטאַלט, נאָר אין זיין גינסטיקן וועזן, וואָס איז פֿאַרקערפערט אין דעם אייביקן אימפּולס פֿון שאַפֿן און אין דער פֿרייד פֿון לעבן.

אין די אַלע אַנדערע קאָמישע זשאַנערן איז געלעכטער אַן אויסערלעכע דערשיינונג, וואָס קומט אויס איבערפֿלוס אין פּסיכישע קרעפֿטן, אָדער אין וועלכע דער אינטעלעקט אָפּערירט מיט קאָנטראַסטן און חסרונות, וועלכע ער געפֿינט אין דער אַרומיקער סביבה, און נוצט זיי אויס ווי פֿינלן פֿון גייסטיקער אַגרעסיע, ווי אין סאַרקאָזם, אָדער מיט דער פּוונה צו מוסרן און אינסטרירן אירן, ווי אין דער איראַניע.

#### הומאָר און טראַגיק

מיר וועלן צוריקקאָפּן דעם פֿאָדעם פֿון דער ליטעראַרישער אַנאַלאָגיע, וועלכע האָט אין פֿאַרגלייך מיט די ווערק פֿון דער אוניווערסאַלער ליטעראַטור אַרויסגעבראַכט אַזוי איבערצייגנדיק און קלאָר דעם אייגנאַרטיקן כאַראַקטער פֿון דער יידישער פּערזענלעכקייט און פֿון דער יידישער קינסטלערישער שאַפֿונג. די אַנאַלאָגיע איז וויכטיק אויף אַזוי פֿיל אויף וויפֿל זי ווייזט אין וואָס און ווי לאַנג עס ציען זיך די פֿאַראַלעלע ליניעס, וווּ זיי ענדיקן זיך און עס דערשיינען די קאָנטראַסטן, און אין פֿאַל פֿון שלום-עליכמען — וווּ עס הייבט זיך אָן זיין „ספּעציפֿישער“ געלעכטער, וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער יידישער פֿאַלקס-פּסיכיק און פֿאַרן יידישן הומאָר.

אָבער הומאָר איז נאָר איין אַספּעקט פֿון אַ קינסטלערישער שילדערונג; דער אַפּעקטיווער טאָן, די גינסטיקע טעמפּעראַטור, די נשמה, אָדער ריכטיקער — די נשמה יתירה פֿון אַ ליטעראַריש ווערק. דאָקעגן, האָט שלום-עליכמס, ווי אַ דערציילער און דראַמאַטורג, ווי מיר האָבן אויבן דערמאָנט, זייער פֿיל באַרירן-פּונקטן מיט אַנטאָן טשעכאָוו, פֿיל מער ווי מיט די אַלע אַנדערע וואַרט-מיט-סטער פֿון דער אוניווערסאַלער ליטעראַטור, וועלכע ווערן אָפֿט דערמאָנט אין פֿאַרבינדונג מיט זיין גאַמען.

מיר האָבן אויך באַמערקט דעם דינאַמישן אימפּעט און דראַמאַטישע אַנ-לאַדונג, וואָס כאַראַקטעריזירט דעם דערציילערישן נוסח פֿון ביידן, די זעלטענע

פֿעיקייט צו שילדערן מיט אַזאַ אימפּאַנענטער סוגעסטיע טיפּן און שטייגער, צו שאַפֿן אַן אַטמאָספֿער מיט געציילטע שטריכן, און באַזונדערס דער באַזעסע־נער געפֿיל פֿון אַנגסט וואָס שוועבט אין דער לופֿטן און פֿילט אַן דעם געמיט פֿון זייערע פּערסאָנאַזשן מיט אַ פּינלעכער שפּאַנונג.

דער אינהאַלט פֿון זייערע דערציילונגען איז אַ דערשיטערנדיקער און פֿילט אַן מיט אַ טיפֿער אומהיימלעכקייט. אָבער בײַ שלום־עליכם ווערט די טראַגיק אַן אויפֿהער געלניטערט דורך אַ פֿריידיק געמיט, וואָס ברעכט נישט צוזאַמען אונטער דער לאַסט פֿון דער ווירקלעכקייט, און בײַ טשעכאַוו דאָ־מינירט דער טראַגישער טאָן די גאַנצע האַנדלונג און וואַרפֿט אַ שווערן שאַטן אויפֿן פנים פֿון זײַנע העלדן.

דאָס קומט צום אויסדרוק אַפֿילו אין זייערע קינדער־דערציילונגען. גענוג צו דערמאָנען די טרויעריקע מעשה מיט „די פֿאַן“, וואָס ווערט דערציילט אויף אַזאַ קאַמישן אופֿן אַז עס לאַכן די גרויסע, און נאָך מער לאַכן די קליינע פֿון קאַפּעלע קוקוריקו, וואָס קען נישט אַרויסריידן קיין קוף און קיין גימל. דאָס אַרעמע קינד האָט אַ גאַנץ יאָר געחלומט וועגן אַ פֿאַן אויף שמחת תורה און ווען ער האָט ענדלעך מיט גרויס מסירת נפֿש דערגרייכט זײַן ציל, האָט יוליק דעם נגידס יינגל אים נישט פֿאַרגונען העם פֿאַרגעניגן — אַזאַ קבצניק זאָל האָבן אַ שענערע פֿאַן פֿון אים! — און ער האָט אים די פֿאַן פֿאַרברענט. קאַפּעלע איז געבליבן נאָר בײַם שטעקל . . . און ער הייבט אויף זײַן שטים אין אַ ביטערן געוויין, און האָט אַ טענה צו גאָט און וועלט: „גוואַלד, רבּונו של עולם! פֿאַרוואָס קומט דאָס מיר, פֿאַרוואָס און פֿאַר ווען? . . .

עס איז פֿאַראַן אַזוי פֿיל פֿאַרצוויפֿלטער פּינן אין דעם הילפֿסלאָזן קינדישן פּראָטעסט קעגן דער הימלשרײַענדיקער אומגערעכטיקייט, אַז שלום־עליכם אַליין געפֿינט נישט פֿאַר דער טראַגיק קיין הומאַריסטישע לייזונג. דאָס איז די איינציקע דערציילונג וווּ דער העלד געפֿינט נישט קיין רעטונג אין זײַן אַפּטימיסטישער שטימונג, און דער מחבר טשעפעט צו אַ פֿריילעכן סוף צו דער טרויעריקער מעשה — אַז אויפֿן צווייטן יאָר האָט שוין קאַפּעלע געהאַט אַ פֿאַן אַזוינס ווי אַזעלכעס . . .

די גרויסע און אומפֿאַרגליכלעכע קונסט פֿון שלום־עליכעס הומאַר באַ־שטייט דווקא אין דעם, וואָס זײַנע טראַגישע העלדן פֿאַרמאָגן די זעלטענע פֿעיקייט צו געפֿינען אַ טרייסט — אין שטעקל . . . זיי פֿאַרלירן אַלץ און האָבן גאַרנישט, אָבער עס בלייבט אומדערשיטערט זייער ביטחון, זייער גלויבן אין זיך, זייער צוטרוי צו וועלט און צו מענטשן, און מיט דעם כוח קענען זיי זיך אַנכאַפּן אין „אַ שטעקל“ מיט אַזאַ הייסן שעפֿערישן אימפעט, אַז עס הייבן אַן

אויף אים וואַקסן פֿאַנען, אויב נישט אין דער רעאַליטעט איז אין דער פֿאַנ-  
טאַזיע און אין געמיט, וואָס גיט אַן אילוזיע פֿון פֿרייד און אַ טעם אין לעבן.  
אין טשעכאַווס אַ דערציילונג שרעכט אַ לערנינגל אַ בריוו צו זיין  
זיידן אין דאָרף און בעט ער זאָל אים ראַטעווען פֿון די שלעכטע מענטשן. מען  
שלאַגט אים, מען גיט אים נישט קיין עסן און מען צווינגט אים צו טאָן די  
שווערסטע אַרבעטן. „זייהעניו, שרעכט ער, איך האָב נישט קיין טאַטן און  
נישט קיין מאַמינקע, נאָר דו איינער ביסט מיר געבליבן. . . נעם מיך צוריק  
אין דאָרף אַרײַן, טייערער“. . . לאַנג שרעכט ער דעם בריוו און וויקט אים  
אויס אין טרערן. לייגט אים נאָכדעם אַרײַן אין אַ קאַנווערט און שרעכט אַן  
דעם אַדרעס: „צום זיידן אין דאָרף“, ער טראַכט אַ ווילע און גיט צו: „צו  
קאַנסטאַנטין מאַקאַריטשן“ און וואַרפֿט אים אַרײַן אין בריווקאַסטן . . .

און עס בלייבט אַן אַן ענטפֿער נישט נאָר דאָס קינד, נאָר עס בלייבט  
דערשיטערט אויך דער ליינער. עס קלינגט ווי אַ גיפֿטיקער חוזק פֿון גורל,  
ווי אַ ביזע אַנצוהערעניש אַז ס'איז נישט פֿאַראַן קיין ענטפֿער און קיין ליי-  
זונג פֿאַר דעם פיין און רשעת וואָס מאַטערן דעם מענטשן. טשעכאַוו איז געווען  
אַ מעדיקער, האָט ער געמאַכט אַ קלינישן אַנאַליז פֿון דער מענטשלעכער  
פֿערזענלעכקייט און פֿון דער געזעלשאַפֿטלעכער אַרדענונג. ווי מיט אַ ביסטורי  
האַט ער אויפֿגעשניטן די ווונדן, און זיי געלאָזט אַפֿן, ער האָט געמאַכט אַ גע-  
ניאַלן דיאַגנאָז — אַבער האָט נישט געגעבן קיין היילונג . . .

שלום-עליכם איז נישט געווען קיין מעדיקער און האָט אונטערגעטראָגן  
דעם דיאַגנאָז צוזאַמען מיט דער רפֿואה: „לאַכט, לאַכן איז געזונט! דאַקטוירים  
הייסן לאַכן“. ער האָט דעם פֿוסק פֿון משלי „לב שמח ייטיב גהה“, אַ פֿריילעך  
האַרץ איז אַ גוטע רפֿואה, פֿאַרוואַנדלט אין אַ ריכטליניע און באַוועג-קראַפֿט  
פֿון זיין קינסטלערישער שאַפֿונג. הומאַר איז נישט בלויז אַ געמיט-צושטאַנד,  
נאָר אויך אַ וועלט-אַנשויונג, וואָס הייבט אַרויס די גייסטיקע און מאַראַלישע  
ווערטן פֿון דער פֿערזענלעכקייט, און גיט דעם מענטשן זיין אַנפֿירנדיקע ראַלע  
אין דער פֿאַנאַראַמע פֿון וועלט-סדר. עס הייסט, דער מענטש דאַרף מיט אַ מונד-  
טער געמיט זיך קעגנשטעלן דער טראַגיק פֿון גורל און מיטן אייגענעם ווילן  
אַרויסהייבן דאָס לעבן אויף אַ העכערער מדרגה — דאָס איז די פֿירנדיקע  
לעבנס-אידיע, וועלכע קוועלט אַרויס פֿון שלום-עליכם הומאַר.

אויך טשעכאַווס קינסטלערישע שאַפֿונג איז דורכגעדרונגען מיט אַ טיפֿן  
הומאַניסטישן געפֿיל און שאַרפֿן סאַציאַלן חוש פֿאַר גערעכטיקייט. אַליין אַ  
קינד פֿון די אַרעמסטע פֿאַלקס-שיכטן איז אויך זיין פֿערזענלעכע באַגראַפֿיע  
שטאַרק ענלעך צום „יאַריד“ פֿון שלום-עליכם. מיט פֿיל שוועריקייטן האָט ער

זיך געמאכט א וועג אין לעבן, און האט נאכדעם לאנג געקעמפֿט מיט דער אַרעמקייט און פֿאַר דער אַנערקענונג. מיט גרויסער ליבע האָט ער „געדינט דעם פֿאַלק“, און האָט זיך אַנגעשטעקט מיט טובערקולאָז באַהאַנדלענדיק זײַ-נע אַרעמע און אומזיסטיקע פּאַציענטן. זײַן אַרויסטריט בעת דער דרייפֿוס-אַפֿערע איז געווען דער מוטיקסטער באַשולדיקונג-אַקט קעגן דעם פֿאַרברעכן, און אין די זעלבע פּרינציפּן איז אויך אינספּירירט זײַן קינסטלערישע שאַפֿונג. מיט אַ זעלטענעם מוט האָט ער אויפֿגעדעקט די אַלע איבלען, וואָס צוימען די פֿרײַע אַנטוויקלונג פֿון מענטשן . . .

דער ציל פֿון דער עסטעטיק איז דער אמת, ער מעג זײַן ווי נאַקעט און אַפּשטויסנדיק, האָט דער רוסישער שרײַבער געגעבן אַ נאַטוראַליסטיש-טרײַ און אמתדיק בילד פֿון דער רעאַליטעט, און אין זײַן שאַרפֿן עסטעטישן געמעל איז באַהאַלטן אַ טיפֿע עטישע כּוונה.

בײַם ייִדישן שרײַבער, דאַקעגן, איז די עסטעטיק געשטעלט געוואָרן צו דינסט דער עטישער אידייע און די סאַציאַלע אומגעבונג איז פֿאַרוואַנדלט אין אַ הינטערגרונט, אויף וועלכן עס שפּילט זיך אַפּ דער אמת פֿון אַ ריכטן עמאַציאָנעלן לעבן.

האַט איינער געוויזן די קראַנקע נשמה פֿון זײַן פֿאַלק און דער צווייטער — די געזונטע, די וואָס האָט אים געהאַלפֿן צו הערהאַלטן זײַן נאַציאָנאַלע אינדיווידוואַליטעט און קוקן מיט אַ שמייכל אין פנים דער גלות-וווּריקלעכקייט. דער ערשטער האָט געגעבן דעם אויטענטישן פרצוף פֿון דער טראַגיק, וואָס האַלט אין פּערמאַנענטן פּחד דעם הילפֿסלאָזן מענטשן און דער אַנדערע האָט געשילדערט די געסטיקע גבורה פֿון זײַנע העלדן, וואָס דאַמינירן די טראַגיק פֿון לעבן און זענען גובר די אַנגסט-שטימונג.

האַבן מיר פֿון איין זײַט דערציילונגען דערשיטערנדיקע, דעפּרימירנדיקע, וואָס רופֿן אַרויס אַ טיפֿן זיפֿן אָדער אַ לאַכן מיט יאַשטשערקעס און פֿון דער אַנדערער — ווערט די דערשיטערונג סובלימירט און עס באַהערט אונדז אַ גע-פּיל פֿון דערהייבונג, און מיט אַ שטילן שמייכל פֿון סימפּאַטיע און מיטגעפּיל באַגלייטן מיר שלום-עליכמס טרויעריק-פֿריילעכע העלדן.

דאַמינירט אין איינעם אַ שאַרפֿער אינטעלעקט, אַן אַנזערנע לאַגיק, אַ קאַנסעקווענטע האַנדלונג און בײַם צווייטן, האָט די שליטה דאָס געפּיל וואָס שאַפֿט אַן עפֿעקטיווע אַטמאָספֿער און פֿאַרכישופֿט מיט דער צאַרטער וואַרעם-קייט פֿון האַרצן, וואָס זוכט האַרמאָניש זיך אינטעגרירן אין אַרומיקן לעבן און זיך פֿאַרבינדן אין פֿריינדשאַפֿט מיט מענטשן.

ביידע האַבן באַנוצט דעם זשאַנער פֿון דער דערציילונג און דראַמע, און

יעדע דערציילונג לאזט זיך דראמאטיזירן. אבער נאָר שלום-עליכם האָט דער-גרייכט אויך אַ גרויסע מניסטרשאַפֿט אין זינע מעשהלעך פֿאַר קינדער; וואָס פֿאַר קינדער זענען עס מעשהלעך און פֿאַר גרויסע — קינסטלערישע סימבאָליק, וועלכע איז פֿולל אַ גאַנצן צוזאַמענהאַנג פֿון דערשיינגען. דער זשעני פֿון דער רוסישער ליטעראַטור האָט אַ סך געשריבן וועגן קינדער, ער האָט אָבער נישט געקענט שרייבן פֿאַר קינדער. . . . עס האָט אים געשטרט זיין שאַרפֿער ראַציאָנאַליסטישער שכל, וואָס האָט אָפּערירט מיט לעבעדיקע פֿאַקטן, נישט מיט קיין פֿאַנטאַסטישע עלעמענטן.

### אַ קולט פֿאַר העכערע גייסטיקע ווערטן

שלום-עליכמס תּמימות פֿון האַרצן האָט אים געפֿירט צו דער לויטערער גשמה פֿון קינד. הינטער זינע ליטעראַרישע אימאַזשן פּולסירט אַ פֿאַטערלעך-כער אינסטיגקט, אַ טיף ליבנדיק האַרץ און אַ ברידערלעך געפֿיל צו מענטשן. דערציילט איינער פֿון זינע העלדן וועגן דעם נחת וואָס ער האָט פֿון קינדער. קיין נגיד איז ער נישט דער ייד, נאָר נחת פֿון קינדער האָט ער מער פֿון גרעסטן גביר אין שטעטל. מיט זינע פֿיר זין און פֿיר טעכטער האָט ער געטאַן זייער גוטע שידוכים, און ס'איז זיי געגאַנגען נישט שלעכט. האָט מען דעם עלטערן זון, לויטן נייעם אוקאַז, אַרויסגעשיקט פֿון דאָרף, זיצט ער ביי אים מיט ווייב און קינדער. דעם אַנדערן זון גייט געבעך, סתּם נישט גוט. אַ שלימזל, צו וואָס ער געמט זיך, „גייט מיט דער פּוטער אַראָפּ“. האָט ער זיך אויך איי-בערגעפּעקלט מיט ווייב און קינדערלעך צום טאַטן. דער דריטער איז יאָ אַ גאַנצער מאַכער, האָט ער אָפּגעברענגט, און דעם עלטערן האָט דער שווער די עטלעכע רובל געפּטרט. נו, וועט ער זיי דאָך נישט לאָזן ליגן אויף דער גאַס מיט די בעבעכעס!

זעט איר, מיט די איידעמס האָט ער יאָ געטראָפֿן: גרויסע מיוחסים, פּאַרשויגען, קיין עין הרע נישט, קאַפּמענטשן. נאָר וואָס דען? צו פרנסה האָט עס נישט. זיצן זיי בנים שווער מיט ווייב און קינדערלעך, זאָלן געזונט זיין. . . . „אָבער אַז עס קומט אַ יום-טובּ, זאַגט דער ייד מיט התלהבות, און עס קומען זיך צונויף אַלע קינדער, זין און טעכטער, שניר און איידעמס, מיט אַלע אייניקלעך, און מען טוט אַ זינג דעם שושנת יעקב און מען גייט נאָך אַ טענצל אויך. . . . איז ווער צו מיר גלייך? וואָס מיר בראַדסקי, ווער מיט ראַטשילד? אַ מלך, ווי איר זעט מיך אַ יידן, אַ מלך! . . . קיין נגיד, הערט איר, בין איך נישט, נאָר נחת פֿון קינדער האָב איך, ברוך השם, מער פֿון דעם גרעסטן נגיד אין קאַטריליווקע!“

דאס איז א צושטאנד פֿון ליטזעליקייט, וואָס עפֿנט אַ נייע פֿערספעקטיוו אין פֿסיכישן רוים, אַ נייע דימענסיע — אַ מעטאָפֿיזישע — אין דעם אומענד־ לעכן שטח פֿון מענטשלעכן גניט און אין דער קינסטלערישער שאַפֿונג. עס איז נשמה יתירה, אַ קאָצעפט וואָס איז געבוירן געוואָרן אין די אינגעוויידן פֿון פֿאַלק און וואָס האָט טיפֿע וואָרצלען אין זיין געשיכטע. דער באַגריף האָט נישט קיין איבערזעצונג אין אַנדערע שפראַכן און מיינט ווערטערלעך „נאָך אַ נשמה“. די פֿיזיאָלאָגיע ווייס פֿון צוויי מאַגנס, אַבער די פֿסיכאָלאָגיע האָט אונדז נאָך נישט אַנטדעקט קיין צוויי נשמות. איז די קונסט זיך מקדים דער וויסנשאַפֿט — צוגלנץ מיט דער פֿסיכישער אינטואַיציע פֿון פֿאַלק — און שלום־עליכם לאַזט אונדז דערפֿילן דעם גניט פֿון נשמה יתירה.

דער גליקלעכער קאַסריליק אַליין פֿרוווט עס אונדז דערקלערן אויף זיין שטייגער: „וואָס פֿאַר אַ טעם, פֿרעגט ער, האָט אַ פֿוריים־סעודה, אַז מען זעצט זיך בניים טיש איינער אַליין מיטן ווייב און מען עסט . . . אַ פֿערד, להבדיל, עסט דאָך אויך. אַ מענטש איז דאָך אַבער נישט קיין פֿערד. און בפרט אַ ייד. און בפרט יום־טוב, און בפרט אַזאַ יום־טוב ווי פֿורים צו דער סעודה? “. . . עס הייסט, דאָס עסן „איינער אַליין“ קען אויך פֿאַרהיטן דעם גוף און די נשמה פֿון הונגער־לידן, האָבן אַ טעם און פֿאַרשאַפֿן פֿאַרגעניגן. אַבער נישט דעם „טעם“ מיינט דער קאַסריליק, ער מיינט אַ העכערן גניטיקן טעם, אַ ייִדישן טעם, אַ יום־טובדיקן, פֿון וועלכן עס קען גאַרנישט געניסן די נשמה, וועלכע וואָרצלט, ווי י. ל. פֿרץ זאָגט „אין בשר־ודמיקן באַדן“ — נאָר אַזאַ טעם קען דערפֿילן און געניסן נאָר די העכערע נשמה, די נשמה יתירה. עס איז אַ „טעם“ וואָס איז פֿאַרבונדן מיט דער פֿרייז פֿון יום־טובדיקע זמירות און מיט דער ליבשאַפֿט וואָס שטראַמט פֿון אַ פֿאַטערלעכן האַרצן. עס איז חכמת הלב וואָס פֿירט צו העכערע גניטיקע ספֿערן און דערהייבט דעם מענטשן צום עקסטאַז פֿון גליק, צום ריינעם גניטיקן פֿאַרגעניגן און צו אַ מאַראַלישער הייד, פֿון וועלכער עס זעען אויס אַזוי קליין און נישטיק די זאָרגן פֿון מאַטעריעלן לעבן.

זאָגט עס טאַקע דער קאַסריליק: „אי וואָס? איר וועט פֿרעגן פֿרנסה? וועל איך אַיך ענטפֿערן — פֿאַראַן אַ גרויסער גאַט אין הימל! ער פֿירט אויס, אַמאָל אַזוי, אַמאָל אַזוי. אַמאָל בעסער, אַמאָל ערגער, מאַלט איר, מער ערגער, ווי בעסער — מען מוטשעט זיך און מען קומט דורך מיטן יאָר. אַבי געזונט, ווי זאָגט איר? “. . .

נשמה יתירה ווי חכמת הלב, זענען אינטעגראַלע טיילן פֿון ייִדישן הומאָר. אַן ליבשאַפֿט אין האַרצן באַקומט דאָס געלעכטער אַ בייז־סאַרקאָסטישע אַדער



באלערנדיק-איראנישע אַנלאַדונג און אַן אַ קולט פֿאַר העכערע געסטיקע ווערטן — אַן נשמה יתירה — איז נישט מעגלעך זיך אויסצוטאָן פֿון דער ערדי־שער הויט און זיך אויפֿהייבן איבערן אייגענעם טראַגישן גורל.

שלום-עליכם — דער גרויסער דיכטער פֿון הומאַר — וואַרצלט אין דער היסטאָרישער טראַדיציע פֿון פֿאַלק, און איז אַן אויסדרוק פֿון ייִדישן פּסיכישן און געסטיקן וועזן. דערפֿאַר האָט טשעכאַוו, ווי אַנדערע באַטענדיקע שרני־בער, פֿיל נאָכפֿאַלגער און תּלמידים, אייניקע פֿון וועלכע, ווי קעטרין מאַנס־פיעלד, פֿאַרנעמען אַנגעזעענע פּאָזיציעס אין דער וועלט־ליטעראַטור. אַבער שלום-עליכם קונסט קען מען נישט נאָכמאַכן. זי מוז אַרויספֿליסן פֿון אַ גרויסן ייִדישן האַרצן . . .

הומאַר איז דער ניגון פֿון דער ייִדישער נשמה, וואָס זינגט הינט אַרויס אין שלום-עליכםם שאַפֿן אויף אַלע מענטשלעכע שפּראַכן. דער נאָמען שלום-עליכם האָט אַריבערגעשפּאַנט אַלע גרענעצן פֿון אַרט און פֿון צייט. אין מיליאָנען עקזעמפּלאַרן ווערן פֿאַרשפּרייט זינגע ווערק אויף אַלע קאָנטינענטן און פֿאַרגרעסערן דעם קולטור־יחוס פֿון ייִדישן פֿאַלק, וואָס ציט זיך פֿון תּנ"ך דורך אַלע דורות, ביז צו גרויסע שעפֿער פֿון דער מאַדערנער ייִדישער ליטע־ראַטור, ווי אַן אויסדרוק פֿון נצחון איבער דעם פּחד און טרויער וואָס באַהערשן די וועלט, און ווי אַ ביבלישער אַנזאָג פֿון פֿאַרברידערונג און ליבשאַפֿט צווישן מענטשן.

## ג א ר ן

(צו דער ביאָגראַפיע פון אַ וואָרט)

**שלמה** ביקה, דערציילנדיק איבער איינעם פון די גרעסטע גבירים אין קאָלאָמבי, שרייבט («א שטאַט מיט יידן», צווייטע אויפֿלאַג, בוענאָס-אירעס, תש"ד, ז' 110): «אַבער דעם גרעסטן אָנזען האָט ביי אונדו, יונגוואַרג, געהאַט הערש ראַמלער דערפֿאַר, וואָס ער איז געווען דער בעל-בית פֿון דעם קרימינאַל — דאָס צווייגאַרנדיקע ווייס געקאַלכטע הויז אויף דער קראַשעווי-סקי-גאַס, מיט די שמאַלע פֿאַרגראַטעוועטע פֿענצטער, וואו די היימישע גנבים און רויבערס זיצן אויפֿדערווייל, ביי זיי ווערן אַריבערגעפֿירט אין סטאַניסלאַ-ווער צענטראַלאַרעסט אָדער אין די לעמבערגער «בריגיטקעס» — —

מיר האָבן אין דער ציטאַטע אונטערגעשטראַכן דריי ווערטער: דאָס צוויי-גאַרנדיקע הויז, און דער אונטערגעשטרענג מיינט בעיקר דאָס מיטלסטע וואָרט: צווייגאַרנדיק, אַן אַדיעקטיוו צום צאָל- און הויפטוואָרט: צוויי גאַרן, און מיר האָבן דאָס אונטערגעשטראַכן, מחמת, אַ שטייגער, אין מנין געבוירנשטאַט בראַד, וואָס איז אויך געווען אַ שטאַט מיט יידן, וואָלט שוין אַ הויז, וואָס האָט עפעס אַ שניכות צו גוים בכלל און צו מלכות בפרט, נישט געווען צווייגאַרנדיק נאָר צווייטשטאַטיק אָדער צווייטשטעטיק; כביכול צווייגאַרנדיק קען בלויז זיין אַ הויז, וואו עס וואוינען יידן, און דאָס נישט דער דאָקטער, דער אַדוואָקאַט, וכדומה, נאָר אונדזער-איינס, יידן פֿון אַ גאַנץ יאָר.

הייסט עס, אַז דער בעל-מחבר, וואָס איז אַ מאַדים אויף סקרופּלאַטע אונטערשיידן, נעמט אָן, און דאָס מסתמא מיט רעכט, אַז אין קאָלאָמבי איז די כוללדיקע היימישקייט געווען אַ סך פֿעסטער, אַזוי אַז זי האָט זיך נאָך נישט געלאָזט אויפֿן וועג פֿון אַזאַ טיפּאָלאָגישער דיפֿערענציאַציע, ווי עס איז געשען אין בראַד. מעגלעך, אַז אין בראַד וואָלט נאָך עפעס געשטערט — מען האָט דאָ אָדער פֿאַרגעדענקט אָדער זיך דערוואוסט, אַז פֿאַר אַ קרימינאַל דווקא פּאַסט זיך דאָס וואָרט שטאַק, ווייל צווישן די באַטניטן פֿונעם יונגערן וואָרט Stock און בפרט פֿונעם עלטערן stoc געפֿינט זיך אויך דאָס האַלק, וואו מען פֿלעגט פֿאַרמאַכן די פֿיס פֿון פֿאַרמשפטן; שפעטער איז עס אויסגעברייט-טערט געוואָרן אויף דער תּפֿיסה, דעם קרימינאַל. איך גופּא, וואָס מנין משפּחה-נאָמען איז גרונטיק שטאַק און איז, בדרך כלל, באַטראַכט געוואָרן ווי דאָס דײַטשישע Stock (דער משפּחה-נאָמען האָט דאָך אין גאַליציע געהייסן:

דער דאָטש־נומן), האָב אין די קליינע שול־קלאַסן זיך געמוזט אָנהערן די תוכחות פֿון מײַן דײַטש־לערער, דעם מאָראַווטישק יאַזעף פֿאַנגעל (פּרטימ־דיק פּאַרטערטירט אין מײַן בוך „אחרית השעשועים“), וואָס פֿלעגט זיי צו פֿאַר־ענדיקן מיט גרויס עמפֿאַן Stock du gehörst in den Stock [= שטאַק דו געהערסט אין דער תּפֿיסה אַרײַן]. און דער באַנוץ איז לעבעדיק געווען אין עלצטן ייִדיש, אַ סימן, אַז אויף דער ברייַתא: „אין מוכרין להן לא זיין ולא כלי זיין ואין משחזיזין להן את הזיין ואין מוכרין להן לא סדן ולא קולרין ולא כבלים ולא שלשלאות של ברזל אחד עכו״ם ואחת כותי״ (עבודה זרה ט״ו ע״ב) מאכט רש״י: „[דו] — לשים בו רגלי איש ובלשון אשכנז שטוק בלע״ז ציפֿ״י“. ווייַזט אויס, אַז דאָס האָט אייַנער פֿון רש״יס תּלמידים געוואַלט קלאַר מאַכן די גמרא־לערנערס אין אשכּנז, זיי זאָלן נישט אויסשטישן [דו] ווי אַ קאַוואַדלע, נאָר ענלעך צו [דו] (פֿאַראַן אויך אַ ווערסיע: [דו], ווי אַ לשון רבים פֿון [דו], און דאָס פּאַסט טאַקע צו די איבעריקע כלים, וואָס זײַנען לשון רבים), דאָס הייסט אַ שטאַק, וואָס דער בעל אור זרוע האָט דערפֿאַר אַ סלאַוויש וואָרט: בלשון כּנען קולוד״א, דאָס איז טאַקע דאָסזעלבע האַלף, וואו מען האָט פֿאַר־שפּאַרט די פֿיס פֿון אַ פֿאַרמשפּטן אַדער געפֿאַנגענעם; פּויליש הייסט באמת kłodnik אַ פֿאַרשפּאַרטער אין קרימינאַל. נו, האָב איך טאַקע בײַם פֿאַרלשן־קודשן מײַן נאָמען שטאַק, זיך געקאָנט סומך זײַן אויף אַ היפשער איבערזעצ־מסורה, אויסקלויבנדיק דעם נאָמען [דו].<sup>1</sup>

ווי לאַנג שטאַק אין באַטייַט פֿון געפֿענגעניש איז געווען אַ לעבעדיק וואָרט אין ייִדיש, איז אַ קשיא פֿאַר זיך, אָבער אין אַ פּראָגער משפּחה־מגילה פֿון יאָר 1732 לייצענען מיר: „אונ מן זאָל מיר די הענט אונ די פֿיס אין שטאַק אַניין שליסן“ (ש. בירנבוים, ייִוואַ־בלעטער, יאַנאַר־פֿעברואַר 1938, ז' 74) און שטאַק ווערט דאָרט דערקלערט: קאַלדאַקע. מעגלעך, אַז אַהער געהער אויך די נישט גאַנץ קלאַרע שטעל אין מלכיס־בוך (1534, אויסגאָב ל. פֿוקס, סטראַף 625), וואו די יוגנט־פֿרייַנט זאָגן צו רחבעם: „זאָג דעם ואלק [= פֿאַלק] ווידר אונ רייַד מיט אין אַלזאַ האָרט / האָבן זיא דײַך דוך אין קייַנס שטאַק גיהאַט“; על כל פּנים האָט זיך שטוק, שטאַק, ווי אַן איבערזעצֿ פֿונעם וואָרט [דו], דערהאַלטן אין דער טײַטש־מסורה. אַזוי זעצט איבער בליַך (איוב י״ג, כ״ז): „דוא טושט אויך מײַני פֿיס אין דען שטאַק שטעלין“, ווייַטער דאָרט (כ״ג, י״א): „אונ דוא האָשט מײַני פֿיס אין דען שטאַק גיטאַן; און ענלעך

1. לויט אַ מסורה איז גאָר שטאַק [= שטוק], ווי אַ נאָמען פֿון אַ כּהני־משפּחה, לענגס דעם זברוטש און זײַן סביבה, אַ נוטריקון.

אויך וויצנהויזן; אויך מינדן (מלים לאלוה, 1760) האָט פֿאַר טד — שטאַק; יחואָט האָט, פֿאַרשטייט זיך, קלאַץ.

## ב

אַבער כדי יוצא-צורזען אין ענין שטאַק ווי אַ וואָרט אין לעבעדיקן ייִדיש, לוינט זיך צו באַמערקן, אַז שטאַק אין זינען פֿון שטעקן האָט מען אין מיין געבוירנשטאַט באַנוצט ווי אַ בפֿירוש דזשש וואָרט — מיין פֿרומער פֿעטער ר' שלום, אַ שוחט ובודק, פֿלעגט חול-המועד אַרויסגיין אין שטרײַמל און מיט אַ שטעקן, מיין אויפֿגעקלערטער אַנקל סאַלאַ, אַ בוכהאַלטער, פֿלעגט אין אַ יומא-דפגרא אַרויסגיין אויפֿן קוילנוועג אין אַ הוט און מיט אַ שטאַק, אַפֿילו אַ שפּאַ-ציר-שטאַק. דאָ האָט אַפֿילו צוגעהאַפֿן די טזשט-מסורה, וואָס כאַטש זי האָט פֿאַרמאַגט ווערטער, וואָס האָבן זיך נישט דערהאַלטן אין דער שמועס-שפּראַך, האָט אַבער: „במקלי עברתי את הירדן“ (בראשית ל"ב י') געטזשטשט: מיין שטעקן; אַזוי האָבן עס אויך צאיינה וראיינה, ר' יקותיאל בליך, מגישי מנחה; (ר' יוסף וויצנהויזן האָט אַפֿילו שטאַב) אַ וואָרט וואָס מיך שאַקירט, ווען איך האָב, נאָך קינדווייז, געהערט מאַריס ראַזענפֿעלדס „מיטן וואַנדער-שטאַק אין דער האַנט / אָן אַ היימאַט, אָן אַ לאַנד“. אַפֿילו אַברהם טענדלאַו אין זיין געזעמל „שפּריכווערטער אונד רעדענסאַרטען דויטש-ייִדישער פֿאַרצייט (פֿראַנקפֿורט 1860) קאָן בלויז דאָס וואָרט (Stecke(n)).

און ווי ווייט שטעקן און שטאַק האָבן זיך פֿאַרמישט זע, אַ שטייגער, י. מאַניק: (1) „און לאָזט זיך מיט שטאַק אין איר האַנט / אויף וואַנדער פֿון לאַנד איבער לאַנד“ „טריט אין באַגינען, 1955, ז. 109); (2) „טיף געבויגן מיט שטאַק אין דער האַנט / מיט בטחון געגורט דזינע לענדן (דאָרט, ז. 160); (3) „דערנאָכדעם הייבט ער אויף זיין שטעקן / און קלאַפט אָן זיבן מאָל אין וואַנט“ (דאָרט, ז. 132). אַבער בשעת וואַנדער-שטעקן און וואַנדער-שטאַק קאָנקירן צווישן זיך, איז וואַנדער-שטאַב בפֿירוש פֿרעמד, איז אַבער אויך געווען אין ייִדיש און אַרויס פֿון דער שמועס-שפּראַך — אַ ראיה דער פֿאַר-בזט, ווי מיר האָבן אים בײַ חיים סלאַוועס: „כ'ווייס נישט, מיין האַר, ס'האָט זיך מיר פֿאַרבנקט נאָכן וואַנדער-שטויב“ (די מלחמה פֿון גאַט, 1963, ז. 27).

אַבער דאָך האָט שטאַק געהאַט אַ מעמד פֿון אַ ייִדיש וואָרט, לפחות, אין פֿיר פֿעל.

ערשטנס, אין זאָג: שטאַק-בלינד — וואָס עס האָבן בײַ אונדז באַנוצט קינד און קייט, אַז מען האָט זיך דערבײַ פֿירגעשטעלט אַ בלינדן וואָס נויטיקט

זיך אין אַ שטעקן, ווי עס נעמט אָן א. א. ראַבאַק («דער פֿאַלקסגניסט פֿון דער ייִדישער שפּראַך») איז, דאַכט זיך, נישט מער ווי אַ המצאה, וואָס טויג שוין נישט פֿאַר שטאַק־טויב (איך האָב עס אין מײַנע קאַנטן נישט געהערט). לאַ-כלישכּן פֿאַר stockdumm, stocknarr, (אָדער דעם דיאַלעקטישן stockdoof, פֿון וועלכן איך האָב געהאַט גענוג צרות פֿון די שקצים אין אַ וועסטפֿאַלישן דאַרף, וואו איך האָב געוואוינט), און אַפֿילו נישט פֿאַר stockfremd, כיבאַזי מיר זאָלן זיך קלייגלען און זיך פֿירשטעלן אַ פֿרעמדן, וואָס בויטיקט זיך אין אַ שטעקן. און אַפֿשר האָבן מיר אַ בילעכערן אַרויסגאַנג־פּונקט אין אַליטעראַטיוון stockstumm, stockstill און אַפֿילו stocksteif, כאַטש טאַנדערס האָט, פֿאַר זיך, לפֿי זײַן דערקלער, דאָס בילד פֿון אַ שטייפֿן פֿאַרעקשנטן, וואָס רירט זיך נישט ווי אַ שטעקן; (און דער דײַטש זאָגט בפֿירוש steif wie ein Stock), ענלעך צום בילד, וואָס מיר האָבן אין אונדזער איראַניש ווערטל; קלוג ווי אַ

שטעקן. אַזוי אַרום איז שטאַק־בלינד נישט מער ווי שטאַק־פֿינצטער, אָבער ווי עס ברענגט נחום פּויזנער: «שוין לאַנג ווי שטאַק־חושד הערשט אין לאַנד מצרים» («לידער און פֿאַעמען», מעקסיקע, 1949, ז. 17). שכיח איז אויך שטאַק־נאַכט — זע ה. רויזנבלאַט: «שטאַק־נאַכט. ער שלעכט זיך צו צום הויז» (פֿרומע לידער, סוד — נישט דערשפּונענער), אָדער פּרץ מאַרקיש «איבער נאַכט, / און איבער שטאַק־נאַכט» («מיטן טעלערל פֿון הימל», 1919, ז. 29), פֿון אַנדערע באַהעפֿטן זע משה נאָדיר: «בין איך ווידער שוין געבליבן / מיט מײַן גאַרטן שטאַק־אַליו» (אַ טאַג אין אַ גאַרטן, בענקשאַפֿט).

צווייטנס, האָבן מיר שטאַק אין אַליטעראַטיוון זאָג: איבער שטאַק און שטיין, וואָס לעבט אין דער שמועס־שפּראַך, וואו שטאַק מיינט דעם שטאַם אָדער דעם זריב פֿון אַ בויס אָדער אַ קוסט, און איז צוגלייך מיט שטיין, אַ מכשול אויפֿן וועג, בפֿרט ווען מען מוז אים מאַכן בחפּזון, מחמת מען אַנט־לויפֿט פֿאַר עמיצן; און מען האָט קיין ברירה נישט און מען יאָגט, אויף גאַטס באַראַט, פֿאַר זיך, (מרדכי צאַנין רופֿט טאַקע אַזוי אָן זײַן בוך איבער זײַנע וואַגלישן בשעת דער מלחמה), און דעריבער האָט אויך über Stock und Stein דעם באַטייט פֿון מיטן קאַפּ אין דער וואַנט וכדומה.

דריטנס, דער ענין שטאַק און שטיין דאַרף נאָך באַטראַכט ווערן צוליב דעם, וואָס זיי דינען ווי אַ לשון הפֿלגה, אָדער לשון הפֿלאה. דען בשעת דײַ-טשיש האָט stockblind ענגליש stonedead, stoneblind, און דאָס וויל נישט הייסן, אַז דער דײַטש מיינט, דאָס אַ בלינדער דאַרף אַ שטעקן און דער ענגלענדער ווייטער מיינט, דאָס אַ בלינדער דאַרף אַ שטיין, נאָר אַז שטאַק און

שטיין זינען לשון הפלגה. אזוי איז דער דין ווען דזשטיש זאָנט: steinreich וכדומה און ענגליש זאָנט: stonecold וכדומה. אויך יידיש באַנוצט שטיינרייך, זע, אַ שטייגער, א. מ. דיק: „איינער פֿון זייא וואָר שטיין רייך און דער צוא איין בעזדעטיק“ („דער סאָלדאַטשקע סיך“, וילנא תרל"ו, ז. 98), אָדער: „ער וואָר שטיין רייך און אונפֿערהייראַטהעט“ („דיא גרינעטקע“, דאָרט, תרל"ו, ז. 13). דער שטיין איז דאָ און דאָ אַ לשון הפלגה: גאָר ריך, שטאַרק ריך וכדומה, כיבאי מען וויל אים בכיוון טאָפּלבאַטזטיק קאָנקרעטיזירן, ווי, אַ שטייגער, יהואש („ניצע שריפֿטן, באַנד 2, ז. 217): „די הערצער זינען געווען רייך, שטיין־רייך, און דער אַרעמסטער האָט געגעבן זיין פּרוטה“. דעסגלייכן גייט דער זאָג: ווילד־פֿרעמד, כאַטש דער באַטזט פֿון ווילד איז גרונטיק גע־ווען כּפּשוטו, איז ער, סיי ווי בתּורת אַדווערב סיי בתּורת אַדיעקטיוו, געוואָרן אַ לשון הפלגה: זייער, גאָר, שטאַרק. אַ היפשע ראייה האָבן מיר אין אַ צוויי־שפּראַכיקן טעקסט — ר' נתן אין די סיפּורי מעשיות פֿון ר' נחמן: „אם שלא יהיה איזה דבר מורגלש מאד — סנידון סע וועט עפּיס זיין אַוילדו זאָך“. (פֿאַ־טאָ־אויסגאַב, ניו־יאָרק, תש"ט, ז' 48); „וזה נעשה חכם מופֿלג מאד — און דער און גווען זייער אַוילדער חכם“ (דאָרט, ז. 55-56); „עד שיבוא חכם מופֿלג — בּוּז סע וועט קומן אַזו אַה ווילד גרוסור חכם“ (דאָרט, ז. 100); „שואגים והומים בקולות משונות — גשרוגון און גברומט מיט ווילדו קולות“ (דאָרט, ז. 94), כיבאי מען וויל עס כּפּירוש טאָפּלבאַטזטיק קאָנקרעטיזירן, ווי, אַ שטייגער, בינעם העלער: „דער ווינט האָט געווילדעוועט פֿרעמד“ („צוריק פֿון פּאַריז, 1939)<sup>2</sup>. ווי ווינט ווינטער שטאַק און ווילד דיפֿערענצירן זיך, כאַטש ביידע זינען לשון הפלגה, לערנען מיר פֿון אַן אינטערעסאַנטער דוגמה בּי א. לעיעלעס: „דער טעות — וואָס האָט ער באַטזט? / און וואָס איז געווען זיין געשטאַלט? / מנין דימיון אַ שטאַק־בלינדער רינט / דורך קנוי־ליקן שטאַק־ווילדן וואַלד. // מנין דימיון — אַ שטאַק־בלינדער קנויל / אַ קליאַקס אין דעם זעלבן פּלאַץ / וואָס איז דורך דעם גרינזיקן גרויל / געוואָרן דער לעבנס־טומאַן“ (דער אור־גרינו, אינדזער צייט, יאַנואַר 1965, ז. 40).

2. זאָגן ווי: שפּאַגל־ני, פּיטש־נאַס וכדומה געהערן נישט אינגאַנצן צו דער קאַטע־גאַריע, אָבער דאַריבער בּי אַן אַנדערן שעת כּושר.

טער שטיין, וואָס האָט דאָס וואָסער אויפֿגענומען און דערווייטערט פֿון דער וואַנט. דאָס ריינע רעגנוואַסער און דאָס קויטיקע קיכוואַסער איז געגאַנגען דורך דער ריננע, פּויליש rynnwa וואָס שטאַמט, ווי rynna, פֿון דייטשישן Rinne און איז מסתמא פֿאַראַן אין ייִדיש אין דער פֿאַרעם די רין, אַ ראיה דער דימינוטיוו: דאָס רינדל, מער פֿאַרשפּרייט אין דער סביבה פֿון שלמה ביקל — אַזוי ברענגט דער אין בענדער געבוירענער אָבער אין קאַלאַמיי היימישער לייבל טויביש: „האי תגרא דמיא לצנורא דבדקא דמיא, כיוון דרווח רווח — געקריג איז גלנץ צו אַ רינדל וואָסער, וואָס ווייטער ווערט עס אַלץ ברייטער“ (תלמודישע עלעמענטן, ווין, תרפ״ח, ז. 40, סי' 166), און אין ספֿר האַראַדענקע דערציילן גבריאַל לינדענבערג און אַנדערע איבערן דאָר־טיקן רינדל, וואָס איז, בעצם, געווען אַ קוואַל מיט אַ פּרימיטיווער אינסטאַל־לאַציע פֿאַרן וואָסער־לויף. אָבער צוריקקומענדיק צום רינשטאַק — ער איז אויך געווען אַדער געוואָרן ברייטער, און מכוח אַ שיכור האָט מען געזאַגט: ער וואַלגערט זיך אין רינשטאַק, אַדער: אין אַלע רינשטעק (דער געוויינט־לעכער רבים איז געווען: די רינשטאַק). אַגב, האָט דייטשיש פֿאַר רינשטאַק אַדער רינשטיין דאָס וואָרט Gosse, און אין דעם זינען האָט מען בײַ אונדז אין בראַד פֿאַרשטאַנען דעם זאַג: אין יאָס וואוינט מען אין גאַס, כאַטש עס איז נישט אַנצונעמען, אַז חוץ לשון זכר דער גאַס (רעגן וכדומה) זאל געווען זײַן אַ לשון נקבה די גאַס, אַזוי אַז יענער זאַג איז בלויז סחריש־משכילישער חזק.

## ג

די אויביקע באַמערקן בעטן זיך בײַם אַרײַנגאַנג צו אונדזער משא־ומתן איבער איינעם פֿון די פֿינף ייִדיש־באַצייכנס פֿאַר איבערבויו, וואָס נחום סטוטשקאָו ברענגט זיי אין זײַן אוצר, אין אַן אונטערגרופּע, סי' 113: גאַרן, שטאַק, טשוואַק, עטאַנע, פֿלאַר. ווי זײַן שטייגער איז, האָט ער, נאַכגייענדיק די פּרינציפּן פֿונעם רעדאַקטער, מאַקס וויינרײַך, אָפּגעהיטן אַ קלאַרן סדר, וואָס שפּיגלט אָפּ סײַ די עלטער סײַ די פֿרעקווענציע פֿון די באַנוצן. דאָס ערשטע וואָרט גאַרן, וואָס באַהערשט מסתמא דעם אַרטלעך און צײַטלעך, גרעסטן פֿאַר־נעם אויפֿן שפּראַך־אַטלאַס פֿון די ייִדיש־ישובים אין די לעצטע פֿאַר דורות, געפֿינט זיך אין אַ שטענדיקן, גרעסערן צי קלענערן, צוריקגי מחמת דעם שטינגנדיקן באַנוץ מיט די ווערטער שטאַק, וואָס גייט, ווי מיר האָבן שוין גע־זען, דירעקט פֿון דייטשיש; טשוואַק ווייטער, איז, ווי סטוטשקאָו באַמערקט, שפּעט־לשון — פֿאַראַדירט קלאַנגיק דאָס וואָרט שטאַק און איז, ווי עס דאַכט

זיך, אויך אַ מין חוּק אויפֿן עצם־באַנוץ מיט דעם דאָזיקן וואָרט; אַפֿשר טאַקע ווּנל עס האָט פֿאַרביטן דאָס היימישערע גאַרן, וואָס זיין אַפּשטאַם לאָזט זיך נישט אַזוי גיך באַקלערן ווי דער אַפּשטאַם פֿון זינע חברים, סײַ עטאַזאַט, וואָס גייט אומדירעקט (דורכן רוסישן אָדער פּוילישן) פֿון פֿראַנצויזיש (כדאַי צוצו־שטעלן דאָס שפּעט־וואָרט; אַ מיוחס, וואוינט אויפֿן בלאַטאַזאַט, אַ חוּק אויף belletage, גלייך עס וואָלט געשטאַמט פֿון בלאַטע), און איז בעיקר אַנגעגאַנג־גען אין די גרעסערע מורח־איראַפּעאישע שטעט; פֿלאַג, וואָס גייט דירעקט פֿון ענגלישן, איז אין דער שמועס־שפּראַך אַ צוציק און איז ערשט אַרײַן אין ייִדיש אין אַמעריקע.

און איצט, איידער מיר וועלן זיך אַפּשטעלן אויפֿן אַפּשטאַם פֿון גאַרן, ווילן מיר דערלאַנגען אַ קוק אויפֿן עצם־באַנוץ, און מיר וועלן עס מאַכן אויפֿן סמך פֿון אַ פֿאַר געצייילטע אָדער כאַראַקטעריסטישע דוגמות, און דאָס אין אַ פֿאַר־קערטן סדר־הדורות. מיר הייבן אָן מיט יצחק באַשעוויס: „מחמת אויפֿן גאַרן איז געווען בלויז איין באַד־צימער — פֿלעגט סעם — אַפּוואָרטען, ביז זי איז אַרויס פֿון שטוב“ (אַ בריוועלע דער מאַמען, פֿאַרווערטס, 30 אַקטאַבער 1965), און איצט שפּאַנען מיר אַ דור פֿריער, צו מיכה יוסף בערדיטשעווסקי: „און אַז סײַ קומט די נאַכט — און הונדערטער פֿענסטער פֿון אַלע גאַרן פֿון די מויערען זענען באַלנכט, איז ליכטיג ווי אינמיטען טאָג“ (יודישע כתבים וכו', ערשטער טייל, ז. 124); אָדער „אַז איך האָב געהאַלטען די מיל, האָב איך געטראָגען אַף די אייגענע פּלייצעס די פֿולע זעק ביז אַף דעם אויבערשטען גאַרן“ (דאַרט, דריטער טייל, ז. 38), און ווידער אַן אַנדערטאַל דורות פֿריער — אַנזויק מאיר דיך: „צווייטענס וואָר ער אַזאָא הויך דאָס ער האָט <זיך> און [= אָן] אַשום אויס ציהען זיך אַרײַן געקוקט פּראַמע אין די אויבערשטע גאַרינס“ (דיא נאַכט פֿון ט״ו כסלו, תרנ״ג, ז. 9); אָדער: „דען איינע ער־ציהלונג איז איינע געבייא דאָס דער פֿונדאַמענט מוז געמאַכט ווערן פֿריער פֿאַר דעם ערשטן גאַרן און דער ערשטער גאַרן פֿאַר דעם צווייטען“ (דאָס גרויסע געהיימיניס, ווילנע, תרמ״ז, עמ' 8); אָדער: „און דאָהער איז זייער אום זיכער צוא לאָזן — אַגליהענדע קויל אויף אַזו אַקוד וואָש איז אויף אַגאַרין און איר פֿענסטער איז אַפֿין אין פֿעלד אָדער אין גאַס“ (דיא דינסט מיידעל, ווילנע, תרכ״ח, ז. 86).<sup>2</sup> און ווײַטער אַ שפּרונג מיט אַ דור פֿריער, שלמה עטינגער וועגן גורל פֿון אַ סטאַמבולקע (= אַ לילקע): „ווי זי איז שוין אַראַפּגעפֿאַלן פֿון אַ גאַרן / אַ וואָגן איז איר שוין אַריבערגעפֿאַרן / איך האָב

3. אַ פֿאַרגריזטע פּאַנינאַציע, דאַרף זײַ : 42.



געמיינט, זי איז אויף שטיקלעך צעריבן, / ניין זי איז זוי פריער נאך גאנץ געבליבן" (כתבים, אויסגאב מ. וויזנר, באַנד 1, ז. 220-221). און מיט אַ צוויי דורות צוריק: "דער בעל שם איז אַמאָל גיוועזן אין אַשטאַט און איז איין גי-שטאַטן אויף אַ גאַרין האָט ער דר זעהן פֿון דר הייך אַז איינר גייט בייאַ דר מיל" (ספֿר שבחי בעש"ט, קאַרעק, תקע"ו, דף כ"ו ע"ד ודף כ"ז ע"א). און צולעצט ווי-דער אַ לזטישן שפּרונג צוריק — ר' משה ירושלמי בכ"י באַשריבנדיק צפֿת: "דר בייאַ איזט איין אַנדרי מערה זענן דרינגן צוועלף כוכין פֿון תלמידי הרשב"י [= ר' שמעון בר יוחאי] אויף דען בערג שטיהט אין חדר צוויי גאַהרי הויך אונט איטליכי וונט איזט נאָר פֿון איין שטיין, און דר באלקין צוישן שטח העליון אונ' שטח התחתון איזט אויך נאָר פֿון איין שטיין" (ידי משה, ערשטע אויסגאָב אַמשטרדאַם תקכ"ט, צווייטע אויסגאָב, אַרויס בלויז אין זעכציק עקסעמפּלאַרן, מיט ביאורים פֿון א. מ. האַבערמאַן, ירושלים, תרצ"ח, עמ' ל"ט). וואָס מיר לערנען זיך, לעת-עתה, אַפּ פֿון די דוגמות איז, אַז גאַרן איז אַ געאַגראַפֿיש-היסטאָריש היפש פֿאַרשפּרייטער, סובסטאַנטיוו, איז לשון זכר, אָבער קווענקלט זיך אין לשון רבים, — אַזש דריי פֿאַרמעס, לויטן סדר פֿון די דורות אין אונדזערע דוגמות: גאַהרי; גאַרינס; גאַרן, און עס איז, לפחות, פֿאַראַן נאָך אַ פֿערטע פֿאַרעם: גאַרענט און אפֿשר אויך אַ פֿיפֿטע: גאַרענער ("קריכט אויף ביידעמער און גאַרענער"). נאָך עפעס: אַלע אונדזערע דוגמות זענען מזרח-ייִדיש, אויך די לעצטע — ר"מ ירושלמי, כאָטש ער באַנוצט זיך מיט ספעציפֿיש מערב-ייִדישע אויסדרוקן, איז געווען, ווי עס ווונט אָן א. מ. האַבערמאַן, אַ פּוילישער ייד.

## ד

אָבער לעבן דעם סובסטאַנטיוו איז אויך, כּדרך הטבע, אַרויסגעוואַקסן אַן אַדיעקטיוו, וואָס איז צומערשט געווען געבונדן צום גרונט-באַטייט — דעם הויז, ווי מיר האָבן עס שוין פֿריער פֿאַרצייכנט ביי שלמה ביקל, און אַט אַ פֿאַר דוגמות — א. מ. דיק: "די הייזער זייען דאָרט על פי רוב הילצערנע איין גאַרענדיגע" ("שוד ורצח", 1880, ז. 16), אַדער מענדלעלע: "און אַז די יודען זענין צוגעקומען צו אַ שיינעם דרייאַ גאַרענדיקער הויזער — און געזאַגט אַט דאָס איז דיא באַד" ("מסעות בנימין השלישי", 1878, סטערעאָטיפּ 1904, ז. 85). אָבער שפעטער האָבן זיך סיי דער אַדיעקטיוו סיי דער סובסטאַנטיוו עמאַנציפּירט און זיך אַפּגעבונדן פֿונעם הויז און באַהעפֿט צו אַנדערע סוב-יעקטן. אַט אַ פֿאַר דוגמות, וואָס מיר ווילן דאָ אויססדרן לויטן מהות פֿון באַנוץ, אַנהויבנדיק פֿונעם דומם, אַריבערגייענדיק צום צומח און פֿאַרענדיקט מיטן חי.

א) י. י. טרונק: „די קיך איז אָנגעשטעלט מיט די גרויסע גאַרנדיקע טעפּ, וואָס פעשע האָט געהאַט געקויפֿט אויפֿן יאַרמאַרק“ („סימכע פּלאַכטע“, בוענאַס-אירעס, 1951, ז. 193); ענלעך: „די גאַרנדיקע טעפּ האָבן געקאַכט און דאָס פֿאַר פֿאַלק האָט טאַג און נאַכט געפֿרעסן“ (דאָרט, ז. 226); דער נסתר: „די לענגלעכע צווייגאַרנדיק-בריליאַנטענע אוירינגלעך“ („די משפּחה מאַשבער“, ניו-יאָרק, 1948, ערשטער טייל, ז. 80). (ב) ראַשעל וועפּרינסקי: „אַ חוץ די איינזאַמקייט האָט זי דאָרט ניט געפֿונען קיינעם / די פֿייגל פֿון דעם גאַרנדיקן בוים זענען אירע שכנים“ („פּאַליטרע“, תּל-אַביב, 1964, ז. 13); און פּונקט ווי זי באַנוצט דעם אַדיעקטיוו, באַנוצט זי אויך דעם סובסטאַנטיוו, אין זינען פֿון אַ הויכן בוים; סײַ נסמך: „איצט איז דער בוים מיט אַלע גאַרנס-צווייגן שטיל, פֿאַרלאָזן“ (דאָרט), סײַ נפֿרד: „די פּיאַניע — דאָס איידעלסטע אַדל פֿון גאַרן / רויטסטער רויט, ווייטער ווייט“ (דאָרט, ז. 123). מעגלעך, אַז דאָ ווירקט אויך דאָס לשון-קודשדיקע קומה, וואָס באַטייט די הויך, אויך פֿון אַ בוים („זאת קומתך דמתה לתמר“, „ואכרות קומת ארזיו וכדומה), און באַטייט אויך אַ גאַרן (ג שׁמׁר): „אַלע האָבין גיוואוסט אַז דער סאַלאַמאָן איז ניט לאַנג געווען אַקבצן אין דרײַ גאַרן“ („האַניג פֿון אַלייב“, ווילנע, תּרנ״ו, ז. 4). מיר זעען דאָ בפֿירוש, ווי דער עמאַנציפּירנדיקער אויסשפּרייט איז פֿירגע-קומען — דער קבצן אין דער ברייט (מיט דרײַ ביז זיבן פּאַלעס) איז געוואָרן אַ קבצן אין דער לענג (אין דרײַ גאַרן). פֿאַרשטייט זיך, אַז דער דאָזיקער אויסשפּרייט האָט לסוף אויך אַרומגענומען גאַנצע און האַלבע אַבסטראַקטאַ, אַ דוגמה פֿאַר אַ סובסטאַנטיוו: י. י. טיגאַל: „די אויבערשטע גאַרנס פֿון אונדזער קולטור“ („ניו-יאָרקער נאַטיצן“); אַ דוגמה פֿאַר אַן אַדיעקטיוו: א. וואַראַג-בייטשיק: „גאַנץ אָפֿט פֿאַרמעקט מענדעלע אַזוינע פֿילגאַרנדיקע שטיקער טעקסט“ („צו דער פֿראַגע וועגן מענדעלעס ליטעראַרישער ירושה“), און מיר וועלן לעת-עתה פֿאַרענדיקן מיט צוויי באַנוצן — איינעם אַ מער אַרגאַנישן, ווי עס ברענגט חיים קרול: „און דער צווייטער באַלעבאַס — איז געקומען מיט זיין ווייב, זי איז האָט געהאַט אַ צוויי גאַרנדיקן גוידער, ווי די אַלטע באַטשינע, ווי מען האָט איר גערופֿן“ (כתּבים, 1954, ז. 87), דעסגלײַכן יצחק באַשטוויס: „אַ נידעריקע גויע, דיק ווי אַ פֿאַס, מיט אַ ברייטן דרײַ-גאַרנדיקן גוידער“ („די פֿאַמיליע מושקאַט“, באַנד 2, ז. 173); איינעם אַ מער מעכאַנישן, ווי עס ברענגט ז. בונין: „דער „צווישנדעק“ באַשטייט פֿון אַ סך גרויסע

4. קומה, וואָס באַטייט גרונטיק, הייך אַדער לענג און זייער מאַס, וואקס, גרייס וכדומה, באַטייט אויך אַפֿשר גאַרן, מסתּמא אויפֿן סמך פֿון דער משנה: בית הסקילה היה גבוה שתי קומות (סנהדרין ו' ד'), וואָס מיינט, בעצם, אַ טאַפּלעטע מענטשן-הויך.

אָפטיילונגען, יעדע אָפטיילונג איז ווי אַ לאַזאַרעט מיט דריי־גאַרנדיקע בעטן“  
 («פֿון פֿרילינג ביז האַרבסט», תשכ״ה, ז. 8).

## ה

איצט איז די צייט צו פֿרעגן, פֿון וואָנעט שטאַמט, בעצם, דאָס וואָרט  
 גאַרן ; אַ קשיא, וואָס מסתמא נישט איינער, וועלכער האָט אַ שטיקל אינטערעס  
 אין ייִדיש, האָט זיך געשטעלט און האָט, מסתמא, געפרוּאוּט, לפחות, רעזאַ-  
 נירן דאַריבער. עס איז זיך נישט שווער פֿירצושטעלן, אז ער האָט קודם־כל  
 גענומען זיך שפּילן מיט פֿאַרגלעכן צו גלענצקלאַנגיקע, בעיקר גראַמיקע, סוב-  
 סטאַנטיוון: האָרן, קאַרן, דאַרן, אָבער דאָס האָט נישט געקענט האַבן קיין  
 האַפֿט, נישט בלויז ווייל דער רבים פֿון האָרן איז הערנער; פֿון קאַרן איז  
 קערנער, און פֿון דאַרן איז דערנער, בשעת דער רבים פֿון גאַרן איז נישט  
 אַזוי, און האָט, אַ פֿאַר פֿאַרמעס, נאָר בעיקר ווייל אין קאַרן, דאַרן וכדומה,  
 איז דער קלאַנג o אַ שטאַבילער וואָס דערהאַלט זיך אין אַלע דיאַלעקטן, בשעת  
 גאַרן איז אין צפֿונדיקן דיאַלעקט gorn און אין דרומדיקן gurn. אמת, דער  
 רעזאָנירער קען זיך טאַקע דאַרינען אָנכאַפֿן און נאַכגיין דעם כלל, לויט וועלכן  
 אַ גרונטיקע a איז אין אונדזער צופֿנדיקן דיאַלעקט אַן o און אין דרומדיקן  
 דיאַלעקט אַן u, און ער וועט נישט דאַרפֿן ווייט פֿאַרן, ווייל אַפֿילו דאָס וואָרט  
 פֿאַרן און זיין גאַנג: varn—forn—furn, קען אים דינען ווי איינע פֿון אומ-  
 צייליקע ראיות. און אויב אַזוי, וועט ער נעמען זוכן, אויב עס געפֿינט  
 זיך נישט אַ מיטלהויכדייטשיש וואָרט garn, וואָס איז ביי אונדז אין צפֿונ-  
 דיקן דיאַלעקט gorn און אין דרומדיקן דיאַלעקט gurn. אָבער ער וועט  
 אַזאַ וואָרט אין אַזאַ באַטייט נישט געפֿינען — אָנגעהויבן ביי לעקסערס מיטל-  
 הויכדייטשן ווערטערבוך און געענדיקט ביי וואַלפֿס ייִדישען ווערטערבוך,  
 וועט ער דאָס וואָרט בלויז געפֿינען אין באַטייט פֿון פֿאַדעם, דאָרט בצורת  
 garn, דאָ בצורת garem און gôren. אַוודאי איז דער ענין garn = פֿאַדעם  
 אויך אַן אינטערעסאַנטע זאַך און עס וואַלט זיך געלוינט נאַכצוגיין זיין ביאָ-  
 גראַפֿיע, אָבער עס האָט מיט אונדזער גאַרן (= שטאַק, עטאַזש, פֿלאָר) גאַרנישט  
 צו טאָן. אָבער דניאל לייבל האַלט, אַז אונדזער גאַרן האָט צו טאָן מיט מיטל-  
 דייטשישן שורש: arn (אויך ern), וואָס פֿאַרמאַגט אויך אַ פֿאַרעם gearn,  
 און איינס פֿון זיינע באַטייטן איז זאידענטיש מיטן מיטלדייטשישן vflour,  
 דעם היינטיקן Flur, וואָס מיינט אויך אַ דיל, אַ פֿירהויז, אַ בוידעם און  
 האָט מסתמא, ווי דאָס ענגלישע floor, אויך געמיינט אַ שטאַק, איך בין

אַפילו יאָ (ווי איך זע פֿון די מוסטער־זיטן פֿון גרויסן ווערטער־בוך פֿון דער נישט בכוח צו אַנטשיידן, אויב דער דערקלער האָט אַ האַפֿט. אָבער אויב ייִדישער שפראַך, 1954, האָט ער: גאַרן אַ סימן  $G$ , משמע עס שטאַמט פֿון דײַטשיש, אָבער קיין דוגמה ווערט דאַרט נישט געבראַכט), האָבן מיר דאָ גרייַלעך צו טאָן מיט אַ קאַנטאַמינאַציע מיט אַן אַנדער, בפֿירוש נישט־דײַטשיש וואָרט, וואו די שניכות איז אַ סך בולטער.

ווייל באמת איז איפכא מסתברא, — אין אונדזער גאַרן איז די ט, און בעיקר בצורת ם דאָס גרונטיקע אות אין שורש, וואָס שטאַמט גאַר פֿון סלאַוויש, משמע פֿון פּויליש.

## 1

און דאָס האָבן מיר שוין געקאַנט אַרויספֿילן פֿון דער דוגמה: אַ קבצן אין דרײַ גאַרן, וואָס איז דאָך, בעצם, אַן איבערבויע פֿונעם פֿאַלקס־זאָג איבער אַ שטאַלצן פֿאַר: ער פֿאַררײַסט די נאָז דרײַ גאַרן הויך, וואָס איז ווינטער נישט מער ווי אַ שאַרפֿער באַנוץ פֿון פּוילישן זאָג: *zadziera nos do góry* [= פֿאַר־רײַסט אַרויף די נאָז אין דער הייך אָדער צום בײַדעם] און ענלעך: די נאָז בײַ צו דער סטעליע (אָדער: סופֿיט) זכדומה. ווי דאָס האָט בילדלעך אויסגעזען, לאַזט זיך אַפֿלערענען פֿון ר' יצחק יחיאל סאַנענוואָן: „דיא גמרא זאָגט אין קידושין דף ל"א אַז מען טאָר ניט גיין מיט אַ „קומה זקופֿה“, דאָס איז גיין דיא האַלז אויס גינייגט, דעם קאַפּ פֿאַריסן מיט גאוה“ (דרך חיים, ז. 35).

קלאַר, אַז אונדזער פֿאַלקס־עטימאָלאָגיע האָט אויך נישט געשוויגן, — בנים לערנען פּסוק, אַז מען איז צוגעקומען צו כביכולס רייד: „יען כי גבחו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון“ (ישעי' ג' ט"ז), האָט מען שטיפֿעריש גע־טניטשט: לא די וואָס די מיידן זינען הויך געווען ווי די דראַנגעס האָבן זיי זיך נאָך געשטרעקט ביזן אייבערשטן גאַרן. אַזוי האָט אויך אַ קבצן, פֿרעגנדיק פֿון וואַנעט ער זאָל נעמען, געטענהט מיט די רייד פֿונעם פּסוק: „המן הגורן או מן היקב“ (מלכים ב' ר' כ"ז) טייטש: צי פֿונעם סטויג צי פֿונעם קעלטער; מאַכנ־דיק אַ קליינעם שינוי: המן הגורן וכו', און טניטשנדיק: צי פֿונעם גאַרן צי פֿונעם קעלער<sup>5</sup>. אַגב, האָט מיר מײַן תלמידה, מרת אילנה מילער אַנגעוויזן אויף אַ שטעל, וואו גאַרן [= שטאַק] ווערט אויסגעלייגט: גרון: „און איך האָב

5. וועגן פֿאַרביט גורן־גורן זע אין מײַן בוך קערת צימוקים, סי' 478, אין נאָמען פֿון קדיש יהודה סילמאַן וואָס האָט זיך צוגעהערט צו אַ געזעמל פֿון יונגע שרײַבערס און מיט תרעומות געזאָגט: יונג און אַן פֿייער און אַן האַרץ, און אַז איינער האָט זיך אַ קאַפּ אַנגעטרונקען און זיך צערעדט, האָט מען סילמאַן געפֿרעגט אויב ער איז איצט צופֿרידן, האָט ער געענטפֿערט: גם דיבורו אינו מן האש ומן הלב כי אם מן היקב ומן הגרון.

געמוזט צופרידען זיין מיט אַ קליין שטיבל אויף דעם אייבערשטן גרונן  
 „קול מבשר“, 25 אפריל 1863, ז. 252).

גאַרנדיקייט אין זינען פֿון נטוי-גרונן, וואָס מיינט שטאַלק, האַפֿערדיק,  
 פֿאַרריסן, קוקט אויך אַפֿיר פֿון מאַטעס דיִטשױט באַנוץ אין זינס אַ ליד  
 „מוח מנין“: „פֿאַרקערט? איז עפעס תּוּכיק יאָ פֿאַראַן, / צעשיקסטו דיין  
 קול-מבשר-שטאַפֿעטן, / פֿאַרקלעקסט, פֿאַרמעקסט בלויז נישטיקייטן / און  
 פֿאַרבלענדסט שלאַבעריקע מיט יענע געהיימע / וואָס לאַזן זיך צעגאַרנדיק  
 שטאַרק בעטן“ („לעצטע לידער“, תּשכ״ו, ז. 30).

אַבער קערן מיר זיך אום צום ווערטל: אַ קבצן אין דרייַ גאַרן, כדי צו  
 באַמערקן זיין באַזונדערע שאַרפֿקייט: עס דעקט אויף די פֿילבאַטטיקייט  
 פֿונעם פּוילישן — góra אַ באַרג, אַ הויך, אַ שטאַק, אַ בוידעם, ווען דער נאַר-  
 מאַטיוו-שמועסנדיקער פֿאַליאַק זאָגט: mieszkam na górze, מיינט ער זעלטע-  
 נער, אַז ער וואוינט אויפֿן באַרג, און אַפֿטער (און אין שטאַט כמעט תּמיד), אַז  
 ער וואוינט אויפֿן אייבערן, העכערן שטאַק, ווינטער ווען אַן אַרעם בעל-מלאכה-  
 יינגל שרייבט, אין יאָר 1875, ווי עס ברענגט יוליאַן טוּביס אין זיין אַנטאַלאַגיע  
 „גראַך ז קאַפּוסטאַן“, וואַרשע 1963, ז. 168): Mam spanie na poddaszu,  
 wiatr tylko gwizda ǫ górze — — a nawet juź zmarzłem, bo na  
 górze piores, a na górze zimno (טייטש וואַרט פֿאַר וואַרט: איך האָב אַ  
 שלאַפֿן [= געלעגער] אויפֿן דאַכשטיבל, נאַר דער ווינט פֿלפֿט איבערן באַרג,  
 און איך בין אַפֿילו שוין פֿאַרפֿוירן געוואָרן, ווייל איך וואַש [וועש] אויפֿן  
 באַרג און אויפֿן באַרג איז קאַלט), מיינט ער מיטן באַרג דעם דאַך, און נאָך  
 מער דעם בוידעם. דעסגלעכן ווען אַסקאַר קאַלבערג ברענגט אַ פֿאַלקס-ליד  
 פֿון קראַקעווער קאַנטן („ליוד“, ו. 586), וואו עס הייסט: Wylazłem do  
 księdza na górę / gwizdnąłem na kurę / będę miał pocieche / tak ci  
 mię skrobnie / bez plecy z góry / ażem ujrzał gwiazdy / ale żadnej  
 kury (טייטש וואַרט פֿאַר וואַרט: איך בין אַרויפֿגעקראַכן צום גלח אויפֿן באַרג,  
 האָב אַ פֿניף געטאַן אויף דער הויך, איך וועל האָבן אַ תּענוג, אַזווי-ווי ער [דער  
 שמש] האָט מיך אַ קראַץ געטאַן אין דער פֿלייצע פֿון באַרג, אַז איך האָב אַזש  
 דערזען שטערן, אַבער קיין שום הויך), מיינט ער אַוודאי מיטן באַרג דעם בוי-  
 דעם. בולטער ברענגט עס ווידער קאַלבערג („פיעשני לודו פֿאַלסקיעגאַ“, סי  
 36), וואו מען פֿרעגט דאָס מיידל, וואו זי וועט טריקענען די וועש אין דער גרוי-  
 סער מלחמה, און זי ענטפֿערט: u króla na górze [= בנים קיניג אויפֿן באַרג],  
 און אַז מען פֿרעגט זי, וואו וועט זי דעמאַלט מאַנגלען די וועש, ענטפֿערט זי  
 u króla w piwnicy [= בנים קיניג אין ביר-קעלער], איז קלאַר, אַז מיר

האַבן פֿאַר זיך ביידע עקן פֿון הויז, דעם בוידעם אין דער הויך און דעם קעלער אין דער נידער. ענלעך האָבן מיר עס אין אַן אַנדער פֿאַלקסליד (דאַרט, ז. 225), וואו דער ראש פֿון דער גנבים-באַנדע קאַמאַנדעוועט:

*Maćku do komory / A Florku na górę*

דאָס הייסט, אַז איינער ווערט געשיקט אין דער קאַמער אַרײַן, דער אַנדערער אויפֿן שטאַק, אַדער אויפֿן בוידעם אַרױף, און עס לאָזט זיך צוגעבן אַ סך אַזעלכע דוגמות, און מיר וועלן פֿאַרענדיקן מיט אַ ליצנות פֿון דעם פֿאַטער פֿון דער פּוילישער ליטעראַטור, מיקאַלאַי רעײ:

*Wlazł na górę, kamienia pełen wór namierzył*

*Szwiec księdzu Maciejowi ó zonę nie wierzył*

משמע, אַז דער שוסטער מאַטשעי האָט דעם גלח חושד געווען, דאָס ער האָט צו טאָן מיט זײַן ווייב, איז ער אַרױפֿגעקראַכן אויפֿן באַרג. משמע אויפֿן בױ-דעם, מיט אַ פֿולן זאַק שטיינער, און קוים האָט ער דערהערט, ווי זײ ביידע שושקען זיך, האָט ער די שטיינער אויף זײ אַראָפּגעלאָזט.

## ז

ווי מיר לערנען פֿון די דוגמות איז *góra* פּויליש אַ באַצײכן פֿאַר בוידעם, און זי איז עס בעיקר אין אירע גערעדטע דיאַלעקטן, אַזױ, אַ שטייגער, ברענגט טאַדעאָש וואַנקעוויטש „יענזיק פֿאַלסקי“ מאַײ-יוני 1956, ז. 220) אַ שמועס אין קאַשובער דיאַלעקט, וואו עס רעדט זיך וועגן *safe na gure*, אַ מין שאַפֿע *na strychu* = אויפֿן בוידעם. און עס איז גענוג אַרײַנצוקוקן אין קליינעם אַטלאַס פֿון פּוילישע דיאַלעקטן (וואַצלאָוו, 1957), מאַפֿע נומער 6 פֿון יעזשי רײַכמאַן, וואָס הייסט *goren, guren*, (= דער בוידעם אין הויז), — דאַרט זעען מיר באַשניפֿערלעך, אַז אויפֿן רוב שטח פֿון פּוילישע דיאַלעקטן, אַ שטח וואָס ציט זיך פֿון דער סביבה גדיניע און דאַנציג ביז איבער סאוואַלק אין צפֿון און פֿון אַרונטער קאַטאַוויץ אין שלעזיע ביז איסטריק צו די קאַרפּאַטן צו אין דרום, הייסט דער בוידעם *góra*, בשעת דאָס וואָרט *piętro*, וואָס באַ-טײט אין כלל-פּויליש אַ שטאַק, פֿאַרנעמט אין די דיאַלעקטן, בתּורת בוידעם, קלענערע שטחים, און *strych* ווינטער, וואָס באַטײט אין כלל-פּויליש אַ בוידעם, איז אין די דיאַלעקטן פֿאַרטרעטן בלויז אין קאַרג צעוואַרפֿענע פּונקטן. פֿון דעם אַלעמען איז קלאַר, אַז די דיאַלעקטישע סופּרעמאַציע פֿון *góra* האָט אויסגעפֿורעמט אין יידיש דאָס וואָרט *gorem, guren*, און האָט זיך פֿיק-סירט אין באַטײט פֿון שטאַק, עטאַזש. אַז יידיש גופּא האָט דערשנאַפּט דעם אַפּשטאַם פֿון וואָרט, לאָזט זיך אַפּלערנען דערפֿון, וואָס פֿאַרן כלל-פּוילישן

strych ברענגט נחום סטוטשקאו אין זיין אוצר, סי' 114, אן אונטערגרופע פֿון צוויי ווערטער: בוידעם, באַרג, און בלויז אונדזערס אַ שפּראַך-אַטלאַס וואָלט אונדז געקאָנט בפרטות קלאַר מאַכן דעם געאָגראַפֿישן אויפֿטייל פֿון די צוויי ווערטער, אָבער בדרך כלל ווייסן מיר, אַז באַרג, אויפֿן באַרג, אין באַטייט פֿון בוידעם, אויפֿן בוידעם פֿאַרנעמט אַ קליינעם שטח, און דאָס איז דער צפֿונדי-קער, ווינטרולאַנד און ליטע. הייסט עס, אַז góra איז טאַפֿל אַרײַן אין ייִדיש — (1) בצורת goren, guren אין באַטייט פֿון שטאַק, (2) בצורת איבערזעץ פֿון góra באַרג, אין באַטייט פֿון בוידעם. אַז ייִדיש האָט אין וואַרט גאָרן געשפּירט דעם באַרג לאַזט זיך אָפֿלערענען פֿון אַ פֿאַלקס-ליד (גינזבורג מאַרעק 1900, סי' 8, געבראַכט אויך אין פֿיכמאַנס „ייִדישע מוזע“, תּרע"א, ז. 13 :

„אויפֿן הויכען גאָרן / אויפֿן גרינעם צווייג /

לאַז איך מיך אַראָפֿעט צו מײַן ליבסטן ווייב“.

מען דאַרף זיך נישט איבעריק אָנשטרענגען, כדי צו פֿאַרשטיין, אַז מיר האָבן דאָ פֿאַר זיך אַ באַזונדערן נוסח פֿון דער קאָנווענציע: אויפֿן הויכן באַרג אויפֿן גרינעם גראַז, אַזוי אַז די אידענטישקייט פֿון: גאָרן — באַרג אין דאָזיקן ליד ליגט ממש אויף דער האַנט. פֿונדעסטוועגן האָט, ווינזט אויס, דער גאָרן געשטערט, אין אין אַן אַנדערן נוסח (גינזבורג-מאַרעק, סי' 9) האָבן מיר: אויפֿן הויכן לוסטער (?) / אויפֿן גרינעם צווייג. דער פֿרעג-צייכן איז פֿון די זאַמלערס, און מיר קענען אים נישט אָפֿפֿרעגן, אלא מיר זאָלן פּרוּוואַן אויס-טײַטשן, אַז אין ערשטן נוסח לאַזט זיך דער ליבהאַבער אַראָפֿ פֿון בוידעם און אין אַנדערן נוסח לאַזט זיך אַראָפֿ מיטן לוסטער, וואָס קען מיינען דעם גרויסן שפּיגל לענג-אויס דער וואַנט, אָבער מיינט דאָ גיכער דעם מיוחסדיקן הענגלייכטער, דעם קאָנדעלאַבער, דעם קרוינלייכטער.

אויך דער הוימאַר האָט עפעס דערשפּירט — אין רעפּערטואַר פֿון חוזק איבער די פּוילישע פּריצים, וואָס פֿלעגן, נאָכן אויפֿשטאַנד 1863, זיך באַהאַלטן בײַ ייִדן אויף די ביידעמער, און פֿלעגן אַלץ טענהן, אַז זיי זײַנען עס די גרויסע צעלייגערס און בעלי נצחונות, האָט מען געלצוועט: *Nasi góra* מאַכט רש"י: פֿאַרשפּאַרט אויפֿן בוידעם. מעגלעך, אַז דאָס שפּיל *być górą* [= האָבן די אויבערהאַנטן — *na górę* (= בוידעם) איז שוין געבוירן געוואָרן אין פּויליש, און האָט זיך צו אונדז פֿאַרטראָגן; על כל פּנים האָט זיך די פּוילישע פֿאַלקס-עטימאָלאָגיע אירע המצאות — קיטאַוויטש ברענגט אין זײַנע זכּרונות (פֿון די צײַטן פֿון די לעצטע פּוילישע מלכים): *panowie przywieźli ze sobą* (*montkócbów, to jest górnych kucharzy* (ז. 441) דאָס הייסט: די האַרן האָבן מיטגעבראַכט מאַנטקאָכן, דאָס הייסט אויבערע קעכערס, און באמת

שטאַמט montkoch פֿון דײַטשישן Mundkoch, אָבער מען האָט עס אויסגע-  
טײַטשט ווי góra = mont [ = אַ באַרג ]°.

## ז

די קשיא, פֿאַרוואָס góra איז געוואָרן גאַרן, איז אוודאי אַ קשיא, בִּפְרֵט  
ווען מיר געדענקען אַז ר' משה ירושלמי האָט נישט די נו"ן און שרײַבט:  
גאַהרי. אָבער כדי די נו"ן צו דערקלערן מוז מען נישט פֿאַרפֿאַרן צו ראיות  
ווי na odjezdne, וואָס איז געוואָרן נישט בלויז נאַזידנע נאַר אויך נאַזידן,  
אַדער umysne, וואָס איז געוואָרן נישט בלויז אומײַסנע נאַר אויך אומײַסטן,  
לאַ כל שכן worum וואָס איז געוואָרן וואָרן, אָדער bowiem וואָס איז גע-  
וואָרן באַוון, כדי צו רעזאָנירן וועגן אַ מין נטייה פֿון ייִדיש זיך צוצושטעפֿען  
אַ נו"ן; עס איז גענוג אַנצונעמען, אַז גאַרן איז דער אַקוסאַטיוו פֿון góra  
און איז אַריבער פֿון דער פֿאַרעם na górę, וואָס הייסט אויפֿן בײַדעם, און אין  
דערמאַנטן אַטלאַס האָבן מיר טאַקע נאָך אַזעלכע פֿאַרמעס אין באַטײַט פֿון  
בײַדעם — na powałą, na izbę, na chałupę, און עס וואָלט זיך געלוינט נאָכ-  
זוכן ענלעכע דוגמות ווי, אַ שטייגער, דאָס פּוילישע łaska וואָס איז אַרײַן סײַ  
אין זײַן נאָמינאַטיוו בצורת לאַסקע, סײַ אין זײַן אַקוסאַטיוו łaskę בצורת  
לאַסקן («יאַך בראַך ניש ענקער לאַסקן») וכדומה.

צולעצט איז נאָך כדאי צו באַמערקן, אַז גאַרן האָט אויך געפּראַווט אַרײַן  
אין טײַטש, וואָס איז אים, ווי אַ סלאַוויש וואָרט, קוים-קוים און דאָס שפּעט  
געלונגען. דער קאַנדידאַט דערצו איז קודם כל דאָס וואָרט עליה, בִּפְרֵט אין  
פּסוק: «נעשה נא עליה קיר קטנה» (מלכים, ב', ד' י'), וואו מיר האָבן צוויי  
מסורות (1 אויבערקאַמער, 2 בײַדעם. דאָס מלכים-בוך (אויגסבורג, 1543,  
פֿאַקסימיליע-אויסגאַב פֿוקס, סטראַפֿעס 214-212) לאַזט די אשה זאָגן: «איך  
וואָלט אים בויאן איין שטױבליין אַלזו קליין — אונ' פֿוירטן אין זײַן  
שטױבליין אונ אין זײַן חדר», אָבער דעם מחבר איז גענוג אַ פֿאַראַפֿראַזע,  
בשעת ר' יוסף וויצנהויזן (1679) זעצט איבער: «מיר וועלן נון איין קלייני  
אויב קאַחר מאַכן מיט איינר וואַנט», און די דאָזיקע מסורה ציט זיך ביז  
יהאָזש: «לאַמיר מאַכן, איך בעט אײַך, אַ קליין געמויערט אייבערשטיבל»;  
ווייטער ר' יקותיאל בליץ (1676) מאַכט: «לאַז אונג דאָך איין קלייני בודים פֿון

6. באמת, איז דאָס וואָרט mont אַרײַן אין פּויליש, ווייל מען פֿלעגט די פּריצישע  
בערגלעך אַ נאָמען געבן Belmonty, Ludamonty, Marymonty וכדומה.

7. זע סוף הקדמה פֿון משה אהרן וויזען צו זײַן בוך «חכמה און חריפֿות» (וויין,  
תרפֿ"ז).



איין קלייני וואַנט מאַכין, און ר' יהודא לייב מינדן האָט נאָך אין זיין לעקסיקאָן  
 («מלים לאלה», 1760): עלית קיר ויטר אל העליה (באדים) ונקרא כן לפי  
 שהם על הבית ואדם עולה בהן. אָבער מיט אַ פּאַר דורות שפּעטער אין פּאַר-  
 דאַליע ברענגט ר' נתן אין די סיפורי מעשיות פֿון ר' נחמן אין לשון קודש  
 טעקסט (כנ"ל, ז. 5): «לפעמים היה צריך לעלות עם המשאוי הנ"ל על העליות  
 הגבוהות — והיה קשה עליו העבודה»; און אין ייִדיש־טעקסט: «אַ מאָל  
 הט [=האָט] ער בדאַרפֿט אַרויף גיין מוט [= מיט] דער סחורה און אַהוכן  
 [= אַ הויכן] גאַרן און דו אַרבוט און אום שווער גווען». הייסט עס: עליה =  
 גאַרן אין באַטייט פֿון שטאַק, וואָס איז גענוג אַלט — זע, אַ שטייגער ר' יוסף  
 הכהן (דברי הימים, אויסגאַב ד"א גראַס, תשט"ו, ז. 44): «ומי המבול היו על  
 הארץ — ובמקומות רבים הגיעו עד העליה השנייה» [= און דאָס מבול-  
 וואַסער איז געווען איבערן לאַנד און אין אַ טייל ערטער האָט עס דערגרייכט  
 דעם צווייטן שטאַק]. אַן אַנדערע דוגמה איז דאָס וואָרט מכפלה, וואָס זיין  
 טיטש איז בעיקר געטאַפלט, אָבער אויך צוויי פֿעכנדיג, צוויי פֿעכיג, צוויי  
 פֿאַכיג, צווייפֿאַך וכדומה, און וואָס מען האָט דערמיט געמיינט, איז קלאָר פֿונעם  
 פירוש אין צאינה וראַנה: «כלומר עש זיין גוועזן צוויי בודים איבר אַנדר»,  
 און דער פֿאַרגלעך צו אַ הויז גייט פֿון רש"י: בית ועליה על גבו; און דאָס  
 בילד האָט מסתמא אויך צוגעהאַלפֿן דערצו, אַז מכפלה איז, אַ שטייגער,  
 אין משכילים לשון, געוואָרן איינער פֿון די טערמינען פֿאַר שטאַק, עטאַזש.  
 עס איז אַפנים אויך ווי אַן אַדיעקטיוו אַרײַן אין גערעדטן ייִדיש — על כל  
 פנים שרייבט ברוך האַגער («זידעטשעוו», דווקא, טבת־סיון תשי"ט, ר' ז. 54):  
 «דאָס מכפלהדיקע הויז וואָס מיט געבאַלקענטע סיווע ווענט», און ווי ער דער-  
 קלערט דערצו: «מען ציטערט צוצוקומען צו דער לייטערדיקער טרעפּ, וואָס  
 הייבט זיך שמאַל צום אייבערשטן גאַרן» (דאַרט, ז. 57).

## אמאל איז געווען ...

(א קאפיטל זכרונות וועגן יונג-טשערנאָוויץ)

**פאר** די טשערנאָוויצער „דויטשע מאָזאישער קאָנפֿעסיאָן“ איז גאַר נישט געווען קיין ליכטע זאַך, אַז זיי האָבן נאָכן שלום פֿון סט. זשערמען, אין 1918, געדאַרפֿט די פֿאָן פֿון דער עסטרייך-אונגאַרישער מאָ-נאַרכיע, וואָס האָט אַזויפֿיל דורות געפֿלאַטערט אויף זייערע הַנזער, פֿאַרבניטן אויף אַ רומענישער, און דאָס בילד פֿונעם „ידישן“ קייסער פֿראַנץ יאָזעף, וואָס האָט אַזויפֿיל יאָרן באַצירט די ווענט פֿון זייערע הַנזער און ביוראָס, פֿון זייערע פֿענצטער און שויפֿענצטער — פֿאַרבניטן אויף אַ בילד פֿון עפעס אַ ווילד-פֿרעמדן קייסער אשר לא ידעו אבותיהם.

דאָס טשערנאָוויץ פֿון 1918 איז נאָך געווען אַ דײַטשער פֿלעק אויף דער מאַפע פֿון ייִדיש-לאַנד. בלויז אַ פֿאַרשפעטיקטער, פֿאַרבלאַנדזשעטער „בראַדער“, דער עסטרייכיש-נאָוואָסעליצער פֿרויענשנידער, שמשון פֿערשט (שאַמזאַלע), האָט נאָך פֿאַרן קריג דאָ געלעבט און געשריבן ייִדישע לידער מיט לאַטיינישע אותיות (ווינל ייִדיש שרייבן האָט ער נישט געקענט), צו זיי צוגעפאַסט מעלאָדיעס און זיי געזונגען זיצנדיק ביי די פֿרעמדע ניי-מאַשינען פֿון ייִדישע הַנזער (קיין אייגענעם וואַרשטאַט האָט ער קיינמאַל נישט געהאַט). דאָס אַלץ, די שטאַט, וואו ס'איז נאָך מיט צען יאָר פֿריער, אין 1908, אַזוי פֿינערלעך פֿראַקלאַמירט געוואָרן ייִדיש ווי די נאַציאָנאַלע שפּראַך פֿון ייִדישן פֿאָלק (אַדער פֿון די ייִדישע מאַסן). — האָט מיט ייִדישער שפּראַך און קולטור געהאַט פֿונקט אַזאַ שניכות ווי אַ שטייגער די שטאַט באַזעל מיט ציוניזם...

אַבער בלויז מיט 14-15 יאָר שפּעטער איז שוין טשערנאָוויץ אַ ייִדיש-ליטעראַרישער צענטער. דער דאָזיקער נס האָט געקענט געשען, ווינל די מאַדערנע ייִדישע ליטעראַטור אין רומעניע איז נישט געבוירן געוואָרן, נאָר איז געוואָרן צוזאַמענגעשטעלט אַזוי ווי די „שוועדישע הַנזער“, וואָס ווערן נישט געבויט, נאָר מאַנטירט פֿון פֿאַרטיקע באַשטאַנדטיילן, און אַיטלעכער טייל איז פֿאַבריצירט געוואָרן אין אַן אַנדער וואַרשטאַט. ווי נאָר די פֿראַ-ווינצן בעסאַראַביע, בוקאָוינע און זיבנבירגן ווערן אַנגעשלאָסן אין דעם רומענישן „מוטערלאַנד“, שיקט בעסאַראַביע פֿאַרן נייעם ייִדישן קולטור-בנין אַ פֿאַרטיקן אליעזר שטיינבאַרג, אַ משה אַלטמאַן און אַ יעקב שטערנ-

בערג. אין טשערנאָוויץ באַווייזט זיך, ווי פֿון דער ערד אַרויסגעוואַקסן, אַ פֿיקס-און-פֿאַרטיקער איציק מאַנגער; בוקאַרעשט האָט אויף לאַגער אַ פֿאַר-טיקן יעקב גראַפֿער, און די גאַליצישע קאַלאַמיי שטעלט-צו אַ פֿאַרטיקן שלמה ביקל, אַלע — פֿאַרטיקע זיילן פֿאַרן נייעם ייִדישן קולטור-בנין.

אין 1928 פֿייערט שוין טשערנאָוויץ דעם 20-יאַריקן יובל פֿון דער טשערנאָוויצער שפּראַך-קאַנפֿערענץ. עס באַטייליקן זיך אין יובל צענדליקער דעלעגאַטן פֿון פֿאַרשיידענע ייִדישע קולטור-אַרגאַניזאַציעס איבערן גאַנצן לאַנד, אַ ריזיקע ייִדיש-ריינדניקע יוגנט, און חשובע געסט פֿון אויסלאַנד, צווישן זיי: נח פּרילוצקי, זלמן רייזען, ד״ר צמח שאַבאַד, ד״ר י. רובין און, צו לאַנגע יאָר, הערץ גראַסבאַרט — די ערשטע אַנטפּלעקונג פֿאַר דער ייִדישער טשערנאָוויץ.

טשערנאָוויץ האָט שוין דעמאָלט אַ ייִדישע פּרעסע (אַפֿילו אַ הומאַריס-טיש בלאַט פֿון וואַנען די פּויליש-ייִדישע צייטונגען, און בתּוכם זלמן רייזענס „ווילנער טאַג“, האָבן געהאַלטן אין איין איבערדרוקן פּיקאַנטע אַרטיקלען און הומאַריסטיש-סאַטירישע לידער), קולטור-אַנשאַטלעך, אַ ייִדיש טעאַטער, אַ קליינקונסט-טעאַטער („קאַמעלעאַן“ — אבנר באַראַק הי״ד, משולם סורקעס, שמחה שוואַרץ), ביבליאָטעקן און לייען-זאַלן. אין טשערנאָוויץ האָט שוין געלעבט און געשאַפֿן זינע איינציקאַרטיקע לידער-משלים — אליעזר שטיינ-באַרג און אויפֿן הימל פֿון דער ייִדישער פּאַעזיע האָבן שוין אַנגעהויבן אויפֿגיין איציק מאַנגערס ערשטע שטערן. דער „אוהב ישראל“, ווי ביקל רופֿט אים אָן, שמואל-אַבא סופֿר, גיט שוין דעמאָלט אַרויס זינע „טשערנאָ-וויצער בלעטער“, וואָס אויף זייערע שפּאַלטן האָט דעביטירט און זיך אויסגעכאַוועט דער גרעסטער רוב פֿון דעם ייִדישן ליטעראַרישן נאַכוואַקס אין רומעניע. אין בוקאַרעשט לעבן פֿון די ראַשונים: משה אַלטמאַן, ד״ר שלמה ביקל, יעקב גראַפֿער און יעקב שטערנבערג. צו די „חכמי קעשענעוו“ געהערן: דער העברעאיש-ייִדישער דיכטער מרדכי גאַלדענבערג הי״ד, דער דערציילער זלמן ראָזענטאַל הי״ד, רעדאַקטאָר פֿון דער טאַג-צייטונג „אונ-דזער צייט“, „פֿאַרן ייִדישן קינד“; דער הומאַריסט יידל וויינשטיין הי״ד (יידל מלמד), דער יונגער קריטיקער בנימין טוטשינסקי און אַנד.

אַ חוץ משה אַלטמאַן, וואָס האָט אין 1926 אַרויסגעגעבן זיין ערשט בוך דערציילונגען („בלענדעניש“), האָט ביז דער צייט פֿונעם יובל (1928) נאָך קיינער פֿון די ראַשונים נישט געהאַט אַרויסגעגעבן זינע שאַפֿונגען אין בוך-פֿאָרם. שטיינבאַרג האָט ביי זיין לעבן נישט זוכה געווען צו זען זינע משלים צווישן צוויי טאַולען. ערשט עטלעכע חדשים נאָכן פֿריצייטיקן

טויט פֿונעם מײַסטער (1932) דערשנינט דער ערשטער באַנד פֿון זײַנע „מעשאלעם“ אין לוקסוריעזן אַלבוּם-פֿאַרמאַט, מיט פּרעכטיקע האַלצשניטן פֿון דעם מאַלער קאַלניק (הײַנט אין פֿאַרײַז). איציק מאַנגערס „שטערן אויפֿן דאַך“ דערשנינען אין 1929. יעקב גראַפֿער גיט אַרויס ערשט אין 1934 זײַן לידער-בוך „אין שאַטן פֿון אַ שטיין“. אין 1935 דערשנינט יעקב שטערנ-בערגס לידער-בוך „שטאַט אין פּראָפֿיל“. פֿון משה אַלטמאַן דערשנינען אין דער צײַט דרײַ ביכער: „די ווינער קאַרעטע“ (1935), „מדרש פּנחס“ (1936) און „שמעטערלינגען“ (1939). און מאַדנע: דער אַזוי-פּראָדוקטיווער דײַר שלמה ביקל, וואָס האָט אין אַמעריקע אַרויסגעגעבן (און גיט ווײַטער אַרויס, כּן ירבו) אַזאַ באַדײַטנדיקע צאָל ביכער, איינס בעסער, וואָגיקער, פֿאַרנע-מיקער פֿאַרן אַנדערן, האָט אין די בערך 20 יאָר וואָס ער האָט געלעבט אין רומעניע אַרויסגעגעבן בלויז איין בוך עסייען פֿון 187 זײַטן, — „אין זיך און אַרום זיך“ (1936) — מאַדנע דערפֿאַר, ווײַל ביקל געהערט צו יענע שרײַבערס, וואָס זײַנען — ווי איציק מאַנגערס העלד „שמואל אבא אַבערוואַ“ — געבוירן געוואָרן שוין מיט לשון...

אין דער צײַט פֿונעם יובל פֿון דער טשערנאָוויצער שפּראַך-קאַנפֿערענץ, אין 1928, האָט נאָך דער ערשטער נאַכוואַקס גישט עקזיסטירט, און אין 1934 גיט שוין אַרויס יעקב פֿרידמאַן זײַן ערשט בוך, די פּאַעמע „אדם“ און אין 1935 דערשנינט זײַן צווייט בוך לידער, — „שבת“. אין 1935 זײַנען אויך אַרויס: יוסף טראַכטענבערגס לידער-בוך „אויף בעסאַראַבער ערד“; גרשון קירזשנערס „היינט — מאַרגן“ (לידער). אין 1936 דערשנינען: מאַטל סאַקציערס לידער „דערפֿאַר“; בערל שנאַבלס לידער-בוך „מילנער-גאַס“; יאַסל לערנערס לידער-בוך „דאַס געזאַנג פֿון הינטערגאַס“. אין 1937: הערש-לייב קאַזשבערס ראַמאַן „קאַזיאַנע גימנאַזיע“; מ. פֿרידס (פֿריד וויינינגערס) סאַנעטן „נאַרציסן“; אַפֿרים רויטמאַנס „פֿינגער אין ליכט“ (לידער); יחזקאל רינגס „פֿאַרבלאַנדזשעטער ניגון“ (ראַמאַן); אהרון אַקניצערס „עוואַנגעלישע מאַטיוון“ (דערציילונגען); זישע באַגישס „פּאַרטרעטן“ (לידער). אין 1938 דערשנינט הערץ ריווקינס לידער-בוך „פֿון שכנישן דאַרף“. אין 1939 זײַנען אַרויס: יוסף בורגס דערציילונגען „אויפֿן טשערמוש“; סראַל בראַנשטיינס לידער-בוך „מאַלדאָויע מײַן היים“; זעליג באַרדיטשעווערס „לידער מיט ניגונים“; און אין יאָר 1940, קנאַפּ פֿאַר דעם אַרײַנקום פֿון דער רויטער אַרמיי, דערשנינט נאָך יונה גרובערס לידער-בוך „זון פֿאַר דער טיר“.

איך בין זיכער, אַז מיט די אויבן-אויסגערעכנטע נעמען שעפט זיך גישט אויס די צאָל פֿון ערשטן ליטעראַרישן נאַכוואַקס אין רומעניע. האָבן

דאך א סך נישט באוויזן ארויסצוגעבן אין רומעניע זייערע שאַפונגען אין בוך-פאַרם, ווי למשל: דיכטער מאיר כאַראַץ און דער ליטעראַטור-קריטיקער יאַנקל יאַקיר (ביידע הײַנט אין ראַטן-פאַרבאַנד); דער דערציילער מ. חסיד (איצט אין קאַנאַדע); דער דיכטער נפתלי הערץ קאַן (הײַנט אין מדינת ישראל) און, זיי זאַלע צו לאַנגע יאָר, קובי וואַהל און י. פֿריזמאַן. נאָר לאַמיר זיך אומקערן קיין טשערנאָוויץ.

צו דער טשערנאָוויצער יונגער שרײַבער-גרופּע האָבן געהערט: דער דערציילער יוסף בורג און דער דיכטער יונה גרובער (הײַנט אין ראַטן-פאַרבאַנד); דער דערציילער הערש-לייב קאַזשבער-וויזשניטין (אומגעקומען), דער דיכטער מאיר כאַראַץ, דער דיכטער קובי וואַהל (געשטאַרבן), דער דיכטער יאַסל לערנער (לעבט אין ראַטן-פאַרבאַנד), דער דיכטער יעקב פֿריד-מאַן (לעבט אין מדינת ישראל), דער דיכטער פֿריד וויזניגער (לעבט אין אַמעריקע) און דער דיכטער נ. ה. קאַן, וועלכער איז שוין אין אָנהייב פֿון די דרייסיקער יאָרן געהאַט אַוועק קיין רוסלאַנד.

צו די מער עלטערע „חכמי טשערנאָוויץ“, וואָס האָבן, ווער אַפֿטער ווער זעלטענער, זיך באַטייליקט אין פֿאַרשיידענע צײַטונגען און זשורנאַלן, האָבן אויך געהערט: ד״ר י. בערנפֿעלד (וועגן ביכער, שפראַך), חיים גיניני-גער (פֿילאָלאָגיע), הערש סעגאַל (עסייאַסט), משולם סורקעס (וועגן טעאַ-טער), שמחה שוואַרץ (ליטעראַטור, טעאַטער), איציק שוואַרץ (געשיכטע), שמריה שמידט (פּובליציסטיק) און דער שרײַבער פֿון די שורות. דאָס בונדישע וואַכנבלאַט „דאָס נייע לעבן“ האָט רעדאַקטירט ד״ר יוסף קיסמאַן (הײַנט אין אַמעריקע) און אין אָנהייב פֿון די דרייסיקער יאָרן האָט חיים געלער (הײַנט אין ישראל) רעדאַקטירט דאָס פּועלי-ציוניסטישע וואַכנבלאַט „אַרבע-טער צײַטונג“.

און נאָך איינער האָט געהערט צו דער טשערנאָוויצער שרײַבער-משפּחה, כאַטש ער האָט קיין אינציקע שורה נישט געשריבן און נישט געדרוקט, דאָס איז געווען דער אַזויפֿיל באַזונגענער (און שפּעטער באַוויינטער) ייִנגערער ברודער פֿון איציק מאַנגערן — נטע. ער איז געווען אַ שלאַנקער, שיינער בחור מיט אַן אייזל, קלוג פנים, אויף זײַנע ליפּן האָט תמיד געשוועבט אַ גוטמוטיק-איראָנישער שמייכל, אַ גרויסער שווינגער און אַ גרויסער טראַכ-טער, האָט ער פֿאַרמאַגט אַ סך וויסן און קולטור און אַ ראַפֿינירטן ליטע-ראַרישן געשמאַק, האָט אַ יונגער שרײַבער געגעבן אַן עלטערן חבר איבער-צולייגען אַ נייע זאַך, און יענער איז דערפֿון נישט שטאַרק נתפעל געוואָרן, האָט דער יונגער נאָר געדאַרפֿט באַמערקן, אַז „נטען געפֿעלט די זאַך יאָ“ —

אז דער עלטערער חבר זאלן פֿאַרלירן זײַן זיכערקייט און זיך נאַכאַמאַל נעמען איבערקוקן דעם מאַנסקריפט ...

נטע מאַנגער איז אויסגעגאַנגען אין מיטלאַזיאַטישן אונבעקיסטאַן. די גיסטיקע מצבה וואָס זײַן באַרימטער ברודער האָט אים געשטעלט מיט דעם ליד „נטעס שלאָפֿליד“ און אַזויפֿיל אַנדערע לידער, האָט זײַן נאַמען פֿאַר-איביקט.

פֿון די יונגע האָט בלויז יעקב פֿרידמאַן, דער זון פֿונעם מילניצער רבין, געהאַט אין טשערנאָוויץ אַן אייגענע און זאַטע היים. אין דעם רבינס פֿיר-שטאַקיקן הויז אויף דער שטעפֿאַניע גאַס האָט געווימלט און געטומלט פֿון חסידים, און ס'האַבן פֿון דאָרט אַרויסגעקלונגען תּפֿילות, געזאַנגען און דברי תּורה. אָבער דאָס 14-15 יעריקע אוראייניקל פֿונעם רוזשינער איז דעמאָלט געזעסן אין פֿאַלקס-גאַרטן, אָדער אין אַ פֿאַרבאַרגענער אַליי פֿון דער באַרגיקער גרינער „האַבסבורגס-העהע“, דער שענסטער און גרעסטער נאַטור-פֿאַרק אין טשערנאָוויץ, און געשלונגען דײַטשע און ייִדישע ביכער. ריינדניק וועגן יונגן פֿרידמאַן, מוז איך מאַכן אַ קליינע דיגרעסיע און דערציילן אַן עפֿיזאָד וואָס האָט אַ שניכות צו אים און צום שרײַבער פֿון די שורות:

איידער מ'האַט די טשערנאָוויצער יידן געטריבן קיין טראַנסניסטריע, סוף אַקטאָבער 1941, האָבן זיי קודם געדאַרפֿט מקיים זײַן די מצווה פֿון וואוינען אין געטאָ. אַזוי ווי שטעפֿאַניע גאַס האָט זיך געפֿונען אין שטח פֿון געטאָ, בין איך מיט מנן משפּחה אַריבער וואוינען צו די פֿרידמאַנס, און מיר זײַנען טאַקע צוזאַמען מיט זיי אַוועק מיטן זעלבן טראַנספֿאַרט. נאָך עטלעכע טעג טרייבן אונדו, האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט ערגעץ אין אַ בעסאַראַבישן העק, און די רומענישע זעלנער האָבן אַלע מענער געשטעלט אַרבעטן אין אַ גרויסן הויף מיט שאַפעס און קאַמערן. מיר האָבן געדאַרפֿט דעם הויף און די געבנדיגע רייניקן פֿון די בערג מיסט, וואָס האָבן זיך דאָרט געפֿונען. דורכגעווייקט פֿון די האַרבסטיקע קאַלטע רעגנס זײַנען מיר געשטאַנען און געאַרבעט. פֿלוצעם האָב איך דערזען אַרויסשטעקן פֿון די מיסטן אַ צײַטונגל-בלעטל מיט ייִדישע אותיות. איך האָב עס פֿאַרויכטיק אַרויסגעצויגן פֿון מיסט. דאָס איז געווען אַן אַלט פֿאַרגעלט בלעטל פֿון אַ נומער „טשערנאָוויצער בלעטער“, וואו איך בין געווען אַ שטענדיקער מיט-אַרבעטער. איך האָב דאָס בלעטל אויסגעגלייכט, עס געגלעט און געזערטלט ווי אַ קראַנק קינד, און אַז מנן בליק איז געפֿאַלן אויף אַ קעפל פֿון דעם בלעטל, איז אַ ציטער אַדורך אַלע מננע אברים און איך בין שטיינגעבליבן

ווי א פארגלייכערטער. אז איך בין ווידער צו זיך געקומען, האב איך דאס בלעטל צוגעטראגן צו פרידמאנען, וועלכער האט נעבן מיר געארבעט און אן א ווארט צו ריידן האב איך אים געוויזן מיטן פֿינגער אויפֿן קעפל פֿון דעם מאמר. דאָס איז געווען: מײַנע אַ רעצענזיע אויף יעקב פֿרידמאַנס פּאָעמע „אַדס“ (1934).

ווי פֿריער געזאָגט, האָט אַ חוץ פֿרידמאַנען קיינער פֿון די יונגע נישט געהאַט אין טשערנאָוויץ אַן אייגענע היים. מוני פֿריד איז יאָ געווען אַ טשערנאָוויצער, אָבער ער האָט געוואוינט בײַ פֿרעמדע. קיין פֿאַטער האָט ער נישט געהאַט און די מוטער האָט געלעבט אין אַמעריקע. ער האָט קנאַפּ פֿאַרן קריגס־אויסברוך באַקומען די אַמעריקאַנער וויזע און עס איז אים געלונגען צו אַנטלויפֿן ממש פֿון דער פֿאַר־ליניע ווי אַ רומענישער זעלנער.

כמעט אַלע זינגען זיי געקומען קיין טשערנאָוויץ פֿון אַרעמע היימען. ווינשטיין פֿון דעם בעסאַראַבישן שטעטל בעלץ, כאַראַץ פֿון מאַרקולעשט, בורג פֿון וויזשניץ, קובי וואָהל פֿון קימפֿאַלונג. דער עלטסטער פֿון דער גרופּע, יאַסל לערנער, איז געקומען פֿון בריטשאַן. האָט די דאָזיקע יוגנטלעכע געפֿעלט אין דער פֿרעמדער גרויסער שטאָט אַן אַנגלען, אַן אַדרעס, אַ היימישע שטוב און אַן עלטערן חבר, אַן עצה־געבער און וועגווייזער. איז פֿאַר מיר געווען אַ באַזונדערע אויסצייכענונג וואָס זיי אַלע האָבן מיין שטוב אויסגעקליבן פֿאַר זייער אַדרעס און מיך — פֿאַר זייער פֿרײַנד און בעל־יועץ. מיט וואָס פֿאַר אַ קינדערישער ליבשאַפֿט די דאָזיקע יוגנטלעכע האָבן אַן מיר געהאַנגען קען דינען ווי אַ ביישפּיל דער פֿאַקט, וואָס דער 18-19-יעריקער מוני פֿריד (פֿריד וויננינגער) איז מיט מיר, וואָס איז מיט 23-24 יאָר עלטער געווען פֿון אים, געווען אויף דו, און הערש־לייב קאַזשבער (ווינשטיין) האָט זיין ערשטן (און לעצטן!) ראַמאַן „קאַזיאַנע גימנאַזיע“ גע־ווידמעט „דעם בעסטן און אייביק יונגען י. פֿאַנער“. אַגב, האָט דער קאַמפּלי־מענט „אייביק יונגען“ דעמאָלט אַ ביסל קאַמיש געקלונגען, ווען מ'האַט זיך דערמאַנט אַז דער „אייביק־יונגער“ איז נאָך נישט אַלט געווען קיין 45 יאָר ... נישט געווען דער טאַג, אַז איך זאַל ביים אַהיימקומען פֿון מיין אַרבעט נישט געווען טרעפֿן אין שטוב עמעצן פֿון די יונגע.

איין מאָל קום איך אַהיים און הער מאיר כאַראַצעס קול פֿון דער צווייטער שטוב. פֿרעג איך מיין פֿרוי: „מיט וועמען רעדט דאָרט כאַראַץ?“ — „מיט קיינעם נישט“ — האָט מיין ווייבל געלאַכט — „דאָס לייענט ער נאָר אַזוי אויפֿן קול בירגערס 'לעאַנאַראַ'“.

כאַראַץ פֿלעגט פֿון מײַן ביבליאָטעק אַרויסנעמען געוויינטלעך אַ דײַטש

בוך (בעיקר א ליידער-בוך) און געלייענט הויך אויפן קול, כדי אזוי ארום צו איבן זיך אין דער דייטשער שפראך.

קובי וואהל, קאזשבער, פריד און אנדערע פלעגן צו מיר אפילו קומען ביז אין מנין ארבעטס-פלאץ. איך האב געהאט א פארזאמטווארטלעכן פאסטן אין א שאקאלאד און באגנאנעס-פאבריק. די ארבעט האט מיך אפט פאר-שלאנגען ביז אין די שפעטע אונט-שעהן. פלעגן קובי און ווינשטיין מיך דארט באזוכן, — פארשטייט זיך, נאר אין די סאמע דריגענדיקסטע פאלן: ווען קובי האט מיר געוואלט פארלייענען א ניי ליד, ווען ווינשטיין האט מיר געמוזט געבן איבערצוקוקן א נעע דערציילונג, איידער ער גיט זי אועק צומארגנס סופרן פאר די „טשערנאוויצער בלעטער“, און נאך אזוינע „הרינגענ-דיקע“ פאלן... אגב, דער וועג צו מיר אין דער פאבריק אריין איז שוין געווען אן אויסגעטראטענער דורך איציק מאנגערן. דאס פלעגט ער, מאנגער, נישט-טרעפנדיק מיך אין דער היים, קומען צו מיר אין דער פאבריק אריין. מיט דער צייט איז ער אויך געווארן היימיש און אן אפטער ארינגיייער צו די עלגיסערס, די פאבריקאנטן-משפחה, וואס איר וואוינונג האט זיך געפונען אין הויז פון דער פאבריק. וואס אייגנטלעך האט מאנגערן געבונדן מיט יענע סחרישע מענטשן, וואס האבן וועגן זיין דיכטונג געהאט אזא באגריף ווי ער וועגן זייערע פאבריקס-קאלקולאציעס? אבער אין דעם דאזיקן הויז איז געווען עמעץ, וואס האט מאנגערן נישט נאר גרינטלעך פארשטאנען, נאר וואס האט נאך אים געבענקט, ווען ער האט זיך עטלעכע טעג נישט באוויזן. דאס איז געווען דאס 4-יעריק מיידעלע פון דער משפחה. מאנגערס באזוכן פאמיליעס צוליב די קינדער וואס האבן זיך דארט געפונען, איז נישט נאר א קאפיטל פאר זיך, נאר וואלט געקענט זיין א בוך פאר זיך. דאס דרד-אגב, אויף די יוגנטלעכע שרייבער קובי וואהל און הערשלייב קאזשבער וועל איך זיך א ביסל לענגער אפשטעלן, נישט דערפאר, ווייל זיי זענען מיר געווען נענטער פון די אנדערע יוגנטלעכע, נאר דערפאר, ווייל זייערע לעבנס זענען איבערגעשניטן געווארן „נאך איידער דאס קארן איז צייטיק געווארן“.

מיט קובי וואהל האב איך זיך באקענט אין זומער 1934, אין זיין דרום-בוקאווינער היימטשטעטל קימפאלונג. און כאטש קימפאלונג איז אויך מנין היימטשטעטל, האב איך אים ביז דעמאלט נישט געקענט. איך האב נאך פארן ערשטן וועלט-קריג געלעבט אין טשערנאוויץ און פלעג נאר יעדן זומער פארברענגען מיט מנין משפחה מנין אורלויב אין קימפאלונג.

מינע ברידער האבן מיך געווארנט: „קובי וואהל לוייערט אויף דיר.



ער וויל דיר פֿאַרלייענען זײַנע דײַטשע לידער". אין שטעטל האָט ער געשמט פֿאַר אַ שטיקל נודניק, וואָס באַלעסטיקט יעדן מיט זײַנע לידער. אין אַ שיינעם טאָג האָט מיך באַזוכט אַ הויכער בחור, מיט אַ זון־אָפּגעברענטן פנים. ער האָט געטראָגן קורצע קני־הויזן און גאַנצע שייך, — ווי אַ באַרג־קלעטערער. ער איז גיכער ענלעך געווען צו אַ בוקאווינער „שוואַב" ווי צו אַ יידן. איך האָב געבעטן וואָהלן איבערצולאָזן די מיטגע־בראַכטע כתב־ידן און מיך באַזוכן אין עטלעכע טעג אַרום. נאָך אַ וואָך איז ער ווידער געקומען. אַנשטאַט אַן ענטפֿער, האָב איך אַרויסגענומען אַ מאַ־נוסקריפט און אים פֿאַרגעלייענט זײַן דײַטש ליד „הונגער" — אויף ייִדיש. ער איז אַזוי איבערראַשט געוואָרן, אַז ער האָט מיך אַרומגעכאַפט און גע־קושט. זײַנע אויגן זײַנען נאַס געווען. איך האָב אין דעם חודש, וואָס איך האָב פֿאַרבראַכט אין קימפֿאַלונג, איבערזעצט נאָך דרײַ לידער און זיי צעשיקט אין פֿאַרשיידענע רעדאַקציעס. זיי זײַנען באַלד אַלע געדרוקט גע־וואָרן, און נאָך אַן ערך 7-8 לידער (איבערגעזעצטע) ווערן פֿאַרעפֿנטלעכט, און קובי וואָהל ווערט איבער נאַכט אַ באַקאַנטער גאַמען אין ליטעראַרישע קרייזן. ווען נישט זײַן אַזוי פֿריצײטיקער טויט, וואָלטן מיר הײַנט געהאַט אַ סאַציאַלן דיכטער פֿון גרויסן פֿאַרנעם. ער קומט זיך באַזעצן קיין טשערנאַוויץ און נעמט זיך פֿלײַסיק לערנען ייִדיש. זײַן ערשט ליד, וואָס ער האָט שוין אַליין געשריבן אויף ייִדיש, איז געווען אַן עלעגיע אויפֿן טויט פֿון אַגרי באַרביס (דאַכט זיך געדרוקט געוואָרן אין דער בוקאַרעשטער „די וואָך" — אונטער דער רעדאַקציע פֿון שלמה ביקל, משה אַלטמאַן און יעקב שטערנ־בערג). די ערשטע סטראָף לייענט זיך אַזוי:

לאַמיר בייגן טיפֿער,

טיפֿער די פֿאַנען צו דר'ערד,

טויט האָט ווידער צעשטערט

פֿליגל צעשפרייטע פֿון גלויבן.

דאַרט וואו סע קרײַצן זיך וועגן

שטייען נביאים דערהויבן,

אין איין האַנט די ברענענדע פֿאַקל,

אין צווייטער — אַ געשליפֿענע שווערד —

לאַמיר בייגן טיפֿער,

טיפֿער די פֿאַנען צו דר'ערד.

דאָס ראַנגלען זיך מיטן טויט האָט נישט לאַנג געדויערט. צו זײַן לווייה (ווינטער 1936) זײַנען געקומען דעלעגאַציעס פֿון אַלע קולטור־ליגעס פֿון

לאַנד. די לאַקאַלע פרעסע האָט דעם עולם וואָס האָט זיך באַטייליקט אין זיין לוויה געשאַצט אויף 7 ביז 8 טויזנט.

טראַגיש און אומפאַרשטענדלעך איז פֿאַר יעדן געווען וואַהלס אַזוי פֿרעמד טויט. ער, וואָס איז געבוירן און אויסגעוואַקסן אין שויס פֿון די קאַרפּאַטן-בערג, ביי נישט-אַרעמע עלטערן, אין אַ שטעטל וואו ס'פלעגן אין די זומער-חדשים קומען פֿון גאַנצן לאַנד אומצייליקע קראַנקע כדי אין די געדיכטע שמעקעדיקע סאַסנע-וועלדער געפֿינען היילונג פֿאַר זייערע קראַנקע לונגען, — ער שטאַרבט פֿון טובערקולאָז צו 24 יאָר.

הערשלייב קאַזשבער איז געקומען קיין טשערנאָוויץ אין אָנהייב פֿון די דרײַסיקער יאָרן. ער איז געווען אַ שווערער בעל-מום. זינע פֿיס זענען געווען ווי צונויפֿפֿלאַכטן, און ווען ער איז געגאַנגען האָט ער זיך געמוזט אַננבייגן ביז צו דער ערד. אָבער אַ קאַפּ האָט ער געהאַט ווי אויף אַ בראַנז-פֿיגור פֿון אַ שטאַלצן, מוטיקן רוימער. אַ פֿאַר קלוגע שיינע אויגן, ענערגישע פֿינגערשיצטע ליפֿן, אַ געוועלבתן שטערן. דער דאָזיקער פֿיזישער קאַנטראַסט האָט אויך באַווירקט זיין כאַראַקטער. ער האָט געקענט זיין צייניש-גראַב, ברוטאַל-אַנפֿאַלעריש, וואַרפֿן יענעם האַרבע אמתן אין פֿנים אַרײַן. ער האָט אָבער אויך געקענט זיין האַרציק, צערטלעך און סענטימענטאַל.

צווישן די אַלע שרײַבער, וואָס האָבן גערעדט ביי קובי וואַהלס קבר, איז וזנשטיין געווען דער איינציקער וואָס איז שוין ביי די ערשטע ווערטער שטיין געבליבן, ווייל די טרערן האָבן אים געשטיקט. דעביוטירט האָט ער, ווי די מערסטע אָנפֿאַנגערס, אין סופֿרס „טשערנאָוויצער בלעטער“. זיין רבי איז געווען בערגעלסאָן, וועמען ער האָט פֿאַרגעטערט. דערפֿאַר טאַקע האָט ער זיך מיט אים געראַנגלט כדי זיך צו באַפֿרײַען פֿון זיין השפּעה. אין „קאָזיאַנע גימנאַזיע“ איז דער דאָזיקער געראַנגלט גענוג קענטיק. פֿאַראַן אין זיין ערשטן ראַמאַן קאַפיטלען וואָס זאָגן עדות, אַז מיר האָבן אין אים פֿאַרלוירן אַ קרעפֿטיקן פּראָזאַיקער.

אַז טשערנאָוויץ ווערט אין זומער 1940 פֿאַרנומען דורך דער רויטער אַרמיי, האָט זיך געדאַכט אַז אויך קאַזשבערס שטערן האָט אויפֿגעלויכטן אינאיינעם מיטן רויטן שטערן. נישט יעדער האָט געהאַט דאָס גליק צו קענען אָנשרײַבן פֿאַר דער מאַכט אַזאַ אויטאָביאָגראַפֿיע ווי קאַזשבער. איז ער דאָך געווען אַנגעטונקען אין פּראַלעטאַרישן יחוס : נישט גענוג וואָס ער איז אַ וויסטע קאַליקע, איז ער נאָך אויך אַ קבצן אין זיבן פּאַלעס. און אפֿשר איז דאָס ווייניק, איז זיין פֿאַרשטאַרבענער טאַטע ביים לעבן געווען אַן אביון בן אביון און די מוטער, די אַלמנה, האָט געאַרבעט אין פֿרעמדע הַינזער

(«פרימעלע די טוערין» אין זיין ראמאן). מיט אזא אויטאביאגראפיע האט מען זיך גארנישט געהאט וואס צו שעמען! גאט און לייט האבן אים מקנא געווען. אין ערשטער ריי האט אים מקנא געווען יעקב פרידמאן. ער האט געבראכן די הענט און ממש געוויינט: «ווי צו מיר», — האט ער געיאמערט — «מיט וואס קען איך מיך ארויסשטעלן! נישט גענוג וואס אליין בין איך א רבינס א זון, דארף נאך מיין לידער-בוך הייסן 'שבת'?!» ...

אבער דווקא קאזשבער איז ביי דער נשער מאכט געווען יעדן טאג אינגעשטעלט מיטן לעבן. זיין טיף אינגעבוירן גערעכטיקייט-געפיל, וואס האט נישט געקענט פארטראגן און נישט געקענט אראפשלינגען קיין עולות, האט אים אויך איצט נישט געקענט ברענגען צום שווינגן. ער איז געשטארבן אין א מיטל-אזיאטישן העק צו 30 יאר. זיין טראגישן יונגן טויט קען איך ביז היינט נישט פארגעסן, ווי עס וואלט מיר אפגע-טארבן אן אייגענער, נאענטסטער.

\*\*

אין ווינטער 1939, האט שלמה ביקל פארבראכט א שבת, דאכט זיך דער לעצטער שבת פאר זיין אפפארן קיין אמעריקע, אין טשערנאווין. ס'איז געווען נאך אלע געזעגן-באנקעטן און רעדעס. ביקל האט געוואלט אינטים פארברענגען מיט זינע פערזענלעכע אלטע און נשע פריינד. מ'האט זיך געטראפן אין קאפע «אסטאריא», אויפן פישפלאץ. מ'האט צונויפגערוקט צוויי-דריי טישלעך און זיך ארומגעזעצט. מ'האט געהאט דאס באדערפעניש צו זיצן וואס גענטער, וואס מער צוזאמען, זיך וואס מער טוליען איינער צום אנדערן. מ'האט געשמעסט, זיך אפילו געוויצלט, אבער די געמיטער זינען געווען שווער. אין טשערנאווין איז נאך דאס לעבן געגאנגען דעם נארמאלן גאנג. אבער די יידישע שפירעוודיקייט האט שוין פארגעפילט די ריחות פון דער גרויסער שריפה, דעם ריח פון גאז. צוערשט האט זיך אנגעהויבן דער גיסטיקער און דערנאך אויך דער פייזשער חורבן פון דער יידישער טשערנאווין.

## וועגן עטלעכע יידישע געשטאלטן ביים רומענישן שרייבער מיכאיל סאדאָוועאַנו

שלמה ביקל איז אַ מין קאַלומבוס פֿון דעם אַזוי־ווייניק באַקאַנטן ייִדישן קיבוץ אין רומעניע. אין די יאָרן פֿון צווייטן בייִדע וועלט־מלחמות, ווען שלמה ביקל האָט געלעבט אין רומעניע, האָט דער דאָזיקער קיבוץ געציילט אַ מיליאָן נפֿשות, און שלמה ביקל האָט אַ סך אויפֿגעטאָן אַז עפעס פֿון דעם לעבן, פֿצן און שטרעבן פֿון דעם דאָזיקן אומבאַקאַנטן שבֿט ייִדן זאָל באַקומען אַ תּיקון, זאָל זיך אַינפֿלעכטן אין דעם „צורר החיים“ פֿון ייִדישן באַוואַסטזיין. איז צו זיין יובל קום איך מיט עטלעכע ייִדישע געשטאַלטן פֿון אַט דעם שבֿט, אַזוי ווי ס׳האַט זיי געזען און דערנענטערט אַ גרויסער שרײַבער וועמענס שאַפֿן שלמה ביקל האָט ליב באַקומען אין די יאָרן פֿון זיין רומע־נישער פֿאַראַנטען.

**ס׳איז זעלטן צו געפֿינען, אין דער וועלט־ליטעראַטור, אַ גרויסן שרײַבער, וועלכער זאָל ניט האָבן אויך אַ ייִדישן העלד. אַ מאָל איז דער דאָזי־קער העלד אַ קוים־סיקיצירטער, פֿאַרוואַרפֿן ערגעץ אין אַ העק פֿון זיין יצירה, אָבער דאָס געשטאַלט איז פֿאַראַן. ס׳נעמט זיך אַוואַי פֿון דעם וואָס אין מיטן פֿון דער מענטשלעכער „פֿאַונאַ“ ברענגט מיט זיך דער ייִד אַ ספּעציפֿישן שטריך; געזען מיטן גויישן אויג איז דער ייִד אַ ביסל יאָ אַ מענטש ווי אַלע אַנדערע און דאָך אַ ביסל ניט, און דאָס אַליין איז שוין אַ קוואַל פֿאַר ניואַנסן. כ׳מיין דאָ דעם קלאַסישן ראַמאַן און דערציילונג; דעם אַזוי־גערופֿענעם „שפיגל וואָס מ׳שפּאַצירט איבערן שטראַז“, דער נײַער ראַמאַן, וואָס האַלט אין ווערן, איז אַ פֿראַבלעם פֿאַר זיך.**

פֿונקט ווי ס׳איז זעלטן צו געפֿינען אַ גרויסן שרײַבער אָן עפעס אַ ייִדישן העלד אין זיין שאַפֿן, אויך אַזוי זעלטן איז צו געפֿינען אַזאַ גויישן שרײַבער וואָס האָט געהאַט אַן אַביעקטיווע מעגלעכקייט צו לעבן צווישן ייִדן, זיך הייִ־מיש מיט זיי אויסלעבן און זיי קענען און דערקענען.

די קריסטלעכע וועלט האָט אַ בפֿירושע מסורה פֿון אַבסטראַקטע ייִדישע געשטאַלטן, וואָס ציען זייער ייִחוס נאָך פֿון דער עוואַנגעליע; הן באַ־ראַבאַס, הן „דער אייביקער ייִד“ האָבן געמאַכט במשך די לאַנגע יאָרהונדער־טער אַ גלעצנדיקע ליטעראַרישע קאַריערע.<sup>1</sup> חוץ געציילטע יוצאים מן הכלל

1. די עוואַנגעליע דערציילט אַז פֿילאַטוס, רוימישער גובערנאַטאָר פֿון יהודה, כּדי צו ראַטעווען יעזוסן, האָט געגעבן די ייִדן די מעגלעכקייט אויסצוקלייבן וועמען זיי ווילן אַז ער זאָל שענקען דאָס לעבן לכבוד פּסח, יעזוסן אָדער דעם אַזוי־גערופֿענעם רויבער באַראַבאַס און די ייִדן ציען פֿאַר באַראַבאַסן.

זינגען פֿאַראַן אין דער וועלט-ליטעראַטור אַבסטראַקטע ייִדישע געשטאַלטן ; מ'קלעפט צו דעם אייביקן ייִדן אַ שוואַרצע מאַסקע, וועט ער הייסן „דער ייִד פֿון מאַלטע“ סימבאָל פֿון כּולו חייב ; און דער אייגענער אַבסטראַקציע קלעפט צו לעסינג אַ העלע מאַסקע און „גתן דער חכם“ ווערט דער סימבאָל פֿון כּולו זכאי.

ווי פֿריער דערמאָנט, האָט זעלטן ווען אַ גוישער שרענבער, אָפֿילו בני זינן בעסטן ווילן, געהאַט אַ מעגלעכקייט היימיש צו קענען ייִדן. אין מערב, שרענבערס ווי באַלזאַק (1850-1799) און דיקענס (1812-1870), וועלכע האָבן געלעבט יאָרן נאָך דער ייִדן-עמאַנציפּאַציע און נאָך שרענבערס פֿון מערב האָבן ניט באַוווּן אינטיים צו קענען זייערע ייִדישע העלדן ; און דאָס איז אַוודאי חל אױף די תנאים פֿון גרויסער מענטשלעכער איזאָלאַציע, פֿרעמדקייט, אומ-צוטרוי און אַזױפֿיל מאָל שרעק און האָס, וועלכע האָבן צעטיילט ייִדן און גוים אין מיזרח-אײראָפּע אױף צױי וװײַטע וועלטן.

אין דער רומענישער ליטעראַטור קומט אַרײַן „דער אייביקער ייִד“ מיט דער „שוואַרצער מאַסקע“, וואָס ילע אַלעקסאַנדרי (1821—1890), איינער פֿון די גרונטלייגער פֿון דער רומענישער ליטעראַטור, אַגב אַ שוואַכער און בלומלאַזער דיכטער און דראַמאַטורג, האָט געשילדערט דעם ייִד ווי אַ קרעטשמאַר, וואָס פֿאַרסמט דאָס דאָרף, ווי אַן אויסוואַרף וואָס איז גרייט צו הרגענען דעם קאַנ-קורענט, בקיצור, ווי אַ פֿונק פֿונעם גיהנום.

שוין אין סוף פֿונעם 19טן יאָרהונדערט האָבן זיך געטראָפֿן רומענישע שרענבערס וועלכע האָבן געפֿילט דעם פּריקרען מצב פֿון דעם אַנדערן צד ; אַזױ האָט דער רומענישער גרויסער קלאַסיקער י. ל. קאַראַדזשיאַלע (1852-1912) אָנגעשריבן די דערציילונג „פּאַסקאַ-פּאַקל“ וואו לייבאַ זיבאַל, דער איין איינ-ציעקר ייִד אין דעם דאָרף מיט גוים, ווערט געשילדערט, לױט שלמה ביקלס ריכטיקן אויסדרוק, ווי אַ מין סימבאָל פֿון מענטשלעכער שרעק.<sup>2</sup> גענטער צו

ק. מאַראַלאָ (1564-1593) האָט אין זײַן טרויעריק באַרימטער פּיעסע „דער ייִד פֿון מאַלטאַ“ אָנגערופֿן סימבאָליש דעם ייִדישן הויפט-העלד באַראַבאַס. דער דאָזיקער ייִד איז אַ מאַנסטער, ער פֿאַרגיפֿטעט גאַנצע קלױסטערס מיט מאַנאַשקעס, טראַכט אױס טײַוועלישע מאַשינען אַזױ.

דער שוועדישער שרענבער פ. לאַגערקױסט, לאַרעאַט פֿון דער נאָבעל-פרעמיע 1951, האָט אָנגעשריבן אַ ראַמאַן „באַראַבאַס“ וואו דער הויפט-העלד איז טאַקע דער באַראַבאַס וואָס ווערט דערמאָנט אין דער עוואַנגעליע. ער איז אַ לעבעדיקער עדות פֿון אַלעמען און דאָך בלעבט ער טױב און בלינד צו דער אויסלייונג ; דער רמו אױפֿן גאַנצן ייִדישן פֿאַלק איז זייער בולט. דער ראַמאַן איז איבערגעזעצט אױך אױף העברעאַיש „בראַבאַ“, הוצאת „כּרמי את נאור“, ת.א. 1953.

2. שלמה ביקל, „עסייען פֿון ייִדישן טרויער“, נײַ 1948, ז' 61.



## ISAC ZODARU

אילוסטראציע פֿונעם ייִדיש־רומענישן מאַלער פעראַכים צו דער דערציילונג  
„איזאַק זאָדאַרו“ פֿון מ. סאַזאָועאַנו.

אונדזער צינט האָט אַן אַנדערער רומענישער שרייבער, ליווי רעברעאַנו (1885-1944), אין אַ דערציילונג „איציק שטרול, דעזערטער“<sup>3</sup> געשילדערט אַ מינ סימבאָל פֿון מענטשלעכער אויסגעוואַרצלטקייט.

די אַקציע קומט פֿאַר אין די יאָרן פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה. אַן אַפֿיציר, אַן עפעס אַ פֿאַרוואַס, נעמט און באַפֿעלט אַ זעלנער צו גיין מיטן ייִדישן סאַלדאַט איציק שטרול אין נאַענטן וואַלד און אים דאַרט שיסן, אונטערן תּירוץ אַז ער האָט געוואַלט דעזערטירן צום שונא. דער זעלנער איז אַבער צופֿעליק איציקס אַ בן־עיר, איציק איז פֿאַר אים ניט סתּם אַ זשיד, נאָר אַן אַלטער באַקאַנטער. דער זעלנער האָט דחמנות אויף איציקן, ער פֿירט אים אַוועק אין וואַלד, נאָר דאַרט דערציילט ער אים וועגן אַפֿיצירס באַפֿעל און עצהט אים טאַקע אויף דער אמתן צו אַנטלויפֿן צום שונא.

דער זעלנער קערט זיך אום און לאָזט איציקן אַליין מיט זיך. קיין וועג אויף צוריק איז שוין מער ניט פֿאַראַן און פֿאַר דעם אַנדערן וועג האָט איציק ניט קיין כוחות, ניט גיטטיקע און ניט פֿיזישע, און ער הענגט זיך אויף אויף אַ בוים אין דעם וואַלד פֿון דעם עלנטן קיינעמס־לאַנד.

איציק שטרול איז אויך אַן אַבסטראַקטע פֿיגור, דער שרייבער דערציילט אונדז גאַרניט וועגן אים און מ'דאַרף זיך משער זיין אַז ער גופֿא וויסט אויך זייער ווייניק וועגן זיין העלד.

אין ליכט פֿון דעם אויבן געזאַגטן וואַקסט די חשיבות פֿון די פֿאַר ייִדישע געשטאַלטן פֿון אַ גויישן שרייבער, וועלכער האָט געהאַט די זעלטענע גע־לעגנהייט, פֿון זיין פֿריסטער קינדהייט אַן, צו לעבן און זיך אויסלעבן צווישן ייִדן.

דער גרויסער רומענישער שרייבער מיכאַל סאַדאַוועאַנו (1880-1961) איז געבוירן געוואָרן אין דעם ייִדישן שטעטל פֿאַשקאַן, לעבן יאַס. פֿאַשקאַן איז געווען אַ שטעטל מיט אַ רביישן הויף, צום פֿאַשקאַנער רבין, פֿון דער ריזשינער גנע, פֿלעגן פֿאַרן ייִדן פֿון אַלע עקן לאַנד, און אויך גויים פֿון די שכנותדיקע דערפֿער פֿלעגן ברענגען פֿדיון און בעטן אַז דער „ראַבין“ זאָל פֿאַר זיי אויס־פּוועלן רפֿואות און ישׁועות.

אין יענע יאָרן זינגען נאָך קיין קינדער־גערטנער ניט געווען, האָט דער פֿאַטער, אַן אַדוואַקאַט, געשיקט דאָס קליינע „שייגעצל“ אין חדר.<sup>4</sup> אין זיין אויטאָביאָגראַפֿישער סקיצע „מזנע ערשטע זיכרונות“<sup>5</sup> רעדט

3. ל. רעברעאַנו, „דערציילונגען“, בוקאַרעשט 1963 (רומעניש).

4. מינדלעכע מיטטיילונג פֿונעם דיכטער יעקב גראַפֿער.

5. סאַדאַוועאַנו, „ווערק“, באַנד 12, בוקאַרעשט 1954, ז' 625 (רומעניש).

סאָדאָוועאַנז וועגן זייער שכנה שרה, וועגן איר אַרעם קלייטל, וועגן לייזערן, זיין בעסטן חבר, יעדן פֿונעם שטעטל, וועגן וועלכע „עמעצער האָט געהאַט געזאָגט אַז זיי מוזן יעדן טאָג אויסטראַכטן אַ געניאלע אידיע, וועלכע זאָל זיי ברענגען אַ פֿאַרדינסט פֿון פֿינף און דרייסיק גרינצער.“<sup>6</sup>

מיכאַיל סאָדאָוועאַנז, דאָס געוועזענע חדר-ינגל, האָט זייער ליב געהאַט דעם חנ"ך און געחלומט אים איבערצוועצן אויף רומעניש.<sup>7</sup> כּווייל אָבער באַטאַנען די חשיבות פֿון דעם פֿאַקט וואָס די ערשטע יידן מיט וועלכע ער האָט זיך אָנגעטראַפֿן זינען ניט געווען קיין ייִדישע געשטאַלטן אין דעם קריסטלעכן לערבֿ-בוך פֿון רעליגיע און אויך ניט קיין ליטעראַרישע וואַריאַנטן פֿון דעם „אייביקן ייד“, נאָר ממשותדיקע לעבעדיקע יידן, קינחער אין זינע יאָרן און דערוואַקסענע יידן מיט וועלכע ער איז געווען נאָענט און היימיש. דאָס האָט פֿאַר אים דערמעגלעכט אַ פֿרייען קוק אויף זייער לעבן.

די שאַפֿונג פֿון מיכאַיל סאָדאָוועאַנז שפּרייט זיך אויס אויף צענדליקער ביכער און שפיגל אָפֿ דאָס לעבן פֿון דעם רומענישן פֿאַלק ווערטיקאַל און האַרזיאָנטאַל גענומען. ער איז ניט געווען קיין ברייט אַטעמדיקער ראַמאַניסט, נאָר גיכער איינער פֿון די גרויסע דערציילערס, פֿון דער משפּחה פֿון יענע וועלכע פֿלעגן פֿאַרצייטן, אויף די מערק אין מזרח, צונויפֿאַמלען אַרום זיך רעדלעך מענטשן און זיי צויבערן מיטן כּישוף פֿון דעם סיפור המעשה.

אין מערערע ביכער זינע באַגעגענען מיר ייִדישע געשטאַלטן, נאָר כּוועל זיך איצט אַפּשטעלן אויף דרײַ דערציילונגען, וועלכע זינען דורכױס ייִדישע און די אַרומיקע סביבה איז בלויז אַ קאַנווע.

„איסאַק זאָדאַרױ“, איז אויפֿן נאָמען פֿון דעם העלד. די דערציילונג קומט פֿאַר טאַקע אין זײַן געבורט־שטעטל, פּאַשקאַן. די געשטאַלט איז געזען פֿון דרויסן, אָפּגעריסענע, צופֿעליקע באַגעגענישן צווישן דעם דערציילער און איסאַק. איציק דער זאָדעפֿאַרקױפֿער איז אַ ייד מיט אַ סך מלאכות און ווייניק ברכות. ווינטער פֿאַרקױפֿט ער נאָפֿט, זומער שלעפט ער דאָס אייגענע וועג צעלע מיט פֿלעישלעך זאָדע. צו די צוויי הויפט־פרנסות איז ער נאָך אַ בעל־פֿער וואָס טראַגט אויף די הענט קינדער אין חדר אַרײַן און דעמאָלט גלוסט זיך אים צו בלייבן אַ ביסל צו כאַפֿן מיטן אויער אַ וואַרט תורה פֿונעם מלמד.

6. סאָדאָוועאַנז, דאָרט, ז' 626.

7. ער האָט באַזױן איבערצוועצן און פֿאַרעפֿנטלעכן עטלעכע קאַפיטלעך תהלים מיט דער מיטהילף פֿון אַ העברעאיש־קענער.

8. מ. סאָדאָוועאַנז, „ווערק“, באַנד 8, בוקאַרעשט 1953, ז' 472-481 (רומעניש).



ער איז אויך אַן אויפֿקויפֿער פֿון עופֿות און פּוטער אויפֿן מאַרק, כדי אַרײַנצו־  
כאַפֿן אַ שטיקל ריווח.

דער דערציילער באַגעגנט זיך מיט אים אויף פֿאַרשידענע וועגן, ער גע־  
דענקט אים נאָך פֿון זײַנע קינדעריאַרן, ווען ער פֿלעגט אַרויסגיין פֿון דער  
שול אין איינעם מיט אַנדערע שקצים שול־חברים און מ'פֿלעגט גוטמוטיק,  
איציקן מיטן וועגעלע, נאָכוואַרפֿן שטיינער און אים נאָכשרײַען, אָן קיין שלעכ־  
טע כּוונות, דאָס רומענישע פֿאַלקסלידל וואָס אויף רומעניש גראַמען זיך די  
ווערטער :

Hai jidane, barba ta

Face dracu badana

היי דו זשיד, פֿון דיין באַרד

מאַכט זיך דער טייוול אַ באַרשט.

קיין דראַמאַטישע סיטואַציעס זײַנען ניט פֿאַראַן, איציק איז ניט קיין סימ־  
באַל פֿון אַן עפעס, נאָר אַ לעבעדיקער מענטש, וואָס ראַנגלט זיך שווער מיטן  
לעבן פֿאַרן שטיקל ברויט, וואָס שלעפט ווינטער און זומער אַליין דאָס וועגעלע  
און חלומט זיך צו קויפֿן אַ פֿערדל. איציק דער זאָדעפֿאַרקויפֿער וועלכער  
טראַגט אויף די פֿלייצעס די קינדער אין חדר אַרײַן און טראַכט בעת דעם  
אַפֿשר צו אַ וואַרט געכאַפט בײַם רבינס טיש, אָז די וועלט האָט אַ קיום נאָר אין  
זכות פֿון דער פֿאַרע וואָס גייט אַרויס פֿון דעם מויל פֿון דעם קליינעם קינד וואָס  
לערנט תּורה, אַט דער איציק אויפֿן מאַרק, אַזוי ווי ס'שילדערט אים סאַדאַ־  
וועאַנא, בעתן אויפֿקויפֿן עופֿות בײַ די גויעס און זיך דינגען מיט זיי, איז אַ לײַב־  
לעכער ברודער מיט דעם ייִדישן קליינעם סוחר פֿון לייעסינס באַרימט ליד, אַ  
טרוימער, אָן אויסגעוואַרצלטער, וועמען די באַדינגונגען פֿונעם לעבן „שלאַגן“  
אים כּסדר „פֿון רעיון אַרויס“ גראַד ווען ער זעט שוין אין חלום „אַ מלוכה פֿון  
כולו מלכים“.

איציק מוז זײַן רײַך אין המצאות כדי אַפּצודינגען עפעס בײַ דער פּויערטע.  
ער קלאַגט זיך פֿאַרן דערציילער אַז די צײַטן האָבן זיך געביטן, אַז דער פּויער  
איז שוין אויך געוואָרן אַן עזות־פּנים און אַז ער, איציק, איז שוין אַ ביסל  
אַלט געוואָרן. און דער דערציילער זאָגט אונדז וועגן דעם מענטשלעכן טרויער  
וואָס רעדט אַרויס פֿון איציקס פֿאַרטרוימטע אויגן.

סוף־כל־סוף געלינגט איציקן אַפּצושפּאַרן אַ פּאַר גרײַצער כדי זיך צו  
קויפֿן אַ פֿערדל, דאָס ביסל געלט קלעקט אָבער קוים אויף אַ פּגירה, דאָס פֿערד  
פֿאַלט טאַקע באַלד אַוועק, און איציק באַוויינט עס און ווייסט אַז ער וועט  
שוין כל ימיו מוזן בליבן אַנגעשפּאַנט בײַם וואָגן און אים אַליין שלעפּן.

אן אנדער יידישע דערציילונג הייסט „יאַנקל, אָדער בילדער פֿון דער מלחמה אין גאַליציע“.<sup>9</sup> דער שרנבער דערציילט דאָ וועגן אַ יידן וועלכער האַנדלט מיט ווייזן בעת דער מלחמה און פֿאַרקויפֿט דעם ווייזן די סאַלדאַטן פֿון ביידע צדדים.

לויט דעם אַנגענומענעם שאַבלאָן וואָלט דער ייד געמוזט אַרויסקומען אַ נעגאַטיווע פֿיגור. סאַדאַוועאַנו געדענקט אָבער, נאָך פֿון זינע יונגע זיכרונות, אַז אַ ייד „מוז האָבן יעדן טאַג געניאַלע המצאות כדי צו פֿאַרדינען די פֿינף און דרנסיק גרניצער“. יאַנקל ווערט אַזוי געשילדערט אַז ער וועקט פֿאַרשטענ־דעניש און אַפֿילו סימפּאַטיע אין האַרץ פֿונעם לייענער; לעבן די צוויי פֿראַנטן פֿון די סאַלדאַטן קעמפֿט יאַנקל אויף אַ דריטן פֿראַנט, דעם פֿראַנט פֿון דער שווערער יידישער פֿרנסה. ווי סאַדאַוועאַנו גופֿא האָט זיך אויסגעדריקט וועגן יאַנקלען: „אים שטעל איך פֿאַר ווי דעם אמתן העלד און ניט די סאַלדאַטן פֿונעם פֿראַנט; ער איז אַ העלד אויפֿן לעבנס־פֿראַנט, וואָס שטעלט זיך אַינן דאָס לעבן, יעדע רגע, כדי צו פֿאַרדינען אַ שטיקל ברויט פֿאַר זינע קינדער“.<sup>10</sup> די גרעסטע יידישע דערציילונג פֿון מ. סאַדאַוועאַנו הן אין איכות, הן אין כמות איז „חיה סאַגיס“.<sup>11</sup>

די דערציילונג קומט פֿאַר אין פֿאַלטיטשען, אַ יידיש שטעטל, אַ ביסל אַ גרעסערס פֿון זיין געבורט־שטעטל, און איז נאָענט צו פֿאַשאַקאָן. אין אַט דעם שטעטל האָט סאַדאַוועאַנו געלערנט אין דער גימנאַזיע.

די פֿיגור פֿון חיה סאַגיס איז געזען אויפֿן פֿאַן פֿון דעם גאַנצן יידישן אַרום; פֿון „די יידישע געסלעך, די קרומע געסלעך וואו ס'לעבט אונטער דער זון אַ בידע אַרעם פֿאַלק, אַנגעבויען אונטער די צרות, רעדט זיך זיין זשאַר־גאַן און בוקט זיך צו זיין גאַט“.<sup>12</sup>

דער שרנבער מאַלט די יידישע וואָך, דעם יידישן יום־טוב און שבת „ווען ס'גאַנצע לעבן גלייך ווי ס'פֿאַרהאַלט זיך, מ'בענטשט ליכט, דער מאַן הייבט אַן זיין תפֿילה, ביי אַ ריין געדעקטן טיש. נאָך אַ וואָך פֿון יאַגעניש און דאגות, פֿון כאַפֿן אין אַינלעניש אַ ביסן אין מויל, האָט גאַט באַפֿוילן זיין פֿאַלק צו עסן קוילעטש, פֿיש און פֿלייש“.<sup>13</sup>

חיה סאַגיס, די טאַכטער פֿון רבקה און לייב סאַגיס, וועט פֿירן אַ ליבע

9. מ. סאַדאַוועאַנו, דאָרט, באַנד 6, בוקאַרעשט 1956, ז' 395-401 (רומעניש).
10. אליעזר פֿרענקל, „דאָס יידישע פֿראַבלעם“ (פֿראַנצייזיש), יאַס, 1945, ד' 112.
11. מ. סאַדאַוועאַנו, „ווערק“, באַנד 4, בוקאַרעשט 1955, ז' 395-460 (רומעניש).
12. דאָרט, ז' 395.
13. דאָרט, ז' 397.

מיט אַ שייגעץ. סאדאָוועאָנו וועלכער ווייסט אַז „די גויישע קוואַרטאַלן זענען וויינט פֿון דער יידישער אונטערגאַס, אפֿשר נאָך וויינטער ווי אַמעריקע“, אַט יענע וויינטע אַמעריקע צו וועלכער חיהס צוויי ברידער לאָזן זיך אַוועק צופֿוס זוכן גליקן.<sup>14</sup> ווייסט אַז אַזאַ מין ליבע קאָן ניט קומען פֿון דער העלער הייט.

חיה מיט די עלטערן ציען זיך איבער, אויף אַ פֿאַר יאָר, אין אַ דאָרף, איר פֿאַטער ווערט אַ פֿאַרקויפֿער אין אַ קרעטשמע, און חיה, דערווייל נאָך אַ קליין מיידעלע האָט ליב צו קוקן ווי די שקאַצים און שיקסעס דרייען זיך זונטיק אין אַ פֿריילעכן טאַגן.

נאָך אַ פֿאַר יאָר קומט די משפּחה קריק קיין פֿאַלטישען און דער פֿאַטער ווערט אַ שינדער אין שלאַכט-הויז, חיה איז שוין אויסגעוואַקסן, זי איז שוין כמעט אַ כלה-מויד. זי חברט זיך מיט אַ שיקסל אין אירע יאָרן, וואָס וואוינט בשכּנות, אַ יתומה וועמענס מוטער האָט זיך געפֿעלט פֿון לאַנג; איר פֿאַטער האָט ליב דעם ביטערן טראַפֿן און אינטערעסירט זיך ניט מיט איר.

סאדאָוועאָנו שילדערט דאָ די פֿרענדשאַפֿט פֿון די צוויי מיידלעך, חיה האָט ניט געלערנט אין קיין שול און קאָן ניט לייענען, איז טודאַריצא די שיק-סע לייענט פֿאַר איר פֿון ביליקע ביכלעך וועגן גרויסע ליבעס; חיה גייט אַהיים אַ פֿאַרכישופֿטע פֿון די מעשהס און פּראַוויט אין דער אַרעמער היים חלומען מיט פֿאַרמאַכטע אויגן, אַז דאָס אַלץ געשעט מיט איר. ווען טודאַריצא באַקומט אַ געליבטן און דערציילט חיהן וויאָזוי ס'איז צווישן זיי, איז דאָס פֿאַר חיהן אַ מין המשך פֿון די געלייענטע ראַמאַנען, זי גייט אַהיים און חלומט אַז דאָס אַלץ וואָס איר חברטע דערציילט איר, איז געשען ניט מיט טודאַריצא, נאָר טאַקע מיט איר גופּא. חיה ווייסט וואו איר חברטע באַגעגנט זיך מיט איר געליבטן, איז באַהאַלט זי זיך באַענט אין אַ ווינקל כדי זי זאָל אויך זען מיט אירע אייגענע אויגן.

איר חברטע באַמערקט אַבער ווי זי שלינגט יעדעס וואָרט וועגן איר גע-

14. דאָרט, ז' 400.

15. סוף פֿאַריקן יאָרהונדערט, זענען טויזנטער יידן, אין אַלט־רומעניע, געבליבן אַן פּרנסה, אַלס פּוּעליצוא פֿון אַנט־יידישע געזען מצד דער רעגירונג. בשעתו איז „אַלט־רומעניע“ געווען גאַנץ רומעניע. ערשט אין 1918, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, קומען צו די געגנטן טראַנסילוואַניע, בוקאַווינע און בעסאַראַביע און דאָס לאַנד הייבט זיך אַנרופֿן „גרויס־רומעניע“. מאַסן־יידן, פֿון כמעט אַלע שטעט און שטעטלעך, האָבן זיך געלאָזט גיין צופֿוס קיין אַמבורג „קיין אַמעריקע“. סאדאָוועאָנו שילדערט אין דער דערציילונג „חיה סאַניס“ אַ לעבדיק און רירנד בילד פֿון יענער צייט געזען מיט פֿאַרשטענדעניש און מיגטעפֿיל. חיה לעבט איבער אין איר געמיט יענע טעג, ווען אירע צוויי ברידער, אין איינעם מיט אַ גרופּע פֿאַלטישענער יידן, קלייבן זיך אין וועג אַרמין, צופֿוס „קיין אַמעריקע“.

ליבטן, זי ווערט פֿול מיט אומצוטרוי און אייפֿערזוכט און די צוויי מיידלעך רינגן איבער צווישן זיך.

דער שיקסעס פֿאָטער באַקומט אַן אַנאַנימען בריוו וועגן זיין טאָכטערס זינד. אומזיסט שלאָגט ער און פּניקט זי. טודאַריצאָ זאָגט אים ניט אויס ווער ס'איז איר געליבטער.

דאָ ענדיקט זיך טודאַריצאָס ראַמאַן און ס'הייבט זיך אַן דער ליבע־ראַמאַן פֿון חיה, דאָס מאַל שוין אויף דער וואָר. חיה ווייסט וואו טודאַריצאָ פֿלעגט זיך באַגעגענען מיט איר געליבטן, שטעפֿאַן, זי גייט אַהין און דערציילט אים אַז טודאַריצאָס פֿאָטער האָט זיך דערוואוסט, און אַז טודאַריצאָ וועט שוין מער ניט קענען קומען אים זען. פֿאַר שטעפֿאַנען, דעם רינפֿן מאַן, דעם געניטן מבין אויף פֿרויען, איז ניט שווער צו דערקענען, אַז דאָס מיידל גלוסט צו אים. סאָדאָ וועאַנז מאַלט שטעפֿאַנען ווי אַ מין „זשויסער“, אַ בעל תּאוה צו פֿרויען און צו געלט. ער האָט שוין סײַ ווי איבער גענוג פֿון טודאַריצאָ און איז צופֿרידן זי צו בייטן אויף אַן אַנדערער. סאָדאָוועאַנז מאַלט מיט אַ סך צאַרטקייט די ליבע־אויפֿוואַכונג פֿון דעם ייִדישן מיידל, פֿאַר וועמען אין דער וועלט איז שוין גאַר־ניט פֿאַראַן חוץ איר ליבשאַפֿט. מיט אַ סך פֿאַרשטענדעניש שילדערט דער שרייבער די שרעק, די בושה און זאָרג פֿון רבקה, חיהס מוטער. לעבעדיק און קאַלירפֿול ווערן געמאַלן אויך די שכנטעס וועלכע פרואוון מיט גוטן און מיט בייזן צו וואַרענען חיה, אַז דאָס קאַן ניט האַבן קיין גוטן סוף; אַ חוץ אַלעמען, שטעפֿאַן, וועלכער האָט אַוועקגעוואַרפֿן טודאַריצאָ, וועט ער זי, די ייִדיש־קע, אַודאי און אַודאי אַוועקוואַרפֿן.

חיה בלייבט אַבער טויב, הן צו דער מוטערס מוסר און געוויין, הן צו די ווערטער פֿון די שכנישע פֿרויען. מיט אַ דאַרשט און פֿיבער וואָס קומט עפעס פֿון דורות נישט־אויסגעלעבטקייט, שענקט זי זיך אין גאַנצן אַוועק דעם אַצינד און וועגן דעם וואָס ס'וועט זיין ווינטער פרואוונט זי אַפֿילו ניט שמעסן מיט שטעפֿאַנען און טראַכט אַליין אויך ניט.

דער טאַטע, וואָס ווייסט ניט וועגן דעם אַלעמען, הייבט אַן צו קלערן וועגן תּכלית, נעמט אַרויס פֿון שראַנק און ציילט איבער דאָס אַרעמע ביסל נדן, נאָך אַ מאַל און ווידער אַ מאַל. חיה וויל אַבער וועגן גאַרניט הערן.

שטעפֿאַן דאַרף פֿאַרן דינען אין מיליטער, חיה איז טראַגעדיק, וואָס ס'גע־פֿעלט זייער ניט שטעפֿאַנען, ער פֿאַרט אַוועק און וויל זיך אַפֿילו ניט געזען גענען מיט חיה, אויפֿן וואַקזאַל.

אַן עלטערע יידענע עצהט די מוטער אַז מ'זאַל דעם פֿאָטער אַוועקשיקן

אויף אַ פּאַר טעג קיין פּאַשקאַן, ער זאל בעטן ביים רבין אַ גוטן זיווג פֿאַר חיהן און בעת דעם וועט זי פּרוואוון באַפֿרייען חיהן פֿון איר שוואַנגערשאַפֿט. ווען דער פֿאַטער קערט זיך אום פֿון פּאַשקאַן ליגט שוין חיה אין גסיסה און איר קערפּער הייבט שוין אָן קאַלט צו ווערן.

איציק דער זאָדעפֿאַרקויפֿער, יאַנקל דער וויין-סוחר וואָס שפּאַנט און מסחרט איבער די מלחמה-טראַנשייען, חיה סאַניס, אירע עלטערן און זייער גאַנצע סביבה, זינען ביי סאָדאָוועאָוו נייט סתם עקזאַטיק, נאָר עכטע גבית-עדות פֿון אַ גרויסן קינסטלער וועגן יידישן אומרה, יידישן ראַנגל און טרויער אין מיטן פֿון אַ פֿרעמדער וועלט.

## מכוח מעלות און חסרונות

**אויב** א טשופרינע איז, ווי א וויץ זאגט אונדז, א פליך, וואָס האָט זיך באַהאַלטן אונטער אַ קוטשמע מיט האָר, איז אַ חכם איינער, וואָס ווייס ווי צו באַהאַלטן זיין גאָר, און אַ גרויסער שרייבער — דער, וואָס דעקט צו דאָס נאָקטע ביסל שרייבעניש מיט אַ וואַלד פֿון טאַלאַנט.

ווען אַ טשופרינע הייבט אָן אויסצוקריכן ווערט דער פליך-וויץ אַן אמת; ווען אַ חכם באַגאָרישט זיך און ווען אַ שרייבער שרייבט אַרײַן אין זיין ווערק, מעג עס זיין אַ קונסט-ווערק, עפעס וואָס פּאַסט פֿאַר דעם ערשטן-בעסטן, צי ערשטן-ערגסטן, אומטאַלאַנט — ווערן די צוויי אַקאַרשט געמאַכטע דעפֿיני-ציעס מער ווי אַ פּאַראַדאָקס.

דער אַלטער כלל, אַז עקסטרעמען האָבן אַ טבע זיך צו באַגעגענען, אַזוי, אַז גראַד דער גרויסער טאַלאַנט קאָן זיך גיכער צענויפֿטרעפֿן מיט זיין קאָנ-טראַסט איידער דאָס פּאַרעווע מיטלמעסיקע טאַלאַנטעכץ — אַט דער כלל וועט אפֿשר קריגן אַ נביע פֿאַרב, ווען כּוועל דאָ (זנט מוהל פֿאַר דער אומ-געריכטיקייט) אַ ציטיר-טאָן פֿון דעם מהר"ל מפראַג: קאָנטראַסטן געהערן צו איין קאַטעגאָריע, אַנישט וואַלטן זיי קיין קאָנטראַסטן נישט געווען (כל הפֿכים בעולם הם תחת מין אחד, ואם לא כן — לא היו הפֿכים).

דאָס זאָג איך דרך-אגב, נאָר אויסן בין איך עפעס אַנדערש. שלימות, וויל איך זאָגן, איז ביי גאָט, נישט ביי אַ מענטשניקיד און ממילא אויך נישט ביי אַ קינסטלער, ער מעג זיין איך-ווייס-נישט-ווער. גרויס איז אַ שרייבער נישט דערפֿאַר, וואָס ער איז ריין פֿון הילפֿלאַזיקייטן, פֿעלערן און קוריאָזן, — פֿאַרקערט, בנוגע הילפֿלאַזיקייטן, פֿעלערן און קוריאָזן אפֿילו קאָן דער גרעס-טער זיך גרייליך צענויפֿטרעפֿן מיטן קלענסטן. וואו שטעקט דער חילוק? אין די מעלות. אַז עס קומט צו חסרונות קאָנען זיי זיך אויסגלייכן, נאָר וואָס? די מעלות פֿון דעם גרויסן קאָן דער קליינער נישט פֿאַרמאַגן, אַזיסט וואַלט ער געווען אַ גרויסער.

ס'איז אַ טעות פֿון סאַמע טעות-לאַנד צו מיינען, אַז גרויסע וואַרט-קונסט איז שלימותדיק דערפֿאַר, וואָס זי איז גרויס. מ'האָט שוין געזאָגט: גרויסע קונסט איז לאו-דווקא גוטע קונסט. היות ווי דער פּאַרטאַטש האַלט זיך ביי אַנגענומענע כללים, מחמת ער קאָן נישט — ווי דאָס איז דער שטייגער פֿונעם טאַלאַנט — שאַפֿן כללים, וואָס זאָלן אַרויסדרינגען פֿון זיין אייגענעם מהות, איז ער צומאָל מסוגל אויסצושוסטערן אַ בעסערן קאַמאַש ווי דער

נישט-פארטאָטש. זיין „קונסט“ איז אזוי-אָרום אַ „גוטע“, נאָר סײַ די קונסט, סײַ דאָס גוטסקייט געהערן אין דעם פֿאַל צו סגײַנהור-לשון.

דאָס אַלץ איז נייטיק אינזינען צו האָבן, ווען מען געפֿינט בײַ אַ גרויסן חסרונות, וואָס מ'האַט זיך אויף זיי נישט געכאַפּט. מ'טאָר נישט פֿאַרקוקן די מעכטיקע משופּרינע ווען ס'הייבט אָן דאָ און דאָרט אַפֿערצוקריכן דאָס פּלי-כעוואַטע, כ'האַב שיר-נישט אַ זאָג-געטאָן פֿילאָזאָפֿיש: דער פּליך-פּרינציפּ. פֿאַראַן אַ סך בעלנים זיך אַנצעכאַפּן אָן דעם פּליכעוואַטן אַפֿילו ווען די משופּרינע איז אייביק יונג און דער קאַפּ, וואָס טראָגט זי, לעבט דורך די דורות. אַזאַ בעלנות קאָן זיך נעמען פֿון אַ היפש ביסל סיבות, ס'רוב נישט קיין סימפּאַטישע, ס'איז אַבער דאָ אין דעם — איך מײן עס קאָן זײַן — אויך אַן ערלעך געפֿיל פֿון אַפּגענאַרטקייט: מ'האַט אונדז אַנגערעדט פֿייגעלעך אין בוועם. מ'האַט געמאַכט פֿון אונדז ס'גענאַר.

די ווערטער ווערן געשריבן, כדי צו וואַרענען פֿאַר אַט אַזאַ געפֿיל, וואָס קאָן זײַן ערלעך און איז פֿונדעסטוועגן פֿאַלש. דער כלל איז: אויך דאָס גרויסע קאָן פֿעלערדיק זײַן — און ס'ווערט נישט אויס גרויס דערפֿאַר.

גיט אַ קוק ווי אזוי און וואָס רוסישע קריטיקער, צײַט-מענטשן פֿון אַ טאַלסטאָי, אַ דאָסטיאָיעווסקי אָדער אַ טשעכאָוו, האָבן געשריבן וועגן די דריי, וואָס אזוינס זיי האָבן די דאָזיקע קינסטלער פֿאַרגעהאַלטן, און איר וועט הער-זען אַ טשעקאָווע זאָך. באַגלײַך מיט דעם-און-ײַנעמעס התפעלות האָט זיך אַפּגעריסן אויף זיי אַ קריטיק, וואָס איז געווען פּונקט אזוי גערעכט ווי אומ-גערעכט: גערעכט — אויף וויפֿל זי האָט געזען די חסרונות (ס'איז נאָך נישט געווען דער פּאַטאָס פֿון דער דיסטאַנץ און די סוגעסטיע פֿון דער רעפּוטאַ-ציע), און אומגערעכט, זייער אומגערעכט און בלינד, מחמת זי האָט נישט „באַמערקט“ דעם העלפֿאַנט, נישט דערזען, נישט דערשפּירט אַפֿילו די אויסערגעוויינטלעכע מעלות. ווען ס'איז דערנאָך געקומען די קאַנאָניזאַציע איז זי, ווידעראַמאַל, געווען פּונקט אזוי אומגערעכט ווי גערעכט: גערעכט, מחמת זי האָט דערזען די מעלות; אומגערעכט, מחמת זי האָט צוליב די מעלות נישט געקאַנט מער דערבליקן די חסרונות.

אויב איר קאַנט בײַ זיך פּוועלן צו לײַענען קאַלטערהייט אַ דאָסטיאָיעווסקי, אַ טאַלסטאָי, אַ טשעכאָוו, וועט איר אפֿשר איבערראַשט ווערן ווען איר וועט געפֿינען בײַ זיי חסרונות, וואָס האָבן זיך אַײַך קיינמאַל נישט געחלומט. לאַמיר אַײַך זאָגן, אַז די איבערראַשונג אייערע וועט זײַן אַ קינדישע. איר האָט אומזיסט געמײנט, אַז גרויסקייט איז שלימות. אין דעם האָט געשטעקט אַײַער טעות.

אָט איז טאַלסטאַים „מלחמה און שלום“. דער ראָמאַן איז שלעכט אויפֿ-געבויט. אַ לאַנגע מעשה וועגן אַ פֿראַנצייזישן געפֿאַנגענעם ציט זיך איבער צענדליקער זיטן, הגם די מעשה האָט נישט בלויז געקאַנט, נאָר האָט אויך בפֿירוש געדאַרפֿט, ווערן אויסגעטיילט ווי אַ באַזונדערע דערציילונג. מלחמה-ביולעטינען, איבערגעשריבן פֿון אַרכיוון, זינען אַזוי איבעריק און לאַנגווי-ליק, אַז איר מוט זיי איבערהיפֿן. פֿירשט אַנדערע שטאַרבט אַזוי לאַנג, אַז ער מעדיטירט מער ווי ער שטאַרבט. די לאַנגע עסי מכות געשיכטע — צום סוף פֿונעם ראָמאַן — באַשטייט פֿון אַן איין און איינציקן געדאַנק טויזנטמאַל אי-בערגעחזרט און אונטערגעטראָגן דעם ליענער ווי אַן אַנטפלעקונג. היסטאָרי-קער האָבן אין דעם ראָמאַן געפֿונען היסטאָרישע טעותים. פֿראַנצייזישע טעקסטן פֿון אַ העלדינס בריוו זינען איבעריק, וואָרם ס'ווערט סיי-ווי-סיי געגעבן אַ רוסישע איבערזעצונג. געקירצטערהייט וואַלט דער ראָמאַן גע-וואונען אַ היפש ביסל. דאָס אַלץ — איז עס אין פֿלוג נישט מאַדנע? — מאַכט נישט דעם ראָמאַן פֿאַר אויס קונסט-ווערק. ס'איז נישט עפעס אַנדערש און נישט עפעס ווינציקערס ווי טאַלסטאַי.

גערעכט איז געווען מיכאַאִיל אַסאַרגין, ווען ער האָט אויפֿגעוויזן, אַז טאַלסטאַים סינטאַקסיס הינקט; אַז די לאַגיק פֿון זינעם אַ זאַץ (ווען זינע איבערשריבערס און רעדאַקטאָרן האָבן געכאַפט אַ דרימל) איז נישט איינ-מאַל אויף צרות (אין איבערזעצונגען פֿאַריכטן עס די איבערזעצערס אַדער די, וואָס רעדאַקטירן די איבערזעצערס); אַז — צו ריידן מיטן לשון פֿון שעקספֿירס אַ געשטאַלט — זיין סוף פֿאַרגעסט (טיילמאַל) זיין אַנהייב. אַ רוסישער קריטיקער (קאַרסאווין, אויב איך געדענק ריכטיק) האָט פֿאַרגע-וואָרפֿן טאַלסטאַיען „קאַסנאַיאַזיטשיע“: סטיליסטיש, הייסט עס, איז טאַלסטאַי אַ כבד-פה.

טורגעניעוו איז יאָ אַ סטיליסט — און אַ גרויסער. די צרה איז נאָר, וואָס ער איז נישט טאַלסטאַי. טאַלסטאַים „קאַסנאַיאַזיטשיע“ איז גרעסערע קונסט איידער טורגעניעווס אַלע שיינקייטן, כאַטש אויך טורגעניעוו וועט נישט אַוועקמאַכן מיט דער האַנט אַ מענטש, וואָס איז אַ מבין אויף זינע מעלות נישט ווייניקער ווי אויף זינע חסרונות. אַב, אַ מיטלמעסיקייט ווי פֿרענק העריס דערלאַנגט אַ זאָג אין זיין פֿלומעוואַטער פֿאַרגאַנראַפֿישער אוי-טאַביאַגראַפֿיע, אַז ער וועט פֿאַר טורגעניעוו אַוועקגעבן גאַנץ דאָסטאַיעווסקי. דאָס האָט, פֿאַרשטייט זיך, גאַרנישט צו טאָן נישט מיט דאָסטאַיעווסקין און נישט מיט טורגעניעוו. ס'באַזיזט נאָר ווער פֿרענק העריס איז.

און איצט קומט דער פֿאַראַדאַקס: גראַד דאָרט וואו טאַלסטאַי, דער



גראף, נוצט דאָס לשון פֿון דעם רוסישן מוזשיק — ווערט יער אַ וואונדער־  
לעכער סטיליסט.

אזוי ווייניק סטיליסט איז דאָסטאָיעווסקי, אַז ער קאָן, למשל, אַ שרנב  
טאָן: ווּניעזאָפּנאַ ווּדרוך, וואָס אויף ייִדיש איז דאָס: פּלוצלינג מיטאַמאַל.  
דער טאַלאַנטפֿולער, נישט געניאַלער טורגעניעווי איז אַן ערשט־קלאַסיקער  
פּעיוזאָזשיסט. דאָסטאָיעווסקי אָבער זעט נישט די נאַטור און קאָן זי נישט  
מאַלן. און זינעט ניין מאָס רייד? יער האָט זיך, ווי באַלזאַק, געבאַדן אין חובות,  
האַט דאָס אים געצוואונגען צו שרנבן וואָס שנעלער און וואָס מער. ער האָט  
זיך אַזוי געאַנלט, אַז דעם אייגנטלעכן טעקסט פֿון זינעט ראַמאַנען האָט ער  
אַנגעשריבן — אויף די ראַנדן פֿו די קאַרעקטור־בויגנס (די זעצערס האָבן  
אים פֿאַרשאַלטן). פֿונדעסטוועגן זינעטן די ניין מאָס רייד זינעט, הגם קינסט־  
לעריש אַ האַרבער חיסרון, רייד פֿון אַ דאָסטאָיעווסקי: אין דעם קינסטלערישן  
חיסרון מישט זיך אַרײַן מענטשלעכע גרויסקייט. הענרי דזשיימס קריטיקירט  
די טעכנישע חסרונות פֿון טאַלסטאָיעווי און דאָסטאָיעווסקי, יער ווייס, אָבער,  
אַז ביידע לייגן אַרויף אויף דער וואַגשאַל אין „קלייניקייט“: די פּערזענ־  
לעכקייט, און דער אמת איז דאָך, אַז ווען מיר ליינען טאַלסטאָיעווי אָדער  
דאָסטאָיעווסקי כאַפּן מיר זיך נישט, אַז נאָך מער ווי סײַנטערעסירן אונדז  
זייערע העלדן אינטערעסירן. אונדז — טאַלסטאָיעווי און דאָסטאָיעווסקי  
אַליין.

טשעכאַווס אַ חיסרון איז זײַן אַנעקדאָטישקייט. ער פֿאַרגעסט טיילמאַל —  
פּונקט ווי מאַפּאַסאָן — צו באַקליידן דעם אַנעקדאָט אַזוי, עס זאָל זיך באַ־  
קומען אַ דערציילונג. ער איז איבערצייגנדיק, אָבער די פֿאַרם איז צו ליכט.  
מ׳קאָן געפֿינען נאָך אַ פֿאַר אָבערס אַזעלכע, מאַכט עס אים פֿאַר אויס טשע־  
כאַוו? אַ האַר אויך נישט. פּונקט ווי טאַלסטאָיעווי „טויט פֿון איוואַן אילאיטש“  
(אָדער ווי זײַן „אַליאַשאַ גאַרשאַק“, אַ קליין דערציילונג, וואָס אַלעקסאַנדער  
בלאַק האָט מיט רעכט פֿאַרצייכנט אין זײַן טאַגבוך, אַז סײַז גאוניש) —  
אַזוי וועט אייביק אַפּעלירן צו די העכערע מענטשישע אינסטינקטן טשעכאַווס  
„פּאַלאַטע נומער זעקס“.

באַלזאַק איז פֿון די, וואָס פֿילן אַן זייער בעלעטריסטיק מיט עטייאַסטיק  
און מיט וואָס איר ווילט. עס דאַכט זיך טיילמאַל: אַט־אַט וועט ער נעמען און  
אַרײַנשטופּן צווישן איין שילדערונג און אַן אַנדערער — אַ לײַט־אַרטיקל. ער  
האַט די מליצה־דיקע באַריידעוודיקייט פֿון אַן אַדוואַקאַט. זײַן גרויסע מעלה:  
ער איז — באַלזאַק.

פֿלאַבערס חיסרון איז אַ פרטימדיקייט, וואָס מוז לאַנגווייליקן. עס לינדט

אויך פֿון דעטאלן-באלאסט זיין פֿאנטאזיע-פֿולער „ניסיון פֿון הייליקן אנטאן“. פֿונדעסטוועגן איז זיגמונט פֿרויד נישט ווייט געווען פֿונעם אמת, ווען ער האט אין פֿלאַבערס „ניסיון“ געפֿילט די פֿראַבלעמאַטיק און דאָס וואונדער פֿון דער עקזיסטענץ (זע וועגן זיין לעקטור אין די יינגערע יאָרן ביי אירינגעסט דושאַונס, אין זיין פֿרויד־ביאָגראַפֿיע). כאַטש פֿלאַבער קאָן פֿון גרויס קינסט־לערישקייט ווערן קינסטלעך איז ער פֿלאַבער. די מעלות זענען אַזעלכע, אַז איר קאַנט אויף זיי נישט מוות־זיין, סײַדן איר זײט פֿון די, וואָס האָבן ליבער נייע טינול־אידער אַלט גאַלד.

אַ מיר גייען צו די פֿאַעטן דערמאַנען מיר זיך אין שעקספֿירן, וואָס איז, ווי געטע האָט שוין געוואוסט, קודם־כל אַ פֿאַעט. שעקספֿירן האָט טאַלסטאַי, — אין אַן עסיי, וואו ער צעגלידערט זײנע ווערק, — אַנגערופֿן גראַפֿאַמאַן: פשוטו כמשמעו, אַן חכמות. טאַלסטאַי ווייזט אַן אויף שעקספֿירס טעותן, סתירות, דורכפֿאַלן, קוריאָזן, ער מיינט, אַז ער האָט אים אַוועקגעהרגעט. די חסרונות זענען טאַקע חסרונות, נאָר שעקספֿירס פֿאַעטישע (איך זאָג: פֿאַעטישע) גבורה איז אַזאַ, אַז וואָס פֿאַר אַ חסרונות מע זאָל ביי אים נישט געפֿינען בלייבט ביי אים דאָס, וואָס לאַזט זיך נישט אַוועקאַנאַליזירן: דאָס שעקספֿירישע.

ביי געטעס לעבן האָט איינער אַ דײַטש פֿאַרפֿנטלעכט קעגן זיין „פֿאַוסט“ אַ שריפֿט מיטן נאָמען: „הער געטע איז אַ שלעכטער פֿערזן־מאַכער“. כ׳האַב קיינמאַל די שריפֿט נישט געלייענט, נאָר אסור מיר, אויב כ׳וועל זיין איבער־ראַשט ווען ס׳זאָל זיך אַרויסווייזן, אַז יענער לאַנג פֿאַרגעסענער פֿאַסקווילאַנט איז אין די און יענע פֿרטים געווען גערעכט. געטע איז אַבער גרויס נישט מחמת זיין אומפֿעלער־האַפֿטיקייט, נאָר מחמת אַ קאַמבינאַציע פֿון מעלות, וואָס כדי זי צו האָבן האָט מען באַדאַרפֿט צו זיין אַ געטע.

די פֿאַעזיע פֿון וויקטאָר הוגאָ איז רייך, איבער־רייך, נאָר זי גייט אויף שטאַלצן און דעקלאַמירט. זי טראַסקעט מיט גראַם. הוגאָ האָט אויך אין זיין פֿראַזע שווערע חסרונות, נאָר ווי אַ פֿאַעט איז זיין באַמבאַסטיק צײַטנווייז נישט צום פֿאַרטראַגן ממש. פֿונדעסטוועגן פֿאַרמאַגט זיין ליד אַ גלאַנץ און אַ כוח, וואָס אַ צווייטער מליצה־טשעמפֿיאַן, שילער, פֿאַרמאַגט נישט. ווען מ׳האַט געפֿרעגט אַמאַל ווערלענען: ווער איז, לויט דײַן מיינונג, דער גרעסטער פֿאַעט פֿון פֿראַנקרײַך? — האָט יענער אויפֿן אַרט געענטפֿערט: וויקטאָר הוגאָ, פֿאַרשטייט זיך. די פֿרעגער האָבן געהאַלטן, אַז ווערלען איז דער גרעסטער, האָבן זיי באַוואונדערט זיין נאַאיוויקייט. דער סופֿערלאַטיוו גרעסטער איז אין עיניינים פֿון גײסט און געשמאַק אַ באַזונדערס־פֿאַרדעכטיקער, מחמת

ס'איז נישטאָ קיין אינסטרומענט אויף צו מעסטן גרעסטקייט, נאָר אויב עס גייט אין גרעסערקייט איז הוגאָ מיט זינע אַלע בערישע חיסרונות פֿאַרט, גלויב איך, גרעסער פֿון ווערלענען מיט זינע דיין־מוזיקאלישע מעלות. ווערלען ווערט אָבער נישט ווינציקער ווערלען דערפֿאַר, וואָס הוגאָ איז הוגאָ. אויך דאָס, — דאָס מבטל־מאָכן איין קינסטלערישע אינדיווידואַליטעט דערפֿאַר, ווייל אַ צווייטע אינדיווידואַליטעט איז, אָדער זעט אויס צו זיין, שטאַרקער — געהערט צו די וואולגאַרע טעותים, וואָס קלעפן אַרום זעם ענין ליטעראַטור. הוגאָ איז בנים לעבן, פונקט ווי אַ סך האַלב און גאַנץ קאַנאָניזירטע, געוואָרן קריטיקירט — און האַרב קריטיקירט. די קריטיק איז, לכל־הפחות טיילווייז, געווען אַ גערעכטע, אָבער הוגאָ איז געבליבן און זינע קריטיקער געדענקט מען נישט.

פושקינס קריטיקער זינען אַפֿט גערעכט געווען. אין זינע בריוו האָט פושקין אַליין די און יענע ווערק זינע קלוג קריטיקירט (איר געפֿינט זעלבסט־קריטיק אין אַ סך בריוו פֿון די גרויסע, טאַלסטאָיען און דאָסטאָ־יעווסקין אַריינגערעכנט). די מעשה איז אָבער, וואָס פושקינס קריטיקער זינען געווען נישטיקייטן און פושקין איז געווען פושקין. פֿילאָלאָגן האָבן געהאַלטן, אַז פושקין פֿאַרגרייזט דאָס רוסישע לשון. וואָס־זשע טוט גאָט? זינען פושקינס גרייזן גופֿא געוואָרן רוסיש לשון.

ס'איז שוין לאַנג אין דער מאָדע מבטל צו זיין ביראָנען. אין אַ געשיכטע פֿון דער ענגלישער ליטעראַטור ווערט ביראָן פֿאַררעכנט צו די „מזינגאַר פֿאַעטס“. דער דערמאָנטער פֿרענק העריס גיט ערגעץ אַ קאַפּע ביראָנען: ביראָן, זאָגט ער, האָט קיינמאָל נישט אָנגעשריבן קיין איינציקע שורה פֿאַעזיע. דאָס שרייבט מען וועגן דעם מחבר פֿון „קין“ און „מאַנפֿרעד“. גענוג צו ליינען די לעצטע סצענע פֿון „מאַנפֿרעד“ צו דערפֿילן ביראָנס שטורמישע אייגנ־קייט. פֿון וואָנען דער ביטול? דערפֿון, וואָס מ'האָט ביי ביראָנען דערבליקט חסרונות, וואָס מ'האָט זיך פֿריער אויף זיי נישט געכאַפט. איז מען בלינד געוואָרן צו די מעלות, וואָס זינען נאָך אַלץ מעלות פֿון אַ ביראָן.

מ'קאָן ברענגען ביישפּילן אַן אַן עק. ס'איז אָבער ציטט צו וואַרפֿן אַ בליק אויף אייגענע קלאַסיקער. לאַמיר זיך מאַכן האַרץ (ביי גויים „מעג מען“, ביי אונדו — נישט) און אָנהייבן מיט מענדעלעס חיסרונות: ער איז אַ דרשן, אַ מאַריד, ס'פֿעלט אים קינסטלערישע מאָס, ער פֿאַלט אַרײַן אין פּובליציסטיק, זינע פֿיגורן זינען מער אַרומגערעדט איידער געשילדערט. וואָס זשע טוען די מעלות? זיי פֿאַרטונקלען די חיסרונות: אין ביידע ליטעראַטורן האָט מענדעלע געשאַפֿן די שפּראַך־ראַם; ער רעדט צופֿיל, אָבער לעבעדיק און

בילדעריש; ער שאַפֿט נישט קיין דרײַ-דימענסיאָנעלע געשטאַלטן, איז אָבער אַ מניסטער צו שאַפֿן אַטמאָספֿערע, און שאַפֿן אַטמאָספֿערע איז קינסטלעריש אַמאָל שווערער ווי שאַפֿן געשטאַלטן. דער פּליך איז צוגעדעקט מיט אַ טשופֿ-רינע, וואָס איז נאָך אַלץ יונג.

איז שלום-עליכם אָן פֿעלערן? איז ער נישט צו אָנעקדאָטיש דאָ און דאָרט? איז ער נישט צו אַנלעוודיק? איז ער נישט לענגלעך וואו ער דאַרף זײַן קירצער און ס׳אייגענע פֿאַרקערט? אפֿשר זײַנען פֿאַראַן אין אים יענע טיפֿקייטן, וואָס י. י. טרונק ע״ה האָט אומזיסט געפרוּאוּט אין אים אַרײַ-מנישטן? צוריק געשמועסט: קאַנט איר זיך פֿאַרשטעלן ייִדיש און ייִדישע ליטעראַטור אָן שלום-עליכמען, אָן זײַן וואונדערלעכער געשטאַלטן-גאַלע-רייע, אָן זײַן וועלט מיט יידן? טויזנט זאַכן וואָלטן אונדז געפֿעלט אָן שלום-עליכמען. אַ פֿאַרשניטענע, אייביק לעבעדיקע ייִדישע וועלט קוקט אַפֿער פֿון הינטער זײַן פֿעלערינע. אַט דער ייד מיט דער פֿריזור אַ-לאַ גאַגאַל האָט גאַר אפֿשר אַליין נישט געוואוסט ס׳אַראַ גרויסער קינסטלער ער איז. „געווען אַ ייד אַ פשוטער, געשריבן ייִדיש-דײַטש פֿאַר ווייבער.“ אַזוי האָט ער זיך גע-זען. איצט, נאָך איבערזעצונגען אויף פֿאַרשיידענע לשונות, געהערט ער צו דער וועלט-ליטעראַטור. זײַנע חיסרונות? זיי זײַנען דאָ. זיי זײַנען אַ פֿאַקט. איר וועט זיי בײַ מיר נישט אָפֿדינגען. פּונקט אַזוי וועט איר בײַ מיר גאַרנישט אַרונטערדינגען פֿון זײַנע מעלות.

פּרץ . . . אין אַ זאָך ווי „באַנטשע שווינג“ איז ער נישט אַזוי חנעוודיק, ווי היינעוודיק. אין אַ טייל פֿאַלקסטימלעכע געשיכטן, אַ טייל חסידישע מעשיות — צופֿיל ליטעראַט. זײַן ניואַנסן-פֿולער די-לחכימא-סטיל איז ייִדיש-גמראדיק, צוגלייך פּרציש-אייגנדיק, אינדיווידועל, האָט אָבער דעם חיסרון פֿון קאַקעטישקייט. זײַן ייִדיש איז פֿון איין זײַט אַזוי ריך, אַזוי פֿול-קערנדיק, אַזוי אידאָמאַטיש, צוגלייך אַזוי מוזיקאַליש, אַז איר פֿרייט זיך מיט דעם ווי מיט אַן אוצר; פֿון דער צווייטער זײַט קאַן זײַן ייִדיש ווערן גרילציק מחמת אומנייטיקע דײַטשמעריזמען (פֿאַראַן אויך דײַטשמעריזמען נייטיקע, ווי עס ווייסט און וויזנט-אויף יודל מאַרק), קאַפּריזנע און גרימאַסיק. די מעלות, ווידער, — דאַרף איך זיי דען אויסרעכענען?

כדי צו מקצר זײַן וועל איך פֿון דער העברעאישער ליטעראַטור „אַרויס-כאַפֿן“ אַ לכל-הדיעותדיקן קלאַסיקער ווי ביאַליק. כ״פֿאַרהאַף, אַז כּוועל מיך אַמאָל אַנגורטן מיט גבורה און וועל, אָן מורא פֿאַר פֿאַנגאַטיקער נישט אַזוי פֿון אַ ביאַליק-קולט, ווי פֿון אַ פֿאַלנער ביאַליק-רעליגיע, פֿאַרעפֿנטלעכן אַ צעטל

פליטת-קולמוסן, וואָס כ'האַב געפֿונען אין ביאַליקס שיריִם\*. ווען מ'זען פֿאַטער ז'ל האָט אַמאַל, ישריבנדיק וועגן ביאַליקס גרויסע מעלות, דערמאָנט אויך זינע חסרונות, האָט זיך פֿיכמאַן אויף אים אונטערגעבייזערט: ס'זינטש, היתכן, פֿלעקן אויף דער זון? איך ווייס נישט, צי מ'האַט זיך נישט געדונגען מיט דוב סדנען, ווען ער האָט געהאַט אַנגעוויזן — און ער איז גערעכט גע- ווען — אַז אַ ראַציאָנאַליסטיש-אחד-העמיסטישע אַדעס האָט נישט דערלאָזט, ביאַליק זאל פֿון זיך אַרויספֿליגען דאָס, וואָס ער האָט, אונטער דער אַדעסער השגחה, געמוזט אין זיך דערשטיקן.

צו באַרואיקן ביאַליק-פֿאַנאַטיקער, וואָס ווייסן נישט, אַז ווען חסרונות זאָלן נישט זיין חסרונות — וואָלטן מעלות קיין מעלות נישט געווען, וויל איך צום סוף זאָגן: יענע פליטות-קולמוסן (וואָס אַ טייל פֿון זיי האָבן צו טאָן מיט אַרגאַנישע חסרונות) האָבן איך אַליין במשך פֿון לאַנגע יאָרן נישט באַמערקט און שוין דאָס אַליין באַוויזט ווי שטאַרק ביאַליק איז, אויב די מעלות זינען לאַזן נישט די חסרונות צופֿיל אַרויסשטעקן דעם קאַפּ.

\* נאָכבאַמערקונג פֿונעם מחבר: אין דער צווישנזייט האָבן איך דאָס געטאָן. כ'האַב אַפּגעדרוקט אין מוסף ספֿרותי פֿון „דבר“ אַ מאמר מיטן נאָמען: פליטות קולמוס בשירי ביאַליק — און האָבן מיר, פֿאַרשטייט זיך, אינגעקויפֿט מפֿסיר. כ'האַב דאָרט אויך „באַרו- איקט“ די ביאַליק-פֿאַנאַטיקער (זע ווינטער), נאָר ס'האַט נישט געהאַלפֿן. ווען ביאַליק לעבט, וואָלט ער צו אַ סך פֿון זינע באַמערקונגען מסכים געווען: ער איז דאָך געווען ביאַליק, — נישט עפעס אַ „חסיד שוטה“ פֿון ביאַליקן, און אויך נישט איינער פֿון די, וואָס האָבן זיך אינגערעדט, אַז זיי האָבן אויף ביאַליקן אַ ספעציעלע חזקה. — א. צ.

## דער ייִדישער שול־פֿאַרײַן אין טשערנאָװײַן

(זכרונות)

**מיט** אַ סך בענקשאַפֿט קומען מיר אויף צוריק די יאָרן פֿונעם ייִדישן שול־פֿאַרײַן אין טשערנאָװײַן. כ'מוז זאָגן, גליקלעכע יאָרן, וועל באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה — וואָס האָט אויך געברענגט דעם צוזאַמען־בראָך פֿון דער עסטרייכיש־אונגאַרישער מלוכה — האָב אין מיך באַזעצט אין טשערנאָװײַן און געפֿונען דאָרט די סביבה וואָס איך האָב געזוכט. איינער פֿון די ערשטע מיט וועלכע איך האָב זיך באַקענט, שלמה ביקל, מיט וועמען עס בינדט מיך אַ נאָענטע פֿרײַנדשאַפֿט ביזן הײַנטיקן טאָג, איז דעמאָלט שוין געווען אַן אַקטיווער טוער אין שול־פֿאַרײַן. אַ דאָנק זײַן איניציאַטיוו בין איך אַרײַנגענומען געוואָרן אינעם קאָמיטעט. אַזוי אַרום בין איך שנעל געוואָרן אויס פֿרעמדער. תיכף געקומען אויפֿן וועג וואָס איז געווען מײַנער. נאָך מער — טשערנאָװײַן איז געוואָרן מײַן אמתע היים. אפֿשר האָט טאַקע די סביבה אַרום שול־פֿאַרײַן אויך געהאַלפֿן דערצו נישט ווייניק.

די הויפט־שטאַט פֿון דער בוקאַװינע, טשערנאָװײַן, איז געווען אַ דײַטשע שטאַט, נישט געקוקט אויף דעם וואָס די מערהייט פֿון דער באַפֿעלקערונג איז באַשטאַנען פֿון אוקראַינער און רומענער. געווען דאָרט אויך אַ פּוילישע מינאָריטעט. די ווינער רעגירונג איז אָבער געווען פֿאַראַינטערעסירט אין אַ פֿאַרפֿאַסטן פֿאַרן דײַטשטום אין מזרח־אײראָפּע, האָט זי מיט אַלע מיטלען געשטיצט די דײַטשע שפּראַך און קולטור. די אַדמיניסטראַציע, דער טריבונאַל, די שולן, דער אוניווערסיטעט, דאָס טעאַטער — זײַנען געווען דײַטש. דער „דײַטשער שול־פֿאַרײַן“, זייער געשטיצט פֿון דער עסטרייכישער אַדמיניסטראַציע, האָט אַנטװיקלט אַ גרויסע טעטיקייט אויף אַלע געביטן פֿון דער דײַטשער קולטור.

אַ גינסטיקער עלעמענט אויף צו פֿאַרשפּרייטן און אָפּצוהיטן די דײַטשע קולטור איז געווען אַ גרויסער טייל פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג. דאָס ייִדישע בירגערטום האָט זיך אויסגעלעבט אין דײַטש און אָפּגעהיט די דײַטשע שפּראַך מיט דער גרעסטער זעלבסטפֿאַרשטענדלעכקייט. די ייִדן פֿון דאָזיקן קרייז האָבן אַרויסגעוויזן אַ פֿאַראַכטונג צו ייִדיש. אין דער קהילה און אַלע אירע אַנשטאַלטן האָט מען גערעדט דײַטש. אַזוי האָט אויך געדרשנט דער „אָבערראַבינער“ אין „טעמפל“ (די רעפֿארמירטע שול). ייִדיש האָט דאָס

רוב גערעדט עמך. בעל־מלאכות, קרעמערס, בעל־עגלות. יידיש האָט מען יאָ גערעדט אין די רבנישע קרייזן, אין דער שול. ביי די אַװיגערופֿענע „בעסערע שיכטן“ פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג האָט יידיש זיך באַגעגנט מיט שפּאַט. מ'האָט דאָרטן „מאַמע־לשון“ בכלל נישט אָנערקענט ווי אַ שפּראַך. פֿאַר זיי איז דאָס געװען זשאַרגאָן.

אַבער געװען שוין אין טשערנאָװײַץ אויך אַנדערע כוחות מיט אַ נאַציאָנאַלן באַװאוסטזיין, װאָס איז געקומען צום אויסדרוק ביי די פֿאָלקסשיכטן. געװען שוין אַזעלכע װאָס האָבן מיט אַ טיפֿערער ליבשאַפֿט זיך פֿאַרבונדן מיט דער יידישער קולטור, מיט דער ליטעראַטור פֿון פֿאָלק.

אין יענער צײַט, דעם ערשטן צענדליק פֿון דעם יאָרהונדערט, האָט אין טשערנאָװײַץ געלעבט ד״ר נתן בירנבוים. זײַן ראַלע װי אַ קעמפֿער פֿאַר דער אָנערקענונג פֿון יידיש אַלס נאַציאָנאַלע שפּראַך, איז באַקאַנט. ד״ר נתן בירנבוים האָט מסתמא נישט װײַניק געװירקט, אָן דווקא אין טשערנאָװײַץ זאָל אינעם יאָר 1908 פֿאַרקומען די ערשטע יידישע שפּראַך־קאַנפֿערענץ, און נישט אין אַ פּױליש־גאַליצישער שטאָט. ד״ר נתן בירנבוים האָט דעמאָלט געהאַט אַ גאָר ערנסטע השפּעה אויף דער יונגער יידישער אינטעליגענץ. אַזױ װײַסן מיר, אָז שױן אין 1907 האָט ער קײן טשערנאָװײַץ אַראָפּגעבראַכט ד״ר חיים זשיטלאָװסקין אויף אַ לעקציע: „פֿאַרוואָס דווקא יידיש?“

אין יענע צײַטן באַװוזנט זיך אויך שױן דער „יידישער סטודענטן פֿאַרײַן“, װאָס זײַן גרינדונג איז צו דערקלערן מיט דער גױטװענדיקייט זיך אַנטקעגנ־צושטעלן דער דײַטשער אַסימילאַציע־כװאַליע. און דאָס דײַטשטום איז גע־װען אַזױ טיף אַבנגעװאָרצלט ביי די ייִדן אין דער בוקאַװינע אָז אַפֿילו אונטער דער שפּעטערדיקער רומענישער הערשאַפֿט, מיט אַלע אירע באַמײאונגען צו רומאַניזירן דאָס לאַנד, האָט עס נאָך געצאַפֿלט לאַנג, ביז צו דער צװײטער װעלט־מלחמה, װאָס האָט געברענגט דעם אונטערזאַנג פֿונעם בוקאַװינער ייִדנטום.

די אויפֿגאַבע װאָס דער יידישער שול־פֿאַרײַן האָט זיך געשטעלט איז געװען זײַער אַ װיכטיקע: קומען צום פֿאָלק, עס דערהײבן דורכן אײגענעם לשון, ס'זאָל זײַן פֿאַרבונדן מיט די װאַרצלען פֿון װאַנען מען װאַקסט. האָט מען דערצו גענומען לערנען רעדן, לײענען און שרײַבן יידיש. דענקען און פֿילן יידיש. דאָס איז געװען די פּרימײטיווסטע טעטיקייט. קאַמף קעגן דער אַסימילאַציע.

געגרינדעט געװאָרן איז דער שול־פֿאַרײַן אינעם יאָר 1919. זײַנע אַנפֿירנ־דיקע מיטגלידער זײַנען געװען: ד״ר פֿינול שטערנבערג, ד״ר מאיר ראָזנער,





ד"ר שלמה ביקל, ד"ר גבריאל ראָזענראָך, ד"ר ישראל פֿורמאַן, ד"ר ישראל מאָזנער, פּראָפֿ' חיים לעקער, פּראָפֿ' ישראל שעפֿלער, ישראל גרודער, חיים קראַפֿט, הערץ גילשינסקי, משולם סורקעס, אבנר באַראַק, יצחק זינגער, עליע פֿעלדער א.א. וואָס איך געדענק צום באַדויערן נישט זייערע נעמען. דאָס זײַן נען געווען מיט לײב און לעבן איבערגעגעבענע פֿרײַנד פֿון דער אויפֿגייענ-דיקער יידישער קולטור. פֿון יידיש וואָס איז געוואָרן אַ פֿאַן פֿאַר דער באַ-נײַאונג.

אַ דאַנק זײַן אַקטיווער טעטיקייט איז דער שול-פֿאַרײן געוואָרן אַ וויכ-טיקע פֿאַזיציע אין דעם יידישן קולטור-לעבן פֿון גאַנץ רומעניע. אַ צענטער וואָס האָט אויך אויסגעשטראַלט איבער בעסאַראַביע, שרײַבער, פֿאַעטן, קינסטלער און סתם קולטור-טוער האָבן זיך געזאַמלט אַרום דער אינסטיטור-ציע און פֿונעם אַנעקסירטן בעסאַראַביע זײַנען צוגעקומען פֿרישע ווערטפֿולע כוחות: דער משלים-דיכטער אליעזר שטיינבאַרג, דער פֿאַעט און רעזשיסער יעקב שטערנבערג, דער נאַוועליסט משה אַלטמאַן. באַלד איז אויך אויפֿגע-גאַנגען אויפֿן האַרײַזאַנט איציק מאָנגער. דער ליפֿקאַנער מאַלער שלמה לערנער איז געוואָרן אַ געטרייער מיטאַרבעטער. אין אַ צײַט אַרום איז אויך אַנגעקומען פֿון אַלט-רומעניע שמחה שוואַרץ, דער רעזשיסער, דער שפּעטערדיקער שעפֿער פֿון אַ יידישן ליאַקע-טעאַטער, און איצט — סקולפֿאַר.

אין דעם גאַר באַשיידענעם לאַקאַל אויף דער היינריך היינע-גאַס, צווישן די ווענט באַהאַנגענע מיט די פֿאַרטעטן פֿון אונדזערע גרויסע שרײַבער, בײַ די שענק אַנגעשטאַפֿטע מיט ביכער, האָט זיך אַפֿגעשפּילט אַ רעשיק לעבן. דאָרט זײַנען אַפֿגעהאַלטן געוואָרן אונדזערע זיצונגען; דאָרט האָט געאַרבעט אונדזער ביבליאָטעקאַר; דאָרט האָט רבקה שטיינבאַרג געלערנט יידיש מיט קינדער. פֿון דאָרט אויס האָט ד"ר יוסף בערנפֿעלד אַנגעפֿירט מיטן לערער-סעמינאַר און פּראָפֿעסאָר ישראל שעפֿלער, דער לאַנגיעריקער פֿאַרזיצער פֿונעם שול-פֿאַרײן, מיט דער קינדער פֿעריען-קאַלאַניע אין וויזשענקאַ.

דאָרט האָט געווירקט אליעזר שטיינבאַרג. דאָס קינדער-טעאַטער מיט וועלכן ער האָט אַנגעפֿירט, האָט דאָרטן אַדורכגעפֿירט זײַנע פּראָבעס. דאָרט האָט אויך שמחה שוואַרץ, אייניגעם מיט אבנר באַראַק און משולם סורקעס אַפֿגעהאַלטן די פּראָבעס פֿון זײַן באַליבטער קליינקונסט-בינע „קאַמעלעאַן“. דאָרט איז איציק מאָנגער געווען אַ שטענדיקער אַרײַנגייער. ער איז גע-קומען ווי צו זיך אין שטוב אַרײַן. אַרױסגענומען פֿון אונטער דער שוואַרצער רובאַשקע אַ צעקנייטשט שטיקל פֿאַפּיר און פֿאַרגעלייענט זײַן נײַע באַלאַדע. דאָרט האָט זיך בײַ יעדער געלעגנהייט צעוונגען דאָס קליינע אַרעמע

ינגל, דער „סטאר“ פֿון שטייבאָרגס קינדער־טעאָטער, דער שפעטער וועלט־ באַרימטער טענאָר יוסף שמיד.

דאָרט האָבן מיר זיך אַלע באַגעגנט, באַקענט און מיר זינען געוואָרן נאָענטע פֿרײַנד — אַ משפּחה.

אונדזער גניסטיקער פֿירער — אונדזער קרוין — איז געווען דער משלים־ שרייבער אליעזר שטיינבאָרג. שטענדיק איז ער געווען אויף אַ העכערער מדרגה, אין די עולמות עליונים פֿאַרטראָגן. קיינמאָל זיך גישט געקאָנט אַראָפֿ־ לאָזן צו דער טאָג־טעגלעכקייט, האָט ער אונדז אַרומגענומען מיט זיין גרויסער ליבע. אונדז באַשאַנקען און געשטאַרקט מיט זיין חכמה און געהאַלפֿן זיך דערהייבן יעדן איינעם.

„ווען איך דערזע אַ פֿונק, בלאָז איך“ — איז געווען זיין דעוויז, וואָס איז במילא געוואָרן דער דעוויז, דער וועגווייזער פֿאַרן שול־פֿאַריין. און ס'האָט נישט געמאַנגלט אין קיין פֿונקען. שרייבערס, מאָלערס, אַקטיאָרן האָבן געפֿו־ נען בײַ אים ווערטפֿולע פֿרײַנדשאַפֿט, געשטאַרקטן צוטרוי צו זיך און אין שעהן פֿון צווייפֿל, אַ סך טרייסט.

אַבער אַן אַ שיעור ליבע האָט שטיינבאָרג געהאַט פֿאַר קינדער. ער האָט זיי באַוואַנדערט און זיך צוגעהערט צו זיי ווי צו העכערע באַשעפֿענישן. נאָר אַזאַ גניסטיק דערהויבענער מענטש, מיט אַזאַ טיפֿער פֿאַרשטענדעניש פֿאַרן קינדס גניסטיקער וועלט, האָט געקענט פֿאַרשטיין די רייניקייט און שיינקייט פֿון די קליינע קונדסים. „אַ קינד זאָגט נישט קיין ליג, אַ קינד איז קלוג“ — פֿלעגט ער געפֿיגען אַ זכות עס צו פֿאַרטיידיקן און געזאָרגט פֿאַר דעם מיט אַלע מיטלען וואָס ער האָט פֿאַרמאָגט. האָט ער געשריבן דעם „אלף־בית“, דאָס איינציקע ייִדישע שול־בוך פֿאַר יענע יאָרן אין רומע־ ניץ. אַ בוך פֿול מיט פֿאַעזיע און אַריגינעלע פּעדאַגאָגישע איינפֿאַלן, איי־ לוסטירט פֿון די ייִדישע קינסטלערס אין טשערנאָוויץ און אַרויסגעגעבן פֿונעם שול־פֿאַריין. ער האָט געשאַפֿן אייגנס פֿאַר קינדער, פֿאַנטאַטישע טעאָטער־שטיק און זיי אויפֿגעפֿירט אין שטאַטישן טעאָטער־זאַל, וואָס האָט געהילכט פֿון באַגניסערונג. ער האָט פֿאַרפֿאַסט פֿאַעטישע פּורים־שפּילן און די פֿאַרשטעלטע קינדער האָבן געטראָגן דאָס ייִדישע וואָרט פֿון שטוב צו שטוב, צו דער סעודה. ער איז אויך געפֿאַרן מיט דער „קינדער פֿעריען־ קאַלאָניע“ קיין וויזשענאָק, וואו דער שול־פֿאַריין האָט יעדן זומער אַרויס־ געפֿירט 60-70 אַרעמע קינדער — נישט געקוקט אויף די רדיפֿות, וואָס מ'פֿלעגט אויסשטיין פֿון די אַנטיסעמיטישע רעגירונגען. דאָרטן האָט ער מיט

די משהלעך און שלמהלעך אויפֿגעזונגען הילכיק „אונטער די גרינינקע ביימעלעך“.

„ייִדיש זאָלטו רעדן“ — פֿלעגט ער זיי כסדר דערמאָנען, אַמאָל מיט געמאַכטן כּעס אויך, ווען זיי זענען געקומען צו אים מיטן רעספּעקטפֿולן „הער, פּראָפּעסאָר“.

חבר יצחק זינגער האָט געזאָרגט פֿאַר אַלעמען מיט גרויס איבערגע-געבנקייט און מסירת-נפֿש. צום סוף זיך נאָך פֿאַרעקשנט צו בויען אויפֿן באַרג צעצינאַ אַן אייגן הויז, דאָס „אליעזר שטיינבאַרג-הויז“, פֿאַר דער „פֿעריען-קאַלאָניע“.

אליעזר שטיינבאַרג האָט געהאַט אַ סך אַרבעט. די ווערטפֿולסטע איז אַן ספֿק געווען די שריפֿטשטעלערישע. זינע משלים האָט ער געהאַלטן יאָרנלאַנג אין איין שלייפֿן. נאָך אין דער דרוקפּרעס, ממש אין דער לעצטער מינוט פֿאַרן דרוק, האָט ער איבערגעאַרבעט גאַנצע שורות.

„... און מיר אין אַ ווינקעלע זיצן און שלייפֿן ;

איך ווייס וואָס, מיזאַגט אַז אַ דימעט ;

נאָר שמיטן, אוי שמיטט אונדז דער דימעט... !“

די דאָזיקע שורות האָט ער מיר אַרײַנגעשריבן אין מײַן אַלבאָם מיט צוואַנציק האַלצשייטן צו זינע משלים — אַרויסגעגעבן פֿונעם ייִדישן שול-פֿאַרײַן, אין יאָר 1928, קורץ פֿאַר זײַן אַוועקפֿאַרן קיין ריאַ דע זשאַנעיראַ — ווײַל פֿונעם שול-פֿאַרײַן האָט מען נישט געקענט שעפֿן קיין חינוּה. די אַרבעט וואָס איז דאָרט געטאָן געוואָרן איז געווען אַן אידעאָלאָגישע, לשם שמים.

בני פֿול-געפּאַקטע זאַלן, מיט אַן ענטוויאַסטיש-דאַנקבאַרן עולם, אי אין טשערנאָוויץ, אי אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך פֿון רומעניע און בעסאַ-ראַביע, האָבן אונדזערע שרייבערס אָפֿט געהאַלטן לעקציעס און אויך פֿאַר-געלייענט פֿון זייערע ווערק. משה אַלטמאַן, שלמה ביקל, אליעזר שטיינבאַרג, יעקב שטערנבערג — האָט מען אויך געהאַט דעם באַזונדערן נחת-רוח צו הערן ווען זיי האָבן גענומען דאָס וואָרט בעת די יום-טובֿדיקע טעג פֿון די קולטור-קאָנפֿערענצן אין טשערנאָוויץ, וואָס האָבן פֿאַרזאַמלט דעלעגאַטן פֿונעם גאַנצן לאַנד און סתם געסט, פֿרײַנד פֿון ייִדיש.

„ער ציט אַרויס גילדענע סטענגעס פֿון זײַן שטערן“ — האָט דער רעדאַקטאָר פֿון די „טשערנאָוויצער בלעטער“, ש. א. ספֿר, געזאָגט וועגן שטיינבאַרג, ווען ער האָט זיך אין מאַמענטן פֿון גיטטיקער פֿאַרטיפֿונג, געכאַפט בני די האָר.

דער שול-פֿאַרײַן האָט נישט געקענט בלייבן אומבאַרירט פֿון די פּאַלי-

טישע קאנפליקטן און דערשיטערונגען אויף דער יידישער גאס. אזוי איז געקומען דערצו, אז די בונדיסטן, אונטער דער אָנפֿירונג פֿון הערץ גילישניסקי, האָבן זיך אָפּגעטיילט פֿון דער פּוּעלי־ציוניסטישער מערהייט און אַנטוויקלט אַן אייגענע טעטיקייט אויפֿן געביט פֿון ייִדיש. גילישניסקי, אינאיינעם מיט ד״ר פֿרידמאַן, ד״ר פֿיסטינער, ד״ר קיסמאַן, פֿרוי קאַוואַן א״א, האָבן גע־גרינדעט דעם „מאַרגנרויט“ און ס׳האַט געברויזט דאָס ייִדישע קולטור־לעבן אין טשערנאָוויץ. ווען די רומענער זענען אַרײַנגעקומען אין טשאַט, האָבן זיי געגעבן די באַצייכענונג: „Cernauti, capitala idisismului“ („טשערנאָוויץ, די הויפּט־שטאָט פֿון ייִדישזום“).

ווען ד״ר שלמה ביקל האָט זיך באַזעצט אין בוקאַרעשט האָט ער מיט־גענומען מיט זיך אַ שטיק שול־פֿאַריין. אזוי האָט ער פֿון זײַן שטוב אַרויס אין דער נײַער היים, ווײַטער געלעבט און געווירקט לטובת אונדזערע אַקטיוויטעטן. באַזונדערס איז דאָס געקומען צום אויסדרוק אַ דאַנק זײַנע פּובליציסטישע אַרבעטן, וואָס האָבן געהאַט אַ גרויסע גניסטיקע השפּעה אויף דער טעטיקייט פֿון שול־פֿאַריין. אינאיינעם מיט יעקב שטערנבערגן האָט ער געהאַט אַרויסגעגעבן, ספּאַראַדיש, די צײַטשריפֿטן „אונדזער וואַרט“, „אונ־דזער וועג“ און דעם קולטור־זשורנאַל „שױבן“, וואָס איז געוואָרן אַ מין צענטראַלער אַרגאַן פֿון ייִדישן רומעניע, און באַקאַנט אויך ווײַט אויסער אירע גרענעצן. אויף די אַלע אויסגאַבעס האָט אָבער אויך געהאַט „אַן אויג“ די „סיגוראַנצאַ“, וואָס פֿלעגט גאַנץ אַפֿט אָפּשטעלן זייער דערשײַנען. אליעזר שטיינבאַרג, דער פּאַעט אין טשערנאָוויץ, און שלמה ביקל, דער פּובליציסט אין בוקאַרעשט, ביידע אַנזערנע מוחות, — זיי זענען געווען די צוויי פּאַלן וואָס האָבן מאַגעטיזירט די ייִדיש־גניסטיקע וועלט אין רומעניע. איך וויל דאָ נישט פֿאַרגעסן צו דערמאַנען די איידעלע געשטאַלט פֿונעם רומענישן פּאַעט באַרבו לאַזאַרעאַנו, וואָס מיט זײַן ליבשאַפֿט און פֿאַרערונג צו אונדזערע שרײַבערס האָט ער אַרײַנגעהערט אין אונדזער משפּחה. איך קען אויך ניט פֿאַרגעסן שטיינבאַרגס רירנדיקע ווערטער צו אים:

„באַרבו\*“

אין שעהן ביטערע, האַרבע,

ווי גאַל און ווי כּרײַג,

זיך אײַן און שרײַב, און לײַן

דיין נאַמען.

\* באַרבו — אברהם — אויף רומעניש.

און עפעס ווי פֿון זיך, און עפעס אַזוי,  
 ס'הייבט זיך אָן גלייבן אין גאָט פֿון אַברהם.  
 ברוך הוא, ברוך שמו,  
 אָמן!

פֿאַר דער יידישער וועלט פֿון אויסלאַנד איז דער יידישער שול-פֿאַרײן געווען אַ זייער בכבודיקער אַדרעס, וועלכער האָט צוגעצויגן באַוואוסטע קולטור-עסקנים, רעדנערס, שרייבערס, קינסטלערס און טעאַטער-אַנסאַמבלס — וואָס פֿלעגט אונטער זיך פאַטראָנאַזש, גאַנץ אַפֿט אַרגאַניזירן פֿאַר זיי טור-בייען. אַזוי האָט זיך דער יידישער עולם פֿון רומעניע באַקענט מיט: ד"ר ישראל רובין, זרבבל, י. מאַסטבוים, אַלטער קאַציונע, בער האַראָוויץ, נחמן מנזיל, דער טונקעלער, חיילע גראַבער, פּאָל באַראַטאַוו; איז ווערט צו דערמאָנען די וויכטיקע געשעענישן וואָס עס זינגען געווען די ספּעקטאַקלען פֿון דער באַרימטער „ווילנער טרופּע“ — און באַלד נאָך דעם, די קאַנצערטן פֿונעם גרויסן, איינציקאַרטיקן וואַרט-קינסטלער הערץ גראַסבאַרד. דאָס זינגען געווען געשעענישן פֿון עפּאָכאַלער, אַנטשיידנדיקער באַדייטונג. דער ווילנער קונסט-טעאַטער און באַזונדערס הערץ גראַסבאַרדס, אינגאַנצן פֿון טעאַטער-רעקוויזיט אויסגעשילטע קונסט, האָבן אויפֿגעטרייסלט די יידישע גאַס. זייער ווירקונג איז געווען אַזוי גרויס, אַז זיי האָבן ראַדיקאַל אָפּגעשאַפֿט אַלע ספֿיקות בנוגע דער יידישער קולטור אין איינעם מיטן שפּאַט איבערן זשאַרגאָן — גלנצנדיק מיט דער ווירקונג צו דעהייבן דעם יידישן באַוואוסטזיין.

אינעם יאָר 1928 האָט דער שול-פֿאַרײן געפֿייערט דעם 20 יעריקן יובל פֿון דער טשערנאָוויצער שפּראַך-קאַנפֿערענץ. די זייער געלונגענע פֿייערונגען האָבן געדויערט עטלעכע טעג און ביי דער דערעפֿענונג איז אויפֿגעטראַטן איציק מאַנגער. (אליעזר שטיינבאַרג איז דעמאָלט געווען אין ריאַ דע זשאַנערי-ראַ). פֿון אויסלאַנד זינגען געקומען: ד"ר צמח שאַבאַד, זלמן רייזען, נח פּריי-לוצקי און הערץ גראַסבאַרד.

דאָס באַווייזן זיך פֿון דער „ווילנער טרופּע“ און די ידיעות וועגן דעם מאַסקווער יידישן קונסט-טעאַטער, זינגען געווען אַ שטאַרקע אָנרעגונג פֿאַר יעקב שטערנבערגס אומגעוויינלעכן רעזשיסערישן טאַלאַנט. באַלד האָט זיך טאַקע אויף דער בינע פֿון דער „ווילנער טרופּע“ באַוויזן „דער זינגער פֿון זיין טרויער“ מיט גאַר נייע טעאַטראַלע מיטלען. שפּעטער האָט שוין שטערנ-בערגס אייגענער אַנסאַמבל אַרומגעוואַנדערט איבערן לאַנד מיט זיין „פֿאַרכי-שופֿטן שניידער“ און „ביינאַכט אויפֿן אַלטן מאַרק“, אויפֿפֿירונגען פֿון טיפֿער

סימבאליק און אַריגינאַליטעט. נישט איין יידישער אַקטיאָר האָט זיך שפּעטער באַרימט מיט זײַנע לערניאַרן בני יעקב שטערנבערג.

וועגן שלמה ביקלס נאָענטער שניכות צום שול-פּאַריין און זײַן ווירקונג לטובת דער וויכטיקער יידישער אינסטיטוציע, האָב איך פֿריער דערמאָנט. זי איז דעמאָלט געווען הויפטזעכלעך אַ פּובליציסטישע. מיט גרויס יראת-הכבוד קוק איך הײַנט אַרויף צו די נײַן ביכער וואו ביקל האָט זיך אַנט-פלעקט ווי אַ שרייבער וואָס פֿאַרנעמט אַן אויבנאָן אין דער יידישער ליטעראַטור. אויף וויפֿל יענע תקופֿה — אַ גאַלדענע תקופֿה אין יידיש־רומעניע — האָט געהאַט איר אויסשטראַלונג. באַווירקט אַ דור, וואָס האָט זיך פּלוצים אַנט-פלעקט מיט אַ גרויסן שפּערישן פֿאַרמעסט — די דאָזיקע תקופֿה מיט אירע דערגרייכונגען איז ביז גאַר אַנזעעוודיק. אַמבעסטן קומט דאָס טאַקע צום אויס-דרוק אין שלמה ביקלס בוך „רומעניע“. אינעם פֿאַרוואַרט זאָגט ער עס אויף זײַן שטייגער, מיט דער עלעגאַנץ וואָס ער פֿאַרמאָנט, אַבער דערפֿאַר באַזונ-דערס כאַראַקטעריסטיש: „דער באַגער נאָך אַן אַייגענעם באַלעמער אין רו-מעניע“ און דער ווילן צו צעוויגן אונדזער אַייגענעם שיינעם טרויעריקן ניגון, ווי סײַהאַט אין זײַנס אַ ליד פֿאַעטיש פֿאַרמולירט דער דיכטער יעקב שטערנ-בערג, איז בלי ספֿך געווען אַ גראַנדיעזער פֿאַרכאַפּנדיקער ספּעקטאַקל פֿון כלל־טוערישער און ליטעראַרישער שעפֿערישקייט. די יידישע רומעניע האָט אין דער קורצער צײַט צווישן ביידע וועלט־מלחמות אפֿשר געמאַכט דעם סאַמע ערנסטן און אינטענסיווסטן אַנשטרענג פֿאַר די לעצטע עטלעכע הונ-דערט יאָר אַראַפּצוגײן פֿון אויסלענדיש־אידיאָישע קעסט און צו פּרואוון אויפֿ-שטעלן אַ יישוב מיט אַן אַייגן געזעלשאַפֿטלעכן און שעפֿעריש פּנים.

איך האָב די דאָזיקע מי צו אַייגענער שעפֿערישקייט מיטגעלעבט מיט אַלע אירע ניצחונות און דורכפֿאַלן . . .

יא, דאָס זײַנען געווען גרויסע טעג פֿון ניצחונות. יידיש־רומעניע איז גע-וואָקסן. אַבער אַייבער פֿון די ערשטע קלעפּ איז צו שנעל געקומען.

דאָס גליק צו האָבן אין דער משפּחה אַן אליעזר שטיינבאַרג, וואָס האָט אַלעמען באַשטראַלט און באַווירקט צו דערהייבן זיך אין אַלע אַקטיוויטעטן — דאָס דאָזיקע גליק האָט געדויערט צען יאָר.

דעם 27טן מערץ 1932 האָט דער גורל, אומרחמנותדיק, אים אַוועקגעפֿירט פֿון אַנדן. אַן אימה איז געפֿאַלן אויף דער שטאַט. יידן האָבן פֿאַרמאַכט די געוועלבער און זײַנען געגאַנגען צו דער לווייה. די זון איז אונטערגעגאַנגען — דער יידישער שול-פּאַריין איז געוואָרן פֿאַריתומט.

אויף אַ פֿאַרשלאַג פֿונעם חבר ד״ר פֿורמאַן, איז געגרינדעט געוואָרן דער

קאָמיטעט אויף אַרױסצוגעבן אליעזר שטיינבאַרגס שריפֿטן. ער איז באַשטאַ-  
נען דאָס רוב פֿון חברים פֿון שול-פֿאַרײן און פֿון זײַנע פֿרײַנד. דער ערשטער  
באַנד „משלים“ איז אַרױסגעקומען אין 1932, אונטער דער השגחה פֿון „זײַן  
חבר און פֿרײַנד“ יעקב שטערנבערג, אין 1936 איז אַרױס דער באַנד „מזכֿעלעך“.  
אַט דאָס איז געווען דער שול-פֿאַרײן אין טשערנאָוויץ, דירעקט אָדער  
אומדירעקט, ווען נישט תמיד מאַטעריעל, — דאָך אָבער גיכטיק — זײַנען  
ייִדישע קולטור-געשעענישן אין רומעניע געווען פֿאַרבונדן מיטן שול-פֿאַרײן.  
פֿאַר מיר ליגט דאָס פֿראַטאַקאַל-בוך פֿונעם ייִדישן שול-פֿאַרײן — פֿון  
1931 ביזן סוף פֿון זײַן עקזיסטענץ. דער געטרײַער, דער אומדערמידלעכער  
חבר יצחק זינגער האָט אים אָפּגעהיט און נאָכן חורבן מיטגענומען קיין ישראל,  
ווי מ'נעמט מיט אַ תּפֿילין-זעקל. ס'איז דערזעלבער פֿאַר וועמען אליעזר שטיינ-  
באַרג האָט אויפֿגעשריבן די שורות :

„חבר זינגער,

טונק איין דעם פֿינגער

אין דם ואש.

און כאַטש בלוט און פֿלייש,

בלייב שטאַל און אייזן.

מיר וועלן זיי נאָך ווייזן !“

וועמען האָט עס געמיינט שטיינבאַרג אויב נישט די פֿינט פֿון „זשאַרגאָן“ ?  
אָודאי איז די הערציאונג און אויך באַציאונג צו ייִדיש געווען דער  
הויפּט-צוועק פֿונעם שול-פֿאַרײן. אָבער ליב האָבן ייִדיש האָט אויך געהייסן  
— ליב האָבן דאָס פֿאַלק.

מיט אַ פֿאַרקלעמט האַרץ קוק איך אַרײַן אינעם אָפּגעראַטעוועטן פֿראַטאַ-  
קאַל-בוך. מיליאָנען ייִדישע קינדער זײַנען דערווייל פֿאַרטיליקט געוואָרן. פֿון  
דער שוואַרצער נאַכט אַרױס דערזע איך אַ בלאַסע שנין און אין איר באַקאַנטע,  
ליבע פּנימער. בליץ-אַרטיק לעב איך איבער נאָך אַ מאָל יענע גליקלעכע שע-  
פֿערישע יאָרן... איך געפֿין דאָרט נײַע נעמען: חיים גינגער, מ. לעכטמאַן,  
וויסנבערגער, ס. שערף, בייזער, וו. אוערבאַך, א. גייער, ליפּקאַן, ערבסנאָל,  
פֿרוכטער, גאַנדעלמאַן... איך געפֿין די טרויער-זיצונג פֿון 3טן אַפּריל 1932 :  
פֿאַרזיץ — י. זינגער, סעקרעטאַר — שמחה שוואַרץ. חבר י. זינגער האַלט די  
טרויער-רעדע . . .

די שווער-געטראַפֿענע חברים האָבן אויפֿגעהויבן די פֿאַן און געטאַן וויי-  
טער זייער אַרבעט . . .

ווינטער — ביז צום דײַטשן איבערפֿאַל — — — ביזן סוף.

## יידישע גלאַסן אין דער רבנישער ליטעראַטור

ר' שלמהן — מיט וועמען עס בינדט אונדז  
א פֿרײַנדשאַפֿט פֿון איבער דרייסיק יאָר.

**רבנישע ליטעראַטור** איז אַ ברייטער שטח וואָס נעמט אַרום די הלכה און די שקלא-וטריא פֿון דער גמרא מיט אַלע אירע פירושים. גע-וויינלעך טיילט מען אויס צוויי גרופעס: „גפֿת“, די ראשי-תיבות פֿון גמרא, פוסקים, תוספות, מיט זייערע אַפצוונגן וואָס נעמען אַרום באורים, חידושים און תירוצים. די צווייטע גרופע זינגען די שאלות-ותשובות, וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט קאַנקרעטע פֿאַלן און וואָס אויף זיי האָט דער רב וועמען מע האָט אַנגעפֿרעגט, געדאַרפֿט געבן אַן ענטפֿער הלכה למעשה. צום טייל זינגען דאָס געווען טעאָרעטישע שאלות וואָס רבנישע אויטאָריטעטן האָבן צוגעטראַכט און האָבן לאָזן דווקא געהאַט צו טאָן מיט פֿאַקטישע געשעענישן אָדער אַנגע-לעגנהייטן. אין דער ערשטער קאַטעגאָריע שאלות-ותשובות האָט זיך, על-פי-רוב, אַפגעשפּיגלט דאָס טאַג-טעגלעכע לעבן פֿון ציבור, אָדער פֿון יחידים, און לכן געפֿינט זיך דאָרט אַ וויכטיקער היסטאָרישער מאַטעריאַל. די צווייטע קאַטעגאָריע איז אויך וויכטיק, ווייל ניט געקוקט אויף זייער טעאָרעטישן צוגאַנג וואָרפֿן אויך אַט די שאלות-ותשובות אַ שנין אויף דער ווירקלעכקייט פֿון זייער צייט, און אויך אין זיי לאָזן זיך אויסשיילן קערנדלעך פֿון אַ געוויסער געשיכטלעכער רעאַליטעט.<sup>1</sup>

נאָך דער תקופֿה פֿון די גאונים האָט זיך די הלכה-ליטעראַטור — צוזאַמען מיט שאלות-ותשובות — אַנטוויקלט אין דריי וויכטיקע ייִדישע צענטערס: אין

1. אַ כוללדיק ווערק וועגן דער פוסקים-ליטעראַטור איז תולדות הפוסקים פֿון חיים שטרנוביץ (רב צעיר), אין דריי טיילן (ערשטער ט', גיריאַרק, תשי"ד 1946; צווייטער ט', דאַרט, תשי"ד 1947; דריטער ט', דאַרט, תשי"ח 1947); אַ ביבליאָגראַפֿיע פֿון דער רבנישער ליטעראַטור, מיט אַ שפּיטן צו אונדזער ענין, איז אוצר הבאורים והפירושים, לאַנדאָן, תשי"ב 1952, פֿון פּנחס יעקב הכהן.

אַ גרעסערע ביבליאָגראַפֿישע רשימה פֿון שאלות-ותשובות האָט צוניפֿגעשטעלט בועז כהן אין זײַן קונטרס התשובות, בודאַפעשט, תר"ץ, וואו ער פֿאַרצייכנט, מיט די מילואים, קרוב צו 2000 ספֿרים. די רשימה איז ניט קיין פֿולע.

זען אויך די גרעסערע זאַמלונג „ייִדישע גביות-עדות אין די שאלות-ותשובות פֿון אַנהויב xv בײַן סוף xvii י״ה“ (מיט אַן אַרײַנפֿיר, אינדעקס פֿון ענינים, אינדעקס פֿון געאָגראַפֿישע נעמען), פֿון זלמן רובאַשאָו (איצט — שור, גשיא פֿון מדינת ישראל), אין היסטאָרישע שריפֿטן פֿון י״ח, רעדאַקטירט פֿון א. טשעריקאָווער, ערשטער באַנד, (וואַרשע, 1929), שפ' 115-196.



שפּאַניע, פֿראַנקרײך (צוזאַמען מיט פּראָוואַנס) און דײַטשלאַנד, וואָס זײַנען אין ייִדישע מקורים באַקאַנט ווי ספֿרד, צרפֿת (און פרובינצא) און אַשכּנז. נאָכן גירוש ספֿרד איז די העגעמאָניע אַריבער צו טערקײ און צום אַשכּנזיש-פּוילישן קיבוץ, און ביסלעכווייז איז מזרח-אײראָפּע געוואָרן דער צענטער פֿון לימוד התורה. אין אַט דעם קיבוץ איז אויף דער פּערפֿעריע פֿון דער רבנישער ליטעראַטור צוגעקומען נאָך אַ צוגאַב-קאַטעגאָריע פֿון ספֿרים פֿון דינים און מנהגים, ווי אויך תקנות פֿון קהילות; און ווי נאָך אַ זײַטיקן צוגאַב דאַרף מען דאָ אויך אַרײַנגרעכענען די גרויסע צאָל כּרוזים, מודעות און אזהרות, וואָס זײַנען אַרויס פֿון לומדישן קרייז, ווי אויך צוואות און אַנדערע דאָקומענטן פֿון אַ פּערזענלעכן כאַראַקטער (ווי שטרות, אַפּמאַכן, קבלות קנין א״אנד).

דאָס לשון פֿון אַט דער פֿאַרצווייגטער ליטעראַטור איז **ה ע ר ע א י ש**, צוזאַמען מיט אַ געמיש פֿון אַראַמיש (ריכטיקער: גמרא-לשון), איבערהויפּט דאָרט וואו עס ווערט באַטראַכט אַ שקלא-וטריא. ביז איצט איז נאָך ניטאָ קיין שטודיע וועגן אַט דעם רבנישן העברעאיש, וואָס איז אַ וויכטיקע סטאַדיע אין דער אַנטוויקלונג פֿון העברעאיש **ש ב כ ת ב** אין משך פֿון דורות, וואָס פֿאַר אַ לשון איז עס געווען אין זײַן לעקסיק, סינטאַקס, גראַמאַטישע סטאַנדאַרטן און אַפּווייכונגען; וואָסערע נײַ-שאַפֿונגען זײַנען דאָרט פֿאַראַן; וואָסערע השפּעות זײַנען אין אים אַריין פֿון ייִדיש — דאָס זײַנען נאָר אַ טייל ענינים וואָס דאַרפֿן נאָך אויסגעפֿאַרשט ווערן.<sup>2</sup>

ווי אַן אינטעגראַלער עלעמענט, וואָס איז ניט קיין באַשטאַנדטייל פֿון העברעאיש, קומט צו אין דער רבנישער ליטעראַטור **י? ד י ש**, אַדער „לשון אשכּנז“, ווי דער מער באַקאַנטער נאָמען, און אויך „לשונינו“ — „אונדזער שפּראַך“. אַט דער פּראָצעס הייבט זיך אָן אויף דער טעריטאָריע פֿון אַשכּנז און ער מאַכט דורך אַט די סטאַדיעס: צוערשט קומען **ג ל א ס ן**, ד״ה איינציקע ווערטער, וואָס זײַנען בעיקר טעכנישע טערמינען, און וואָס פֿאַר זיי האָבן די גדולי-התורה ניט געפֿונען קיין אַדעקוואַטע ווערטער אין זייער לשון שבכתב; דאָן קומען איינציקע, קלענערע אַדער גרעסערע, **ז א צ ן**; און צולעצט ווערן געבראַכט גביות-עדות וואָס פֿאַרשיידענע צדדים האָבן פֿירגעבראַכט פֿאַרן

2. וועגן דער השפּעה פֿון ייִדיש אויפֿן רבנישן העברעאיש אין מיטלעלטער, זען: שלמה נאָבל, „ייִדיש אין אַ העברעאישן לבוש“, שמואל ניגער-בוך, רעדאַקטירט פֿון שלמה ביקל און לייבוש לעהרער, יוואָ, ניו-יאָרק, 1958, זײַ 158-175; איבערגעזעצט אין העבֿ-רעאיש, א״ט „תּרגומי שאילה מידיש בעברית הרבנית“, לשוננו, ב׳ 23 (ניסן, תשי״ט), זײַ 172-184. זען דערצו די באַמערקונגען פֿון ש. אברמסון, זיכרונות האקדמיה ללשון העברית, דח (ירושלים, תשכ״ב), זײַ 101-100.

בית-דין. אין אַט דער שטודיע וועלן מיר זיך, גאַר בצמצום, אָפּשטעלן אויף די יידישע גלאָסן אין דער רבנישער ליטעראַטור.

די גלאָסן זענען צעשפרייט איבער דער רבנישער ליטעראַטור אין די גוטע טויזנטער, כמעט ביז היינטיקן טאָג. זיי זענען איינגטלעך אַ המשך פֿון די יידישע גלאָסן אין די תנ"ך-איבערזעצונגען און וואָס זענען מיט דער צייט צונויפֿגענומען געוואָרן אין באַזונדערע זאַמלונגען — די גלאָסאַרן, וואו עס ווערן פֿאַרשטימט האַרבע ווערטער אין תנ"ך. אַט די גלאָסאַרן זענען צום טייל געבליבן אין כתב-ידן, און צום טייל האָט מען זיי אָפּגעדרוקט. אַזאַ גלאָסאַר פֿון 13טן י"ה, אין אַ כתב-יד אין מינכענער ביבליאָטעק, מיט אויסצוגן פֿון יהושע, שופֿטים, שמואל א', מלכים א', מלכים ב', ירמיהו, יחזקאל און ישעיה, האָט באַשריבן ד"ר יוסף פּערלעס, באַקאַנטער פֿילאָלאָג און היסטאָריקער.<sup>3</sup> די ערשטע געדרוקטע גלאָסאַרן צום תנ"ך זענען מרכבת המשנה (קראַקע, 1534), אָדער סֵפֶר של רבי אַנשל (דאָרטן, 1584) — איינגטלעך אַ קאַנקאַרדאַנץ צום תנ"ך; באַר משה, אויף חומש און די פֿינף מגילות (פראַג, ש"ה — 1605) און לקח טוב, אויף נביאים און כתובים (דאָרטן, ש"ד) — ביידע צונויפֿגעשטעלט פֿון ר' משה שערטליש.<sup>4</sup>

כראַנאָלאָגיש זענען גראַד די גלאָסן אין דער רבנישער ליטעראַטור אַ סך עלטער ווי די גלאָסן צום תנ"ך, ווייל זיי געפֿינען זיך אין עלטערע מקורים וואָס זענען צו אונדז דערגאַנגען.<sup>5</sup> די סיבה דערפֿאַר ליגט גיכער אין דעם שטייגער לערנען, אין דעם דרך הלימוד: מע האָט זיך אָפּגעגעבן מער מיט לערנען גמרא און הלכה, ווי מיט „פּסוק“, „ד"ה חומש, אָדער „עשרים וארבע“ (אויסגערעדט אין אַ טייל מקומות „סוואַרבע“), „ד"ה נ"ד“ (נביאים און כתובים). בשעתן לערנען האָט מען פֿאַרצייכנט די האַרבע ווערטער, אָדער טעכנישע טערמינען, אויף די ראַנדן פֿון די פֿאַרמעט-בלעטער, וואָס זענען, ווי מאַנז-סקריפטן, געגאַנגען פֿון האַנט צו האַנט. שפעטער צו האָט מען אַט די אויפֿ-שריפטן אַרײַנגענומען אין די חיבורים, און ווען ס'איז אויפֿגעקומען בוך-דרוקעריי זענען זיי צו אונדז דערגאַנגען דורך די געדרוקטע ספֿרים.

אין אַט דער שטודיע זענען מיר בעיקר פֿאַראינטערעסירט אין די גלאָסן וואָס שטאַמען פֿון דער טעריטאָריע פֿון אַשכּנז, און צום טייל — פֿון צרפֿת,

3. פּערלעס, ז"ו 145-153.

4. אויסצוגן, אין ליטענישער טראַנסליטעראַציע, און ליטעראַטור — זען ב"ז: W. Staerk und A. Leitzmann, *Die Jüdisch-Deutschen Bibelübersetzungen*. Frankfurt a. M., pp. 61-72.

5. אַ רשימה פֿון 22 מקורים, פֿון עלטן ביזן פֿופֿצנטן י"ה, וואו עס געפֿינען זיך יידישע גלאָסן, איז פֿאַרצייכנט ב"ז שטערק-לייצמאַן, דצ"ו, ז"ו 42.

ד"ה בכלל די טעריטאָריע וואו יידיש איז אויפֿגעקומען און זיך אַנטוויקלט. די גלאַסן, אָט די איינציקע ווערטער וואָס זײַנען צעשפּרייט איבער טויזנטער חיבורים, זײַנען אַ וויכטיק מאַטעריאַל צו דער געשיכטע און אַנטוויקלונג פֿון יידיש. אויפֿקלײַבן זיי אַלע — איז איבער די כוחות פֿון אַ יחיד, און ביז איצט האָבן מיר טאַקע ניט קיין אַלגעמיינע אָדער סיסטעמאַטישע זאַמלונג פֿון אָט דעם וויכטיקן מאַטעריאַל<sup>6</sup>. דאָס ווידער וואָס ווערט געבראַכט דאָ איז ניט מער ווי אַ קליינער טייל פֿון אַ גרעסערער אַרבעט אין כתב־יד.

אָפֿילו אַן אויבנאויפֿיקער אַרײַנבליק ווײַזט אונדז אַז די גלאַסן זײַנען צום טייל די ע ר ש ט ע אַנװײַזן וועגן יידיש, וואָס האָט הינטער זיך אַ געשיכטע פֿון איבער טויזנט יאָר. כל־זמן עס וועלן זיך ניט אַפּגעפֿינען עלטערע ליטע־ראַרישע רעשטן פֿון יידיש, זײַנען די גלאַסן, פֿאַר אָט די ערשטע תקופֿות, דער איינציקער עדות וועגן דעם יידישן ווערטער־אוצר פֿון אַ יידן אין אַשכּנז וואָס האָט גערעדט לשון אַשכּנז אין דער היים און אין גאַס, אין בית־מדרש און אין ישיבה. „לשון אַשכּנז“ איז, כידוע, לכתחילה געווען די דזשעשע שפּראַך פֿון די אַרומיקע שכנים וואָס צווישן זיי האָבן יידן געלעבט און וואָס מיט זיי האָבן זיי אויך געפֿירט אַ משא־ומתן; און די גלאַסן זײַנען, אַזוי אַרום, אַן אַפ־שפּיגלונג פֿון אָט די קעגנזײַטיקע באַציאונגען און פֿאַרהעלטענישן. אַ סיסטע־מאַטישע אַנטיילונג ווײַזט אונדז, אַז שוין אין די ערשטע תקופֿות פֿון יידיש נעמען די גלאַסן אַרום פֿאַרשיידענע שטחים פֿון לעבן — פֿונעם יחיד און פֿונעם ציבור.

איידער מיר גייען אַריבער צו אויסגעקליבענע פרטים, וועלן מיר זיך בקיצור אָפּשטעלן אויף אייניקע גרונט־ענינים וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיט די גלאַסן. דאָס ערשטע וואָס מע דאַרף אַנװײַזן איז אָט וואָס: בנים אויסטזשטן ווערטער איז צווישן די לומדים געווען אַן אַנגעשטעלטע טראַדיציע, וואָס איז געווען בעיקר פֿאַרבונדן מיט אויסטזשטן די הלכה און דערקלערן דעם דין וואָס לויט אים דאַרף זיך אַ ייד פֿירן יעדן טאָג פֿון אַ גאַנץ יאָר. ווען עס איז, אַ שטייגער, געקומען צו כשר און טריפֿה האָט מען אַקוראַט געוואַלט אידענ־

6. אויף אָט דעם פֿאַקט שטעלט זיך אָפּ בער באַראַכאָו, פֿון די באַזשטנדיקסטע פּיאַנערן פֿון יידיש־פֿאַרשונג, נאָך מיט איבער 50 יאָר צוריק, אין זײַן „די ביבליאָטייק פֿונ'ם יידישן פֿילאָלאָג“, ערשטער טייל, געדרוקט צום סוף פֿון דער פּונקט נאַרבוך פֿאַר דער געשיכטע פֿון דער יידישער ליטעראַטור און שפּראַך, פֿאַר פֿאַלקלאַר, קריטיק און ביבליאָגראַפֿיען ערשטער יאָרגאַנג, רעדאַקטירט פֿון ש. גיגער (ווילנע, תרע"ג), שפּ 58. איבערגעדריקט אין: בער באַראַכאָו, שפּראַך־פֿאַרשונג און ליטעראַטור־געשיכטע, געזאַמלט און צוגעפֿעסטעלט: נחמן מייזל. תל־אביב, פֿאַרלאַג י. ל. פרץ, 1966, ז' 129. דער צווייטער טייל פֿון באַראַכאָוס „ביבליאָטייק“ געפֿינט זיך אין כתב־יד אין אַרכיוו פֿון ייחאָ, ניר־אַרק.

טיפֿיצירן די אומריינע חיות און פֿייגל וואָס ווערן אויסגעערעכנט אין ויקרא י"א: ד"יט, ווי אויך אַנדערע וואָס ווערן דאַרט ניט דערמאָנט. די משנה חולין, פרק ג' גיט זיך אָפּ מיט די סימנים פֿון „אלה טרפֿות בבהמה" און „ואלו טרפֿות בעוף", און אין דער גמרא אויף חולין (דף סג, ע"ב: אמר ר' יצחק עוף טהור נאכל במסורת), גיט צו רש"י פֿריער (דף סב, ע"ב): „... ואין עוף נאכל לנו אלא במסורת עוף שמסרו לנו אבותינו בטהור ושלא מסרו לנו יש לחוש ובמסורת יש לנו לסמוך". דאַרטן, ווידער (דף סב, ע"ב), איז פֿאַראַן אַזאַ מאמר: „אמר רב פפא תרנגולא דאגמא אסירא תרנגולתא דאגמא שריא". אין דעם פֿאַל איז געגאַנגען אין אידענטיפֿיצירן ביידע פֿייגל בשנכות מיט די „עופֿות טמאים". דערבײַ איז שוין געווען אַנגעשטעלט אַ טראַדיציע וואָס ווערט איבערגעזחזרט בײַ די „חכמי אַשכּנז", אָבער זי איז געווען פֿאַרבונדן מיט רשים פירוש. דער מײַנער רב, ר' אליעזר ב"ר נתן (דער ראב"ן; געב' אַרום יאָר 1090, געשט' אַרום 1171), פֿון די גדולי אַשכּנז וואָס האָט געלעבט נאָענט צו רשים צײַט, ווײַזט אָן, אַז דאָס זײַנען צוויי מינים וואָס זײַנען אסור. דערבײַ גיט ער צו אין זײַן ספֿר אבן העזר, אָדער ספֿר ראב"ן (געדרוקט אין פֿראַג, ש"ע — 1610), אַז „ווי אים דאַכט זיך זײַנען דאָס שוואַרצעלעכע עופֿות וואָס מע דרפֿט אור"הנש (ד"ה לשון רבים פֿון אויערהאַן) בלשון אַשכּנז" (דאַרטן, סימן רמו, ז' נא/ב: „... ונראה לי שהן אותן שחורות שקורין אור"הנש בלשון אשכּנז"). אים גײַט נאָך זײַן אייניקל, ר' אליעזר ב"ר יואל הלוי (דער ראב"ה), אין דער צווייטער העלפֿט 12טן י"ה, וואָס פֿאַררופֿט זיך ווידער אויף רבינו תם, רשים איידעם, ער ווײַזט אָן, אַז בײַם מין פֿויגל אור"הנא [אוייערהאַן], וואָס גײַט אויפֿן נאָמען פֿונעם זכר, זײַנען ביידע — סײַ דער זכר און סײַ די נקבה — אַסור; אָבער בײַם מין בירקהון, וואָס גײַט אויפֿן נאָמען פֿון דער נקבה, זײַנען ביידע — דער זכר און די נקבה — מותר. זײַנע רײד חזרט איבער ר' אלכסנדר זיסלין הכהן, אַ תלמיד פֿון מהר"ם ב"ר ברוך מרוטנבורג, אין זײַן ספֿר האגודה (קראקא, של"א 1571, עמ' קצט/ב): „... ומין הנקרא על שם הנקבה כגון בירקהון מותרת בין זכר בין נקיבה...".

אַ פֿיר הונדערט יאָר נאָכן ראב"ן קומט ר' יעקב ב"ר משה הלוי סג"ל מולין (דער מהרי"ל), אייער פֿון די עלטסטע רבנים אין דײַטשלאַנד (געבוירן אין מײַנץ בערך אין מיטן 14טן י"ה; געשטאַרבן אין וואַרמס אין יאָר קפֿ"ז 1427), און פֿאַרבינדט די אויסטײַטש־טראַדיציע פֿון אויערהאַן מיט דוכיפֿת (אין ויקרא, יא: י"ט). מען האָט אים אָנגעפֿרעגט צי מעג מען זיך פֿאַרלאָזן אויף עמעצן וואָס זאָגט אַז ער האָט געזען ווי „בני סמכא" האָבן געגעסן די „זי" פֿון אויערהאַן, און ווי זאָל מען זיך אויך נוהג זײַן מיט דער בערקהון — און

ער ענטפֿערט (אין שו"ת מהרי"ל, געדרוקט אין קרימאָנע, שי"ו 1556; סימן צה): „מיר האָבן אַ טראַדיציע אָדער אויערהאַן איז טמא און די בערקהון איז כשר, און אין ביידע פֿאַלן גייט דאָס סײַ אויף דעם „ער“ און סײַ אויף דער „זי“... אַזוי ווערט עס דערקלערט דורך די גדולים אין דער ישיבה וואָס אין דער בלוטיקער שטאָט<sup>7</sup>. און ווער עס זאָגט אָדער האָט אַ מסורה צו עסן אויערהאַן, דאַרף מען זיך אויף אים גיט סומך זײַן, מעג ער קומען פֿון אַ שטאָט אָדער אַ מדינה וואו מען עסט אים; ווייל אונדזער מסורה איז, אָדער דאָס איז דער דוכיפֿת... און אונדזער מסורה וועגט אַריבער“ (»... מה שכת' ראבי"ה דמין שקורין אויר"הון נמי אסור' ומין הנקרא בערקהון הזכר נמי מותר... דאית לן מסורת על אויר"הון שהוא טמא ועל הברקהון שהוא טהור אין חילוק כחד מינ' בין זכר לנקיבה... הכא תרגמינ' ליה קמי' דרבוות' במתיבתה בעיר הדמים. ומי שאומר שיש לו מסורה לאכול אויר"הון אין לסמוך עליו ואפילו אם הוא מעיר או ממדינה שאוכלין אותו. דמסור' שלנו שהוא דוכיפֿת... ומסורה דידן עדיף“).

מיר זענען אַזוי אַרום געקומען צוריק צום חומש און צו דער אויסזעצטש-טראַדיציע וואָס האָט זיך געהאַלטן דורך דורות. דוכיפֿת איז פֿאַרטשט געוואָרן אויערהאַן, ווי מיר געפֿינען עס נאָך פֿאַרן מהרי"ל. אַזוי, אַ שטייגער, איז פֿאַרשריבן אין אַ כתב-יד פֿון ערוך הקצר פֿון 14טן י"ה, וואָס ווערט באַ-צייכנט ווי „כ"י [כתב-יד] ישן על קלף“, און וואו דער מחבר ווערט אָנגע-געבן ווי „מקדמוני אשכנז“ (פערלעס, ז' 12): „... דתרגולא ברא פֿי' [רוש] דוכיפֿת שקורין אוור"האן“ [אויעהאַן]. אליהו בחור, ווידער, האָט דעם אייגע-נעם טשטשוואָרט פֿאַרצייכנט צוערשט אין זײַן ספֿר מתורגמן, אַ ווערטערבוך פֿון תרגום-לשון (געדרוקט אין איזנה, אין יאָר ש"א — 1542), אונטערן זוכוואָרט נגד: „הדוכיפֿת והעטלף. נגד טורא ועטלפֿא... בלשון אשכנז אויאר האן“. אַ צווייט מאָל טשטשט ער עס אויס אין זײַן ווערטערבוך תשב"י<sup>8</sup>, אונטער תרגול: „... תרגולא ברא... הוא תרגול מדברי בלשון אשכנז אויאר האן...“ אַזוי איז דאָס וואָרט דוכיפֿת פֿאַרטשט אויך אין דעם פֿינף-שפראַכיקן ווערטערבוך שפֿה ברורה (אמשטרדם, תס"א-1701; ז' ז/א), פֿון ר' נתן נטע הנובר (האַנאווער), און אַזוי איז עס געבליבן ווי אַ טשטשוואָרט

7. „בעיר הדמים“, ד"ה ווין, די הויפטשטאָט פֿון עסטרייך וואָס דער מהרי"ל האָט, צוליב די הריגות אויף יודן, גערופֿן „ארץ הדמים“, ד"ה „דאָס בלוטיקע לאַנד“. די געשיכטע חזרט זיך איבער... .

8. געדרוקט צום ערשטן מאָל אין איזנה, אין יאָר ש"א-ש"ב [1542]. מיר ציטירן פֿון די אויסגאַבעס וואָס געפֿינען זיך בני אונדז: הוראדנא, תקס"ה און טשערנאוויץ, תרט"ז (1805).

אין חדר. עס וואלט געווען רעכט זיך צו דערוויסן ווי ווייניג און ווי לאנג געפֿינט זיך דאָס וואָרט אין פֿאַלקס־לשון.<sup>9</sup>

אַז עס איז געקומען צו עופֿות איז מען, פֿאַרשטייט זיך, געווען געהיט מע זאָלט ניט נכשל ווערן אין טרייפֿענע עופֿות, אין „עופֿות דורסות“, אָדער מיט אַזעלכע וואָס עסן אומווערדיקע קריכערס, ווי ווערים, אַ שטייגער (וואָס קענען דורכלעכערן זייערע אינגעוויידן); אָדער בכלל מיט אַזעלכע וואָס מע קען זיי באַצייכענען ווי ווילדע פֿייגל. ניט אַלע מאָל האָבן די רבנים און לומדים געפֿונען פֿאַר זיי די געהעריקע נעמען אין העברעאיש, און זיי ברענגן גען זיי דעריבער „בלשון אַשכּנז“, צוזאַמען מיט אַנדערע פרטים. אַזוי, אַ שטייגער, גיט אונדז איבער ר' ישראל ב"ר חיים מברונא (מוהר"י מברונא; געלעבט אין די יאָרן ק"ס — ר"מ, 1400-1480) אין נאָמען פֿון אַן אַנדער גדול; וועדליק ווי יענער האָט געהערט פֿון ר' יעקב ב"ר יהודה ווייל (מהר"י ווייל; געלעבט אין דער ערשטער העלפֿט פֿון 15טן י"ה) געהערט „דער גרויסער פֿייגל וואָס הייסט שוואַן [שוואַן]“ צו די פֿאַרצוקנדיקע באַשעפֿענישן, און דעריבער איז ער, פֿאַרשטייט זיך, טרייף.<sup>10</sup>

אין שניכות מיט געשעדיקטע גלידער ביי עופֿות הערן מיר בנים ראב"ן וועגן „יענע עופֿות וואָס האָדעווען זיך אין וואָסער, דהיינו אונדזערע אַנדט [לייען: ענטעס = ענטלעך] און גענדו“ (ספֿר ראב"ן, עמ' נ/ג: „... עופֿות שהן גדילין במים כגון אַנדט ואוּזות שלנו...“). דאָס זיינען די זעלביקע טיפֿן־ענטלט — גיט איבער מוהר"י מברונא — וואָס אין שטצערמאַרק, ווי אויך אין וואָרמס, עסט מען זיי, הגם אַנדערשוואו ווערט מען געוואָרנט מע זאָל אַכטונג געבן טאַמער האָבן זיי צעלעכערטע אינגעוויידן צוליב דעם וואָס

9. האַרקאָווי, ד' 22/א, פֿאַרצייכנט: אויער־האַן wood-cock תרגל הבר. אין זיין ליד „בין נהר פרת ונהר חדקל“, ברענגט ח. נ. ביאליק אַרפֿן „דוכיפת זהב“, אַ גאַלדענעם אויערהאַן, ווייזט אויס אונטער דער השפּעה פֿון דער „גאַלדענער פּאַוע“ אין ייִדישן פֿאַלקס־ליד „געפֿלויגן, געפֿלויגן, די גאַלדענע פּאַוע“, הגם זי איז דאָ אין זיין ליד „טוס זהב“, אין דער ייִדישער איבערזעצונג פֿון י. מהיפֿות ווערט טאַקע פֿון דער „דוכיפת זהב“ צוריק „אַ גאַלדענע פּאַוע“, און די שורות: „ובדקל בין עפּאיו / תשכֿלה דוכיפת זהב“, ווערן פֿריי איבערגעזעצט אַזוי: „און אַ פּאַוע אין די צווייגן / זיצט אַ גאַלדענע, פּיקט די פֿליגן“ (געבראַכט אין דעם טייל איבערזעצונגען, אין: חיים נחמן ביאַליק, לידער און פּאַעמען... איבערגעזעצט פֿון העברעאיש דורך י. שוואַרץ, ניריאָרק, 1935, ז' 255).

10. מיר ציטירן פֿון דער איינציקער, שטאַרק־פֿאַרגרזטער, אויסגאַבע פֿון שו"ת מוהר"י מברונא, שטעטטין, תר"ך, סימן קמה: „עוד שמע הרחר"א לוי מפי מהר"י [מורנו הרב ר' יעקב ווייל] ז"ל שאמר שראה עוף גדול שקורין שוואן שאכל אפרוחי חיים והיינו דורס“.

זיי עסן לעבעדיקע שלאַנגען<sup>11</sup>. אין ניקלשבורג, מערן, האָבן זיי געהייסן ווילדע ענטן, און וועגן זיי לאַזט אונדז וויסן ר' מנחם מענדל קראַכמאַל, מחבר פֿון די שאלות ותשובות צמח צדק, אַז ווען ער איז געקומען אַהין האָט ער געזען ווי אייניקע האָבן געקויפֿט ענטלעך, ניט קיין היימישע, נאָר וואָס האַדעווען זיך אין זומפֿן. דערבײַ גיט ער פֿון זיי אַ גענויע באַשרײַבונג: זיי זעען אויס אַקוראַט ווי די היימישע ענטלעך, האָבן אַ ברייטן שנאָבל און אַ ברייטן פֿוס, נאָר די העלדזער קוקן אויס אַ ביסל לענגער<sup>12</sup>. וועגן דעם, צי אַזוינע זײַנען אַן „עוף טהור“ אָדער ניט, הערן מיר פֿון ר' חנוך העניך, רב אין שנייטאָך, וואָס ברענגט אין דעם ספֿר חינוך בית יהודא די תשובות פֿון דרײַ דורות: פֿון זײַן פֿאַטער, זיידן און עלטער־זיידן. ער גיט אונדז איבער, אַז אין שוואַבן, דרום־מערב דײַטשלאַנד, זײַנען דאָס די ווילדע ענטן, און וועד־ליק ווי „אַ סך מענטשן“ האָבן עדות געזאָגט, עסט מען זיי אין איטאַליע און אויך אין אייניקע מקומות אין אַשכּנז. אין די כתבים, ווידער, פֿון „הגאון מוהר״ר געטשלק זצ״ל“, וואָס איז געווען רב „במדינת שוואַבן“, האָט ער געפֿונען, אַז זיי זײַנען אַן „עוף טהור“<sup>13</sup>.

דאָס איז אַלץ גערעדט וועגן ווילדע ענטלעך, און דאָס אייגענע הערן מיר וועגן ווילדע גענדז: פֿאַראַן ערטער אין אַשכּנז — שרײַבט ר' מנחם מענדל קראַכמאַל — וואו מע מאַכט זיך אַ היתר זיי צו עסן. דאָס זײַנען ניט קיין היימישע גענדז: „ומה שהגידו מקצת אנשים שיש מקומות בארצות אשכּנז שנהגין היתר באווזות שאינן בני תרבות וקורין אותן ווילדי גענדז“ (שו״ת צמח צדק, סימן כט).

11. דאָרטן, סימן קמו: „בשטיי־מרק אוכלים עופות שקורין טויך ענט־לבש [פֿאַר־גרײַזט אַנשטאַט: טויך ענטלעך] אבל בשאר מדינות אין אוכלין אות. . . ובוורמש״א אוכלים ג״כ כה״ג גם כן כהאי גוונאן אבל העידו בחורים נאמנים שכלם צריכים בדיקה שאוכלים שקצים ורמשים. ולפעמים נמצא תוך מעיים נחשים בלועים מתים ואיכא למיחש שנקבו בני מעיים“.

12. שו״ת צמח צדק, פֿיורדא, תקכ״ו, סימן כט: „כשבאתי לק״ק ניקלשפורג ראיתי מקצת שקנו בר אווזות שאינן בני תרבות והן גדילין בין בצעי המים. כלשון אשכּנז קוראין אותן ווילדי ענטין וצורתן שוה לשלנו בני תרבות וטרומן רחב וגם כף רגלן רחבה . . . גם צוארן ורגליהן נראין ארוכים יותר משל בני תרבות“.

13. שו״ת חינוך בית יהודה, פֿראַנקפֿורט דמיין, תס״ח, סימן לב: „אך בר האווזות הבר שקורין ווילדי ענײַד בל״א [בלשון אַשכּנז] אם הם עוף טהור או לא“.

פֿון דער תשובה: „... זאת לדעת דהעידו לפני אנשים רבים שאוכלים אותן באטליא וגם באשכּנז ראו בקצת מקומות אוכלין אותם ושגם הם אכלו מהם. גם מצאנו בכתבי הגאון מוהר״ר געטשלק זצ״ל שהיה אב״ד [אב בית דין] במדינת שוואַבן שהעידו עליו שהיא עוף טהור“.

אין אַן אַנדער תשובה וועגן אַן ענלעכן ענין, שרײַבט ער (דאָרטן, סימן לב): „... אבל עוף שקורין לערכ״ן בל״א שמעתי דהוא עוף טמא“.

גענדונס, און בעיקר געוויסע חלקים, האָט זיך בכלל בני יידן אין פּוילן און דײַטשלאַנד גערעכנט פֿאַר אַ „מאכל חשוב״. אַזוי, אַ שטייגער, שרײַבט דער מהרש״ל — ר' שלמה ב״ר יחיאל לוריא (געב' אין יאָר ר׳ע 1510; געשט' של״ג-1573 אין לובלין) — אַז אַ גענדזענע פֿאַלקע איז אַ „מאכל חשוב״, און ווי ער האָט געהערט פֿון אַ דאָקטער איז עס דער געזינטסטער חלק בני אַ גאַנז;<sup>14</sup> אויף אים פֿאַררופֿט זיך ר' יואל סירקיש (דער ב״ח; געב' אין יאָר שכ״א-1561 אין לובלין; געשט' אין יאָר ת״ת-1640 אין קראַקע) וואָס שרײַבט, אַז אַ גענדזענער פּופיק איז עפעס אַזוינס וואָס דערמיט איז מען מכבד געסט, און אַז וועגן דעם איז נאָך פֿאַראַן אַ קבלה פֿון מהר״ל;<sup>15</sup> ; נאָך עפעס רעכטס איז דאָס דיקע פֿלייש איבערן ברוסט, וואָס הייסט בייליק;<sup>16</sup> ; און ר' אברהם דאַנציג, מחבר פֿון באַקאַנטן ספֿר חיי אדם, ווייזט אָן, אַז בייליק איז חשוב „אין קראַקע און אומגעגנט“, בעת אין ווילנע און אַרומיקער געגנט איז גראַד די פֿאַלקע עפעס רעכטס מיט וואָס מען איז מכבד געסט נאָר דאָן ווען מען געמט ניט אַראָפּ דערפֿון די הויט.<sup>17</sup> גאַר אַ סך ווערט אין דער רבנישער ליטעראַטור דערמאַנט געשטאַפטע גענז, געבראַטענע גענז און גענדזענע שמאַלץ, וואָס וועגן דעם באַמערקט ר' שמואל ב״ר דוד הלוי, וועלכער האָט געלעבט אין דײַטשלאַנד, אַז ניטײַדן האַלטן ניט פֿון אויסלאָזן אַט דעם שמאַלץ: „אין דרך הכותים לעשות שמן אווז“ (שו״ת נחלת שבעה, פֿיורדא, תנ״ב, סימן ע״ה).

דאָ ווילן מיר צוגעבן אייניקע עטימאָלאָגישע הערות:

ענד, ענט, ענטל — אַלטהויכדישט (=אָה״ד) anut, מיטלהויכדישט (=מה״ד) ant, איז פֿון די עלטערע גערמאַנישע נעמען, פֿאַרקרובעט מיטן לאַטיינישן anas, ליטווישן antis און אַלטסלאַווישן (onty) oty. די נײַהויכדישטע (=נה״ד) Ente, ווידער, שטאַמט

14. הגהות הרש״ל לשערי דורא, אָדער עטרת שלמה, באַסיליאה, שני״ט, עמ' מ/ב: „... בפרט האינדא שחושבין רגל אווזא למאכל חשוב וכן שמעתי מרופא מומחה שהוא הבריא באוואז...“
15. בית חדש על טור יורה דעה, קראקא, שצ״א, סימן קא, ד' (צום סוף): „והכי נקטינן שהרי בזמנינו הקורקבן של אווז הוי חה״ל [חתיכה הראויה להתכבד] לפני האורחים אבל לא דתרגולים וכ״כ [וכן כתב] מהרש״ל“; זען אויך דאָרט. סימן קי, ג, אַז דאָס חשיבות איז „דוקא בקורקבן של אווז אבל לא בקורקבן של תרגולת וכן מצאתי בקבלות שקיבל מהר״ל ממהר״ טעבלין ז״ל“.
16. טורי זהב על יורה דעה, סימן קא, יא: „בשר עב של החזה שקורין בילק“; שו״ת צמח צדק, סימן עו: „... באווי פטומה... שהבשר משני צדין ואנו קורין אותו ב״ליג...“; שו״ת חינוך בית יהודה, סימן מו: „אוואז... בשר עב שקורין בליא ברושט או בילק“.
17. חכמת אדם, ווילנא, תקע״ב, כלל נג, סימן ח: „... ואווז שהופשט עורו ונתערב ממנו הבטן (שקורין בילק) בק״ק קראקע וגללותי ששם הביילק חה״ל וכן בק״ק ווילנא וגללותי שהירך שקורין פאלקע ר״ל כיון שניטל תפארתן שהיא העור לא חשיבה עוד חר״ל [חתיכה ראויה להתכבד].“



פֿון אַה"ד enita. ענד, ענט, ענטל זינגען, אויף ברייטערע שטחים פֿון יידיש קאָטשקע (פֿון פּויליש kaczka).

אין אויגזערע ווערטערביכער פֿאַרצייכנט אַזוי: ליפֿשיץ, ו' ז' 181/א; קאָטשקע utka; ליפֿשיץ, וו' ז' 402/ב; דאָס קאָטשקילע utenek; דיא קאָטשקע utka; האַראַוו, ז' 350/ב; ענטל (עך) duck בר אוי.

גאַנרן — איינער פֿון די ווייניקע נעמען פֿאַר פֿייגל פֿון אינדאָערמאַנישן אָפֿי שטאַם: מה"ד: ganze, gans; פֿאַרבונדן מיטן ליטינישן anser, גריכישן xan, פֿון xans\*18. ליפֿשיץ, ו' ז' 66/א; גאַנז Gus; דאַרטן גופֿא: גאַנער gusak; ליפֿשיץ, וו' ז' 66/א; דער גאַנער gusak; דאָס גענודיל gusek; דיא גאַנז Gus; האַראַוו, ז' 139/ב; גאַנז (גענז) goose אוי; ז' 139/ב; גאַנער gander אוי זכר.

וועגן דער געאָגראַפֿישער פֿאַרשפּרייטונג פֿון ענטל, קאָטשקע און גאַנז [גאַנטס] — זען: Dr. Jean Jofen, A Linguistic Atlas of Eastern European Yiddish, [New York, 1964], Map XVIII, p. 74.

ביילעק, בייליק קען מען גיכער צוריקפֿירן צו ביילעג (אָדער ביליג, ווי אָנגעגעבן אין די שו"ת צמח צדק). אַזוי ווי עס רעדט זיך דאָ וועגן פֿלייש וואָס באַדעקט דעם ברוסט חלק פֿון דער גאַנז קען מען עס אָפֿשר צוריקפֿירן צום מה"ד be-legen, מיטן פֿשט: אַנזדעקן, באַדעקן<sup>18</sup>, מיט אַ מעגלעכן סובסטאַנטיוו \*beleg וואָס איז אין יידיש אויס- גערעדט געוואָרן beilik, beilek.

ליפֿשיץ, ו' ז' 61/ב: בעיליק ptichia grud; האַראַוו, ז' 119/ב: ביילעק shoulder of a fowl שכם העוף. אַבאָ (א. בערעזניאַק) מלון אייזעברי מלא, פֿאַריז, 1939, ז' 165/ב, פֿאַרבינדט ביילעק מיטן פּוילישן bialek, וואָס באַטייט אייגנטלעך: אַ וויסער פֿלעק אונטערן נאַגל, אָדער אויפֿן אויג.

לאַמיר צוריקגיין צו דער עלטערער אויסטייטש-טראַדיציע, וואָס באַגלייט, ווי באַמערקט, די אָנהייבן פֿון יידיש. אַזאַ אַ שטייגער, איז געווען אַננגע- שטעלט ביים אויסטייטשן די "חמשת המינין", די "פֿינף מינים תבואה", וואָס ווערן אויסגערעכנט אין דער משנה (מסכת חלה, פרק א, א), וואָס פֿון זיי דאַרף מען אָפֿשיידן אַ שטיקל טייג, חלה, וואָס מען גיט דעם כהן, אָדער זינגען פֿאַר- בונדן מיטן דיין פֿון "חדש" (ווי אָנגעוויזן אין דער משנה מנחות, פרק יוד, ז)<sup>20</sup>. אַט די אויסטייטש-ווערטער זינגען פֿאַרבונדן מיט דער קאָטשקילע פֿון "הידור מצוה", און זיי געהערן צו דער עלטסטער שיכט אין יידיש. אַזאַ "הידור מצוה", אַ שטייגער, איז געווען מרור און כרפס צום סדר, ווי אויסגערעכנט אין דער משנה (פסחים, פרק ב, ז). דאָ האָבן מיר צו טאָן מיט אידענטיפֿיצירן גרינסן וואָס זינגען געוואַקסן אין אַ סובטראַפֿיש לאַנד און וואָס זייער אידענ-

18. פרטים זען ב"ב קלוגע, ז"ו 172, 239.

19. זען לעקטער, ז' 15.

20. אויספֿירלעך וועגן דעם האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט אין אויגזערע יידישע מאַכלים. סעפֿאַראַטער אָפּדריק פֿון יודא א. יאַפֿעבויז (ייִוואַ, גייריאַרק, 1958), ז"ו 25'16.

טיפיציִרונג האָט זיך געביטן אין לענדער מיט אַ קעלטערן קלימאַט, אָדער זינגען דאָרטן אין גאַנצן ניט געווען בנמצא. וועגן דעם, אַ שטייגער, באַמערקט ר' צבי הירש אַשכנזי, מחבר פֿון די שו"ת חכם צבי, בשניכות מיט חזרת אין דער משנה, אַז אין אַשכנז און פוילן, וואָס זינגען קאַלטע לענדער, איז אַט דער מין ניט מצוי פסח-ציט; און דערצו איז מען דאָרט ניט אַזוי בקי אין די נעמען פֿון די קרייטעכצער ווי עס זינגען דאָס ייִדן וואָס וואוינען אין לענדער גאַנצט צו ארץ-ישראל און בבל<sup>21</sup>. הינטער דער אידענטיפיציִרונג איז געווען אַ קייט פֿון טראַדיציע, וואָס אירע רינגעלעך האָבן זיך ניט איבער-געריסן, וועל צוליב „הידור מצוה“ האָט אַ ייד געמוזט וויסן די נעמען פֿון אַט די קרייטעכצער איידער ער האָט זיך געזעצט צום סדר כדי אים אָפצו-ריכטן ווי ס'באָדאָרף צו זיין.

די ייִדישע גלאַסן וואָס זינגען פֿאַרבונדן מיט די נעמען פֿון אַט די ירקות זינגען אַן אינטערעסאַנט קאַפיטל פֿאַר זיך, און דערוועל וועלן מיר בקיצור אַנווייזן אַט וואָס: דורך אַלע דורות האָבן זיך רבנים באַמיט אויסצוטשיטשן די ירקות צום סדר ווי זיי ווערן אויסגערעכנט אין דער משנה און גמרא. און אַרום דעם ענין האָט זיך אָנגעקליבן אַ גרויס מאַטעריאַל. די אויסטייטשונגען זינגען פֿאַרגעקומען אין דעם שטח פֿון די שפראַכקרייזן פֿון די ייִדישע ישובים אין אייראָפּע — דער אַראַבישער שפראַכקרייז איז אַן ענין פֿאַר זיך — דהיינו: אין לעז, וואָס נעמט אַרום אַלט-פֿראַנצייזיש און איטאַליעניש; בלשון ספֿרד, ד"ה אין דעם לשון פֿון שפּאַניש-ריידיגדיקע ייִדן; און בלשון אשכנז, ד"ה אין ייִדיש. דאָס וואָס מיר ברענגען ווייטער האָט נאָר אַ שניכות צום לעצטן שפראַכ-קרייז. אַלע אויסטייטשונגען, ווידער, זינגען זיך סומך סני אויף דער משנה און סני אויף דער גמרא. און פֿאַר קלאַרקייט וועגן וועלן מיר דאָ ברענגען ביידע מקורים.

אין דער משנה, אין פסחים, פרק ב, ו, לערנען מיר:

ואלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח: בחזרת  
ובעולשין ובתמכא ובחרחבינא ובמרור. יוצאין בהן בין לחין  
בין יבשין אבל לא כבושין ולא שלוקין ולא מבושלין. ומצטר-  
פין לכזית ויוצאין בקלח שלהן.

21. שו"ת חכם צבי, אמשטרם, תע"ב, שאלה קיט: „... טוב להודיע שהחזרת השני במשנתנו ובלשון חכמים חסא — הוא הירק הנקרא בלשון אשכנז סאלא"ט — ומפני שבארצות אשכנז ופולוניה שהן קרות אינו מצוי בזמן הפסח לא הורגלו לקחתו מחובת מצות מרור או מפני שלא היו בקיאים בטיב פתרון שמות הירקות כאנשי ארצות הקרובות לארץ ישראל ובבל“.

אין דער משנה זינען אויסגערעכנט פֿינף קרייטעכצער<sup>22</sup> וואָס מיט זיי קען מען יוצא זיין פסח צום סדר, און אויף דעם זעלבן אָפֿן ווערן זיי איבער־געזחורט אין שולחן ערוך אורח חיים, סימן תעג, ס"ק ה', וואו עס ווערט צו־געגעבן: „ועיקר מצוה בחזרת ואם אין לו חזרת יחזור אחר ראשון ראשון כפי הסדר שהם שנויים. דער רמ"א (ר' משה איסרליש), אין זינע גהנות אויפֿן אָרט, גיט צו, ברענגענדיק דעם טור: „ואם אין לו א' מאלו הירקות יקה לענה או שאר ירק מר“.

די גמרא, אין פסחים, דף לט, ע"א, ברענגט אָט די ירקות אין אָט דעם סדר:

חזרת חסא עולשין הינדבי תמכא. אמר רבה בר בר חנה תמכתא שמה הרחבינא. א"ר שמעון בן לקיש אצוותא דדיקלא. ובמרוז מרירתא.

וואָס שייך די קרייטעכצער ווי אויסגערעכנט אין דער גמרא, פֿאַרטיילט זיי רש"י, דאָרט, אַזוי: „חסא ליטוגא, הינדיבי עשב שקורין קרישפֿלא, תמכתא מרובי"א, אצוותא דדיקלא סיב הגדל ונכרך סביב לדקל שקורין ווי"דילא, מררייתא אמיר"פול והיא פופרין“.

אָט די אַלע גלאַסן זינען אין לעז, און פֿון דאָנעט איז שוין געווען אַ טריט נענטער זיי צו אידענטיפֿיצירן בלשון אשכנז. האָט מען זיך טאַקע פֿאַר־רופֿן אויף רש"י, בעיקר וועגן דעם ווען עס איז געגאַנגען אין קלאָר מאַכן וואָסער קרייטעכץ איז מרור. אין דער גמרא גייט שוין אָן אַ מחלוקת וועגן מרור: עס ווערן אָנגעגעבן די נעמען פֿון פֿאַרשיידענע קרייטעכצער, נאָר פֿון דער מחלוקת ווערט קלאָר, ווי רש"י דערקלערט, דאָרט, לויט דער גמרא: „מכולן למדנו שהמרור יש לו שרף ופניו מכסיפין שבכל הירקות הללו רואין אנו בהן הסימנין האלו“.

דער ערשטער מקור וואָס ברענגט די נעמען פֿון אייניקע פסחדיקע קרייטעכצער אין „לשון אשכנז“ שטאַמט פֿון אָנהייב 12טן יאָרהונדערט. דאָס איז דער אבן העזר, אָדער ספֿר ראב"ן, נאָך די ראשי־תיבות פֿון זיין מחבר, ר'

22. אין משניות מיט איבערזעצונג און פירוש אין יידיש, פֿון שמחה פיעטרושקא, צווייטער באַנד: סדר מועד (מאָנטרעאַל, תש"ו 1946), ז' 175, ווערן אָט די קרייטעכצער איבערגעגעבן אַזוי: „בחזרת מיט שאַלאַטן, ובעולשין, און מיט אינדיין (עס־ציקאַריע), ותמכא, און מיט גאַרטן־אינדיין, ובחרחבינא, און מיט שטער־דאַרן, ובמרוז, און מיט ביטערן קאַריאַנער“.

עס איז אָנגב כדאי צו באַמערקן, אַז דער פֿאַמיליע־נאָמען פֿונעם איבערזעצער — פיעטרושקא — איז דאָס פּויליש־יידישע וואָרט פֿאַר איינעם פֿון די פסחדיקע קרייטעכצער: פעטרושקע, וואָס איז אויך באַקאַנט ווי פעטריזיליע (זען ווייטער).

אליעזר ב"ר נתן, וואָס איז דערמאָנט געוואָרן אויבן. ער איז געווען פֿון די „גדולי אַשכּנז“, וואָס האָט געלעבט אין מִצְרַיִם, ווירצבורג, רעגנסבורג, קעלן, און אַ קורצע צײַט אויך אין „ארץ כּנען“, ד"ה אין ביימען, און איז געווען אויפֿגעטראָגן מיט די חכמי צרפֿת און אַשכּנז. לעז און לשון אשכּנז זײַנען צו יענער צײַט געווען די שפּראַכן פֿון דעם ייִדישן קיבוץ אויף ביידע זײַטן פֿון דעם טײַך רײן, וואָס איז געווען נײַט מער ווי אַ געאָגראַפֿיש־פֿיזישע מחיצה; דעריבער קען מען פֿאַרשטיין פֿאַרוואָס דער ראב"ן ברענגט די נעמען פֿון אַט די קרייטעכצער אין די ביידע לשונות. שרייבט ער טאַקע (אין קאַנטיקע קלאַמערן ווערן געבראַכט די קאַרעקטע פֿאַרמען): „וירקות שאדם אוכל לשם מרור הם חזרת חסא לייטוגא בלעז עלושיין [עולשיין] קרשפילא [תמכא מרובייא] חרחבינא אצוא דדיקלא מרור מרתא אמירפול (אמירפול) בלעז יירמורא, (וירמוטא) בלשון אשכּנז ומצוה בחסא יותר מכולן דחסא רחמנא עלן ופֿרקי; — — — ומיני ירקו' כגון מרטך וחסא“<sup>23</sup>.

זײַן אייניקל, ר' אליעזר ב"ר יואל הלוי (דער ראב"ה), גייט אים נאָך אויפֿן אייגענעם שטייגער, און פֿאַרענדיקט מיט: „— — מרור מררייתא אמירפול בלעז ובלשון אשכּנז וירמוטא“ (אין אַ צווייט אָרט; ווירמוט)“<sup>24</sup>. דאָס אייגענע געפֿינען מיר בײַם מחבר פֿון ספֿר הפרנס, אַ תּלמיד פֿון מהר"ם מרוטנבורג, מיט אַ צוגאַב: „עולשיין קרשפילא בלשון אשכּנז“<sup>25</sup>, און מיט אַ הוספֿה בײַ נאָך איינעם פֿון דעם מהר"ם תּלמידים: „— — ובתמכא הוא אבדורן (אנדורן)“<sup>26</sup>, וואָס איז אויך „בלשון אַשכּנז“.

אַט די אַלע נעמען פֿאַר די קרייטעכצער זײַנען, מיט הוספֿות און שינויים, אַרײַן אויך אין די מנהגים־ספֿרים, וואָס פֿון זײַ שטעלן מיר זיך אָפֿ, בקיצור, אויף די מנהגים פֿון מהר"ל, אויפֿגעזאַמלט פֿון זײַנעם אַ תּלמיד, ר' אליעזר בן יעקב, מיטן צוגאַמען ר' זלמן משוטיג־ווער"א (ד"ה פֿון סט. געווער, צו דרום פֿון קאַבלעניץ, אין צפֿון־מערב דײַטשלאַנד). ער און זײַנע תּלמידים האָבן געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף די מנהגים וואָס האָבן זיך אַנגעג־שטעלט אין אַשכּנז און עסטרייך, און וואָס זײַנען שפּעטער אַריבער צו אַלע

23. ספר ראב"ה, פראָג, ש"ע, עמ' עג/ג; עד/ד.

24. ספר ראב"ה, חלק שני, עמ' 101-100; 157.

25. ספר הפרנס מהרב רבינו משה פרנס מרוטנבורג אשר כתבו עפ"י מהר"ם מרוטנבורג ז"ל, חילונא, תרנ"א, סימן נו.

אין אַט דער אויסגאַבע איז דער ספֿר פֿול מיט גרינזן, אָבער זײַ לאָזן זיך פֿאַרריכטן אויפֿן סמך פֿון עלטערע רבנישע ספֿרים.

26. „ספר אמרכל על הלכות פסח“, אַרויסגעגעבן פֿון אַ כתב־יד דורך מיכאל היגער, אין ספר היובל לכבוד אלכסנדר מאַרכס למלאת לו שבעים שנה. חלק עברי. גיויאָרק, תש"י, עמ' קעב.

„בני אשכנז“ אומעטום אין אייראָפּע. וועגן מהרי"ל דריקט זיך אויס ר' בנימין אהרן סלניק פֿון גראָדנע, און שפעטער — קראָקע, אַז „ער איז געווען דער גרעסטער גדול אין זײַן דור, און אַלע מנהגים פֿון 'ארצות אשכנז' זײַנען אַנגעשטעלט לויט אים“<sup>27</sup>. דעם מהרי"לס תלמיד האָט אויך אַרײַנגענומען די מנהגים פֿון מה"ר שלום מאוש"טריך, דעם מהרי"לס רבין, וואָס עס האָט פֿאַרשריבן זײַנער אַ תלמיד, ר' יוזיפֿא אושט"ריכר, וועלכער איז געווען זײַער אַנגעלייגט בנים מהרי"ל. אין אַ טייל ערטער האָט ער צוגעגעבן די מנהגים פֿון ר' אברהם קלוזנר (מהרא"ק) אַזוי אַז מיר האָבן דאָ פֿאַר זיך אַ גרעסערע זאַמלונג „מנהגי אושטריך“ ווי זײַנען פֿאַרצײכנט געוואָרן דורך עטלעכע דורות. די מנהגים פֿון מהרי"ל זײַנען גיך אַנגענומען געוואָרן, און אין אַ קורצער צײַט זײַנען פֿון זײַ אַרויס אין איטאַליע דריי אויסגאַבעס (סביוניטה, שט"ו-1556; קרעמאַנע, ש"ח-1558; און שכו"ו-1566; זײַנט דאָן — איבער-געדרוקט אַ סך מאַל). זײַ זײַנען אויך באַאַרבעט געוואָרן אין ייִדיש, מיט צו-גאַבן פֿון די מנהגים פֿון ר' אייזיק טירנא, באַקאַנט אונטערן נאַמען „טייטשי מנהגים“ (געדרוקט צום ערשטן מאַל אין מאנטוע, ש"ן-1590).

בנים באַשריבן די „הלכות אגדה ודין הסדר“ באַנוצט זיך דער מהרי"ל מיט די אַנגענומענע ייִדישע נעמען פֿאַר די קרײַטעכצער בנים סדר; צו „טיבול ראשון“ נעמט מען אייפֿן, אָדער איפֿן, וואָס מע נוצט פֿאַר כרפס, און לטוג"א נוצט מען צו „טיבול שני“; אַז זײַן פֿאַטער מה"ר מוס"ל (אַ פֿאַר-ענדערטער נאַמען פֿון: משה) האָט ווידער ניט געהאַט קײַן כרפס, „האָט ער גענומען כרתי וואָס מע רופֿט לאווד“; ער אַליין איז געווען מסופק, צי מע קען פֿאַר דעם נוצן פעטערל, און וואָס שײַך קירב"ל, האָט ער עס צו „טיבול ראשון“ ניט גענומען. דערבײַ האָט דער מהרי"ל אַנגעגעבן דעם טעם פֿאַר נוצן כרפס; אַז מע לײַענט דאָס וואָרט אויף צוריק, קומען אַרויס די ווערטער „ס'פרך, ד"ה — „ששים רבוא“ (= זעקס הונדערט טויזנט) בני ישראל האָבן אין מצרים געטאַן עבודת-פרך. צוליב דעם אייגענעם טעם נוצט מען איפֿן: עס זעט אויס ווי דערנער, און אַז אלול-צײַט ווערט עס פֿאַרטריקנט איז עס ווי שטרוי, וואָס מיט אים האָבן ייִדן אין מצרים געקנאַטן ציגל<sup>28</sup>.

27. שו"ת משאת בנימין, קראקא שצ"ג, סוף סימן סב: „... ובפרט מהרי"ל שהיה גדול בדורו מאוד עד שכמעט כל מנהגי ארצות אשכנז נתחסדו על פיו“.

28. ס' מהרי"ל, סביוניטה, שט"ז, עמ' יז/א: „הירקות אייפֿן וחסא שקוי לטוגא. אייפֿן לטבול ראשון וחסא לטיבול שני“; „טיבול ראשון... עושין אותו מין ירק כרפס שקורין איפֿן. והטעם משום דכרפס למפרע ס' פרך ר"ל ששים רבוא עבדו בפרך במצרים. והעיד על אביו מה"ר מוס"ל כשאין לו כרפס נטל כרתי שקורין לאווד לטיבול ראשון. — ובפעטערלן היה מסופק. וקירב"ל פֿינרשן בהגה"ה במיימון שהוא עולשין [עס איז אין

אין דער יידישער באַארבעטונג פֿון מהרי"לס מנהגים<sup>30</sup>, זענען די שניכ-  
דיקע טיילן אזוי:

אין דעם טייל: „וויא מן דען סדר גיבט“:

1. ... אונ' מרור וואש נון איינר וויל ניצן מעררעטיג  
אדר לאטיך אדר איפיך אונ' איין וויניג עסיג צום טיכול  
ראשון.

2. ... אונ' נעמט דען איין וויניג קירביל אודר איפיך  
אונ' טונקט עש אין עסיג. אונ' מאכט דיא ברכה ... בורא  
פרי האדמה.

אין דעם טייל: „דיא ערשט נכט פֿום סדר“:

... דר נאך נעמט ער אזו גרוש אז איין כזית דען  
לאטיך דש דא היישט מרור אונ' עש דונקט איין אין הרוסת  
אונ' זאגט ... על אכילת מרור.

די אייגענע פֿאַרמטטשונגען האָבן זיך אויפֿגעהיט אין די אַלטי־ייִדישע  
איבערזעצונגען, אָדער אַרײַנפֿירן, פֿון דער הגדה של פסח. אזוי, אַ שטייגער,  
ווערט אין דער געגראַמטער פסח־צערעמאָניע „דער סדר אין טױטשן בײַ-  
שײדליך. בור ורױאן אונ' מײדליך“ געבראַכט פֿאַר „טיבול ראשון“: „... דען  
נים איפֿיך אונ' אין עסיק טונק איין“<sup>30</sup>. אין סדר הגדה של פסח, צוגעגעבן  
צום סדר ברכת המזון (דיהרנפֿורט, תקנ"ג) איז, מיט קליינע ענדערונגען,  
איבערגעדרוקט דער אויבן־דערמאָנטער עלטערער נוסח. נאָר מיטן צוגאַב  
(אויף ז' כב / ב): „... אויך זאל מן אין דש בעקן טון (ירקות) אונ (איפֿוך  
אדר פֿיטרזיל)“.

גהות מיימוניות, אַ פֿירוש אויפֿן רמב"ם, פֿון ר' מאיר הכהן, אַ תלמיד פֿון מהר"ם ב"ר  
ברוך, אין ערשטן דרוק, קוגשטטיגא, רס"ט, הלכות חמץ ומצה, ווערט אָנגעגעבן: „החזרת  
לטוגא עולשין קירבא“] אַם כן מרור הוא. — אע"ג [אַף על גב] דכתו' קירב"ל בכמה סדרים  
בטיבול ראשון לא נהיגו... (עמ' יו/ב); ... ועוד טעם אחר ליטול איפֿיד שהוא דומה  
לקוצים כשזוקין בימי אלול ודומה לחבן שקששו ללבנים...“ (עמ' יח/א).

29. מנהגים כמנהג אשכנז ופולין... פרנקפורט דמיין, ת"ן, אָן פֿאַניאַציע. — די  
ערשטע זעלטענע אויסגאַבע, מאנטואה, ש"ן, געפֿינט זיך אין דער יודא א. יאָפֿע קאַלעקציע  
פֿון אַלטי־ייִדיש, וואָס איז אַריבער אין רשות פֿון ייִדישן טעאַלאָגישן סעמינאַר אין גיריאַרק.  
צום גליק איז אַט די קאַלעקציע גיט באַשעדיקט געוואָרן אין דעם גרויסן פֿיצער פֿון דער  
ביבליאָטעק, אין אַפֿריל, 1966.

30. הגדה... לאשכנזים... גרפס שנית, מנטובה, שכ"ח [1568]. מיר ציטירן פֿון  
דער פֿאַקסמיליע בײַ יצחק ריבקינד, „ייִדיש אין העברעיִשע דרוקן ביזן יאָר ת"ח-1648“,  
אין פֿנקט, (גיריאַרק, 1927), ז' 37. ער ווייזט אָן, לויט יודא א. יאָפֿע, אַז אָן אַנדער  
וואַריאַנט פֿונעם „סדר“ געפֿינט זיך אין בן־יקרס פֿאַרטיטשטן סידור, איכענהויזען, 1544,  
ווי געבראַכט אין מאַקס גרינבויםס כרעסטאַמאַטיע. נאַקקוּנדיק, געפֿינט מען דאָרטן, ז' 312,  
לויט זײַן שטייגער, אין ליטײַנישער טראַנסקריפֿציע: Den nim epich un' essig tunk.

הגם דער מהרי"ל איז געווען מסופק צי מע קען פֿאַר כרפס ניצן פעטרולן, האָט זיך אין אַשכנז אַנגעשטעלט דער מנהג אים יאָ צו האָבן בנמ, טיבול ראשון. אזוי הערן מיר עס פֿון ר' יוסף יופא האן נורלינגן (געב' אין פֿראַנקפורט א. מנן, אָן ערך אין יאָר ש"ל-1570; געשט' דאָרטן אין יאָר שצ"ז-1637), וואָס האָט אין זײַן ספֿר יוסף אומן פֿאַרשריבן בעיקר די עלטערע „מנהגי פראנקפורט“ (דעם ספֿר האָט ער פֿאַרענדיקט אין יאָר ש"צ-1630). ער ווײַזט אָן אַז די פסחדיקע קערה דאָרף מען אויסשטעלן דאָס וואָס קומט צוערשט אַזוי: פיטרולן, וואָס מען נעמט פֿאַר „טיבול ראשון“ און ניט קורבל וואָס אַ טייל פוסקים האַלטן אַז עס איז עולשין וואָס די משנה דערמאָנט פֿאַר מרור; נאָך מרור נעמט מען לאַטיך, מעג עס קאָסטן ווי טייער; און פֿאַר כורך נעמט מען מעררעטיך.<sup>31</sup>

אים גייט נאָך זײַן אייניקל, ר' יוסף ב"ר משה קאשמן, וואָס האָט זיך באַנוצט מיט זײַן זיידנס כתב-יד, און ער גיט אָן אַז פֿאַר כרפס נעמט מען איפֿון וואָס מען רופֿט פיטרול, אָדער פֿעלד שלאטן: „(כרפס) לוקחין איפֿון שקורין פיטרול או פֿעלד שלאטן ומטבילין אותו בחומץ או מי מלח“.<sup>32</sup>

דאָס וואָרט פעטרולן, ווי מיר זעען, איז אַרויס פֿון באַנוץ און איז אין ייִדיש אין דײַטשלאַנד אַרויסגעשטויסן געוואָרן דורך פיטרול (אַרויסגעערעדט: פעטערזול), וואָס מיר געפֿינען אין פוילן אין 16טן י"ה, ווי דערמאָנט בני ר' משה ב"ר אברהם, אבד"ק פֿרעמסלא [פֿרעמיסלע], אין זײַן ספֿר מטה מטה (געדרוקט אין קראַקע, שנ"א), סימן תרכו: „ויקח איפֿן או פיטרול“. שפע-טערצו, אָנהייב 17טן י"ה, געפֿינען מיר עס אין דער ענלעכער, אָדער גע-ענדערטער פֿאַרעם פעטרולן. אַזוי, אַ שטייגער, חידושט זיך ר' אברהם אבלי [אַבעלע] גאַמבינער, באַקאַנט אויך ווי מהור"ר אברלי מקאלש (= פֿון קאַליש; אָן ערך צווישן די יאָרן 1636-1683), מחבר פֿון מגן אברהם, וואָס „אין אונז-דזער מדינה“, ד"ה אין פוילן, איז מען זיך נוהג צו נעמען פעטערזולן פֿאַר כרפס; נאָך דער טעם דערפֿאַר, גיט ער אַליין צו, איז מן הסתם צוליב דעם וואָס אַנדערע קרייטעכצער זײַנען דאָרטן פסח-צײַט ניט בנמצא.<sup>33</sup>

31. יוסף אומן (געדרוקט צום ערשטן מאל אין פֿראַנקפורט א. מנן, תפ"ג; מיר ציטירן פֿון דעם איבערדרוק, דאָרטן, תרפ"ח), סימן תשמו, ז' 167: „אחר שסדר השלחן... ויתן הכל אל תוך הקערה... וזהו הסדר שיגית הקרוב אליו ממש יהיה הפיטרול שאותו מחויב ליקח לטיבול ראשון דוקא ולא קורבל מפני שהוא לדעת קצת פוסקים עולשין הנוכח במשנה למרור ואין ראוי לקחתו קודם ברכתו... ואחר כך המרור... דהיינו לאטיך אם אפשר אפילו אם דמיו יקרים ואחר כך המעררעטיך שלוקחין אותו לכריכה“.

32. נהג כצאן יוסף, האנויאה תעיה, עמ' נח/ג.

33. מגן אברהם שולחן ערוך אורח חיים, דיהרן פֿארט, תנ"ו, סימן תעג, ד: „כרפס — ואני תמה למה נהגי במדינתנו ליקח פעטרולן — — ואפשר ששאר ירקות אין

דאָס אייגענע וואָרט מיטן אַרױסרייַד פּעטרוועזיליע האָט נאָך געלעבט אין אונדזערע צײַטן, און אין פּוילן, ווי אויך אין ליטע, איז צוגעקומען דאָס ברייט־פֿאַרשפּרייטע פּעטרוועשקע, אָדער פּעטרוועשקע. ביידע ווערן דערמאָנט בײַ ר' אברהם דאַנציג פֿאַרן באַנוץ פֿון כּרפּס. ער גיט טאַקע אָן, אַז דאָס לעצטע וואָרט איז „בלשון פּוילין“, ד"ה פּויליש: Pietruszka. דערבײַ ווײַזט ער אָן אַז אַנדערע נעמען אָנשטאַט דעם ציבל, ווײַל זײ האָבן נישט קײן אַנדער קרײטעכץ.<sup>34</sup>

פּעטרוועשקע ווערט, פֿאַרשטייט זיך, דערמאָנט כּמעט אין יעדן מזרח־אייראָפּעאישן רבנישן ספֿר וואָס גיט זיך אָפּ מיט ברכות הנהנין, אָדער מיטן אופֿן פֿון אַפּריכטן דעם סדר. פֿון די לעצטע מחברים, אַ שטייגער, איז, בײַם שרײַבן אָט די שורות, צוגעקומען דער קומאַרנער רבי, ר' יצחק אייזיק יהודה יחיאל, וואָס פֿאַרצײכנט טאַקע: „פּיטערווײַל, ונקראַ פּעטרוישקע אכל העלין כּשהם מבושלים עם בשר... מברך בפה"א, אבל על גוף הפּעטרוישקע יכרך שהכל אם אכלן חיים“.<sup>35</sup>

אַז עס איז געקומען צו דער אידענטיפּיצירונג פֿון מרור, האָט זיך ווידער אַ מאָל איבערגעחזרט די זעלבע געשיכטע: פֿאַרשיידענע מסורות האָבן זיך אויפֿגעהיט וועגן די קרײטעכצער פֿאַר מרור. עס ציט זיך אַ קײט פֿון הונד־דערטער יאָרן און פֿון גדולי ישראל, וואָס האָבן, יעדערער אין זײַן צײַט, אויסגעשטימט דעם ענין און געזוכט אַן ענטפֿער אויף אײַן וואָרט. אין כתב־

מצוי כ"כ [כל כן] בימי הפסח — —“; זען אויך, דאָרטן, סימן כה, א(ג): „... וכן המנהג לברך בליל פסח על פטרוויל בפה"א [בורא פרי האדמה]...“.  
34. חיי אדם<sup>1</sup> (ווילנא, תקע), כלל קכו, ה: „הירקות לטיבול ראשון נוהגין בכל אשכנז ליקח העלין מן פּעטרוועזיליע ובלשון פּוילין פּעטרושקי ומה שלוקחין לטיבול בצל כיון שאין להם ירק נוהגים כן“.

זען אויך דאָרטן, אין דער צווייטער, צום טייל געענדערטער אויסגאַבע (בהוראדנא ובוילנא, תקע"ט), איבערהויפט וואָס שײַך הלכות פסח, כלל קל, הסדר בקצרה (ה): „כּרפּס. אחײַז יטול פּעטר זײַל (שקורין פּעטרושקע או ירק אחר וטובל במי המלח ומברך בפה"א...“.

אַז אַנדערש מאָל ברענגט ער דאָס וואָרט אין דעם ליטוויש־ייִדישן אַרױסרייַד — פּעטרושקע: „וכן ירק שקורין פּעטרושקע (ובל"א פּעטער זײַל)... מוחזק בתולעים“ (חכמת אדם, כלל לח, טו).

אין דער ייִדישער באַאַרבעטונג פון חיי אדם, ווילנע, תרמ"ד־1883, ז' 142, ווערט עס פֿאַר „טיבול ראשון“ איבערגעגעבן אַזוי: „... און ער נעמט אַ שטיקל גרינס פֿון פּעטרושקע אָדער אײַן אַנדער גרינס און טונקט אײַן אין זאַלץ וואָסער אָדער אין עסיג...“; דאָרטן, אויך: „און כּרפּס דאש היישט גרינס פון פּעטרוישקע...“ — צוליב טעכנישע טעמים האָבן מיר אויסגעלאָזט די נקודות.

35. שלחן הטהור... הכינו וגם חקרו... מרגא ורבנא יצחק אייזיק יהודה יחיאל מקומרנא... בצירוף הערות וצינונים על ידי אברהם אבא זיס, חלק שני, תל־אביב, תשכ"ה, עמ' לו, סימן רד, סעיף ט.



ידן, וואָס האָבן נאָך ניט דערזען די ליכטיקע שיין, זענען מן הסתם פֿאַראַן עלטערע אַנזויזן פֿאַר מרור. דערווייל וועלן מיר נאָר באַמערקן אז אין אַן עלטערן ספֿר פֿון „מנהגי אַשכּנז“, פֿאַרשריבן פֿון ר' אברהם קלויזנער (אין יאָר ק"מ-1380 האָט ער געלעבט אין ווין; די צייט פֿון זײַן פטירה איז מען משער אַרום קס"ז-1407, אָדער קס"ח) ווערט אַנגעגעבן, אַז פֿאַר מרור נעמט מען לוציקא — אַ פֿאַרגריזט וואָרט אַנשטאָט לטיכא, אָדער לטוגא<sup>36</sup>. זײַן תּל-מיד, ר' אייזיק טירנא, וואָס פֿאַררופֿט זיך אין זײַנע מנהגים בעיקר אויף עסט-רייך, גיט שוין אַן אַז פֿאַר מרור קען מען נעמען איינע פֿון די פֿיר קרייטעכצער: לטיכ, קרין [= כריין], ווערמ׳ט, אָדער עפעס אַן אַנדער ביטערן קרייטעכץ<sup>37</sup>. אין דער הגהה, דאָרטן, ווערט צוגעגעבן, אַז לטוגא איז חסא: „ומצוה בל׳טוגא שהוא חסא משום דחס רחמנא עלן ופֿרקינן“. אין אַ הגדה, ווידער, מיט אַלט-יידישער איבערזעצונג, ווערט אַנגעוויזן אַז מרור איז ביטער-קרין, וואָס איז סתם אַ ביטערער געוויקס: „דר נוך אין דז חרוסת טונג דז ביטר קרין. אונ על אכילת מרור מך די ברכה לויט. דרנוך מיט דער דריט מצוה [= מצוה] איש [= עס] קרין אודר קרין“<sup>38</sup>.

וואָס ווייטער אַוועק אין צייט און וואָס מער אויף דער סלאַווישער ערד איז שוין מרור אידענטיפֿיצירט געוואָרן נאָר מיט כריין. אַן אַנזויזן אויפֿן נאָמען אין פּוילן געפֿינען מיר בני ר' משה ב"ר ישראל איסרלש (דער רמ"א; געבוירן אין קראַקע בערך אין יאָר ר"פֿ-1520; געשטאָרבן דאָרטן אין יאָר של"ב-1572). ער פֿאַררופֿט זיך אויף דעם וואָס אין קראַקע איז מען זיך נוהג צו עסן קרין, וואָס איז געשניטן מיט אַ מעסער פֿון אַ ניטייזד, דורך אַפּוואַשן די בלעטער<sup>39</sup>. וואָס שייך דעם מנהג פֿון מרור צום סדר, שטעלט פֿעסט ר' מרדכי יפֿה (געבוירן אין פּראַג, אין יאָר ר"צ-1530; געשטאָרבן אין פּוילן, אין יאָר שע"ב-1612). דער בעל הלבּושים, וואָס פֿינף פֿון אַט די

36. ספר מנהגים לרבי אברהם קלויזנער. יוצא לאור על פי הדפוס ריווא דטרינט שנת שיט... עם מבוא... על ידי חיים יהודה עהרענרייך. דעווא (רומניה), תרפ"ט, ז' לז/ב: „ויקח לוציקא ומברך עליו על אכילת מרור ויטבול בתרוסת ויתן לכולם. אַז דאָס וואָרט איז פֿאַרגריזט, ווערט דאָרטן, ז' ו, אַנגעוויזן פֿון שמואל קרויס.

37. מיר ציטירן פֿון מנהגים של כל השנה... צוגעגעבן צום סוף פֿון סידור, באַמשיילדום, תכ"ה, סימן קד, ז' פד/ב: „ויקח לטיכ או קרין הקלחין או עלין שלו. ואם אין לו לטיכ יקח ווערמ׳ט או עשב מר ויברך... על אכילת מרור“.

38. סדר של פסח כמנהג אשכּנז, מנטובה, שיי"ז-1557. ציטירט בני יצחק ריבקינד, אין זײַן אַרטיקל „ביבליאָלאָגישעס. ביבליאָגראַפֿישע נאָטיצן וועגן אַלטיידישע ספֿרים, אין ביביאָטעק-בוך, מאַנטרעאַל, 1934, ז' 52.

39. תורת חסאת, קראקא, שני"א, כלל וסימן סא, ו: „וכן מנהג פשוט בעיר ק"ק קראקא שאוכלין התמכ' שקורין בלשון אשכּנז קרין ע"י נטילה אעפ"י שהוא ניכר שנחתך בסכין של עכו"ם...“

ספרים זינען אן אויסברייטערונג פֿון שולחן ערוך: „...ויקח כוית ממרור והוא לטו"ג הנקרא חסא או ק"רין" <sup>40</sup>, בעת אן אַנדערש מאָל אידענטפיצירט ער חסא „מיט עפעס וואָס מיר רופֿן אין פּויליש זערזוך [= zercuch]: „...ושמעתי דחסא הוא מה שאנו קורין זערזוך בלשון פולין“ (דאָרטן, סימן תעג, ה').

ר' אברהם דאָנציג, פֿון די לעצטע וואָס שטעלן זיך אָפּ אויף דעם ענין, ווייזט אָן אַז „דער מרור וואָס מען איז נוהג אין אונדזער מדינה איז כריין“; כדי ווידער מקיים צו זיין די מצוה פֿון מרור ווי ס'באָדאָרף צו זיין, דאָרף מען, צוליב דער שאַרפֿקייט זינער צערניבן דעם כריין אויף אַ ריבאַנזון און לאָזן אים אויפֿגעדעקט כדי די שאַרפֿקייט זאָל אויסוועפֿן. דערביי גיט ער צו אַז דער ווילנער גאון — ער איז געווען דעם חיי אדמס מחותן — פֿלעגט זיך נוהג זיין צו צערניבן דעם כריין ערשט נאָך דעם ווי ער איז געקומען פֿון שול, כדי עס זאָל זיך פֿאַרט ניט אויסוועפֿן דער גאַנצער טעם; אויב ווידער עמעצער האָט מורא אַז כריין קען אים פֿאַרשאַטן, מעג ער זיך פֿאַר-לאָזן אויפֿן חכם צבי <sup>41</sup> און נוצן די גרינצינג וואָס הייסט הייפל שלאטן און וואָס איז חזרת פֿון דער משנה. דער חיי אדם גיט צו, אַז אַזוי האָט ער טאַקע געהערט פֿון משולחים וואָס קומען פֿון ארץ־ישראל; זיי האָבן אים געזאָגט, אַז דאָרט עסט מען שלאטן פֿאַר מרור, נאָר די בלעטער זינען גרויסע און דער וואָרצל איז גרויס, בעת „אין אונדזערע מדינות“ האָלט עס ערשט אין אויפֿשפּראַצן און דעריבער זינען די בלעטער קליינע <sup>42</sup>.

40. לבוש החור, לובלין, ש"ן 1590, סימן תפו.

41. ר' צבי אַשכּנזי, אַ זון פֿון ר' יעקב אַשכּנזי פֿון ווילנע, מחבר פֿון שו"ת חכם צבי, אמשטרדם, תע"ב. דער ענין ווערט דאָרט אַרומגעערעדט אין שאלה קיט: „... שהחזרת ... הוא הירק הנקרא בלשון אשכנזי טאלאט ... וקורין אותו לאטוגה טאלאט ... שכית כמו בערי אמשטרדם והמבורג ושאר ערי אשכנזי ... קורא אני על הקרי"ו סכנה ואין בו מצוה וכל אשר נגע אלהים בקרבן [= און ווער עס האָט נאָר גאָט אין האַרצן] יקיים מצוה כתיקונה ויקנה הלאטוגה טאלאט לשם מצות מרור אף אם הוא ביוקר“.

42. חיי אדם <sup>2</sup>, כלל קל, סימן ג: „... והמרור הנהוג במתן[ותינו הוא חריין ותוא תמכא שנוכר במשנה ואמנם האוכל אותו כשהוא שלם כמעט הוא סכנה ואין בו מצוה שמחמת חריפות הוא מזיק גדול — ולכן צריך לפרו על ריב איינן ולהעמידו מגולה כך ואז מפיג כל חריפותו. והגרי"א [הגאון רבינו אליהו] הנהיג שלא לפרר אותו קודם ביאתו מבה"כנ [מבית הכנסת] כדי שלא יפיג כל הטעם דאין אינו יוצא — ומי שחושש לאכול החריין שמה יזיק לו יוכל לסמוך על הח"צ [החכם צבי] שמעיד שהירק שקורין הייפֿל שלאטן הוא חזרת שנוכר במשנה[ות]. וכן שמעתי מהמשולחים הבאים מארץ הקדושה [אין דער ערשטער אויסגאַבע הייסט עס: וכן שמעתי מא' שבא מא"י] ואמר ששם אוכלין שלאטן מרור רק שאמר ששם הם עלין גדולין והשרש גדול ואין תמה כי במדינותינו עדיין הם תחלת הצמיחה ולכן העלין קטנים“.

אין דער ערשטער אויסגאַבע, ווילנע, תק"ע, איז עס אין כלל כפו, סימן ג.

נאָך הונדערטער יאָרן אויסטייטשן, איז מרור געבליבן אין יידישע ישובים אין מזרח־איראָפּע — כרײן.

דאָ ווילן מיר צוגעבן אייניקע עטימאָלאָגישע הערות צו די גלאַסן (אין אַלף־ביתיקן סדר) וואָס זינען דערמאָנט „בלשון אַשכּנז“:

1. אייפֿך, איפֿיך, איפּוֹך — מה״ד ephich, epfich, נה״ד Eppich, פֿון ליטשיניש apium, אַ געוויקס וואָס די בין (apis) צייט זיך צו דעם זייער שטאַרק. געבראַכט פֿון איטאַליע קיין דעטשלאַנד. דאָס וואָרט איז אויך אַריבער אין די סלאַווישע שפּראַכן: פּויליש opich, טשעכיש apich, סלאַוועניש opih (קלוגע, ז' 174), דער באַטאַנישער נאָמען איז Apium graveolens, סעלעריע (ענגליש celery).  
דאָס לעצטע פֿאַרצייכנט בײַ האַרקאַווי, ז' 341/ב: סעלעריע celery כּרפּס.

2. אַנדורן=אַנדאָרן — מה״ד andorn, נה״ד Andorn, הילדער זענעפֿט. דער באַ־טאַנישער נאָמען איז Brassica kaber (ענגליש charlock). אין דער משנה כּלאים, פרק א, ה, איז עס לפֿטו, וואָס ווערט דערמאָנט צוזאַמען מיט חרדל.

3. ווירמוטא, ווירמ״ט (ווי בײַם מגן אברהם, שו״ע אורח חיים, סימן תע״ג, ס״ק ה': „... וידוע דלענה הוא וירמ״ט בלשון אשכּנז“) דער ביטערער קרייטעכץ Artemisia absinthium, האָט אַ מערבֿגערימאָנישן נאָמען: מה״ד wormuot(e), די ענלעכקייט מיטן וואָרט וואָרעם, ווי אין מה״ד wormuot, ענגליש wormwood, איז צוליב דעם וואָס אייניקע אַרטעמיזיאַ־מינים ווערן באַנוצט ווי אַ מיטל קעגן ווערעם (זען קלוגע, ז' 872).  
ווערמוט הערט אַרײַנגעטאָן אין ווייץ צו באַקומען ווערמוט־וויין: „... ביין שמימין לתוכו לענה ונשתנה טעמו ואנו קורין אותו ווירמ״ט וויין“ (שו״ת צמח צדק, סימן עד).  
ר' אברהם דאַנציג, חידער גיט צו: „אבל יין מר (שקורין ווערמ״ט וויין) כּיין שדרכו לשתותו כּך דינו כּיין גמור“ (חכמת אדם, ווילנא, תקע״ב, כלל ע״ה, סימן יוד).  
אין די שמועסן, פֿאַרצייכנט פֿון ר' נתן נטע הנובר (שפֿה ברורה, ז' כג/א) געפֿינען מיר: „... ויין של לענה אויב וויין פֿון ווערמיט“.

4. צו לאַוויך האָבן מיר, כּמעט פֿון דער אייגענער צייט, אויך די שרײַבונג (און אַרויסרייך) לױך=לויך, ווי געבראַכט פֿון ר' יוסף ב״ר משה, געהייסן אויך ר' יוזל הושטיט, אַ תּלמיד פֿון ר' ישראל איסרלין: „ואכל פֿארו שקורין בארצי לון בליל ראשון של פֿסח“ (לקט יוסף, חלק אורח חיים, בערלין, תרס״ג-1903, ז' 86). דאָס דער־צייט ער וועגן זיין רבין, און „בארצי“ („מזן לאַנד“, ד״ה: „מזן געגנט) איז הושטיט, האַכשטאַדט, אויפֿן דונש, גיט ווייט פֿון אויגסבורג, אין בערן.  
פֿארו (אויך: פֿאר, ווי פֿאַרצייכנט דאַרטן, ז' 129) איז אַלט־פֿראַנצייזיש poré, וואָס שטאַמט חידער פֿון ליטשיניש porrum, עס איז דאָס געוויקס Allium porrum L., פֿון דער ליליע־משפּחה, וואָס צו איר געהערן ציבעלע, קנאַבל און די דערמאָנטע לויך. לאַוויך, לױך איז מה״ד louch, נה״ד Lauch (ענגליש leek), ענלעך צו ציבעלע, אָבער האָט קלענערע קנײַכלעך; ווערט באַנוצט צום קאַכן.

5. לאַטויך (אָדער לטי״כ, לטי״ד), ווי אַן איבערזעצונג פֿאַר דאָס אַראַמישע חסא און העברעיִשע חזרת, איז דאָס מה״ד lateche, latech, lateche, נה״ד Lattich (ענגליש

דעם אייגענעם אויסטייטש ברענגט ר' אברהם דאַנציג אויך אַנדערשוואו (חכמת אדם, כלל מט, ד): „תּרדין ושוּמין ובצללים וכרישין ותמכא (שקורין חרײן)“.

(lettuce), פֿון ליטינישן lactuca, קאָפּסאַלאַט, וואָס איז דאָס געוויקס Lactuca sativa, פֿון דער משפּחה Compositae.  
די פּאַראַלעלע לעדגלאַסן זינען לטוגא, ליטוגא, לייטוגא.  
ר' אליהו בחור פֿאַרצייכנט אין תּשב"ב, אונטערן שורש זנן, אָט וואָס: „צנון וחזרת. הצנון הוא שרש כדמות לפת בלשון אשכנז רעט"ך ובלעז ראביניל וחזרת הוא עשב הנקרא בלעז לאטוגא ובלשון אשכנז לאט"ך."

6 מרטיך (אויך: מירעטיך, מעררעטיג, מעררעטיך) = מערעטעך, אַה"ד mer-ratih, מה"ד merretich, נה"ד Meerrettich, רעטעך וואָס קומט מעבר לים (לעקטער, ז' 161), אָדער וואָס וואַקסט לעבן ים (קלוגע, ז' 484). לכתחילה פֿאַרבונדן מיטן ליטינישן radix 'וואַרצל', דעם טייל וואָס מע עסט, בעיקר פֿון רעטעך, דאָס געוויקס Raphanus sativus. אין אַן אַנדער מקור ווערט עס אידענטיפּיצירט מיט כּריין: „... אבל תמכה פּי[רש] בהג[הות] במיימוני [=הגהות מיימוניות] שהוא מירעטיך שאנו קורין בארצותינו קריין" (לקט יוסף, דארטן, ז' 92).  
וועגן כּריין — זען וויטער, 9.

7. פעטראָלן (אויך: פּיטרלין, פּיטרלוג, פּיטרילן) — מה"ד pèterlin ווי אויך דער ווינטערדיקער נאָמען מיט די שרבינוגען פּיטרזיל, פעטרוזילן, פעטרוזילע, פעטער זייל — מה"ד pètersil איז דאָס געוויקס Petroselinum sativum Hoffm (ענגליש parsley) — פעטרושקע. עס איז אַן אַראַמאַטיש געוויקס פֿון דער מערן־משפּחה (Ammineaceae), וואָס פֿון אים ניצט מען די בלעטער צוצוגעבן אַ טעם צו זוף, ווי אויך ביים אַינזאַלן אויגעקעסט, וואָס מע באַוירצט מיט שוואַרצע פֿעפֿערלעך און לאַרבער־בלעטער.  
וואָס שייך פּיטרלין, ווערט איבערגעגעבן ביים מהרי"ל, אַן אין „מדינת רינוס" עסט מען אין די זומערדיקע שבתים צו שלוש־סעודות האַרעטע אייער מיט פעטערלין אין עסיק: „וכן מה שנוהגים במדינת רינוס בימות החמה בסעודת שלישית בשבת לאכול בצים מבושלים קשי עם פּיטרלין בחומץ —" (מהרי"ל, הלכות שבת, עמ' לו/א).  
ער אַרט דאָס, ווייל דאָס איז געגליכן צו אַ ראַסל פֿאַר אַינזעיערן („דומה בעיניו להילמיי"), ווי אַנגעגעבן אין דער משנה (שבת, פּרק יד, ב) און אין דער גמרא (דארטן, דף קה, ע"ב). אויף אים פֿאַררופּט זיך דער מגן אברהם (שולחן ערוך אורח חיים, סימן שא, ס"ק יו, כה).

אין אונדזערע ו"ב פֿאַרצייכנט: ליפּשיץ, ו' ז' 164/ב: פעטרישקע petrushka;  
ליפּשיץ, וו, ז' 237/א: די פעטרישקע; האַרקאווי, ז' 374/ב: פעטרושקע parsley  
כרפס.

אין פֿריערדיקע מקורים ווערט עס פֿאַרצייכנט אַזוי: ר' נתן נטע הנובר אין שפה ברורה (אמשטרדם, תּס"א), ז' ד/א: תּרדין פּיטר זעל [פּייטערזעלן]; פֿון דאָרט איבערגעזי: שריבן אין קהלת שלמה (אמשטרדם, תּק"ד — 1744), פֿון ר' שלמה זלמן לונדן, ז' לב/ב: תּרדין פעטרוזיל; דאָס אייגענע איבערגעדרוקט אין חינוך קטן (זאָלקנע? דרוקאָר?), ז' ג/ב תּרדין פעטרוזייל [פֿעטערזייל]; אַבער אין מקור השפה (נאווי דוואהר, תּקנ"ג — 1793), וואָס גייט נאָך די פֿריערדיקע מקורים, איז שוין אַנגעגעבן (דאָרטן, סימן ד, נאָכן חלק הלכות גדול בינים): (תּרדין) פּייטרושקע [פּייטרושקע].

8. קירביק, קירבל — מה"ד kërbel, kërvel, נה"ד Kerbel פֿון ליטינישן caerfolium, און ווערט געוויינלעך פֿאַרטשטשט kùchen-und heilkrout (לעקטער, ז' 122). ד"ר י. פּערלעס ברענגט, אין גרעץ יובל־בוך (ברעסלוי, 1887), ז' 35: קרופּיל Warz, באַנוצט אין אַ באַשווערונג־נוסה ווי אַ סגולה אַז אַ וואונטש זאָל מקומם ווערן. קרופּיל איז אַלט־פּראַנצ' cerfuel, וואָס רש"י ברענגט אין גמרא (שבת, דף קמ, ע"ב): ... כּרישין צירפּו"ל ...

דאָס אייגענע וואָרט געפינען מיר אין אַן אַלטי־ייִדיש ליד וועגן אָפּריכטן דעם סדר :  
 „... נעם אַך קרייטיך דאָ דא היסין מרור זייגן ביטר. ... און לאטיך פיטר זיל אודר  
 קערוויל דער בייא“ (שמחת הנפש, פֿון ר' מנחם הענדיל קירכהאַן, חלק שני, פֿיורדא,  
 תפ"ד 1727, אין ד"ר יעקב שאַצקיס איבערדרוק, גויריאַרק, 1926, ז' ט/ב).

9. קריין, קריין, קריין = חריין (Armoracia rusticana), אָדער Armoracia la. pathifolia  
 איז לכתחילה אַ סלאַוויש וואָרט: אַלטסלאַוויש chrenu, רוסיש khren, פּויליש  
 chrzan, טשעכיש kren. פֿון דאָרטן אַריבער, זינט דעם 13טן י"ה, אין מה"ד  
 chren, chren (דערמיט דערקלערט זיך די עלטערע ייִדישע שרייבונג קריין) און גה"ד  
 Kren (בערונקענע), סלאַווישער עטימאָלאָגישער ווערטערבוך, היידעלבערג, 1924, ז' 402;  
 קלוגע ז' 416). דאָס ייִדישע קריין איז ייִנגער לגבי קריין קרען.  
 ליפֿשיץ, ז' 101/א; חרעין khren; ליפֿשיץ, ז' 410/א; דער כרעין; האַר-  
 קאָוו, ז' 265/ב; קריין horse-radish חזרת, מרור.

10. קרישפּילאָ איז אין אַן אַנדער מקור אַן איבערזעצונג פֿון עולשין, און אַזוי  
 איז עס אויך אין מחזור ויטרי, וואָס שטאַמט פֿון רשים תלמידים, וואו צווישן די נעמען  
 פֿאַר די פּסחדיקע ירקות איז אָנגעגעבן: „בעולשין קרישפּילאָ“ (איבערדרוק גירונבערג,  
 תרפ"ג, ז' 40). שלעזינגער אין *Die altfranzösischen Wörter im Machsor Vitry*  
 (מיינן, 1899), ז' 48, פֿירט עס אַרויס פֿון איטאַליעניש *crispigno*, ווי עולשין ווערט  
 איבערגעזעט אין שבלי הלסט פֿון ר' צדקיהו ב"ר אברהם הרופא, געלעבט אין 13טן  
 י"ה אין רוים: „עולשין קריספּיניו“ (שלמה בובערס אויסג, ווילנע, תרמ"ז, ז' 148).  
 ער איבערזעצט עס *Gänsendistel*, *Saudistel*, *Hasenkohl*, וואָס זענען ביטערלעכע קריש-  
 טעכצער.

לעוו, *Flora der Juden*, I, ז' 433, האַלט אַז מרור אין דער משנה קען מען אידענ-  
 טיפּיצירן מיט קריספּילאָ, דאָס געוויקס *Sonchus oleraceus*, אַ קרוב פֿון *S. asper* Vill.  
 אין דייַטש *Saudistel*, גענוצט ווי אַ סאַלאַט אין איטאַליע, גריכנלאַנד.  
 עולשין, אין דער משנה און גמרא, האָט גאָר ניט צו טאָן מיט ציקאָריע *Cichorium*,  
 ווי עס ווערט טעותדיק איבערגעזעצט, הגם ביידע געוויקסן געהערן צו דער אייגענער משפּחה  
 Compositaceae.

ווי מיר האָבן שוין געזען ביז אַהער זענען די ייִדישע גלאַסן אין דער  
 רבנישער ליטעראַטור פֿאַרבונדן בעיקר מיט ייִדישן לעבנסשטייגער פֿון דורות,  
 און דערפֿאַר זענען זיי איינער פֿון די ריכטיקע מקורים פֿאַרן ייִדישן ווערטער-  
 אוצר. דאָ קען מען אויך געפינען אַ סך לינגוויסטישע פרטים, בעיקר וועגן די  
 שפּראַך-עלעמענטן פֿון ייִדיש — פֿון העברעאישן, גערמאַנישן און סלאַווישן  
 אָפּשטאַם — ווי אויך וועגן דעם אַרויסרייך פֿון ווערטער אין פֿאַרשיידענע  
 ייִדישע דיאַלעקטן. אַ באַזונדער ענין, אויפֿן שטח פֿון מזרח-אייראָפּעאישן  
 ייִדיש, איז די פֿאַרשיידנקייט אין באַטייט פֿון ווערטער, און אויך וועגן אים  
 געפֿינען מיר היסטאָרישע ידיעות אין דער רבנישער ליטעראַטור.

אַט גייט אַן אַ פּלאַנטער אין די צוויי נעמען קאַרשן און ווינשלאָ און זייער  
 לאַקאַליזירונג. די ערשטע ידיעות האָבן מיר פֿון 14טן י"ה, און זיי ווערן  
 איבערגעגעבן דורך ר' ישראל איסרליין, מחבר פֿון תרומת הדשן. וועגן אים

ווייסן מיר, אז ער איז געבאָרן געוואָרן אַפנים אין רעגנטבורג, און געלעבט בעיקר אין עסטרייך, וואו ער איז געווען ראש-ישיבה אין ווינער נישטאָט. ער פאַררופט זיך אויף אַ פֿריערדיקן גדול און ברענגט ביידע באַצייכענונגען קירשן און וויכשילן. דערבנן וויזנט ער אָן, אז אין אַ טייל לענדער הייסט עס נאָר קירשן, אָדער מער גענויער: רויטע קאַרשן, בעת ווינשיל זינען שוואַרצע קאַרשן.<sup>43</sup> אויף אים פֿאַררופט זיך זיין תלמיד, ר' יוסף ב"ר משה, און אויך ער גיט אָן די ביידע מינים וויכשילן און קירשן, וואָס אויף זיי דאַרף מען מאַכן באַזונדער שהחינו.<sup>44</sup>

דער ספר חסידים (וויסטינעצקיס אויסג.), סימן תקנו) רופט גיט אָן ביידע מינים בני זייערע נעמען, אָבער מאַכט אָן אונטערשייד צווישן די רויטע און שוואַרצע קאַרשן. אויף זיי ביידע דאַרף מען מאַכן באַזונדער די ברכה פֿון שהחינו: "... הרי גודגניות אם בירך על אדומות קטנות שהחינו ואחר כך ראה שחורות צריך לברך עוד על השחורות שהחינו..." פֿון די רויטע, ווי-דער, זינען פֿאַראַן גרעסערע און קלענערע.

דער מהרש"ל, אין זיין איסור והיתר, סימן מו (אין שערי דורא), באסיליאה, שני"ט, ז' מו/א), דערמאָנט ביידע מינים בשייכות מיט מאַכן אויס זיילטוורג, ד"ה פֿאווידלע, אַינגעמאַכטס. ער וויזנט אָן, אז קירשן זינען קלענער ווי וויכשילן: "... תמיה גדולה בעיני על מה סמכו העולם לעשות אות' לטוורג שקורין בארצינו [ד"ה: אין פוילן] פו"זלין [דאַרף זיין: פו"וולי, פאווי"דלא] מגודגניות שקורי' וויכ"שלן או מקירש"ן שהן קטני' מעט יותר ומבשלי' אותן עד שהן נימוחי' מבלי בדיקה מחמת תולעים — א"כ אותן פאווי"דלא [דאַרף זיין: פאווי"דלא] הכל אסור...". (אויפֿן מהרש"ל פֿאַררופט זיך אויך ר' מנחם מענדיל אבד"ק ניקלשפורג, אין זינע שו"ת צמח צדק, אַמסטערדאַם, תל"ה, סימן נב).

43. ספר תרומת הדשן, ויניציאה ש"ו 1546, אין דער תשובה צו שאלה לג: "... וכן שמעתי מאחד מהגדולי' שהורה בענין זה שאם אכל וברך כבר על הגודגניות שקורים קירשן חוזר ומברך זמן על אות' שקורים וויכשילן או אמר"עלן [=מאַרעלן] וביש ארצות שקורים הכל קירש"ן אלא לאילו קורים קירשן אדומים ולאלו שזורים".  
זען אויך דאָרט, אין די פסקים וכתבים, קלא: "שלומן רב לאהובי עמיתי החר" יו"מן כ"ץ אשר דרשתינו אם מברכין שהחינו תרי זימני אקירשן ואמר"לן...". ר' ישראל איסרלין פֿאַררופט זיך דערבנן אויף די חידושים פֿון מוהר"י מולין, און פסקנט אז מע דאַרף מאַכן צוויי מאָל שהחינו.

די, און אַנדערע, טעקסטן מיט יידישע גלאַסן אין תרומת הדשן האָט פֿאַרעפֿנטלעכט דער קדוש, ר' חניקל לונסקי, הי"ד, ביבליאָטעקאַר פֿון שטראַשן-ביבליאָטעק אין ווילנע, אין זיין „איסערלינס יודיש“, אין יודישע פֿילאָלאָגיע, I (1924), ז"ו 288-295. צו זיי האָט מאַקס ווינגרין צוגעגעבן, דאָרט, ז"ו 295-302, דערקלערונגען אין הערות.

ביידע באַצייכענונגען, קאַרשן און וויַנשל, מיט אַ פֿאַרשיידענעם אַרױס־  
רייד, ווי אַנגעװיזן אין די שרײַבונגען, געפֿינען מיר אױף דער טעריטאָריע  
פֿון מזרח־ייִדיש (אַ גרויסער טייל קומט פֿון קראַקע), אַזױ, אַ שטייגער, זײַנען  
װײַנקסל און קירשן פֿאַרצײכנט בײַ ר' משה איסרלש (דער רמ"א), ר' מרדכי  
יפֿה<sup>40</sup>, ר' מיכל מאַראַפּטשיק<sup>41</sup>, און ר' חיים ב"ר בנימין זאב באַכנר מקראַ-  
קא<sup>42</sup> — צו ברענגען נאָר געצײלטע אַנװײַזן. אױך ר' אברהם דאַנציג פֿאַר-  
צײכנט ביידע נעמען, ווי ער האָט זײ, װײַזט אױס, געהערט אין דײַטשלאַנד,  
װײַל אין װילנער ייִדיש איז דאָס װאָרט װײַנשל נײַט געװען<sup>43</sup>.

װאָס שײַד דעם באַנוץ נאָר פֿון קאַרשן (אין פֿאַרשיידענער שרײַבונג און  
אַרױסרייד), האָבן מיר אױך אַנװײַזן פֿון אײַניקע מקומות אין דײַטשלאַנד.  
פֿון 14טן י"ה האָבן מיר אַ פֿאַרצײכעניש אין רעגנסבורגער כתב־יד פֿון  
ערון הקצר: „גודגניות שם פרי בלעז צרידש ובאשכנז קירשן“ (פערלעסט,  
ז' 87; װעגן כתב־יד — דאָרטן, ז"ז 20-21), אַליהו בחור, װידער, גײַט אָן  
(אין תשב"י, אונטערן װײַטערדיקן װאָרט): „גודגניות אנחנו קורין כן הפרי  
הנקרא בלשון אשכנז קירשן ובלעז ציריזי“; און ר' נתן נטע הנובר פֿאַר-  
צײכנט, פֿון מערבדיקן ייִדיש (אין שפה ברורה, אמשטרדם, תס"א, ז' ה/ב):  
„גודגניות קירשן“. מיר װײַסן אױך, אַז אין פֿראַנקפֿורט א. מײַן איז געװען

44. לקט יוסר, חלק אורח חיים, ז' 43: „... אבל גודגניות בל"א אמריאלן װײַכשן  
קירשן עשה ג"פ [ג'] פעמים] שהחייגו... מצאתי בספרו קירשן אדומים ושחורים נראה לו  
שהם שני מינים לענין זמן“.

45. הגהות הרמ"א שולחן ערוך אורח חיים, סימן רכה, ס"ק ד' (פֿאַרזײטשנדיק די  
שפּאַניש־ייִדישע גלאָסן בײַ ר' יוסף קאָרו: שײַרדאש [ציריזואש] און גינדאש): „והם כשני  
מיני גודגניות כגון װײַנקסל וקירשן“.

46. לבוש התכלת, לובלין, ש"ן, סימן רכה, ד.

47. סדר ברכה, געדרוקט צום ערשטן מאל אין קראַקע, שמ"ב. מיר באַנוצן זיך מיטן  
איבערדרוק סדר ברכות (פֿ"א. מײַן, תר"ע), עמ' טז: „וכן על כל מין ומין של פרי  
בפני עצמו אפילו הן מין אחד אלא שהן חלוקין בשמייהו כגון קירשן װײַנקסל אמרי"ל  
יש לברך שהחייגו“.

48. אור חדש, אמשטרדם, תל"א, ז' יא/ב: „הגודגניות שקורין קירשן בין מתוקין

בין חמוצים שקורין װײַנקסל...“

אין אָן אַנדער אָרט רעדט זיך דאָרטן, ז' כה/ג, װעגן „גודגניות שקורין בל"א  
װײַנקשיל קירשין מרעלין“ װאָס פֿון זײ האָט מען אַרױסגענומען די קערנער און געמאַכט  
עפעס אַזױנס „כעין עיסה... שקורין בל"א [פאזיזלא]“.

49. חיי אדם<sup>1</sup>, כלל סב, ח: „... ואפי' מין פרי א' בשמן. . . אלא שחלוקין בטעמן  
או שחלוקין במראה כגון... קערשין װײַנקסל מברכין על כל מין ומין“. אָן אַנדערש מאל  
רעדט ער װעגן קאַרשן־װאַס: „ועל הרוטב של גפֿרעגלטי קארשין“ (חיי אדם<sup>2</sup>, כלל נב, ד).  
טאַמער טרעפֿט זיך דאָס װאָרט װײַנשל אין אַ ספֿר געדרוקט אין װילנע, איז עס זיכער  
איבערגעשריבן פֿון ערגעץ אַנדערשװאן. אַ שטייגער, אין עץ חיים, װילנע, תר"ס־1850, ז'  
כ/ב: „... קרשין אדר װײַנשיל אדר מרעלן מוז מען און איבר זעהן אוב זיי זײַגן נײַט  
װערמײַגע...“ (דעם ניקוד האָבן מיר אױסגעלאָזט).

באקאנט גאָר די באַצייכענונג קירשן, ווי געבראַכט פֿון ר' יוסף יוזפא האָן  
 נורלינגען, ווען ער דערמאָנט זיי צווישן פירות וואָס קענען זומער־צייט זיין  
 ווערעמדיק<sup>50</sup>. דעם טעם דערפֿאַר לאָזט אונדז צו הערן ר' ישעיה הלוי ב"ר  
 אברהם הורוויץ, דער של"ה, וואָס האָט דאָרט אַ צייט מרביץ תורה געווען:  
 ווייַקסלן, ד"ה ווינשלא, זינען דער זויערער מין, און אין פֿראַנקפורט זינען זיי  
 ניטאָ; אויך אין פֿראַג זינען זיי ניט שכיח<sup>51</sup>.

מיר וועלן זיך באַנוגענען מיטן ביסל וואָס מיר האָבן געבראַכט וועגן  
 ווינשלא און קאַרשן, און מיר וועלן צוגעבן אייניקע הערות:

ווינשלא, *Prunus Avium L.*, און קאַרשן, *Prunus Cerasus L.*, זינען צוויי באַזונדערע  
 מינים פֿון דער אייגענער משפּחה, *Rosaceae*, 'רוינדיקע'.

ליפּשיץ, ו, מאַכט אָס די אונטערשיידן: ווינשלא *Vishnya* (ז' 90/ב) און קאַרש  
*Chereshnya* (ז' 185/ב), אָבער אין וו, ז' 33/א, גיט ער אָן: דער ווינשעל, דיא קאַרש  
*Vishnya*, צוזאַמען מיט: דיא קאַרש *Chereshnya*.

י. דרייזין, אין זיין פֿולן רוסיש־יידישן ווערטערבוך (וואַרשע, 1886), טומלט זיך  
 אויך און פֿאַרצייכנט (ז' 61/ב): *Vishnya* אַ ווינשיל, אַ קאַרש, און *Vishennik* אַ ווינשיל  
 אָדער אַ קאַרשען גאַרטן, בעת אויף ז' 806/א גיט ער אָן: אַ קאַרש *Chereshnya*.  
 האַרקאָווי, גיט האַבנדיק קיין עקוויװאַלענט אין ענגליש, מאַכט גאָר אַן אונטערשייד  
 אין דער העברעיִשער מין־ענדונג: ווינשלא *cherry* דערבוגיה (ז' 207/א); קאַרש *cherry*  
 דערבן (ז' 447/ב).

דאָס רוסישע *Vishnya* און פּוילישע *wiśnia*, פֿאַר ווינשלא, שטאַמען פֿון גריכיש  
*bissinos*, אָבער אין די דערמאָנטע פֿאַרמען זינען זיי אַפֿשר געקומען דורך טערקיש  
*wiśna*.

די משקה פֿון אַרויפגעקאַסענעם שפּירט אויף ווינשלא הייסט ווישניק. אַ שטייגער  
 (אין סדר ברכות הנהנין לר' שניאור זלמן בעל המחבר ספרי הש"ע והתניא, ביוזעפֿאָה,  
 תר"ה, עמ' סה/ב): „ולכן מברכים על המשקה ווישניק" או מאלינייק" שני"ב [שהכל  
 נהיה בדברו].

ר' גרשון מנחם ב"ר יהודה סגל, וואָס האָט געשטאַמט פֿון דווינסק, פֿאַרצייכנט אַקעגן  
 אין זיין ברכות מנחם (קעיגיסבערג, תרי"ח), ז' 15/ב, קאַרשן־בראַנפֿן, וואָס אויף אים  
 מאַכט מען שהכל. דערבז גיט ער צו: „און אַז דיא קאַרשען זינען שוין גאַר אויס גיזייקט  
 און האַבען גיט קיין טעם מאַכט מען אפילו אויף דיא קאַרשען אַליין אויך שהכל".  
 אין ווילנער יידיש רעדט מען אַרויס צערעסטנעט, לשון רבים פֿון צערעסטנעט, אַנשטאַט  
 טשערעסניע, ווי פֿאַרצייכנט בן האַרקאָווי, ז' 248/ב.

א. גלאַנץ־לעיִטלעס ע"ה האָט מיר איבערגעגעבן, אַז אין לאַדזשער יידיש זאָגט מען  
 קערשן.

עס ווייזט זיך אַרויס, אַז די דריי דערמאָנטע ווערטער אין הערה 44 — אמריאלן [אַמאַ  
 רעלן, מאַרעלן], ווייכסלן, קירשן — זינען דריי באַזונדערע מינים פֿון קאַרשן, וואָס האָבן

50. יוסף אומץ (זען הערה 31), סימן שפ': „לכן בימות הקיץ כשאוכלין פירות  
 שרגילים להיות מתולעים כגון קירשין שפילינג ערבייז שוטיין...".

51. שני לוחות הברית, אמשטרדם, ת"ט, ז' עז/א: „בהיותי מרביץ תורה בק"ק  
 פּרוקבורט [פֿרנקבורט] ראה ראיתי בכל שנה ושנה הגודגניו הנקראות קירשן יש בהם  
 תולעים... ואלו התולעי' הם בגודגניות המתוקים. אבל החמוצי' הנקראים ווייקסלן שם  
 אין שכיחי. אחר כך בבואי להרביץ תורה בק"ק פראג בדקתי שם ומצאתי גם כן ככה".



זיך אויפֿגעהיט אויך אין לעבעדיקן לשון: פֿ' יעקב גלאַטשטיין האָט מיר איבערגעגעבן, אַז אין לובלין האָט מען מאַרעלן גערופֿן די בלאַסלעך געבלעכע „קערשן“. זיי האָבן געהאַט די זעלבע קאָליר ווי אַ פֿערשױד. דערבײַ האָט ער צוגעגעבן:

„עס זײַנען געווען בײַ אונדז דרײַ מינים קערשן: וואַנטל — גאַר שוואַרצע, קערשן — רויטע, און מאַרעלן [ווי אויבן דערמאָנט]. קינדער פֿלעגן וואַרטן מיט אומגעדולד אויף דער צײַט ווען די מאַרעלן פֿלעגן זיך באַוויזן, כדי טועם צו זײַן פֿון זיי און האָבן הנאה פֿון זייער זיסלעכן ריח“.

אַקעגן זשע, אין ווילנע האָבן מאַרעלן געהייסן די אַפֿריקאַסן — אַ קליינע פֿרי, מיט אַ מאַטן־געבלעכען קאָליר, און מיט „הערעלעך“ אויף די הענטלעך. די גרעסערע האָבן געהייסן שאַפֿעטאַלן.

קלוגע, ז' 20, ווייזט אָן, אַז עס שטאַמט פֿון Ammer, 'ווייערער קאַרש', וואָס האָט אויך די בײַפֿאַרמען Amarelle און Marille. ביידע גייען צוריק צום מיטל־ליטײַנישן amarellum און צום ליטײַנישן amarus, 'ווייער'.

ליפֿשיץ, ז' 119/א, פֿאַרצײכנט: מאַרעלע morel, און ליפֿשיץ, ז' 157/ב: אַן אַרט ווייזט Morel. האַראַקאָו, ז' 290/ב, גיט אָן: מאַרעלע morello, rough cherry, דרבֿן דערבר.

דיאַלעקטישע פֿאַרגלייכן אין ייִדישן ווערטער־אוצר שפּיגלען זיך אַפֿ זייער אַקט אין דער רבנישער ליטעראַטור, און צײַטנווייז קלערן זיי אונדז אויף אַ פֿאַרענדערטן באַטײַט פֿון אַ וואָרט. אַט, אַ שטייגער, האָבן מיר צוויי ווערטער בלאַטערן און פֿאַקן, וואָס האָבן אין הענטליקן ייִדיש צוויי באַזונדערע באַטײַטן בשײַכות מיט קרענקעוודיקייט. אזוי, למשל, פֿאַרטײַטשט ליפֿשיץ, ז' 59/ב: בלאַטער puzirek, pupir, prishtsh (און פֿון זיי זײַנען צוויי ווערטער, אין אַ געענדערטן אַרױסרייד, פֿאַראַן אין ווילנער ייִדיש: פּוּזיר, פּרישטש), און דאָרטן, ז' 145/ב: פֿאַקן [זאַכוואָרט] ospi. האַרקאָווי, ווידער, פֿאַרצײכנט: בלאַטער blister אַבערועה (ז' 123/א), און: פֿאַקן pox, small-pox אַבערועות.

אַבער, פֿון אַ ייִדישן דאָקטער, טוביה הרופֿא, וואָס האָט געשטאַמט פֿון מעץ, אַבער איז געווען באַקאַנט מיטן פּוילישן ייִדיש, הערן מיר אין 17טן ייִה, אַז בלאַטערן און פֿאַקן זײַנען איינס און דאָס זעלבע. זײַן ספֿר מעשה טוביה, וואָס גיט זיך אַפֿ מיט נאַטורוויסנשאַפֿט, מעדיצין און היגיענע, איז פֿול מיט אַ רײַכער העברעאישער טערמינאָלאָגיע ווי אויך מיט ייִדישע אויס־דרוקן; שרײַבט ער דאָרטן וועגן פֿאַקן, וואָס אייזן מין הייסט אין ליטײַן ואַריאָולֿי און אין שפּאַניש וירגיאָולאַש. דערבײַ גיט ער צו, אַז אין „לשון אַשכּנז“ הייסט עס פֿאַקן, אַדער דיא בלאַטירין<sup>52</sup>.

52. מעשה טוביה (געדרוקט צום ערשטן מאל אין אַמסטערדאַם, תּש״ז; מיר ציטירן פֿון דער צווייטער אויסגאַבע: יעסניק, תּפ״א, ז' קיא/א): „בענין אַבערועות... והם שני מינים. המין האחד נראים כבלת ונקראים בלתי ואריאולאיי ובלשון ספרדי וירגיאולאיי“ (ובליא פאקן או דיא בלאטירין).<sup>52</sup>

ר' נתן נטע הגובר פֿאַרצײכנט אין שפּה ברורה, ז' יב/א: אַבערועות פֿײַך בלאַטירין.

נאָך אַ פֿאַרבינדונג ברענגט אונדז צו דער אייגענער אידענטיפֿיצירונג, און דאָס איז דאָס וואָרט ראַבליש = ראַפֿלעט, ביי יידן אין דזשטלאַנד, און וואָס אין פּוילישן ייִדיש הייסט עס פּאַקין. דאָס פֿאַרצייכנט ר' יואל סירקיש, דער בעל הב"ח. דערביי איז אינטערעסאַנט אַנזואווייזן, אַז דאָס לעצטע באַצייכנט ער "בלשון פּוילין", וואָס באַטייט אין דעם פֿאַל גיט פּויליש, נאָר, ווי אַנגעוויזן: פּוילישער ייִדיש. ער פֿאַררופֿט זיך אויפֿן בית יוסף, פֿון ר' יוסף קאָרו, וואו עס רעדט זיך וועגן אַ הרוג בשניכות מיט אַן עגונה, און שרײַבט: "אחר כותבי פסק הנ"ל ראיתי בתשובת ב"י [בית יוסף] היתר אשה אחת ע"פ סי' [על פי סימן] שהיו בפניו גומות מחמת פּאַקין וז"ל [וזה לשונן] ועוד שהכירוהו גם ע"י גומות שהיו בפניו מחמת הוירגואילאש [און דער ב"ח גיט צו דערביי]: [בלשון אשכנז ראבליש בלשון פולין פּאַקין] וזה סי' [מן] מובהק כי אחד מאלף לא ימצא שיהיה לו כן ביותר — — נא' הצעיר יוסף קאָרו ז"ל עכ"ל [עד כאן לשונן]"<sup>55</sup>.

די באַצייכענונג ראַבליש, פֿאַר דער אייגענער צייט, געפֿינען מיר טאַקע אין די זכרונות געשריבן פֿון אַ דזשיטשן ייד, וואו ס'ווערט דערציילט ווי ער אַליין איז צוערשט קראַנק געוואָרן, און שפּעטער זיין זון, אויף דער אייגענער גער קראַנקהייט, און דערביי גיט ער אַן אירע סימנים: דאָס פנים און דער גוף ווערן באַדעקט מיט אויסגעלעכערטע וואונדן<sup>56</sup>. אַז פּאַקן איז צו יענער

אין לשון פֿון שחיטה ובדיקה ווערט עס איבערגעגעבן ווי אייטער אויף דער לונג פֿון אַ בהמה: "מורסה בריאה שקורים בלאטיר בלי"א" (אהל ישראל לר' ישראל אבר"ק קופנהגן, וואנובעק, תצ"ג, סימן קעז).

53. שו"ת הב"ח [הישנות], פרנקפורט, תני"ז, סימן פ"א, צום סוף פֿון דער תשובה וואָס איז דאָסירט: "כ"ט תמוז שצ"ג [1633] לפ"ק פה קק"ק [קהילה קדושה קראקא]. דאָס איז אַ סך אַ פֿריערדיקער אַנזויזן וועגן "לשון פּוילין" פֿאַר "פּוילישן ייִדיש", ווי געבראַכט ביי יצחק ריבקינד, אין ייִדישע שפּראַך, XX (1960), ז' 20, הערה 10. וועגן דעם ענין איז ביי אורז פֿאַראַן נאָך מאַטעריאַל, אויך פֿון אַ פֿרייאַקער דאָטע.

54. ספר הזכרונות לר' אשר ב"ר אליעזר הלוי מק"ק רייכשטאָט משנת שני"ח עד שצ"ד... בערלין, תרע"ג, העברעאישער טייל, ז' 4: "אחר הדברים האלה חליתי מאד בחולי ראבליז ברון רופא חנם"; דאָרט, ז' 34: "אודה ה' מאד בפי על החסד שבמלגה כי בני אליעזר שייחיהו נחלה ב"מ [בר מינן] מאד ביום ה' ט"ז אייר בחולי הנקרא ראבליז והיה מלא קמשוני וחורולי בפניו וכל גויתו ונתרפא ת"ל [תודה לאל] משך י"ד ימיו".

דער ביטערער גורל האָט אָבער געטראָפֿן אַ טאַטן, וואָס האָט מיט אַ צעבראָכן האַרץ פֿאַרשריבן וועגן זיין טעכטערל ריקהלע וואָס איז געשטאַרבן פֿון בלאַטערן: אויף דער ליידיקער זייט פֿון דעם אַנזואַץ-בלאַט מיט משה מענדלסאָנס בילד, אין מיין עקזעמפּלאַר פֿון המאסף לשנת התקמד (קעניגסבערג, תקמ"ד), האָט דער טאַטע צו־ערשט פֿאַרצייכנט אַז זי איז מיט מזל געבוירן געוואָרן: "בתי ריקלה שת' גולדה למז"ט ביו' ב' לעת ערב בזמן מנחה י"ט שבט תקנ"וין לפ"ק. ה' יזכ"ל לגדלה לחופה ולמעשים טובים אמן".

צײַט געװען אַ שטאַרביקע קינדער־קראַנקױט, גיט אַן דער מגן אברהם, װאָס װײַזט אַן אַז מע דאַרף אויסרופֿן אַ תּענית־ציבור און זאָגן געהעריקע סליחות<sup>55</sup>. אויף אים פֿאַררופֿט זיך דער אויבנדערמאָנטער ר' יוסף ב"ר משה קאשמן, װען ער װײַזט אַן װי זיך גוהג צו זײַן בני דעם איבערגאַנג װאָס מע רופֿט בלאַטרן אָדער ראַבלי"ס<sup>56</sup>. אויך ר' צבי הירש ב"ר אהרן שמואל קוידענאָװער, מחבר פֿון קב הישר, װאָס האָט געלעבט אין דײַטשלאַנד, רעדט װעגן ראַבלי"ס װי אַ קינדער־קראַנקױט, אָבער אין דער ייִדישער איבער־זעצונג װערט דאָס אייגענע װאָרט באַצײכנט װי פֿאַקן<sup>57</sup>.

ראַבליס גופּא איז אַן אַלט װאָרט, לכתחילה פֿון ראַמאַנישן אָפּשטאַם, און מיר טרעפֿן עס טאַקע צװישן די ראַמאַנישע גלאַסן אין ספֿר חסידים, װאָס װערט צוגעשריבן צו ר' יהודה החסיד (געבאָרן, װײַזט אויס, אין װאַרמס און געשטאַרבן אין יאָר 1216 אין רעגנסבורג), אין דעם ספֿר זײַנען פֿאַראַן אויך זאַמלונגען פֿון אַנדערע מחברים פֿון אַ שפּעטערדיקן דור װאָס האָבן געלעבט אין דער רײן־געגנט, און דעריבער טרעפֿן מיר דאָרט גלאַסן אין לעז און לשון אַשכּנז. לײענען מיר דאָרטן בשייכות מיט פֿאַקן: „עת שמיני חלאים יוצאים לעולם היהודים כגון אבעבועות שקורין בלעז רוביוליש...“<sup>58</sup>, און דער מחבר הייסט מתפלל זײַן צום אייבערשטן אַז די מחלה זאָל זיך אָן קײנעם ניט אַנקלעפֿן.

מיר װילן טאַקע פֿאַרענדיקן „בכי טוב“ — מיט אַ מנהג און זײַן גאַמען,

צו אַנדערהאַלבן יאָר איז דאָס טעכטערל ריקעלע געשטאַרבן, און דער טאַטע האָט דאָס מאָל צוגעשריבן: „אהה על אלה אני בוכי עיני עיני יורדי מים בתי ריקלה הגיל מתה ושבה לנו ולכל ישראל חיים. ביו' ה' ער"ח אב תקנ"ט בזמן מנחה, ונקברה למחרתו ר"ח א"ב ביו' וי"ו עש"ק, בחולאת הבלאטטרין נפטרה. שני שבועות היתה משוש לבי הי' מוטל' על ערש דוי ביסורים קשים ורעים, ה' יסיר להבא חרון אפו מעלי ומעל כל בית ישראל אמן“.

55. מגן אברהם שולחן ערוך אורח חיים, סימן תקעו, ס"ק ה, ג: „וה"ה [והוא הדין] כשאבעבועות פורחים בתינוקות ומתים יש לגזור תענית וכבר חבר הגאון מוהר"ר משה סליחה ע"ז [על זה]“.

אַזױגע סליחות זײַנען טאַקע פֿאַראַן און ביבליאָגראַפֿיש פֿאַרצײכנט בני יצחק אַזױק בן־יעקב, אוצר הספֿרים, װילגע, 188, ז' 421, נומ' 372: סליחות על חולי הילדים שקורין רובליו, אמשטרדם, תקנ"ז.

56. נהג כצאן יוסף, סימן יא, ד' כג/ד: „ובהלכות תענית סימן ט' אכתוב אין יתנהג אם מכה המהלכת שקורין בלא"טון או ראבלי"ס בעיר ע"ש [עיין שם]“; זען דאָרט, ז' מג/ב.

57. קב הישר, פֿראַנקפֿורט דאָדער, תקנ"א, פרק מו: „... ובפרט שהילדים מתים בחולי ראבלי"ס בעון מוזה"י, אין ייִדישן טעקסט הייסט עס, דאָרטן: „... דז דיא קלייני קינדער שטערבן אין (פֿאַקן) פֿון װעגן דו דיא (מוזוות) גיט רײן געהאַלטן װערן“.

58. ספֿר חסידים... עם הגהות... מאת יהודה הכהן װיסטיגעצקי. מהדורה שנייה עם מבוא... מאת יעקב פריימאָנן. פֿרנקפורט ע"ג מין, תרפ"ד, עמ' 355, סימן תתתסד.

און וואָס פֿון אים איז געוואָרן. פֿון פֿריאיקן מיטלעלטער איז געווען אַ מנהג בײַ יידן אין דײַטשלאַנד: אַז ס׳איז געבוירן געוואָרן אַ ייִנגל פֿלעגן זיך פֿרײַנט פֿאַרזאַמלען, די נאַכט פֿאַרן ברית, בײַ דער קימפעטאַרין אין הויז און לערנען די גאַנצע נאַכט. אַט די נאַכט האָט געהייסן וואַנאַכט. דער מנהג איז אויך אַריבער צו יידן אין פּוילן, און אין דער ליטע, ווידער, וואו מע פֿלעגט יענע נאַכט אויך מאַכן אַ סעודה, האָט עס פשוט געהייסן וואַך<sup>59</sup>. בײַ די עלזאַסער יידן און אין מעץ האָט די וואַנאַכט געהייסן וואַצינאַכט<sup>60</sup>, און אין אַ ייִדישן כתב־יד סדר נשים, דאַטירט 1504, אין דער קיימברידזשער אוניווערסיטעט־ביבליאָטעק, הייסט עס „די נאַכט פֿון דער ווייש“<sup>61</sup>. אין קב הישר, וואו עס רעדט זיך אַ סך וועגן שדים און בייזע רוחות, ווערט בשנכות מיט אַט די מוזיקים דערציילט: „ולא אכל ולא שתה בלילה ההוא שקורין ווייך נאכט (או וואַך נאכט)“<sup>62</sup>. וויטער ווערט צוגעגעבן, אַז דאָס וואָס מע רופֿט אין דײַטש־לאַנד ווייך נאכט, הייסט „בלשון פּוילין“, ד״ה אין פּוילישן ייִדיש, וואכט נאכט<sup>63</sup>; מיט אַ דערקלערונג, נאָכן זוהר, אַז צוליב דעם וואָס מע לערנט אין דער ווייך נאכט תורה איז מען זוכה צו גילוי אליהו<sup>64</sup>.

דעם קב הישר האָט מען איבערגעדרוקט אַ סך מאל — אין העברעאישן אַריגינאַל און מיט דער ייִדישער איבערזעצונג, ווי אויך נאָר דעם העברעאישן טעקסט גופּא, אָדער נאָר די ייִדישע איבערזעצונג. אין איינע פֿון די איבער־געדרוקטע אויסגאַבעס — וואַרשע, תרל״ט־1879 — איז פֿאַרגעקומען אַ טשיקאַווע ענדערונג: פֿון ווייך־נאַכט איז געוואָרן ווייך־נאַכט, און דער אויבן־

59. זען פּנקס מדינת ליטא, אַרויסגעגעבן פֿון שמעון דובנאַוו, בערלין, תרפ״ה, סימן תרד.

60. זען: מ. גידעמאַן, אידישע קולטור־געשיכטע אין מיטלאַטער, ייִדיש — נחום שטיף, בערלין, 1922, ז' 213, הערה 56. אין דײַטשן אַריגינאַל (וין, 1888) איז עס זײַ 104־103.

61. זען: ד״ר מאַקס זינגרין, בילדער פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור־געשיכטע, חילנע, 1928, ז' 147. אין זײַנע „הוספות און תיקונים“, דאַרטן, ז' 354, גיט ער אָן די דערקלערונג, לויט ד״ר א. לאַנדויס מיטטיילונג, אַז דאָס איז די Weiznacht: „סײַנעמט זיך פֿון מה״ד wizen — באַשטראַפֿן, wize — שטראַף פֿון גיהנום“. גידעמאַן־שטיף, דאַרטן גופּא, דערקלערט, אַז דאָס הייסט „שײַם־נאַכט“.

62. דאַרטן (זען הערה 57), פרק כה, אין דער ייִדישער איבערזעצונג (דאַרטן, ז' לה/א) איז אַט דער נאָץ אין גאַנצן אויסגעלאָזט. אַקעגן זשע, אין דעם „חלק ראשון“ פֿון קב הישר דורכויס אין ייִדיש (געדרוקט אין רשײַכתב לבוב תקנ״א), וואָס אַנטהאַלט די פּרקים אַנא, ווערט עס איבערגעגעבן (ז' מט/ב): „... און מאג ניקש עשן און טרינקן צו וואַך נאכט אודר ווייז נאכט“.

63. דאַרטן, פרק עג: „וע״כ [ועל כן] מנהגן שקורין בל״א ווייך נאכט ובלשון פּוילין וואכט נאכט ולומדין כל הלילה“.

64. דאַרטן גופּא: „ווען [דן] הביא בזה [ה] שײַ התורה שעוסקין בלילה של ווייך נכט אליהו מתגלה“.

ציטירטער זאָץ לייענט זיך דאָרט אַזוי: „ולא אכל ולא שתה בלילה ההוא שקורין (וויין נאכט) (או וואך נאכט)“. דאָס וואָרט וויין־נאָכט האָט דער איבער־זעצער, אָדער באַאַרבעטער, ניט פֿאַרשטאַנען, און מסתמא אונטער דער אַלויזיע פֿון די ווערטער „ולא שתה“ — „און ער האָט ניט געטרונקען“ — איז עס געוואָרן זױן־נאָכט<sup>65</sup>!

אַ גלגול פֿון אַ וואָרט — ווי אַרױסגעבראַכט אין די יידישע גלאָסן אין דער רבנישער ליטעראַטור.

לסוף — אַ הערה: דאָס וואָס מיר האָבן דאָ פֿירגעבראַכט איז נאָר געווען מרמז צו זײַן אויף די אוצרות וואָס ליגן דאָ באַהאַלטן פֿאַר דער פֿאַרשונג פֿון יידיש ווי אויך פֿאַר יידישער קולטור־געשיכטע. אויף גאָר אַ סך ענינים — אַ שטייגער: דעם באַטייט פֿון די יידישע גלאָסן פֿאַר דער פֿאַרשונג פֿון העברעאיש; זייער סיסטעמאַטיזירונג אויף באַזונדערע אָפּצווײַנגן; זייער באַנוץ אין געאָגראַפֿישע און פּערזאָנען־נעמען; זייער פֿאַרשפּרייטונג אין די ספֿרים פֿון חסידות; אַ פֿאַרגלייך מיט ענלעכע ווערטער און אויסדרוקן אין אַלט־יידישע טעקסטן — האָבן מיר אַפֿילו ניט אָנגעוויזן. אויף די, און אַלע אַנדערע ענינים וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיט די יידישע גלאָסן אין דער רבנישער ליטע־ראַטור, האָפֿן מיר זיך אָפּצושטעלן אײַה אין אַן אַנדער אַכסניא.

קיצורים וואָס ווערן דאָ גענוצט:

האַרקאָוי: יידיש־ענגליש־העברעאישער ווערטערבוך פֿון אַלכסנדר האַרקאָוי. צווייטע פֿאַר־בעסערטע און פֿאַרגרעסערטע אויפֿלאַגע. ניו־יאָרק, תרפ״ח־1928.

ליפֿשיץ, I: יודע־רוסישער ווערטער ביך פֿין י. מ. ליפֿשיץ. בדפֿוס ה״ר י. מ. באקשט. זיטאמיר, 1875.

ליפֿשיץ, II: רוסיש־יודישער ווערטער ביך פֿין י. מ. ליפֿשיץ. דריטע פֿאַרבעסערטע אויפֿ־לאַגע. קיעב, בדפֿוס הגביר הערמאַן ראָזענטהאַל בשנת תרמ״א לפֿ״ק. 1881.

לעקסער: *Mittelhochdeutsches Wörterbuch von Matthias Lexer. 17. Auflage. Leipzig, 1926.*

פּערלעט: *Beiträge zur Geschichte der hebräischen und aramäischen Studien. Von Dr. Josef Perles. München, 1884.*

קלוגע: *Friedrich Kluge / Alfred Götze. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 16. Auflage, Berlin, 1953.*

65. אַז דאָס איז ניט קיין דרוקפֿעלער, קען מען זען דערפֿון אַז דאָס אייגענע איז געשען אין די צוויי ווייטערדיקע ציטאַטעס: „וע״כ מנהגן שקורין בליא וויין נאכט ובלשון פולין האכט נאכט ולומדין כל הלילה“ (דאָרט, ז' 238); „ועוד הביא בווהר שע״י התורה שעוסקים בלילה של (וויין נאכט) אליהו מתגלה“ (דאָרטן גוףא). אין קב הישר, ווילנע, תרל״ד, איז אין פרק כה, דער ערשטער אַנױיז אויסגעלאָזט; אין די צוויי ווייטערדיקע אויסצוגן איז אָנגעגעבן וויין נאכט.

## תיאורי ארץ־ישראל מלפני מאה שנה בידי משה ריישר

א.

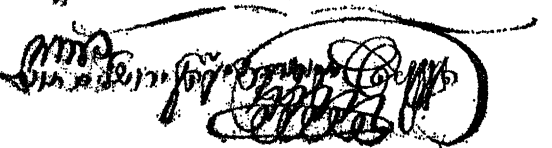
**פני** מאה שנה (1866) יצא בלבוב קונטרס קטן בשם "שערי ירושלים", שהיה בו משום חידוש מכמה וכמה בחינות. מחבר הספר, משה ריישר, "צבר" היה, לאמור כבר נולד וגודל בירושלים, שעל כן הוא פותח הקדמתו ברוב שבח לא־לוהים, "אשר נתן בלב אבי נרו יאיר (עדיין היה אז בחיים) ואמי עליה השלום (נפטרה בפסח תרכ"ב/1862 והוא הקדיש לה דברים נרגשים ביותר בספרו, שער ה, קדושי הארץ דף ג, עמ' ב. כל הציטוטים הם לפי המהדורה הראשונה) לבוא ולהסתפח בנחלת ה' לשכון כבוד בארצנו הקדושה, להשתחוות לפני ה' בהר הקודש ירושלים, להיות גידולי בקדושה ובטהרת הקודש, באויר זך, צח ומצוחצח — ועל דא ודאי אתן תודות לא־ל נורא תהלות, אשר זכיתי לצעוד בחצר בית המלך פנימה". — אף רבה הנודע של לבוב רבי יוסף שאול נאטאנון, מספר בהקדמתו ("כתב תעודה") לספר, שהמחבר "מילודי עיר הקודש ירושלים", שנאלץ לחזור לגליציה בשל מצבו החמרי הקשה ובינתיים נתקע בחוץ לארץ ויושב בלבוב ועוסק בתורה.

לא קשה לשער בדמיון כיצד עטו אליו יהודים מכל העברים בשאלות על ארץ ישראל, כי כן לא היה שכיח ביותר, ולא רק בלבוב, סוג זה: בן ליהודי גליציה, שנולד בירושלים וחי שנים לא מעטות בערים שונות בארץ (בעיקר בצפת). הוא בודאי סיפר וסיפר ברבים על חיותיו בארץ ואין על כן מן הפלא שרבים עוררוהו להעלות את זכרונותיו עלי ספר. ואכן, שומעים אנו מפיו של הרב נאטאנון בהסכמתו, כיצד משה ריישר זה "גמר בלבו להיות נדרש לשואליו מה בפיו על אודות ארץ הקודש, מעלתה ותכונתה ותכונת תושביה" וכיצד נענה בספרו למלא דרישה זו.

אולם יותר מזה אנו שומעים מפיו ריישר עצמו. כמה וכמה פעמים הוא מזכיר בספרו זה, כיצד נשתנו תנאי הארץ לטובה בשנים האחרונות וביחוד הוא עושה זאת בהקדמתו. הוא מספר שם, "כי נחו היהודים מאויביהם וירושלים ושאר העיירות בכל יום מתיישבים מאחינו בני ישראל, הבאים מכל ארצות תבל ונתמלאו החרבות בבנינים נאים ו(ב)יותר עיר הקודש ירושלים. אז ישמח לבי בקרבי לאמור: כאשר שמעתי כן אזכה לראות בנחמת ציון וירושלים...". ודאי, שגם בימיו לא היתה הספרות על ארץ־ישראל בעברית דלה ביותר.

מצוייה, כנודע, שרשרת של ספרים ודברים על ארץ-ישראל בכל רחבי ספרותנו. מי לא העלה את ארץ-ישראל וירושלים על ראש חיבוריו, בין הם מעניני הלכה ומכל שכן בעניני דרוש, מוסר וכל כיוצא בזה? בזמן החדש אף החלו להתפרסם תיאורי הארץ מידי תושביה היהודים, בהם נודע ביחוד ספרו של מנחם מנדל מקמנץ „קורות העתים“. אולם ריישר מדגיש חידושו של ספרו זה, הבעוץ בטעם פשוט ביותר — כל אלה שקדמו לו תיארו ארץ חרבה ושוממה, ואילו בימיו החלה הארץ להתנער לחיים חדשים ועמה גם ישובה היהודי. לאמור, צמחה עתה מציאות חדשה, הדורשת תיאור חדש. מכאן אך כפסע לעיקרו של הספר, שכל עצמו בא לשם עידוד העליה לארץ. כל אלה הקודמים לו „היו בה (בארץ) בעת אשר ציון מדבר היתה, ירושלים שממה וערי יהודה חרבות, ועדיין לא נתיישבו בהם בני ישראל. זה מביא שראה בירושלים ארבעים בעלי

מנחת זכרון מזכרת חסד ורחמים  
 ממני המחבר לכבוד הסדר והחול כישראל  
 הנושכיל המפואר יקר ומחולל בכל קצו  
 חרץ העדרון לשקטו יעל ליבתי



בתים, וזה עשרים וזה פחות וכן בשאר ערי ארץ-ישראל, ומוזה יימס לבב אחינו בני ישראל, המתגוררים בארצות לא להם, לבלתי יקריבו אל הקודש, ויניעו לבבם לבל יבואו להסתפח בנחלת נועם ה', באמרם מה לנו ולצרה הזאת, להשים אשם בנפשינו, לבוא במסירת נפש למקום ציה ושממה ולסבול עול גלות הפראים, אשר לא נאמין בחיינו. הלא טוב טוב לנו לשבת בארץ שלום. לזאת לחלק יצאתי בספרי זה להשיב על ראשון ראשון... הרי שמגמה מעשית היתה לספרו זה: עידוד העליה ועל כן נסלח לו שבא-אלה מקומות הפריז והגזים במקצת, אף שבדרך כלל תיאוריו נאמנים ונכונים.

רגילים אנו בעברית לספרות עצומה בשבח ארץ-ישראל. אולם ריישר משבח בעיקר את ארץ-ישראל של ימיו הוא לשם אותה המגמה הנזכרת: „אני מביא כל הגלויות והחורבן שהיה מעת התיישבו בה עדת ישראל עד הנה, וחסד הגדול של הקדוש ברוך הוא, אשר כעת הודו לה' כי טוב, כי נחו היהודים

מאויביהם ויושבים בטח ושאנן. ועתה ברוך השם רבים המה בני ישראל היושבים בערי הקודש ובכל יום באים ומתיישבים לאלפים ובפרט ירושלים נהיתה לקרית מלך רב". לבסוף, יודע ריישר, שלא כל המסופר על הארץ על ידי עדי-ראייה הוא באמת דבר שהיה, שכן מן המפורסמות שלא פעם נשתלבו דברי דמיון כמציאות של ממש, ומשום כך ההדגשה שלו: "ואל יאמר הקורא, כי בדיתי מלבי דברי הבל הבלים חס ושלום. לזאת אני מחוייב להודיע ועדי בשחק, שכל מה שכתבתי הוא מה ששמעתי ממגידי האמת והצדק ומה שראיתי בעיני וגם מספרים קדושים — וכמה יגיעות יגעתי עד שהוצאתי כל השערים נקי מכל שמץ".

ואכן שלושת המקורים הנזכרים משמשים בעירוב בספר והם המשוים לו חינו המיוחד.

## ב.

ים גדול ורחב ידים הוא ענין הקרוי חיבת הארץ בספרותנו במשך הדורות. חובבי ציון וביחוד הלמדנים שבהם ניצלו לא במעט ספרות זו בבואם להטיף לרעיון חדש-ישן זה ששמו ישוב ארץ-ישראל. אף מחברנו כך. וביחוד הוא מנצל ספרו זה בפרק הראשון הנקרא: "חיבת הארץ". ברם, אימרות רז"ל עד אחרוני האחרונים מתובלות אצל ריישר ברכיסי הווי ובנוסף משלו. במידה שאין פסקה ללא חידוש. משום כך דומה, שכל אלה שעיינו בספר זה עברו ברפרוף על פרק זה, שהוא ככל שאר הפרקים בעל חשיבות מרובה. הוא מבקש, כנזכר, לעודד את העליה ולהזים את דבריהם של אלה המוציאים דיבת הארץ וביחוד בזמן החדש, שכן הדיבורים על סדר-ביטחון פרוצים לא ירדו מעל סדר יומם של אלה המתנגדים ליישוב הארץ.

דיבות אלה סייעו לא מעט ליורדים ובהם יורדים מדומים, שמעולם לא היו בארץ והפריחו שמועות דמיוניות על רצח בדרכים וכל כיוצא באלה הסיפורים המעוררים זועה. אחד מסוג זה גילה ריישר ברומניה. אולם היו גם יורדים ממש והוא מלמד עליהם במקצת סניגוריה, שנאלצו לרדת בשל מצבם הרעוע — ואולי נתכוון גם לעצמו. מכל מקום הוא קורא וחוזר וקורא אל "הקרובים והרחוקים אשר חוצה לה, ראוי להם שיהיו נכספים ותאבים אליה (אל ארץ-ישראל)", וכאברהם אבינו, שבא לראשונה ולאחר מכן חדור היה כיסופים לארץ ראוי גם לנו "ללמוד ממנו לדורות — אנחנו יוצאי חלציו להיות נכספים כמוהו, אף על פי שיושבים (בארץ) בצער — על מנת כך נהיה שמחים ביסורין".

ברם המופלא בספר הוא, שבעל עין בוחנת הוא המחבר ואם זיהויי הגיאוגרפיים-היסטוריים פורחים רובם ככולם באויר, הרי תיאורי-נוף שלו



הם לעתים מופלאים, אף שהם בלשון מגומגמת, שאינה מבטאה כל צרכה את רחשי לבו ואף אינה נשמעת לו ביותר. נוסף לכך אנו שומעים פרטים רוטטים על אחינו בארץ־ישראל וכן בארצות הסמוכות שמבחינה מסוימת היה דינן כדין ארץ־ישראל. כך אנו שומעים על ביירות במשפטים מעטים, כיצד שוקקת היא חיים, ויש שם ספינות הרבה מאוד, אשר אליה יביאו כל מיני סחורה מענגלאנד ומצרפת, רוכלת העמים בה, בתי מלאכת בגדי משי וצמר גפן. גם יש קונסולאטין מכל המלכים לריב ריב של אנשי מדינתו או החוסים בצלו. ואנו יודעים מה רבו היושבים בארץ, בכללם גם אלה שנולדו בה, שחסו בצילם של קונסולים זרים, כסגולה לכל מיני מרעין בישין של המשטר העותומאני. יפו שמלפני מאה שנה דומה עלינו והיא מלפני מיליוני שנים, שכן שומעים אנו כאן שהיא "מוקפת חומה גבוהה עבה מאוד ולמעלה נקיקים להעמדת כלי השריפה (קאנאנין). סביבה גנות ופרדסים נחמדים מכל עצי פרי תנובה הרבה מאוד ונשקפה על פני השרון כגן א־לוהים".

אין מוקדם ומאוחר בספרנו זה בשום מדור במדוריו המרובים. הוא קופץ מדרום לצפון ומהארץ לארצות הסמוכות. ברם הצד השווה בכל אלה, שקשר הדוק לכל המקומות האלה עם ארץ־ישראל וכל מקום שזור ורקום במסורת עשירה בספרותנו העתיקה. הפרק על "טבעי הארץ" מספר בהרחבה בין היתר על הגשמים, לרבות מקרים מרובים של ברכה וקלקלה בשפעם ובעצירתם. כל זה מתובל בסיפורים וזכרונות. כך — הסיפור על אשה אחת במפולת בצפת ("תיכף באו אנשים וזרקו את האבנים והעפר הלאה ומצאו את האשה האומללה מתה וקראו להרופאים — ואין קול ואין קשב, והיה אבל גדול ליהודים אשר בצפת"). בסמוך לכך הוא מתאר את הארכיטקטורה ודרכי הבנייה בצפת ואת אלה הוא מלווה בציור להראותך את שיפוע הגגות. ושוב הוא מסמך לכך סיפורים על סיפורים, רובם ככולם אישיים שלו, על עצירות גשמים בשנים שונות ועצרות תפילה בקשר לכך. סיפורים אלה המתובלים בכל תיאורי הספר ראויים לבלי ספק לכינוס מיוחד, שכן מקפלים הם הווי הארץ במחצית הראשונה למאה הקודמת ובעיקר שרובם ככולם הם פרי נסיונו של המחבר שחי בארץ באותן שנים. אף הבליע אגדות לרוב, שהתהלכו בימיו ונקשרו באישים שונים של אותה תקופה.

ודאי היה בכך משום חידוש, שארצישראלי הנקלע ללבוב משלב בספרו כמה עמודים לתאור הלשון הערבית (בקצרה עשה זאת לפניו מנחם מנדל מקמנץ). בכדי לשבר את האזון הוא מביא שפע מלים ערביות בניקוד להראותך את הדמיון לעברית ולארמית, לשון התרגומים לתנ"ך — והרי תרגומים אלה רהוטים היו בפיותיהם של יהודים לא פחות מאשר העברית. נוסף לכך: גם

הקדמונים כמו הרמב"ם ז"ל ורבנו בחי ז"ל דיברו בלשון ערבי, כי הוא לשון לימודים צח ונקי — ועמוק עמוק מאד — ואביא קצת לשונות לפני עין הקורא לשבוע חדרות נפשו בזה.

את תולדות הישוב בימי הביניים עד הזמן החדש מעביר הוא בקצרה על ידי קטעים של מבקרים ועולים מתקופות שונות עדי הגיעו לזמן החדש — זמנו. בזמן החדש תופסת אצלו ה"חלוקה" מקום עיקרי ומכובד ביותר, החל בסכסוכים בין האשכנזים לספרדים עד לחילוקים ופילוגים בכלולות האשכנזים המרובים. מובנת איפוא הדיספרפורציה בין תיאורי התקופות הקודמות לבין זמנו. שכאן היה עדר-ראייה ומשום כך תיאוריו, שהם חשובים ביותר להכרת הישוב העברי בארץ ישראל במחצית הראשונה למאה ה"ט. ביחוד הוא מתאר את מאורעות הדמים בצפת בתקצ"ד (1834), שזכו לתיאוריהם של אחרים כמותו וביחוד של מנחם מנדל מקמניץ. כאן התיאורים דרמטיים ביותר. והרי אחד מהם הנוגע למרד הפלחים בתקצ"ד:

הפרושים הלכו ונתיישו בצפת מהדוחק. וישבו שמה בהשקט ובה קנו להם בתים וחצירות. אך בשנת תקצ"ד, בחודש סיון, יד' נגעה ביהודים יושבי צפת, כי מרדו הפלשתים בשר אבראהים פאשא המושל על כל ארץ מצרים וסוריא ופרקו עולו מעל צוארם.

ויבואו על העיר חגורי חרב להשמיד ולהרוג ולאבד את כל היהודים ושללם לבת. ויעזבו בני ישראל את בתיהם וכל אשר להם וימלטו לנפשם. ורבים ברחו לכפר עין זיתון ויתחבאו שמה בקברות הקדושים במערות ויצעקו אל ה'. והנכרים בזו כל אשר מצאו בעיר שלושה ימים ושלושה לילות. ויריקו את כל העיר. ויבואו במקדשי ה' — בתי כנסיות ובתי מדרשות, ויטמאו אותם והשליכו את כל ספרי קודש ארצה וקרעו אותם וסגרו כל הדרכים. אין יוצא ובא להודיע הדבר לשרי המלך היושבים בערי החוף. ונשואו בני ישראל בעירום ובחוסר כל, כי האויבים רדפו אחריהם והפשיטו מעליהם אפילו גלימא דעל כתפיהם ויכום מכה רבה. פצע וחבורה. ובעת ההיא היה הרב הצדיק ר' אברהם דב הרב מאורוטש (מצאצאיו — הוא הסופר יהושע בר-יוסף, שאף תיאר אותו בטריטולוגיה שלו על צפת. ג. ק.), אשר בא לעת זקנתו לשם ומינוהו לראש ומנהיג לכל עדת ישראל אשר בצפת. והיה לו בית המדרש הנקרא על שמו עד היום. לשם נתקבצו אנשים, נשים וטף, נופלים ארצה על פניהם ובוכים בכי רב ומר. והרב הצדיק הנ"ל ביניהם. וחמי גם הוא היה שם. כי תמיד היה אצלו למליץ ולמתורגמן לדבר בלשון ערבי, בעת הצורך לדבר לפני שר העיר, כי הוא היה מילודי עיר הקודש טבריה והיה

יודע לדבר בלשון ערבי צח ונקי. וביקש הרב הצדיק ממנו לילך אל שר העיר, אולי ישא פניו להציל את בני ישראל. ויכין את המנחה — צרור כסף ושאר מתנות רבות — וילך אל השר ויבוא אליו הביתה ויברך אותו ברכת טוב בלשון ערבי. וימצא חן בעיניו וקיבל ממנו המנחה בסבר פנים יפות. ויבטח לו שישמור את העיר והיהודים ישבו בטח בלי פחד האויב. וילך מאתו בשלום. ויבוא אל הרב הצדיק ויספר לו את כל דברי השר, דברי שלום. וישמח הרב מאוד וגם האנשים אשר אתו.

אך לשוא היתה השמחה. כי באו פעם אחרת על העיר ויבוזו כל אשר מצאו ויכו את כל אשר פגעו מכת פצע וחבורה. והפקיד לא יכול לשמור מוצא שפתיו, כי נמלט לנפשו. והם המה הפלשתים הרשעים באו לבית הרב הצדיק וזכר צדיק לברכה ולקחוהו ואסרוהו בחבלים, ידיו אחוריו, וגם רבים מבני ישראל ולקחו שבי בני ישראל ויוליכום אל ארמון יוסף בן גוריון אשר שם (למקום המצודה היום. ג. ק.) ויכינו את נפשו למות ונתנו חרב חדה ועל צואריו, כי הקשו לשאול מאתם עד אלף כיסים מעות, והכיס הוא חמש מאות גרוש, שהם חמשים רייניש כסף, אשר לא היה בידם כלל. והרב הצדיק הקדוש זצ"ל שאל מים לרחוץ ידיו והצדיק עליו את הדין בדברים האלו לאמור: בני הניחו ואקרא בשם ה' ואברכהו על משפטו אשר שפטני היום. ואחרי כן ישבו לאכול לחם חמסים.

ובחמלת ה' על בני ישראל בא זקן אחד ישמעאלי וצעק להם בקול גדול: עוד אתם יושבים פה? הלא אבראהים פאשא בא עם חילו והוא סמוך להעיר ולא ישאיר מכם שריד ופליט! בשמעם, פחד גדול נפל עליהם וחרדת א־לוהים. ויעזבו את כל השלל וכליהם ויברחו לנפשם לא נשאר (מהם) עד אחד. ויהודים באו והתירו את האסורים וגם את הרב וילכו אל ביתם. ומצאו את ביתם ריקם. הנוצות נפוצות וכליהם נשברות וספריהם נשחתים. אמנם נתנו תודות לא־ל נורא תהלות, אשר הציל את נפשם ממות. גם הישמעאלים יושבי העיר היו יד אחת עם הרוצחים ושללו גם המה עמהם יחד. ובחמלת המרחם לאחר ימים אחדים בא שר אחד עם אנשי חיל מזויינים ועשו נקמה גדולה בהישמעאלים ואמר אל היהודים שיעשו רשימה מהחפצים אשר שללו מאתם ויחזיר להם די מחסורם מחוט ועד שרוך נעל. וכה עשו. בבוקר אחד ראו החוצות מלאים בגדים וכלי נחושת ושאר כלי בית הרבה מאוד, אשר בלילה השליכו הישמעאלים מפני פחד המושל. וילכו בני ישראל וילקטו המרבה

והממעט. וגם אמר להם: בואו אלי, הנה נמצא אתי בית מלא מלבושים וכלים הרבה. כל אחד יכיר את כל אשר לו ויקרב אליו. ונטה שבט מושל על הישמעאלים ולקח מהם גם ממון רב ונתן להיהודים על היוקים. ומהיום ההוא והלאה יראו לנפשם לעשות כדת היום.

ועוד מעשים רבים כאלו אשר סבלו היהודים בארץ הקודש מהפראים

— הלא תלא כל עט סופר. ולא מאסו חס ושלום בארץ חמדה...

כזה היה ההווי בארץ במחצית הראשונה למאה הקודמת ובנוסת זה הם

תיאוריו של משה ריישר— ואנו הבאנו כאן אך קטע אחד מרבים.

### ג.

כחוט השני בכל הספר עובר הרעיון, שסדרי הבטחון בארץ מלפני כן היו פרועים לשימצה, ואילו היום הם מתוקנים ככל האפשר. בכדי להבליט ולהדגיש את השוני וההבדל הוא מספר „אשר אבותי סיפרו לי ואשר ראו עיני מיום עמדי על דעתי עד היום“. ומזעזעים הם תיאורים-סיפורים אלה כיצד לא העז יהודי לצאת אל מחוץ לחומת ירושלים. ואם הוא עשה זאת סיכן את חייו בכל עת ושעה. שכן היה פוגש בו ערבי ואומר לו שיפשוט את בגדיו ועדיין הודה היהודי לא-לוהים שנתן לו את נפשו לשלל. ואין צריך לומר „שעד היום המנהג בארץ ישראל כשהולכים מעיר לעיר מברכים ברכת הגומל“. ואין לשער את ההתעללויות ביהודים, המודגמות כאן בסיפורים מרובים. ברם העיקר בתיאורים אלה היא המסקנה: „כי זה כעשר שנים אשר נחו היהודים מאויביהם, כי השולטאן החזיק שבט המושל על המדינה והעמיד אנשי חיל בכל פלך ופלך ועושה בהם משפטים גדולים ורוחץ ומטהר את הארץ מדמים. גם הקונסולאטין אשר בירושלים ושאר עיירות מטילים אימה יתירה על הערביים הפראים והישמעאלים. ועתה חירות גדול ליהודים מכל דבר. וכשישמעאל אומר איזה דבר חרפה ליהודי ומה גם אם יקלל באמונתו יכול להכותו עד מוות, כי כך מכריו השולטאן ירום הודו בכל המדינה. שהכל שווים. ואם ימצא אחד מקלל או מבזה איש יהודי — אחת דתו לתיתו בבית האסורין ששה חדשים בשלשלאות של ברזל ולהלקותו וענוש ייענש בממון. רק אהבה ואחוה יהיה בין אדם לחבירו ולא ישמע עוד שודדים ובוזזים כמלפנים. ושולח חיל להערביים היושבים על ההרים באהלים ושורף את אהליהם ולוקח כל קניניהם ומאיים עליהם“.

מצב מתוקן זה של בטחון, בניגוד למלעיונים המרובים (ולעז זה על חוסר

בטחון נמשך גם לאחר מכן ושימש נשק יעיל ביותר למתנגדים ליישוב ארץ ישראל), גרם איפוא ש„בכל יום ויום באים בני ישראל מכל המדינות לשכון

כבוד בארצנו הקדושה ובונים להם בתים ובתי כנסיות ובתי מדרשות, וברוך השם היום רבים בני ישראל הבאים מליטא ומרייסיין, וואלין ופולין, אונגארן וגאליציא וגם הספרדים ממדינתם יושבים בטח ושאנן. ושיירות מצויות עם כסף וזהב וסחורות באין פחד”.

עימות זה בין העבר הרחוק והקרוב גם יחד לבין ההווה משמש יפה מגמתו של ריישר לעודד את העלייה ולהסיר כל רגש של פחד מפני „הארץ האסיאתית הפראית“, כפי הכינוי הרגיל בימים ההם. הוא מקדיש מקום נרחב ביותר לתיאור הישוב בימיו, העדות, הכוללים, העיסוקים וכל כיוצא באלה הדברים, שאינם ידועים ביותר לאחינו בחוץ לארץ, חשיבות היסטורית מרובה לתיאורי הישובים היהודיים במקומות שונים, כמו: חברון (כ־400 נפש), ואילו בחיפה היו אז אך מתי מספר בלבד (120 נפשות) — וכולם כאחד אך ספרדים. על חיפה הוא מספר דבר מופלא ומשונה ביותר: כיצד לוחמים מן השמים על קיומן של הערים הקדושות בלבד („ארבע ארצות“: ירושלים, צפת, טבריה וחברון), ואילו הערים האחרות דינן להיות שוממות מישוב יהודי. הוא מספר למשל על חיפה, כיצד בא לשם אשכנזי מפולין והתיישב בה ואף החל האיש לעודד אשכנזים אחרים להתיישב בחיפה. והנה מת הוא פתאום „ואז ראו מעשה ה' אשר לא גזר ליהודים ליישב החורבן רק בארבע ארצות“...

וכמוכן שירושלים של ימיו תופסת מקום נכבד ביותר. הוא חוזר לתיאורי ירושלים כמעט בכל פרק ופרק ודומה שאין שיעור לשבחי ירושלים. בכך אין הוא יוצא מהכלל של הקודמים והבאים אחריו. בתיאורי ירושלים הוא משלב עבר והווה ואגב כך מספר דברים פיקנטיים על אירועי ימיו. כך חשוב הוא סיפורו על ראשית הבנינים במגרש הרוסים ורכישת המגרש וכיצד מתקבצים לשם צליינים בהמוניהם מרוסיה. אף לא נעדר מונטפיורי מהתמונה של ירושלים, שכן הרבה מפעלים הקים שם וביחוד השכונה העברית הראשונה מחוץ לחומותיה („משכנות שאננים“). ברם הגדול בחידושי הטכניקה בירושלים הוא ללא כל ספק הטלגרף: „גם זה משנתיים הולך בה הדילוג־רב ובשעה אחת יוכל לידע בסוף העולם מה יעשה בה. והולך דרך הימים — היאומן כי יסופר? — ובא מהר הבית לעיר. גם שיחה בפני הבריות כי בזמן קרוב ילך שם שביל הברזל (אייזין־באן)“. אכן הרכבת איחרה הרבה משנתיים ימים. אבל חידושי־טכניקה אלה ודאי שעשויים אף הם למשוך את הרבים ולהוציא מלבם שארץ ישראל היא עדיין מבחינה זו בתוך תוכם של ימי הביניים.

הוא מתאר את הבנייה הקדחתנית של בני הכוללים המרובים ותוך כך משלב הוא סיפור על אביו שהיה לעת־מה שד״ר מטעם כולל וואהלין, היינו שליח לחסידי ר' ישראל מריזין, ואז אין הוא יכול לעצור ריגושי ההתפעלות:

„אמת, מה נהדר פאר הוד יקירי ירושלים, ראשי הישיבות והחכמים, היושבים והוגים בתורה ובחכמה יומם ולילה תמיד לא יחשו, ומשמרות קבועות וחבורות קדושות לכל דבר מצוה“... ואין צורך לומר, שכל העתיד לכתוב על הכוללים וסדרי ה„חלוקה“ במאה הקודמת יידרש לספרו של ריישר, שכאן מפורטים כל הכוללים, הגבאים וביחוד הדברים אמורים לגבי כולל גליציה וראשיו בגליציה. אמת, ואנו יודעים זאת היום, שעל אף הצבעים הוורודים לא היו סדרי הבטחון כה נאים, כפי שהוא מבקש להדגיש. אמנם, מצב הדברים נשתנה לטובה בזמן החדש. ברם עדיין היה המצב רחוק ביותר מצבע ורוד זה. ואכן, יש שריישר עצמו פולט תיאור, המפריך כאילו את רעיונו העיקרי של ספרו. כך מספר הוא כיצד מכתתים את רגליהם, ובימים ההם ובמצב התעבורה והתחבורה הדברים פשוטים כמשמעם, בכדי להגיע לשוב אחר :

„ואף גם עתה, אחינו בני ישראל יושבי ארץ הקודש, לא יחוסו על עצמם ליגוף באבן רגליהם לדלג בהרים ולקפץ על הגבעות להשתטח על קברי הצדיקים אשר בארץ המה, על כל הר גבוה ותחת כל עץ רענן. ובעת הלוחם בדרך גיוון נותנים למורטים ופניהם לא יסתירו מכלימות ורוק מהגויים הערבים הפראים בוריקת אבנים ולשולל כל אשר להם אפילו מגלימא דעל כתפיהם. ובכל זאת לא ימאסו חס ושלום והולכים בשמחה עצומה ובסכנת נפשות ממש להתפלל ולשפוך תחינה ובקשה בכריעה על הברכיים עליהם ועל יושבי חו“ל“...“

מאידך גיסא אנו שומעים מסיפור אחר, כיצד התאנה אליו ואל עוד יהודים ערבי אחד ומשראה ריישר שהערבי לבדו „אמרתי : אחי ! הכו ! והיכינו אותו מכת מוות. אבל היה לנו נס גדול שלא בא בזמן ההוא שום ערבי“.

ולא נצא כדי חובתנו בלי להזכיר לפחות בשם את המדור הקרוי „מעשה הארץ“, הכולל ילקוט סיפורים ואגדות על יהודים וערבים, מהם אירועים שאירעו ממש ומהם אגדות ודמיונות, שמכולם עולה ריח הארץ וכל כולם הווי אפייני ביותר.

כללו של דבר — „שערי ירושלים“ למשה ריישר אוצר בלום הוא לידע רבגוני של הארץ והישוב העברי בה במחצית הראשונה למאה הקודמת. רק צר שאין ידיעותינו על משה ריישר עצמו מספיקות בכדי להציב גם לו ציון נאה, כשם שעשה הוא לישוב העברי ב„שערי ירושלים“ שלו.

„שטרעם“, 1922—1924

די סאָוועטיש-ייִדישע ליטעראַטור איז ניט אויפֿגעקומען פֿלוצלונג, נאָר בהדרגהדיק. דער ברוך צווישן דער סאָוועטיש-ייִדישער ליטעראַטור מיט דער אַלגעמיינער ייִדישער ליטעראַטור איז ניט געקומען מיט אַמאָל און איז בכלל קיינמאָל ניט געווען פֿולשטענדיק. אַפֿילו אין די סאַמע פֿינצטערסטע צײַטן פֿון סטאַליניסטישן טעראָר האָט די סאָוועטיש-ייִדישע ליטעראַטור אויפֿגעהאַלטן ווערטן און פֿאַרמען פֿון דער אַלגעמיינער ייִדישער ליטעראַטור. אין די ערשטע יאָרן פֿון דער קאָמוניסטישער דיקטאַטור איז די ייִדישע ליטעראַטור אין רוסלאַנד באַוירקט געוואָרן פֿון די גורלדיקע געשעענישן. די צוויי רעוואָלוציעס פֿון דעם יאָר 1917, און די פֿאַגראַמען אין אוקראַינע, האָבן געלייגט זייער חותם אויף דעם ייִדישן שאַפֿן. מען האָט געשריבן וועגן דער רעוואָלוציע, וועגן בירגער־קריג, וועגן די פֿאַגראַמען, און וועגן אויפֿ־קום פֿון אַ נײַער געזעלשאַפֿט. ייִדישע דיכטערס האָבן עקספּערעמענטירט מיט נײַע פֿאַרמען — אָבער זיי האָבן אין דער זעלביקער צײַט זיך אויך גע־האַלטן בײַ טראַדיציאָנעלע ייִדישע ליטעראַטור־ווערטן. די ליניעס צווישן דער נײַער, נאָכאַקטיאַבערישער ליטעראַטור — און דער טראַדיציאָנעלער ייִדישער ליטעראַטור זײַנען ניט געווען שאַרף. אין די ערשטע יאָרן פֿון דער באַלשעוויסטישער הערשאַפֿט זײַנען געווען אַקטיוו אין דער ייִדישער ליטע־ראַטור אומפֿאַרטייאישע און בירגערלעכע שרײַבערס — און ס'איז געווען אַ תקופֿה ווען ס'האָבן זיך געמערט שרײַבערס, פֿאַרמען און סטילן.

אין דער אַלגעמיינער רוסישער ליטעראַטור האָבן די סאַמע וויכטיקסטע שרײַבערס געמאַכט אַלע אַנשטרענגונגען אַנצוהאַלטן די ווערטן פֿון דער פֿאַר־רעוואָלוציאָנערער ליטעראַטור. אין דער זעלביקער צײַט, ווען ס'זײַנען אויפֿגעקומען די פֿאַרשיידענע פֿראַ־באַלשעוויסטישע ליטעראַרישע גרופּעס, „פֿראַלעט־קולט“, „אויף דער וואַך“, איז אויך אויפֿגעקומען די „סעראַפֿיאַן ברודערשאַפֿט“, וואָס האָט אין פֿאַרשיידענע מאַניפֿעסטן און אין ווערק גופֿא אויסגעדריקט די מיינונג, אַז ליטעראַטור מוז זײַן פֿריי און אַז עכטע ליטעראַטור קאָן באַשאַפֿן ווערן נאָר פֿון יחידים וואָס זײַנען פֿריי פֿון אידעאָלאָגישן פֿאַרטיי־קאַנטראָל. אַנאַטאָל לונטשאַרסקי, וואָס איז דעמאָלט געווען דער קאָמיסאַר פֿון דערציאָונג, האָט אַנטמוטיקט די עקסטרעמע פֿראַ־באַלשעוויס־

טישע ליטערארישע גרופעס אויפצושטעלן א מין פראלעטארישע דיקטאטור איבער דער ליטעראטור.<sup>1</sup>

די יידישע ליטעראטור אין רוסלאנד האט דעמאלט זיך געפונען אין א ספעציעלער לאגע. די וועלט-מלחמה האט אפגעשניטן רוסלאנד פון די סאמע וויכטיקסטע יידישע ליטערארישע צענטערן. אי ווארשע, אי ווילנע זענען געווען אקופירט פון די דייטשן. אין דער צארישער רוסלאנד גופא האט די רעגירונג פארבאטן די יידישע פרעסע. אין פעטראגראד זענען נאר ארויס קליינע פעריאדישע העפטן אונטער פארשיידענע נעמען. די מערסטע יידישע שרייבערס אין רוסלאנד האבן זיך דעמאלט אפגעגעבן מיט סאציאלער הילפס-ארבעט.<sup>2</sup>

די פעברואר-רעוואלוציע פון 1917 האט באפרייט דאס רוסלענדישע ייִדנטום פון אלע גזירות, אינגעשלעסן דעם פארבאט פון די מלחמה-יאָרן צו דרוקן ייִדיש. ס'ווערן טעטיק ייִדישע פאליטישע פארטייען; ס'קומען אויף ייִדישע טאָג-ציטונגען אין פעטראגראד, קיעוו און מינסק. עס עפענען זיך ברייטע מעגלעכקייטן פאר ייִדישע שרייבערס צו דרוקן זייערע ווערק. ס'קומען אויף נייע טאלאנטן, און די אלטע קומען אן שוועריקייטן צום ליטערארישן עמוד.<sup>3</sup>

די באלשעוויסטישע איבערקערעניש אין אקטאבער 1917 האט גורם געווען גרויסע שינויים הן אין לעבן, הן אין דער ליטעראטור. אבער אין די יאָרן פון בירגער-קריג און מיליטערישן קאמוניזם האבן די באלשעוויקעס געהאט וויכטיקערע דאגות ווי פארנעמען זיך צו פיל מיט ליטעראטור. עס זענען נאך א צייט לאנג ארויס פארשיידענע ניט-קאמוניסטישע ייִדישע צייטונגען, ביכער און זאמלונגען.<sup>4</sup> פאר א צייט איז הן וויסרוסלאנד, הן אוקראינע געווען אפגעשניטן פון רוסלאנד. וויסרוסלאנד איז אקופירט געוואָרן דורך די דייטשן און שפעטער דורך די פאליאקן. אין אוקראינע האבן געהערשט פארשיידענע רעזשימען — און פון צייט צו צייט איז זי אקופירט געוואָרן דורך די באלשעוויקעס. די באלשעוויקעס האבן אויך אין פארשיידענע צייטן פון די יאָרן 1918 — 1920, קאנטראַלירט וויסרוסלאנד.

1. Edward J. Broun: *Russian Literature Since the Revolution*, New York 1963, pp. 22-25.

2. אליהו שולמאן: „די סאָוועטיש ייִדישע ליטעראטור 1918 — 1948“ אין פֿריילאנד, נומערן 76, יוניולי 1959, פאָרז.

3. אליהו שולמאן: „די סאָוועטיש-ייִדישע ליטעראטור 1918 — 1948“ אין יאָרבוך, תשי״א, נײַנטער באַנד, ייִדישער ביכער-ראַט פֿון אַמעריקע, ניו יאָרק 1950-1951, זײַ צגיקאָ.

4. חנא שמרוק: פֿירטומים יהודים בברית המועצות 1917 — 1960. ירושלים תשכ״א.



אין צענטראל-רוסלאַנד, וואו די מאַכט איז געבליבן ביי די באַלשעוויקעס, האָבן די ייִדישע קאָמוניסטן אָנגעהויבן אַרויסגעבן צייטונגען און זשורנאַלן מיטן אָנטייל הן פֿון קאָמוניסטן, הן פֿון אומפּאַרטייאישע. די קאָמוניסטן האָבן אָפֿילו איבערגעגעבן דאָס רעדאַקטירן זייערע זשורנאַלן צו נייט-קאָמוניסטן. דער מאַסקווער זשורנאַל „קולטור און בילדונג“, אַרויס אין 1918, איז רעדאַקטירט געוואָרן פֿון ש. ניגער. ער איז אויך געווען רעדאַקטאָר פֿון דעם גרויסן חודש-זשורנאַל „די נייע וועלט“, וואָס עס האָט אַרויסגעגעבן דער פֿאַלקס-קאָמיסאַריאַט פֿאַר בילדונג אין ליטע.<sup>5</sup> אין אַט-דעם זשורנאַל „די נייע וועלט“ האָבן מיטגעאַרבעט אי קאָמוניסטן, אי שרייבערס, וואָס האָבן לחלוטין נייט געהאַט קיין שייכות צו די באַלשעוויקעס, ווי למשל, ש. ל. ציטראָן. אין אָנהייב תקופֿה פֿון באַלשעוויזם איז די ליטעראַטור נאָך נישט געווען רעגעמענטירט — איז דעריבער געווען מעגלעך פֿאַר אומפּאַרטייאישע ייִדישע שרייבערס מיטצואַרבעטן אין די אָפֿיציעלע באַלשעוויסישע פּובלי-קאַציעס — און חוץ דעם, ווי דערמאָנט, זינגען אַרויס אויך פֿיל נייט-קאָמוניסטישע אויסגאַבעס. אָבער אין די פֿאַרשיידענע באַלשעוויסישע צייטונגען ווייזן זיך נעמען פֿון נייע מחברים, וואָס שרייבן מערסטנס רעוואָלוציאָנערע לידער און דערציילונגען. דער באַלשעוויזם הייבט אָן צו פֿאַרנעמען אָן אַרט אין דער ייִדישער ליטעראַטור. עס מערקן זיך צוויי שטרעמונגען: איינע אַ פּאַרטייאיש-באַלשעוויסישע; אַ צווייטע, וואָס איז ממשיך די ייִדישע ליטע-ראַטור-טראַדיציע. אָבער אָפֿילו די טראַדיציאָנעלע ליטעראַרישע ריכטונג ווערט ביסלעכווייז דורכגעדורנגען פֿון געוויסע אידייען און שטימונגען, וואָס שטאַמען פֿון דער נייער אַריענטאַציע.

ייִדישע שרייבערס, וואָס האָבן זיך נייט אַריענטירט אויפֿן באַלשעוויזם, האָבן, ווען ס'האַט זיך געמאַכט די געלעגנהייט, פֿאַרלאָזן דאָס לאַנד. אַנדערע, וואָס קענען נייט אָדער ווילן זיך נייט צופּאַסן צו דער נייער צייט, ציען זיך צוריק פֿון דער ליטעראַטור, און סע בלייבן אַקטיוו אין און אַרום דער ייִדישער ליטעראַטור די ניי-אויפֿקומענדיקע שרייבערס — און די קיעווער גרופּע. אין די שטילע יאָרן פֿון אַרום 1908—1912 באַווייזן זיך אין קיעוו עטלעכע יונגע און טאַלאַנטירטע ייִדישע שרייבערס: דוד בערגעלסאָן, דער נסתר, נחמן מנייל; שפעטער קומען-צו דוד האַפּשטיין, לייב קוויטקאָ אַאִו. אין קיעוו דערשיינען „דער אידישער אַלמאַנאַך“ (1909) און די צוויי זאַמלונגען „פֿון צייט צו צייט“ (1912). אין די יאָרן פֿון דער ערשטער וועלט-מלחמה

5. ד"ר אליהו שולמאן: „די צייטשריפֿט די ייִדישע וועלט“ אין פּנקס פֿאַר דער פֿאַרשונג פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור און פרעסע, ניו יאָרק 1965. זוי 159-166.

האָבן אין קיעוו געוואוינט: דוד בערגעלסאָן, י. דאָברושין, משה ליטוואַקאָוו, דער נסתר, יודיצקי, שמעוני און ב. סלוצקי<sup>6</sup>. בכלל איז קיעוו ערב דער ערשטער וועלט-מלחמה שוין געווען אַ צענטער פֿאַר ייִדישער ליטעראַטור און קולטור. אין קיעוו האָט אויך עקזיסטירט זינט 1911 די דעמיווקער שולע — איינע פֿון די ערשטע ייִדיש-וועלטלעכע שולעס מיט ייִדיש ווי די לימודים-שפראַך.

די שרייבערס אין קיעוו זענען ניט געווען אַרגאַניזירט ווי אַ גרופע, אָבער זיי זענען אַרײַן אין דער ייִדישער ליטעראַטור ווי "די קיעווער", ווײַל זיי האָבן דאָרט געלעבט און געשאַפֿן. אין די יאָרן 1917 — 1921 האָבן די קיעווער שריפֿטשטעלערס מיט זיך פֿאַרגעשטעלט די וויכטיקסטע ליטעראַ-רישע כוחות אין רוסלאַנד. די ערשטע זאַמלונגען פֿון לייב קוויטקאַ, דוד האָפֿשטיין, פּרץ מאַרקיש און אַנדערע פֿון די קיעווער זענען דאָרט דערשינען. אין קיעוו זענען אויך אַרויס די זייער ווערטיקע זאַמליכער "אייגנס" און דער זשורנאַל "ביכער וועלט".

די קיעווער גרופע האָט אויפֿגענומען די רעוואָלוציע מיט פֿרייד און מיט גרויסע האָפֿענונגען. הגם די שרייבערס האָבן אינגעפֿירט נײַע פֿאַרמעס, האָבן זיי זיך אָבער געהאַלטן אין די טראַדיציעס פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור. די ווערק פֿון "די קיעווער" זענען דורכגעדרונגען מיט ייִדישע מאַטיוון אויסגעדריקט אין אַ ייִדישן נוסח<sup>7</sup>. אָבער באַריכותדיקער וועגן דער קיעווער גרופע וועט זײַן די רייד שפּעטער.

ס'ווייזן זיך אַ סך נײַע נעמען אין די פּעריאָדישע אויסגאַבעס. ספּעציעל קומען-אויף נײַע שרייבערס אין די יאָרן פֿון בירגער-קריג און פֿון די פּאַג-ראַמען אין אוקראַינע. ס'דרוקן זיך ייִדישע לידער און דערציילונגען אין די צענטראַלע און לאַקאַלע צײַטונגען און אַפֿילו אין די אַרמיי-בלעטער. די מערסטע נײַע פּאַעטן און דערציילערס זענען אָבער גאַנץ גיך פֿאַרשוואונדן פֿון דער ליטעראַטור. זיי האָבן אָפּגעזונגען זייער געזאַנג אין עטלעכע יאָרן — און שפּעטער הערט מען ניט פֿון זיי. אָבער פֿיל פֿון די אָנהייבערס האָבן ממשיך געווען זייער שרייבן און זיך אינגעבירגערט אין דער סאָוועטיש-ייִדישער ליטעראַטור.

אין די פֿאַרשיידענע צײַטונגען זענען אין די ערשטע יאָרן פֿון דער

6. דער וועג, זאַמלהעפֿט, פּעטראַגראַד, מאי 1916.

7. נחמן מײַזל: צוריקבליקן און פּערספּעקטיוון, תּל-אַביב 1962. זײ 497-505.

8. שלמה ביקל: "נאַציאָנאַלע מאַמענטן אין דער סאָוועטיש-ייִדישער ליטעראַטור" אין שרטיבער פֿון מיין דור, גיו יאָרק 1955. זײ 287-304.

באלשעוויסטישער מאכט פֿאַרעפֿנטלעכט לידער פֿון מ. אַבאַרבאַנעל, מ. שאַ-  
פּיראַ, פֿאַלמע, יצחק לוקאַווסקי, עליע אַבראַמאָוויטש, איטקעס און איזי —  
איזי כאַריק. די פֿאַעטן האָבן געשריבן וועגן דער אַקטאַבער-איבערקערעניש,  
וועגן שטורעמס און וועגן בירגער־קריג. געשאַפֿן האָבן די נניע ייִדישע דיכ-  
טערס אונטער דער השפּעה פֿון די אַמעריקאַנער „פֿראַלעטאַרישע“ פֿאַעטן  
מאַריס ווינטשעווסקי, י. באַוושאַווער און דוד עדעלשטאַט.<sup>9</sup> דער אַנהייבער  
מ. אַבאַרבאַנעל האָט געשריבן :

אַנזלט צו די גלאַקן גיכער,  
זאָל דער קלאַנג זיך טראַגן העכער,  
עס זאָל ציטערן די לופֿט.  
די, וואָס ליגן ווי דערשלאַגן  
פֿונעם לעבנס פֿילע פּלאַגן,  
אַט אַזעלכע וועקט און רופֿט.  
זאָלן אַלע זיך דערהייבן  
מוטיק ווי די שטאַרקסטע לייבן  
צו דעם אויפֿשטאַנד פֿראַנק און פֿריי  
וועקט אַ שוואַכן נאָך אַ שוואַכן.  
אויב אינאיינעם שטאַלץ דערוואַכן,  
נעמט אַ סוף צו שקלאַפֿעריי.

און נאָך אַ פֿאַעט, עליע אַבראַמאָוויטש, האָט געשריבן :  
עס פֿינקלען די שווערדן, עס בליצן די שפיזן,  
מיר זנינען די פֿרייהייטס-באַגניסטערטע ריזן.  
מיר טויטן די הערשער און ברעכן די טראַנען,  
מיר גייען מיט בלוט-רויטע פֿאַנען.

אַ דיכטעריין, וואָס האָט זיך אונטערגעשריבן מירקע, האָט אויסגערופֿן :  
שפּריינט שטאַלץ! קאַפּ הויך און די פֿאַן אין דרויסן,  
די פֿאַן וואָס זי פֿלאַקערט אין שלאַכט —  
טרעט שפּילנד און ווילנד צום ציל צו דעם גרויסן,  
וואָס שניידט זיך אַרויס פֿון דער נאַכט.<sup>10</sup>

אין די קאָמוניסטישע צייטונגען, וואָס זנינען אַרויס אין ווינטרוסלאַנד,  
האָבן זיך געדרוקט לידער, דערציילונגען און פֿאַרציכענונגען פֿון אַ גאַנצער  
פֿלעיאַדע יונגע שרײַבערס. אין די פֿאַרשיידענע אויסגאַבעס זנינען געווען  
פּובליקירט לידער פֿון וו. באַסטאַצקי, ש. לעוומאַן, ז. ראַכמאַנציק, ברוך

9. א. דאַבריונסקי : „די ייִדישע דיכטונג אין דער פרעסע פֿון די ערשטע רעוואַלוציע-  
יאָרן“, סאַוועטיש היימלאַנד, נומ' 6, נאַיאַבער־דעקאַבער 1962, מאַסקווע.  
10. אַלע לידער ציטירט פֿון דאַבריונסקי דערמאַנטן אַרטיקל.

קאצענעלסאן, מ. יודאווין און עליע סאוויקאָווסקי. ער איז געווען אַ טאַלאַג-טירטער דיכטער, וואָס האָט זיך געדרוקט שוין אין די פעטראַגראַדער זאַמל-ביכלעך פֿון 1916. שפעטער האָט ער זיך געדרוקט אין די סאָוועטישע אויס-גאַבעס — אָבער ער איז שטאַרק קריטיקירט געוואָרן פֿאַר זיין סימבאָליזם. כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער פּאָעזיע פֿון יענער ערשטער תקופֿה פֿון קאָמוניזם איז אַ ליד פֿון ז. קלוני :

איך האָב פֿאַרברענט די אַלטע לידער  
געזונגענע אין קנעכטשאַפֿט־צייט,  
איך האָב צעריסן מיטן עבר  
און בין אַוועק פֿון אים גאַנץ ווייט.  
איך האָב פֿאַרברענט די אַלטע כתבים,  
מיט זיי מײַן אַלטן יחוס־בריוו ;  
אַ שרײַפֿל כ'בין פֿון וועלט־מאַשינע,  
איך בין אַ גליד פֿון קאַלעקטיוו.

דער דײַטש, פֿראַנצויז און רוס און שוועד,  
דער פֿין, דער לעט, דער גרעק און ייד,  
אין ענגלאַנד, יאַפּאַן, רוים, ניר־יאָרק,  
מיר זינגען אַלע איצט איין ליד.<sup>11</sup>

די מערסטע לידער וואָס זײַנען געשריבן געוואָרן דעמאָלט פֿון אַנהיי-בערס זײַנען פֿון קנאַפּער קינסטלערישער וויכטיקייט. דאָס זײַנען געווען אויסדרוקן פֿון אַ שטורעם־צײַט. עס איז געווען אַ מין אויפֿברויז, וואָס האָט לאַנג ניט אַנגעהאַלטן. די מערסטע צײַטונגס־דיכטערס האָבן זיך טאַקע גיך אויסגעשעפּט און זײַנען פֿאַרשוואַונדן.

אָבער אין דער זעלביקער תקופֿה ווען ס'האַבן געשטורעמט די צײַטונגס־פּאָעטן, דרוקן זיך די לידער פֿון די קיעווער דיכטערס, ווי דוד האַפּשטיין, לייב קוויטקאָ, פּרץ מאַרקיש, אַשר שוואַרצמאַן, אהרן קושניראָוו. די דאָזיקע דיכטערס האָבן אויך געשאַפֿן רעוואָלוציאַנערע לידער — אָבער אין זייערע לידער פֿילט מען שוין אַ טאַלאַנט, אַ עכטקייט. דעמאָלט האָט מאַרקיש געשריבן :

און אויפֿגעכאַפּט האָט זיך אַ שײַן  
אַף שפּײַך פֿון ביקס אין מענטשנס האַרץ דערוואַרעמטן  
אַף סטויפּ מיט סטויפּ געאַרעמטן,  
אַף בײַכער אויסגעגליטשעטע

11. ב. אַרשאַנסקי : די ייִדישע ליטעראַטור אין וויערוסלאַנד נאָך דער רעוואָלוציע. מינסק 1931, קאַפיטל דריי : „די פּאָעזיע אין דער קאָמוניסטישער פּרעסע“.

און אף ברודערס פֿיס צעריטשעטע  
 מיט דראָט צעביסענעם פֿאַרדרייט.  
 און אומגעקערט האָט זיך אַ טאַג  
 אָף אַש, אָף וויסט, אָף שטום  
 און אָף מַזְנֵן ברודער, באַרוועס אויסגעטאַנענעם  
 און צוגעשאַרטן צו אַ פֿלויט.  
 און אויסגעהעלט האָט זיך אַ רויכיקער אַרום  
 אָף מַזְנֵן פֿאַרקילטן ברודערס אויגן אָפֿענע,  
 אָף זינע אויסגעצויגן-לאַנגע פֿינגער אַינגעשלאָפֿענע  
 און אָף מַזְנֵן מאַמעס גיין דערקאַנען אים.  
 און אויב דוד האָפֿשטיין האָט געשריבן אַזאָ ליד ווי —  
 אָט דאָרט,  
 וואו ס'קלינגען שווערדן  
 פֿאַר מענטשן-רעכט,  
 פֿאַר עכטער מענטשן-ווערדע,  
 פֿאַר גניעם זיין —  
 דאָס ערשטע אָרט  
 איז דינסט !

— האָט ער כמעט אין דער זעלביקער צייט אַזוי געשריבן :  
 און אַלץ הייסט גיין,  
 יעדער טאַג זיך וואַלגערן,  
 צעשפּרייטן זיך אָף שוועל  
 אָף אייגענער  
 און שפּאַנען איבער זיך אַליין,  
 אַליין זיך הייבן פֿאַר די האָר  
 און וואַרפֿן זיך און שלאַנדערן  
 אין ווינט פֿון יאָר.<sup>12</sup>

און אין יאָר 1918, ווען ס'ווערן געדרוקט הימנען און רעוואָלוציאַנערע  
 אויפֿרופֿן אין פֿאַרעם פֿון לידער, האָט משה קולבאַק פֿאַרעפֿנטלעכט אַ ליד,  
 וואָס איז רעוואָלוציאַנער אין תּוֹכָן, אָבער דאָס ליד פֿאַרמאַגט אויך קינסט-  
 לערישע עלעמענטן :

אַ ריז אַ פֿאַרבליטיקטער טראַגט אונדז אַצינדער זינע גילדענע לוחות  
 איין איינציקע רוסלאַנד, דו ליכטיקער וועג פֿון באַפֿרייאַונג.  
 זאָל פֿאַלן אויף גרויע רואינען דיין שטראַלנדע זון פֿון באַגניאַונג !

12. די לעצטע לידער ציטירט פֿון נחום אויסלענדערס : „באַם סאַמע אָנהייב“,  
 סאַוועטיש היימלאַנד, נומ' 1, יאַנואַר-פֿעוואַר 1962, מאַסקווע.

א ריז א פֿאַרבלוטטיקטער טראַגט אונדז אַצינדער זינע גילדענע לחות<sup>13</sup>. די קיעווער שרייבערס האָבן געלייגט דעם יסוד פֿאַר דער סאַוועטישער ייִדישער ליטעראַטור. נאָכדעם ווי די מערסטע צופֿעליקע דערציילערס און דיכטערס זינען פֿאַרשוואונדן געוואָרן, זינען די קיעווער שרייבערס געבליבן די הויפט־שאַפֿערס פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין רוסלאַנד.

אין די ערשטע יאָרן פֿון דער רעוואָלוציע און אין צייט פֿון בירגער־קריג איז אין קיעו אָנגעגאַנגען אַ שעפֿערישע טעטיקייט. אין קיעו האָט זיך די מאַכט אָפֿט געביטן. עס האָבן דאָרטן געהערשט די באַלשעוויקעס, די אוקראַינער ראַדע, די דייטשן צוזאַמען מיט העטמאַן סקאַראַפֿאָדסקי, די אוקראַינער דירעקטאָריע מיט פעטליורען, די פֿרנזוייליקע רוסישע אַרמיי אונטער דעניקינען און אָפֿילו די פּוילישע לעגיאָנערן. אָבער אונטער אַלע רעזשימען, און אונטער די סאַמע שווערסטע באַדינגונגען, איז אָנגעגאַנגען אַ גרויסע ייִדישע קולטור־אַרבעט<sup>14</sup>. דאָס ייִדישע מיניסטעריום ביי דער אוקראַינער ראַדע און דירעקטאָריע, און די קולטור־ליגע האָבן אָנגעפֿירט מיט דער ייִדישער קולטור־טעטיקייט. עס זינען אויפֿגעקומען אין אוקראַינע ייִדיש־וועלטלעכע שולעס, לערער־סעמינאַרן, פֿאַלקס־אוניווערסיטעטן, טעאַטער־סטודיעס און פֿאַרלאַגן. אין יענע שווערע צייטן זינען פֿאַרענטלעכט געוואָרן פֿאַרטיפֿטע ייִדישע שאַפֿונגען. אין 1918 האָט דער "קיעווער פֿאַרלאַג" אַרויס־געגעבן דעם ערשטן באַנד פֿון הערלעכן זאַמלבוך "אייגנס" און אין 1920 האָט די קולטור־ליגע אַרויסגעגעבן דעם צווייטן באַנד "אייגנס". אונטער וועלכער מאַכט די בענד "אייגנס" זינען אַרויס, — דאָס איז פֿון די זאַמל־ביכער גופֿא שווער צו דערגיין. ביים סוף פֿון ערשטן באַנד ווערט אָנגעגעבן: "געזעצט אין 'נייע צייט', געדרוקט ביי ברידער מ. און א. זאַיעזדני". נייע צייט" איז געווען די טעגלעכע צייטונג פֿון דער פֿאַראייניקטער ייִדישער סאַציאַליסטישער אַרבעטער־פֿאַרטיי ס. ס. און י. ס. און די דרוקעריי האָט געהערט צו פּריוואַטע מענטשן. דער צווייטער באַנד איז שוין געדרוקט אין דער דרוקעריי פֿון דער קולטור ליגע. אויף דער צווייטער זייט פֿון שער־בלאַט איז געדרוקט די פֿאַרלאַג־מאַרקע מיטן אויפֿשריפֿט "קולטור פֿאַנד מענדעלע, פּרין, שלום־עליכום". ביים סוף פֿון באַנד איינס "אייגנס" איז גע־דרוקט די ווייטערדיקע נאָטיץ: "פֿון פֿאַרלאַג. דער זאַמלבוך "אייגנס" האָט זיך

13. אַברהם דאַבריןסקי: "די ייִדישע דיכטונג אין דער פּרעסע פֿון די ערשטע רעוואָלוציע־יאָרן, סאַוועטיש היימלאַנד, נומ' 6, נאָיאַבער־דעקאַבער 1962.

14. ת. ש. קאַדזאַן: "די קולטור נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע אין אוקראַינע" אין בוך פֿון חדר און שקאַלעט ביז צישא, שלמה מענדעלסאָן פֿאַנד, מעקסיקע 1956. זוי' 440-432.

אנגעהויבן דרוקן אינמיטן יאר תרע"ח, איידער נאך אונדזער פֿארלאַג האָט אנגעפֿירט די אַרטאָגראַפֿיע פֿאַר אַלע זינע אויסגאַבן. כדי נישט צעשטערן די איינהיטלעכקייט פֿונעם אויסלייגן אין גאַנצן זאַמלבוך, איז ביזן סוף אויסגעהאַלטן געוואָרן די אַלטע אַרטאָגראַפֿיע. דאָס וואָס אין ערשטן באַנד ווערט דאָס יאָר באַצייכנט לויט דעם ייִדישן לוח, און דאָס וואָס סע איז גע- דרוקט אין אַ פֿריוואַטער דרוקערײַ, און דאָס וואָס אין צווייטן באַנד איז גע- דרוקט די פֿאַרלאַג-מאַרקע מיטן אויפֿשריפֿט „קולטור פֿאַנד מענדעלע, פֿרץ, שלום-עליכם" — וויזן אָז די בענד זינען דערשינען, ווען אין קיעוו האָט ניט געהערשט די סאָוועטן-מאַכט.

אַבער צי די צוויי בענד „אייגנס" זינען דערשינען אונטער דער סאָוועטן-מאַכט אָדער ניט — איין זאך איז קלאָר: זיי זינען אַרויס איידער די באַלשע-וויקעס האָבן איבערגענומען די קולטור-ליגע און איידער זיי האָבן זי פֿאַר-וואַנדלט אין אַ קאָמוניסטישער אינסטיטוציע<sup>14</sup>.

אין די צוויי בענד „אייגנס" האָבן זיך באַטייליקט דוד בערגעלסאָן, דוד האַפֿשטיין, לייב קוויטקאָ, דער נסתר, פֿרץ מאַרקיש, יחזקאל דאַברושין, אַלטער קאַצינזע, אשר שוואַרצמאַן, ביינוש שטיימאַן, קאַדיע מאַלאַדאָווסקי, און ליפּע רעזניק. די הילע צום צווייטן באַנד האָט געצייכנט יששכר בער ריבאַק. די פֿאַרעפֿנטלעכע אַרבעטן טראָגן אויף זיך דעם שטעמפל פֿון טראַדיציע, — פֿון צוגעבונדנקייט צו דער ייִדישער ליטעראַטור און אחריות פֿאַר ייִדישע נאָ-ציאָנאַלע ווערטן.

מיט יאָרן שפּעטער האָט אַ סאָוועטיש-ייִדישער שרייבער אַזוי כאַראַקטע-ריזירט די „אייגנס" זאַמלביכער:

„אידעאָלאָגיש האָט די גרופּע אייגנס ווינטער פֿאַרגעזעצט דעם נאַצדע-מאַקראַטיזם אין דער ייִדישער ליטעראַטור, וועלכע עס האָבן אָנגעהויבן די ליטעראַרישע מאַנאַטשריפֿטן אין 1908טן יאָר"<sup>15</sup>.

די דאָזיקע כאַראַקטעריסטיק איז אַ ריכטיקע — די קיעווער שרייבערס

14. משה ליטוואַקאָ אין אַן אַרטיקל: ״זעמענס באַשטימונג?״ געדרוקט אין מאַס-קווער עמעס דעם 17טן אַפּריל 1930, שרײַבט, אַז צווישן די יאָרן 1917 — 1920 זינען אין קיעוו אויפֿגעקומען אַ צאַל ייִדישע פֿאַרלאַגן און אַז „סע זינען דערשינען די זאַמלביכער אייגנס, אויפֿגאַנג, דער זשורנאַל באַגינען. דעם זשורנאַל באַגינען באַ-צייכנט ליטוואַקאָ ווי „שוין אַ סאָוועטישער". אייגנס האַלט ער ניט פֿאַר אַ סאָוועטישן. אָבער פֿון דעם קען מען ניט וויסן צי אייגנס איז אַרויס אונטער דער סאָוועטישער מאַכט. זען: משה ליטוואַקאָ: אף די צוויי פֿראַנטן, מאַסקווע 1931, ז' 84.

15. א. אַבטשוק: עטידן און מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור-באַוועגונג אין פֿוסרײַ, ערשטער בוך 1917 — 1927, פֿאַרלאַג ליטעראַטור און קונסט, כאַראַקאָו 1934, ז' 9.

זינען געווען דורכגעדרונגען מיט יידישער פֿאָלקישקייט און מיט יידישער קולטור־טראַדיציע.

דערזעלביקער סאָוועטיש־יידישער שרייבער, א. אבטשוק, קומט צו דער מסקנה אַז די „אייגנס“־זאַמליכער און די קיעווער שרייבערס האָבן געהאַלטן אַז —

„די באַזע פֿאַר דער יידישער ליטעראַטור איז (לויט זייער מיינונג) דער יידישער מיטלשטאַנד, די יידישע נאַציאָנאַלע אינטעליגענץ, דאָס איז אַ פֿאַרט־זעצונג פֿון די ליטעראַרישע מאַנאַטשריפֿטן וואָס זינען דערשינען אין די רע־אַקציע יאָרן“<sup>16</sup>.

און ווי נאָך אַ באַווייז פֿאַר דעם נאַציאָנאַל־דעמאָקראַטישן גניסט פֿון די קיעווער שרייבערס, אַנאַליזירט א. אבטשוק אַן עסעי פֿון יחזקאל דאַברושין. דער עסעי איז פֿאַרעפֿנטלעכט אין דער קיעווער „ביכער־וועלט“, נומער 4-5, 1919, און איז טיטולירט „יידישער קונסט־פרימיטיוו און דאָס קונסט־בוך פֿאַר קינדער“. דאַברושין האָט אויסגעדריקט די מיינונג, אַז דער הויפט־יסוד אויף וועלכן „עס דאַרף געבויט ווערן דאָס בוך פֿאַר יידישע קינדער איז דער אַל־טער יידישער קינסטלערישער פרימיטיוו“.

וואָס שטעלט מיט זיך פֿאַר דער יידישער קינסטלערישער פרימיטיוו? דאַברושין ענטפֿערט: „די אויסגעמאַלטע שולן, די אויסגעקריצטע מצבות, אויסגעשניצטע ארון קודשן, בימהס, עמודים, כתר תורות, עץ חיים, פרוכתן, האַנטפֿאַסן, עטרות, יאַרמולקעס, שטענדערס, באַלעמערס, מי שברכס, יהי רצונס, מזלות, הגדות, באַפוצטע סוכות, פסחדיקע כוסות, קערהס, הדסלעך, הבלות, טלית־זעקלעך, תפילין־זעקלעך, שער־בלעטלעך, פנקסים, כתובות, חופות, חנוכה־לעמפלעך, יאַרצייט, לאַמטערנעס, יאַרצייט־פֿאַרענגלעך, חנוכה־רעדלעך, אתרוגים־פושקעס, קינדער־פֿאַנען, גראַגערס, כלה־דעקטוכן, געמאַל־טע מעשיות פֿון צדיקים, גאַליציאַנער לעקעכלעך, דעם רביס קישעלעך, הימל־קוויטלעך, קמעות, שבת־טישעכלעך, פורים־געלט, פורים־לעך, שטערנטיכלעך, ברוסט־טיכלעך“. נאָך דעם ווי דאַברושין האָט אויסגעזעענט די אַלטע אַביעקטן, פֿאַרענדיקט ער: „די אויבנאויפֿיקע רשימה פֿון דעם פֿאַרשיידנאַרטיקן קינסטלערישן אינווענטאַר, ווייזט, אַז דער יידישער קונסט־פֿאָלקלאָר האָט גע־האַט פֿאַר זיך אַ גאַנץ רייכן און פֿילפֿאַרביק־זאַפֿטיקן געביט. יא, דער יידישער קינסטלערישער פרימיטיוו האָט זינען אייגענע טיפֿע סימנים, זיין אייגנאַרטיקן

16. א. אבטשוק, דצ"ו. ז' 12.



קינסטלערישן דרך, אייגענעם קונסט-אינהאלט און אייגענע קונסט-פֿארם".<sup>17</sup> יחזקאל דאָברושין גיט דאָ אַ רשימה פֿון ייִדישן קונסט-אינווענטאַר כדי צו באַוווּן אַז די ייִדישע ליטעראַטור און די ייִדישע קונסט האָבן זייער אייגענעם תּוּכּן און זייער אייגן פֿאַרעם. און צו דעם האָבן טאַקע געשטרעבט די קיעווער ייִדישע שרייבער — צו שאַפֿן אַן עכטע ייִדישע ליטעראַטור, מיט אירע אייגענע סימבאָלן, איר אייגענעם אינהאלט און אַ ספּעציפֿישן ייִדישן נוסח.

סוף 1920 איז די סאַוועטישע מאַכט פֿאַרפֿעסטיקט געוואָרן אין אוקראַינע. אָנהייב 1921 איז די קולטור-ליגע קאַמוניזירט געוואָרן. דער גרעסטער טייל שרייבער וואָס האָט זיך גרופֿירט אַרום דער קולטור-ליגע און די "אייגנס"-זאַמליכער און דעם זשורנאַל "די ביכער-וועלט" האָט פֿאַרלאָזט קיעוו. עטלעכע שרייבער האָבן זיך באַזעצט אין מאַסקווע — אָבער די מערהייט האָט פֿאַרלאָזן רוסלאַנד. עמיגרירט קיין אויסלאַנד האָבן דוד בערגעלסאָן, פרץ מאַרקיש, לייב קוויטקאַ, און דער נסתר — פֿאַקטיש די סאַמע וויכטיקסטע ייִדישע שרייבער אין רוסלאַנד יעמאַלט.<sup>18</sup> שפּעטער האָט אויך אימיגרירט דוד האַפֿשטיין.

אין די צייטן פֿון בירגער-קריג און אין דער תקופֿה פֿון מיליטערישן קאַמוניזם האָבן זיך אין מאַסקווע געפֿונען ייִדישע שרייבערס. די שרייבערס האָבן ניט געהאַט קיין שייכות צום קאַמוניזם אָבער עטלעכע האָבן מיטגעאַר-בעט מיט די ייִדישע קאַמוניסטן. ש. ניגער, למשל, האָט רעדאַקטירט אַ ייִדישן זשורנאַל "קולטור און בילדונג" וואָס די ייִדישע קאַמוניסטן האָבן אַרויסגעגעבן אין מאַסקווע אין 1918.<sup>19</sup>

די ייִדישע שרייבערס, וואָס האָבן זיך ניט געוואַלט פֿאַרבינדן מיט די באַלשעוויקעס, האָבן פֿאַרלאָזן מאַסקווע ביי דער ערשטער געלעגנהייט — און די אַנדערע האָבן געוואַרט אויף אַזאַ געלעגנהייט. סוף 1920 איז אין מאַס-קווע געגרינדעט געוואָרן אַ קרייז פֿון ייִדישע שרייבערס. צום קרייז האָבן געהערט ז. אַנכּי, בלייכער, בערגעלסאָן, גאַרעליק, גילדין, דאָברושין, מנשה האַלפּערין, פֿאַלק היילפּערין, האַכבערג, האַפֿשטיין, א. וויעוואַרקע, זאַרעצקי, תּלמי, משה טזנש, דניאל טשאַרבי, י. טשיקאָו, יודל יאַפּע, לייזעראַוויטש, ליפּמאַן לעוין, כּהנאַוויטש (דער נסתר ?) קאַפּעל (מוקדוני ?) קיטני, רעזניק,

17. ביכער-וועלט, קיעוו, נומ' 54, 1919. זי' 18-19. ציטירט לויט א. אַבטשוק, דצ"ו.

13 ז'

18. א. אַבטשוק, דצ"ו. ז' 18.

19. ש. אַגורסקי; דער ייִדישער אַרבעטער אין דער קאַמוניסטישער באַוועגונג,

מינסק 1925.

ריבאק, מאַרק שאַגאל, ב. אַרשאַנסקי, ש. עפשטיין<sup>20</sup>. אַ טייל פֿון די שרייבערס האָט אינגיכן פֿאַרלאָזן רוסלאַנד — אָבער עטלעכע זינען געבליבן, שפעטער זינען צוגעקומען אַנדערע שרייבערס וואָס זינען געוואָרן מיטגלידער פֿון קרייז, ווי חיים גילדין, ז. ווענדראָף, גרשון ברוידע, ידידיה מאַרגאָליס, ש. ראַסין, מ. דניכאווסקי. דער קרייז האָט אַראָנזשירט ליטעראַרישע אַוונטן, קונסט-אויסשטעלונגען און אָפֿילו קאַבאַרעט-אַוונטן מיט אַ בופֿעט, מיט פֿיר-לייענען אַ ״לעבעדיקע צייטונג״ און מיט געזאַנג. ביים שליסן די ערשטע קונסט-אויסשטעלונג (1918), וואָס איז אַראָנזשירט געוואָרן פֿון אַ גרופֿע שרייבער וואָס האָבן שפעטער געגרינדעט דעם קרייז, האָבן גערעדט ש. אַנסקי, ש. ניגער, דני-אל טשאַרני און זורובל, וואָס האָט אָפֿגעגעבן אַ גרוס פֿון ייִדישן לעבן אין ניו-יאַרק. ג. ברוידע און משה בראַדערזאָן האָבן געלייענט לידער. דער מאַסקווער קרייז האָט דעמאָלט זיך אָפֿגעגעבן מיט ליטעראַטור און קונסט, און איז גע-שטאַנען ווייט פֿון פֿאָליטיק. אָבער מען האָט שוין דעמאָלט אַ סך גערעדט וועגן פֿראַלעטאַרישער ליטעראַטור, וועגן ״פֿראַלעטקולט״ — און אָפֿקלאַנגען דער-פֿון האָט מען שוין געהערט אין דעם ייִדישן שרייבער-קרייז. שוין אין אָק-טאָבער 1920 האָט חיים גילדין אַנטיילגענומען אין ערשטן אַלרוסלענדישן צוזאַמענפֿאַר פֿון פֿראַלעטאַרישע שרייבערס — און ער איז טאַקע אַרויסגע-טראַטן אויף דעם צוזאַמענפֿאַר אין נאַמען פֿון אַ גרופֿע פֿראַלעטאַרישע שריי-בערס<sup>21</sup>. עטלעכע מיטגלידער פֿון קרייז האָבן אָפֿילו געוואָלט אויסשליסן ז. ווענדראָפֿן פֿון קרייז צוליב זיין ״קאַנטר-רעוואָלוציאַנערער״ שטעלונג, אָבער די מערהייט פֿון קרייז האָט געשטימט קעגן פֿרואו אויסצושליסן ווענדראָפֿן<sup>22</sup>. אַרום יאַנואַר 1922 קומען אויף אין מאַסקווער קרייז עטלעכע ריכטונגען : אַ ״פֿראַלעטאַרישע״, אַנגעפֿירט פֿון חיים גילדין און אַ ״שטראָם-ריכטונג, אַנג-געפֿירט פֿון י. דאַברושין, א. קושניראָוו, נחום אויסלענדער, דוד האַפֿשטיין, ש. גאַדינער און א. וועוויאַרקע. אויף איינער פֿון די זיצונגען פֿון קרייז האָט דעריי-בער דניאל טשאַרני פֿאַרגעשלאָגן : ״אַזוי ווי אין קרייז האָבן זיך געבילדעט קרייזלעך, איז דעריבער צוועקמעסיק, אַז דער קרייז זאָל אַנגערופֿן ווערן פֿאַר״יין״<sup>23</sup>. אָבער איידער דער קרייז איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פֿאַר״יין האָבן די ״שטראָמיסטן״ אַראָנזשירט אין מאַסקווע ליטעראַרישע אַוונטן. די ערשטע אינערלעכע ליטעראַרישע אַוונטן פֿון דער ״שטראָם-גרופֿע״ הייבן זיך

20. א. אַבטשוק, דצ״וו. ז' 25.

21. א. אַבטשוק, דצ״וו. ז' 26.

22. א. אַבטשוק, דצ״וו. ז' 32.

23. א. אַבטשוק, דצ״וו. ז' 33.

אן סוף 1921. אזעלכע אונטן פלעגן פארקומען געוויינטלעך דינסטיק. אפי-  
ציעל זינען די אונטן אראנזשירט געווארן פון דער גרופע „ליריק“, ווי ס'האט  
געהייסן א פארלאג, וואס האט דעמאלט ארויסגעגעבן צען קליינע ביכעלעך  
לידער פון די קיעווער פאעטן. שפעטער, ווען ס'האט אנגעהויבן צו דערשיי-  
נען „שטרעם“, זינען די אונטן פון „ליריק“ פארוואנדלט געווארן אין  
„שטרעם“-אונטן. אזוינע אונטן זינען פארגעקומען אין די יארן 1922-1923.  
ס'זינען אויפגעטראטן ניט בלויז די מיטגלידער פון „שטרעם“, נאר אויך ניט-  
מיטגלידער ווי משה ליטוואקאוון און ש. פערסאוו. אויף די „שטרעם“-אונטן  
האבן גערעדט, אדער געלייענט לידער און דערציילונגען נחום אויסלענדער,  
דער נסתר, דוד האפשטיין, גאדינער, וואלקנשטיין, פערסאוו, שפילריין, ליפע  
רעזניק, ליסאק, קלאצקין, זעליג אקסלראד, דאברושין, קושניראוו. א סך פון  
די מאטעריאלן וואס זינען שפעטער אריין אין „שטרעם“, זינען צום ערשטן  
געלייענט און דיסקוטירט געווארן אויף די „שטרעם“-אונטן<sup>24</sup>. הגם די רע-  
דאקטארן און מיטארבעטער פון „שטרעם“ זינען געווען מיטגלידער פון אל-  
געמיינעם שרייבער פאריין — זינען זיי אבער געווען אומאפיציעל ארגאניזירט  
ווי א גרופע. אין יענע יארן איז נאך מיגלעך געווען פאר שרייבערס צו אראב-  
זשירן ליטערארישע אונטן און אפילו שאפן א פאנד ארויסצוגעבן אן אומ-  
אפהענגיקן זשורנאל. אזוי איז אויפגעקומען דער „שטרעם“.

דער ערשטער נומער „שטרעם“ איז דערשינען אין פעברואר 1922. די  
הילע איז געצייכנט פון מארק שאגאל. די צייכענונג איז אן עקספרעסיאניס-  
טישע. אויפן שער-בלאט, וואס קומט גלייך נאך דער הילע, ווערט געגעבן די  
פאלגנדיקע אויפשריפט:

## ש ט ר א ן

כידעש העפטן

### I

נאר אונטער פֿעלדזן הער איך

רינט און ריזלט פֿריש אַ שטרעם.

א. שוואַרצמאַן

פֿעווראַל — 1922 — מאַסקווע.

אויף דער אַנדער זייט פֿון שער-בלאַט ווערט געזאַגט :

אויסגאַבע פֿאַרלאַג „שטרעם“

16טע דרוקעריי, מאַסקווע.

אויפן לעצטן זיטל פון נומער, וואו ס'קומט דער תוכן, ווערט אנגעגעבן אויף רוסיש, אז דער נומער איז געדרוקט אין דריי טויזנט עקזאמפליארן. דער קינסטלערישער „אני מאמין“ פון זשורנאל ווערט אויסגעדרוקט אין דעם ציטאט פון אשר שווארצמאנס ליד און אין א מין מודעה וואס איז גע- דרוקט אויף דער לעצטער זייט.

די פראגראם-מודעה לייענט זיך אזוי:

„שטראם“ — ליטעראיש-קינסטלערישע חודש-העפטן דערשיינט אין מאסקווע בני דער מיטארבעט פון די בעסטע יידישע שרייבער, דיכטער, קינס- טלער פון מאסקווע, קיעוו, ווארשע, בערלין, ניו-יאָרק. „שטראם“ וויל פֿאַרייניקן אַלע יידישע אחריות-פֿולע קונסט-קרעפֿטן, וואָס שמידן בני הנג- טיקן טאָג די עסטעטישע ווערטן פֿון אונדזער תקופֿה. „שטראם“ וויל ווערן דער שעפֿערישער אויסדריקער פֿון אונדזערע נייע און באַנענדיקע אַקטיווע קונסט-שטרעבונגען. „שטראם“ וויל פֿאַרבאַוואַסטייניקן די אַנגעוואַקסענע שאַפֿונגס-פֿראַצעסן פֿון דער יידישער קונסט-קולטור. בני די ערשטע שווערע שריט זיינע האַפֿט דער „שטראם“ אָף ווירקלעכער הילף פֿון אַלע איבערגעגעבנ- סטע חברים-שרייבער און לעזער פֿון אַלע לענדער. אין „שטראם“ געפֿינען זיך שוין ווערק פֿון אויסלענדער, אנוכי, גאַרדאַן, גאַדינער, דאַברושין, האַפֿשטיין, וואַלקנשטיין, וואַפֿסי, וועוויאַרקע, לוריע, פֿינינבערג, קושניראָוו, קליאַצקין, רעזניק, ראַבינאוויטש, ראַסין, שאַגאַל. „שטראם“ וואָרט אויף די פֿאַרשפּראַכענע ווערק פֿון בערגעלסאָן, זינגער, מאַרקיש, מיזיל, נסתר, קוויטקאַ, ראַוויטש, ריבאַק. „שטראם“ איז באַגלויבט אין דער מיטארבעט פֿון די גינסט-נאַענטע אַמעריקאַנער חברים-שרייבער און דיכטער.“

אין מאסקווע האָבן חיים גילדין, ש. פּערסאָוו און יאַשע בראַנשטיין דע- מאַלט שוין געטומלט וועגן פֿראַלעטאַרישער ליטעראַטור — און דאָ האָבן גאָר דריי יידישע שריפֿטשטעלערס אַרגאַניזירט אַ פֿאַרלאַג און אַנגעהויבן אַרויס- געבן אַ זשורנאַל, וואָס האָט אָפֿן דערקלערט דעם ציל צו פֿאַרייניקן אַלע אחריות-פֿולע יידישע קינסטלער פֿון מאַסקווע, קיעוו, וואַרשע, ניו-יאָרק און בערלין, — און מיט בערלין האָט מען געמיינט בערגעלסאָנען, דעם נסתר און קוויטקאַן, וואָס האָבן פֿאַרלאָזן רוסלאַנד, ווייל זיי האָבן בעסער אויסגע- קליבן בערלין איידער מאַסקווע. די דריי רעדאַקטאָרן, נחום אויסלענדער, יחזקאל דאַברושין און אהרון קושניראָוו האָבן דאָ דעמאָנסטרירט זייער איי- בערגעבנקייט צו דער „אייגנס“-טראַדיציע, און צו דער טראַדיציע פֿון דער יידישער וועלט-ליטעראַטור.

דער ערשטער נומער „שטראם“, מיט זיין תוכן און מיט דער קורצער

מודעה-פראגראם, האָט אַרויסגערוּפֿן „אַ שטורעם אין די ייִדישע קאָמוניסטיִ-  
שע קרייזן“<sup>25</sup>. משה ליטוואַקאָוו האָט אין „עמעס“ אָפּגעדרוקט אַן אַרטיקל  
קעגן „שטרעם“. וועגן ליטוואַקאָוו אַרויסטריט וועט זיין די רייז שפּעטער. אין  
צוזאַמענהאַנג מיטן ערשטן נומער זינען פֿאַרגעקומען צוויי אַוונטן אין מאָס-  
קווער קלוב „3טער אינטערנאַציאָנאַל“ — און נאָך די שטורעמדיקע וויכוחים  
האָט די רעדאַקציע פֿאַרעפֿנטלעכט אַ דערקלערונג — וואָס איז געוואָרן די  
פראַגראַם פֿון „שטרעם“. דאָ גיבן מיר די פראַגראַם:

1. „שטרעם“ האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען אין דער צייט פֿון

אַ גרויסער ענדערונג אין דער קרעפֿטן-פֿאַרהעלטעניש פֿון אונדזער  
קונסט.

די שאַרפֿע גרענעץ-ליניע, וועלכע די רעוואָלוציע האָט דורכגע-  
פֿירט צווישן „אונדזער“ רוסלענדישער און „אונדזער“ ניט-רוסלענדי-  
שער ליטעראַטור האָט אין תּוך אַרײַן אָפּגעצייכנט צוויי תקופֿות, וואָס  
שליסן זיך ניט אײַן אין די באַגריפֿן פֿון אַלטער און גייער קונסט. יעדן  
דור איז געגעבן צו זיין מאָדערן בנוגע צו זינע פֿאַרגענגער. דער דאָ-  
זיקער מאָדערן באַצייט זיך אָבער ס׳רוב צו די אַדער יענע ניואַנסן פֿון  
איין און דערזעלבער קולטור. אין דער ליטעראַטור פֿון אונדזער רעוואָ-  
לוציאָנערן פּעריאָד האָבן זיך אומעטום באַוויזן דורכלויכטן פֿון גאָר אַ  
נייער קולטור-טראַדיציע, פֿון גאָר אַ נייער קולטור-עראַ. און דאָס האָט  
דורכגעצויגן די שאַרפֿע גרענעץ-ליניע צווישן אונדזער רוסלענדישער  
און אונדזער ניט-רוסלענדישער קונסט.

2. בײַ דער שוועל פֿון אַט דער נייער ליטעראַטור שטייען מיר

מיט האַפֿערדיק מונטערע פֿאַרגעפֿילן. אמת, אַ פֿולשטענדיק צעוואַל-  
גערטער לעבנסשטייגער, אַ מעכטיק אויפֿגעטרייסלעטער קונסט-בנין, אַ  
געמיט פֿון וועלכן עס איז אַרויס געפֿאַלן דער געפֿיל פֿון רואיקער  
זעלבסט-באַטראַכטונג, אַ געוויסן, אין וועלכן עס וויברירט דער „שוי-  
דער פֿון האַרמאָניע“, אַ הילכיק גערודער פֿון אַן איבערגעבויט לעבן —  
אַט דאָס אַלץ טרעפֿן מיר בײַ דער שוועל פֿון דער נייער ליטעראַטור.

אַבער אין „שעלטנדיקן הימן פֿון שטרייטן“ פֿאַרנעמט דוד האַפֿשטיין  
דעם רוף פֿון אונדזער עפֿאַכע און צוזאַמען מיט אים פֿאַרנעמען מיר אין  
דעם רוף פֿון דער צייט אויך דעם באַרוף פֿון דער ליטעראַטור אין דער  
רעוואָלוציאָנערער תקופֿה, און אונדזערע פֿאַרגעפֿילן זינען מונטער און

25. א. אַבטשוק, דצ״ו. 55.

האָפּערדיק, אונדזערע דערוואַרטונגען אָף דער נײַער עפּאָכע זײַנע פּעס־טע און זיך געטרײַע.

3. אָבער די נײַע עפּאָכע האָט שוין אַ געשיכטע, אַ פֿאַרגאַנגענ־הייט. אַז מען ברענגט בריקן בױט מען נײַע, און אַז מען בױט נײַע בריקן נײַצט מען מאַטעריאַלן וואָס וואַקסן אין משך פֿון יאָרן. דער ״שטראַם״ וואָס גײט ציל־באַוואוסט דער צוקונפֿט אַנטקעגן, פֿאַרגעסט נײַט, אַז די דורותדיקע מאַטעריאַלן מוזן אָפּגעשאַצט ווערן. דאָס רעוואָלוציאַנערע געשעען האָט בײַז אַ געוויסער צײַט גע־וועקט בײַ דעם קײנסטלער מעכטיקע נאָר אויף האַלב־באַוואוסטײַניקע אימפּולסן. דער ערשטער פּעריאָד פֿון רעוואָלוציאַנערן שאַפֿן איז גע־ווען כאַראַקטעריזירט דורך דעם, וואָס דער קײנסטלער האָט אימפּראָ־וויזירט, אַנטבלויזנדיק דאָ און דאַרטן אין דער גאַרער נאַקעטקײט די אימפּולסן וואָס האָבן אויף אים אַ שלײטה געהאַט. אין דער צײַט פֿון דעם אימפּולסיוון שאַפֿן איז דער דיכטער מסוגל געווען צו רעאַגירן בלױז אויף דאָס העראַאישע, וואָס האָט אין רעוואָלוציאַנערן געשעען זיך אַנטפלעקט. באַפֿרײַען די אַסאַסיאַציעס, וואָס האָבן זיך מאַסנווייז גע־שטויסן אין דיכטערישן געמיט — אַט דער געזעצלעכער און נאַטירלע־כער שטרעבן האָט כאַראַקטעריזירט דעם ערשטן פּעריאָד פֿון רעוואָלוציאַנערער ייִדישער דיכטונג.

4. דעם ״שטראַם״ איז לײדער נײַט באַשערט געווען צו קומען אין יענעם גליקלעכן העראַאישן נײַמרוד־פּעריאָד פֿון דער רעוואָלוציאַנער־דער קונסט, אָבער דער אַרגאַנישער שאַפֿן פֿאַרלירט קײנמאַל גאַר נײַט. די טראַגישע אַטמאָספֿערע, וואָס לױערט אייביק און אומעטום אַרום דעם העראַאישן געשעען, איז נײַט פֿאַרלאָרן געגאַנגען, און האָט זיך אַראַפּגעזעצט אין דער טיף פֿון דעם קײנסטלערס געמיט און ווען דער ״שטראַם״ קומט מיט קושניראַוון צו זאָגן:

איך פֿאַרמאַג שוין אַפֿילו אין טרוים נײַט

קײן לאַנד פֿון האַניק און מילך

איז נײַטיק אין דעם צו הערן נײַט קײן פּעסימיסטישע גומא, נאָר אַז אַנזאָג דערויף, אַז די קײנסטלערישע אחריות האָט גענומען אונטער איר קאַנטראַל יענע דיכטונג, וואָס האָט נײַט לאַנג אַזוי זאַרגלאָז אימפּראָ־וויזירט.

דאָס באַדײַט אויך אַז די פּלאַקאַט ליטעראַטור האָט אָפּגעזאַגט אירס. דאָס באַדײַט, אַז אַלע ראַדיאַ־אימפּראַוויזאַציעס, וואָס זײַנען גע־

ווען געבונדן צו דער צייטונג, צום קאלענדאר, און צום שטאט-זייגער — וועלן איצט אויסזען נאָאָו און פֿאַרשפּעטיקט.

5. וואָס צייכנט זיך פֿאַרן „שטרעם“ אין די ברעגן פֿון דעם איצטיקן פּעריאָד פֿון דער נײַער עפּאָכע? דער וועג פֿון „שטרעם“ איז געווענדט קודם כל צום סינטעז פֿון אונדזער צײַט-דערפֿאַרונג נאָר דער אַנסאַמבל פֿון אַלע קונסט-צווײַגן: אָט די ליבע פֿרײַנד, די מאָלער, וואָס האָבן די טבע אויסצוזאָגן סודות, אָט די ערנסט-אַפּוואַשנדיקע מוזיקער, וואָס שטרעקן שוין דעם האַלדז נאָך „וואָרט“ אויס, אָט דער „עקיג-פֿאַרשפיצטער“ עקספרעסיווער שוישפּילער, וואָס זוכט און מאַנט און פֿילט שוין אונדזער נײַע עסטעטיק — נאָר דער סינטעז פֿון די אַלע וועט אונדז דערנענטערן צו דער פֿאַרקערפּערונג פֿון אונדזער צײַט-דערפֿאַרונג.

6. דער „שטרעם“ געדענקט, אָז פֿון אָנהײב איז געווען דאָס וואָרט. דער ווינקלשטיין פֿון אַלע קונסט-געביטן איז דאָס אחריות-פֿולע קינסטלערישע וואָרט. אָבער דאָס וואָרט איז אַ נאַציאָנאַלער מאַטעריאַל. אין צײַטן פֿון רעוואָלוציאָנערע אויפֿליען דריקט די דאָזיקע אייגנשאַפֿט אויף דער וואָרט-שאַפֿונג, און שלעפט זיך אָפֿט צום מסורה-סדיקן נאַ-ציאָנאַלן אַלטוואָרג, אָבער גראַד די דאָזיקע אייגנשאַפֿט מאַכט די וואָרט-שאַפֿונג פֿאַר אַ קינסטלערישן מוסטער פֿון אַרגאַנישע ווערטן, וואָס זײַן דיקן ניט מיט צופֿעליקע פֿריידאַרטיקייט פֿון דער סינקרעטישער תקופֿה. דער „שטרעם“ געמט אין אַכט דאָס וואָרט, ווי אַ מאַטעריאַל, דער „שטרעם“ היט-אַפֿ די קולטור פֿון וואָרט און שטעלט אויף די קלאַויאַ-טור פֿון דער נײַער שפּראַך, פֿאַר דעם וואַקסנדיקן נײַעם געדאַנק.

7. קלאַר איז פֿאַר דעם „שטרעם“ אָז פֿאַרמולירן דעם נײַעם ייִדיש-קאַלעקטיוויסטישן געדאַנק וועט אויף ווײַטער אויך ווי ביז אַהער טראַגן דער וואָרט-שעפֿער, קאַנסטאַנטירנדיק דעם „קרעץ פֿון שטיין, אויף וועלכן ס'דויערט דעם זײַדנס מיטוואַך“, קאַנסטאַנטירנדיק דאָס צעפֿוילטע און אָפּגעלעבטע זוכט די אונדזעריקע דיכטונג די אינעוויי-ניקסטע אחיזה פֿון אויפֿגעוואַכטן נײַ-גײַסט אין די טיפֿענישן פֿון נײַ-געבוירענע פֿאַלקס-פּראַצעסן, וועט די ליטעראַטור אויפֿדעקן די אַנגע-וואַקסענע נײַע כוחות און דערמיט גופּא באַשטימען דעם פֿאַרקומענעם איצט אָנהאַלט פֿון דער ייִדישער רעוואָלוציאָנערער געוועלשאַפֿטלעכ-קייט. די ליטעראַטור האָט באַווײַזן דעם נס אין די צײַטן פֿון דעם ייִדיש-וועלטלעכן קריזיס, די ליטעראַטור וועט באַווײַזן דעם נס אין די צײַטן

פֿון דעם ייִדיש־אינטערנאַציאָנאַלן איבערבױ. דער „שטראַם“ וועט זיך מיען אָז דער דיכטער־שער דור זאָל זײַן צו דעם נס צוגעגרייט.

8. „שטראַם“ ווענדט זיך צו די אַלע, וואָס קענען און ווילן גיין אויף זײַן שווערן פֿאַראַנטוואָרטלעכן וועג, צו די אַלע, וואָס קענען מוחל זײַן שוואַכקייטן און שטרויכלונגען, צו די אַלע, וואָס ווילן וואַך זײַן און אַפהיטן די יונגע פֿליענדיקע פֿויגלען, זיי זאָלן ניט אומקומען פֿון דעם פֿנענדיקן אַטעם, מיט וועלכן ס'מוז אויף זיי אַטעמען די ריגאַריסטיש־דאַגמאַטישע קאַמפֿס־מיינונג.

9. אין „שטראַם“ פֿליסט די קינסטלערישע ענערגיע פֿון אונדזער צײַט, דער צײַט פֿון אַ נײַ־געבאַרענער ווייטיקדיקערטאַג־טעגלעכקייט, דער צײַט פֿון דער רעוואָלוציע, האַרט בײַ די שאַרפֿסטע ראַנדן פֿון אונדזער עפֿאַכע פֿליסט דער „שטראַם“. ער ווייסט זייער האַרט, אומ־ברחמנותדיקע שלײַפֿקייט צו שעצן, און ער לאַזט זיך פֿון זײַן שווערן וועג ניט אַפשרעקן, וואָרעם: „שטראַמען“ פֿליסן קיינמאַל ניט אויף צוריק. „שטראַם“ גייט זײַן עפֿאַכע אַנטקעגן.

די פֿראַגראַם פֿון „שטראַם“ וואָס איז פֿאַרמולירט געוואָרן איז אַ גאַנץ־מעסיקע, ס'ווערט גערעדט וועגן דער רעוואָלוציע, וועגן דער רעוואָלוציאַ־נערער תקופֿה און וועגן די השפּעות, וואָס די געשעענישן האָבן געהאַט און האָבן אויף דער ליטעראַטור, אָבער ס'ווערט מיט קיין איינציק וואָרט ניט דערמאַנט דער פֿראַלעט־קולט אָדער פֿראַלעטאַרישע ליטעראַטור, אמת, אין ערשטן פונקט ווערט יאָ דערמאַנט, אַז די רעוואָלוציע האָט דורכגעפֿירט אַ גרענעץ־ליניע צווישן „אונדזער רוסלענדישער און אונדזער ניט־רוסלענדי־שער ליטעראַטור“ — אָבער ביידע מאָל ווערט דאָס וואָרט „אונדזער“ געגעבן אין ציטיר־צייכנס, און וואָס דאָס קען מיינען, אַז די רעדאַקטאָרן האָבן צו פֿיל ניט געגלייבט אין אַ שאַרפֿער גרענעץ־ליניע צווישן דער ייִדישער ליטעראַטור אין רוסלאַנד און דער ייִדישער ליטעראַטור אין אויסלאַנד. חוץ דעם דאַרף מען געדענקען, אַז די מודעה־פֿראַגראַם רעדט אַפֿן וועג דעם, אַז דער זשורנאַל דערשיינט אין מאַסקווע בײַ דער מיטאַרבעט פֿון די בעסטע ייִדישע שרײַבערס, דיכטערס, קינסטלערס פֿון מאַסקווע, קיעוו, וואַרשע, בערלין, ניו־יאָרק און דאָס אַליין ווישט דאָך אַפֿ די גרענעץ־ליניעס צווישן דער ייִדישער ליטעראַטור אין רוסלאַנד און דער ליטעראַטור אין אויסלאַנד.

אין פֿראַגראַם ווערט גערעדט וועגן דעם רוף פֿון דער עפֿאַכע — און דאָס איז דאָך ניט מער ווי נאַטירלעך ווײַל די געשעענישן האָבן דאָך געהאַט אַ קאַלאַסאַלע השפּעה אויף דער ליטעראַטור.



אין דריטן פונקט פֿון דער פראַגראַם רעדט זיך וועגן דעם, אַז ווען מען בויט נייע בריקן ניצט מען מאַטעריאַלן „וואָס וואַקסן אין משך פֿון יאָרן“, און אַז די דאָזיקע „דורותדיקע מאַטעריאַלן“ מוזן אָפּגעשאַצט ווערן. דאָס מיינט גאַנץ קלאַר, אַז דער „שטרעם“ שאַצט אָפּ די דורותדיקע טראַדיציע. דער „שטרעם“ שאַצט אָפּ די דאָזיקע ווערטפֿולע דורותדיקע מאַטעריאַלן — אָבער די רעדאַקציע האָט ניט געהאַלטן פֿון געוויסע פֿאַרמען, וואָס זײַנען אויפֿגעקומען אין ברען פֿון דער רעוואָלוציע, און דעריבער, שרײַבט די רע-דאַקציע, „אַז די פּלאַקאַט-ליטעראַטור האָט אָפּגעזאַגט אירס“ און אַז „אַלע ראַדיאַ-אימפּראַוויזאַציעס, וואָס זײַנען געווען געבונדן צו דער צשטונג, צום קאַלענדאַר און צום שטאַט-זייגער — וועלן איצט אויסזען נאַאיוו און פֿאַר-שפּעטיקט“

דער פֿינפֿטער פונקט רעדט וועגן אַ סינטעז „פֿון אונדזער נײַער צײַט-דערפֿאַרונג“ — און פֿון אַ סינטעז פֿון די אַלע עלעמענטן וואָס וועלן שאַפֿן אַ קונסט וואָס וועט פֿאַרקערפּערן די צײַט-דערפֿאַרונג. דער זעקסטער פונקט איז איינער פֿון די סאַמע וויכטיקסטע, און מען קען זאָגן, דער געוואַגסטער. דער פונקט באַטאָנט, אַז „דער שטרעם געדענקט, אַז פֿון אָנהייב איז געווען דאָס וואָרט. דער ווינקלשטיין פֿון אַלע קונסט-געביטן איז דאָס אחריותפֿולע קינסט-לערישע וואָרט.“ דאָ איז אויסגעדריקט געוואָרן די פֿולע פֿילאָזאָפֿיע פֿון פֿאַר-מאַלזום אויף אַ שאַרפֿן קאַנדענסירטן שטייגער. אין דער צײַט, ווען מען האָט אין רוסלאַנד דעמאָלט גערעדט בעיקר וועגן תּוכן — האָבן די „שטרעמיסטן“ געוואַגט צו רייזן וועגן דער וויכטיקייט פֿונעם וואָרט, פֿון דער פֿאַרעם. דאָ פֿילט זיך דער איינפֿלוס, ניט פֿון די „פּראַלעטקולטניקעס“, נאָר פֿון די פֿאַר-מאַליסטן — פֿון וויקטאָר שקלאָווסקי, באַריס אייכענבויס און באַריס טאַמאַ-שעוויסקי<sup>26</sup>. אין די לעצטע פונקטן פֿון פּראַגראַם-אַרטיקל ווערט גערעדט וועגן דעם אַז דער „שטרעם“ וועט כאַראַקטעריזירן דאָס אָפּגעלעבטע אָבער וועט דערהויפּט זוכן דאָס נייע אין די אינעווייניקסטע שעפֿערישע כּוחות אין ייִדישן לעבן און אין דער ייִדישער ליטעראַטור. די רעדאַקציע האָט געגלויבט, אַז די ייִדישע ליטעראַטור „האַט באַוווּזן דעם נס אין די צײַטן פֿון דעם ייִדיש-וועלטלעכן קריזיס“ וועט אויך באַווּזן „דעם נס אין די צײַטן פֿון דעם ייִדיש-אינטערנאַציאָנאַלן איבערבווּי“. די שרײַבער פֿון דער פּראַגראַם האָבן זיך באַ-נוצט מיטן אויסדרוק „ייִדיש-וועלטלעכן קריזיס“. ווי עס ווײַזט אויס האָבן זיי געמיינט „ייִדישן וועלט-קריזיס“, ווײַל דער צווייטער טייל פֿון זאָך לייגענט

26. Lee T. Lemon and Marion J. Reis: *Formalist Criticism*. University of Nebraska Press, Lenealn, 1965.

זיך „יידישע אינטערנאציאנאלן איבערבויו“. זיי האבן געהאָפֿט, אז אין דער צייט פֿון איבערבויו וועט די יידישע ליטעראַטור זיך פֿאַרנאָדער־וואַקסן. אין דער פֿראַגראַם ווערט אויך גערעדט וועגן זיין וואַך אַז זיי, די יונגע פֿויגלען „זאָלן ניט אומקומען פֿון דעם פֿייערדיקן אַטעם מיט וועלכן ס'מוז אויף זיי אַטעמען די ריגאָריסטיש־דאָגמאַטישע קאַמפֿס־מיינונג“. אין אַ פֿאַר־נעפֿלטער פֿאַרעם איז דאָ אַ מין נבואה וועגן די, וואָס וועלן אומקומען, דערפֿאַר וואָס עס אַטעמט די „קאַמפֿס־מיינונג“.

בכלל קען געזאָגט ווערן, אַז די דאָזיקע פֿראַגראַם איז געשריבן אין גניסט פֿון דער קיעווער גרופּע. אַזאָ מין פֿראַגראַם האָט געקאָנט געשריבן ווערן אויך אין אויסלאַנד. אין דער זעלביקער צייט האָט מען אין וואַרשע, בערלין און ניו־יאָרק געשריבן ראַדיקאַלערע פֿראַגראַמען ווי עס האָבן פֿאַרמולירט די מענטשן פֿון „שטראָם“. די פֿראַגראַם איז אָנגעהויבט מיטן גניסט פֿון דער רעוואָלוציע און איז פֿון איר באַווירקט געוואָרן — אָבער זי איז גאַנץ מילד, ליטעראַריש־טראַדיציאָנעל, און איז אויסן געווען ממשיך צו זיין די אַנגעשטעלטע מסורה פֿון דער יידישער ליטעראַטור אין אַ באַנזיטער פֿאַרעם.

אין ערשטן נומער „שטראָם“ זינען פֿאַרעפֿנטלעכט דריי עסייען וואָס האָבן אויסגעדריקט די פֿילאָזאָפֿיע פֿון זשורנאַל. די דאָזיקע מאַמרים זינען געשריבן פֿון מאַרק שאַגאַל, יחזקאל דאַברושין און שלום גאַרדאַן. די רעדאַקציאָנעלע דעקלאַראַציע, וואָס מיר האָבן דאָ געבראַכט האָט געדאַרפֿט, ווי סע וויזנט אויס, קלאַרער מאַכן — דאָס וואָס די דריי מחברים האָבן געזאָגט אין ערשטן נומער. און חוץ דעם האָט מען געפֿאַדערט אַן אַפֿיציעלע דערקלערונג מצד דער רעדאַקציע. אָבער די צילן פֿון זשורנאַל האָבן אויסגעדריקט די דריי מחברים.

מאַרק שאַגאַל, אין זיין קורצן עסעי „בלעטלעך“, באַהאַנדלט דאָס פֿראַג־לעם פֿון יידישער קונסט. שאַגאַל זאָגט, אַז וואָלט ער קיין ייד ניט געווען — וואָלט ער ניט געווען קיין קינסטלער, אָדער זיין קונסט וואָלט אָנגענומען אַנ־דערע פֿאַרמען. ער האָלט אויך, אַז זיין קונסט שטאַמט פֿון יידישע קוואַלן — אַז אים זינען צום האַרצן די באַמאַלערס פֿון די הילצערנע שולן און די שני־צערס פֿון די הילצערנע „שול־קלאַפּערס“. שאַגאַל זעט אַ פֿאַרבינדונג צווישן זיין עלטער־זיידן, וואָס האָט באַמאַלן די מאַליעווער שול, און אים, שאַגאַל, וואָס האָט באַמאַלן דעם מאַסקווער יידישן טעאַטער. שאַגאַל גלייבט אין יידי־שער קונסט און ער גלייבט אַז דאָס יידישע פֿאַלק איז בכוח אַזאָ קונסט צו באַ־שאַפֿן. ער שרײַבט :

„א ווערטל צו זאגן, וואס דאס פֿעלקעלע האָט אָפּגעטאָן! האָט זיך אים פֿאַרגלוסט האָט ער באַוווּזן קריסטוסן אָן קריסטנטום.

„האָט זיך אים פֿאַרוואַלט — האָט ער געגעבן מאַרקסן און דעם סאַ-  
ציאַליזם.

„קאָן דען זײַן ער זאָל דער וועלט ניט ווײַזן אַוועלכע עס איז קונסט ?

„ער וועט ווײַזן!

„הרגעט מיך, אויב בײַן.“

יחזקאל דאָברושין, אין זײַן עסעי „אונדזער ליטעראַטור“, הייבט אָן מיט אַ ציטאַט פֿון עקערמאַנס שמועסן מיט געטען: „די ליטעראַטור, וואָס איז גע-  
ווען ביז אַהער אַ נאַציאָנאַלע, דאַרף ווערן אָן אינטערנאַציאָנאַלע.“ די הויפּט-  
געדאַנקען פֿון דעם עלעגאַנט-געשריבענעם און פֿאַרטיפּטן עסעי זײַנען: די  
ייִדישע ליטעראַטור איז אַ ליטעראַטור פֿון אָן אונטערדריקט פֿאַלק, מילא האָט  
זי ניט געהאַט קיין אַקטיוו-פֿאַליטישע ווירקונג, דעריבער האָט זי ניט געקאַנט  
שטעלן קיין פֿאַרברייטערטע אַביעקטיווע וועלט-פֿראַגעס און זי האָט ניט גע-  
קאַנט באַהאַנדלען גרויסע וועלט-פֿראַבלעמען; די ייִדישע ליטעראַטור איז, ביז  
לעצטנס, נאַכגעגאַנגען דער באַגרענעצטער ייִדישער געזעלשאַפֿטלעכקייט,  
און זי געהערט דעם אומבאַהאַלפֿענעם ייִדישן אַרום. אָבער די ייִדישע ליטעראַ-  
טור איז געוואָקסן אין די אײַגענע ראַמען און זי האָט זיך אַנטוויקלט, זי, די  
ייִדישע ליטעראַטור — איז די אײַנאָנימיציקע ייִדיש-וועלטלעכע קולטור-אַנט-  
פֿלעקונג, און דאַרום פֿאַרמאַגט די ייִדישע ליטעראַטור אַ מין אינעווייניקסטן  
אַ מאַראַאלישן, אַזוי צו זאָגן, אַחריותדיקן ערנסט.“ די ייִדישע ליטעראַטור,  
שרײַבט ווײַטער דאָברושין, איז געווען אַ באַלאַגערטע ליטעראַטור, אַ ליטעראַ-  
טור פֿון בלאַקירטע, און זי דאַרף שטאַלצירן מיט דעם וואָס זי האָט אָן „אומ-  
באַהאַלפֿענעם לעבנס-אינהאַלט פֿאַרוואַנדלט אין שפּילעוודיקע פֿאַרמען, וואָרום  
גראַד די געשיכטע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור איז די געשיכטע פֿון פֿאַרעם  
מער אײַדער די געשיכטע פֿון אינהאַלט.“ ווײַטער האָט דאָברושין אָנגעוויזן,  
אַז די אַקטאַבער-רעוואַלוציע האָט „צעשמעטערט די קײַטן פֿון דער דורותדי-  
קער ייִדישער בלאַקירטער אויסקומעניש“ און דאָס וועט מיגלעך מאַכן אַז די  
ייִדישע ליטעראַטור זאָל אַרויסגיין פֿון איר ענגן גדר. דאָברושין קומט צום  
אויספֿיר: „פֿאַר דער ייִדישער ליטעראַטור דאַרף דאָס נאַציאָנאַלע ווערן אויס-  
סוביעקט, ס'דאַרף ווערן אָן אַביעקט. די פֿראַבלעם, די אַביעקטיווע וועלט-  
פֿראַבלעם, וועט ממילא ווערן דערמאַלט דער תּוך און דער תּוכן פֿון דער ייִדי-  
שער ליטעראַטור, ווײַל ממילא וועט די ייִדישע ליטעראַטור אַרײַנגיין אין  
גרויסן קריז פֿון וועלט-אינטערעסן און מיט די שוין-אַנגעוואַקסענע אויסדרוק-

מיטלען פֿון נייעם ייִדישן וואָרט מאַטעריאַל באַשאַפֿן דעם קינסטלערישן בוך פֿון דער תקופֿה. דאָברושין רופֿט דעם ייִדישן שרייבער אויך צו ווערן אַ בויער און ער פֿאַרענדיקט: „די ייִדישע ליטעראַטור מוז צוזאַמען מיטן אויפֿ־געטרייסלטן ייִדישן געדאַנק אַרויס אויפֿן וועלט־פֿלאַץ. — — — און די קול־טור לאַנד איז פֿאַר איר אַ ברייטע און אַ ריכטע.“

שלום גאַרדאָן אין זײַן „וואָרט און לעבנסשטייגער“ באַהאַנדלט די פֿאַר־העלטענישן צווישן וואָרט און לעבנס־שטייגער. אין אַ פּרעכטיק־געשריבענעם עסעי, וואָס איז אַנגעלאָדן מיט באַהאַוונטקייט אין ליטעראַטור, דיסקוטירט ער סימבאָליזם, און אַנדערע ריכטונגען און קומט צו דער מסקנה „אַז אַפֿילו די קונסט, וואָס איז אויסערלעך אַפּגעזונדערט פֿונעם לעבנס־שטייגער איז, אין תּוך אַרײַן, איבערפֿולט, אַנגעלאָדן מיט סאָציאַלע שפּירונגען“. גאַרדאָן האַלט, אַז „אונדזער ליטעראַטור איז רײַך מיט זעאונגען, נאָר אַלע זײַנען זײ גע־ווענדעט צום עבר; אַפֿילו די צוקונפֿט־פֿאַרגעפֿילן־וואָס זי פֿאַרמאָגט, זײַנען אויך באַלויכטן מיטן עבר־שײַן. דעם אידעאַל פֿון גאַנצן מענטשן און גאַנצן ייִדן, האָט זי געשאַפֿן נאָכן צלם פֿון עבר, נאָכן ביבל־שטייגער“. גאַרדאָן האַלט אויך אַז „דאָס ביבל־וואָרט איז דער פֿאַטום פֿון דער ייִדישער ליטע־ראַטור, טראַט בײַ טראַט איז ער נאָכגעגאַנגען דעם קינסטלער, באַגלייט יעדע באַוועגונג זײַנע“. גאַרדאָן ווײַזט אָן, אַז מענדעלע, פּרץ און שלום־עליכם זײַנען גען באַווירקט געוואָרן פֿון תּנ״ך און אַז אַלע האָבן זיך באַנוצט מיטן ביבל־וואָרט. שלום אַש איז באַגניסטערט פֿון ביבל־וואָרט; און פּרץ, וואָס האָט „גע־האַט פֿאַר זיך אַ גרויסע אויפֿגאַבע, שאַפֿן אַן אויסגלייך צווישן די ווערטן פֿון אונדזער אַלטער קולטור מיט די ווערטן פֿון דער מאָדערנער אייראָפּעאישער קולטור . . . האָט דערהייבן דאָס ביבל־וואָרט צו דער העכסטער קולטורעלער מדרגה“; און אַזוי ווי אונדזער לעבנס־שטייגער איז דאָך געווען פֿאַרבונדן מיט די ביבל־טראַדיציעס, איז דאָס געווען ניט מער ווי נאַטירלעך. גאַרדאָן מאַכט אַ סך־הכל פֿון זײַן השקפֿה:

„אַנהייבנדיק מיט מענדעלען און ענדיקנדיק מיט פּרצן, האָט דאָס ביבל־וואָרט דורכגעמאַכט אין דער ייִדישער ליטעראַטור פֿאַלגנדיקע פֿאַזיסן: בײַ מענדעלען די יום־טובֿדיקייט פֿון ביבל־וואָרט; בײַ שלום־עליכמען — די וואַכעדיקייט, בײַ אַשן — די ליריש־עסטעטישקייט, בײַ פּרצן — די פֿילאָ־זאָפֿישקייט.“

גאַרדאָן אַנאַליזירט דערנאָך דוד בערגעלסאַנס סטיל און ער האַלט אַז בערגעלסאַן איז „דער דורכדינגלעך־טיפֿער קינסטלער, וואָס האָט אַנטפלעקט די טראַגישע שטומקייט פֿון אונדזער אַפּגייענדיקן לעבנס־שטייגער, באַווײַזן זײַן

אזנרעם מיטן אוראלטן התגלות-ווארט, האט אבער אליין אלס קינסטלער נייט איבערגעשטיגן די אייביקייט פֿון געשטארבענעם מלך — פֿונעם ביבל-ווארט. גארדאן האלט, אז די נייע עפאכע האט פֿארברייטערט דאָס קינסטלע-רישע ווארט און ער פֿארענדיקט: „בלויז אינעם פֿארטיפֿטן דראַמאַטישן שאַפֿן וועלן זיך קאָנען אויסבילדן די נייע פֿארמען פֿון באַנעמען די געשיכטלעכע אומפֿארמדלעכקייט — די נייע פֿארמען פֿון דער צייט-אינטואַיציע, די צייט-דערפֿאַרונג — אַט דער שורש פֿון דער נייער קולטור.“

די העקלאַראַציע און די עסייען פֿון שלום גארדאָן, יחזקאל דאָברושין און מאַרק שאַגאַל, האָבן אויסגעדריקט די פֿילאָזאָפֿיע פֿון „שטרעם“ און זיין פֿראַגראַם. די דאָזיקע פֿראַגראַם איז באַווירקט געוואָרן פֿון דער רעוואָלוציע, אַבער, אין תּוך-גענומען, איז זי אַ טיף-ייִדישע, אַנגעהויכט מיט ייִדישן מאָדערניזם, סימבאָליזם און פֿאַרמאָליזם. דאָס איז אַ פֿראַגראַם, וואָס האָט געקאָנט פֿירן צו אַ רייכער ייִדישער ליטעראַטור, אַ ליטעראַטור מיט אַ ייִדישן תּוכן, ייִדישן לעבנס-באַנעם, — און אַרײַנגעפֿאַסט אין אַ ראַם פֿון עכט-קינסטלערישע פֿארמען. דער קינסטלערישער תּוכן פֿון זשורנאַל האָט האַר-מאַנירט מיט דער דעקלאַראַציע-פֿראַגראַם און מיט די דריי עסייען.

## ב.

„שטרעם“ עפֿנט זיך מיט צוויי לידער פֿון דוד האַפֿשטיין, — „שטאַם“ און „די ליד פֿון מײַן גלײַכגילט“. דאָס לעצטע געווידמעט אהרן קושניראָוו. ביידע לידער זײַנען טראַדיציאָנעל-ייִדישע אין תּוכן און געשריבן אין אַ מאָדערנער פֿאַרעם.

הערט!

פֿון ברוסט,

וואָס פֿאַרהילכט איז מיט אַלטע פּחדנות,

פֿון ייִדישע ציטערדיקע קלאַפּנדיקע ציין

רײַסט זיך אַ קול אַ געוויטער —

דאָס רעדט

איבער ברייטער רוסישער ערד

לייב בראַנשטיין

אַ די ערנסטע

קרעמער

וואָס האָבן אַמאַל

דער וועלט געשענקט

הענריך היינע!

האָפּשטיין רעדט וועגן די עלטער־זיידעס פֿון אַלבערט איינשטיין, וועגן  
די יידן וואָס האָבן געגעבן דער וועלט ברוך שפינגאָזען און ער רופֿט אויס :

איר זיכערע אומות

פֿון הערשער און הענקער,

עס איז מיר שוין גמאס

געדענקען

ווי איר היט

מבנע ווינטע פֿאַרלוירענע טריט

אויף אנערע שטילע געצירטע בית עולמס

אין שטעט פֿון טויטע,

אין טויטע שטעט.

עס איז אַ מעטאָפֿיזיש ליד וואָס פֿאַרענדיקט זיך נביאיש :

גרייט זיך אַנך אַלע

צום בלענד פֿון חלף

צום ליכטיקן

סוף !

אין זעלביקן נומער איז געדרוקט א. קושניראָווס „הזכרה“, וואָס עפֿנט

זיך מיט די דערשיטערנדיקע שורות :

שטאַרב, שטאַרב מנין געשריי, וועסט במילא

אין הימלען נישט ווערן דערהערט,

נאַכט האָט פֿאַרמאַסטן דעם מולד

ווי אַ מעסער איבער האַלדז פֿון דער ערד.

די דאָזיקע באַרימטע פּאַעמע האָט דער דיכטער געווידמעט האָפּשטיינען.

אויך ש. ראָסין ווידמעט זינס אַ ליד האָפּשטיינען. ליפע רעזניק האָט אין

זעלביקן נומער עטלעכע איינדרוקספֿולע לידער —

און זיין וועט זיך טרעפֿן מיט ערד און מיט זון

אין לעצט פֿון די טעג

אין לאַנד פֿון פֿאַרלאַשענע זונען

וועט באַוויינען אַ קינד, וועט באַוויינען אַ קינד

דעם חורבן פֿון ערד און דעם חורבן פֿון זון

און אַזוי וועט זיין שטענדיק :

איינער צו גאַט

און איינער פֿאַר אונדזערע זינד צום פֿאַרלענדן.

אין נומער איז דאָ נאָך אַ ליד פֿון עזראַ פֿינינבערג :

ס'האַבן שוין שטראַמען אין לויף צו אַקיאַנוס פֿאַרטריקנט,

ס'האַבן פֿאַרמאַכט זיך שוין נאַגנדע אויגן

צו בלוטן פֿון שקיעות

געווענדטע ;

איך גיי נאך ארום אף פֿאַרחלישטע ליקן  
די אַקסל געבויגן  
מיט פֿלאַטער אין כניעות  
איך בין נאָך געפּענטעט.

אין די אַלע לידער פֿילט מען דעם ייִדישן צער, ייִדישע לידן און האַפֿע־  
נונגען. ס'איז ניטאָ קיין סימן פֿון „פֿראַלעטאַרישקייט“. דאָס זינגען אַלע  
עכטע לידער, געשריבן פֿון טיף־פֿילנדיקע ייִדישע פּאָעטן.  
דאָס צווייטע העפֿט „שטרעם“ עפֿנט זיך מיט אַ פּאָעמע „הונגער“ פֿון  
פּרץ מאַרקיש. עס איז אַ גרויל ליד, פֿול מיט שאַרפֿע בילדער און דער־  
שיטערנדיקע שורות:

אף בית עולם טיילט מען איצט, ס'איז דאָרט אַ גרויסע חתונה,  
קומט זיך אַן אַרט פֿאַרכאַפֿן דאָרט באַצייטנס.  
ס'האַט קבר אויסגעהוסט אַ בערגל ערד, דער חתן ליגט נאָך פֿריש  
אין אים.

היי ווערעם! פֿאַר זיין געשוואַלן לייב מיט אַנך זיך הרגענען מיר קומען.  
קברנים! גראַבט אַרויס אַדם הראשונען,  
באָ די פֿאַרפֿוילטע ביינער זינגע בענטשן מיר מזומן.  
אין דער פּאָעמע זינגען דאָ סטראַפֿן וואָס גיבן איבער דעם שוידער פֿון די  
פּאָגראַם־יאָרן, פֿון דעם הונגער און פֿון דער דעמאָראַליזאַציע וואָס עס האָט  
געהערשט אין די צייטן פֿון בירגער־קריג:

היי זויגעריןס אַלטע פֿון אונטערגעוואַרפֿענע קינדער,  
— באַזונדער!

אַרײַנגעלייגט די אַנטערס אין אייגענע מזלער  
און מעלקט זיי און וואַרגט זיך  
און גריזעט זיי אַפֿ פֿון די הילצערנע לייב־ווענט!

היי זויגעריןס אַלטע, איר זאַלט זיי ניט בראַטן!  
איר זאַלט זיי ניט פּרעגלען!

דוד האַפֿשטיין האָט אין זעלביקן נומער זיין פּאָעמע „אוקראַינע“:  
אף ברייטן פֿלאַך פֿון פֿעלדער,  
שטיל פֿאַרגאַסענע  
מיט בענקשאַפֿט,  
רייך באַפֿייכטע  
מיט מייַן בלוט

איך ווייס דאָס אויך,  
ביזט דורות לאַנג  
געווען אַ מיקלט־פֿלאַך

פֿאַר אויסוואַרפֿן  
פֿון גרויסן גרויען לאַנד,  
אַף אַלע-אַלע שטרעקעס זינע  
שאַטנט זיך דיין שאַנד  
אוקראַינע!

די לעצטע דריי לידער פֿון דער פּאָעמע זינען געווידמעט דוד בערגעלסאָן,  
חיים-נחמן ביאליק און סערגיי יעסענין.

אין זעלביקן נומער איז פֿאַרעפֿנטלעכט א. קושניראָווס פּאָעמע ראַטייאָ.  
אַ ליד וואָס גיט איבער די אַטמאָספֿערע פֿון יענער צייט:  
דו האַסט אין פֿעלד זיי אַלע אויסגעלייגט אַף אַפֿרו,  
און זיי געשטעלט צוקאַפֿן צלמס הילצערנע.

אין דער פּאָעמע זינען דאָ אַזעלכע אַינדרוקספֿולע שורות ווי —  
נאָר לידן זיך לאָזן ניט ציילן  
ווי שטערן אַף הימלישן בלוי.

איך ווייס ניט, מיט וועלכע שלעסער  
פֿאַרשליסט מען אַ האַרץ פֿון פֿיין.

אין דריטן העפֿט ווערן פּובליקירט ל. קוויטקאָס „אינדערפֿרעמד“ און  
לידער פֿון דוד האַפֿשטיין, א. קושניראָוו, ל. רעזניק, שפֿרה כּאַלאַדענקאָ, דבורה  
כאַראַל און משה ל. ליוושיץ. ליוושיצעס ליד הייסט „סדום“. עס איז אַ לאַנגע  
פּאָעמע געשריבן אין פֿאַרשיידענע מאָסן. די פּאָעמע פֿאַרמאָגט סאַטירע. דער  
פֿערטער נומער עפֿנט זיך מיט אַ ליד פֿון דוד האַפֿשטיין און ס'קומען לידער  
פֿון א. קושניראָוו, ש. ראַסין, מ. שאַפֿיראַ, אַסתר כאַסיס, א. שויכעט<sup>27</sup>, מ.  
כאַטשעוואַצקי, ש. האַלקין, ע. פֿינינבערג, ל. רעזניק.

דער לעצטער נומער „שטראַם“ (5-6) עפֿנט זיך מיט אַ ליד פֿון אַ נייעם  
פּאָעט, איציק פֿעפֿער. דאָ האָבן מיר שוין אַ ליד וואָס איז גאַנץ אַנדערש פֿון די  
מערסטע לידער וואָס זינען פֿאַרעפֿנטלעכט אין די פֿריערדיקע נומערן. דאָ  
פֿילן מיר שוין די נייע ריכטונגען. עס איז שוין אַ ליד געשריבן אין גניסט  
פֿון די נייע פֿאַדערונגען:

אַ טיר איז צעשלאָגן און טרעפֿ זינען גרייט  
און מויערן ברענען און גליען די נעכט.

27. א. שויכעט געהערט צו די ווייניקער-באַקאַנטע סאַוועטיש-יידישע דיכטער. ער איז  
געבאָרן געוואָרן אין 1891. אין 1922 איז אַרויס זינען אַ קליינע לידער-זאַמלונג אַנגריף.  
שפּעטער געלערנט אין אינסטיטוט פֿון רויטער פּראָפֿעסור. געאַרבעט ווי אַן עקאָנאָמיסט  
אין פֿאַרשיידענע מלוכה-אַנשטאַלטן. אומגעקומען אויפֿן פֿראַנט אין אַקטאָבער 1941.  
סאַוועטיש-היימלאַנד, נומ' 4, 1966.



א פאלק איז צעהוליעט,  
— א פאלק איז גערעכט!

זאלן שטענדיקע פֿרעמדע און פֿנינד  
מיט קוילן די שליאכן אונדז קרייצן,  
ווי קאָן מען ניט ליבן אַ לאַנד  
אַן אַרעמס מיט שנייען און ווייצן?

פֿינינבערג האָט אַ ליד „מהומה“ און ס'איז אויך געדרוקט אַ ליד פֿון איזי  
כאַריק — וואָס זאָגט שוין אָן אַ נניע ריכטונג:  
וואָס באַדייטן די הננט אויגן פֿאַרטערטע  
אין טרויער, ווי פֿון אַף דער האַנט,  
פֿאַר גרויסן און זיכערן שטערן,  
וואָס ליגט די הננט פֿאַרפֿראַרן אין לאַנד.

ס'זינען אויך פֿאַרעפֿנטלעכט לידער פֿון מ. כאַטשעוואַצקי, ש. ראַסיק, ד.  
כאַראַל, ז. אַקסעלראַד, ש. האַלקין, א. וועלעדניצקי, ל. רעזניק, א. קושניראָוו.  
ווי עס ווייזט אויס, האָבן די „קיעווער“ געמוזט שאַפֿן אַ פֿלאַץ פֿאַר די נניע  
דיכטער — און ס'קומען פֿעפֿער און כאַריק. אין זייערע לידער שפירט זיך שוין  
די נניע ריכטונג, אָבער זיי זינען נאָך גאַנץ אַננגעהאַלטן — און זיי האַלטן זיך  
נאָך ביי די טראַדיציעס פֿון דער ייִדישער דיכטונג אין יענער תקופֿה.  
די פֿאַעזיע האָט פֿאַרנומען אַ וויכטיק אַרט אין „שטראַם“ — און די  
לידער וואָס זינען געדרוקט געוואָרן שטייען אַלע אויף אַ הויכער קינסטלע-  
רישער מדרגה. וואָס שייך דעם תּוּכּן זינען זיי אַלע דורכגעדרונגען מיטן וויי  
פֿון דער צייט, מיט ייִדישע מאַטיוון און זיי דריקן-אויס די עכטע געפֿילן פֿון  
די דיכטערס. די לידער זינען געשריבן אין זעלביקן סטיל ווי די לידער אין  
„אייגנס“ און אין ענלעכע אויסגאַבעס — און זיי האָבן אַ גענטערע שניכות צו  
די לידער פֿון די ווילנער „ייִדישער וועלט“ און און „ליטעראַרישע מאַנאַט-  
שריפֿטן“ ווי מיט דער שפּעטערדיקער סאָוועטישער דיכטונג.

### ג.

פֿראַזע פֿאַרנעמט אַ וויכטיק אַרט אין „שטראַם“. די דערציילונגען און די  
טיילן פֿון ראַמאַנען שטעלן-פֿאַר מיט זיך קינסטלערישע שאַפֿונגען פֿון די  
וויכטיקסטע דערציילערס אין יענער צייט. אַלע ווערק זינען געשריבן אין  
טראַדיציאָנעלן ייִדיש-ליטעראַרישן גניסס — הגם די פֿאַרמען זינען דאָ און  
דאָרטן אַ ביסל אַנדערש. אין ערשטן נומער איז פֿאַרעפֿנטלעכט „דער וועג“,  
פֿראַגמענטן, פֿון אַן אומבאַקאַנטער שריפֿטשטעלערין, דבורה קליאַצקין. די

דערציילונג איז פֿול מיט סימבאָליזם און איז געשריבן עקספרעסיאָניסטיש. דער סטיל איז אין פֿאַרעם פֿון סטאקאטא. און דער סיפור־המעשה איז פֿול מיט שאַרפֿע בילדער. אין דער דערציילונג איז פֿאַראַנען אָפֿקלאַנג פֿון די פֿאַגראַז־מען. די קורצע שורות זינען קרעפֿטיק:

„ער האָט די צינט געטויט. דער זייגער רינט אָפֿ מיט בלוט“.

— — — אפֿשר איז דאָס געווען אין גאַרטן, ווען איך בין נאָך אין אויג געווען און דאָס אויג מיט נאָך אַן אויג איז אין קאָפֿ געווען, האָבן מיר געזען ווי מען האָט טאַטע, מאַמע און שוועסטער מיט איין האַק געהאַקט. האַלץ האַקט מען אַזוי“.

דבורה קליאַצקין איז גיך פֿאַרשוואַונדן פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור. דאָס איז אַ שאַד, ווייל אין פֿראַגמענט האָט זי אַרויסגעוויזן מיגלעכקייטן פֿון אַנטוויקלונג. פֿאַרוואָס זי איז פֿאַרשוואַונדן, וויסן מיר ניט — מיגלעך מחמת משה ליטוואַקאָוס שאַרפֿן אַרויסטריט קעגן איר. אין זיין רעצענזיע וועגן ערשטן נומער „שטראַם“ האָט ער וועגן איר אַזוי געשריבן: „דער וועג פֿון דבורה קליאַצקין איז טאַלאַנטלאָזע זאָך אין פרט פֿון פֿאַרם און קליינביר־גערלעך־נאַציאָנאַליסטישער קוואַטש אין אידעאָלאָגישער הינזיכט“<sup>28</sup>.

אין צווייטן נומער „שטראַם“ גייען אַרײַן עטלעכע בעלעטריסטישע זאַכן. דער נסתר האָט אַ דערציילונג „אין וויין קעלער“. זי איז געשריבן לויט זיין אייגנאַרטיקן גוסח און זיין ספּעציפֿישן סטיל. ס'הייבט זיך אָן ווי אַ פֿאַר־ציטיקע מעשה וועגן דעם טרעגער „וואָס אונזער ערד און וועלט אָף זינע אַקסל טראַגט“, און אַ נאַכט־שלעפּער. ס'איז אַ טיפֿע סימבאָלישע דערציילונג, וואָס ציט איר יניקה פֿון די ייִדישע פֿאַלקס־מעשיות און פֿון ר' נחמן בראַצ־לאַווערס סיפורים. עס איז אַ מין קאַפֿקאָ־דערציילונג, — אָבער זי איז דורך־און־דורך ייִדיש. די סימבאָלן, די אַלוזיעס און אַלע אַסאָסיאַציעס זינען ייִדישע.

אַקאַרדן און השפּעות פֿון דעם נסתר פֿילט מען אין דער דערציילונג „ווינטן“ פֿון ד. וואַלקנשטיין.

ש. גאדינערס „פֿיגורן“ איז אויך געשריבן אונטער דער השפּעה פֿון דעם נסתר. די שילדערונג איז וועגן אַן אַנדער סביבה ווי די וועלכע דער נסתר באַשרייבט — אָבער דער סטיל און די גאַנצע שטימונג איז אַ נסתר־דיקע. אַ פֿראַגמענט פֿון פֿלאַנירטן ראַמאַן „באַטשאַק“ גיט דוד בערגעלסאָן. אין זיין מעסטערישן סטיל שילדערט ער די צינט פֿון בירגער־קריג אין אוקראַינע.

28. געשריבן מאַי 1922. אַרײַן אין זיין בוך: אין אומרו, צווייטער באַנד, מאַסקווע

ער באשרייבט ווי אזוי א פאלק סאלדאטן קערט זיך אום אהיים. אויפן וועג ווילדעווען זיי און זיי גרייטן זיך צו פאגראמירן א יידישע שטאט. ס'זינען דא רמזים אין פראגמענט ווי אזוי דער אנפירער פון פאלק גרייט זיך איבער-צוגיין צו די "גרויסע" — צו די באלשעוויקעס. ווי עס ווייזט אויס האט בער-געלסאן דעם ראמאן ניט פארענדיקט.

אין זעלביקן נומער זינען דא א סעריע מיניאטורן פון י. קיפניס. "ני גניסט (א)" איז דער נאמען פון א דערציילונג פון נסתר, וואס איז פול מיט רמזים און מיט מיסטיק. עס איז א שילדערונג ווי אזוי פינחס, דער זון פון מנחם דעם כהן, איז איז "אין איינעם א באנאכט אמאל אין הימל אויפגעגאנגען; אנגעקומען און אין גאטס הויז, אין אן אלטן, און ווי איז א משכן אמאליקן זיך געטראפן; אריינגעגאנגען, און פאר אים, און פארוואס ס'קומט פאר אין אים, זיך פארגעשטעלט".

עס איז געשריבן אין נסתרס ספעציפישן סטיל און אויף זיין אייגנארטיקן

אויפן.

ש. גאדינערס "נאקעט" (נומער 4) איז מער שילדערונג ווי דערציילונג. "נאקעט" איז געשריבן אין זעלביקן גניסט ווי די אנדערע דערציילונגען אין "שטרעם": ס'ווערן איבערגעגעבן שטימונגען, מען איז מרמז אויף עפעס, מען גיט א בילד, און מען גייט ווייטער. דא שילדערט גאדינער ווי א יידישע שטאט ריכט זיך אויף א פאגראם — און די מורא וואס האט אלעמען ארומגעכאפט. שטימונגספול איז אין זעלביקן נומער ד. וואלקנשטיינס "אויפבראך" א פראגמענט פון א בוך "ערד-געטראנק". אויך דא איז פאראנען מער שילדערונג ווי דערציילונג. ש. גאדינער זעצט-פאר זינע שילדערונגען אין אייוואנגאראד (נומער 5-6). ער שרייבט זייער איינגעהאלטן, אבער גאנץ קלאר: "אזוי ווייניק איז עס, א קליין יידיש שטעטעלע מיטן נאמען איריגא — א טראפעלע נאר פאר מענטשן פון ערד, פאר מענטשן אזעלכע, ווי מיר, פאר רייטער פון אוראלער ברעגן, א טראפעלע דאס הארץ אפצוקילן... וויפיל דארף געדויערן א פאר הונדערט יידישע הנזלעך חרוב מאכן? וויפיל דארף געדויערן דאס ביסל יידן, פון א שטעטעלע אזא צערניבן און צעטרעטן?"

אין זעלביקן נומער איז פובליקירט א גרעסערע זאך פון דאניעל מייערא-וויטש — "פון א ציט אצא". מייעראוויטש איז שפעטער באקאנט געווארן ווי מ. דאניעל. "פון א ציט אצא" איז, ווי ס'ווייזט אן ריכטיק משה ליטווא-קאו<sup>29</sup>, געשריבן געווארן, אונטער השפעה פון באריס פילינאקס "הוילע

29. משה ליטוואקאו, דצ"ח. ז' 170.

יאר". פֿון אַ צײַט אַזאַ איז עקספרעסיאָניסטיש, עקספּערִמענטאַל און גיט איבער אין שאַרפֿע בילדער די שטימונגען פֿון יענער צײַט. ווי די מערסטע בעלעטריסטן אין „שטראַם“ גייט מייעראַוויטש מערער בילדער ווי גאַנצע זאַכן — אָבער אין „פֿון אַ צײַט אַזאַ“ דערציילט גראַד זייער אַ סך — און עס שאַפֿט זי דאָ בילד פֿון אַ גאַנצער תקופֿה. ס'געלינגט מייעראַוויטשן צו שאַפֿן פֿון איינצלנע בילדער אַ גאַנצע זאַך.

אין ערשטן נומער איז פֿאַרעפֿנטלעכט ביינוש שטימאָנס „דאָס רויטע קינד“ — דראַמע אין דריי אַקטן, פֿון ציקל „גאולה“. דאָס איז אַ פֿאַרטיפֿטע סימבאָלישע דראַמע — אָנגעהויכט מיט ייִדישע מאַטיוון און רעוואָלוציאָנערע אידייען.

#### ד.

קריטיק האָט פֿאַרנומען זייער אַ חשוב אַרט אין „שטראַם“. די קריטישע עסייען און קירצערע אָפּהאַנדלונגען האָבן געגעבן דעם טאָן אין זשורנאַל. די קריטיק איז געוויס געווען באַווירקט פֿון די צײַט־געשעענישן — און מען קען פֿילן די השפּעה פֿון די נייע טענדענצן. אָבער בדרך־כלל איז די קריטיק נאָך פֿאַרוואַרצלט אין דער טראַדיציע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור־קריטיק, וואָס צײַט זיך פֿון בעל מחשבות, ש. ניגער און י. ל. פּרץ.

די קריטיקערס פֿון „שטראַם“ זײַנען געווען נחום אויסלענדער, יחזקאל דאַברושיין און שלום גאַרדאָן. די ערשטע צוויי זײַנען געווען אַקטיוו אין דער סאָוועטיש־ייִדישער ליטעראַטור ביז דער ליקווידאַציע אין 1948. דאַברושיין איז אומגעקומען אין אַ לאַגער. נחום אויסלענדער האָט גראַד גליקלעכווייז אויסגעמיטן אַרעסט — און ער האָט זיך באַטייליקט אין „סאָוועטיש היימלאַנד“ ביז זײַן טויט. שלום גאַרדאָן איז פֿאַרשוואַנדן פֿון דער סאָוועטיש־ייִדישער ליטעראַטור — און זײַן גורל איז אומבאַקאַנט.

אין דעם ערשטן נומער „שטראַם“ זײַנען געווען געדרוקט פֿיר עסייען וועגן ליטעראַטור, געשריבן פֿון י. דאַברושיין, שלום גאַרדאָן, נ. אויסלענדער און א. זעוויאַרקע. וועגן דאַברושיינס און גאַרדאַנס עסייען האָבן מיר שוין גערעדט פֿריער.

נחום אויסלענדער שרײַבט וועגן דעם נסתר. ער איז באַגניסטערט פֿאַרן נסתר, פֿאַר זײַן טעאָמטיק, פֿאַר זײַן שילדערונגס־כוח, פֿאַר זײַנע חזיונות און פֿאַר זײַן סטיל. ס'איז ניטאָ דאָ קיין סימן פֿון וועלכער עס איז טענה צום דערציילער פֿאַר זײַן מיסטיציזם, סימבאָליזם — אייגנשאַפֿטן פֿאַר וועלכע דער נסתר איז מיט עטלעכע יאָר שפּעטער אָנגעגריפֿן געוואָרן. אויסלענדער

רופֿט דעם נסתר „אַ זינגעוודיקער גניסט“, וויזאַנער, קינסטלער, ערודיט, און מניסטער פֿון סטיל. וועגן דעם נסתרס סיגנון שרײַבט אויסלענדער:

„אַבער צופאַסן האָט זיך געמוזט נסתרס זאָן אויך צו דער גטיה פֿון קינסטלערישן אַנטוויקלען, צום ביסלעכווייניגן אַנזאַמלען, צום אָנהויפֿן פֿון שטריכן און דעטאַלן. האָבן מיר באַקומען דעם כאַראַקטעריסטישן זאָן נסתרס. ער איז לאַנג, אַפֿטמאַל צו לאַנג, אַבער ציען ציט ער זיך ווי אַ ספּיראַל, וואָס נעמט אַרום, וואָס פרעסט צענויף דעם געשילדערטן געגנשטאַנד צו איין גאַנצן, איינהייטלעכן בילד. דאָס רוב שילדערונגען נסתרס אין די נניסטע ווערק זינגען אויסגעדריקט דורך אַזאַ ספּיראַלן זאָן, וועלכער זאַמלט אַלע דעטאַלן, אַלע שטריכן, אַזוי, אַז עס צעפֿאַלט זיך ניט דאָס בילד אויף קלייני-קייטן, נאָר עס מאַכט דורך דעם ספּיראַלן-וועג צו עפעס אַ העכערן פּונקט, וואוהין עס פֿירט די קולטיווירונג-טענדענץ נסתרס.“

נחום אויסלענדער לויבט דעם נסתרס „בבא מעשה“ און זיין פּאָעמע „נע ונד“, — „וואו עס איז פֿאַרקערפּערט דער מאַטיוו פֿון אַ בורא, אַ וועלט-באַשאַפֿער וואָס שטייט

אַליין אַף דער ערד

נאָך אַף שוועל פֿון יצירה.“

א. וועוויאַרקע אין זיין „אין פֿינער פֿון ערד“ רעדט אַרום די פֿאַרבינדונג צווישן קונסט און לעבן. ער מיינט, אַז אין ברויז-מאַמענטן שטעלט זיך אָפֿ אויף אַ ווייל דער אייביקער וועט-לויף צווישן קונסט און לעבן, וועוויאַרקע רעדט אַרום עטלעכע קונסט-פּראָבלעמען, און דעם מהות פֿון ייִדישער קונסט. ער זאָגט אַפֿילו אַרויס אַזאַ געדאַנק, אַז „די ייִדישע גאַט-געשטאַלט איז דער ערשטער און שטאַרקסטער פּראַווו פֿון דער קונסט צו דערגרייכן די באַפֿריי-אונג, די אומאַפּהענגיקייט פֿון דער נאַטור, פֿון דער מאַטעריעלער וועלט“.

אין י. דאַברושינס עסיי „שלום עליכמס עליה“ (נומער 2) פֿילט מען שוין אַ ביסל אַ נייע ווענדונג אין דער קריטיק. דאָ ווענדט אָן דאַברושין אַ מין סאַציאַלן צוגאַנג. ער מיינט, אַז מיר אַלע טראָגן נאָר דאָס שלום-עליכמישע „אין אונזער נשמהדיקן אינגעווייד, דאָס שלום-עליכמישע האָבן מיר נאָך ניט פֿאַרדייעט, דאָס שלום-עליכמישע דאַרפֿן מיר איבערלעבן, אויסלעבן און קינסטלעריש איבערווינדן.“ דאַברושין האַלט ווייטער, אַז שלום-עליכמס האָט דעם ייִדישן לעבנס-שטייגער נישט באַשטעטיקט, אַז ער האָט אים בֿפֿירוש אַפּגעלייקנט און האָט אים קינסטלעריש אויפֿגעריסן. דער קריטיקער זעט אין דער דערציילונג „דער זייגער“ די גאַנצע פֿילאָזאָפֿיע שלום-עליכמס. דער זייגער האָט אויסגעקלאַפט דרייצן. פֿאַרוואָס? ווייל „דער זייגער האָט ניט

אויסגעהאלטן דעם אָנגעהאַנגענעם אַלטוואַרג". אין דעם זעט דאָברושין דעם סימבאל פֿון אויפֿרייסן דעם אַלטן ייִדישן לעבנס־שטייגער. דאָס אָנגעהאַנגענע אַלטוואַרג, הייסט עס, פֿירט דערצו, אַז דער אַלטער, אַנגעפֿונדעוועטער ייִדי־שער לעבנס־שטייגער זאל אויפֿגעריסן ווערן.

אַן ענלעכער סאָציאַלער צוגאַנג פֿילט מען אין נחום אויסלענדערס אַר־טיקל וועגן שלום אַש. אויסלענדער מיינט, אַז מיט אַשן פֿלעגן פֿאַרבונדן ווערן דערוואַרטונגען, האַפֿענונגען און פֿאַרלאַנגען. אָבער ער האַלט, אַז שלום אַש איז לאַנג שוין פֿאַרענדיקט (אין 1922). ער רעדט אַרום זינע מאַטיוון, ניוואַנסן און זיינע קנאַפּע קונסט־מיטלען. ער האַלט, אַז אַשס „פֿאַרט־שילדערונג איז געווען מער טראַדיציאָנעל איידער אויסגעהאַלטן, מער היימיש באַקאַנט איידער פּלאַטיש; זיין לאַנדשאַפֿט האָט באַוווּזן ניט מער ווי אַריבער־צוטראַגן אַף דער ערד די רעכט־אַפּגענוצטע הימל־פֿאַרבן; און אין זיין סטיל האָט דער יונגער אַש דעמאָנסטרירט אַזאָ ווילנלאַזיקייט, אי אין דעם אויסוואַל פֿון ווערטער, אי אינעם אַרט פֿאַרבינדן זיי, אַז דאָס מעג נאָר קוים הייסן אַ סטיל“. אויסלענדער זאָגט ווייטער, אַז „אַ קינסטלער פֿון אַזעלכע אייגנשאַפֿטן איז מער מסוגל צו וואַנדלען איבער דער ברייט פֿון דעם ייִדישן לעבנס־שטייגער איידער צו לאַזן זיך זוכן די טיף פֿון דער אַרומיקייט. פֿאַר אַזאָ קינסטלער פֿון מאַטיוון מוזן בלייבן פֿאַרהוילן יענע וועגן, וואָס פֿירן צו דער שעפֿערישער דינאַמיק פֿון לעבן“. אויסלענדער מיינט אויך, אַז אַש האָט געהאַט טענדענצן אין זינע דראַמען, וואָס זינען געווען פֿון גרויסן פֿאַרנעם — אָבער ער האָט זיי ניט געקאַנט אויסדריקן. אויסלענדער זעט דערהויפּט בני אים אַ בענקשאַפֿט נאָך אַן אויסגעהאַלטענעם סטיל. ווען אַש האָט זיך באַזעצט אין אַמעריקע, האַלט אויסלענדער, האָט ער אַנטוויקלט די פֿעיאַיקייט צו מאַראַ־ליזם, אָבער עס איז אַן אויסגעשפּראַכן פֿיליסטערישע מאַראַל. אויסלענדער פֿאַרענדיקט מיט אַשס „קידוש השם“. ער האַלט, אַז —

„מען מעג מיט רעכט זאָגן: דאָ האָט זיך שוין זיין קינסטלערישע עוואַ־ליציע פֿאַרענדיקט. וואַרום די אַלט־באַקאַנטע אַשישע טענדענצן — די שבתדיקייט, די נגידישקייט און אַרץ־ישראַלדיקייט האָבן זיך אין קידוש השם צונויפֿגעשמאַלצן צו אַזאָ אומדערטרעגלעך־פֿיליסטערישער אידעאָליזאַציע מיט אַזאָ קאַנסערוואַטיווער טעכניק, מיט אַזאָ סענסאַציאָנעלער העלדישקייט, וואָס האָט באַמת קיין ענלעכעס ניט פֿאַר דעם לעצטן צענדליק יאָר אין דער ייִדישער ליטעראַטור“. און נחום אויסלענדער פֿאַרענדיקט:

„מעגלעך, אַש האָט מיט דעם ראַמאָן געגלויבט אַפּצוגעבן זיין חוב דער געשיכטלעכער סיטואַציע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, וואָס פֿאַדערט איצט

גראַדע גרעסערע קאָמפּאָזיציעס, סינטעזירטע עפּאָכן-בילדער און מאָנומענט-טאַלע געשטאַלטן. אָבער נישט אַש, אָפּנים, וועט שוין אַט-די ציטט-שליחות אויספֿירן, און ניט קידוש השם וועט דעם וועג צו אַזאַ קונסט ווייזן.

דאָס זינען גאַנץ שאַרפֿע רייד — און ס'איז פֿאַראַנען אַ סך אמת אין זיי. אָבער אויסלענדער האָט ניט באַנומען אַשס קידוש השם — און ער האָט ניט פֿאַרויסגעזען די גרויסע ראַמאַנען וואָס אַש האָט שפּעטער געשריבן — צווישן זיי דעם תּהילים-ייד. אַ סך פֿון די חסרונות, וואָס אויף זיי ווייזט-אָן אויס-לענדער, געפֿינען זיך אויך אין אַשס שפּעטערדיקע ווערק.

ש'לום גאַרדאָן איז פֿאַרטראַטן מיט אַן אָפּהאַנדלונג וועגן אַ סעריע קליינע ביכעלעך וואָס ס'האָט אַרויסגעגעבן דער פֿאַרלאַג „ליריק“. גאַרדאָן איז געווען אַ באַגאַבטער קריטיקער. זיין צוגאַנג איז אַן אַנאַליטישער — און עס געלינגט אים אַרײַנדרינגען אין מהות פֿון דעם דיכטער וואָס ער באַהאַנדלט. אַזוי, למשל, האָלט ער, אַז אַשר שוואַרצמאַן, וואָס איז שפּעטער פּראַקלאַמירט געוואָרן ווי אַ רעוואָלוציאָנערער פּאָעט, און דער פּאָטער פֿון דער סאַוועטיש-ידישער דיכטונג, איז גאָר אַ טראַגישער דיכטער — אָבער ער גיט צו, אַז זיין טראַגישקייט האָט ניט צו טאָן מיט האַפֿענונגסלאָזיקייט, און אַז וואָס טראַגישער די איבערלעבונג, אַלץ טיפֿער זיין גלויבן. ער זעט בײַ שוואַרצ-מאַנען „עטישע גנסט-פֿולקייט“, ספֿיקות, אַ חוש צום קאָסמאָס, אַ נזירישע העלדישקייט און אַ ציטעריקע עטישקייט. גאַרדאָן מיינט, אַז אַשר שוואַרצמאַן איז „דאָס קינסטלערישע געוויסן פֿון אונזער דיכטונג“.

בײַ האַפֿשטיינען זעט גאַרדאָן אַ שאַרפֿע אימאַזשיניסטישע ראייה און אַ טיפֿ-סימבאָלישן חוש און אַז „זיין גאַנץ שאַפֿן בלאַנקט מיט באַוועגלעכע מחיצות צווישן סימבאָלישע שפּירונגען און בונטע אימאַזשיניסטישע בילדער“. וועגן מאַרקישן זאָגט גאַרדאָן, אַז „ער ווייזט אַרויס אַן ערנסטע נטייה צו קאַנצענטרירן זיך צו באַהערשן זיין דיכטערישע סטיכיע, וואָס פֿלעגט אים ביז איצט פֿאַרכלינען“, און אַז ער „איז גובר דעם יאָוש פֿון דער שוואַרצער שטילקייט“. גאַרדאָן אַנאַליזירט זייער גרינדלעך אויסלענדערס ביכעלע לידער, ער דערמאַנט די השפּעה פֿון רוסישן סימבאָליזם — און ער פֿירט אויס, אַז בײַ אויסלענדערן טרעפֿט מען „ראַפֿינירטע איבערלעבונגען, סימבאָליש-קאָסמישע און פֿילאָזאָפֿישע שטימונגען“.

בײַ ליפּע רעזניקן זעט גאַרדאָן „עדות פֿון אַן אינהאַלטספֿולער שטומקייט דורך וועלכער עס רײַסן זיך דורך בלאַסע, זייער בלאַסע שטראַלן, שטראַליקע ווערטער וואָס זינען אייגנטלעך אַן אַפּשנין פֿון אַן אינערלעכן אַבסטראַקטן תּמצית פֿון נאָך ווייניק רײַפֿע, ניט קאַנקרעטיזירטע ציטט-איבערלעבונגען“.

א. קושניראָו איז "טיף קאָנקרעט" און "ערנסט שטרענג" און זײַן אימאַזשיניזם  
"איז אין תּוך אַרײַן אַ פּסיכאָלאָגיש-אַרגאַנישער".

גאַרדאַן פֿאַרענדיקט מיט אַן אַנאַליז פֿון דאָברושינס ביכל וועגן אַלעק-  
סאַנדער בלאַק. "זײַן עטיוד וועגן בלאַקן", שרײַבט גאַרדאַן, "איז אָנגעשריבן  
טיף אינטיים, אַזוי אַז עס פֿאַרבענקט זיך נאָכן גרויסן רוסישן דיכטער".

אין דריטן נומער איז פֿאַרעפֿנטלעכט י. דאָברושינס אַן אינטערעסאַנטע  
און באַגאַנסטערטע אָפּהאַנדלונג וועגן מאַני לייבן. ער הייבט אַן זײַן עסיי אַזוי:  
"דאָס ערשטע, וואָס מוז אַרויפֿקומען אַפֿן רעיון ווען מען ווערט באַקאַנט  
מיט מאַני לייבס דרײַ בענדער געזאַמלטע לידער — איז: מיר האָבן שוין  
באַלד אַ דורכאַויסיקע פֿאַרגאַנצטע ליטעראַטור. מיר האָבן אַ ליטעראַטור,  
וואָס האַלט בײַ פֿאַרפֿילן אַלע דורכגעהיפערטע עטאַפֿן, אַ ליטעראַטור, וואָס  
לאַזט ניט אויס קיין איין שטאַפל פֿון קינסטלערישער וואַרט-אַנטוויקלונג. איך  
רייד פֿון מאַני לייבס פֿאַלקסטימלעכקייט, פֿון דעם דיכטערישן פֿאַלקלאָר-  
וועזן, וואָס וואַרפֿט אַ גרונדשײַן אָף מאַני לייבס שאַפֿונגס-מעטאָד, אַפֿן עצם  
מהות פֿון זײַן לירישקייט, אַפֿן אינהאַלט און, דער עיקר, אָף דער פֿאַרעם  
פֿון זײַן דיכטונג". נאָכדעם ווי ער גיט אַ גרינדלעכן אַנאַליז פֿון מאַני לייבס  
שאַפֿונג, פֿאַרענדיקט דאָברושין אַזוי:

"אין דעם טומלדיקן מאַנומענטאַל-גרויסן גיוריאַרק האָט אַקאַרשט אין  
1918 מאַני לייב געשריבן און געזאַמלט זײַנע שטילע לידער, וואָס זײַנען  
עלטער פֿון אונזער אַלעמענס צײַט. איז עס אָבער באַשערט געווען, מאַני  
לייבן, אַפּטאַן אַ היסטאָרישע שליחות — אויסגעבויט האָט ער די שײַנע  
לירישע שטאַפלען, וואָס פֿירן פֿון דעם פֿאַלקלאָר-שאַפֿן צו דער מאַדערנער  
ידישער ליד. — אַ סימן, אַז מיר פֿאַרמאַגן אַן אַרגאַנישע קולטור פֿון שײַנעם  
וואַרט".

אין זעלביקן נומער שרײַבט נחום אויסלענדער אַן אָפּהאַנדלונג וועגן י.  
אַפּאַטשאַו — "הימל-לאַזע קונסט". אויסלענדער רעדט דערבײַ אַרום דעם  
כאַראַקטער פֿון דער אַמעריקאַנער ידישער ליטעראַטור. ער דערמאַנט ברוך  
גלאַזמאַן, דוד איגנאַטאָוו, דוד פּינסקי — און ער פֿרעגט פֿאַרוואָס די אַמערי-  
קאַנער ידישע שאַפֿערס שרײַבן אַזוי ווייניק וועגן אַמעריקע גופּא. דערבײַ  
זאָגט ער, אַז "י. אַפּאַטשאַו איז געווען דער ערשטער צווישן די יונגע פּראָזאַ-  
איקערס אין אַמעריקע, וועלכער האָט געפֿונען אַ וועג צו דער אַרומיקער  
ווירקלעכקייט". אויסלענדער מיינט, אַז אַמעריקע שטעלט מיט זיך פֿאַר אַ  
ברייט פֿעלד פֿאַר דעם סאַטיריש-געשטימטן נאַטוראַליסט. אָבער אַפּאַטשאַו  
איז אַוועק פֿון דער ווירקלעכקייט און האָט זיך פֿאַרנומען מיט די "איביק-



מאגסבילישע" און "אייביק-מידלשע" לידנשאפטן. אבער פאר ראמאנטיק, מיינט אויסלענדער, פעלט אפאטאשון אמתער קינסטלערישער פאטאס.

אין דעם זעלביקן נומער שרייבט שלום גארדאן אן עסי וועגן דוד האפ-שטיינען, — "אין ערדישן דויער". דאס איז א ראפיינרטער, פארטיפטער אנאליז פון האפשטיינס דיכטונג — סיי איר תוכן, סיי איר פארעם. ער האלט אז האפשטיין "איז שטארק אין קאמפאזיציאנעלן באהעפטן פלאסטישקייט מיט מוזיקאלישקייט; דאס פלאסטישע באקומט ביי אים תמיד א מוזיקאלישן אויס-דרוק. אט-די באהעפטונג באשטימט זיין אייגנארטיקן ריטם — דעם ריטם פון שטייגנדיקע דערווארטונגען. האפשטיין איז שטארק אין קאנקרעטיזירן און קולטיווירן ניוואנסן, אין זאמלען די קאסמישע וואלגער-שטיינער, וואס ווערן ביי אים אויסגעשטעלט אין גראציעזע רייען; דער דיכטער פארוואנדלט זיי אין מוטערפערל. אין אט-דער הינזיכט איז דוד האפשטיין א מנסטערישער קולטור-שעפער און קולטור-טרעגער פון ריטמישן שיינעם ווארט".

דער סקולפטאר יוסף טשניקאוו האט פארעפנטלעכט אן אפהאנדלונג וועגן דעם יידישן קונסט-זשורנאל "מילגרוים", וואס איז דעמאלט ארויס אין בער-לין. דער קינסטלערישער מאטעריאל, די שאפונגען פון דוד בערגעלסאן, דער נסתר, לייב קוויטקא, קולבאק, זינען דא אויסגעמישט, מיינט טשניקאוו, מיט זאכן פון אלטפערענקישן יידישן רונדשוי, "פון די חכמת היהדות זשורנאלן". וואס שייך דער קונסט אין "מילגרוים" איז זי, לויט טשניקאוו, א מצבה-קונסט...

דער נומער פארענדיקט זיך מיט רעצענזיעס וועגן ש. ראסינס "שנין", געשריבן פון שיק, וועגן עזרא פיינבערגס "אטעם" פון נ. אויסלענדער און מיט אן אינטערנאציאנאלער יידישער קולטור-כראניק.

אין פערטן נומער שרייבט י. דאברושין אן עסי וועגן "אונזער אימפרע-סיאניזם", צוערשט באשרייבט ער דעם אימפרעסיאניזם, דערנאך כאראקטע-ריזירט ער דוד בערגעלסאן ווי דעם גרויסן יידישן אימפרעסיאניסט, וועמען עס איז באשערט געווען צו באשאפן דעם ערשטן, עכט-קינסטלערישן ארכי-טעקטאניש-געבויטן יידישן ראמאן.

"א יידישער טעאטער סטיל" איז די טעמע פון א. וועוויארקע. ער האלט, אז דאס טעאטער האט דורכגעמאכט דעם וועג פון באוועגונג צום ווארט. אבער די יידישע ליטעראטור האט נאך ניט באשאפן יענע דראמאטישע ווערק, וואס זאלן קענען באהערשן דאס טעאטער. דאס האט גורם געווען, אז דאס יידישע טעאטער איז געבליבן נענטער צו זיין פרימיטיווער געשטאלט, און דעריבער האט מען ניט געקענט באשאפן קיין "טעאטראלישע הארמאניע פון

זיין סצענישן שטאף". ער מיינט אויך, אז גאלדפאדן האט געשאפן דעם ליטערארישן טעאטער, ווייל ער האט מוסיף געווען ליטעראטור צו דער אלטער יידישער טעאטראלישקייט. וועווארקע האלט, אז גאלדפאדן האט געפירט דערצו אז דאס יידישע טעאטער האט פארלארן זיין באוועגלעכקייט און האט זיך דערנענטערט צום ווארט, און צו אן אינהאלט. פון גאלדפאדענען אן הייבט זיך אן דאס יידישע טעאטער שפאלטן אין צוויי ליניעס: „אינע וואס האלט זיך עקשנותדיק נענטער צום פרימיטיוו, וואס וויל זיך ניט געזעגענען מיט דער האפקע, מיטן איבערקוליען זיך, מיטן טענצל און לידל — מיט איין ווארט, דאס פון דער ליטעראטור-פארשריגענע באלאגאן-טעאטער; די צוויי-טע, וואס זוכט אפצוריסן דעם טעאטער אלץ ווייטער פון זיין אורקוואל, פון זיין פרימיטיוו עלעמענט, און פון אים מאכן אַ בינע פאר ליטעראטור — דאס ליטערארישע טעאטער אונזערע פאר די לעצטע פינף און צוואנציק יאר". אין דעם „יידישן שונד טעאטער" איז געבליבן פיל יידישע טעאטראלישקייט. אין אים זינען פאראנען די קערנער פון יידישער פאלקסטימלעכער טעאטראלישקייט ווי די קאבאליסטישע נצוצות קדושות ליגן צעווארפן אין דער סטרא אחרא. אויסצוגעפינען די דאזיקע קערנער און לאזן זיי אויפליין און לייגן אין יסוד פון נייעם יידישן סטיל, „אויפכאפן די איבערגעריסענע פעדעם פון אונזער טעאטראלישער ליניע" — דאס איז די אופגאבע פון מאדערנעם יידישן טעאטער — און דאס טוט דער מאסקווער יידישער טעאטער אונטער דער אָנפֿירונג פון אלעקסאנדער גראנאווסקי. דאס קאמער-טעאטער איז אַ טעאטער פון אַראַנזירטער מאַסן-באַוועגונג, זשעסט און ליניע. ער באַנוצט זיך פֿאַר דעם מיט אַלע ראַפֿינירטע טעכנישע מיטלען פֿון דער אייראָפּעאישער מאַדערנער טעאטער-קונסט, און דאָס פֿירט דעם וועג צו אַ ייִדישן טעאטער-סטיל.

נ. אויסלענדער אַנאַליזירט יחזקאל דאַברושינס בוך „געדאַנקענגאַנג". ער האַלט, אַז די ייִדישע קריטיק גייט אָף דעם וועג צו אַן אייגענער עסטע-טיטער טעאָריע און איינער פֿון די באַשאַפֿערס פֿון דער דאָזיקער עסטעטיק איז י. דאַברושין, וואָס באַמיט זיך אַנצופֿלאַנצן אין דער ייִדישער קריטיק די אַבסאָלוטע עסטעטישע אַפּשאַצונג.

אויסלענדער שרייבט אויך אַן אַרטיקל וועגן אַזעלכע נייע ביכלעך ווי שפּענער פֿון י. (איציק) פֿעפֿער, דאַרשט פֿון מ. כאַטשעוואַצקי, און פֿאַרטאַג פֿון מ. שאַפֿיראַ. עזראַ פֿינינבערג שרייבט וועגן משה קולבאַקס בוך „נייע לידער", אַרויס אין וואַרשע, 1922.

אין לעצטן נומער שרייבט נ. אויסלענדער וועגן קוויטקאס לידער-בוך

1919 און וועגן יעקב גלאַטשטיינס לידער. אויסלענדער האַלט, אַז יעקב גלאַטשטיינס בוך איז „געשטעמפלט מיט אַ גרויסער קראַפֿט פֿון דיכטערישן אויסדרוק. זיין וואָרט האָט אַ שטאַרקן גרונד־טאַן. און זינע טריט — שווערע עלעפֿאַנטישע טריט — מוזן געוויס עטוואָס איבערראַשנדיק אָפהילכן אין דער געלאַסענער אַרומיקייט פֿון דער אַמעריקאַנער פּאָעזיע... ווי אַן אויסנאַם צווישן די דיכטער פֿון יונג־אַמעריקע איז גלאַטשטיין אין זיין פֿאַנטאַסטיק ניט באַנאַל און ניט אומבאַהאַלפֿן“. אויסלענדער רעדט וועגן גלאַטשטיינס בלאַנד־קייט וואָס האָט וועגן, וועלכע פֿירן אין דער וועלט און אין נאַמען פֿון דער וועלט. און עס איז קלאַר, שרײַבט אויסלענדער, אַז „אזעלכע וועגן באַלוינען זיך שטענדיק, אַפֿילו דעמאָלט, ווען זיי זינען נישט אימשטאַנד אויסצומינדן דעם שטייִוואַסער פֿון אַ געוויסן דיכטערישן קאַנאָן, ווי אַט־דער פעסימיזם־קאַנאָן פֿון יונג־אַמעריקע“. אויסלענדער גלויבט, אַז די „פֿאַרמעלע דערגרייִ־כונגען פֿון י. גלאַטשטיינס לידער־בוך גייען, נאַטירלעך, האַנט בני האַנט מיט זיין פּאָעטישן וועלט־באַנעם“. אויסלענדער רעדט אַרום גלאַטשטיינס גראַטעסק, עפישקייט און בכלל נייע טענער. שלום גאַרדאָן שרײַבט וועגן ל. מילערס „אף גאַטס וועלט“, וואָס איז אַרויס אין 1919, און קיפּניסעס „אַקסן“. ע. פֿינינבערג רעצענירט ל. רעזניקס טאַמעט און י. דאַברושין שאַצט י. ל. קאַל־שינערס „אַרום מיר“; א. קושניראָוו באַהאַנדלט אברהם קאהאַנס קאַרבן און דאַברושין כאַראַקטעריזירט י. ב. ריבאַקס אַלבאַם שטעטל.

אהרן גורשטיין כאַראַקטעריזירט א. לעיעלעסעס „יונגהאַרבסט“. ער רעדט וועגן לעיעלעסעס פֿאַרמעסט צו בויען אין אַן אויסגעהאַלטענעם אייגענעם סטיל, און אַז סימנים פֿון אַ נייעם טאַן „לאָזן זיך הערן“ אין דער „מעשה פֿון הונדערט“. ער זעט אין דער פּאָעמע אַ געזונטע איראַניע.

אַ שרײַבער וואָס חתמעט זיך מ. לעוואד שרײַבט וועגן מלך ראַוויטשעס „דער קערן פֿון אַלע מינע לידער“. ער דיסקוטירט ראַוויטשעס סאַציאַלן צוגאַנג, זיין טבע אַנצושטאַפֿן דאָס בילד מיט פּראַקטישקייט, מיט קאַנקרעטע דעטאַלן. ער אַנאַליזירט אויך ראַוויטשעס פּראָזאַאיטן רעטשיטאַטיוו, און זיין נייגונג צו נייע פּאָעטישע פּרוּוון. א. גורשטיין רעצענירט אורי צבי גרינ־בערגס: פֿאַרנאַכטנאַגאַלד“. ער ווייזט אָן, אַז „אין דעם דאָזיקן לידער־בוך איז געוויס פֿאַראַן אַ באַשטימטער אייגנאַרט. ער לאָזט זיך דערקענען קודם־כל אין אַ מיין איבערפֿלוס פֿון הייליקייטן, אייביקייטן און בכלל אין דעם שוויבלען און גריבלען פֿון אַבסאָלוטן“. אָבער ער פֿאַרענדיקט מיט דעם, אַז „צוריק שלעפט אונז דאָס גאַנצע בוך צו אונזער דיכטערישער פּרעהיסטאָריע, ברענ־גענדיק אונז צו גאַר ווייטע צייטן פֿון אונזערע מליצה־דיכטער“. אין זעלביקן

נומער באהאנדלט י. דאָברוּשין „וואָרט אין טעאַטער“. פּונקט ווי א. וועוויאַרקע וויזנט ער אָן, אַז דאָס מאַסקווער ייִדישע טעאַטער האָט באַוואוסטזיניק פֿאַר-בונדן וואָרט און באַוועגונג. ער שילדערט ווי אזוי וואָפּסי דערלאַנגט דאָס שלום-עליכס-וואָרט טאַקע אַ דאַנק „דער צעמענטירטער גראַנאַוּסקי-באַ-וועגונג“.

אין נומער ווערט געגעבן אַ קולטור-בראַניק. ס'זינען אויך געדרוקט פֿאַטאַגראַפֿיעס פֿון דער אויפֿפֿירונג פֿון שלום-עליכמס „200,000“ אין מאַסק-ווער ייִדישן טעאַטער און פֿון דער פֿאַרשטעלונג „חדר“ אין דער ייִדישער סטודיאַ פֿון ווינסרוסלאַנד. דאָס זינען פֿאַטאַגראַפֿיעס פֿון גראַטעסקע סצע-נעס, זייער מאַדערנע און עקספּרעסיאַניסטישע. דער חדר ווערט קריטיקירט אויף אַ שאַרפֿן שטייגער און אויף אַ גראַטעסקיאַבערטריבענעם אופֿן. אין אַ פֿריערדיקן נומער (4) ווערן געגעבן צייכענונגען פֿון האַצמאַכן, פֿון דער כּישוף-מאַכערין און פֿון קאַמיסאַרן, — לויט די אויפֿפֿירונגען אין מאַסקווער ייִדישן טעאַטער. דאָס זינען אויך גראַטעסקע פֿיגורן.

#### ה.

דער „שטראַם“ איז אַרויסגעגאַנגען אין דער ציט פֿון נע"פּ (ניצע עקאַנאָ-מישע פֿאַליטיק). דעמאָלט איז מיגלעך געווען פֿאַר ייִדישע שרייבערס צו שאַפֿן אַ פֿאַנד און מיט די אייגענע מיטלען אַרויסגעבן אַ צייט-שריפֿט. דער „שטראַם“ איז געווען אזוי אַרום אַן אַרגאַן פֿון דער „קיעווער גרופּע“. דער „שטראַם“ איז געווען דער לעצטער אומאַפהענגיקער ייִדישער זשורנאַל אין רוסלאַנד. אַלע אויסגאַבעס וואָס זינען אַרויס שפּעטער, האָבן שוין געטראָגן דעם אַפֿיציעלן שטעמפל פֿון דער סאַוועטן-רעגירונג און פֿון דער קאָמוניס-טישער פֿאַרטיי. עס האָט שוין מער ניט געקאַנט אַרויס אַזאַ שריפֿט ווי דער „שטראַם“.

אין דער ייִדישער ליטעראַרישער וועלט אין רוסלאַנד זינען שוין געווען דעמאָלט אַקטיוו די פֿאַרטיי-שרייבערס, די פֿאַרטיי-טומלערס און קאַמיסאַרן. זיי האָבן אינטריגירט קעגן זשורנאַל. אין אַ בריוו וואָס אהרון קושניראָוו האָט דעמאָלט געשריבן צו מ. כאַשטשעוואַצקין זאַגט ער: „אויב דער שטראַם וועט אומקומען, איז עס נאָר דערפֿאַר, ווייל ער גייט אויף קאַמפּראַמיסן, און אַף קאַמפּראַמיסן מוז ער אַפֿטמאַל אַננגיין, ווייל צופֿיל ווערט ער שוין אַטאַ-קירט פֿון אַלע זינטן. קיין איין נומער איז נאָך ניט אַרויס אַן אינטריגעס און

30. אַ בריוו צו מ. כאַשטשעוואַצקין, דאַטירט 1922, פּובליקירט אין סאַוועטיש היימ-לאַנד, נומ' 9, 1965, ז' 144.

קאנפליקטן; א סך צו ריידן<sup>30</sup>. אבער פֿון דעם זעלבליקן בריוו דערוויסן מיר זיך אויך, אַז מאַסקווער און קיעווער ייִדישע שרײַבערס זײַנען געווען שטאַרק פֿאַראײַנטערעסירט צו דרוקן זיך אין „שטרעם“ און מען האָט דערפֿאַר געמוזט יעדן אײַנעם באַגרענעצן צו עטלעכע זײַטן<sup>31</sup>. קושניראָוו פֿאַרזיכערט אָבער: „נו מילא, דאָס אַלץ (די אַטאַקעס) וועלן מיר דאָך איבערקומען. דער עיקר עפעס זאָל געשאַפֿן ווערן. און דער רעזאָנאַנס וואָס די דרײַ נומערן האָבן גע- שאַפֿן איז אַ באַדײַטנדיקער. וועגן דעם האָבן מיר גרוסק, גוטע גרוסק“<sup>32</sup>.

אויך יחזקאל דאָברושין האָט זיך אין אַ בריוו צו כאַטשעוואַצקין גע- קלאַגט אויף דעם „נודניק גילדין“ און אויף ליטוואַקאָוס אַפרוף — וואָס האָבן קריטיקירט דעם „שטרעם“ און ער בעט זיך בײַ כאַטשעוואַצקין אַז ער זאָל ניט העלפֿן די קעגנערס פֿון „שטרעם“ דורך שרײַבן פֿאַרן זשורנאַל זאַכן, וואָס שאַפֿן אַ תּשעה באב שטימונג. ער קערט דערײַבער אום כאַטשעוואַצקין זײַן ליד „דאָס געמיט“, ער בעט בײַ אים עפעס אַנדערש. דערבײַ פֿאַרזיכערט דאָ- ברושין אַז „מיר פֿאָדערן ניט קײַן רעוואָלוציע-ײַבילייען, אָבער שפּירונג פֿון צײַט, ניט קײַן געבראַכענע געמיטער“<sup>33</sup>. אין זעלבליקן בריוו זאָגט, אגב, דאָ- ברושין אַז: „מיר האָבן באַשלאָסן אַ פּרײַנציפּ — אַ זײַטל אַ מענטשן, נאָר שױ- כעטס פּאַעמע פֿאַרנעמט מער, האָט מען זי אויך געשניטן. קײַן כאַראַקטער פֿון אַן אויסשטעלונג טראַגט עס ניט, ווײַל אַלע נעמען אײַנטייל — אַלטע און נײַע, זקנים און יײַנגע“.

משה ליטוואַקאָוו, וואָס איז געשטאַנען נאָענט צו דער קיעווער גרופּע האָט וועגן „שטרעם“ אָפּגעדרוקט דרײַ אַרטיקלען. אײַדער ער איז געוואָרן אַ מיט- גליד פֿון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי איז ליטוואַקאָוו געווען אַ טעריטאָריאַ- ליסט און ייִדישיסט. ווי אַ קריטיקער האָט ער געזוכט אין דער ייִדישער לײ- טעראַטור די אײַביקע ווערטן פֿון יהדות. ער האָט געגלייבט, אַז די הויפּט- מיסיע פֿון דעם ייִדישן שרײַבער איז איבערצושאַפֿן די אַלטע ייִדישע קולטור. ער האָט דערײַבער זײַער שטאַרק געהאַלטן פֿון פרצן אין וועמענס שאַפֿן ער האָט געזען אַן איבערדיכטונג פֿון דער אַלטער ייִדישער יצירה. ליטוואַקאָוו איז אין זײַן ייִדישיסטישער תקופּה געווען אַ טיף-פֿילנדיקער ייִדישער אינטעלעק- טואַל און אַ טיפּזיניקער קריטיקער וואָס האָט געוואַלט זען אַ רײַכע, פֿאַרשיידנ- אַרטיקע ייִדישע ליטעראַטור<sup>34</sup>.

31. דצ"ו, ז' 143.

32. דצ"ו, ז' 144.

33. דאָברושין צו כאַטשעוואַצקין, סאַוועטיש היימלאַנד, נומ' 9, 1965, ז' 147.

34. אליהו שולמאַן: „מאַרקסיסטישע ליטעראַטור-קריטיק“ (וועגן ליטוואַקאָוס אין

אומרו), שיקאַגאַ, נומ' 26, דעצעמבער-יאַנואַר 1932-1933.

וועגן „שטראַם“ האָט ער געשריבן, ווען ער איז שוין געווען אַ קאָמוניסט — אָבער סײַ איז געווען איידער די פּאַרטיי האָט רעגִימענטירט די ליטעראַטור. האָט ער דעריבער אָנגעשריבן עטלעכע אַרטיקלען וואו ער לויבט און קריטיקירט — און מען קען נאָך פֿילן אַז ער איז נאָך ניט אינגאַנצן פּאַליטיש באַ- הערשט פֿון דער פּאַרטיי.

וועגן „שטראַם“ האָט ליטוואַקאָוו געשריבן אין 1922, 1923, און 1925. ליטוואַקאָוו׳ס ערשטער אַרטיקל וועגן „שטראַם“ הייסט „ערב אַדער איסרו חג?״ ליטוואַקאָוו דערמאָנט בקיצור די „ליטעראַרישע מאָנאַטששריפֿטן“, די ווילנער „ידישע וועלט“ און קומט צו די קיעווער. ער שרייבט: „די גרויסע שליחות פֿאַרצוועצן די רעוואָלוציאַנערע מסורה אויפֿן געביט פֿון ליטעראַטור האָט אויף זיך גענומען אוקראַינע, מיט קיעוו בראש. דאָ האָט זיך אינגאַנצן אַנטפלעקט דער נסתר; דאָ איז נתגלה געוואָרן דוד בערגעלסאַן, דאָ זינען צום סוף פֿון דער עפּאָכע געקומען אשר שוואַרצמאַן, קוויטקאָ, האַפֿשטיין, מאַרקיש און אַ ריי אַנדערע, מערבֿ-באַשיידענע באַגלייטער. מיט איין וואָרט, ס׳איז אַנט- שטאַנען די אַזוי-גערופֿענע קישווער גרופּע וואָס נאָך יאָרן פֿון בלאַקירנדיקן ניט פֿאַרשטיין, מוזן שוין אַפֿילו אזעלכע באַגרענעצטע קלישע-קריטיקער, ווי בעל-מחשבות, זי קאַנאַניזירן און ריידין ווי אַ קיעווער תקופֿה אין דער ייִדישער ליטעראַטור“<sup>35</sup>

די „שטראַמיסטן“, האַלט ליטוואַקאָוו, וואָס שטאַמען פֿון דער קיעווער גרופּע, זינען ניט קיין אַפּטריניקע פֿון דער רעוואָלוציע. זיי קומען ניט, ווי פֿריער די „ליטעראַרישע מאָנאַטששריפֿטן“ כדי „צו בויען אַ קולטור-עסטע- טישן רענעסאַנס אויפֿן חשבון פֿון דער רעוואָלוציע — גיין, סוביעקטיוו האַלטן זיי זיך פֿעסט ביי דער פֿאָן פֿון דער רעוואָלוציע“<sup>36</sup>. אָבער עס פֿילט זיך אַ מין קדיש אין „שטראַם“. דער זשורנאַל איז אָנגעפֿילט מיט עצבות. עס הערשט אין זשורנאַל אַ שטימונג פֿון נאָך יום-טובּ. עס הערשט דאַרטן אַ מין מרה שחורה. סײַ שטראַמט ניט אין „שטראַם“. דער זשורנאַל דערמאָנט ליטוואַקאָוו אַן דעם העברעאישן „השלוח“ וואָס האָט געהאַט אַ מאַטאָ „כמי השלח ההולכים לאט“. און אַנשטאַט דער מאַטאָ פֿון „שטראַם“ וואָס זאָגט: „נאָר אונטער פֿעלדזן הער איך רינט און ריזלט פֿריש אַ שטראַם“, וואַלט זיך, מיינט ער, געפּאַסט

אליהו שולמאן: „משה ליטוואַקאָוו אַלט אַ ליטעראַטור-קריטיקער“, שימאָנג, נומ' 28, אפריל 1933.

אליהו שולמאן: „די טראַגעדיע פֿון אַ ייִדישן קריטיקער“, אינוי, נומ' 45, ניו יאָרק, אפריל 1938.

35. משה ליטוואַקאָוו: אין אומרו, צווייטער באַנד, מאַסקווע, 1926, ז' 86.

36. דצ"ו, ז' 86.

ווי אַ מאַטאָ ליפע רעזניקס ליד, וואָס איז טאַקע געדרוקט אין ערשטן נומער „שטרעם“.

אין גאַסן,  
אויסגעניכטערטע פֿון דולן אומגיין  
קומען אַפרוען אַ רגעלע  
אויף שטילן ראָג  
און בלייבן דאָרט  
מיט בלינדע זינגער.

ליטוואַקאָו טיטשט אויס דאָס ליד אַזוי: „אַט יענע גאַסן . . . קליינביר-  
גערלעכע, וועלכע זינגען ווי דול געוואָרן פֿונעם אומגיין פֿון דער רעוואָלוציע,  
זינגען געקומען אַפרוען אַ רגעלע — אין דער נעפּ פּויעזע און רוקן אַרויס זייע-  
רע בלינדע זינגער“.<sup>37</sup>

דער „שטרעם“, מיינט ליטוואַקאָו, איז פֿול מיט עצבות און עס איז פֿאַראַן  
אין אים אַ ניצוץ פֿון אַ מין ייִדישיסטישן „השלוח“, בשעת אין „השלוח“ האָט  
מען געזוכט דאָס אייביק העברעאישע, זוכט מען אין „שטרעם“ דאָס אייביק-  
ייִדישע. ליטוואַקאָו אַנאַליזירט די אַלע לידער פֿון ערשטן נומער און וויזנט  
אַן אויף זייער טיף ייִדישן תּוכן — אַבער ער איראַניזירט וועגן דעם ייִדישן  
כאַראַקטער פֿון די שאַפֿונגען. ער רעדט אויך אַרום די קינסטלערישע פֿאַרמע  
— און דאָ וויזנט ער גראַד אָן אז אין „זין פֿון פֿאַרעם זינגען די דיכטער דאָ ניט  
אינגאַרטליק“ און דערצו פֿילט זיך ניט קיין ענדגילטיקייט אין דער פֿאַרם פֿון  
יעדן דיכטער באַזונדער, זיי זינגען דערווייל באַווירקטע, זייער ענדגילטיקן  
אויסוואַל צו מאַכן שטייט זיי ערשט פֿאַר“.<sup>38</sup>

אין צווייטן אַרטיקל, וואָס ליטוואַקאָו האָט געשריבן אין 1923 באַהאַנדלט  
ער דעם „שטרעם“ און דעם „מילגרוים“ וואָס איז דעמאָלט אַרויס אין בערלין.  
דאָ רעדט ער שוין פֿאַזיטיווער וועגן „שטרעם“ און מאַכט אַ תּל פֿון „מילגרוים“.  
ליטוואַקאָו שרייבט: „אין איין זשורנאַל שטרעאַמט, הערשט אומרו, צאַפּלט דער  
גניסט פֿון זוכענישן און מרידהס, אין צווייטן — זעלבסט-צופֿרידענע באַלע-  
בעסקייט, ייִדישלעכער שמן זית און אומבאַגרענעצטע באַנאַלישקייט. צוויי  
סטילן: קאַמוניסטישע מאַסקווע און קליינבירגערלעכע בערלין“.<sup>39</sup>

אין דעם זעלביקן אַרטיקל זאָגט ליטוואַקאָו אַז דער „שטרעם“ וויל אַנט-  
לויפֿן פֿון אַלטן באַרג שמות. אַבער אין „מילגרוים“ שרייבן אי האַפֿשטיין, אי

37. דצ"ו, ז' 93.

38. דצ"ו, ז' 97.

39. משה ליטוואַקאָו: „גילגול פֿון אַ נס“, דצ"ו, ז' 100.

קוויטקא, אי בערגעלסאָן זייער יִדישִלעך — אָט די זעלביקע מיטאַרבעטערס פֿון „שטראַם“, נאָר אין „מילגרוים“ האַלט ליטוואַקאָוו, האָבן זיך די שרני-בערס צוגעפאַסט צו דער סביבה פֿון די חובבי היהדות, פֿון די דאָקטוירים פֿון „פֿילוסופֿיה“, און זיי פֿילן זיך גאַנץ באַקוועם אין דער סביבה פֿון חיים נחמן ביאַליק, ש. בערנפֿעלד, דובנאָוו, ש"י איש הורוויץ, משה קליינמאַן און די אַנ-דערע מיטאַרבעטער פֿון העברעאישן „רימון“. דערבײַ ציטירט ליטוואַקאָוו לייבם קוויטקאָס אַ ליד וואָס איז געדרוקט אין „מילגרוים“ און וואָס דריקט אויס, ווי ליטוואַקאָוו זאָגט, די „קאַנאַטע“ שטימונג :

פֿאַרן עמוד  
פֿאַר אַנגעצונדענע ליכט  
האַב איך דערפֿילט מײַן לײַב  
די קלאַרקייט,  
דעם גוטן ריח פֿון מײַן בלוט,  
האַט מײַן לײַב געזען  
מתפללים קומען אַלץ מערער  
פֿון אַלעמען שיילן זיך אָפּ די קליידער,  
אַלט־פֿאַרביקע וואַכן  
פֿאַגליווערטע שווייסן  
פֿון האַנדל און וואַנדל,  
ווי ליסקעס פֿאַרדאַרטע רידלען זיך  
פֿאַלן אַראָפּ.<sup>40</sup>

ליטוואַקאָוו האָט גאַנץ גוט באַנומען, אַז די דאָזיקע ליד דריקט־אויס די אמתע געפֿילן און שטימונגען פֿון קוויטקא, האַפֿשטיין און בערגעלסאָן — און מען קען צוגעבן: פֿון ליטוואַקאָוו אַליין, אין זעלביקן אַרטיקל באַשרייבט ליט-וואַקאָוו די צוויי הילעס פֿון די זשורנאַלן, און פֿון זײַן באַשרייבונג פֿון מאַרק שאַגאַלס הילע פֿון „שטראַם“ קען מען דערפֿילן וואו זײַנע סימפּאַטיעס זײַנען. אָט ווי ליטוואַקאָוו באַשרייבט די הילע פֿון „שטראַם“:

„פֿינף משונה — רעגנדיקע גראַפֿיקע — אותיות וואו דער שײַן (שטײַנגן?) שטעלט מיט זיך פֿאַר אַ באַלאַגאַן־מענטשעלע, וואָס מיט אַ מין פֿירעק שטײַגט ער אין דער הויך צו פּורִימִשפּילערישע פֿענסטערלעך, וועלכע לײַכטן פֿון דער שוואַרץ־פֿינסטער. דער ריש איז פֿאַרגעשטעלט דורך אַ האַנט וואָס רײַסט זיך פֿאַרויס, שלעפּנדיק מיטן . . . עלנבויגן עפעס אַ ויונישן קאַפּ; גלײַך נאָך דער אויסטערלישער האַנט מיט איר אומגעוויינלעכער מאַסע פֿליט ערגעץ אַן אַלפֿל; צווישן שײַן און רייש אַ ט, וואָס בײַ זײַן אויסערלעכער אַנגעפֿונדעוועטקייט

40. ליטוואַקאָוו, דצ"ו, ז' 101-102.



האָט ער זיך שוין גערירט פֿון אַרט איז געווענדעט אין חלל — און די אַלע אותיות פורחות ווערן געשלאָסן דורך אַ שלאָס-מעס, וועלכער האָט אין זיך דאָך אַן אינעווייניקסטן בראַך“<sup>41</sup>.

דעם דריטן אַרטיקל וועגן „שטרעם“ האָט ליטוואַקאָו געשריבן, ווי גע- זאָגט, אין 1925. דער אַלגעמיינער נאָמען פֿון דעם עסעי איז „בינס איבער- בראַך“. ער רעדט וועגן די אַנטוויקלונגען אין דער סאָוועטיש-ייִדישער ליטע- ראַטור, ער באַהאַנדלט די זאַמליכער „אַקטאַבער“ און „נייערד“, און איין קאַפיטל ווידמעט ער דעם „שטרעם“. זיין גרונד-טעזע וועגן „שטרעם“ דריקט ער אויס אין די צוויי פאַראַגראַפֿן :

„איז טאַקע דער „שטרעם“ אויפֿגעקומען ווי אַ ציטוונזליקער מיקלט פֿאַר די אַלע בענקשאַפֿטן פֿון דער יונגער ליטעראַטור, ווי אַ מין עוואַקואיר-פונקט, ביז וואַנען יעדערער וועט געפֿינען זיין אידעאָלאָגישן תּיקון, און טאַקע דערין ליגט דער פּראָזיטיווער זין פֿון „שטרעם“ און זיין גרויסע ליטעראַטור-היס- טאַרישע באַדייטונג. — און דער „שטרעם“ האָט טאַקע אָפּגעשפּיגלט די טיפֿע גניס-וואַקלענישן פֿון אונדזער ליטעראַטור, זינט אָנהויב „נעפּ“ ביז דעם מאַר- מענט, ווען דער צוריק-טריט פֿון דער רעוואַלוציע איז אָפּגעשטעלט געוואָרן, און עס האָבן זיך אַרויסגעוויזן אירע גרויסע ניצחונות אויפֿן פֿרידלעכן בוי- אונגס-פֿראַנט אין גאַנצן לאַנד און אין דער ייִדישער סביבה באַזונדערס“<sup>42</sup>.

אַ שאַרפֿן אַרטיקל קעגן „שטרעם“ האָט פֿאַרעפֿנטלעכט יאַשע בראַנשטיין. אין אַרטיקל פֿאָדערט ער אַז די קונסט זאָל דינען דער רעוואַלוציע און ער האַלט אַז די קינסטלערישע שאַפֿונג זאָל גענומען ווערן אונטער דער השגחה פֿונעם פּראַלעטאַריאַט. ער שרײַבט :

„די אינטעליגענטישע פּלאַלערייען וועגן דעם אַז קונסט קען מען ניט דע- קרעטירן, אַז דער דיכטער זינגט ווי דער פּויגל פֿריי, וועט דאָ קיינער פֿון אונדז ניט נעמען אין אַכט. — קומען עסטעטיקער פֿון „שטרעם“ און זאָגן אַז דאָס איז פֿלאַך אוטיליטאַריסטיש, ניין, דאָס איז אָבער יענע נאַטירלעכע רעוואַלוציאַנערע אַנטיטעזע, וועלכע מוז זיך איבערחזרן אין יעדער רעוואַלוציאַ- נערער איבערגאַנג-עפּאַכע. די מאַלעריי דאַרף דינען דער רעוואַלוציע ניט דער געאַמעטריע“<sup>43</sup>. בראַנשטיין פֿאָדערט אין זעליקן אַרטיקל אַן איבערשאַצונג פֿון דער קיעווער גרופּע, אַ דערקלערונג וועגן דער באַציאונג צום „שטרעם“

41. ליטוואַקאָו, דצ״ח, ז' 99.

42. ליטוואַקאָו, דצ״ח, ז' 199.

43. א. אַבטשוק, דצ״ח, ז' 105.

און אז די מאַרקסיסטישע קריטיק זאל זיך אַרזינמישן אינעם ליטעראַרישן פּראָצעס און אים „ריכטן אויפֿן וועג פֿון רעוואָלוציאָנערער קונסט“.

משה ליטוואַקאָוס ערשטע צוויי אַרטיקלען וועגן „שטראַם“ זינגען פּובלי-קירט געוואָרן בשעת דער „שטראַם“ איז נאָך אַרויס, און זינגען געווען, ווי מיר האָבן געזען, אי קריטיש, אי סימפּאַטיש. ער האָט טאַקע קריטיקירט, נאָר ער האָט שוין אַנגעוויזן אויף דעם חילוק צווישן „שטראַם“ און דעם בערלינער „מילגרוים“<sup>44</sup>, אָבער די אַטאַקעס און די אינטריגעס האָבן זיך פֿאַרשאַפֿט. חוץ דעם, האָט די קאָמוניסטישע פּאַרטיי זיך גענומען מער מיטן אין דער ליטעראַ-טור. ס'איז אויפֿגעקומען אַ שטאַרקע אַפּאָזיציע צום „שטראַם“ און מען פּלאַ-נירט אַ נייעם זשורנאַל — „עקראַן“. צווישן די איניציאַטאָרן פֿון זשורנאַל גע-פֿינט זיך אָפֿילו איין רעדאַקטאָר פֿון „שטראַם“ — אהרון קושניראָוו. דעם 24טן דעצעמבער 1923 איז אין מאַסקווע פֿאַרגעקומען אַ זיצונג מיטן אַנטייל פֿון ש. גאַדינער, א. וועוואַרקע, ש. פּערסאָוו, א. קושניראָוו, און א. שויכעט. די גרופּע האָט דערקלערט אַז זי פֿאַראייניקט אַלע ייִדישע שרעבערס, וואָס שטעלן די אַק-טיאַבער-רעוואָלוציע ווי דעם יסוד פֿון זייער שאַפֿן. דאָס איז שוין אַ גאַנץ אַנ-דער פּראָגראַם ווי די פּראָגראַם פֿון „שטראַם“. אָבער נאָך איידער די גרופּע האָט אַפּגעהאַלטן די אָפֿיציעלע זיצונג, האָט זי געמאַלדן אין „עמעס“ אַז צום 15טן נאָוועמבער 1923 הייבט אַן צו דערשיינען דער נייער זשורנאַל אונטער דער רעדאַקציע פֿון א. וועוואַרקע, א. קושניראָוו און א. שויכעט.

ווי עס ווייזט אויס האָבן די רעדאַקטאָרן און אַרויסגעבערס פֿון „שטראַם“ זיך גערעכנט אי מיט דער מודעה וועגן „עקראַן“, אי מיט דער דערקלערונג פֿון דער גרופּע, וואָס האָט געזאָגט אַז עס איז נייטיק צו קעמפֿן קעגן „דעם אַפּ-געשטאַרבענעם און רעאַקציאָנערן אין דער ייִדישער ליטעראַטור“. דער „שטראַם“ האָט דעריבער אין נומער 5-6 געדרוקט לידער פֿון די נייע רעוואָלו-ציאָנערע כּוחות — פֿון איציק פֿעפֿער און איזי כאַריק. א. קושניראָוו האָט אין דעם זעלביקן נומער פֿאַרעפֿנטלעכט אַ רעצענזיע און שוין געפֿאַדערט „רעוואַ-“

44. א. אַבטשוק, דצ"ו, ז' 105.

45. דער סאָוועטיש-ייִדישער ליטעראַטור-פֿאַרשער משה נאַטאַחויטש האָט מיט עטלעכע יאָר צוריק פֿאַרעפֿנטלעכט אַ מער-חייניק אַביעקטיווע אַפּאָהנדלונג וועגן ליטוואַקאָוו. ער ווייזט אַן גאַנץ ריכטיק אויף ליטוואַקאָוס צוגאַנג צום „שטראַם“. זען : משה נאַטאַחויטש : „אין שעפֿערישן אומרו, וועגן משה ליטוואַקאָוס ליטעראַריש-קריטישע ירושה“, סאָוועטיש היימלאַנד, נומ' 5, 1963. ז' 117-124. אין רעטראַספּעקט איז אינטערעסאַנט די אַפּשאַצונג פֿון שלום גאַרדאַנס און דאַברושינס עסייען אין „שטראַם“, וואָס עס האָט געגעבן ש. בריאַנ-סקי צען יאָר נאָכן דערשיינען פֿון שטראַם. זען : ש. בריאַנסקי : ד. בערגעלסאָן אין שפּיגל פֿון קריטיק 1909 — 1932, פֿאַרלאַג פֿון דער אוקראַינישער וויסנשאַפֿטלעכער אַקאַדעמיע, קיעוו 1934. ז' 44-46.

לוציאָנערע מיטלען און מעטאָדן, אַקטיווע ריטמען, פֿאַרשטייט זיך, פֿאַר רע-  
וואָלוציאָנערע און אַקטיווע מאַטיוון<sup>46</sup>.

אין זעלביקן נומער 5-6 איז שוין פובליקירט דער בריוו צו דער רע-  
דאַקציע:

„דערמיט מעלדן מיר, אַז אַזוויי די דערשנינונג פֿון „שטרעם“ ווערט  
פֿון איצט אָן מער געזיכערט און פֿון זיבעטן נומער וועט זיין אַ מעגלעכקייט  
אויסנוצן דעם „שטרעם“ אַלס טריבונע אויך פֿאַר לויפֿנדיקע ליטעראַריש-  
קינסטלערישע פֿראַגעס — געפֿינען מיר פֿאַר איבעריק ביי איצטיקער צייט  
צעשפּליטערן די כוחות אויף אַ צווייטן אַרגאַן און זאָגן זיך אָפּ פֿון אַרויסגעבן  
דעם „עקראַן“.

א. וועוואַרקע, א. קושניראָוו

אַבער דער נומער 5-6 איז שוין געווען דער לעצטער נומער פֿון „שטרעם“.  
ס'האַבן ניט געהאַלפֿן די פּשרות, די אַפּאָלאָגיעס און אַפֿילו ניט קושניראָווס  
נייע רייד. ס'איז שוין געוואָרן ענג אַרום דער ליטעראַטור. די קאָמוניסטישע  
פּאַרטיי און די סאָוועטן-רעגירונג האָבן זיך גענומען מיטן מער און מער —  
און ס'איז ניט געווען קיין אַרט פֿאַר אַן אומאַפהענגיקן ייִדישן ליטעראַרישן  
אַרגאַן. שוין ביים סוף 1924 איז געגרינדעט געוואָרן אַ ייִדישע סעקציע ביי דער  
מאַסקווער אַסאָסיאַציע פֿון פּראָלעטאַרישע שרײַבערס (מאאפּ) און אין 1925  
דערשײַנט דער אַלמאַנאַך „אַקטיאַבער“ — וואָס הייבט אָן די נייע תקופֿה אין  
דער סאָוועטיש-ייִדישער ליטעראַטור, — די עפּאַכע פֿון אַ פּאַרטייאיש-קאַנ-  
טראָלירטער און רעגײמענטירטער ליטעראַטור.

## ו.

דער ערשטער נומער „שטרעם“ איז אַרויס אין פֿעברואַר 1922 און דער  
לעצטער נומער 5-6 אין 1924. קיין חודש ווערט ניט אַנגעגעבן, דער נומער 4  
איז אַרויס אין 1923. אַזוי אַז אין משך פֿון די דריי יאָר 1922-1924 זײַנען  
אַרויס פֿיר רעגולערע נומערן און איינער, דער לעצטער, אַ טאָפּל-נומער. די  
ערשטע צוויי נומערן האָבן געהאַט צו 80 זײַטן, דער דריטער נומער, 84 זײַטן,  
דער פֿערטער 96, און דער לעצטער 113 זײַטן. סך-הכל 453 זײַטן. אויף די  
דאָזיקע 453 זײַטן זײַנען פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן די בעסטע ייִדישע שאַפֿונגען  
אין רוסלאַנד פֿון יענער תקופֿה. די דיכטערס, דערציילערס און עסעיאַסטן  
האַבן אַלע געשטרעבט צו באַשאַפֿן אַ טיפֿע ייִדישע ליטעראַטור, וואָס איז באַ-

46. א. אַבטשווק, זצ"ו. 11, 64-67.

ווירקט פֿון דער צײַט — אָבער איז דורכגעדרונגען מיט דער טראַדיציע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור. די ייִדישע דיכטערס אין רוסלאַנד האָבן געשאַפֿן אין זעלביקן גניסס ווי די ייִדישע שרײַבערס אין פּוילן און אין אַמעריקע. און ווי מיר האָבן פֿריער דערמאָנט, האָבן דעמאָלט ייִדישע שרײַבערס, אי אין פּוילן, אי אין אַמעריקע, פֿיל מאָל אויסגעדריקט מערערע רעוואָלוציאָנערע אידייען ווי זייערע קאָלעגן אין רוסלאַנד. האַפֿשטיין, קושניראָוו, קוויטקאָ, בער-געלסאָן, דער נסתר, גאַדינער, דניאל מנעראַוויטש (מ. דאניעל), פֿינינבערג, און אַלע אַנדערע באַטייליקטע אין „שטראַם“, און אַפֿילו כאַריק און פֿעפֿער, זינען געווען ייִדישע מענטשן וואָס האָבן געשטרעבט צו אַ פֿולער אידענטי-פֿיקאַציע מיט ייִדן און ייִדישקייט. זיי האָבן געוואָלט שאַפֿן אַן עכטע ייִדישע ליטעראַטור און ווען זיי זאָלן געווען האָבן די מעגלעכקייט, וואָלטן זיי אַזאָ ליי-טעראַטור באַשאַפֿן. אָבער דאָ האָט זיך אַרײַנגעמישט די סאָוועטן-רעגירונג מיט איר אַפּאַראַט — און געצוואונגען די שרײַבערס צו פֿאַרקערעווען זיך אין אַן אַנדער ריכטונג. צום סוף האָט די זעלביקע רעגירונג די שרײַבערס גיט בלוז גניסטיק דערשטיקט, גאַר אויך פֿיזיש אומגעבראַכט. אַלע מיטאַרבעטערס פֿון „שטראַם“ האָבן פֿאַרמאָגט אי טאַלאַנט, אי ייִדישן באַוואוסטזיין צו באַשאַפֿן אַ ריכע און טיפֿע ליטעראַטור — און זיי וואָלטן געוויס געקאַנט שאַפֿן גרויסע ווערק. דאָס גרעסטע וואונדער איז, וואָס אין די סאַמע ערגסטע צײַטן האָבן זיי אַנגעהאַלטן אין זיך אַ פֿונק פֿון ייִדישער שפֿעפֿערישקייט — און אַזעלכע פֿונקען געפֿינען זיך אויך אין זייערע שפֿעטערדיקע ווערק.

טראַגיש איז געווען דער גורל פֿון די מערסטע מיטאַרבעטער פֿון „שטראַם“. די וויכטיקסטע מיטאַרבעטער ווי בערגעלסאָן, דער נסתר, האַפֿ-שטיין, קוויטקאָ, מאַרקיש האָבן זיך באַזעצט אין אויסלאַנד — אין בערלין, אָבער זיי האָבן זיך אומגעקערט קיין רוסלאַנד, וואו צום ערשטן זינען זיי רע-געמענטירט געוואָרן און דערנאָך זינען זיי דערמאַרדעט געוואָרן.

אויף וויפֿל סע איז געווען מיגלעך האָט דער „שטראַם“ מיט חשיבות אויסגעפֿירט זײַן פּראָגראַם. איין טייל פֿון פּראָגראַם, וואָס האָט צוגעזאַגט די מיטאַרבעטערשאַפֿט פֿון ייִדישע שרײַבערס פֿון וואַרשע און ניו-יאָרק, איז גיט מקויים געוואָרן. דער „שטראַם“ האָט געדרוקט די ווערק פֿון די דעמאָלטדיקע עמיגראַנטן בערגעלסאָן, קוויטקאָ, דער נסתר און האַפֿשטיין, וואָס האָבן דע-מאַלט געלעבט אין אויסלאַנד.

אָבער אין „שטראַם“ האָט מען געשריבן וועגן דער ייִדישער ליטעראַטור אין אויסלאַנד. אין דער קולטור-כראַניק האָט מען געגעבן ידיעות וועגן ייִדישן שאַפֿן אין וואַרשע און ניו-יאָרק. דער „שטראַם“ האָט זיך באַטראַכט ווי אַ חלק

פֿון דער אַלגעמיינער ייִדישער ליטעראַטור — און אים זינען געווען נאָענט  
 אַלע ייִדישע שעפֿערס צי זיי האָבן געוואוינט אין קיעוו, מינסק, מאַסקווע, אָדער  
 וואַרשע, ניו־יאָרק אָדער בערלין. דער „שטרעם“ איז געווען דער לעצטער  
 פֿרײַער אויסדרוק פֿון ייִדישער שעפֿערישקייט אין רוסלאַנד. ווען דער זשור־  
 נאַל איז אָפּגעשטעלט געוואָרן אין 1924 — האָט זיך מיט דער אָפּשטעלונג  
 פֿאַרענדיקט די עקזיסטענץ פֿון אַן אומאָפּהענגיקער ייִדישער שעפֿערישער  
 אויסגאַבע, און די סאַמע עקזיסטענץ פֿון פֿרײַען, שעפֿערישן ייִדישן אויס־  
 דרוק אין רוסלאַנד.

## דער צווייטער נוסח פֿון מענדעלע מוכר ספרים פֿאַעמע „יִדל“ (1906-1907)

**יִדל** איז די איינציקע אַריגינעלע פֿאַעטישע שאַפֿונג אין מענדע-  
לעס ירושה. די „פֿאַעמע“, ווי מענדעלע האָט אַליין באַצייכנט דאָס ווערק, איז  
צום ערשטן מאַל דערשינען אין וואַרשע אין יאָר 1875 (נומ' 229).<sup>1</sup> אויב ניט  
רעכענען די פֿאַרגריזטע אַמעריקאַנער איבערדרוקן פֿון דער פֿאַעמע פֿון אַנ-  
הייב יאָרהונדערט (נומ' 165, 166, 169), איז זי פֿאַר מענדעלעס לעבן און מיט  
זיין הסכמה דערשינען נאָך איין מאַל אין יאָר תרע"א אין דעם פֿערטן באַנד  
פֿון דער יובילעאום-אויסגאַבע פֿון זײַנע ווערק (נומ' 170, 171, 172, 173 —  
אַלע פֿון די זעלביקע מאַטריצן). ווי מ'קען דרינגען אַפֿילו פֿון דעם עצם פֿאַקט,  
אַז פֿון 1875 ביז תרע"א איז די פֿאַעמע קיין איין מאַל ניט איבערגעדרוקט  
געוואָרן, האָט יִדל קיין באַגייסטערונג בײַם ייִדישן ליינער ניט אַרויסגערופֿן.  
אין פֿאַרגלייך מיט מענדעלעס פֿראַזע-ווערק איז זײַן איינציקע פֿאַעמע געבליבן  
כמעט ווי אומבאַמערקט. און דאָס איז שײך ניט נאָר מענדעלעס ליינער, נאָר  
אַפֿשר אין אַ גרעסערער מאָס די קריטיק און די מענדעלע-פֿאַרשונג. די פֿאַע-  
מע יִדל איז מען אין דער מענדעלע-פֿאַרשונג פֿאַרבײַגעגאַנגען בדרך כלל מיט  
פֿאַרשווינגן און ווען יאָ דערמאַנט, איז ניט מער ווי מיט בֿפֿירושן ביטול.<sup>2</sup> און  
דאָך זעט אויס אַז די פֿאַעמע יִדל פֿאַרדינט מער אויפֿמערקזאַמקייט צוליב איר  
חשיבות בײַ מענדעלען אַליין.

אין אָקטאָבער 1909 האָט מענדעלע אָפּגעדרוקט אין וואַרשעווער הײַנט אַ  
„קאַפיטל“ פֿון יִדל מיט אַ צושריפֿט „פֿון מיין אויף דאָס נײַ איבערגעאַרבע-  
טער פֿאַעמע“ (נומ' 229א) — אַן אַנווייזונג אַז פֿאַר דער יובילעאום-אויסגאַבע

1. דאָ און ווייטער ווערט אַנגעוויזן אין די קלאַמערן אויף די נומערן פֿון דער מענ-  
דעלע-ביבליאָגראַפֿיע אין: מנדלי מוכר ספֿרים, רשימת כתביו ואגרותיו להתקנת מהדורתם  
האקדמית, ירושלים תשכ"ה. מיטן צוגאַב „בריוו“ פֿאַרן נומער ווערט געמיינט דער  
נומער פֿון י. שיינטוכס בריוורשימה, דאָרט, זײַ 47-57.

2. ש. ניגער, מענדעלע מוכר ספֿרים, שיקאַגאָ 1936, זײַ 154-160; מ. ווינער, צו  
דער געשיכטע פֿון דער יודישער ליטעראַטור אין 1919 י"ה, צווייטער באַנד, ניו-יאָרק 1946,  
זײַ 142; י. קלוזנר, היסטוריה של הספֿרות העברית החדשה, כרך שישי, ירושלים תש"י,  
עמ' 404-405. קלויזנער ציטירט ניגערן, ער ווייסט אָבער יאָ ווי טייער די פֿאַעמע איז  
געווען בײַ מענדעלען און דערציילט אין מענדעלעס נאָמען אַז ער האָט זי אַליין געהאַט  
בדעה איבערצועצן אויף העברעאיש.

האַט ער זי נאָך אַ מאָל „איבערגעאַרבעט“.<sup>3</sup> די דאָזיקע בפֿירושע דערקלערונג ווי אויך דער עצם ענין גאָ אין דער יובילעאום-אויסגאַבע איז יודל דערשינען אין אַ נייעם נוסח, און אויף וויפֿל מיר איז באַוואוסט, געבליבן לחלוטין אומ- באַקאַנט פֿאַר דער מענדעלע-פֿאַרשונג און פֿאַר זינע ביאַגראַפֿן.

דעם צווייטן נוסח פֿון דער פֿאַעמע יודל האָט מענדעלע געגרייט פֿאַר אַ נייער אויסגאַבע שוין אין די יאָרן 1906-1907, זינט אויס פֿאַר זינע „אַלע כתבֿים“, וואָס האָבן אָנגעהייבן צו דערשינען אין אָדעס תרס"ו (נומ' 167). פֿון דער אויסגאַבע איז אָבער דערשינען ניט מער ווי דער ערשטער באַנד. ווען מ'האַט געדרוקט די דאָזיקע אויסגאַבע איז מענדעלע געווען אין גענף און פֿון דאָרט קאָרעספּאָנדירט מיט י. ה. ראַוויצקי, וואָס האָט זיך מטפֿל געווען אין אָדעס מיטן דרוק פֿון מענדעלעס ווערק. אין מענדעלעס בריוו צו ראַוויצקי, פֿון גענף קיין אָדעס, געפֿינען זיך טאַקע גאָר וויכטיקע פרטים וועגן זיין אַרבעט איבערן נייעם נוסח פֿון דער פֿאַעמע יודל. אין זיין בריוו פֿונעם 22סטן נאָוועמבער 1906 (בריוו נומ' 184)<sup>4</sup> האָט ער געשריבן צו ראַוויצקי: „בימים האלה עבדתי עבודה קשה וגמרתי אותה בעזרת השם. את הפועמא 'יודעל' הלבשתי צורה חדשה והרבה הרבה חדשתי בו“. אין דעם זעלביקן בריוו האָט מענדעלע איבערגעשריבן פֿאַר ראַוויצקי אַ נוסח פֿון דער הקדמה צו דער פֿאַעמע (זען אין אָפּענדיקס) און געבעטן אַז ראַוויצקי זאָל אים צושיקן אַן עקזעמפּלאַר פֿון דער ערשטער אויסגאַבע, וועלכן ער וועט אים אָפּשיקן צוריק „מתודש ומתוקן כהלכתו“. ווי ס'איז צו פֿאַרשטיין פֿון מענדעלעס אַ ווינטער-דיקן בריוו, פֿונעם 2טן דעצעמבער 1906 (בריוו נומ' 186), האָט ראַוויצקי זיך אָפּילו ניט אָפּגערופֿן אויף דער הקדמה. מענדעלען האָט עס פֿאַרדראָסן און ער האָט דירעקט אָנגעפֿרעגט: „למה לא אמרת לי כלום על הקדמתי ליודעל?“

ס'זעט אויס אַז מענדעלע אַליין איז נאָך ניט געווען צופֿרידן פֿון דער אַר-בעט איבער דער פֿאַעמע, וואָס לויטן אויבן ציטירטן בריוו פֿונעם 22סטן נאָ-וועמבער 1906 האָט ער זי שוין געהאַט פֿאַרענדיקט. ווי ס'איז צו זען פֿון זיין

3. פֿאַקטיש זענען עס ניט מער ווי פֿאַנגמענטן — די לעצטע 12 שורות פֿונעם קאַפּיטל יז און די ערשטע 30 שורות פֿונעם קאַפּיטל יח פֿונעם צווייטן טייל, וואָס געפֿינען זיך אין דער יובילעאום-אויסגאַבע אויף די זיי 154—157. דער נוסח פֿון די פֿאַנגמענטן איז כמעט אידענטיש מיטן נוסח פֿון דער יובילעאום-אויסגאַבע.

4. די בריוו געפֿינען זיך אין ראַוויצקי-אַרכיוו, איצט אין רשות פֿון דער נאַציאָנאַלער און אוניווערסיטעט-ביבליאָטעק אין ירושלים. איך דאַנק דאָ דער פֿאַרוואַלטונג פֿון דער ביבליאָטעק פֿאַר דערמעגלעכן דאָס גיבן פֿון די בריוו פֿאַר דער דאָזיקער אַרבעט. אַ באַזונדער דאַנק קומט דער פֿאַרוואַלטונג פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט (יחוּאָ) — ניו-יאָרק, פֿאַר דער מעגלעכקייט צו נוצן מענדעלעס כתבֿיד פֿון יודל (זען אין אָפּענדיקס און די רעפֿראָדוקציע פֿון זינט 10 פֿון דעם כתבֿיד).

בריוו פֿונעם 11טן יולי 1907 (בריוו נומ' 195) האָט ער די אַרבעט שפּעטער באַננט און נאָך ממשיך געווען אין יולי 1907. ער האָט דעמאָלט ווידער מודיע געווען ראָוויצקין: „יודעל" יצא עתה מחודש מתחת ידי והוא האחד המיוחד (אונטערגעשטראַכן אין מקור) בספּרי. ותראו ותדע מה פֿעלתי. יודעל יעשה לו שם בישראל". ערשט אין דעם בריוו פֿונעם 9טן אויגוסט 1907 (בריוו נומ' 197) האָט מענדעלע מיט צופֿרידנקייט געמאָלדן ראָוויצקין: „היום 'תם ונשלם' שבת לאל בורא עולם' הפּועמא שלי 'יודעל'."

פֿון די אויבן ציטירטע בריוו ווערט איצט פֿולשטענדיק קלאַר אַז זיצנדיק אין גענף האָט מענדעלע צווישן אַנדערע אויך באַארבעט פֿון דאָס נײַ זיין פּאָע-מע ייִדל. וויבײַט אויס אַז די אַרבעט איז אָנגעגאַנגען אין צוויי סטאַדיעס — אַ טייל איז אָפּגעטאָן געוואָרן ביז אַרום סוף נאַוועמבער 1906. ער האָט זיך נאָך אַ מאָל גענומען צו דער פּאָעמע, שוין נאָך דעם ווי ער האָט זײַן אַרבעט גע-האַלטן פֿאַר פֿאַרענדיקט, און דאָס מאָל, ערשט דעם 9טן אויגוסט 1907, אָפּגע-אַטעמט מיט אַ „תם ונשלם". און ס'איז באַזונדער וויכטיק אונטערגעשטראַכען אַז פֿון די בריוו צו ראָוויצקין דערוויסן מיר זיך ווי טײַער די פּאָעמע איז געווען בײַ מענדעלען. ער איז געווען זיכער אַז אין איר נייעם נוסח וועט זי זיך מאַכן אַ שם אין דער ייִדישער וועלט.

אין מענדעלעס בריוו צו ראָוויצקין איז שוין מן הסתם פֿאַראַן אַ קלאַרער רמז אויפֿן כאַראַקטער פֿון מענדעלעס אַרבעט איבער דער פּאָעמע אין די יאָרן 1906-1907. ווייל „הלבשתי צורה חדשה" און „יצא עתה מחודש" באַציען זיך גיכער אויפֿן „לבוש" פֿון דער פּאָעמע ווי אויף איר אינהאַלט. און מ'קען טאַקע פֿון פֿאַרויס זאָגן אַז אין זײַן תּוך און מהות האָט זיך ייִדל ניט געענדערט פֿון 1875 ביז 1906/7.

די פּאָעמע איז לכתחילה פֿאַרטראַכט געוואָרן ווי אַ פּאָעטישער היסטאָריאַ-זאָפֿישער אויסבליק אויפֿן גאַנג פֿון דער ייִדישער געשיכטע אין אַן אַלגעאָרי-שער פֿאָרם מיט אַ למדניש-משכילישן הערות-אַפּאַראַט. ייִדל פֿאַרקערפּערט אין דער פּאָעמע דאָס ייִדישע פֿאַלק, אַ פּערסאָנליקאַציע וואָס איז געווען גענוג פֿאַרשפּרייט אין מענדעלעס צײַטן.<sup>5</sup> ייִדלס פֿרוי אין דער פּאָעמע איז די תּורה שבכתב און זײַער בייִדנעס טאַכטער, מינדל, איז די תּורה שבעל פּה. ייִדלס גורל און זײַן געשיכטע זײַנען אַ דירעקטער פּועל-יוצא פֿון זײַנע באַציאונגען מיט זײַן פֿרוי און טאַכטער. ווען דאָס ייִדישע פֿאַלק היט אָפּ די תּורה, לעבט עס אין האַרמאָניע און גליק — יעדער פּגם אין ייִדלס „משפּחה"-באַציאונגען רופֿט

5. ש. ניגער זאָרט, זײַ 157-158.



אַרויס אומגליקן און שטעלט אים אין סכנה. איז טאָקע די פאָעמע אַ קייט פֿון פאָסירונגען געבויט אויף דער ייִדישער געשיכטע און פֿאַרגעשטעלט אַפּאַלאַ-געטיש אין ליכט פֿון ייִדלס געטרנישאַפֿט צו דער תורה אין סאַמע ברייטסטן זינען, אַנגעשלאָסן אויך אַלגעמיינע בילדונג, ווי עס פּאַסט פֿאַר מענדעלען דעם משכיל.

די עצם-קאַנצעפּציע פֿון דער אַלגעאַרישער פּאָעמע און מענדעלעס היס-טריאַזאַפֿיע האָבן זיך ניט געביטן פֿונעם ערשטן נוסח פֿון 1875 ביז דעם צווייטן נוסח וואָס איז אַריין אין דער יובילעאַום-אויסגאַבע. כאַטש ייִדל איז שוין אין 1875 געווען אַ בולטער אויסדרוק פֿון אויפֿגעוואַכטן נאַציאָנאַלן באַ-וואוסטזיין און פֿון מענדעלעס פֿאַרטיפֿטן באַנעמען פֿון דער ראַל פֿון דרויסן-דיקע פֿאַקטאָרן אינעם קלאַגעדיקן מצב פֿון די ייִדן אין זיין תקופּה, איז אינעם נײַעם נוסח ניטאָ קיין שום סימן פֿון די ענדערונגען וואָס זײַנען זינט 1875 פֿאַרגעקומען אין ייִדישן לעבן אין רוסלאַנד. ניטאָ דאָ קיין שפור פֿון די נאַ-ציאָנאַלע און געזעלשאַפֿטלעכע באַוועגונגען וואָס האָבן אין די יאָרן 1906/7 שוין פֿאַרנומען אַ צענטראַל אַרט אין דער ייִדישער וועלט. אין דער יובילע-אַום-אויסגאַבע איז צוגעגעבן געוואָרן אַ הקדמה (זען אין אַפּענדיקס); די פּאָע-מע איז דאָ געקירצט געוואָרן פֿון 3478 שורות אין ערשטן נוסח ביז 3338 אינעם לעצטן (אין אַ געוויסער מאָס צוליבן באַזיטיקן סלאַוויזמען און רוסי-ציזמען — מענדעלעס אַ באַקאַנטער אויפֿטו פֿון נוסח צו נוסח); די פּאָעמע איז דאָ און דאָרט „פֿאַראַיידלט“ געוואָרן — מענדעלע האָט געמעקט שורות מיט אַ גראַבן בײַ-טעם;<sup>6</sup> אין ערשטן חלק האָט ער דאָס קאַפיטל ח פֿון ערשטן נוסח צעטיילט אויף צוויי קאַפיטלעך (ח, ט); אין צווייטן חלק צעטיילט דאָס קאַפיטל ו (אויף ו און ז); איבערגעשטעלט שורות פֿון קאַפיטל אין קאַפיטל. דאָס אַלץ און אַ ריי אַנדערע שינוים, וואָס זײַנען ווייניקער וויכטיק און זײַנען דאָ ניט אויסגערעכנט געוואָרן, ענדערן אָבער ניט דעם תוך פֿון דער פּאָעמע און קען קוים באַרעכטיקן מענדעלעס רייד וועגן דער שווערער מי וואָס ער האָט אַרײַנגעלייגט אינעם נײַעם נוסח. און דאָך איז ער געווען פֿולשטענדיק באַרעכטיקט ווען ער האָט באַטאָגט די האַרעוואַניע („עבודה קשה“) און דעם חידוש וואָס ער האָט מחדש געווען אין דעם נײַעם נוסח פֿון ייִדל, וועלל מען-דעלע האָט אין דעם נײַעם נוסח איבערגעפֿורעמט די גאַנצע פּאָעמע פֿון איר פֿריערדיקן סילאַבישן פֿערזן-סיסטעם אין סילאַבאַטאַנישע פֿערזן. אַן אַרבעט

6. די בולטסטע בײַשפּילן: אומעטום, וואו אין ערשטן נוסח זענען געווען אין גראַם די ווערטער „שוואַנץ“ (א, ד' 66), „שווענצל“ (ב, ז' 18, 83), „קאַנע“ (ב, ז' 93, 104) זענען די שורות אין צווייטן נוסח אויסגעמעקט געוואָרן.

א שווערע און אַפֿט מאָל אַ גאַנץ קאָמפּליצירטע. איז זיין גרייטיקייט צו נעמען אויף זיך אַזאַ אַרבעט נאָך אַ באַווייזן ווי טייער יודל איז געווען ביי מענדעלעך, אַז זייענדיק שוין אין די זיבעציקער האָט ער זיך ניט געשפּאַרט די מי, אַבי אויפֿצוהיטן די פּאַעמע פֿון 1875 אין אַ „מאָדערנעם“ מעטרישן לבוש, וויסנדיק שוין דעמאָלט אַז איר פֿריערדיקע פֿאַרם איז שווערער מכשול פֿאַר איר פֿאַר-שפּרייטונג און פּערצעפּציע.

דער נוסח פֿון 1875 איז געשריבן „על משקל י"א תנועות“. לגבי יידיש הייסט עס אַן אינגעשטעלטע נאָרמע פֿון 11 טראַפֿן אין יעדער שורה, ניט רעכענענדיק זיך מיט די אַקצענטן, אויסער אין די גראַמען. אין דער פּאַעמע גראַמען זיך יעדע צוויי שורות אָדער מעגלעך אָדער וויבלעך. ס'איז דאָ ניט וויכטיק זיך אַפּצושטעלן אויף מענדעלעס אַפּוויכונגען פֿון דער נאָרמע — די צאָל טראַפֿן אין טייל שורות וואַקלט זיך פֿון 9 ביז 12 אין אַ שורה, כאַטש ס'איז קלאַר אַז מענדעלע האָט מקפּיד געווען און געציילט די טראַפֿן. דער דאָזיקער סילאַבישער פֿערזן-סיסטעם, וואָס קומט צו מענדעלעך, לויט דער טערמינאָ-לאַגיק אינעם אויבן ציטירטן קעפל פֿון שער, פֿון דער העברעאישער השכלה-פּאַעזיע, קלינגט אין יידיש פֿרעמד און האַמעטנע. אין דער מאָדערנער יידי-שער פּאַעזיע איז דער סילאַבישער פֿערזן-סיסטעם געווען אַ פֿאַרבּינגענדיקער עפּיזאָד. אפֿשר טאַקע צוליב דער השפּעה פֿון מענדעלעס יודל פֿון 1875 געפֿינט מען נאָך ביז די ניינציקער יאָרן פֿון פֿריערדיקן יאָרהונדערט יידישע לידער געשריבן אין דעם דאָזיקן סיסטעם.<sup>7</sup>

אינעם ניינעם לבוש האָט מענדעלע די פּאַעמע איבערגעפֿורעמט אין סילאַ-באַטאַנישע פֿערזן אינגעשטעלנדיק די נאָרמע פֿון 7-10 טראַפֿן אין אַ שורה פֿון 4-5 טראַכטיען,<sup>8</sup> אָדער זעלטענער 4-5 יאַמבן, באַמיינדיק זיך, וואו מעגלעך, אויסצוניצן די פֿריערדיקע גראַמען אויך אינעם ניינעם נוסח.

7. ד. האַפּשטיין, 5. שאַמעס, טעאָריע פֿון ליטעראַטור — פּאַעטיק, כאַראַקט 1930, ז' 115.

8. 4 טראַכטיען אין אַ שורה, כאַטש אין ניט געגראַמטע סטראַפֿעס, זענען אין דער יידישער פּאַעזיע געווען גענוג פֿאַרשפּרייט ביזן צווייטן נוסח פֿון יודל הוקא אין דערציי-לערישע פּאַעמעס. פֿאַרגלעך ד. פֿרישמאַנס „אויפֿיר“ (1888), ש. אַנסקיס „אַשמדאי“ (1904). דרך אַגב זאָל דאָ באַמערקט ווערן, אַז ניגער אין זיין מענדעלע-בוך ברענגט דעם שער פֿון דער ערשטער אויסגאַבע פֿון יודל, ווייזט אויס לויט מענדעלעס ביכער-רשימה אין נ. סאַקאַלאָוס ספֿר זכרון. מיטן אוינטערקעפל „על משקל י"א תנועות“. ער ציטירט אַבער פֿונעם טעקסט פֿון דער יובילעאום-אויסגאַבע ניט באַמערקנדיק אַז דער טעקסט שטימט ניט מיטן דאָזיקן משקל (זען למשל ניגער, דאָרט, ז' 159 און פֿאַרגלעכן מיט דער יובילעאום-אויסגאַבע ז' 59).

לאַמיר זען ווי אזוי ער האָט עס געמאַכט :  
אינעם ערשטן נוסח ליינען מיר —

דאָרטן וואו מענטשן זינען דאָ איז אויך שטרענג.

גאָט, זאָגט מען, איז צו הויך, דער פריץ צו ווייט. (1875, ב. ז' 29)

אין די צוויי שורות איז מענדעלע פֿולשטענדיק אויסגעגאָלטן לויט דער גאַרמע פֿון 11 טראָפֿן אין אַ שורה. די צווייטע שורה איז דאָ אָן איבערזעצונג פֿון דעם „גוישן“ ווערטל „באָך וויסאָקע, פּאַן דאַלעקע“, וואָס יצחק בער לעווינזאָן האָט נאָך געניצט ווי אַ מאַטאָ פֿאַר זיין הפֿקר־וועלט. דאָס דאָזיקע ווערטל האָט אין מקור גיט מער ווי 8 טראָפֿן — 4 טראָפֿען — און דער טראָכיאישער ריטם האָט דאָ בלי ספֿק אַ בינדנדיקן כאַראַקטער.<sup>9</sup> ווען מען באַטראַכט גענויער מעג־דעלעס דירעקטע איבערזעצונג פֿונעם ווערטל, זעט מען אַז ער האָט דאָ צוגע־געבן צוויי מאָל דאָס וואָרט „צו“, וואָס פֿעלט אין מקור. ער האָט „קאַליע“ גע־מאַכט דאָס ווערטל, אָבער אויסגעפֿילט די שורה מיט „י־א תנועות“. ווען ער איז מיט יאָרן שפעטער געקומען איבעראַרבעטן די פּאָעמע פֿון דאָס נני, האָט ער נאָר געדאַרפֿט אויסמעקן דאָס וואָס ער האָט פֿריער צוגעגעבן און איבער־שטעלן די ווערטער, כדי צו שאַפֿן די טראָכיאישע ריי אין ייִדיש :

וואו עס זינען מענטשן, דאָ איז שטרענג.

גאָט איז, זאָגט מען, הויך, דער פריץ ווייט. (תרע"א, ז' 101)

דאָס זעלביקע לאָזט זיך לייכט באַמערקן אויך אין דער ערשטער שורה. מעג־דעלע האָט אין איר מוותר געווען אויף די ווערטער „דאָרטן“ און „אויך“ און מיט דער הילף פֿון „עס“ אויסגעגלייכט די שורה אין דער נניער גאַרמע.

אין פּרינציפּ אילוסטרירט דער דאָזיקער ביישפּיל די מי וואָס מענדעלע האָט געדאַרפֿט אַרבייטן אין דעם נניעם נוסח. און ס'איז גאַר איבעריק שוין צו באַמערקן אויף וויפֿל דער צווייטער נוסח איז קלינגעוודיקער און אַפֿאַריס־טיש מער צוגעשפיצט אין פֿאַרגלייך מיטן צעפֿלאַסענעם און ריטמיש גע־בונדענעם ערשטן נוסח.

אין אַ געוויסער מאָס האָט מענדעלע זיך געקענט אַרויסהעלפֿן מיטן פֿאַר־בניטן דעם עבר אויף הווה אינעם צווייטן נוסח. ער האָט דאָ געקענט „פֿאַרדי־נען“ דעם הילפֿווערב און אַ טייל פֿון דעם בדרך כלל מער־טראָפֿיקן פּאַרטיציפּ אין פֿאַרגלייך מיטן הווה. למשל, ערשטער נוסח :

9. אַז מ'האַלט שוין בנים גוושן ווערטל וועט גיט איבעריק זיין אָנצואוויזן, אַז אין דער אוקראַינישער פּאָעזיע זענען טאַקע טאַרק פֿאַרשפּרייט יאַמבישע און טראַ־כיאישע רייען. די יאַמבן זענען אין אוקראַיניש גענטער צו דער שפּראַכלעכער גאַרמע, די טראַכיאישע האָבן זיך דער עיקר פֿאַרשפּרייט אין אוקראַיניש אויף די „חורבות“ פֿון דער סילאַבישער פּאָעזיע סוף 19טן יאָרהונדערט. זען :

א טייל פֿון די ערשטע און אַלטע שררות  
זײַנען געבעד געשטאַרבן מחמת צרות. (1875, א. ז' 85)  
צווייטער נוסח:

פֿון די ערשטע אַלטע שררות  
שטאַרבן, געבעד, פֿיל פֿאַר צרות. (תרע"א, ז' 66)

אין די בנישפּילן האָט מענדעלע אויסגעניצט די גראַמען פֿון דעם פֿריער־  
דיקן נוסח. דאָ האָט ער זיך לייכטער געקענט אָן עצה געבן. האָבנדיק אָבער  
גלויבליכטיק אין זײַנען אַז ער דאַרף באַזיטיקן איבעריקע סלאַוויזמען און רו־  
סיציזמען, האָט ער געמוזט מער אַרבעטן אויף אַזעלכע שורות וואָס האָבן אַזאַ  
סלאַוויזם געהאַט אין גראַם.

למשל, אין ערשטן נוסח:

געאַרבעט געשמאַק און געוואָרן ביוואַלע,  
האַט אים דער פֿאַטער געגעבן אַ כלה. (1875, א. ז' 11)

אין צווייטן נוסח:

באַפֿרײַט דער פֿאַטער אים פֿון אַלע  
און גיט אים טאַקע באַלד אַ כלה. (תרע"א, ז' 9)

דאָ האָט ער אויפֿגעבויט אַ יאַמבישע ריי.

אָדער למשל, אין ערשטן נוסח:

איין זייער גערימטער דאַקטער אַ האַרבאַטע,  
וואָס האָט באַהאַנדלט קראַנקע ווי אַ טאַטע. (1875, ב. ז' 103)

אין צווייטן נוסח:

קומט אַ דאַקטער פּלוצלים אונטער,  
מיט אַ הויקער, קיין געזונטער. (תרע"א, ז' 152)

דאָ קומט ווידער אַ טראַכיאישע ריי מיט אַ נייעם גראַם. וויזט אויס אַז דאָס  
וואָרט "האַרבאַטע" האָט מענדעלע אויסגעמעקט ניט נאָר דערפֿאַר ווייל דאָס  
איז אַ סלאַוויזם, ס'רעדט זיך דאָ וועגן משה מענדעלסאָנען און ער האָט מן  
הסתם אויסגעפֿילט אַז "הויקער" קלינגט אין ייִדיש איידעלער.

אַפֿטמאַל האָט מענדעלע אויסגעמעקט גאַנצע שורות־פֿאַרלעד מיט אַ  
סלאַוויזם אין גראַם. אַזוי למשל פֿעלן אינעם צווייטן נוסח אין גאַנצן אַזעלכע  
שורות ווי:

נאָך אַזוי פֿיל מי און נאָך אַזוי פֿיל טרוד,

נאָך אַזוי פֿיל פֿינג און צרות אויפֿן פּוד. (1875, א. ז' 13)

אָדער:

ער האָט דאָרט אויף איינעם פֿון די בעסטע פֿלעץ,  
 זיך אויסגעמויערט אַ באַרימטן דוואַרעץ. (1875, א. ז' 15)  
 וויזט אויס אַז מענדעלע האָט די שורות ניט געהאַלטן פֿאַר גענוג וויכטיק, כדי  
 אַרבינצולייגן אין זיי די געהעריקע מי און זוכן אַ נייעם גראַם פֿאַרן נייעם נוסח.  
 ניט שטענדיק האָט זיך אָבער דער פֿריערדיקער טעקסט געלאָזט קירצן  
 דורך אַרויסוואַרפֿן אָדער מוותר זײַן און אויסבײַטן אַ וואָרט אָדער עטלעכע  
 ווערטער. האָט מענדעלע דערײַמער אַנגעפֿירט אין דעם נייעם נוסח אַ צאָל  
 סטראָפֿעס צו 4 שורות וואָס זענען געבױט אויף די פֿריערדיקע שורות-פֿאַר-  
 לעך און פֿאַרברייטערן אַ ביסל דעם פֿריערדיקן טעקסט. די סטראָפֿעס זענען  
 צעזײַט און צעשפּרייט צווישן די פֿריערדיקע גראַמען-פֿאַרלעך, אָבער טייל  
 מאָל אין אַ געוויסער קאַנצענטראַציע. פֿאַראַן צוויי מינים פֿון אַזעלכע  
 סטראָפֿעס :

1. מיטן גראַמען-שליסל *mana*.

אין ערשטן נוסח :

פֿאַר אַ גר און אַ היגן, פֿאַר אַרעם און רײַך,

איין געזעץ און איין משפּט פֿאַר אַלע גלייַך. (1875, א. ז' 18)

אין צווייטן נוסח :

לאָז פֿאַר היגע אי פֿאַר פֿרעמדע,

אי פֿאַר אַרעם, אי פֿאַר רײַך,

איין געזעץ בײַ דיר און משפּט

זײַן פֿאַר אַלע זאָל ער גלייַך. (תרע"א, ז' 15)

דאָ ניצט מענדעלע אויך נאָר דעם פֿריערדיקן גראַם. סטראָפֿעס פֿון דעם מיין  
 זענען אָבער לפי ערך זעלטן אין דעם נייעם נוסח — סך הכל 10.

2. מיטן גראַמען-שליסל *abab*.

אין ערשטן נוסח :

וועדליק זיי מיינען, איז גאָט זיך מחיה, קוועלט,

וואָס ער האָט אַזעלכע ווי זיי אויף דער וועלט.

מיינען דער צוועק פֿון באַשעפֿעניש אַלערליי

איז דער מענטש, פֿון מענטשן דער צוועק זענען זיי. (1875, ב. ז' 48)

אין צווייטן נוסח :

מיינען, גאָט איז זיך מחיה, קוועלט,

וואָס אַזױנע האָט ער אויף זײַן וועלט.

מיינען, אַז דער עיקר גאָר

פֿון באַשעפֿניש אַלערליי,

טאַקע איז דאָס מענטשל גאָר,

און פֿון מענטשן — זענען זיי. (תרע"א, ז' 117)

ס'זעט אויס, אז מענדעלע האָט טאַקע געהאַלטן פֿאַר אַ נאַרמע אָז אַלע שוורות אין אַזעלכע סטראָפֿעס דאַרפֿן זיך גראַמען. אין ענלעכע סטראָפֿעס האָט ער געשריבן די נוסחאות פֿון זײַן הקדמה צום צווייטן נוסח (זען אין אָפּענ־דיקס). וואו ער האָט עפּעס וואָס צוגעגעבן אין דעם נײַעם נוסח שטויסן מיר זיך אויך אָן אויף אַזעלכע סטראָפֿעס. אַזעלכע סטראָפֿעס זענען פֿאַראַן אינעם טעקסט גופּא 129, טייל פֿון זיי זענען גאַר נײַע.

ס'זענען דאָ פֿאַרגעשטעלט געוואָרן נאָר די עיקרדיקע דרכים פֿון מענדע־לעס אַרבעט איבער דעם נײַעם לבוש פֿון זײַן פּאָעמע אין די יאָרן 1906-1907. פֿאַרשטענדלעך, אַז מ'וואָלט געקענט די דאָזיקע טיפּאלאָגיע פֿאַרברייטערן און ברענגען נאָך פּרטים. דאָס וועט אָבער פּרינציפּיעל קיין סך ניט צוגעבן צו די אַלע בײַשפּילן.

זאָל דאָ דרך־אגב אויך באַמערקט ווערן, אַז מענדעלע האָט זיך ניט געפֿילט אומבאַקוועם מיט די דיאַלעקטישע גראַמען מיט וועלכע ייִדל איז גענוג רײַך אין ביידע נוסחאות. אויסער אין איין פֿאַל (מרה שחורה — עבירה אין 1875, א. ד' 60, וואָס ער האָט פֿאַרביטן אויף מרה שחורה — מורא אין תּרע"א, ז' 46), זענען אין צווייטן נוסח פֿאַראַן די זעלביקע טיפּן גראַמען וואָס אין דעם פֿריערדיקן נוסח. און דאָס סאַמע אינטערעסאַנטע דערבײַ איז, אַז ס'זענען בײַ אים דאָ דיאַלעקטישע גראַמען סײַ „ליטווישע“ און סײַ דרומדיקע. די „ליטווישע“ גראַמען קומען אַפֿט אין העברעאישן קאַמפּאַנענט, ווי: תּיכף — ונתנה תּוקף; חברים — חמורים; שדים — בידעם; עבודה — עקידה; גרויסער — קיסר; מקומות — בהמות; זיך טועה — חסר דעה; שטון — גראַשן. צוזאַמען מיט די גראַמען וואָס מענדעלע האָט מיטגעבראַכט מיט זײַן קאַפּולער ייִדיש און וואָס זענען דאָ געגעבן געוואָרן אין אַן אויסוואַל נאָר פֿונעם צווייטן נוסח, האָט ער דאָרט אויך געניצט אַזעלכע אויסגעשפּראַכן דרומדיקע גראַמען, ווי: עגונה — שכינה; צונג — אַלץ דינג, גרינג; אין זײַנע גיטער — פּוטער; צעמישט — געקושט; קוק — בליק, דיק; אַרײַנקוקן — זיך שטיקן; גערודער — ברידער (מערצאַל); פֿאַרשטיין — געזען; געטומל — הימל; גערודער — דערווידער. פֿון אייניקע גראַמען קען מען אַפֿילו אַפּשר דרינגען אַז מענדעלע האָט זיך אַ שפּאַר ביסל „אַסימילירט“ אינעם דרומדיקן ייִדיש. אַזוי למשל גראַמט ער וואונדער — קינדער, קינדער — באַזונדער, אָבער אויך באַזונדער — וואונדער. צי האָט ער דעם לעצטן גראַם געלייענט אין דער „ליטווישער“ אויסשפּראַך? שווער צו באַשטימען אויף זיכער.<sup>10</sup>

10. י. ל. פּרץ, כאַטש ער האָט אַליין אויך אָנגעהויבן מיט דיאַלעקטישע גראַמען, איז

ס'וועט אַוואַדאָי זײַן שטאַרק איבערגעטריבן צו קומען זאָגן, אַז מענדעלעס אַנגעשטרענגטע מי איבער דעם צווייטן נוסח פֿון דער פּאָעמע האָט זי געקענט אַפּראַטעווען און טאַקע מאַכן ייִדלען אַ שם אין דער ייִדישער וועלט. אויך דער „מאָדערנער“ לבוש איז שוין אין תּרע"א געווען פֿאַרעלטערט און דער תּוך פֿון דער פּאָעמע אַליין האָט שוין דעמאָלט קיין באַגניסטערונג טאַקע ניט געקענט אַרויסרופֿן. די ייִדישע פּאָעזיע איז אין תּרע"א שוין גאַר ווייט אַוועק פֿון דעם טיפּ פּובליציסטיש-אַלעגאָרישע פּאָעמעס. ייִדל וועט אויך ניט פֿאַר-בלײַבן קיין דויערנדיקער יש אינעם אוצר פֿון דער ייִדישער פּאָעזיע. ס'מוז אָבער גלײַכצײַטיק געזאָגט ווערן, אַז אַ היסטאָריש-באַוואוסטזיניקער אויסבליק אויף דער ייִדישער ליטעראַטור בכלל און אויף מענדעלעס שעפֿערישער ביאָ-גראַפֿיע פֿאַרט פֿאַדערט אַז מ'זאָל זיך צו דער פּאָעמע צוקוקן געענטער. איר ערשטער נוסח און דער פּראַוואו זי אַפּצוראַטעווען דורך אַ נײַעם לבוש זענען ביידע זייער באַלערעוודיק פֿאַר דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור. אָבער נאָך מער וויכטיק איז די פּאָעמע, כדי ריכטיק צו באַנעמען מענדעלעס גאַנג אין דער ליטעראַטור און זײַן שטעלונג צו אַ ריי עיקרדיקע געזעלשאַפֿט-לעכע און נאַציאָנאַלע פּראָבלעמען.

לאַמיר דאָ דערמאָנען, אַז אין דער כּראַנאַלאָגיע פֿון מענדעלעס שאַפֿן קומט ייִדל צווישן דער אַלעגאָריע די קליאַטשע און צווישן זײַנע פּאָעטישע איבערזעצונגען פֿון זמירות ישראל און פרק שירה. אין דער אייגענטער תקופֿה האָט ער אויך איבערגעזעצט תּהלים און ווייזט אויס אַנגעהויבן איבערזעצן דעם קרבן מנחה. ייִדל איז פֿאַקטיש אַ המשך פֿון דער קליאַטשע, לאַגיש אויס-געפֿירט פֿון איר קאַנצעפּציע. פֿון די ביידע ביכער איז אויסגעוואַקסן אַ פּראָגראַם פֿון איבערזעצונגען. פֿון די ביידע ביכער וואַקסט אויך אַרויס דער שפּעטער מענדעלע וואָס האָט זיך אומגעקערט צו פּראָזע. אין די ביידע ביכער איז אויך בולט געקומען צום אויסדרוק דער אידעאָלאָגישער איבערברוך בײַ מענדעלען, אין פֿאַרגלײַך מיט די זעכציקער יאָרן, וועלכן מ'האַלט בדרך-כלל פֿאַר אַ שפּעטערדיקער דערשיינונג אין זײַן שאַפֿן. זײַענדיק אַ זקן פֿון איבער זיבעציק האָט עס מענדעלע גוט געדענקט און איבערגעאַרבעט ייִדל פֿון דאָס נײַ. ער האָט זיך אָבער נאָך אַלץ געקלאַמערט אין אידעאָלאָגישע פּרינציפֿן, וואָס האָבן געפֿונען זייער אויסדרוק אינעם נוסח פֿון 1875. אין תּוך האָט ער ניט געהאַט וואָס צוצוגעבן. די פּאָעמע איז פֿאַר אים געבליבן

ער שפּעטער, ווען מענדעלע האָט געגרייט דעם נײַעם נוסח פֿון ייִדל, געוואָרן אַ מקפּיד אויף אינטערדיאַלעקטישע גראַמען, זען : תּ. טורניאַנסקי, „די גדולים פֿון י. ל. פרצעס מאָנישײ“, די גאַלדענע קייט, נומ' 52 (1965), זײ 224-205.

אקטועל גילטיק און טייער אויך אין תרע"א. איז ווער ס'וויל באנעמען מענ-  
דעלען אין זיין גאנצן פארנעם מוז אנקומען אויך צו דער פאעמע. מ'דארף  
די פאעמע ליינענען אויך אין איר לעצטן נוסח, מ'טאר זי אבער ניט ארויס-  
נעמען פון איר נאטירלעכן קאנטעקסט, פון מענדעלעס שאפן אין דער ערשטער  
העלפט פון די זיבעציקער יארן. גענויער וועגן דעם דאזיקן קאנטעקסט —  
בז אן אנדער געלעגנהייט.

### אפענדיקס

צוויי כתב־ידן פון מענדעלעס הקדמה  
צום צווייטן נוסח פון דער פאעמע יידל

אינעם ערשטן נוסח פון דער פאעמע יידל (ווארשע 1875) איז קיין הקדמה  
ניט פאראן. צום צווייטן נוסח (אין דער יובילעאום-אויסגאבע, פערטער באנד)  
האט מענדעלע צוגעגעבן א הקדמה, אין וועלכער ער האט געוואלט פאר-  
שטעלן דעם תמצית פון דער פאעמע. ס'זעט אויס, אז די הקדמה האט אים  
געקאסט ניט ווייניק מי. מ'קען עס זען פונעם פארגלייך צווישן דעם געדרוקטן  
נוסח און די נוסחאות, וואס ווערן דא איבערגעדרוקט. ביידע נוסחאות ווערן  
דא איבערגעדרוקט אין מענדעלעס אויסלייג. ס'פעלן בלויז די נקודות אונטער  
באשטימטע ווערטער.

א. די הקדמה לויטן יוואָ-כתב־יד

אין יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט — ניר־יאָרק האָט זיך אויפֿגעהיט  
א כתב־יד וואָס שפּיגלט אָפּ מענדעלעס אַרבעט איבערן צווייטן נוסח פֿון  
דער פּאָעמע יידל. לויט עטלעכע פֿאַרצייכענונגען אין פֿראַנצייזיש אויף די  
בלעטלעך פֿון דעם כתב־יד קען מען מיט זיכערקייט אָננעמען, אז ער שטאַמט  
טאַקע פֿון דר יאָרן 1906-1907, ווען מענדעלע איז געווען אין גענף און לויט  
דער קאַרעספּאַנדענץ מיט י. ה. ראָוויצקיין דאָרט געאַרבעט אויף דעם נײַעם  
נוסח פֿון דער פּאָעמע. די 13 זײַטן פֿון דעם כתב־יד זענען איבערבלײַבענישן  
פֿון מענדעלעס אַרבעט איבער דער נײַער הקדמה און די קאַפּיטלעך א-ג  
פֿון דער פּאָעמע; אויף דער זעקסטער זײַט פֿונעם כתב־יד איז פֿאַראַן אַ  
פּראָוו פֿון אַ נײַעם נוסח פֿון דער חד-גדיא (אין דער יובעלאום-אויסגאָבע  
אין קאַפּיטל טו פֿונעם צווייטן טײל). דער נוסח פֿון דער הקדמה וואָס ווערט  
דאָ איבערגעדרוקט געפֿינט זיך אויף דער ערשטער זײַט פֿונעם כתב־יד.



ריין איבערגעשריבן. אויף די זיבטן 3 און 5 זענען פֿאַראַן פֿריערדיקע פֿאַר-  
רֶאָכטענע און געמעקטע נוסחאות פֿון דער זעלביקער הקדמה, אויף וועלכער  
מענדעלע האָט שפּעטער מוותר געווען.

## ה ק ד מ ה

אין דעם פֿאלק אומטום  
טראַגט אַ אַלט מין לידעל  
פֿון לאַנג זיך אַרום  
מיט דעם נאַמען אידעל.  
נאָר אין תּוֹף אַרײַן  
אידעלען מיט די ביינער,  
גוט ווי געהר צו זײַן,  
קען נײַט, ווייסט נײַט קײנער.  
קולות נאָר גראַם־שטראַם  
הערט מען, נאָר אַ שרײַען,  
מײלער פֿײַער־פֿלאַם,  
שפּאַט און פֿלאַפּלערײַען.  
ווערטער אהן פֿאַרשטאַנד  
גלאַט אַבי דאַס צײַנגעל,  
דאַס איז פֿע, אַ שאַנד  
טאַקע מעשה אײַנגעל!  
אידעל וואַס בעטייט  
וויסען ווער איז גערען,  
זאַל זיך געהמען צײַט  
זײַן געשיכטע הערען.  
נאָר לאַנג אהן אַ עק,  
ווי וואַלקנס געדיכטע,  
פֿינסטער שוואַרץ אַ שרעק,  
איז זי זײַן געשיכטע.  
זײַן געשיכטע — נאָר  
צרות און בהלות

אַפּגעקירצטע יאהר  
לאַנגער, לאַנגער גלות.  
זי איז אויך צוגלייך  
פֿון דומהײַט בײַ לײטען  
די געשיכטע פֿאַר אײַך —  
פֿון בײַז אלע צײַטען.  
הערען זי ביז גאָר  
איהם וואַס האַט געטראַפֿען  
אַלץ ביז אויף אַ האָר  
איז כלל נײַט צוהאַפֿען.  
עס קומט משונה פֿיר  
ווי אין ים זיך שטעלען,  
טראַפען אַן אַ שיעור  
צעהלען דאָרט צו־וועלען.  
דאָך דאַס ביכעל מײַן  
איז — בײַ באַרד און פּאַות! —  
אויף צו יוצא זײַן  
אויך ג'נוג לכל־הדעות.  
שונאים גאַט'ניו, אַ!  
אַזאַ גרויסע מפה  
וויפֿיל ס'איז נאָך דאָ  
לײַד אײַנ'ם ביכעל טאַקע.  
הערט־זשע עולם, הערט,  
כבוד אידעלס נאַמען!  
גוואַלד, גוואַלד, קליגער ווערד!  
זאַגט־זשע, ברידער, אָמן.

ב. די הקדמה אינעם בריוו צו י. ת. ראױניצקױ

די הקדמה איז פֿולערהייט איבערגעשריבן געוואָרן אין מענדעלעס בריוו צו ראױניצקין פֿונעם 22טן נאָוועמבער 1906 (בריוו נומ' 184). דאָס איז ניט מער ווי אַ פֿרייעדיקער נוסח פֿון דער הקדמה וואָס איז טאָקע שפעטער אַרױן אינעם פֿערטן באַנד פֿון דער יובילעאום-אויסגאַבע. דער געדרוקטער נוסח איז אַ סך גלאַטיקער פֿונעם נוסח אינעם בריוו און מ'קען אין אים געפֿינען אַ באַשטעטיקונג, אַז ניט געקוקט אויף דעם וואָס מענדעלע האָט אינעם זעלביקן בריוו געשריבן צו ראױניצקין (זען אויבן). האָט ער נאָך גענוג געהאַרעוועט ביז ער האָט די פּאַעמע געהאַלטן פֿאַר ראוי איבער-צודרוקן פֿון דאָס נײַ.

אלץ אַ מאל אַ מאל וואס איז געווען  
 דאס געלערנט האב איך גאר אין חדר ;  
 אלץ וואס דארטען דארטען איז געשעהן,  
 ניט וואס דא, וואס איצט און ניט אויך פסדר.  
 יודעלס גדולות האב איך דארט געהערט  
 ווי געהייבן איז ער, אהן עיז-הרעי,  
 ווי מיט גאטס הילף איהם איז בעשעהרט  
 זיין א גביר און לעבען ווי א שררה.  
 ווי פֿונ'ם „ויתן-לך“ צוויין א גביר,  
 און א שררה מיט א גלייכען רוקען  
 מיט פֿיל פֿעלדער, תבואה אהן א שיער,  
 עשו נעביך מוז צו איהם זיך בוקען.  
 שפעטער האט בעוויזען מיר די צייט  
 און פֿארשטעהן גאנץ דייטליך מיר געגעבען,  
 אז ווי הימעל פֿון דער ערד איז ווייט  
 אויך אזוי פֿונ'ם חדר איז דאס לעבען.  
 יודעל וואס דא אין דער וועלט אצינד  
 איז ניט יודעל, וואס אין חדר דארטען,  
 אז-אַח-און וועה, נעביך, איהם און ווינד,  
 האבען זאל ער עס האטשע א גארטען !  
 מכות האָט ער צרות אָהן אַן-עק  
 נעביך ווערד פֿארשווארצט, ארויסגעצויגען  
 אנצוקוקען איהם איז גאר א שרעק.

שלאָף איז ער, אין צעהנטען אַיינגעבויגען.  
 יודעל דארט, וואס מיר זיך פֿארגעשטעלט,  
 וואַרעמט שטארק מיר אלע מיינע גלידער ;  
 יודעל דאָ יאָגט אָן אויף מיר א קעלט  
 און מיר ווערען נאָס די אויגענלידער.  
 קאלט און וואַרם, ס'איז דאך אזא געזעץ,  
 ס'זאל דורך ביידע רעגען, שטורעמס ווערען  
 מיר אין האַרץ אויך טהוט דורך זיי א זעץ  
 און עס גיסען מיינע אויגען טרערען.  
 צו בעשרייבען יודלען דא און דארט,  
 דעם וואס היינט און יענעם פֿונ'ם חדר,  
 האב איך לאנג געגעבען מיר דאס ווארט,  
 און בין איצטער מקיים דא מיין נדר.





KHONE SHMERUK (Jerusalem)

THE SECOND VERSION OF MENDELE  
MOYKHER SFORIM'S POEM, YIDL (1906-1907)

*Yidl*, the only original poetic creation of Mendele Moykher Sforim, first appeared in Warsaw in 1875. Aside from unauthorized error-ridden American reprints, it was republished only once with the author's consent in the year 5671 (1915) in the fourth volume of the jubilee edition of his works. Though the poem has sunk into oblivion, having been overlooked both by readers and critics, it deserves more attention if only because of the importance attached to it by Mendele.

Mendele's feelings about the poem are traced through various personal letters and published articles and the second version is compared with the first. An appendix reproduces two introductions to the second version, one from a manuscript in the YIVO collection dating from 1906-1907, and the other from a letter to J. Ch. Rawnitzki, dated Nov. 22, 1906.

(pp. 318—331)

to stress the desolation of the land, a condition which Reischer no longer finds true. Reading the book makes one aware of his purpose in writing it, namely, to encourage Jews to immigrate to Palestine. He therefore concentrates on the newly-introduced security measures which make Palestine safe, rather than given to "Asiatic savagery," a description much favored by earlier writers.

The *Gates of Jerusalem* is a veritable treasure of information about the Jewish settlement in Palestine in the first half of the previous century. More the pity therefore that so little is known about the writer himself.

(pp. 262—270)

## DR. ELIAS SCHULMAN

### SHTROM 1922-1924

*Shtrom* (Stream) was a periodical which appeared in Moscow from 1922 to 1924. Altogether five numbers were published, the first in February, 1922 and the last, a double issue, numbered 5-6, in 1924. No month is indicated. Number 4 was issued in 1923. All five numbers total 453 pages.

*Shtrom* attracted the finest Yiddish writers of the Soviet Union as well as those from other countries and was the last independent Yiddish journal in Russia. Its publication during the period of the NEP (New Economic Policy) made it possible for the Yiddish writers to fund and produce a journal by their own means without official governmental financial support. *Shtrom* in essence represented the Kiev group of writers, an early Soviet literary grouping, who believed that even in post-revolutionary times it was necessary to stress specific Jewish content in addition to revolutionary motifs. Other Yiddish writers, by contrast, disregarded Jewish content in favor of general revolutionary themes and their view eventually prevailed.

*Shtrom* opened with an extensive manifesto and published poetry, prose, and criticism. These are discussed and analyzed in great detail.

(pp. 271—317)

Hebrew or Aramaic terms. This is true both of the original Talmudic classics and of the vast responsa literature which came into being later. Thousands of such glosses exist and many are over a thousand years old thus marking them as the very earliest evidences of Yiddish. Responsa were written in Spain, France (including Provence) and Germany. The glosses stem largely from the last named country and partly from France.

Basically, the glosses were used to explain a particular law applicable to contemporary daily life, to identify animals and birds permissible or forbidden in the Jewish dietary, and to establish particular grains and vegetables necessary for ritual or other purposes. Thus, what vegetables may be used for *Maror* and *Karpas* on the Passover Seder plate are often found in Yiddish.

Responsa literature has long been recognized as an important source of historical facts relating to daily living. It is also rich in linguistic data for the glosses help not only to identify Hebrew, German and Slavic elements in Yiddish but serve to establish the pronunciation of many words and the dialectical use of different words for the same object. Numerous examples illustrating these points are given.

(pp. 232—261)

## G. KRESSEL (Holon)

### MOSHE REISCHER'S DESCRIPTION OF PALESTINE OF OVER A CENTURY AGO

In 1886, a small brochure by Moshe Reischer appeared in Lwow under the title *Shaare Yerushalayim* (The Gates of Jerusalem). This little book differs in many respects from the usual run of travel books or descriptions of Palestine preceding it. Reischer, a Jerusalem native of Galician extraction, took as his task the depiction of Jerusalem as he knew it from his own experience which was a positive one, though inability to make a living forced him back to the land of his ancestors.

He faithfully describes the city of Jerusalem and its growth. This in itself is a departure from previous authors who were wont



Though the majority of the Czernowitz population was composed of Ukrainians and Romanians, the city itself was nevertheless an outpost of German culture fostered by the Viennese authorities. In line with this trend, the Jewish bourgeoisie regarded German as its language, looked down upon Yiddish with great disdain and openly fought against it. But the mass of the Jewish population spoke Yiddish despite its despised status as "jargon."

That Yiddish flourished is due much to the pioneering effort of its staunch proponent, Dr. Nathan Birnbaum, who was responsible for organizing the first conference on the Yiddish language in 1908 in Czernowitz, rather than in a Polish or Galician town which might have been more hospitable. Another factor was the Yiddish School Association which set itself the task of coming to the people in Yiddish and to root it in its original language. It therefore fostered the study of Yiddish—speaking, reading, writing, thinking and feeling in Yiddish. Founded in 1919 by a group of friends devoted to the blossoming Yiddish culture, among them Dr. Shlomo Bickel, the association quickly assumed a leading position in the Jewish cultural life of all of Romania.

The great pedagogue and writer of fables, Eliezer Steinberg, played a most important role and his sudden death on March 27, 1932 threw a pall over the city. But he was by no means the only one to devote his great talents to the Yiddish School Association. Writers, actors, artists, stage directors, singers, journalists—all were involved. In his foreword to his book *Romania*, Bickel says that . . . "Jewish Romania, in the short period between the two World Wars made what was perhaps the most serious and intensive effort to abandon foreign ideologies and to attempt the building of a community in its own unique social and creative image . . .," thus underlining the tremendous though short-lived developments in the field of Yiddish.

(pp. 222—231)

## MORDECAI KOSOVER

### YIDDISH GLOSSES IN RABBINIC LITERATURE

Rabbinic literature represents a rich though largely unmined vein of Yiddish which can be found as glosses or translations of

The exception is Mihail Sadoveanu who was born in a Jewish shtetl, Pascani, and even attended a *heder* because his father, a lawyer, wanted him to receive some sort of education, albeit Jewish, in the absence of public or private Romanian kindergartens. This early experience with real Jews and his residence in a shtetl served to eliminate the usual antisemitic stereotypes that might have infected Sadoveanu's work.

The synopses of three stories are presented to exemplify Sadoveanu's great love and understanding of his Jewish neighbors.

(pp. 204—213)

AARON ZEITLIN

### CONCERNING VIRTUES AND DEFICIENCIES

A great writer is not necessarily a perfect writer. In fact no writer is perfect. What counts in a writer of genius are his virtues, making one overlook his deficiencies. And deficiencies are possessed by all writers of genius, Tolstoy, Dostoyevsky, Chekhov, Balzac, Flaubert, Shakespeare, Goethe, Hugo, Pushkin, Byron, to mention only a few giants of world literature. Similarly in our own bilingual Jewish literature, our writers are not free of deficiencies, Mendele, Sholom Aleichem, Peretz, yes, even Bialik. But their deficiencies are minor contrasted with their virtues which may be compared to a bushy stock of hair on an ever-young head covering up, despite the passage of time, any evidences of baldness.

(pp. 214—221)

ARTHUR KOLNIK (Paris)

### THE YIDDISH SCHOOL ASSOCIATION— REMINISCENCES

The author reminisces about the years after the first World War which saw the collapse of the Austro-Hungarian empire, and of Czernowitz, the capital of Bukovina.

but Sholom Aleichem's art, deeply rooted in Jewish life and psyche cannot be imitated. It must flow from a great Jewish heart.

(pp. 162—177)

DOV SADAN (Jerusalem)

## G O R N

The Yiddish word *gorn*, meaning floor or story, is traced from its earliest appearances to the present day. It is extensively compared with an early synonym, *stock*, and many examples of its usage in a literal or figurative sense are given. Etymologically speaking, the word is derived from the Polish *góra*.

(pp. 178—193)

YITZHAK PANER (Bat Yam)

## ONCE UPON A TIME . . .

(Reminiscences of Young-Czernowitz)

Czernowitz between the two world wars was a teeming center of Yiddish culture. Though in 1918 still a German blot on the Yiddish map, it quickly transformed itself within the next decade into a center of all the arts in the national language, Yiddish, so proudly proclaimed in the Czernowitz conference of 1908—theater, press, poetry, prose. The leading writers and editors, among them Shlomo Bickel, are delineated with love and nostalgia.

(pp. 194—203)

ELIEZER FRAENKEL (Ashkelon)

## CONCERNING SEVERAL JEWISH FIGURES IN THE WORKS OF THE ROMANIAN WRITER, MIHAIL SADOVEANU

Most great writers of the world have a Jewish character or two, but generally he is nothing but a stereotype, painted all black à la Marlowe's *Jew of Malta* or all white à la Lessing's *Nathan the Wise*. Romanian literature also follows this rule and but for one author Jewish characters are all black.

GREGORIO SAPOZNIKOW (Buenos Aires)

JEWISH DIMENSIONS IN ARTISTIC  
CREATIVITY: WISDOM OF THE HEART AND  
OVERSOUL IN SHOLEM ALEICHEM'S HUMOR

Sholom Aleichem and Anton Chekhov are compared and contrasted. Both writers go straight to their subject and begin immediately with action and plot. This superficial similarity underscores however a fundamental difference between them and emphasizes those hidden elements and nuances of feeling which are absolutely unique to Sholom Aleichem.

While the characters of both writers are bound to their environment, Chekhov's heroes remain its slaves, unable to liberate themselves from the grinding millstones of the life around them, but Sholom Aleichem's heroes become masters who rise above their immediate surroundings and take control. Chekhov's heroes are the products of nineteenth century determinism whereas Sholom Aleichem's heroes exercise freedom of will even though not yet politically emancipated. This is not artistic fantasy on Sholom Aleichem's part but a true picture of Jewish life and of its psychic reality which was able to envelop suffering man with warmth, genuine optimism and boundless courage and faith.

Several stories of both authors are compared to illustrate these points. Special attention is paid to Sholom Aleichem's children's stories which though mere tales for the child are replete with artistic symbolism for the adult reader. Chekhov was a physician and his stories and dramas are a clinical analysis of the human personality and the social scene. He diagnosed man's ailments but offered no cure. Sholom Aleichem was no physician yet he accompanied his diagnosis with a cure: "Laugh, laughter is healthy! Doctors tell you to laugh."

Chekhov's ethical approach is concealed by his aesthetic but Sholom Aleichem uses aesthetics to reveal his ethics. Sholom Aleichem is impelled by *Khokhmas Halev* and *Neshomo Yeseyro*, wisdom of the heart and oversoul, two qualities that have been the distinctive hallmark of the Jewish people and which the author has integrated into his humor. Chekhov has followers in the literatures of the entire world, Katharine Mansfield for instance,

Dr. Max Weinreich has classified the history of Yiddish into 5 chronological eras: Yiddish of Antiquity (*Kadmon*) Yiddish, 1000-1250; Old Yiddish, 1250-1500; Middle Yiddish, 1500-1700; and New Yiddish, from 1700 on. Classifications by periods are by their very nature arbitrary; such being the case, a more logical one would be that which ties in with two bloody dates in Jewish history, the years 1348 and 1648, each of which was followed by great migrations, turmoil, and changes. In accordance with this suggestion, the eras of Yiddish may be thus established: Old Yiddish, before 1348; Middle Yiddish, 1348-1648; New Yiddish, from 1648 on.

These dates also lend themselves more readily to the examination of literary language. While the Old Yiddish period yields no documents, some single words and sentences only, Middle Yiddish is far richer. The major classics of this and the following eras are analyzed, though no claims is made that the examination is exhaustive. Vast areas yet untouched will offer great reward to the painstaking researcher.

(pp. 121—143)

B. I. MICHALY (Tel Aviv)

### ON THE LAST HEBREW WRITERS OF BESSARABIA

The works of the last three Hebrew writers in Bessarabia are analyzed in detail. Two are poets no longer alive, *Yaakov Kutscher* and *Mordecai Goldenberg*. The third, *Chaim Hochman*, is a prose writer who enjoyed four creative years only, but who has remained silent ever since the oncoming of the holocaust when he found refuge in the Soviet Union.

The introduction to the article discusses the altogether curious phenomenon of Hebrew belles-letters in Bessarabia as a whole, for unlike Russia of which it was a part until 1918, its soil was not conducive to the blossoming of Hebrew.

(pp. 144—161)

PROF. MEYER HALEVY (Paris)

THE JEWISH LOGOFAT OR SECRETARY,  
YESHAYEH BEN YOSSEF

Various Jewish encyclopedias, including the Hebrew Encyclopedia, often mention in their articles on the early history of the Jews in Romania, a "Jewish secretary" who flourished in the years 1568-1577 in Wallachia except for a short period in May, 1574. The story of such a Jewish secretary is a myth invented by Bogdan P. Hasdeu, a Romanian historian, who in his book *Istoria Tolerantei Religioase in Romania*, published in Bucharest in 1868, wanted to prove that Romania had always tolerated other religious minorities despite her refusal to grant Jews equal rights and despite the clause in her constitution emphasizing that "only aliens of Christian faiths may become citizens."

The myth is based on an official Romanian document dated Oct. 23, 1573, which ends with the words "(inscribed by me) Sain the son of Yossifev." This seemingly Jewish name is the entire base on which the whole legendary structure is erected. A Jewish name is however an insufficient criterion of authenticity, for many a Christian bore Biblical names, especially the name Joseph. About ten years ago, five additional documents signed by the same "Yeshayeh ben Yossef" have been found. A stylistic analysis of one of these reveals the impossibility of its having been written by a Jew and adds strength to the contention that the Jewishness of the logofat or secretary is a myth.

(pp. 105—120)

YUDEL MARK

THE HISTORY OF YIDDISH  
LITERARY LANGUAGE

Literary language is taken to embrace all kinds of writings, not only belles-lettres, and is differentiated from spoken language.

examined. Though the critic must be free of bias, yet "he ought not be a man without bile, just as he ought not be solely bile minus a man . . . The critic is obliged to be more ethical than the writer . . ."

Psychological criticism has its dangers yet criticism based on purely aesthetic grounds is even more dangerous. "Should we not really care that Wagner became a vicious anti-semiter?"

Looking for the "idea" in a work can be misleading for great writers manage so to mesh the idea into their work that it is impossible to isolate it. "Shakespeare's Hamlet is deeper and more beautiful than all the sermons built around his 'To Be or Not To Be.'"

A critic who is also a creative admirer, provided he has the taste to admire everything that should be admired, can be a powerful stimulus. "He produces chemical miracles when he brings, for example, a poem and a reader together. Merely to interpret is uninteresting for he rationalizes a concept that lies beyond reason."

(pp. 90—98)

M. GROSS-ZIMMERMAN (Tel Aviv)

### THE SACRED SERVICE

The essay is probably the characteristic expression of our day; it represents an authentic dialogue of the writer with the chaos of his times. This being so, the writer must beware of banalities of style, the easily-found word, and mere routine which give rise to the use of words as a "cloak for thought" for neither the word nor the thought may no longer be new.

"We have acquired a sort of negative attitude to form, to the uniqueness of self—all in the noisy contemporary tumult of the world which knows everything too quickly but remembers not why it knows; it has lost the divine spark of creativity. 'Let us beware of one thing,' Plato warned his pupils, 'not to hate the word as man does his enemy. Hatred of man and negation of the word stem from the same root.'"

(pp. 99—104)

This proclamation serves as the taking-off point of a discussion of some contemporary French writers of Jewish origin, especially Roger Ikor. Though all have treated Jewish themes, showing the effects of Hitler and anti-semitism, they are nevertheless not as sensitive as their non-Jewish colleagues who cannot distinguish between the Nazi conquest of France and the Jewish holocaust and who therefore display particular depth of understanding of Jewish suffering under Nazism.

Roger Ikor's *Sons of Abraham* is summarized in detail. Ikor's intention is to show how three successive generations of a Jewish emigrant from Lithuania into France inevitably assimilate by negating their Jewishness, a process differing from that of other French Jews who succeeded in blending the two cultures into an harmonious whole.

When Ikor received the Prix Goncourt for his novel, all of Jewish Paris was shaken. "Yet it seems that despite its blindness and distortion there is a lesson in the novel for all of diaspora Jewry. Roger Ikor finds himself in a position the reverse that of Balaam; his intention was to *bless* assimilation and negation of Jewishness, yet he ended by *denouncing* its process and results . . ."

(pp. 83—89)

JACOB GLATSTEIN

### ON LITERARY CRITICISM— GENERALLY AND SPECIFICALLY

Literary criticism is an art which demands subjective creativity on the part of the critic. Objectivity is not the critic's aim. An objective critic is possessed of too much neutrality and can accept everything. The subjective critic blessed with good taste may be trusted with a good work because "he includes it within the limits of his good taste and not in the endless neutrality of his critical philanthropy." Of course, it is difficult to define good taste but it is essential to good criticism.

Three basic Yiddish critics, Baal Makhshoves, Joel Entin and Shmuel Niger, are analyzed. The critic and his role are then



c) TSUM GEBOYRN-TOG FUN A SHRAYBER (On the Birthday of a Writer)

7. *Joseph Rubinstein*—HISGALIS (Revelation)
8. *Alexander Spiegelblatt*, Petah Tikva—DI VERTER BAHEFTEN ZIKH SHVER (The Words Link Themselves Together With Difficulty)

(pp. 47—64)

*Original:* SHLOMO BICKEL

*Translation:* SHIMSHON MELTZER (Tel Aviv)

Our Hebrew-Yiddish literature written in the Jewish alphabet is one whole entity. He who knows but one of the languages, knows but half. It is therefore a matter of great importance to translate the creative works of the one language into the other, but because both languages have so great a kinship, it is extremely difficult to do. Shimshon Meltzer, the master translator, has however displayed great artistry in recreating into Hebrew the works of Yiddish poets and prose writers.

As an example, a chapter from Shlomo Bickel's book, *A Shtot mit Yidn*, is reproduced in its original Yiddish side by side with Meltzer's translation. It is the one entitled "Shlomo Khalfen Akegn a Shtot mit Yidn" (Shlomo Chalfan versus a city full of Jews).

(pp. 67—82)

K. A. BERTINI (Tel Aviv)

LIBERATION FROM  
"JEWISH COMPLEXES"

A leading French writer, Georges Perec, a grandson of Peretz's brother, has upon receipt of the Prix Renaudot proclaimed his "liberation from Jewish complexes." While he doesn't live as a Jew himself, said he, he would nevertheless be happy to visit Israel "exactly like any other tourist," adding that "naturally I am sensitive to anti-semitism and I respond to every attack in this area, but I do so primarily as a leftist man of culture."

YITZHAK JANASOWICZ (Buenos Aires)

### SHLOMO BICKEL THE ESSAYIST

Shlomo Bickel is the Yiddish essayist par excellence. Even his literary criticism and his general journalistic articles are essentially essays because in all his works Shlomo Bickel hews to the line of the essay. This includes philosophic thought and process, abstract ideas concretized in artistic form, provocative reflection alongside infectious feeling, wise chatting with the reader, meditation intertwined with erudition, the sudden revelation of a new vista of imagination, and the apt word necessary to the broad yet tellingly aesthetic depiction of what is under discussion.

Two of Dr. Bickel's books are compared: *Dray Brider Zenen Mir Geven* (Three Brothers Were We) and *Shrayber fun mayn Dor* (Writers of My Generation). Though the former is a book of essays and the latter of literary criticism, both possess the creative characteristics of Bickel the essayist. "Every line written by an essayist," Dr. Bickel says somewhere, "is a travel impression of his own inner landscape." Dr. Bickel is hailed because he has enriched us by the depth of his language with impressions of his own landscape which is Yiddishkeit.

(pp. 37—43)

### POETRY IN HONOR OF SHLOMO BICKEL

Eight poets contribute poems dedicated to Shlomo Bickel. The authors and titles follow:

1. *Ephraim Auerbach*—A BRIVL BICKLEN (A Letter to Bickel)
2. *Jacob Gropper* (Romania-Haifa)—GORNISHKEYT (Nothingness)
3. *Eliezer Greenberg*—a) LIPCANI (Lipkan); b) HAYM MAYNE (My Home)
4. *Freed Weininger*—A DEMERNDIKER BOYM (A Tree at Sunset)
5. *A. Sutzkever*, Tel-Aviv—IKH LEG ALEYN ZIKH VERTER (I Myself Insert Words)
6. *Jacob Friedman*, Tel-Aviv—a) SANHEDRIA; b) FARVUS HOB IKH BASHAFN DI VELT (Why Have I Created the World)

two articles per week to this day. Similarly, has been participating in various Yiddish periodicals.

1956—For three years from 1956 to 1959, president of Yiddish PEN Center of New York.

Now—In addition to journalistic and literary activities, serves as vice-chairman of YIVO and the chairman of its Commission for Research. Also co-editor of the monthly journal, *Zukunft*.

For list of publications, see the bibliography on pp. 11.

## SELECTED BIBLIOGRAPHY OF SHLOMO BICKEL

Over 200 items, from 1936 to the present, by and about Bickel are listed under 16 appropriate headings. The items include eight original books, one of which is in two volumes; five books edited by Shlomo Bickel; reviews and literary criticism by other authors of Bickel's works; and periodicals edited by Bickel. The following classification is used:

- I. Published Works
- II. Books Edited by Shlomo Bickel
- III. Articles on Shlomo Bickel in Books and Encyclopedias
- IV. On *Inzikh un arumzikh*
- V. On *Detaln un sakhhaklen*
- VI. On *A Shtot Mit Yidn*
- VII. On *Yidn Davenen*
- VIII. On *Essayen fun Yidishn Troyer*
- IX. On *Dray Brider Zenen Mir Geven*
- X. On *Shrayber fun mayn Dor*, 2 vols.
- XI. On *Rumania*
- XII. Articles on the occasion of various anniversary celebrations of Shlomo Bickel
- XIII. General evaluations, articles, and interviews
- XIV. Miscellaneous
- XV. Articles on Shlomo Bickel in various other languages
- XVI. Periodicals edited by Shlomo Bickel
- XVII. Bickel's pen-names.

(pp. 23—36)

## MOSHE STARKMAN

### SHLOMO BICKEL—BIOGRAPHICAL DATA

The name Bickel is an acronym of the Hebrew “*Benei Israel Kedoshim Lashem*” which means “Children of Israel consecrated to the Lord.”

1896—June 8. Born in shtetl Uscieczko, Eastern Galicia, to Isaac, in business with his father-in-law.

1906—Entered gymnasium in Kolomyja, his father’s hometown. At the same time, continued intensive Jewish and Hebrew studies with private tutors and teachers.

1915—February. Drafted into Austrian army. Because of academic background, quickly attained lieutenant’s rank. Served on Russian and Italian fronts. Decorated three times.

1917—From December 1917 to October 1918 with Austrian Army of Occupation in Ukraine; opportunity to observe Jewish life in Odessa and other important cities of Jewish concentration. While in Odessa visited Ch. N. Bialik, a visit which has remained indelibly etched in Bickel’s memory.

1919—May. Settled in Czernowitz and entered the law faculty of its university.

1920—July 1920-Sept. 1922. Edited the *Frayheyt*, weekly Yiddish organ of the Bukovina Poale Zion.

1922—May. Granted his Dr. Juris degree from the Czernowitz University and moved to Bucharest. Here he engaged in the practice of law until early in 1939 when he left Romania.

1922—1939. Simultaneously with law practice, intensive literary activity in Yiddish as critic and editor of various periodicals.

1933—Spring. First of 4 visits to Palestine, later Israel.

1936—Published first book, *Inzikh un arumzikh*, work of literary criticism.

1939—May 9. Arrived in U.S. together with wife Yetta née Schaefer, and son Alexander Mordecai (now Professor of law at Yale University).

1940—Became permanent staff member of the *Day*, later the *Day-Jewish Journal*, to which he has been contributing



SHLOMO BICKEL JUBILEE BOOK

ATERETH SHLOMO

ON THE OCCASION OF HIS 70<sup>TH</sup> BIRTHDAY

*Edited by*

MOSHE STARKMAN

Published by

FARLAG MATONES

---

5727

New York

1967



SHLOMO BICKEL JUBILEE BOOK

ATERETH SHLOMO